Mesto Košice, Archív mesta Košice – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

František II. Rákoci v Košiciach

1906 – 2006

II. Rákóczi Ferenc Kassán

Martin Bartoš – István H. Németh (eds.)

Zborník prednášok z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pod záštitou podpredsedu vlády SR Dušana Čaploviča, ktorá sa konala v dňoch 27. – 28. októbra 2006 v Košiciach.

2006. október 27-28-án Kassán, a Szlovák Köztársaság kormányalelnökének, Dušan Čaplovičnak a védnöksége alatt rendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásaiból szerkesztett kötet.

Košice 2019

Mesto Košice, Archív mesta Košice – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

František II. Rákoci v Košiciach

1906 – 2006

II. Rákóczi Ferenc Kassán

Martin Bartoš – István H. Németh (eds.)

© Mesto Košice, Archív mesta Košice.

© Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľov práv.

Rukopis neprešiel jazykovou úpravou. Za odbornú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Minden jog fenntartva. Jelen kötet, illetve annak bármely része nem sokszorosítható, nem tárolható információs rendszerben, továbbá nem terjeszthető a jogtulajdonosok beleegyezése nélkül.

A kézirat nyelvi lektorálása nem történt meg. A tanulmányokért szakmai és nyelvi szempontból a szerzők felelősek.

ISBN 978-80-570-1026-5
EAN 9788057010265

Obsah/Tartalom

Úvod/Bevezetés **7**

Košice a Rákóczyho rodina **11**
Ágnes R. Várkonyi

Ciele hornouhorských slobodných kráľovských miest v povstaní Františka II. Rákócziho **30**
Peter Kónya

Otázky mestskej politiky štátu Františka II. Rákócziho **46**
István H. Németh

Militarizovaná spoločnosť a Rákócziho povstanie **66**
István Czigány

Vojenské normatívy v čase povstania Františka II. Rákociho **78**
Vladimír Segeš

Vznik stáleho cisárskeho vojska v priebehu 17. storočia **85**
Zoltán Bagi

Košický hlavný kapitanát za čias Rákócziho povstania **94**
Kálmán Mészáros

Formování husarských pluků v evropských armádách **108**
Dušan Uhlíř

Związki Franciszka II Rakoczego (1676–1735) z Polską **115**
Jacek Feduszka

Archív Františka II. Rákócziho **134**
Andrea Farkas

Náboženská tolerancia za čias Rákócziho povstania na príklade žúp severného Uhorska **141**
Lajos Misóczki

Evanjelická cirkev v čase povstania Františka Rákociho II. a v období nasledujúcom **149**
Miloslava Bodnárová

František II. Rákóczi ako súčasť nášho spoločného historického a kultúrneho dedičstva **161**
Anna Fundárková

František II. Rákoci v slovenskej historiografii v rokoch 1900 – 1945 170
Ladislav Tajták

Cesta Františka Jozefa po prevezenie a uloženie pozostatkov Rákócziho 177
Iván Bertényi ml.

Účasť mesta Košice pri znovupochovaní Františka II. Rákociho a jeho druhov v Košiciach 192
Jozef Kirst

„Hej Rákóczi, Bercsényi…" - účasť Miškovca a Boršodskej župy na znovupochovaní Rákócziho a jeho druhov.....200
Éva Gyulai

Košická replika Rákocziho exilového domu v Rodošto.....211
Jozef Duchoň

František Rákóczi a Jindřichův Hradec 217
Stanislava Nováková

Dokumenty Rákócziovcov z Holanska 1956 – 2006.....228
Csaba Katona

Kurucké povstanie a košická mincovňa.....235
Peter Balázs

Pamiatky Františka II. Rákoczyho v Turecku.....241
Zsuzsanna Bódi

Od poltury k libertášu 253
János Buza

A Rákóczi-család és Kassa 264
Várkonyi R. Ágnes

A felső-magyarországi szabad királyi városok céljai a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban 282
Kónya Peter

II. Rákóczi Ferenc államának várospolitikai kérdéseiről 298
Németh H. István

A militarizált társadalom és a Rákóczi-szabadságharc.....319
Czigány István

Katonai irányelvek a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idejéből 331
Segeš Vladimír

A császári állandó hadsereg kialakulása a 17. század folyamán . 338
Bagi Zoltán

A Kassai Főkapitányság a Rákóczi-szabadságharcban 347
Mészáros Kálmán

Huszár ezredek létrehozása az európai hadseregekben..... 360
Uhlíř Dušan

II. Rákóczi Ferenc levéltára 367
Farkas Andrea

Vallási tűrelem az észak-magyarországi vármegyék példáján a Rákóczi-szabadságharc idején 374
Misóczki Lajos

Az evangélikus egyház II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején és az azt követő időszakban 382
Bodnárová Miloslava

II. Rákóczi Ferenc a történelmi és kulturális örökségünk közös része 395
Fundárková Anna

II. Rákóczi Ferenc a szlovák történetírásban 1900 - 1945 405
Tajták Ladislav

Ferenc József útja a Rákóczi-újratemetésig..... 412
ifj. Bertényi Iván

Kassa város részvétele - II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak újratemetésén Kassán 427
Kirst Jozef

„Hej Rákóczi, Bercsényi…" - Miskolc és Borsod vármegyék részvétele Rákóczi és bujdosó társai újratemetésén..... 436
Gyulai Éva

II. Rákóczi Ferenc rodostói száműzetési házának mása Kassán. 447
Duchoň Jozef

Rákóczi Ferenc és Jindřichův Hradec..... 453
Nováková Stanislava

Rákóczi-iratok Hollandiából, 1956–2006.....464
Katona Csaba

A kuruc felkelés és a kassai pénzverde 472
Balázs Peter

II. Rákóczi Ferenc törökországi emlékezete.....478
Bódi Zsuzsanna

A polturától a libertasig 490
Buza János

Úvod

V Maďarsku aj na Slovensku existuje mnoho rôznych názorov na Rákócziho povstanie. Sme svedkami toho, ako sa postupne mení historický pohľad na hnutie, ktorého vodcom bol František II. Rákóczi. Ešte donedávna bol tento národno-oslobodenecký boj dávaný do súvislosti s ľudovým povstaním a hnutím za nezávislosť. V poslednej dobe sa však pozornosť sústreďuje na analýzu rôznorodosti dôvodov vypuknutia povstania, na spoločenské, vnútro- a zahraničnopolitické pozadie, ktoré postupne odkrývajú odborné štúdie čerpajúce zo širokej bázy historických zdrojov. V debatách sa do popredia dostáva sám protivník, Habsburská monarchia. Postupne poznávame jeho veliteľov, práve vznikajúce a zavádzané vnútropolitické a vojenské reformy, vzájomné vzťahy medzi rakúskymi provinciami a provinciami Uhorského kráľovstva. Dôvody vypuknutia povstania sú postavené do objektívneho a historicky prijateľnejšieho kontextu, kde vzájomný boj nevedie dobro so zlom, kuruci s labancmi, utlačovaní s vykorisťovateľmi, naopak sa zdôrazňuje markantný vplyv striedania sa historických epoch, ako príčina vzniku hnutia. Už od 17. storočia pociťuje celá Európa následky konštitucionálnych, štátoprávnych, hospodárskych a spoločenských zmien, ktoré sú postupne presadzované aj v Habsburskej monarchii a Uhorskom kráľovstve, ako jej súčasti. V ich dôsledku dochádza k centralizácii štátnej moci vo veľkých i malých štátoch, niekde skôr, niekde neskôr, niekde vo väčšej, niekde v menšej miere. V prípade Uhorského kráľovstva spadajú tieto epochálne zmeny do obdobia znovudobitia oblastí okupovaných Osmanskou ríšou. Vojenský úspech dosiahnutý pod Habsburským vedením je treba chápať ako presadenie spoločných európskych záujmov. Akonáhle už krajine nehrozí osmanská nadvláda, je narušená krehká vnútropolitická, hospodárska a spoločenská rovnováha, ktorá vznikala a roky prežívala ako dôsledok pretrvávajúcej vojenskej hrozby.

K historickým udalostiam zo začiatku 18. storočia sa vo veľkej miere viaže idea národa a nacionalizmu. Pre Maďarov je obdobie povstania hrdinskou epochou – aspoň taký bol názor podsúvaný dlhé roky. Na druhej strane zas slovenské učebnice podávajú veľmi negatívny obraz o povstaní, ako aj o samotných povstalcoch. Obdobie duality môžeme považovať v mnohých ohľadoch za vrcholné obdobie maďarského národného uvedomenia, keď idea národného štátu mala výrazný vplyv na dobovú politiku a politikov. Preto nie náhodou vzniklo toľko publikácií a bolo spracovaných tak veľa historických zdrojov pod vedením Kálmána Thalyho. Ani Rákócziho kult sa neobjavuje len tak náhodou, keďže štát založený Františkom II. Rákóczim a jeho kurucmi bol vnímaný ako akýsi predobraz samostatného štátneho celku Maďarov získaný po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Silne romanticky zafarbené kurucké piesne, ktoré boli vydávané za pôvodné, znovuobjavenie starého hudobného nástroja kurucov s názvom „tárogató“ (tiež turecká píšťala), nosenie slávnostnej vojen-

skej uniformy bohato zdobenej kuruckými prvkami, sú niektoré zo známych prejavov ideológie doby. Návrat ostatkov kuruckých hrdinov do vlasti a ich znovupochovanie v roku 1906 bolo vyvrcholením vytvoreného mýtu. Z Košíc a z Kežmarku sa stali ústredné kultové mestá, a to napriek tomu, že Košice boli dobité kurucmi až po neobvykle dlhej blokáde mesta. Nikdy predtým žiadne iné vojsko neobliehalo Košice tak dlho, ako práve kuruci. František II. Rákóczi, jeho rodina a spolubojovníci boli pochovaní v Dóme svätej Alžbety, v hrobke, ktorú zdobí freska Antala Duditsa, autora mnohých fresiek realizovaných na verejnú objednávku. V Košiciach postavená presná kópia domu, v ktorom žilo slávne knieža v tureckom Rodošte, hrobka v Dóme svätej Alžbety, ako aj hrobka Imricha Thökölyho v Kežmarku, sa stali pútnickými miestami Maďarov.

Účastníci medzinárodnej konferencie usporiadanej v roku 2006 so svojimi prednáškami jednoznačne prispeli k analýze príčin povstania, objasnili historické súvislosti doby, poukázali na vojensko-historické udalosti, na situáciu cirkví a význam mesta Košice v období povstania. Zazneli rôzne názory na debaty, ktoré vyvoláva Rákocziho kult v Maďarsku a na Slovensku. Profesorka Ágnes R. Várkonyi, tiež účastníčka konferencie, bola významnou maďarskou historičkou, ktorá svoje bádanie a odbornú činnosť zamerala predovšetkým na to, aby verejnosti poskytla pravdivý a spravodlivý obraz o povstaní Františka II. Rákócziho, o protagonistoch doby a o rôznych generáciách historikov pozitívne hodnotiacich povstalecké obdobie. Táto publikácia je venovaná jej pamiatke.

Bevezetés

A Rákóczi-szabadságharc megítélése igen sokféle Magyarországon és Szlovákiában egyaránt. A II. Rákóczi Ferenc vezetésével kirobbant mozgalom történeti diskurzusa változóban van. A korábbi nemzeti felkelések, függetlenségi mozgalmak folyamában elhelyezkedő szabadságharc lassan bekerül egy olyan történeti keretbe, ahol az elemzések a kirobbanás okainak sokféleségét, a társadalmi, bel- és külpolitikai hátteret széles forrásbázison alapuló kutatásokkal árnyalják. Ebben a diskurzusban maga az ellenfél, a Habsburg Monarchia is kezd előtérbe kerülni. Kezdjük megismerni az ellenség vezetőit, az ekkor kialakult belpolitikai és katonai reformokat, a Magyar Királyság és az Ausztriai Ház vezetése alatt álló tartományok viszonyát. A szabadságharc sokrétű okai egy jóval objektívebb, történetileg elfogadhatóbb keretbe kerülnek, ahol nem a jó és a rossz, kuruc és labanc, elnyomott és elnyomó harca jelenik meg, hanem főként az kap hangsúlyt, hogy ez az időszak egy markáns korszakváltás következménye. Egy olyan korszakváltásé, ami nem csupán a Habsburg Monarchiára és azon belül a Magyar Királyságra jellemző, hanem az európai színtéren már a 17. században megjelent alkotmányos, államigazgatási, gazdasági és társadalmi téren is jelentősen ható fordulathoz köthető. Egy olyan fordulathoz, amely az államok központosítását hozta magával minden nagy birodalomban, de egyben a kisebb államokban is. Igaz, nem mindenhol egyforma mértékben és egy időben. A Magyar Királyság esetében ez a korszakváltás egybeesett az ország mindenki által hőn vágyott visszafoglalásával, az Oszmán Birodalom által elfoglalt területek visszahódításával, amely a Habsburg ház vezetésével, de európai összefogás eredményeként valósult meg. Az oszmán kihívás megszűnése felborította az addigi különleges belpolitikai, gazdasági és társadalmi viszonyokat, amelyeket épp az állandó háborús helyzet hozott létre, és tartott fenn.

A 18. század elején történt eseménysorhoz a nacionalizmus, a nemzeteszme nagy mértékben kötődött és kötődik. A szabadságharc a magyarság számára egy hősi eposz (legalábbis ezt sugallták oly hosszú időn keresztül), a szlovák tankönyvekben ezzel szemben nagyon negatív kép jelent meg a szabadságharc eseményeiről és szereplőiről. A magyarországi nemzetébredés csúcs időszaka sok tekintetben a dualizmus korszaka, amikor a nemzetállam eszménye a kor politikusait és politikáját döntően határozta meg. Nem véletlen, hogy Thaly Kálmán vezényletével oly sok hasznos forráskiadvány és történeti feldolgozás jelent meg, de az sem, hogy a Rákóczi-kultusz is éppen ekkor alakult ki: a kiegyezés által önálló kormányzathoz jutott ország a II. Rákóczi Ferenc vezetése alatt álló kuruc államban igyekezett megtalálni önnön előképét. Az erősen romantikus és eredetinek hirdetett kuruc nóták, a tárogató ismételt megjelenése, a kurucos elemekkel gazdagon tarkított „díszmagyar” ekkor már elavult viselete mind erre az eszmére vezethető vissza. A mítosz fénypontja a megtalált kuruc hősök csontjainak felfedezése, hazahozatala és 1906-os újrate-

metése volt. Kassa és mellette Késmárk a kurucok központi szentélyeivé váltak még akkor is, ha tudjuk, hogy Kassa városának kurucok által történő bevétele szokatlanul hosszú blokád eredményeként valósulhatott meg: a korábbi időszakban soha ennyi ideig nem ostromolta ellenséges haderő a várost. II. Rákóczi Ferenc, valamint családtagjai és harcostársai számára a Szent Erzsébet dómban hoztak létre külön sírhelyet, amit a korszak állami megrendeléseinek kedvelt festője, Dudits Antal szekkója díszit. A sírhely és a „vitézlő fejedelem" rodostói házának másolata nemzeti zarándokhellyé változott, mint ahogy Thököly Imre sírja is Késmárkon.

A 2006-ban megrendezett nemzetközi konferencia előadói a szabadságharc célkitűzéseinek, okainak, a megváltozott kereteknek, a hadtörténeti eseményeknek, a felekezeti és várostörténeti szituációnak elemzését éppen úgy előadásaik céljának érezték, mint ahogy a Rákóczi-kultusz magyar és szlovák diskurzusának bemutatását is. A Rákóczi-szabadságharc eseményeinek, a korszak szereplőinek kiemelkedő történésze volt R. Várkonyi Ágnes, aki kutatásai során nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy reálisabban mutassa be a szabadságharcot éppen úgy, mint a szabadságharc eseményeit leíró pozitivista történészgenerációkat. E kötetet a konferencián szintén tevékenyen részt vett professzorasszony emlékének szenteljük.

Košice a Rákóczyho rodina

Ágnes R. Várkonyi

Je veľmi pravdepodobné, že v Košiciach pobýval už ako päťročný chlapec. Avšak dnes je tomu jedno celé storočie, čo odpočíva v dóme. Medzitým bol niekoľkokrát dlhšiu či kratšiu dobu v hlavnom meste horného Uhorska. S mestom zostal v nepretržitom myšlienkovom spojení aj potom, čo opustil svoju vlasť. Duchovný dialóg medzi kniežaťom a mestom Košice prebieha už vyše tristo rokov.

V úzkom pojatí je vzťah medzi rodinou a Košicami jednoduchý: v košickom jezuitskom kostole bol položený k večnému odpočinku jeho otec, František I. Rákóczy a jeho stará mama, kňažná Žofia Báthoryová s manželom, kniežaťom Jurajom II. Rákóczym. V dóme sú spoločne s ním pochovaní jeho matka, Ilona Zrínyiová a starší syn, Jozef Rákóczy. V tomto rodinnom kruhu sú zahustené nielen dejiny jednej krajiny, ale aj dejiny siahajúce ďaleko za jej hranice. Ako šošovka, ktorá sústreďuje slnečné lúče do jediného bodu, tak sú Košice ohniskom historických udalostí tu žijúcich národov, Maďarov, Slovákov, Nemcov, a to aj vďaka rodu Rákóczyovcov.

Vzťah medzi Rákóczym a Košicami je silnejší a vo svojej podstate iný, než to môže obsiahnuť bežné rodinné spojenie. Ostré rozdelenie medzi rodinou a tým, čo historická udalosť známa ako Rákóczyho povstanie dalo Košiciam, nie je možné. Ani medzi tým, čo Košice dali a dodnes dávajú kniežaťu. V ďalšom Vám načrtnem túto zložitú duchovnú súvislosť, dokonca vzájomné pôsobenie aktérov.[1]

Mesto bol vždy prítomné v jeho pestrom živote. 1681: pohreb Žofie Báthoryovej v jezuitskom kostole, ktorý založila, je dôležitý preto, že tu mohol prvýkrát vo svojom živote počuť zmienku o zodpovednosti vládcu, ktorým raz bude. Pohreb bol usporiadaný podľa starých maďarských obyčajov. Okolo truhly stálo 12 chudobných, na hlavách mali kapucne, v rukách držali kahance tak, ako keby pohrebný sprievod z dôb stredovekého Uhorska prechádzal do storočia Moháča. Smútočné erby a vlajky pripomínali velikánov rodiny, poľského kráľa Štefana Báthoryho a kniežatá z rodu Rákóczyovcov. V porovnaní s pohrebnou ceremóniou kniežaťa Františka I. Rákóczyho, ktorý sa uskutočnil v auguste roku 1677, smútočný obrad kňažnej musel byť usporiadaný zdržanlivejšie a menej slávnostne.[2] Zaznel však veľmi

[1]V štúdii sme použili výsledky bádania uskutočneného v rámci programu OTKA T37638. - Presne pred sto rokmi bol vydaný: Adorján Szabó: II. Rákóczy Ferenc Kassa múltjában. Kassa, 1906. - V súvislosti so znovupochovaním bolo prednesených veľa slávnostných príhovorov a vydaných veľa článkov. Košice sú pripomenuté vo všetkých dielach, ktoré sa týkajú povstania.

[2]Mihály Horváth: Zrínyi Ilona életrajza. Pest. 1869.19, - Súhlasná kritika zdôrazňujúca objektivitu Gyuly Paulera. Századok, 3 (1869) 397-389. A korabeli temetések rendjéről: Béla Radvánzsky: Magyar családi élet és háztartás. Bp. 1879, III. zv. 365-389 – Kálmán Thaly: I. Rákóczy Ferenc

zvláštny smútočný prejav, ktorý bol tiež vydaný v malom zošite a rozdaný medzi prítomných. Jeho titul je jednoznačný: „Slávne a veľké rody Báthoryovcov a Rákóczyovcov k svojim ratolestiam“. Podľa dobových zvyklostí oslovovala zosnulá kňažná svojich vnukov: „k vám sa obraciam, krásne ratolesti stromu Báthoryovcov, matky vášho otca“. Julianka mala osem rokov, František bol o tri roky mladší. Smútočný prejav sa držal tradícií doby len v tom, že mŕtvy oslovoval živých prostredníctvom farára konajúceho obrad. Vo všetkom ostatnom sa tento košický smútočný prejav odlišoval. Po krátkom pripomenutí slávnej histórie rodiny hneď pokračuje požiadavkami dobrého vládnutia. Je zrejmé, že takto to chcela a nariadila sama Žofia Báthoryová, pretože vedela, že jej vnuk raz sám bude vládcom. Svoje rodinné poklady nechala zamurovať preto, aby – ako sama povedala – mal Ferko dosť peňazí, až pôjde kraľovať do Poľska. Smútočný prejav pripomína z vzdialenosti storočí svätého Augustína, bibliu, velikánov staroveku, potom francúzskeho teoretika absolutizmu Jeana Bodina, ktorý vyslovil názor, že moc sústredená do rúk vládcov musí byť obmedzená nielen božskými a prírodnými zákonmi, ale aj dohodami. Jezuitský páter poučkami a rozprávkami o dobrých a spravodlivých kráľoch pripomína dieťaťu, čo naňho čaká. Tu, na konci kresťanského sveta, na území Uhorského kráľovstva podrobeného vládnutiu troch mocností, v krajine, ktorá hraničí z Osmanskou ríšou a so Sedmohradským kniežatstvom, zaznie meno Justusa Lipsiusa, holandského teoretika štátneho práva, ktorý mal veľký vplyv na dielo strážcu kráľovskej koruny, Petra Révayho, o uhorskej korune. Keďže vyznával politiku, ktorá zaručovala existenciu i menším štátom, bol v Uhorsku mimoriadne obľúbený.[3]

---

halála és temetése. Századok 6 (1873) 661-686 – Podrobný popis so scénárom smútočného obradu a so smútočným prejavom: Adorján Szabó: II. Rákóczy Ferenc nagyanyja és édesatyja. (H.n.É.n.) 80-89 – V príprave epitafu a o pôžičke na smútočný obrad: OszK – Štátna Széchenyiho knižnica, zbierka rukopisov, Quart Hung, 1328, fol. 172. - Samuel Büdeskuti, Zboro, 7. mája 1677 – O príprave Castrum doloris a o navrhovanom odložení termínu pohrebu, keďže „minden nap az kapuig villog az ellenség kardja […] Kassa alatt minden nap csatázik a kuruc“, Péter Kacinczy, Bardejov, 4. augusta 1677 – a Ferenc Hídy, Szatmár, 9. augusta 1678 listy adresované Ilone Zrínyiovej, MOL G 8. 14. zväzok.

[3]Imre Kiss: S.J.Báthory Zsófia halotti pompája. Nagyszombat, 1680 – Antal Meszlényi: Báthory Zsófia élete és végrendelete. Bp. 1939 – A Munkácson elhúnyt Báthory Zsófia testét „minden ceremónia nélkül“ 1681. február 16-án indították Munkácsról Kassára. Az ünnepélyes „fejedelmi méltósághához és réghi nemzetihez illendő „március 16-án Kassán tartott temetési szertartásra a részvételt többen lemondták. Kolonits Lipót elfoglaltságra és a zord időjárásra hivatkozott, (Pozsony, 1681. március 7.), Szelepcsényi György esztergomi érsek sok szolgálatával és az idő rövidségével mentette ki magát (Pozsony, 1681. március 4.), Erdődi György és Rákóczy Erzsébet ugyancsak az idő rövidsége miatt nem tudnak elmenni, Palugyai Sándort küldik képviseletükben (Szomolány, 1681. március 5.), Csáky István gróf ugyancsak kimentette magát, rokonát küldi képviseletében (Teplicz, 1681. március 8.), Kálmánczay István alispán és Bakay István Abaúj-, Kölcsey Kende Ádám alispán és vitézlő Gyulai János Szatmár-, Vitézlő Raiczy András és Szentmiklósi György Torna-, Rátky Zsigmond és Nádasdy Ádám Ung-, és Dévényi Péter, Baranko (?) Sándor és Tarcsak Ferenc Zemplén vármegyét képviselték. Všetky listy adresované Ilone Zrínyiovej medzi 21. februárom a 12. marcom 1681. sú v MOL G-8, 14. zväzok. Aféra okolo poslednej vôle veľmi poznamenala samotný pohreb. Mnoho detailov ešte

Začiatkom roku 1683 priviedla mladého pána do Košíc, nazývaných tiež hlavným mestom Horného Uhorska, zrejme jeho matka, keď nasledovala svojho druhého manžela Imricha Thökölyho na snem, ktorý tu zvolal. V uliciach sa pohybovali masy ľudí, kapitáni, velitelia, šľachtici, rytieri, koniari, obchodníci, povozníci, čeľaď, sluhovia, znela tu maďarčina, latinčina, slovenčina, nemčina, ukrajinčina, turečtina. Čo vlastne mohol pochopiť osemročný chlapec z tohto zložitého politického manévru, o ktorom sa tu rozhodovalo a ktorý prehliadol len máloktorý historik. Thököly a jeho priaznivci prijímajú obrovské riziko, keď stojac proti mnohonásobnému tureckému vojsku tiahnucemu na Viedeň uzatvárajú dohodu s „nepriateľom kresťanstva“. Cisárske vojská sa stiahli za hranice Habsburskej ríše, vybudovaná pevnostná línia je slabá a nepripravená, aj tak je treba ochrániť osirelú krajinu. Dohoda umožňuje, aby si na uhorskom území obsadenom Turkami Thököly naverboval svoje vojsko, zaručuje, že vysunuté tatárske predvoje nebudú plieniť hrady, zámky, dediny a mestá, ktoré získali ochranný list, pašovia si nebudú robiť nárok na služby miestnych dievčat, a pokiaľ habsburský cisár a turecký sultán uzatvoria mier, záujmy Uhorského kráľovstva a Sedmohradského kniežatstva nevynechajú z dohody, ako kedysi z vasvárskeho mieru. Nakoniec všetko skončilo inak. Turecký vezír Kara Mustafa utrpel pri Viedni drvivú porážku a so zbedačenými zvyškami svojich vojsk sa musel dať na ústup. Začalo to, na čo viac než jeden a pol storočia čakal celý kresťanský svet. Avšak k boju Svätej ligy proti Osmanskej ríši sa Thököly a jeho 20-25 tisícové vojsko nemohlo pripojiť. Bol neopatrný, varadínsky paša ho vlákal do pasce, nechal ho spútať, uväzniť, a tak výmenou za svoju slobodu sa Thököly musel definitívne pridať na stranu Turkov. Deväťročný František Rákóczy prežil nasledujúce tri roky pod neustálou nepriateľskou paľbou, vlastne od tej doby, čo sa jeho matka s oboma deťmi a so štyrmi tisícovkami ozbrojených mužov zabarikádovala v pevnosti v Mukačeve, vybudovanej na vysokom skalnom útese. Tejto, inak nedobytnej pevnosti sa vzdali za celkom dobrých podmienok, ktoré druhá strana vzápätí nedodržala. Dvanásťročný chlapec bol odlúčený od rodiny, poslali ho na štúdia najskôr do jezuitského gymnázia v Jindřichovom Hradci, potom do Prahy, na univerzitu. Pravdepodobne nemá ani poňatie o tom, aké intenzívne je jeho spojenie s Košicami. Cisár a uhorský kráľ Leopold ustanovil správcom obrovského majetku Rákóczyovcov, prevedených pod komoru, Františka Klobusiczkého, bývalého vyslanca Zemplínskej župy a radcu Spišskej komory, ktorý často býval vo svojom dome v Košiciach a odtiaľ posielal peniaze mladému Rákoczymu na jeho štúdiá v Čechách.[4]

čaká na objasnenie. O pohrebných zvyklostiach vyjadrujúcich meniaci sa pohľad na smrť a o stredovekých obyčajoch pretrvávajúcich ešte aj v 17. storočí Philippe Aries: The Hour of Our Death. History and Theory. 1982, 3. - porovnaj Péter Szabó: A végtisztesség. Bp. 1989 – O vplyve Justusa Lipsiusa: Kees teszelszky De sacra corona regni Hungariae De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van vroegmoderne nationale identiteit (1572-1665). Groningen. 2006.

[4]Béla Majláth: A Felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái. Történelmi Tár. 1883 372, 548-

Medzi rokmi 1694-1700 sa mladý šľachtic pripravuje na svoj vstup do politiky. Ako župan Šarišskej župy a ríšske knieža sa musel viackrát zastaviť aj v Košiciach. Od Spišskej komory, ktorá tu sídlila, sa snažil získať späť časť rodinného archívu. V košickej rezidencii grófa Ottavia Nigrelliho bol vždy vítaný. Cisársky veliteľ horného Uhorska ho mal v obľube nie iba kvôli jeho taliančine. Medzi mladým kniežaťom a starým cisárskym poľným zbrojmajstrom vznikol skoro priateľský vzťah. V roku 1697 by bol býval utiekol do Košíc aj pred tokajskými povstalcami, ktorí si ho chceli zvoliť za svojho veliteľa. On však vedel, že v krajine, ktorá je stále ešte vyčerpaná z bojov proti Turkom, ktoré skončili pred pätnástimi rokmi, bez rozsiahlej organizácie a zahraničnej podpory, miestna vzbura nemá šancu na úspech. Do Košíc sa už nedostal, povstalci mu zahradili cestu. Hneď ako sa vo Viedni dozvedel, že princ a cisársky generál, Karl Vaudemont potlačil tokajský pokus o prevzatie moci a obsadil jeho hrad v Blatnom Potoku, vrátil sa rovno do Košíc. Za zatvorenými dverami ho poľný zbrojmajster Nigrelli dôverne upozornil, že ho podozrievajú z vyvolania vzbury, a radil mu, aby sa pred cisárskym dvorom očistil[5].

1703-1711: V dejinách povstania zaujímajú Košice ústredné miesto. Starosti, sláva a smútok. Svoje brány Košice otvoria až na jeseň 1704, potom sa ale dostanú pod paľbu cisárskeho generála Rabutina. Útok odvrátia a Rákóczy vojde do mesta ako knieža Uhorskej konfederácie. Sem zvolá zasadanie a tu prijme zásadné reformné politické rozhodnutia spoločne so svojim riadiacim zborom, senátom. Napriek ťažkým podmienkam, napriek extrémnej záťaži, ktorú musí znášať, mesto zostalo až do úplného konca na strane Uhorskej konfederácie.

1711-1735: V exile píše Rákóczy svoje Pamäte (*Emlékiratok, 1717*). V myšlienkach sa často vracia do Košíc. V diele *Confessio peccatoris* spomína, že smrť svojej starej mamy si vybavuje len ako sen. Podľa *Confessiones od Svätého* Augustína sa však znovu vracia k povstaniu, znovu premýšľa o požiadavkách na samostatnú štátnosť a dobré vedenie štátu. Je zvláštne a výnimočné, že ho obraz Košíc sprevádza aj v exile. „Košice ležia v širokom údolí, z jednej strany vysoké kopce, z druhej rozsiahle vinice, korunované vysokými štítmi. Na jednej strane naväzujú na Beskydy, na druhej na slávne Tokajské vrchy, ktoré vstupujú do rovinatej krajiny ako šíp zameraný na smer. Rieka Hornád, ktorá pramení na Kráľovej holi, pretína údolie, pritom míňa Košice. Vybudovaná priehrada však otáča tok jedného ramena rieky späť ku Košiciam, na pohon veľkého vodného mlyna opierajúceho sa o jednu z mestských bášt“. Potom nasleduje popis opevnenia

---

550 – Ferenc Szakály: Az 1670-es évek Habsburg – ellenes mozgalmai és a hódoltsági magyar feudális hatalom. In: A Thököly felkelés és kora. Redaktor: László Benczédi Bp. 1983, 65-66 – László Szörényi: Rákóczy csehországi tanulóévei. In: Rákóczy tanulmányok. 1980, 291-315

[5]Béla Köpeczy – Ágnes R. Várkonyi : II. Rákóczy Ferenc., 3. vydanie, Bp. 2006, 20

mesta.[6] Takto mohol charakterizovať Košice len ten, kto sám obdivoval výhľad z údolia na mierne sa zdvíhajúce kopce a na vysoké hory, na veľkolepú a ohromujúcu krásu krajiny, ktorá obklopuje mesto.

Kľúč k hornému Uhorsku držali vo svojich rukách Bocskai dva roky, Juraj I. Rákóczy päť rokov, Thököly tri roky. Knieža Gabriel Bethlen ovládal mesto vyše desať rokov, dokonca tu usporiadal aj svoju svadbu. František II. Rákóczy mohol považovať toto mesto za jedno z najdôležitejších centier svojho štátu viac než sedem rokov, v spomienkach ho však zamestnávalo až do smrti. Bohatá odborná literatúra však nemá žiaden dôkaz o tom, že by sa Rákóczy kedykoľvek vyslovil pre to, aby bol pochovaný v Košiciach.[7]

Rákóczy a jeho spoločníci si boli veľmi dobre vedomí zvláštneho politického a vojenského postavenia Košíc. Na sneme trinástich žúp, ktorý usporiadali v januári 1696 v Košiciach, bol prítomný aj župan Užskej župy, Bercsényi, ktorý mesto poznal tiež ako hlavný vojenský zmocnenec Horného Uhorska.[8] Keď utiekli do Poľska (1701 – 1703), adresovali svoje *Memoralie* poľskému kráľovi Augustovi a francúzskemu kráľovi Ľudovítovi XVI., a k otázke povstania za uchovanie štátnosti sa vyjadrili tak, že Košice patria medzi najviac opevnené mestá, ktoré je možné dobiť len použitím mocnej a modernej delostreleckej techniky.[9]

V prvých mesiacoch povstania vznikla veľmi zložitá situácia. Obyvateľstvo mesta hovorilo tromi jazykmi a vyznávalo štyri náboženstvá. Kvôli vojne s Turkami a krutej daňovej politike, ktorú ústredná moc presadzovala militaristicko-absolutistickými metódami, sa mesto zbavilo všetkých svojich rezerv, bolo zadlžené a zbedačené. Veľká časť obyvateľstva, podobne ako každé iné spoločenstvo, ktoré prosperuje z obchodovania, sa nechcelo vzdať

---

[6] „Le premier avait formé le Siège sans penser à couper la communication avec la Place, située dans un vallon large, fermé d'un côté de de rideaux hauts et continus, et de l'autre de collines assez grandes, de vignobles couronnés d'une chaîne de hautes montagnes qui communiquent au Besqued et finissent par la fameuse montagne de Tokay ; en forme d'un cap avancé dans la plaine. La rivière d'Hernad sortant du mont Quiral, c'est à dire mont-roi, coupe ce vallon et s'éloigne de Cassovie, mais moyennant une digue, on en a detourné un bras pour faire tourner un grand moulin, qui joint quasi un des bastions de la Ville...“ a francúzsko-maďarské vydanie. Spomienky Františka Rákóczyho II. na boje v Maďarsku od roku 1703 sž do ich ukončenia. Preložil: István Vass. Autorom štúdie a poznámok je Béla Köpeczy, použité texty: Ilona Kovácsová. Bp. 1978., 23, 143, 383. - Prvý preklad v maďarčine II. Rákóczy Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Közli Károly Ráth. Pest, 1861, 5. vydanie v redakcii Kálmána Thalyho, Bp. 1872

[7] Posledná vôľa Františka Rákóczyho II in: II. Rákóczy Ferenc erdkösci és politikai végrendelete. Preložili: Nándor Szávai a Ilona Kovácsová. Autorom štúdie a vecných poznámok je Béla Köpeczi. Použité latinské texty: István Borzsák. Použité francúzske texty: Ilona Kovácsová. Bp, 1984. 477-483

[8] Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család története. II. zv. Bp. 1867. 161 – 165. Ágnes R. Várkonyi: Sáros megye főispánja. In: Povstanie Františka Rákóczyho II. 1703-1711. Ed.: Peter Kónya. Prešov. 2005. 21-22

[9] Géza Perjés: A Rákóczy összeesküvés tervei a háború megvívására. In. Rákóczy-tanulmányok. Redaktor: Béla Köpeczi – Lajos Hopp – Ágnes R. Várkonyi. Bp. 19802.132.

príslušnosti k uhorskému štátu, vyžadovalo svoje istoty, ktoré videlo skôr v politike chrániacej samostatnosť kráľovstva, kde by bola garantovaná náboženská sloboda každého obyvateľa. Hlavný vojenský veliteľ Horného Uhorska, gróf Octavio Nigrelli, mal Rákóczyho v úcte, o osude mesta mohli rozhodnúť dohodou. Generál Nigrelli však náhle zomrel. Jeho úrad bol dočasne zverený podplukovníkovi Juliovi Veteranimu. Generál Montecuccoli sa so svojim plukom zabarikádoval v meste a vlastnú ochranu zorganizoval s predstavou, že „rebéliu" rýchlo potlačí. V meste tak bola koncentrovaná veľká vojenská sila: skoro tisícpäťsto cisársko-kráľovských vojakov, nazhromaždené obrovské množstvo zbraní a pušného prachu. Pre Rákóczyho to znamenalo veľké nebezpečenstvo, pre mesto samotné ťažké podmienky. Obyvateľstvo muselo zabezpečiť početnú vojenskú posádku aj s rodinami, čo bol neľahký úkol. Muži boli ubytovaní na predmestí, ženy a deti medzi hradbami mesta, ktoré sa tak stalo neznesiteľne preplneným a nespokojným. Sem utiekol gróf František Barkóczy starší, župan Zemplínskej župy, viacero urodzených pánov a cirkevných hodnostárov. V meste bol zavedený prísny vojenský poriadok, ale nebolo ho možné hermeticky uzavrieť od vonkajšieho sveta. Niekoľko tisíc ľudí sa muselo najesť, miestna posádka sa snažila udržiavať kontakt s Budínom a s Viedňou, obyvatelia neváhali použiť zakázané cestičky, aby získali nové správy, ba aj šľachta, ktorá sa prišla schovať do mesta, našla spôsob, ako prijímať a posielať korešpondenciu. Plukovník gróf Montecuccoli, podľa dobovej módy krstným menom Hercules Pius, svojmu menu zvolenému po antickom bohovi nebol ani trochu podobný, keď hanebne nechal väzniť občanov mesta, nasadil im putá, poslal ich do väzenia. Ani vo sne ho nemohlo napadnúť, že Hercules, staroveký hrdina, ktorý sa objavuje na obrazoch a rytinách s podobizňou cisára Leopolda, v rukách drží palcát a svojou mohutnou postavou má poddaným pripomínať nadľudskú veľkosť panovníka a jeho hrdinstvo, v tomto meste bude naopak symbolom obyvateľov a vojakov bojujúcich proti panovníkovi.[10]

Kto a koľkí boli Rákóczyho tajní nasledovníci v Košiciach? Kto a s kým udržiaval kontakt? To všetko odkryje až nasledujúce bádanie.[11] Zostáva otvorenou otázkou, prečo sa ubytoval v Košiciach Alexander Károlyi aj so zástavami, ktoré ukoristil v bitke pri Dlhom, keď predtým vo Viedni sám predložil návrh na upokojenie situácie v tejto časti kráľovstva. Navyše sa uchýlil do domu toho istého Františka Klobusiczkého, ktorého po skonfiškovaní majetku Rákóczyovcov v roku 1701 cisár znovu poveril jeho správou, takže len on jediný vedel, koľko peňazí vlastne priteká z obrovského majetku. O Károlyim je všeobecne známe, že sa k Rákóczymu pridal v októbri. Plukovníci Ondrej

[10]Friedrich Polleross: From the exemplum virtutis to the Apotheosis Hercules as an Identification Figure in Portraiture: An Exemple of the Adoption of Classical Forms of Representation. In: Iconography, propaganda and legitimation. Ed: Allan Ellenius. Oxford, 1990, 37-62

[11]Naposledy o liste Štefana Csákyho Františkovi Barkóczymu, do Košíc: Klára Papp: CA Csákyak és a Rákóczy szabadságharc. In: Povstavnie, 2005, 45

Boné a Štefan Kajdi tvrdia, že mesto opustil so županom Františkom Barkóczym a 21. októbra už sú obaja zmieňovaní ako „verní kuruci“.[12] Nevieme, či existuje nejaká súvislosť medzi samotným pobytom a odchodom Károlyiho z Košíc a tým, že Rákóczy vzal mesto do blokády 24. októbra 1703. Práve kvôli časovej zhode je zaujímavé, že taktiež 23. októbra utiekol z jezuitského internátu aj pätnásťročný Ladislav Bercsényi, ktorý tam pobýval odvtedy, keď bolo Rákóczyho povstanie potlačené, a jeho otec, Mikuláš Bercsényi, utiekol do Poľska. Podľa Historia Domus sa dokonca dostal aj cez mestské brány, ale hliadka pred hradbami mesta ho zadržala, vrátila do mesta a chovala sa k nemu ako vojenskému zajatcovi.[13]

Formujúce sa hospodárstvo ťažko zasiahlo, keď Rákóczy prestal vojensky ovládať ústredné obchodné mesto na území tvoriaceho základ budúceho štátu. Vojsko muselo vynaložiť veľa energie, keď skoro po celý jeden rok obliehalo mesto. Na blokádu Košíc museli privolať aj šľachtu zo Zemplínskej župy a obyvateľov Szendrő.[14] Gróf Šimon Forgách po dlhých jednaniach dosiahol to, že vojenský veliteľ mesta sa na jeseň, 24. októbra 1704, nakoniec vzdal.

Pravdepodobne sa zrodil jeden z najdlhších textov kapitulácie. Bolo treba skĺbiť tri dohody. Prvú dohodu s vojenským veliteľom, druhú s cirkevnými a svetskými hodnostármi a šľachtou, ktorí sa uchýlili do mesta, a tretiu s magistrátom mesta Košice. Jednotlivé dohody zjednocovala spoločná klauzula. Nemáme dostatočný priestor na to, aby sme veľmi zaujímavú dohodu analyzovali z hľadiska prispôsobovania sa rôznych záujmových stratégií. Musíme však zdôrazniť, že rodinné záujmy Rákóczyho boli zohľadnené len v jedinej veci, a aj v tej len nepriamo.

V kapitulácii bolo priamo nariadené odovzdať archív rodiny okamžite a v kompletnom stave. Táto požiadavka bola významná predovšetkým z hľadiska uhorskej štátnosti, aj keď nepochybne mala spojitosť aj s Rákóczyho rodinnými záujmami. Po návrate domov Rákóczy vytrvalo bojoval so Spišskou komorou o vrátenie spisov, ktoré sa týkali jeho majetkov. Teraz bolo treba, aby prevzali nepoškodený nielen archív Spišskej komory, ale aj ďalšie archívy, ktoré sa v tej dobe nachádzali v Košiciach, alebo tam boli ukryté, ako archív jágerského biskupa a župné archívy. Mestský archív však zostal vo vlastníctve mesta. Prevzaté alebo zadržané archívy obsahovali spisy vlády

[12]List Ondreja Boného a Štefana Kajdyho z 21. októbra 1703, Archivum Rakoczian 1 str. 1 zväzok 328. Cituje: Esze Tamás Kuruc vitézek folyamodványai, Bp. 1955, 286 – Text kapitulácie napísaný 23. septembra 1704 však zmieňuje pánov grófa Františka Barkóczyho a baróna Imricha Gombosa ako ľudí, ktorí patria do cisárskej stráže. Ku kapitulácii Košíc 22-29 októbra 1704 Kálmán Thaly poznamenáva, že prisahal vernosť Rákóczymu. Kálmán Thaly: A gróf székesi bercsényi család 1703-1706. III. zv. Bp. 1892, 239. Pripojenie Gustava Heckenasta udáva na 23. septembra 1704, predchádzajúce udalosti však unikli jeho pozornosti. Porovnaj: Gustav Heckenast: Ki kicsoda a Rákóczy szabadságharcban. Pre tisk redigoval, doplnit a predslov napísal Kálmán Mészáros, Bp. 2005, 47.

[13]József Zachar: Franciaország magyar marschallja, Bercsényi László. Bp. 1987, 32-33

[14]Tamás Esze, 1955, 39, 176

Habsburgovcov o ich politike, plánoch, hospodárskych opatreniach a o hospodárskych pomeroch mestského spoločenstva. Je všeobecne známe, že do orgánov správy svojho štátu si vybral Rákóczy vzdelaných a študovaných ľudí z radov strednej šľachty a inteligencie, a tiež plánoval vypracovať dejiny štátu. Kapitulácia garantuje Košičiam, že si môžu zachovať všetky svoje privilégiá, zdôrazňuje zachovanie kostolov, škôl a práva na slobodné obchodovanie.[15]

Kapitulácia bola ovplyvnená viacerými faktormi. Hliadky boli úplne odizolované, mali veľké ťažkosti v zásobovaní jedlom. Generál Forgách sa prejavil ako vyjednávač s veľkým citom pre diplomaciu. Rákóczy garantoval cisárskym vojakom tie najďalekosiahlejšie úľavy. Z rád civilného obyvateľstva tým, ktorí stáli na strane cisára, dal úplnú amnestiu. Veľmi si vážil ich rozhodnutia a tým, ktorí mu nechceli prisahať vernosť, umožnil odísť z mesta na cisárom ovládané územia aj s ich cennosťami a majetkom. Za účasti holandských a anglických vyjednávačov prebiehali na jeseň roku 1704 v Banskej Štiavnici mierové jednania medzi zmocnencami cisára a maďarskej strany. Zahraničným mierovým vyslancom neunikla kapitulácia Košíc. Z hľadiska rozloženia síl bolo dôležité, že Rákóczy ovládol mesto s veľkou vojenskou a hospodárskou silou, považované za logistické centrum regiónu. Ústredný význam mesta dobre vyjadruje aj to, že o jeho kapitulácii informovali 29. októbra 1704 ministra Roberta Harleyho anglický vyslanec vo Viedni, Charles Whitworth a mierový vyjednávač, George Stepney, v pripravovanom hlásení, kde bilancujú mierové jednania.[16]

Knieža menoval komandantom Košíc Ondreja Radicsa. Prečo práve jeho? Doterajšie vysvetlenia môžeme rozdeliť do dvoch skupín: jedna skupina sa prikláňa k tomu, že to súvisí s Rákóczyho spomienkami na detstvo, druhá k tomu, že sa jednalo o rešpektovanie stavovských záujmov, keď ho menoval do tak dôležitej funkcie.[17] Pokiaľ by v meste, ktoré bolo možné považovať za centrum vojenského priemyslu v Hornom Uhorsku, vládca menoval úradníka do významnej funkcie len na základe rodinných kontaktov, mohli by sme pochybovať o jeho politickej prezieravosti a považovať to za prejav nízkej odbornej úrovne vedenia povstania. Tým viac, že v diele *Confessio peccatoris* Rákóczy kladie Ondrejovi Radicsovi za jeho veľkú vinu, že v treťom roku

[15]Výňatok z dohody o kapitulácii pochádza z rodinného archívu rodiny grófa Forgácha, viď Thaly, Bercsényi család III. zväzok, 238

[16]Správa Charlesa Whitwortha (Viedeň, 29. októbra 1704) a George Stepneyho, mierového vyjednávača (Banská Štiavnica, 3. novembra 1704) ministrovi Robertovi Harleymu. Archívum Rákóczyanum II/I. 508, 528. - A polgárság 1704. november 2-án tette le az esküt, a magisztrátus és több mint kétszáz polgár névsora: OszK Kézirattár, Fol Hung, 652, str. 6-7. Vydal: Imre Bánkúti: A Rákóczy szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör – Kishont és Zemplén megyékből. 1703-1704, Miskolc 2004, 218-224

[17]Azért a „hű öreg Radics Andrást" nevezte ki a fejedelem, mert „Zrínyi Ilona egykori hős munkácsi kapitánya volt", és „őt, hajdan, mint gyermeket karjaiban hordozta volt Munkácson." (Thaly, A Becsényi cslaád, III. 239)

obliehania (1685 – 1688) kapitán obrancov Mukačeva spoločne s Danielom Absolonom, sekretárom Thökölyho, zabudol na svoj sľub vernosti. Keď im Ilona Zrínyiová z neopatrnosti poskytla kľúč k dešifrovaniu jedného listu, ktoré dostala od Thökölyho, dozvedeli sa však, že od neho už nemôžu očakávať pomoc. Tajne sa obrátili na veliteľa obliehajúcich vojsk, generála Caraffu. Ponúkli mu, že za určitú protislužbu vzdajú sa hradu. Takže plytvali potravinami a strelivom, vojaci sa búrili a nakoniec ale hrad museli odovzdať do nepriateľských rúk.[18]

Na základe iných dobových zdrojov nie je možné potvrdiť pravdivosť tohto popisu. Vyjadrenie Ilony Zrínyiovej, ako aj Rákóczyho rozhodnutie z roku 1704 rovnako dementujú, že by kapitán Mukačeva bol býval „proditorom", zradcom. Vo svojich *Spomienkach (Emlékiratok)* knieža spomína na Radicsa s veľkou úctou ako na ochrancu Košíc, a tiež na jeho pevný charakter pri obrane Mukačeva. Obvinenia ho sprostil už Thökölyho dejepisec, Dávid Angyal. Thököly sa nadarmo snažil oslobodiť Mukačevo. Sám uznal, že je treba vzdať sa hradu a do dohody o kapitulácii zahrnúť aj jeho osobu. Kapitána Radicsa pritom sprostil prísahy, ktorú mu dal. Listy Ilony Zrínyiovej adresované poľskému kráľovi a francúzskemu vyslancovi v Poľsku, Françoisovi Gastonovi Béthunovi jednoznačne dokazujú, že aj ona sama sa pripravovala na vzdanie sa hradu.[19] Po bratislavskom sneme v roku 1687 diplomatické predmostie hradu stratilo svoj vplyv, v dôsledku kompromisu medzi uhorskými stavmi a habsburskou dynastiou došlo ku zmene uhorskej ústavy a z voleného Uhorského kráľovstva sa stalo dedičné kráľovstvo. Podľa uzatvorenej dohody rozhodnutie o usporiadaní znovuobsadených oblastí nechala ústredná vláda v uhorských rukách. Uhorské stavy získali na chvíľu novú nádej. Tak prečo píše knieža na stránkach *Confessio peccatoris*, že hrad Mukačevo sa dostal do rúk nepriateľa kvôli zrade Ondreja Radicsa a Daniela Absolona?

Confessio peccatoris je dielo, ktoré sa nedá vysvetliť len na základe povrchného prečítania textu, kde se striedajú životopisné príbehy, modlitby a rôzne úvahy. V diele sú zamiešané prosté a sakrálne časti tak, že až ich vzájomné opätovné prepojenie objasňuje hlbší zmysel textu. Vysvetlenie je treba hľadať v otvorených a v skrytých odkazoch na biblické symboly a symboly antického sveta. Na rozdiel od dnešného čitateľa, úplne iné asociácie vyvolal vo vzdelaných ľuďoch tej doby precítený príbeh, ktorý popisuje Rákóczy vo svojom diele *Confessio*, keď spomína na detstvo v Mukačeve. Ako malému chlapcovi sa mu zdalo, že sa mu do postele vplazil obrovský had, matka chytila sestru do náručia a utiekla s ňou, zatiaľ čo on zostal s hadom sám. Na čo iného mohli myslieť generácie, ktoré vyrastali na príkladoch z antického sveta, a zo školského učiva dobre poznali Theokrétov popis Hercula, ako hrdinu, ktorý bol výnimočný už ako kojenec, keď udusil hada, ktorý sa pripla-

[18]František Rákóczy II.: Confession Peccatoris, Paris, Bibliothèque Nationale Ms. Latin, 13628, 18p. - porovnaj II. Rákóczy Ferenc önéletrajza (redigoval Ágost Griszta) Bp. 1876, 14

[19]Köpeczi – R. Várkonyi, 2004, 57-69

zil do jeho kolísky, než na podobný ba rovnaký príbeh kniežaťa a antického dieťaťa. Knieža, ktorý v exile píše svoje *Confesssio*, znovu prežíva povstanie, premýšľa o svojom poslaní vodcu národa, do reťazca podobných príkladov vkladá príbeh o hadovi, čím vybranými spisovateľskými prostriedkami podtrháva, že už v detskom veku sa cítil byť vyvoleným. Vydanie Mukačeva do nepriateľských rúk má tiež veľa literárnych prvkov, musí sa vyhraniť voči Thökölymu, musí ochrániť pamiatku svojej matky, slávu Mukačeva, nehovoriac o tom, že v spletitých súvislostiach diela má hrad symbolický význam. Vo svojich spomienkach si však uchováva Košice v ich realite.

O menovaní Ondreja Radicsa rozhodol Rákóczy na základe politických úvah. Radics, ktorý bol evanjelického vyznania, začínal svoju kariéru ako tajomník mesta Košice. Na bratislavskom sneme patril medzi troch vyslancov zastupujúcich mesto. V rokoch 1663-64 sa jeho meno objavuje v protitureckom spolku, ktoré organizoval chorvátsky bán, Mikuláš Zrínyi. V apríli 1664 sa objavil v Regensburgu, odkiaľ priniesol list datovaný 28. apríla a adresovaný Michalovi Borymu od Johanna Philipha von Schönborna, mohučského arcibiskupa, tajomníka predsedu Rýnskeho spolku[20]. Podieľal sa na organizovaní hnutia, ktoré vznikalo pod vedením palatína Wesselényiho, bol dôležitým vyslancom, ktorého poslali jednať s palatínom, na dvor sedmohradského kniežaťa, či na tureckú portu. Knieža Horného Uhorska, Imrich Thököly, zrejme oceňoval jeho informovanosť a vodcovské schopnosti, keď ho menoval kapitánom hradu v Mukačeve, ktorý sa výšil na rozhraní troch štátov. Medzi rokmi 1694 – 1699 bol Radics dvorným kapitánom Bercsényiho a tiež správcom jeho panstiev[21]. Je pravdepodobné, že ako iní evanjelickí páni, aj on sám sa zúčastnil príprav povstania. Rákóczy ho pozval do svojho tábora 27. júna 1704, obdaroval ho statkami a menoval ho radcom vo svojom poradenskom zbore Consilium Aulicum[22].

Knieža si vybral na post vojenského veliteľa mesta vyhranenú osobnosť s charakternou politickou minulosťou, osobu, ktorá už pracovala v službách mesta, pritom mala diplomatické skúsenosti zo Saska, aj jako hradný kapitán. Radics splnil rôznorodé a v mnohých prípadoch nevďačné úlohy, ktoré dostával v týchto ťažkých podmienkach. Aký význam mali Košice v Rákó-

[20]Haus-Hof-und Staatsarchiv, Mainer Erzkanzlerarchiv Militaria, Fasc 15 Konc. 8. Cituje Ágnes R. Várkonyi: Törökvilág és magyar külpolitika. Bp. 1975, 88 – v novom vydaní: Magyarország keresztútjain. Bp. 1978, 227 – Bohužial opomína tento údaj v : Ki kicsoda a Rákóczi szabadságharcban. 2005, 352

[21]Zástavný list, v ktorom dáva do zástavy Veľkú Bereznu grófovi Františkovi Barkóczymu, za 4000 forintov, vidoval aj on, ako Bercsényiho prefekt a dvorný kapitán (1984, MOL NRA, Fasc 239, No 53). Úrad správcu panstva Bercsényiovcov zastával do roku 1699, po ňom ho prevzal Miklós Szirmay. Porovnaj: Ágnes R. Várkonyi: A Confession értékrendszere In: Gazdaság, társadalom, történetírás. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 6. Redaktor: Ferenc Glatz, Bp. 1989, 149-150

[22]Tisztességét megfelelően látta el. Poverenia kniežaťa uchované v Protocollum expeditionum (spisy Pála Rádayho z rokov 1703 – 1705). Redaktori: Kálmán Benda, Tamás Esze, Ferenc Maksay, László Papp . Bp. 1955 I. 454

czyho štáte ukazuje aj to, že už v apríli roku 1705 sa z komandanta stáva hlavným kolonelom pešieho pluku. Na začiatku nasledujúceho roku Rakóczy podpísal menovanie Radicsa brigadérom (podplukovníkom). Menovaciu listinu, ktorá bola napísaná 13. februára 1706 v Miškolci, poznáme len z dobových odkazov a opisov. Podstata obsahu je zrejmá: zdôrazňuje jeho vernosť, pomoc pri správe verejných záležitostí a vyzdvihuje, že „s ohľadom na miesto a dobu“ dokáže dobre zastať a plniť svoje úlohy[23]. Hodnosť brigadéra (podplukovníka) sa nedáva za zásluhy alebo ako vyznamenanie. Je to hodnosť, ktorá poskytuje potrebnú právomoc a rozhodovaciu moc, nezbytnú pre plnenie kľúčových vojenských úloh. Ten, kto túto hodnosť získa, pretože spĺňa nutné predpoklady, získa veľmi rozsiahlu samostatnú právomoc ako „obyčajný (všeobecný) vojenský vodca a správca“. Len ďalším bádaním bude možné zistiť, aký bol vzťah Radicsa k vedeniu mesta a jeho občanom. Veľká spoločná skúška prišla začiatkom jesene 1706, keď museli chrániť mesto pred útokom cisárskych vojsk.

25. júla 1706, po neúspešných mierových jednaniach, skončil aj pokoj zbraní. Vojenská rada zahájila veľkolepý útok: Jean-Louis Rabutin de Bussy, poľní podmaršál, sa mal spojiť s vojskami maršála Guida Starhemberga, aby spoločne obsadili Horné Uhorsko. S dobre premyslenou stratégiou zvolili Košice za cieľ svojho ťaženia.

V štáte Rákóczyho už sú Košice viac, než len kľúč k časti štátu. Mesto získalo centrálne postavenie vďaka vojenskému priemyslu, obchodu, či tlači. Z troch zbrojníc Konfederácie, tá najväčšia bola v Košiciach, pod vedením kolonela Adama Bácsmegyeyho tu fungovala zlieváreň del a laboratórium na výrobu streliva. Nezanedbateľná bola aj kapacita mlynov na drvenie pušného prachu. Sem boli sústredené zbrane, súčiastky a munícia vyrobená v okolí mesta, a odtiaľ ich posielali do ďalších častí krajiny, jednotkám bojujúcim na západe, za Tisou. Tu vyzbrojili poľné delostrelectvo. V roku 1705 generál Anton Eszterházy zorganizoval v Košiciach regulárne pluky. Od kniežaťa dostal plnú moc, aby tým, ktorí nechcú verbovať portálnych hajdúchov, skonfiškoval dobytok, a zbraňou v rukách nútil šľachticov k verbovaniu mužov pre jeho armádu. V Košiciach fungovala aj mincovňa a ústredná pošta, ktorá zhromažďovala a preposielala doručené správy[24]. Na sneme v Sečanoch bolo ustanovené Consilium Oeconomicum, ktorého predsedom sa stal v meste dobre známy František Klobusiczky, vlastniaci v Košiciach meštiansky dom.

[23]V odbornej literatúre Tomáš Esze ako prvý upozornil na menovanie Radicsa briadérom (podplukovníkomä. Esze: 1955, 455. Text menovacieho dekrétu je v : Kálmán Mészáros, II. Rákóczy Ferenc tábornokai és brigadérosai. Bp. 2006, 131-132.

[24]O ústrednom postavení vojenského priemyslu v Košiciach viď: Gusztáv Heckenast: Fegyver és lőszergyártás a Rákóczy szabadságharcban. Bp. 1959, 90-92. Az ágyúöntő műhely vezetőjének Bienstock Christian is fel van tüntetve. Uo. 91 a Ki kicsoda, 2005, 32., 68 – Tamás Esze: A kassai pénzverőház 1705 – 1710. Numizmatikai Közlöny, 1941. Kassa központi helyéről: uö: 1955, ,29., 38., 40. - Miklós Kamody: A Rákóczy szabadságharc postája (válogatott iratok) Bevezetés, Vaja, 1981, 9, 20-21

Nakoľko bolo schopné mesto plniť svoju ústrednú úlohu? Na to môže dať odpoveď len ďalšie bádanie. Je isté, že toto ústredné postavenie prispievalo k všade pociťovaným vnútorným treniciam medzi vojakmi, úradníkmi ústrednej správy a cudzími osobami, ktoré sem často prichádzali. Veľké napätie vzniklo aj v dôsledku presadzovania uznesení sečianskeho snemu v cirkevných záležitostiach. Knieža svojim výnosom, ktorým šľachte prebývajúcej v meste, ako aj občanom mesta so šľachtickým armálesom nariaďoval verbovať mužov pre jeho armádu, len ďalej zvyšoval napätie. Obyvateľstvo ťažko zasiahla aj devalvácia medených mincí[25]. Určite nie je prehnané tvrdenie, že obsadením Košíc by povstanie padlo, Rákóczym vytvorený štát by sa stal nefunkčným. Kto ovláda Košice, tomu patrí celá Spiš, cesta spájajúca krajinu s Poľskom, predmostie medzi Horným a Dolným Uhorskom. Pokiaľ by Rabutin obsadil mesto, odstrihol by tým Bercsényiho jednotky bojujúce v západných župách Horného Uhorska, získal by Rákóczyho najdôležitejšiu spoločenskú a vojenskú základňu, a „povstanie by neodvratne spelo ku katastrofe“[26].

Rákóczy aj ním zvolené vedenie mali jasno v tom, o čo sa hraje: Rákóczy zvážil riziká a podľa možností sústredil do Košíc väčšie vojenské sily. Kapitánovi pluku, Tomášovi Eszemu nariadil, aby svojimi dvoma plukmi posilnil obranu mesta. Úlohou Bercsényiho a Károlyiho bolo zas to, aby nepriateľov odohnali z okolia Košíc a aby mesto oslobodili, pokiaľ to bude možné. Podľa dobových zdrojov boli pluky Tomáša Eszeho len málo uznávané, boli neúplné, málo ozbrojené, disciplína vojakov bola chatrná. Veliteľ Rákóczyovských vojsk, Vavrinec Pekri, ich charakterizoval takto: „keďže pluk Tomáša Eszeho je nový, aj jeho dôstojníci sú lumpi, neschopní boja. Bolo by treba presunúť na ich miesto do Košíc regiment pána Radicsa …“[27]

Kapitán mesta musel spĺňať viacero požiadaviek. Musel sa vysporiadať s vnútorným pnutím v meste, zladiť rôzne záujmy, zorganizovať úspešnú a účinnú spoluprácu medzi obrancami mesta, mešťanmi, mestskými hliadkami a plukmi Tomáša Eszeho. Každý obyvateľ mesta zložil prísahu vo svojej reči: „počas obliehania Košíc zostanem neochvejne verný menovanému milovanému kniežaťu a vlasti do vycedenia poslednej kvapky krvi, pokiaľ mi hlava sedí na pleciach.“

Ráno 29. septembra, bubnovaním na veži dómu dali obyvateľom mesta na vedomie, že nepriateľské vojská s 8 tisícmi cisárskymi žoldniermi a 4 tisícmi Srbov, totiž s vojskom s 10 až 12 tisícmi mužmi, na čele s Rabutinom, sú pod

[25]É.n. A kassaiak száma, adózóképessége II. Rákóczy Ferenc alatt. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1897 – Köpeczi – R. Várkonyi, 2004, 271. - Tamás Esze, 1955, 38. - István H. Német, 2004, 470 - 471

[26]Tamás Esze, Esze Tamás és Kassa. A Kassai Batsányi kör Évkönyve 1965-1968. Bratislava, 1969, 114

[27]Najlepšie spracované dielo o útoku na Košice je dodnes dielo Tamása Eszseho. V ďalšom budú použité tam uvedené údaje. Esze Tamás, 1969, 118

hradbami Košíc. Hneď ďalší deň ráno zahájil Rabutin prudkou streľbou boj. Do priekop nechal zakopať šestnásť diel a šesť mažiarov „v kopci nad kostolom kalvinistov“, „vo veľkej priekope nad Žriedlovou ulicou“, pri tehlovej stene, priamo pri hradbách, a vo dne v noci nechal ostreľovať delovými guľami bašty, hradby a meštianske domy. Zdroje popisujúce obliehanie Košíc sa v mnohom rozchádzajú. Podľa Rákóczyho Spomienok (*Emlékiratok*) Rabutin dokonca zaútočil na Košice. Ján Csécsi mladší však vo svojom denníku píše, že Rabutin svojim vojakom trikrát sľúbil trojdenné voľné rabovanie v Košiciach, pokiaľ zaútočia na mesto, ani tak sa mu nepodarilo presvedčiť svojich dôstojníkov. Právom sa obávali oslobodzujúceho útoku Bercsényiho a Károlyiho vojsk. Obranu mesta zorganizoval Ondrej Radics múdro – dva pešie pluky a mestské vojsko pod vedením kolonela Adama Bácsmegyeiho opätovali ostreľovanie hustou streľbou z diel a pušiek. Podľa niektorých zdrojov stráže dokonca dvakrát zaútočili na nepriateľské jednotky a spôsobili im veľké škody. Mešťania držali stráž podľa tradične zavedených pravidiel, cechovníci vo vežiach, obchodníci na vnútorných baštách, ostatní obyvatelia okrem mešťanov na vonkajších hradbách. Rabutinovo silné delostrelectvo rozmietlo Forgáchovu baštu a priliehajúce hradby, z domov na Forgáchovej ulici zostali len sutiny, po viac než siedmich stoviek zásahov až dvesto kilovými delovými guľami zničili celé ulice a zapálili skoro celé mesto. Desiaty deň obliehania mesta však Rabutin zavelil na ústup. Prečo sa takto rozhodol?

Francúzsky vojenský inžinier, Louis Lemaire, bol najvýznamnejším zahraničným vojenským exportom v Rákóczyho zbore. Podľa jeho mienky napriek tomu, že Rabutin urobil veľa chýb, mesto dostalo do ťažkej situácie. Károlyi už „naliehal na knieža, aby súhlasil s kapituláciou, pretože len takto môže zachrániť posádku, ktorá by inak padla“.[28] Presila cisárskych vojsk bola neprimerane veľká, delostrelectvo bolo extrémne silné, vojská mali dostatok streliva. Pravdou je tiež, že pri obliehaní padlo neprimerane veľa cisárskych vojakov, vojsko malo problémy so zásobovaním, muži hladovali, nemali krmiva, keďže Károlyi dal vypáliť všetky dediny v okolí Košíc. Významnou príčinou mohlo byť aj to, že nesplnil príkazy vojenskej rady a zmárnil plány vojenského ťaženia. Vecnú informáciu budeme mať len v prípade, že sa nájde denník vojenských operácií a hlásenie Rabutina. Medzi príčinami ústupu má tiež veľkú váhu organizácia košického delostrelectva pod vedením Adama Bácsmegyeiho. Je treba tiež zvážiť neveľkú disciplínu štyroch tisícov srbských vojakov a obdivuhodnú výdrž obrancov mesta. Kto má na tom zásluhu? Podľa piesne chudiny (*Szegénylegények éneke*) Tomášovi Eszemu.

[28]Louis Lamaire: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708- márciusáig. In: Rákóczi Tükör, Naplók, jelentése, emékiratok a Rákóczi szabadságharcról. Zdroje vyhľadali, vyberali, predslov a úvodnú malú štúdiu napísali Béla Köpeczi a Ágnes R. Várkonyi. Autorom poznámok je Imre Bánkúti. 2. vydanie. Bp. 2004, II. zv. 215

„Slávny Rabutin v meste Košice, /husto strieľa Forgáchovu baštu/. Milostivý pán tam pošle svojho chudobného sluhu: /Tomáša Eszeho,/ Pretože žiaden iný /nezachránil Košice.“ v zahraničnom exile Rákóczy spomína na podmienky obliehania Košíc a vyzdvihuje zásluhy brigadéra Ondreja Radicsa. J. Fury, sekretár anglického vyslanca Georgea Stepneyho vo Viedni, si zas myslel, že Rabutina spod Košíc odohnali Rákóczyho vojská, a že ústup nastal v tak veľkej panike, že Rabutin nevzal so sebou ani svoje delá.[29] Padlých cisárskych vojakov nechal pod rozstrieľanými hradbami mesta.

11. októbra sa vo dne i v noci bombardované mesto prebudilo do ticha. Škody odhadovali na štyristo tisíc forintov. Museli pochovať padlých nepriateľských vojakov. Knieža prišiel do mesta na tretí deň. O jeho príchode sa zachoval pekný text v slovenčine: „Po úteku nepriateľa milostivý pán knieža prišiel do mesta, aby všetko skontroloval a zariadil a statočných bojovníkov obdaroval kniežacími pamätnými medailami a inými darmi.“[30]

Barbora Keresztes, vdova po určitom Jurajovi Inczédim, po rokoch spomína, že „jej zať, Mikuláš Deák spoločne so svojimi druhmi sa v Košiciach zachoval statočne“ a za bol odmenený zlatou medailou, numizmou. Zdroje uvádzajú dva druhy medailí. Jedna bola vyrobená na pamiatku zahájenia povstania „INHOATO ANNO MDCCIII XIV IUNII – Na začiatok oslobodzovacích prací 14. júna 1703“ a obsahovala mierne rozšírený citát od Horatia: „DIMIDUM FACTI QUI BENE COEPIT HABET. - Dobrý začiatok je polovica úspechu (urobil polovicu, kto dobre začal). Druhá medaila je tiež dielom švédskeho mincového rezbára, Daniela Waroua, a bola vyrobená na uvedenie do úradu sedmohradského kniežaťa, ktoré bolo plánované no záver roku 1705. Na jednu stranu zlatej medaile umelec umiestnil portrét kniežaťa, na druhú Herkula, ako s palcátom v ruke bojuje so sedemhlavou hydrou. Okolnosti vzniku tejto zaujímavej medaile zaujali mnohých dejepiscov a kunsthistorikov. Nápad zobraziť Herkula ako víťazí nad hydrou, sa zrodil v hlave Rákóczyho. Už skoro sto rokov sa nechávajú panovníci a vojvodcovia zobrazovať ako Herkules, ktorý sa z človeka stal bohom, a ktorého meno nám pripomína nadľudské činy. Jeho postavu radi používali francúzski panovníci ako aj Habsburgovci počínajúc Karlom V. Symbolika postavy Herkula je veľmi bohatá. Svoju vyvolenosť vyjadril Rákóczy *v Confessio peccatoris* postavou kojenca, ktorý uškrtí hada plaziaceho sa v jeho postieľke. V 16.-17. storočí bola postava Herkula často vnímaná ako symbol osobnej statočnosti a vysokých morálnych hodnôt. Ten istý odkaz sa objavil aj na medailách venovaných obráncom Košíc: „TENDIT PAR ARDUA VIRTUS – kto má guráž,

[29]Archívum Rákócziánum, II/III, 263

[30]G.O. Knjžecý po odjti, nepřátele, do Města wessla, wssecko spatriti, zaopatriti, a tak zmužile bogugicých pametnými penľzmi Knjžecými, y ginými wěcmi obdarowati račila.“ Zo slovenského kalendára Daniela Krmana cituje: István Käfer: A kuruc mozgalmak néhány egykorú mozzanate és utóélete a szlovák művelődésben. In: Rákóczy – tanulmányok. Redaktor: B. Köpeczi – L. Hopp – Á. R. Várkonyi Bp. 1980, 562

zvíťazí napriek ťažkostiam“. To znamená ten, kto má morálnu silu, statočnosť, odvahu a obetavosť. Preto je Štefan Dobó nazývaný tiež „uhorským Herkulom“. Tento je ovšem prvý príklad, keď za antického hrdinu sú označovaní obrancovia mesta, vojaci a mešťania, reprezentatívnym prenesením uznania panovníka.[31]

Barbora Keresztes, vdova po Jurajovi Inczédim, po rokoch spomína, že „jej zať, Mikuláš Deák, spoločne so svojmi druhmi sa v Košiciach zachoval statočne” a za to bol odmenený zlatou medailou, numizmou. Slovenský kalendár Daniela Krmanna, evanjelického superintendanta, z roku 1708 zvlášť pripomína obliehanie Košíc a vyznamenanie od kniežaťa. Obranou Košíc sa zaoberal Rákóczyho aj v exile. Vo svojich spomienkach píše, že ani jeden z jeho generálov nevyužil vhodnú príležitosť na zničenie Rabutinových vojsk. A nezabúda, že: „za udržanie Košíc vo svojich rukách môže ďakovať hlavne svojmu brigadérovi, Radicsovi ...“[32]

Vzťah Rákóczyho ku Košiciam neurčovali rodinné záujmy, ale jeho rozhodnutia ako vládcu, ktorý vytvára štát, potreby samotného štátu a jeho vízia budúcnosti Uhorska. Na našej konferencii bude zameraných viacero prednášok na začlenenie sa Košíc do rodiaceho sa uhorského štátu. Na záver by som načrtla, aká bola a kam smerovala uhorská konfederácia?

Po vyhnaní Turkov sa rysovalo viac možností ako usporiadať štát. Nakoniec sa realizovali dve.

V jednej variante bolo Maďarsko začlenené do Habsburskej ríše, ktorá presadzovala svoje požiadavky na absolutistické štátne usporiadanie vojenskou silou, nechávala bez povšimnutia výhody moderného štátu, ako dopad na sociálnu a občiansku situáciu, na historicky vytvorenú samosprávu, silné obchodné záujmy miestneho obyvateľstva, slobodu vyznania, uplatnenie materského jazyka rôznych národov. Cieľ, totiž presadzovanie ústredných záujmov, príjmov a vplyvu Ríše, sa nepodarilo dosiahnuť vojenskou silou, situácia bola chaotická. O vyburcovaných vnútorných sporoch a o riziku občianskej vojny máme k dispozícii veľa zdrojov a tiež bohatú odbornú literatúru.

Druhú alternatívu usporiadania sa snažili presadiť Rákóczy a jeho spoločníci. Táto koncepcia zamýšľala zanechať štátom autonómiu a garantovať im právo na samostatné rozhodovanie. Jej tendencie boli jasné. V žiadnom prípade sa nevracať k predstave stavovského štátu, ktorý bol po prehre v bitke pri Moháči rozmetaný na kúsky, ale vybudovať ho na zmenách, ktorými v uplynulých stopäťdesiatich rokov štát prešiel, prispôsobiť ho všeobecným a zemským požiadavkám raného novoveku, pritom využiť už existujúce predpoklady, akými boli zahrnutie Sedmohradského kniežatstva do Vestfálskeho mieru, do dohody, ktorá mala znovunastoliť rovnováhu síl v Európe tým, že

[31]Tamás Esze: Warou adatok. Numizmatikai közlöny, 1942, 40-41. Göza Galavics: A Rákóczy szabadságharc és az egykorú képzőművészet. In: Rákóczi-tanulmányok. 1980, 474-477

[32]Rákóczi, Emlékiratok, 384

umožní mierové spolunažívanie menších štátov vedľa veľkých monarchií. Vzhľadom k situácii, kde pomer síl hral v jeho neprospech, kde bojoval s ríšou, ktorá mala pocit, že jej záujmy boli hlboko znevážené, čeliac vnútornej rozpoltenosti a vnútornému odporu, podmienky pre takúto zmeny boli najmenej vhodné. Vo chvíli, keď po zvážení diplomatických možností mocenského znovuusporiadania Európy Rákóczy nakoniec zasiahol do vojny o španielske dedičstvo, videl šancu na vydobytie práva na sebaurčenie, na vznik samostatného Maďarského kráľovstva a Sedmohradského kniežatstva. Toto by bolo samozrejme možné len za predpokladu ďalekosiahlych vnútorných reforiem a predovšetkým zomknutosti a jednoty na úrovni celého štátu. Bolo to vôbec možné v zbedačenej krajine, ktorá mala, aj nemala privilégiá, ktorej obyvatelia hovorili niekoľkými jazykmi, vyznávali viacero náboženstiev a mali tak rozdielne kultúrne predpoklady? Pri zavádzaní reforiem sa Rákóczy a vedúci ľudia jeho správy snažili brať ohľad na hodnotovú štruktúru a tradície zakorenené v spoločnosti. Na ich uplatnenie však mali len veľmi málo času. Radšej opomenieme detaily a vyzdvihneme len niektoré momenty, ktoré ukazujú, ako sa pokúšali vytvoriť slobodný štát, v ktorom by každý – bez ohľadu na svoj pôvod, jazyk a kultúru – mal pokojný a dôstojný život a možnosť ďalšieho rozvoja.

Dobre informovaný anglický vyslanec už na jeseň 1703 hlásil, že pod zástavou Rákóczyho bojuje niekoľko rôznych národov – Maďari, Nemci, Ukrajinci, Rumuni. Väčšina vojakov zložila vojenskú prísahu vo svojej materskej reči. Nevoľníci, ktorí sa chopili zbrane, získali slobodu vďaka patentu - oslobodzujúcim dekrétom. Niektoré z nich boli napísané v slovenčine.[33] Bol umožnený voľný prístup k pôde, nijak neobmedzovaný zákonmi poskytujúcimi výhody len pre určité vrstvy spoločnosti. O sociálnom cítení Rákóczyho vypovedá fakt, že aj tým najchudobnejším vrstvám umožnil podať úradnú sťažnosť. V súčasnosti máme k dispozícii viac než dvetisíc, väčšinou ešte nepublikovaných sťažností, ktoré sú písané v rôznych jazykoch. Podľa našich doterajších vedomostí pri ich posudzovaní nedochádzalo k jazykovej ani etnickej diskriminácii sťažovateľov...

Základy mierového spolunažívania ľudí rôzneho náboženského vyznania založil sečianský snem tým, že uzákonil slobodu svedomia, a to bez ohľadu na to, či materským jazykom dotyčného je, či nie je maďarčina. Kostol bol vo vlastníctve väčšiny, tá zas bola povinná postaviť kostol pre menšinu. Keďže rozdelenie založené na náboženskom vyznaní sa často zhodovalo s rozdelením podľa reči, pritom kazateľňa, škola a tlačiareň bývali v cirkevnom majetku, tento zákon vlastne otvoril dvere dokorán vzdelávaniu národov v ich materskej reči.[34]

---

[33] Ágnes R. Várkonyi: Bercsényi Miklós pétnese a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 tavaszán. Századok. 92 (1958) 222-231

[34] Ágnes R. Várkonyi, Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705. In: A szécsényi országgyűlés 1705-ben. Denník Jána Csécsyho spoločne s dokumentami snemu a štúdie opísal a preložil do

Určite nie je treba rozvádzať, že vo svojej činnosti mohla ďalej pokračovať aj tlačiareň v Žiline, ktorú založila do tej doby zakázaná církev českomoravského bratstva. Jej prvou publikáciou sa stala Rákóczyho modlitba vydaná v latinčine a v slovenčine. Evanjelický superintendat, Daniel Krmann vydal kalendár, v ktorom pre slovensky hovoriace obyvateľstvo publikoval berzenskú výzvu a podrobnosti o obliehaní Košíc.[35]

Právom si kladieme otázku, akú budúcnosť v dlhodobom horizonte vlastne plánoval Rákóczy Slovákom žijúcim v ním založenej Konfederácii? Vecné závery môžeme vyvodiť podľa dôležitosti slobody vyznania a oslobodenia nevoľníkov na území ovládanom Rákóczym a postupnou analýzou jednotlivých tematických okruhov.

Rôznymi metódami, viac ako osem rokov, sa Rákóczy pokúšal získať priazeň Srbov, ktorí boli naverbovaní do cisárskych vojsk, aby bojovali proti povstaniu. Nábožensky pevne organizovaným Srbom, v ktorých žila tradícia národného sebaurčenia, adresoval svoje patenty s oslovením „hrdinnému srbskému národu“. V nich im zaručoval tie isté slobody, ako Maďarom. Nakoniec im ponúkol autonómiu a právo na samostatnú reprezentáciu na krajinskom sneme. Tieto jednania prebiehali medzi rokmi 1703-1707. Jednou z príčin zlyhania Rabutina pri obliehaní Košíc mohla byť aj neochota štyroch srbských plukov a ich dôstojníkov zapojiť sa do útoku na mesto. Po neustále sa opakujúcich jednaniach sa niekoľko srbských jednotiek a nižších dôstojníkov priklonilo k uzatvoreniu dohody. Aj v Rákóczyho jednotkách bojovali Srbi. Patriarchu Arzéna Černoviča, hlavu srbskej cirkvi, ktorý medzi rokmi 1698-1700 sľuboval Rákóczymu štyridsať tisíc ozbrojených vojakov, internovali do Viedne. Ríšska diplomacia fungovala veľmi účinne.[36]

So susediacimi štátmi sa Rákóczy opakovane pokúšal o vytvorenie konfederácie. Vtedajšia maďarská politika pola postavená na ešte živej, neskôr bohužiaľ zabudnutej tradícii a princípoch, ktoré platia dodnes a podľa ktorých: „slobodu štátu je možné zaistiť len vtedy, pokiaľ s tým súhlasia aj okolité štáty“. Neraz napísal, že nutným predpokladom pre vytvorenie tak veľmi cenného mieru je nastolenie rovnováhy medzi európskymi mocnosťami. To však nepovažoval za možné bez toho, aby sa krajiny ležiace uprostred Európy spojili do stabilnej konfederácie. Súdil, že v opačnom prípade si mocnosti medzi sebou rozparcelujú Poľsko – prehlásil to v roku 1707, krátko po sneme, na ktorom sa rozhodlo o všeobecnom zdanení.[37]

---

maďarčiny Ferenc Kazinczy. Redigoval: Mihály Praznovszky, Szécsény, 1995. 7-58.

[35]Käfer István: A kuruz mozgalmak néhány egykorú mozzanata és utóélete a szlovák művelődésben. In: Rákóczy tanulmányok, 1980, 559-574

[36]Kálmán Benda: Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Rákóczy tanulmányok, 1980, 141-157 – Uő: Rákóczy újabb kísérlete a szerbekkel való megegyezésre. In: Ráday iratok II. 423-426

[37]Ágnes R. Várkonyi: Lengyelország és az „európai hatalmi egyensúly” II. Rákóczy Ferenc politikájában. In: Váltazatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Redaktor: Gyöngyi Erdei, Balázs Nagy. Bp. 2004, 325-335

Význam Košíc zostal nezmenený, ba dokonca rástol. Na konci roku 1707, začiatkom roku 1708, na košických zasadaniach zastupiteľstva bola vypracovaná nová daňová sústava, založená na zdanení majetku, tzv. dikálne zdanenie, podľa ktorého mala podliehať zdaneniu aj šľachta. *Repartitio Cassoviensis* je veľmi vážne dielo, ktoré sa zaoberá spravodlivým rozdelením záťaže v období vojny.[38] Najdlhšie povstanie v dejinách Európy si vyžadovalo veľké obete začínajúc kniežaťom, až po obyčajných ľudí. Ani Košice neboli výnimkou. Mor zasiahol celú Európu. Mocnosti, ktoré medzi sebou viedli vojnu, boli vyčerpané a na medzinárodných konferenciách v Haagu (1709), neskôr v Gertruydenbergu (1710) sa snažili v ťažkých podmienkach pripraviť mierové jednania na ukončenie vojny.

V patente z 19. septembra 1710 Rákóczy oznamuje, že za sprostredkovania holandsko-anglických a iných mocností je pripravený jednať o mierovom ukončení bojov, Alexandra Károlyiho poveril, aby dojednal pokoj zbraní a spolu s ním sa začal pripravovať na dlhé jednania. Zbytky síl sústredili v Mukačeve a v Košiciach. Nie je dosť priestoru na to, aby sme písali o zložitej úlohe Košíc. Krátko podotknem, že v Rákóczyho predstavách figurovali Košice ako určité logistické centrum. Ondrej Radics však bol vážne chorý, preto 10. októbra knieža menoval Daniela Eszterházyho mladšieho najskôr košickým hlavným kapitánom, 10. novembra komendantom mesta a 2. decembra hlavným kapitánom Horného Uhorska. Mesto odolávalo do poslednej chvíle. Svoje brány otvorilo pred nepriateľom až 26. apríla, len tri dni pred kapituláciou. Za akých podmienok sa to stalo, dodnes nie je jasné. Zdá sa, že na kapitulácii Košíc trvali Ján Pálffy, hlavný veliteľ uhorských cisárskych vojsk a cisársky vyjednávač spoločne s Locherom von Lindenheimom, cisárskym radcom, ktorý zastupoval cisársky dvor na mierových jednaniach. Mesto otvorilo svoje brány len tri dni pred uzatvorením mieru, pretože dostalo od Károlyiho informáciu o tom, že Rákóczy sa vracia do vlasti, aby uzatvoril mier.

Vládcovská zodpovednosť, európsky rozhľad, sociálne cítenie, vzdelanie, tolerancia, informovanie všetkých národov, ako plnoprávnych partnerov, záruka mieru. Také boli požiadavky na pokračovanie v zmenách už na začiatku 18. storočia. Osem rokov však nestačilo. Krása dejín, našich spoločných dejín, naďalej žili ako akési ponorné potoky všetky nepremenené a neuskutočnené idei, Rákóczy sa opakovane vyjadril tak, že mier v Európe bude len vtedy, keď bude mier v strednej Európe. Podobne to videl aj anglický vyslanec, Georg Stepney: Spoločné záujmy Európy nebudú naplnené, pokiaľ sa nezaistí sloboda pre Uhorské kráľovstvo a Sedmohradské kniežatstvo.

O spektakulárnej výhre nemôžeme hovoriť, o prežití za všetkých okolností tým skôr. A pokiaľ dejiny nie sú nič iného, než dialóg medzi prítomnosťou

[38]István Nagy: A kassai országos tanácsról Uj Magyar Múzeum IV, 1854 – Wellmann Imre: Az 1707 évi kassai gyűlsé tárgyalásai. Levéltári Közlemények, 1935 – János Takács: Közteherviselés II. Rákóczy Ferenc korában. Zalaegerszeg, 1941, 153 kkl.

a minulosťou, nemôžeme nepoložiť si otázku: my, národy nahustené do Karpatskej kotliny, sme vôbec hodní predmetu našej úcty? Odpoveď zaznela tu, v Košiciach, pri smútočnej reči. „Slávni a veľkí sú tí, ktorých činia veľkými a slávnymi aj maličkosti, ktoré po nich zostali.“ Pred sto rokmi sa Rákóczy a jeho druhovia, ktorí s ním utiekli do exilu, vrátili do Európy. Tým bola otvorená nová kapitola dejín vzťahu mesta a kniežaťa. Prajem si a dúfam, že biele či nejasné miesta v spoločných dejinách Rákóczyho a Košíc objasnia mladí bádatelia, a že slovensko-maďarský dialóg bude naďalej úspešne pokračovať.

Ciele hornouhorských slobodných kráľovských miest v povstaní Františka II. Rákócziho

Peter Kónya

Úvod

Témou tohto príspevku sú mestá, presnejšie hornouhorské slobodné kráľovské mestá povstaní Františka II. Rákócziho. Vzhľadom na to, že v posledných troch rokoch som sa na viacerých konferenciách zaoberal rôznymi aspektmi účinkovania týchto miest v poslednom protihabsburskom povstaní, aby som sa neopakoval, chcel by som sa zamerať na analýzu cieľov hornouhorských slobodných kráľovských miest v povstaní, resp. na to, čo očakávali, keď vstupovali do tábora odboja a nakoľko boli tieto ich ciele splnené.

Vo svojej krátkej štúdii sa teda budem venovať problematike záujmov šiestich slobodných kráľovských miest v Hornom Uhorsku (Košice, Prešov, Levoča, Bardejov, Sabinov a Kežmarok) v povstaní a ich skutočnej realizácii v odboji. Vzhľadom na to, že Košicami sa bude zrejme zaoberať vo svojom príspevku pán Dr. Németh István a vo dvoch spišských mestách ešte nebol realizovaný podrobnejší výskum k tomuto obdobiu, viac sa sústredím na tri mestá, ktoré som podrobne spracoval: na Prešov, Bardejov a Sabinov.

Záujmy a ciele miest v odboji

Povstanie Františka II. Rákócziho ako najväčšie, najmohutnejšie a najdlhšie trvajúce zo všetkých ozbrojených vystúpení proti Habsburgovcom, vytiahlo do víru udalostí všetky spoločenské vrstvy, bez rozdielu sociálneho postavenia, náboženskej či etnickej (národnostnej) príslušnosti. Samozrejme, všetky stavy, poloprivilegované i neprivilegované spoločenské skupiny v ňom bojovali za svoje vlastné záujmy a ciele, ktoré sa v niektorých momentoch stretávali, dostávali do protikladu, v hlavných bodoch však boli v súlade so záujmami krajiny. Rovnako sa správali aj slobodné kráľovské a kráľovské banské mestá, presadzujúce takisto široké spektrum vlastných záujmov. Významné miesto v povstaní, no takisto v celej druhej etape protihabsburského odboja malo šesť hornouhorských slobodných kráľovských miest, ležiacich na geograficky neveľkom území troch stolíc: Šarišskej, Spišskej a Abovskej. Tieto mestá (Košice, Prešov, Levoča, Bardejov, Sabinov a Kežmarok) mali mnohé spoločné hospodárske, spoločenské, konfesionálne a iné charakteristiky, udržali medzi sebou úzke kontakty a rovnako citlivo vnímali dopad absolutistickej politiky Leopolda I. v poslednej tretine 17. storočia. Predovšetkým z toho vychádzali ich v mnohom spoločné, alebo aspoň podobné záujmy a ciele, ktoré sledovali účasťou v protihabsburskom odboji.

Vzťah týchto miest k protihabsburskej opozícii sa sformoval ešte v priebehu 17. storočia, počas vyostrovania panovníckej absolutistickej politiky v krajine, ktorá postupne poškodzovala stále širšie spektrum ich záujmov

a väčšie skupiny mestského obyvateľstva. Tak sa mestá, ktoré v predchádzajúcom storočí boli verné habsburským panovníkom a už tradične sa (v súlade so svojimi záujmami) snažili vyhnúť účasti vo vnútorných bojoch, dostali na stranu ozbrojeného odboja. Kým v prvej polovici storočia sa tak do protihabsburského tábora dobrovoľne zaradili Košice, v druhej etape odboja k nim pribudol Prešov, Sabinov i Bardejov. V špecifickej situácii boli dve spišské mestá: Levoča, zdôrazňujúca svoju nemeckosť a z nej plynúcu vernosť panovníkovi (aj tá sa však v 70-tych rokoch pridala k odboju) a iba nedávno na slobodné kráľovské mesto povýšený Kežmarok, ktorému v predchádzajúcom povstaní bránil v protihabsburskej orientácii konflikt s významnými exponentmi opozície, jeho bývalými zemepánmi Thökölyovcami.

Od druhej polovice 80-tych rokov, po potlačení povstania Imricha Thökölyho, ktorého sa všetky hornouhorské mestá aktívne zúčastnili, nedošlo k upokojeniu situácie, neboli odstránené príčiny ich zapojenia do odboja. Práve naopak, politika Leopolda I. smerovala k ďalšiemu vyostrovaniu rozporov. Túto politiku charakterizovalo zvyšovanie daňového zaťaženia najmä v podobe mimoriadnych daní a porcií pre vojsko, obmedzovanie práv stavov a privilégií rôznych spoločenských vrstiev, okliešťovanie samosprávy dovtedajších autonómnych útvarov, zásahy štátu do hospodárskych vzťahov a v neposlednom rade aj pokračovanie rekatolizácie, neraz pri nerešpektovaní rámca daného šopronskými článkami. Tieto príčiny spôsobili nútené zmeny v hospodárskom, politickom a náboženskom živote slobodných kráľovských miest, viedli k vzrastu nespokojnosti miest s panovníkom a ich zapojenie sa do ďalšieho odboja.

Hlavným záujmom miest v novom povstaní tak zákonite bolo odstrániť negatívne zmeny, spôsobené Leopoldovou politikou na konci 17. a začiatku 18. storočia. Z toho hľadiska možno ich ciele, resp. očakávania v odboji rozdeliť na hospodárske, politické a náboženské. V hospodárskej oblasti mestá v predchádzajúcich dvoch desaťročiach poškodzovali najviac permanentne sa stupňujúce finančné nároky štátu. Zvyšovalo sa daňové zaťaženie v podobe pravidelného cenzu, kontribúcie a od 90-tych rokov porcií, určených na zásobovanie vojska, bojujúceho v protitureckej oslobodzovacej vojne (v rokoch 1683-1699). Ďalšie zaťaženie predstavovali požiadavky vojenských jednotiek zimujúcich v mestách. Ešte väčšiemu tlaku boli vystavené mestá Košice a Prešov, disponujúce moderným opevnením, kde boli stále dislokované silné vojenské posádky. Mestské pokladnice, vyčerpané počas posledného povstania a následných represií cisárskej armády (výpalné), ich však dlhodobo neboli schopné vyrovnávať a od konca 80-tych rokov tak boli nútené získavať peniaze pôžičkami alebo zálohovaním svojich nehnuteľností. Do konca storočia sa tak dostali najvýnosnejšie majetky, predovšetkým vinohrady v Tokajskom podhorí, poddanské obce, prímestské majere a rôzne hospodárske objekty (mlyny, píly, pálenice, pivovary) do rúk šľachty a panovníkovi verných bohatých mešťanov, neraz cudzieho pôvodu (Taliani).

V slobodnom kráľovskom meste Prešove sa mestské hospodárstvo, ktoré počas Thökölyho povstania a vojny, následkom narušenia obchodných väzieb a spustošenia vidieckych hospodárstiev utrpelo značné škody, nedokázalo v krátkom čase reagovať a plniť svoje daňové povinnosti. Suma daní i porcií pritom stále rástla. Magistrát sa usiloval zvýšiť svoje príjmy z mestských daní a od polovice 90-tych rokov pravidelne zdaňoval zemanov bývajúcich v meste. Rovnako učinili aj ostatné mestá Pentapolitany, ktoré boli v podobnej situácii, čo vyvolalo pobúrenie a odpor šľachty.[1] Ani toto ani iné opatrenia magistrátu nedokázali trvalo a výrazne zvýšiť mestské dôchodky. Mesto si preto na splnenie svojich daňových povinností muselo peniaze požičiavať a neskôr rozpredať všetky svoje vidiecke majetky, vrátane viníc. Prvé vinohrady musela mestská rada zálohovať už koncom 80-tych rokov: r. 1687 za 6000 zl. Vinohrad Palota v Tályi barónovi Klobusiczkemu,[1] r. 1688 vinohrad Gyalogos v Tolcsve Jurajovi Bauerovi[2] a r. 1689 tri vinohrady v Tolcsve Michalovi Schirerovi.[3] R. 1690 dalo mesto zálohy za 1 886 zl. Mešťanom Petrovi Julianimu a Petrovi Dubasovicsovi majer v obci Chmiňany spolu s veľkým mlynom.[4] Podobne získal cestou zálohu v 90-tych rokoch Bardejov obidva prešovské mlyny.[5] Vinohrad Nyerges v Tályi zálohoval magistrát za 2520 zl. Mešťanom Reiterovi a Walssdorfferovi zo sliezskej Vratislavy.[6] Ostatné tokajské vinice dalo mesto do zálohy v r. 1700-1701: tri vinohrady v Zombore barónovi Klobusiczkemu za 11 400 rýnskych zl., vinohrad Máde istej p. Kronerovej za 500 zl.[7]

Takisto bardejovská mestská rada bola v 90-tych rokoch 17. storočia nútená, vzhľadom na neschopnosť mestského hospodárstva, pokryť nároky komory a vojska z vlastných pravidelných príjmov, vrátane mimoriadneho zdanenia mešťanov a v meste bývajúcich zemanov,[8] pristúpiť k vysokým pôžičkám a zálohovaniu mestských majetkov. Už v priebehu r. 1687 zálohovalo mesto Šibu (Gabrielovi Kapymu za 2 100 zl) a Kobyly (Zuzane Sziklayovej za 4 000 zl.).[9] Do konca 90-tych rokov dalo do zálohu ďalšie svoje obce: Kľušov (za 3 500 zl. G. Kapymu),[10] Rokytov a Zlaté (za 5 700 zl.).[11] Popri nich sa do zálohu dostali aj dve vinice v Tályi (Jakubovi

[1] ŠAP, ŠŽ II, 96/1695; K 20, s. 348.
[2] ŠPIESZ, A., Mesto Prešov v rokoch 1681-1781. In: Nové obzory 15. Košice 1973, s. 137.
[3] ŠAP-PP, Mag. Prešov 1680-1689, B-12.
[4] Tamže.
[5] ŠAP-PB, Mag. Missilles.
[6] ŠAP-PP, Mag. Prešov 1680-1689, B-12.
[7] ŠPIESZ, A., Mesto Prešov v rokoch 1681 – 1781. In: Nové obzory 15. Košice 1973, s. 139.
[8] R. 1687 boli mimoriadne zdanení mešťania kvôli zaplateniu sumy, uloženej generálom Caraffom, od 90-tych rokov platili daň i zemania, na čo poukazujú ich sťažnosti z r. 1695 a 1703. ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag., Knihy 1816; ŠA Prešov, ŠŽ II, 96/1695; ŠA Prešov, K 20, s. 348.
[9] ŠAP-PB, Mag., Knihy 1816.
[10] ŠAP-PB, Mag. Missilles: Potvrdenie z 2. III. 1689.
[11] Tamže, List z 28. IV. 1690.

Krayovi z Kežmarku za 2 000 zl.) a mestský hostinec, v dôsledku čoho sa mesto pripravilo o značnú časť príjmov.[12] V 90-tych rokoch dal magistrát do zálohu obce Kobyly (Ladislavovi Ladomérszkemu za 2 000 zl.), Nižná (za 3 200 zl.) a Vyšná Voľa (za 3 200 zl.),[13] ďalšie dve tokajské vinice (Nagy a Kis Nyerges L. Szentiványimu za 2 000 zl.) a všetky tri mestské mlyny (horný, stredný a dolný).[14] Okrem zálohu a prenájmu majetkov si mesto požičiavalo väčšie sumy, ako napr. 1 800 zl. od Alžbety Rákócziovej a 2 000 zl. od kežmarských mäsiarov. Celkovo bol Bardejov do konca 17. storočia nútený dať do zálohu, resp. prenájmu takmer všetky svoje mimomestské majetky: 13 poddanských dedín, 4 vinice v Tályi, 3 mlyny a hostinec.[15] Získal približne sumu 60 000 zlatých, ktorá, ako sa uvádzalo pri zálohovaní, bola z väčšej časti použitá na vyplatenie porcií a nedoplatkov dane.[16]

Takisto v Sabinove neprimerane vysoké dane, porcie a požiadavky vojska od druhej polovice 80-tych rokov nebolo mesto schopné platiť z pomerne nízkych pravidelných príjmov. Stále urgencie komory a hrozba vojenského zásahu nútili magistrát k vypožičiavaniu vysokých súm a postupnému zálohovaniu mestských majetkov. Čoskoro po ukončení povstania bolo mesto nútené dať do zálohu za 400 zl. sedliacke usadlosti v Jakubovanoch, čo po rokoch zopakovalo.[17] Kvôli nevyrovnaniu daňových nedoplatkov mu v apríli 1689 Spišská komora skonfiškovala všetky zvyšné majetky: 3 mlyny, 3 hostince, 12 polí a 4 lúky.[18] Vzhľadom na dlhotrvajúce hospodárske problémy bolo mesto priamym užívateľom iba dvoch z nich, horného a dolného mlyna. Prostredný mlyn bol z titulu hypotéky v užívaní Spišskej kapituly, obidva hostince (mestský a predmestský) a poľnohospodársku pôdu mali v nájme mešťania.[19] Skonfiškované i niektoré zálohové majetky sa dostali do rúk okolitých šľachticov, najmä Štefana Szirmaya, Jána Szentivániho a Rothovcov.

Všetky tieto nútené zmeny v hospodárskom živote miest mali za následok výrazné zníženie mestských dôchodkov a pri raste daňového zaťaženia ďalšie zadlžovanie. Stratou tokajských viníc prišli o najvýnosnejší tovar, ktorý predávali na zahraničných, najmä poľských trhoch, odkiaľ ich čoskoro začali vytláčať noví nájomcovia a vlastníci vinohradov z radov aristokracie, podporovanej panovníkom. Prvoradým záujmom miest v povstaní bolo preto zníženie daňového zaťaženia, odstránenie kontribúcií, porcií a ďalších povinností, spojených s vydržiavaním vojska, následne potom ich hospodárske posilnenie, zlepšenie podmienok rozvoja obchodu a opätovné získanie stra-

[12] ŠAP-PB, Mag., Knihy 1816.
[13] ŠAP-PB, Mag., Missilles: Potvrdenie z 23. XII. 1694.
[14] ŠAP-PB, Mag., Knihy 1816; Missilles.
[15] Súpis zálohovaných mestských majetkov a dlhov. Nedatovaný, koniec 17. storočia.
[16] Tamže; ŠAP-PB, Mag., Knihy 1816.
[17] ŠAP-PB, Mag., Sabinov, 104/12: List z r. 1689.
[18] ŠAP-PB, Mag., Sabinov, 104/12: Nariadenie Spišskej komory z 19. IV. 1689.
[19] Tamže.

tených majetkov. V prípade miest, ktoré utrpeli škody v dôsledku vojnových udalostí v prvých rokoch povstania, patrila medzi ich bezprostredné ciele, resp. požiadavky na vodcu povstania, náhrada týchto strát. Prešov tak chcel vymeniť núdzové medené peniaze, razené veliteľom cisárskeho vojska plk. Wilsonom počas obliehania v roku 1704.

V politickej oblasti poškodzovali mestá jednak nové zákony, príp. panovníkove nariadenia, degradujúce ich postavenie a váhu v politickom živote krajiny, jednak obmedzenia a priamy dohľad štátnych úradov na činnosť samosprávnych orgánov. Vážne otrasenie pozície kráľovských miest v krajine priniesol snem r. 1687 prijatím zákona, ktorý určil konečný počet slobodných kráľovských miest a ich váhu na sneme opäť zdegradoval na jeden hlas pre všetky mestá. Výrazný negatívny zásah do samosprávy miest znamenala prax zavedená po roku 1672 a obnovená od r. 1687, keď sa voľby obce, senátu a richtára smeli konať iba v prítomnosti úradníka Spišskej komory. Jeho úlohou bolo takisto dozerať na rokovanie mestskej rady a dodržiavanie panovníkových nariadení. Vážnym porušením mestskej autonómie bolo vylúčenie protestantov zo samosprávnych orgánov a podriadenie časti hospodárstva a dôchodkov miest dozoru komory.[20] Niektoré mestá prišli aj o svoje privilégiá, ako napr. Sabinov, ktorému panovník r. 1694 zakázal užívanie výsad tavernikálnych miest.[21] Záujmom miest bolo preto obnovenie slobodných volieb richtára a senátu, ktoré mali odrážať reálny pomer medzi jednotlivými konfesiami, odstránenie všetkých nariadení, obmedzujúcich ich autonómiu a zvýšenie ich významu v politickom živote krajiny.

Aspoň také zaujímavé boli pre mestá, resp. väčšinu ich obyvateľstva, očakávané zmeny v náboženskej oblasti. Po potlačení posledného povstania bolo v mestách mocou obnovené dominantné postavenie katolíckej cirkvi, aj keď nie takými násilnými metódami ako v 70-tych rokoch. Už v prvých dňoch roku 1687 navštívila všetky hornouhorské slobodné kráľovské mestá komisia pod vedením grófa Štefana Csákyho s cieľom zosúladiť cirkevné pomery s platnými zákonmi krajiny, teda šopronskými náboženskými článkami. Jej členovia postupne v každom z miest (najmä v Košiciach, Prešove, Bardejove a Sabinove) odňali evanjelikom chrámy, školy, fary a ďalší cirkevný majetok, pričom im mali prideliť miesto na stavbu nových kostolov a ďalších budov na predmestiach.[22] V Levoči a Kežmarku, ktoré obsadilo cisárske vojsko skôr, ešte r. 1683, prišli evanjelici o svoje chrámy a školy už r. 1684, keď im panovníkovi komisári vymedzili miesta pre stavbu drevených predmestských kostolov a škôl.[23] Mestá tak prišli o všetky konfesionálne zisky z predchádza-

[20] Bližšie KÓNYA, P., Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformáci a protihabsburských povstaní 1670-1711. Prešov 2000.
[21] ŠAP-PP, Mag., Sabinov, 104/13: Leopoldov mandát zo 6. VIII. 1694.
[22] ŠAP-PP, Mag., Prešov, Knihy 2773: Instructio Leopoldi, 19. XI. 1686.
[23] HAIN, G., Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv. Budapest 1988, s. 483.

júceho povstania a znovu boli vystavené pôsobeniu rekatolizácie. Tú presadzovali do všetkých sfér života miest predovšetkým nové katolícke magistráty a viaceré mníšske rády. Do Košíc, Prešova a Levoče sa vrátili jezuiti, v Prešove a Levoči pôsobili opäť aj minoriti, v Prešove a Bardejove františkáni a v Kežmarku pavlíni.

Pritom väčšina ich obyvateľstva bola stále evanjelického, menej (najmä v Košiciach) reformovaného náboženstva. Protestanti v takmer všetkých zo šiestich miest dostali síce právo v zmysle šopronských zákonných článkov postaviť si drevené chrámy, fary a školy na predmestí, evanjelickí mešťania boli však vylúčení z mestskej rady, úradov a čiastočne i vedenia cechov. Katolícke magistráty s podporou vojska a mníšskych rádov im spôsobovali aj rôzne problémy pri vykonávaní náboženskej praxe (odmietali ich púšťať do predmestských kostolov, nútili ich zúčastňovať sa procesií, pod rôznymi zámienkami zadržiavali, či vyháňali duchovných a pod.) V Bardejove aj táto sloboda vyznania skončila r. 1702. Už v roku 1697 musel mesto opustiť posledný evanjelický superintendent Jakub Zabler, ktorý sa uchýlil do obce Kuková, kde tajne svätil nových kňazov. V r. 1701 a 1702 dal richtár vyhnať dvoch evanjelických kňazov a čoskoro zlikvidoval aj cirkevné objekty. Magistrát s vojskom sústavne znepokojovali predmestský evanjelický zbor a v máji 1702 na popud kráľovského personála Františka Klobusiczkeho zbúrali katolícki sedliaci drevený chrám na Panskej Lúke.[24]

V Košiciach trvalo evanjelikom niekoľko rokov, kým dostali povolenie na konanie bohoslužieb, aj to po viacerých intervenciách vo Viedni. Prešovčania, potom ako odmietli miesto na stavbu predmestského chrámu pridelené Csákyho Komisiou, sa však márne snažili nájsť porozumenie u najvyšších krajinských funkcionárov i u samého panovníka. Ich niekoľkoročné úsilie o pridelenie miesta na stavbu kostola a školy bolo neúspešné. Evanjelickí mešťania tak až do roku 1705 ostali bez chrámu a školy. Skonfiškované bolo aj Kolégium horno-uhorských stavov, jediná vysoká škola evanjelikov a. v. v kráľovskom Uhorsku, ktoré znovu dostali jezuiti. Protestanti sa schádzali nelegálne na predmestiach alebo v okolitých obciach, v čom im mestská rada, vojsko a jezuiti všemožne bránili.[25] Okrem cielených zásahov magistrátov s vojskom proti evanjelickej cirkvi, rôznej diskriminácii kňazov, bránení v cirkevných obradoch či vyučovaniu v školách boli často prenasledovaní aj mešťania evanjelického náboženstva. Nesmeli byť zvolení za senátorov, zastávať žiaden významnejší úrad v meste, boli vylučovaní z vedúcich pozícií v cechoch a rôznym spôsobom perzekvovaní.[26]

Ďalším cieľom slobodných kráľovských miest v očakávanom protihabsburskom povstaní tak bola reštitúcia náboženskej slobody pre protestantskú

[24] ABEV, Protocollum Pastorale Vetustior s. 117.
[25] Bližšie napr. KÓNYA, P., Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní 1670-1711. Prešov 2000.
[26] Tamže.

väčšinu obyvateľstva, znovuzískanie často iba nedávno postavených kostolov a škôl, odstránenie diskriminácie evanjelických (i reformovaných) mešťanov a opätovné zaujatie pozícií v politickom, hospodárskom a spoločenskom živote miest.

Realizácia záujmov a cieľov miest v povstaní

Všetkých šesť slobodných kráľovských miest vstupovalo v rokoch 1703 a 1704 do odboja v očakávaní zlepšenia ich situácie a splnenia hospodárskych, politických a náboženských cieľov. Niektoré z nich boli obsiahnuté už v kapitulačných podmienkach, na základe ktorých otvorili brány kuruckému vojsku.

V dvadsaťdvabodovej kapitulácii Prešova veliteľ kurucov garantoval mestu ponechanie všetkých výsad a privilégií; náboženské problémy sa mali usporiadať v zmysle zákonov krajiny; finančné otázky spojené s pohybom habsburskej posádky mali byť vyriešené ešte pred jej odchodom; počas odchodu vojska a obsadzovania kurucmi nesmelo dôjsť k žiadnym nezákonnostiam; ak by obidve znepriatelené strany uzavreli do decembra mier, strácala kapitulácia platnosť.[27] Podobné podmienky obsahovali aj kapitulačné dokumenty z iných miest.

V Bardejove mala v meste ostať zachovaná katolícka farnosť s kňazmi a zamestnancami, obidvoma kostolmi a všetkým majetkom, evanjelickí mešťania si smeli slobodne obnoviť cirkevný zbor s chrámom a školou a povolať do mesta svojich kňazov aj učiteľov; všetky mestské úrady mali byť otvorené aj pre evanjelických mešťanov; za žiadnych podmienok nemala byť v meste alebo na predmestiach umiestnená vojenská posádka, vojaci, ktorí by sa na predmestiach dočasne zdržiavali nemali mať nárok na žiadne náležitosti či ubytovanie a kurucké vojsko malo nahradiť všetky škody, spôsobené počas obliehania; všetci mešťania aj zemania sa mohli slobodne pohybovať aj po krajine pri zabezpečovaní svojich potrieb a akýkoľvek dovtedy skonfiškovaný majetok im mal byť navrátený; majetky všetkých obyvateľov v meste i mimo neho, tak tých, ktorí sa pridali k povstaniu, ako aj tých, ktorí podporovali panovníka a aj bývalých cisárskych vojakov, nemali byť poškodzované; všetci obyvatelia mesta s ich majetkom mali používať Rákócziho ochranu; funkcionári mesta nemali byť prenasledovaní a utrpieť škody na majetku; mestu mali byť reštituované všetky staré slobody, výsady a privilégiá.[28] Je zaujímavé, že Rákóczi tieto podmienky doplnil ešte o garancie slobody obchodu pre bardejovských obchodníkov v celej krajine.[29] Splnenie ďalších požiadaviek miest potom sľubovali dohody s vodcom povstania, ochranné listy, alebo sa ich snažili dosiahnuť na kuruckých snemoch. Nie všetky z nich sa im však

[27] MNL OL, G-27, ŠOKA Prešov, Mag., Prešov 1700-1709,B-12: Kapitulácia mesta z 1. XI. 1704.
[28] ŠAP-PB, Mag., Knihy 61.
[29] ŠAP-PB, Mag., Knihy 61.

podarilo splniť v rovnakom rozsahu, najmä, ak neboli v súlade so záujmami povstaleckého štátu.

V plnej miere boli už v prvých rokoch povstania splnené očakávania väčšiny miest v náboženskej oblasti. Bezprostredne po obsadení povstaleckým vojskom získali evanjelickí mešťania právo slobodného vyznávania náboženstva a mohli si pozvať naspäť svojich kňazov. V Sabinove k tomu došlo už v októbri 1703,[30] v Bardejove v januári a v Levoči (aj v Kežmarku) v marci 1704,[31] v Košiciach a Prešove po kapitulácii v decembri toho istého roku.[32] Boli tak síce obnovené evanjelické cirkevné zbory, svoje chrámy, ako aj ďalší majetok však späť nedostali. Došlo k tomu až na sklonku nasledujúceho roku v zmysle zákonov prvého kuruckého snemu (konaného v Sečanoch), na ktorom delegáti miest presadzovali hlavne túto požiadavku. Jedinou výnimkou bola budova prešovského evanjelického kolégia, ktorú pre jej dôležitosť nariadil Rákóczi vrátiť evanjelikom ešte v januári 1705.[33]

Rozhodnutia sečanského snemu realizovali zmiešané komisie zložené z katolíckeho, reformovaného a evanjelického komisára v októbri toho istého roku. V Prešove odovzdali evanjelikom nemecký aj maďarský kostol spolu s farou a budovou starej školy, v Bardejove farský chrám so špitálskym kostolíkom, budovou školy a fary, v Sabinove takisto farský kostol, faru a školu. Farský kostol spolu so školou získali evanjelici aj v Kežmarku, v Levoči sa však museli uspokojiť s väčšou časťou farského kostola, slovenskou farou a školou. Spokojní neboli ani košickí evanjelici, ktorí museli katolíkom prenechať Chrám sv. Alžbety a sami dostali iba slovenský kostol s farou a školou. Reformovaným mešťanom v Košiciach a v Prešove určila komisia miesto na postavenie kostola.[34] Postaviť si ho však mohli až po ónodskom sneme r. 1707.[35]

Podobne rýchlo a v plnom rozsahu boli odstránené všetky obmedzenia pri voľbách a činnosti samosprávy. Slobodné voľby prebehli v Bardejove a Sabinove (zrejme aj v Levoči a Kežmarku) už začiatkom januára 1704,[36] v Prešove sa však konali až opakovane, po zásahu vodcu povstania koncom januára[37] a v Košiciach dokonca až na konci marca 1705.[38] Zloženie mestských rád tak opäť kopírovalo náboženskú skladbu meštianstva, s domi-

[30] KÓNYA, P., Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní 1670-1711. Prešov 2000, s.
[31] HAIN, G., Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv. Budapest 1988, s. 483.
[32] SCHIESSLER, G., Emlékezetes feljegyzések mindarról, ami Kassa szabad királyi városában történt. Köpeczy, Béle, R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I, s. 516.
[33] KÓNYA, P., Prešov, Bardejov a Sabinov počs protireformácie a protihabsburských povstaní 1670-1711. Prešov 2000.
[34] FABINY, T., II. Rákóczi Ferenc valláspolitikája. Budapest 1971, Rkp.
[35] Tamže.
[36] ŠAP-PB, Mag., Knihy 62, 63.
[37] ŠAP-PP, Mag., Prešov, Knihy 2539: Kniha obnov magistrátu 1640-1728.
[38] SCHIESSLER, G., Emlékezetes feljegyzések mindarról, ami Kassa szabad királyi városában történt. Köpeczy, Béla, R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I, s. 516.

nanciou evanjelikov, s výnimkou Košíc, kde bol aj počas povstania richtárom katolík a početné zastúpenie v orgánoch samosprávy mali i reformovaní (troch senátorov a spočiatku aj tribúna ľudu).[39] Všetky ostatné mestá mali počas povstania evanjelického richtára a evanjelickú väčšinu senátu aj mestských úradov.[40] Vďaka tesnejšiemu spojeniu kráľovských miest s vodcom povstania sa zvýšil ich politický význam, čo sa prejavilo i na snemoch, kde spravidla stáli na strane Rákócziho, neraz v konflikte so stoličnou šľachtou.

Problematickejšie však bolo splnenie ekonomických cieľov miest v povstaní. Ich úsilie totiž od začiatku narážalo na záujmy vodcu odboja a povstaleckého štátu snažiaceho sa využiť zostávajúci ekonomický potenciál slobodných kráľovských miest. Výsledky doterajšieho výskumu však dokazujú, že aj v hospodárskej oblasti sa mestám aspoň prechodne podarilo presadiť svoje záujmy aj keď nie nadlho, zlepšiť svoje ekonomické postavenie. Jedným z očakávaní miest a takisto podmienok kapitulácií z r. 1703 a 1704 bolo odstránenie porciového systému, zníženie kontribúcie a zbavenie povinnosti starostlivosti o vojsko.

V prvom roku po obsadení kurucmi sa schudobnený Bardejov a Sabinov podieľali na zásobovaní miestnej posádky iba 50%[41] a v Prešove bolo dokonca všetko vojsko umiestené na náklady štátu.[42] To sa však v nasledujúcich rokoch zmenilo.

Rovnako sa už na začiatku povstania splnili aj očakávania Prešovčanov vo vzťahu k bezcenným núdzovým peniazom. Počas dlhotrvajúceho obiehania sa mestské hospodárstvo zrútilo, v pokladnici a v meste vôbec boli iba núdzové medené mince, ktoré nemali žiadnu hodnotu. K aspoň čiastočnému oživeniu hospodárskeho života bolo nevyhnutné ich zamenenie za platné peniaze. Bez toho nebolo mesto schopné prispievať na vydržiavanie povstaleckého vojska ani produkovať výrobky pre armádu. Mešťania preto žiadali vodcu povstania, aby tieto peniaze vymenil za strieborné, alebo povolil ich obeh v celej krajine. Magistrát vypracoval zoznamy majiteľov väčšieho množstva týchto blokádnych peňazí a zhromažďoval medené mince na radnici.[43] Celkovo boli vtedy vyzbierané v hodnote 5 688 zl. 60 den.[44] a ďalšie v sume 5 901 zl. 67 den. V apríli 1705 ich do Levoče odviezol Rákócziho komisár Alexander Keczer.[45]

[39] Tamže.
[40] KÓNYA, P., Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní 1670-1711. Prešov 2000.
[41] Tamže.
[42] Tamže.
[43] ŠAP-PP, Mag. Prešov 1700-1709, B-12.
[44] Tamže.
[45] Tamže, Potvrdenie od A. Keczera z 18. IV. 1705.

Za odovzdané blokádne medené mince dostalo mesto od Rákócziho 12 000 zlatých v strieborných peniazoch.[46]

Zmena politickej situácie priniesla zlepšenie podmienok vnútorného i zahraničného obchodu. Po ukončení blokády mohlo mesto opäť nerušene udržiavať kontakty s mestečkami v kurucmi obsadenej tokajskej oblasti, kde nakupovalo víno predstavujúce stále podstatný zdroj jeho príjmov.[47] Spojenectvo povstalcov s poľskými stavmi a novozvoleným kráľom Stanislavom Leszczynskim priaznivo stimulovalo rozvoj tradičných väzieb zahraničného obchodu. Tomu napomáhalo i zrušenie monopolov a obchodných obmedzení vydaných kedysi Leopoldom a viaceré Rákócziho nariadenia zvýhodňujúce uhorských obchodníkov.[48]

Ďalší rozvoj obchodu a následne remeselnej výroby priamo podnecovali potreby povstaleckej armády. V dôsledku stáleho nedostatku peňazí bol pri zásobovaní vojska nielen potravinami, ale rovnako zbraňami, strelivom, odevmi a ďalšími nevyhnutnými výrobkami, Rákóczi odkázaný na produkciu domácich remeselníckych stredísk, predovšetkým slobodných kráľovských miest. Už v januári 1705 odkúpil od Prešova najvyšší vojnový komisár Alexander Keczer všetky zásoby červeného a modrého súkna, pričom prikázal mestu aj naďalej dodávať súkno pre armádu a zakázal jeho predaj v obchodoch.[49] Dodávanie (resp. predaj) súkna, ako i ďalších výrobkov z Košíc, Prešova, Bardejova i ďalších miest povstaleckému vojsku pokračovalo až do konca povstania.

Obsadenie južného Zemplína kurucmi umožnilo nielen slobodný nákup vína, ale aj navrátenie skonfiškovaných či zálohovaných vinohradov. Bardejovský magistrát sa v prvých rokoch povstania úspešne snažil o zlepšenie svojich majetkových pomerov. Už r. 1706 vymohol od Prešova 12 000 zlatých zložených kedysi ako nájom za jeho dva mlyny. Prišiel síce o árendu prešovských mlynov, podarilo sa mu však vykúpiť zo zálohu obce Rokytov (5 742 zl.) a Nižná Voľa (624 zl.) spolu s tályskymi vinohradmi Nagy a Kis Nyerges (1 800 zl.).[50] Počet bardejovských poddanských obcí tak prechodne stúpol z jednej na tri a oba vinohrady spolu s rokytovským hostincom prinášali mestu ďalšie nemalé príjmy v podobe nájmu.[51] Podobne hospodárstvo schudobneného Sabinova zaznamenalo prechodný vzostup vďaka získaniu niektorých mestských hospodárskych objektov. Po sečanskom sneme mesto opäť získalo mlyn, užívaný dovtedy katolíckou farou, čo zväčšilo jeho

[46] Eperjes szab. Kir. Város levéltárában található nevezetesebb okiratok ismertetése. (Ed. Lasztókai, L.) In: Az Eperjesi kir. Kath, Fögymnasium 1880/1 tanévi Értesítöje. Eperjes 1881, s. 54.
[47] ŠAP-PP, Mag. Prešov, Knihy, 24: Účtovná kniha 1707-1710.
[48] ŠAP-PB, Mag. Knihy 62: Zápisnice mestskej rady 1704-1708.
[49] ŠAP-PP, Mag. Prešov 1630-1705, B-2: Nariadenie A. Keczera z 9. I. 1705.
[50] ŠAP-PB, Mag. Knihy 1825; Mag. Knihy 62.
[51] Tamže

ekonomický potenciál.[52] Počas obliehania Prešova v r. 1703 a 1704 prevzal zrejme Sabinov časť objemu obchodu s vínom a okrem jeho vývozu dodával vína z tokajskej oblasti i vojsku. Okrem nákupu a predaja vína mesto obnovilo hospodárenie na svojich vinohradoch v Hejce, ktoré vojenské udalosti až do r. 1710 nenarušili.[53] Hospodárske povstanie niektorých miest, menovite Sabinova, pozdvihol vodca povstania takisto odpustením časti starých dlhov voči komore.

Realizácia ekonomických cieľov miest v poslednom protihabsburskom povstaní bola však, v porovnaní s naplnením ich náboženských a politických záujmov, iba neúplná a prechodná. Povstanie nesplnilo ich nádeje na hospodárske oživenie, prekonanie úpadku z konca storočia a trvalejší ekonomický vzostup. Neumožnila to dlhotrvajúca vojna a hospodárska slabosť dlhými bojmi vyčerpaného Uhorska, k čomu sa pridružili aj iné negatívne skutočnosti, nezávislé od domáceho vývinu.

Ekonomicky slabý povstalecký štát bol čoskoro nútený využívať domáce zdroje drahých kovov výlučne na nákup zbraní, surovín a rôznych tovarov v cudzine, resp. na platenie cudzích vojenských odborníkov a žoldnierov. Už roku 1704 preto vodcovia povstania rozhodli o razení medených mincí, najprv v menších, neskôr potom vo väčších nominálnych hodnotách. Tieto peniaze boli určené pre vnútorný trh, nemali však reálnu hodnotu a obchodníci, remeselníci, ani vojenskí velitelia ich neboli ochotní prijímať. Zvlášť slobodné kráľovské mestá mali veľké problémy s medenými mincami, ktoré spôsobovali tak ochudobňovanie ich cechov a obchodníkov, ako aj ďalší úpadok mestského hospodárstva. Pritom veľká časť povstaleckých jednotiek a spočiatku aj Rákócziho komisári boli ochotní prijímať porcie, dane a iné sumy iba v strieborných, resp. aspoň čiastočne v strieborných peniazoch. Presadenie medených peňazí v kráľovských mestách sa tak nezaobišlo bez priameho nátlaku Bercsényiho či bezprostrednej vojenskej hrozby.[54]

Ďalším neriešiteľným problémom pre mestá boli stále sa zvyšujúce dane. Od roku 1706 zaviedol vodca povstania pravidelné dane, určované každoročne pre stolice a kráľovské mestá v sume tzv. dica. Iba pre Košice, Prešov a Levoču bolo r. 1707 predpísaných spolu 31 000 dica (pre Košice 8 000, pre Prešov 10 000 a pre Levoču 13 000),[55] čo predstavovalo približne 62 000 zlatých. Podobne vysoké zaťaženie znamenala daňová povinnosť i pre menšie

[52] MNL OL, RSZL, G-31: List sabinovského magistrátu komisii sečianskeho snemu z 30. IV. 1706.

[53] List V. Úsza Rákóczimu z 8. I. 1704. II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei I, s. 514; ŠAP-PP, Mag. Sabinov, 104/13: Viaceré doklady o zdaňovaní vína dorábaného v réžii mesta.

[54] Bližšie KÓNYA, P., Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní 1670-1711. Prešov 2000.

[55] SCHIESSLER, G., Emlékezetes feljegyzések mindarról, ami Kassa szabad királyi városában történt. Köpeczy, Béla, R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I, s. 517.

mestá. Na Bardejov pripadlo r. 1707 a 1708 až 7 000 a na Sabinov 3 500 dica.[56]

Pritom pravidelná daň zďaleka nepredstavovala jediné výdavky miest na povstalecký štát a jeho armádu. Veľké finančné čiastky odovzdávali priamo vojenským jednotkám v podobe porcií či iných poplatkov, ktoré boli síce preplatené, avšak iba oneskorene a neúplne. Takisto im poskytovali aj naturálne dávky v podobe chleba, obilia, mäsa, živých zvierat, vína, piva a krmiva pre kone. Nemalú záťaž pre mestské hospodárstvo predstavovalo takisto bezplatné poskytovanie povozov, koní, remeselníkov a iných obyvateľov na opevňovacie práce.[57]

Vzhľadom na tieto skutočnosti boli nanútené medené peniaze, vysoké výdavky spojené s pobytom vojsk, no najmä daňové zaťaženie, neúmerné ekonomickým možnostiam miest, predmetom viacerých spoločných porád miest a stolíc. V marci 1706 sa v Prešove zišli zástupcovia 13 hornouhorských stolíc a slobodných kráľovských miest. Delegáti kritizovali niektoré nariadenia vodcov povstania, žiadali zmierniť povinnosti voči armáde, zníženie stavu posádok a iné úľavy. Svoje požiadavky zaniesli Rákóczimu, ktorý k nim zaujal jednoznačne odmietavé stanovisko.[58] Ďalšia porada 13 hornouhorských stolíc a kráľovských miest (popri mestách Pentapolitany aj Nagybánya, Debrecín a Satmár) sa v Prešove konala v marci (13.-14.) 1707. Obsahom rokovaní bolo zásobovanie armády, stravovanie vojska a jeho rozdelenie medzi jednotlivé mestá a stolice.[59] Predovšetkým za tieto hospodárske požiadavky, najmä zníženie daňového bremena a povinností voči vojsku, sa mestá snažili spoločne postupovať a intervenovať u Bercsényiho i vodcu povstania na druhom kuruckom sneme v Ónode v lete 1707[60] a už predtým v januári 1707 na porade v Košiciach.[61]

Hospodárske problémy miest sa v nasledujúcich rokoch ďalej prehlbovali. Nestačili plniť daňové povinnosti ani požiadavky vojska, čo malo negatívny dopad na ich ekonomickú situáciu. Opäť sa zadlžovali a museli zálohovať alebo predať mestské majetky. Ich hospodársky úpadok zavŕšila postupujúca kríza povstaleckého štátu a morová epidémia v lete r. 1710, ktorá si vyžiadala v Košiciach asi 1000,[62] v Bardejove 3000,[63] v Prešove 2300[64] a v Sabinove

[56] ŠAP, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 1825.
[57] Bližšie KÓNYA, P., Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní 1670-1711. Prešov 2000.
[58] Rákócziho listy z 15. III. A 23. III. 1706. II. Rákóczi Ferenc leveleskönyvei II, s. 496, 497.
[59] ŠAP, ŠŽ K 23, s. 300-309.
[60] Bártfai követek naplója az Ónodi arszággyűlésről. In: In: Történelmi naplók 1663-1719. (Ed. Thaly, K.) Budapest 1875.
[61] NAGY, I., A kassai 1707. Évi országos tanácsról. In: A Rákóczi-sdzabadságharc. Ed. R. Várkony, Ágnes, Kis, Domokos, Dániel. Budapest 2004, s. 324-329.
[62] SCHIESSLER, G., Emlékezetes feljegyzések mindarról, ami Kassa szabad kurályi városában történt. Köpeczy, Béla, R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I, s. 519.
[63] LASZTÓKAI, L., Adataok Eperjes szab. Kir. város haditörtéröl a legrégibb idöktül az 1711-ik év végig. In: Az Eperjesi kir. kath. Fögymnasium 1878/79-ik tanévi Értesítöje. Eperjes 1879, s. 55.

viac ako 2000 obetí.[65] V poslednom roku povstania došlo k rozvratu štátnych financií, kniežací komisári a najmä kuruckí velitelia vyberali dávky v mestách v strieborných peniazoch, no najmä v naturáliách a ani nové pôžičky a zálohy nemohli zastaviť hospodársky úpadok miest dovŕšený novými požiadavkami cisárskych vojsk po ich kapitulácii. Iba zadlženosť Prešova predstavovala na začiatku roku 1711 až 80 000 zlatých.[66] V Bardejove, ktorý stratil opäť okrem jednej všetky svoje poddanské obce, tokajské vinice a hospodárske objekty, len priame výdavky na vojsko počas povstania Františka II. Rákócziho vyčíslil neskôr magistrát na 20 903 zl. a 50 den. v strieborných a 41 041 zl. 21 den. v medených peniazoch.[67]

Najmenšie mestá, ako napr. Sabinov, už v posledných rokoch povstania nedokázali plniť svoje povinnosti v peniazoch a aj časť daní platili v naturáliách. Sabinov opäť prišiel o vinohrady, mlyny, lesy aj majere a výdavky mesta spojené s povstaním predstavovali takmer 30 000 zlatých.[68]

Záver

Záverom možno konštatovať, že hornouhorského slobodného kráľovského mestá vstúpili do povstania Františka II. Rákócziho s vlastnými hospodárskymi, politickými a náboženskými cieľmi, vyplývajúcim z najvypuklejších negatívnych zmien v ich vývine, spôsobených politikou Leopolda I. na sklonku 17. storočia.

Likvidáciou politického systému stavovského štátu v Uhorsku postupne zbavil panovník mestá mnohých výsad (resp. stratili opodstatnenie), tvoriacich bázu ich ekonomického rozvoja, a vylúčil ich zo správy krajiny. Zároveň, sústredením väčšiny moci vo vlastných rukách, vytvoril priestor pre novú štátnu hospodársku a daňovú politiku, bez toho, aby ju mestá mohli nejako ovplyvňovať.

Panovník a habsburský dvor sa usiloval budovať celú monarchiu ako jednotný štát s vysokým stupňom centralizácie, pričom ťažisko hospodárskeho života sa snažil sústrediť do rozvinutejších a politicky konsolidovanejších západných korunných krajín. V tejto politike logicky nebolo miesto pre stimulovanie ekonomického rozvoja Uhorska, ktorému prisúdil úlohu potravinovej základne a očakával od neho predovšetkým platenie daní. Pre tento systém neboli uhorské slobodné kráľovské mestá potrebné ako centrá remeselnej výroby a obchodu, ale predovšetkým ako zdroj financií z pravidelných a mimoriadnych daní. Pritom boli priamymi konkurentmi rakúskych

[64] ŠAP, Cirkevné matriky, M 23: Bardejovská rímskokatolícka matrika 1680-1754.
[65] ŠAP-PP, Cirkevné matriky, M 1025: Sabinovská ev. a. v. matrika, 1711-1734.
[66] Bližšie KÓNYA, P., Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní 1670-1711. Prešov 2000.
[67] JANKOVIČ, V., Neskrotný feudalizmus a jeho kríza pred buržoáznou revolúciou 1848. Dejiny Bardejova, Košice 1975, s. 154. Vzhľadom na to, že údaje boli poskytnuté novým magistrátom pre habsburské úrady, môže byť táto suma prehnaná.
[68] ŠAP-PP, Mag. Sabinov, Knihy, Mestská kronika, s. 28.

miest a štátnej Orientálnej spoločnosti, ktoré mali záujem na ovládnutí ich poľských, severských, balkánskych a ruských trhov.

Vzhľadom na nákladné vojenské podniky na západe a protitureckú oslobodzovaciu vojnu na východe panovník sústavne zvyšoval daňové zaťaženie dopadajúce najmä na mestá a poddaných. Vysoké dane a porcie pre vojsko presiahli hranicu, ktorú mestá boli schopné uniesť a ich ďalší rast išiel na úkor zveľaďovania hospodárstva a onedlho i vlastného nehnuteľného majetku, najmä poddanských obcí a viníc v tokajskej oblasti. Ich stratou prišli o dôležitú základňu svojho hospodárskeho života, čo viedlo k úpadku hospodárstva a ich rýchlemu ochudobňovaniu. Podobný dopad na ekonomický život miest mali represie počas posledných protihabsburských povstaní, ktoré boli v podstate tiež jedným z prejavov habsburského absolutizmu.

Ďalším atribútom habsburskej hospodárskej politiky v druhej polovici 17. storočia bol protekcionizmus preferujúci pri udeľovaní privilégií, monopolov, oslobodení od ciel a pod. úzku skupinu domácej lojálnej, ako aj cudzej úradníckej aristokracie. Nebola náhoda, že práve jej príslušníci sa z titulu zálohu či konfiškácie zmocnili veľkej časti poddaných obcí a tokajských viníc, patriacich kedysi mestám a v neskoršom období ich vytlačili i z obchodu s vínom. Táto šľachta sa zmocnila aj ďalších vinohradoch od zemianskych vlastníkov a v dôsledku privilégií a monopolov na jej strane a zavádzaním ciel na strane druhej ľahko prenikla na trh s vínom práve vtedy, keď mestá prežívali hospodársky úpadok

Významnou črtou habsburského absolutizmu bola bytostná spätosť s bojovným katolicizmom a násilnou rekatolizáciou. Táto vystupovala v Uhorsku do popredia od prvej polovice 17. storočia. Hornouhorské slobodné kráľovské mestá ako významné centrá evanjelickej cirkvi, striktne odmietali panovníkom presadzovanú rekatolizáciu a práve v konfesionálnej oblasti došlo už od polovice storočia k ich prvým konfliktom. Tak medzi príčinami vstupu slobodných kráľovských miesto do povstania Františka II. Rákócziho mali nezastupiteľné miesto náboženské dôvody, keďže vzhľadom na ich konfesionálnu skladbu ani pri dominancii hospodárskych a politických cieľov nikdy nestratili aktuálnosť boj za slobodu vyznania protestantskej väčšiny obyvateľstva.

V politickej oblasti bolo útokom na záujmy miest ich postupné vytláčanie z účasti na reálnej politickej moci v krajine, uskutočňované spočiatku obchádz-aním rozhodnutí snemu a neskôr (po r. 1687) zastavením ďalšieho zvyšovania ich počtu a zúžením ich rozhodovania na sneme na jeden hlas. Na miestnej úrovni mestá poškodzovali priame zásahy úradov do samosprávy. Prejavovali sa najmä prítomnosťou zástupcu komory na voľbách a zasadnutiach týchto orgánov, zákazom účasti protestantov v senáte a mestských úradoch, avšak neraz aj priamym dosadzovaním richtára a senátorov.

Spomedzi hlavných záujmov a cieľov hornouhorských slobodných kráľovských miest v poslednom protihabsburskom povstaní (obnovenie ich výsad,

práv a privilégií, navrátenie skonfiškovaného majetku, zníženie daní a povinností voči vojsku, slobodné voľby a pôsobenie mestskej samosprávy a reštitúcia náboženskej slobody protestantov) boli plne splnené iba náboženské a politické požiadavky. Uspokojiť očakávania miest v hospodárskej oblasti sa, napriek počiatočným úspechom i snahe vodcu odboja, nepodarilo, tak vzhľadom na ekonomické vyčerpanie miest v predchádzajúcom období, ako aj celkovú hospodársku slabosť krajiny a potreby povstaleckého štátu.

Pramene:

ŠAP = Štátny Archív v Prešove

ŠŽ = Šarišská župa

ŠAP-PP = Štátny Archív v Prešove, pobočka Prešov

MMP = Magistrat Mesta Prešov

ŠAP-PB = Štátny Archív v Prešove, pobočka Bardejov

MMB = Magistrat Mesta Bardejov

MMS = Magistrat Mesta Sabinov

ABEV = Archív bardejovského ev. a.v. cirkevného zboru

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

G 27 (Orsz. pol. i.) = Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára, Rákóczy-szabadságharc levéltára, Országos politikai iratok (G 27)

G 31 (Vallásügyi i.) = Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára, Rákóczy-szabadságharc levéltára, Vallásügyi iratok (G 31)

Literatúra:

FABINY TIBOR, *II. Rákóczi Ferenc vallàspolitikája*, Budapest 1971, kézirat

HAIN GÁSPÁR, *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv*, Budapest 1988.

VENDELÍN JANKOVIČ, *Neskorý feudalizmus a jeho kríza pred buržoáznou revolúciou 1848*, in: Dejiny Bardejova, (szerk.) Andrej Kokuľa – Andrej Lukáč – Ladislav Tajták, Košice 1975.

PETER KÓNYA, *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní 1670–1711*., Prešov 2000.

LASZTÓKAY LÁSZLÓ, *Adatok Eperjes szabad királyi város haditörténetéből a legrégibb időktől az 1711-ik év végig*, in: Az Eperjesi királyi kath. Főgymnasium 1878/79–ik tanévi értesítője, Eperjes 1879. ???

LASZTÓKAY LÁSZLÓ, *Eperjes szab. kir. város levéltárában található nevezetesebb okiratok ismertetése*, In: Az Eperjesi kir. kath. Főgymnasium 1880/81 tanévi Értesítője, Eperjes 1881. ???

NAGY IVÁN, *A kassai 1707. évi országos tanácsról*, in: A Rákóczi szabadságharc, (szerk.) R. Várkonyi Ágnes – Kis Domonkos Dániel, Budapest 2004, p. 324–329.

SCHLIESSLER GÁSPÁR, *Emlékezetes feljegyzések mindarról, ami Kassa szabad királyi városában történt*, in: Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról, (szerk.) KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 2004, I. ???

ANTON ŠPIESZ, *Mesto Prešov v rokoch 1681–1781*. Nové obzory 15, 1973, p. 133–150.

THALY KÁLMÁN, II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712. Első kötet (1703–1706.) (Archivum Rákóczianum, II. Rákóczi Ferencz levéltára, Első osztály: Had- és belügy, 1. köt.) Budapest 1873.

THALY KÁLMÁN, *Szab. kir. Bártfa városa követeinek naplója az ónodi gyűlésről. 1707.*, in: Történelmi naplók. 1663–1719. Thaly Kálmán (szerk.) Budapest 1875. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, XXVII. köt.) p. 121–174.

Otázky mestskej politiky štátu Františka II. Rákócziho

István H. Németh

Otázky mestskej politiky štátu Františka II. Rákócziho nie je možné reálne riešiť v obmedzení na osemročné obdobie protihabsburského povstania, keďže problémy, ktoré by bolo potrebné zohľadniť, neboli špecifickými atribútmi predmetného obdobia. Okruh otázok mestskej politiky Františka II. Rákócziho je možné analyzovať na všeobecnom substráte mestskej problematiky 16.-17. storočia a môžu byť konkretizované na príkladoch hornouhorských miest Košice, Levoča, Bardejov, Prešov, Sabinov a Kežmarok. Je však dôležité upozorniť na skutočnosť, že fungovanie „Rákóczyovského štátu", ktorý sa nachádzal v neustálom vojnovom konflikte, bolo ovplyvnené takými faktormi, ktoré rozhodne neboli špecifickými pre funkčné štátne systémy v obdobiach mieru. Preto sa budem zaoberať tými otázkami mestskej politiky, ktoré sa objavili v období rokov 1703-1711, no odpovede na ne budú reflektovať aj prvky, ktoré sa zrodili v praxi habsburskej štátnej správy Uhorského kráľovstva. Týmto spôsobom bude možné poukázať aj na základné princípy štátnej správy a mestskej politiky inštitúcií štátu, ktorý viedol František II. Rákóczi v období protihabsburského povstania.

Povstalecká mestská politika nachádza svoj odraz v relevantných reáliách 16.-17. storočia, ako aj v 18. storočí. Súvislosti 16.-17. storočia už boli sumarizované v osobitnej monografii,[1] zatiaľ čo v prípade 18. storočia sa odvolávame na práce Istvána Kállaya a Antona Špiesza.[2] Keďže štát Františka II. Rákócziho jestvoval práve na prelome týchto období, v jeho mestskej politike môžeme sledovať vplyvy predošlého obdobia zároveň s praxou začínajúceho 18. storočia. Mestá boli politicky reprezentované hornouhorským mestským zväzom, ktorý sa od obsadenia Košíc v roku 1704 dostal do sféry vplyvu vojvodu.[3] Mestský zväz, ktorý existoval od 15. storočia, ochraňoval spoločne s jednotlivými mestami ich vlastné aj spoločné záujmy. Spoločná politika miest bola riadená ich vzájomnou korešpondenciou ako aj spoločnými zasadnutiami predstaviteľov. Vzájomná korešpondencia miest nebola zameraná len na organizáciu spoločných stretnutí, ale prostredníctvom nej boli riešené aj mnohé základné princípy spoločnej politiky miest. Na prelome 17. a 18. storočia bol zväz stále viac nútený nadviazať tesnú spolu-

[1] H. NÉMETH I., Várospolitika. A monográfia főbb megállapításainak összefoglalása szlovák nyelven: H. NÉMETH I., Mestská politika.

[2] KÁLLAY I., Die Städte Ungarns; KÁLLAY I., A városi igazgatás reformja; KÁLLAY I., Die einige Fragen der Städtepolitik; KÁLLAY I., A bécsi udvar várospolitikájának; KÁLLAY I., Zur Verwaltungsgeschichte; A ŠPIESZ, Slobodné kráľovské mestá, obzvlášť: p. 17–68.; A ŠPIESZ, Die Wiener Hof.

[3] Po vzdaní sa Košíc mestskí vyslanci predložili vojvodovi zoznam prísažníkov: AMK Schw. Nr. 12184. Košice, 2.11.1704.

prácu s mestami, ktoré sa vymanili spod osmanskej moci, resp. s tými, ktoré získali privilégiá slobodných kráľovských miest, napr. Baia Mare a Debrecín. Počiatky týchto snáh siahajú späť do prvej polovice 17. storočia, avšak v tom čase ešte nedošlo k takej „koncentrácii síl" ako na prelome storočí.[4] Mestská politika, typická pre toto obdobie (silná kontrola, kameralistické nástroje vo vzťahu k mestám a pod.) si vyžiadala silnejšie väzby medzi slobodnými kráľovskými mestami. Súvislosti vnútri zväzu prestávali byť účinné pri výkone funkčnej politickej reprezentácie. Na začiatku 18. storočia sa už hornouhorský mestský zväz, v duchu svojej politiky z druhej polovice 17. storočia, snažil o stále tesnejšiu spoluprácu s dolnozemskými mestami predovšetkým v oblasti daňového a vojenského zaťaženia.[5] Vzťahy hornouhorského mestského zväzu a okolitých slobodných kráľovských miest sa postupne budovali na týchto politických „presunoch". Zároveň sa vo vzťahu miest a štátu udiali zmeny, ktoré bezpodmienečne predpokladali širšie zjednotenie politiky miest. Spočiatku sa v regionálnych súvislostiach mestský zväz podujal riadiť tento proces, no po zjednotení politickej vôle miest v regióne už s ďalšími mestami v mene mestského zväzu rokovali len Košice.[6]

Blízke vzťahy sa ešte viac posilnili v druhom najdôležitejšom priestore, prostredníctvom krajinského snemu. Už v predošlom období bolo zjavné, že v rámci pôsobenia v krajinskom sneme si vyslanci miest vzájomne pomáhali pri šírení správ, či v jednotlivých aktivitách a spoločne vystupovali v zmysle obhajoby svojich záležitostí.[7] Spoločné stanoviská boli vždy prerokované na stretnutiach predstaviteľov miest zväzu, ktoré sa konali pre zasadnutiami krajinského snemu. Predstavitelia miest pripravili svoje spoločné požiadavky, ktoré predkladali pri audienciách u vladára, prípadne ich zapracovávali medzi stavovské sťažnosti.[8] Vyslanci hornouhorského mestského zväzu, vysielaní na zasadnutia krajinského snemu, dostávali už dávno pred tým jednotné inštrukcie, no v tomto období je pozoruhodné, že spoločný postup bol na návrh mestského zväzu dohodnutý aj s predstaviteľmi ostatných miest. Takto mestskí vyslanci predchádzali akýmkoľvek podstatným vzájomným rozkolom. Nový daňový poriadok spôsobil, že tento spôsob spolupráce sa rozšíril na všetky slobodné kráľovské mestá pod Rákócziho vládou.[9]

[4] Pre predošlé obdobie viď: H. NÉMETH I., A szabad királyi városok.

[5] AMK Schw. Nr. 12398. Sabinov, 24.3.1703.

[6] „Quidam libera ac regia civitas Posoniensis in facto opificum et quaestorum civitatensium nobis notificet, id ipsumque reliquis harum partium aeque liberis ac regiis civitatibus, ita etiam montanis communicandum censeat" AMK Schw. Nr. 14336. Košice, 29.8.1719.

[7] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 175–192.

[8] AMK H I. 4545/13. Levoča, 24.3.1595. Po úvodných názorových rozkoloch sa podarilo protichodné názory uviesť na spoločnú platformu. AMK H I. 4268/8. Prešov, 16.2.1591.

[9] AMK Schw. Nr. 12538. Trnava, 5.2.1706, AMK Schw. Nr. 12539. Banská Bystrica, 3.8.1706. Tesná spolupráca zostala aj po Rákócziho povstaní: AMK Schw. Nr. 13440. Košice, 27.10.1713.; Nr. 13441. Košice, 6.11.1713.; Nr. 14021. Košice, 6.4.1717; Nr. 14481. Košice, 18.7.1720. Nr. 14742. Košice, 27.5.1722.; MML XIII/112/3.

Spoločným vystupovaním získali mestá zjavne väčšiu politickú váhu, no toto spoločenstvo prinášalo aj možnosť obdarovávať, resp. ošetriť stálou apanážou dôležitých úradníkov, od ktorých získavali dôležité informácie. Prostredníctvom tohto dôležitého nástroja dokázali mestá účinne ochraňovať svoje záujmy. „Discretio", „gratificatio" alebo „náležité dary" boli vyplácané v peniazoch alebo vínom. Jednalo sa o obrovské čiastky, ktoré znamenali pre mestá významnú záťaž. V čase blokády v roku 1704 Košice žiadali zníženie daní práve na základe poskytnutého veľkého „daru".[10] Pre mestá bolo často účinnejšie aj lacnejšie nevysielať vyslancov, ale poslať len dar relevantným rozhodujúcim úradníkom.[11]

Situácia Uhorského kráľovstva v ranom novoveku a počas Rákócziho povstania bola determinovaná neustálou vojnou, a tak aj mestská politika bola určovaná vojnovou ekonomikou a vzťahom spoločnosti a vojska.[12] Tento vzťah priamo spôsobil transformáciu istých slobodných kráľovských miest na také kapitánske centrá (Košice, Varaždín), v ktorých usadené vojsko už nepodliehalo mestskej samospráve, ale vplyvu hlavných kapitánov.[13] Takáto konfliktná situácia bola prítomná v Rákócziovskom období aj v mestách, ktoré som uviedol, keďže napr. v prípade Košíc môžeme hovoriť o vojenskej posádke pozostávajúcej minimálne z 1000 vojakov.[14] Tento počet bol vyšší, než v uplynulých obdobiach[15] a spôsobil v meste preľudnenie a stále viac zaťažoval obyvateľstvo. Každý zo zachovaných zdrojov dokazuje, že na rozdiel od predošlej praxe bolo potrebné pre vojenskú posádku mesta zabezpečiť nielen ubytovanie, ale vojakom pluku Ondreja Radicsa bolo potrebné poskytnúť kompletnú starostlivosť. Mesto sa už v roku 1705 vo svojich žiadostiach sťažovalo, že kuruckí dôstojníci si vyžadujú také služby a výstroj, aké sa neobjavili ani v opakovaných sťažnostiach v období „nemeckých" vojakov.[16]

---

[10] AMK Schw. Nr. 12207.

[11] Podľa návrhu mesta Levoča neposielajte vyslancov, pretože väčšina miest je proti tomu vzhľadom na privysoké náklady. Radšej je potrebné dať relevantnému človeku gratificatio. AMK Schw. Nr. 12527. Levoča, 19.2.1706. O spoločne darovaných daroch viď o.i.: AMK H I. 12541/4. Miškovec, 31.1.1706., 12541/16. Vizsoly, 24.8.1708., 12726/24. Prešov, 4.8.1707., AMK Schw. Nr. 12516. Košice, 4.1.1706.

[12] Viď poznámky Lajosa Gecsényiho k prednáške Ferenca Szakálya: SZAKÁLY F., Gazdasági és társadalmi változások, p. 33.

[13] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 280–438.

[14] Podľa žiadosti Košíc sa v meste zdržuje 1000 vojakov (AMK Schw. Nr. 12332. 12.10.1705.). Podľa informácie Jána Árvaiho a Imricha Szentmártoniho zaslanej komisárom Františkovi Berthóthymu a Alexandrovi Keczerovi to bolo 996 vojakov a dôstojníkov. AMK Schw. Nr. 12355. Košice, 13.2.1705.

[15] O počte vojakov v meste a v jeho okolí v 16.-17. storočí viď: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 288., 301.

[16] AMK Schw. Nr. 12353. Košice, 21.1.1705., AMK Schw. Nr. 12332. 12.10.1705. Mestské požiadavky boli niekedy aj vypočuté, nakoľko vojvoda znížil vojenskú povinnosť mesta. Vojsko však nebolo ochotné dodržiavať uvedené povinnosti a vojaci strpčovali život obyvateľstvu rôznymi požiadavkami, ako aj nárokmi na drevo, soľ, korenie, nádoby a zeleninu. AMK Schw. Nr. 12355. Košice, 13.2.1705.

Zachované zápisy ubytovania dokazujú, že jedna rodina sa musela ujať v priemere 5-6 vojakov, vo výnimočných prípadoch 10-14 vojakov a ich rodín a poskytovať im aj obživu. Mesto Košice proti tomuto stavu neustále protestovalo samostatne, no využívajúc váhu mestského zväzu. Košice sa pokúsili stanoviť stredovú hodnotu poskytovaných služieb vojakom (drevo, sviečky, soľ, potraviny, nádoby a pod.) a zahrnúť ju do svojich daní, čo sa im však nikdy nepodarilo.[17] Alexander Keczer, hlavný vojenský komisár, ktorý bol v nepretržitom listovom kontakte s mestami ohľadne vojenských záležitostí, svojimi veľmi jasne koncipovanými listami už takmer vydieral košickú mestskú radu. Vo svojom liste z 25. februára 1705 vyhlásil, že ho už nudí naťahovanie sa mesta a vojenskej posádky. Podľa neho malo byť mesto vzhľadom na kapituláciu povinné poskytovať usadenej posádke potraviny, seno a pod. Ak sa teda chcú oslobodiť od pluku Jána Rotha, mali zadovážiť peniaze na zbrane, aby vojsko mohlo odtiahnuť.[18] Situácia mesta sa zhoršila so zhoršujúcou sa vojenskou situáciou. Predošlá pozícia Košíc ako hlavného kapitanátu len poškodzovala situáciu mesta, keďže pohraničné delostrelectvo bolo zásobované tiež z košických muničných skladov.[19] Situácia sa zhoršila do tej miery, že vojakov ubytovali dokonca aj u šľachty, členov mestskej rady a u richtára.[20]

Nečudo, že medzi mnohopočetným vojskom a domácim obyvateľstvom, ktoré muselo vojakom prepožičať svoje domovy, sa objavili konflikty, ktoré nachádzame v 16.-17. storočí na každom kroku.[21] Keďže mesto dokázalo vyhovieť vojenskej posádke len s veľkými ťažkosťami, vojaci sa uchyľovali k násiliu pri zabezpečovaní si stravy, prípadne požadovaných sviečok, korenia a kuchynského náradia.[22]

Hornouhorskí kapitáni už od 16. storočia zakladali v Košiciach krčmy a mäsiarstva. Tieto citeľne znižovali mestské príjmy. Zabraté a neskôr založené zariadenia vo veľkej miere znižovali mestské príjmy, čomu nedokázal zabrániť ani spoločný postup predstaviteľov mestského zväzu, keďže najvýznamnejšie zisky malo mesto spolu s kapitanátom z drobného prerozdeľovania domácich zvierat a vína, ktoré pochádzali z panovníkových dŕžav a z bis-

[17] AMK Schw. Nr. 12332. 12.10.1705 žiadala mestská rada započítanie dávky 60 denárov/ osoba/ mesiac. AMK Schw. Nr. 12355. Košice, 13.2.1705. Podľa požiadaviek hornouhorského mestského zväzu košická mestská rada minula len na sviečky ročne 500 zlatých. AMK Schw. Nr. 12614. 27.1.1707.

[18] AMK Schw. Nr. 12416. Levoča, 25.2.1705.

[19] PÁLFFY G., A főkapitányi hadiipari műhely.

[20] AMK Schw. Nr. 12693. 28.9.1707.

[21] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 302.; H. NÉMETH I., Kassai polgárok és katonák.

[22] AMK Schw. Nr. 12355. Košice, 13.2.1705. Príkladom vyčíňania vojakov je skutok poručíka Ignáca Kemingera, ktorý slúžil v pluku Ondreja Radicsa. Poručík s 10 hajdúchmi vpadol do domu Jána Holuba a zbili jeho chorú manželku a deti. Keď Holub unikol z domu, dostihli ho a ďalej bili. Keminger údajne pri bitke povedal: „Nakladám s vami tak, ako naložili Maďari s mojou ženou a dieťaťom.“ Na inom ubytovaní napr. potom bez akéhokoľvek dôvodu dorezal posteľné prádlo a posteľ. AMK H II. 1706., AMK Schw. Nr. 12506. 9.4.1706.

kupských desiatkov, ktoré si prenajímala Spišská komora.[23] Táto situácia sa nijak významne nezmenila ani počas Rákócziho povstania. Rákócziho kapitáni, ktorí prevzali krčmy a mäsiarstva po kapitánoch menovaných Habsburgovcami, odmietali tieto zariadenia prepustiť, resp. navrátiť mestu a užívali ich rovnako ako ich predchodcovia.[24] Rákóczi, podobne ako pred ním ostatní habsburskí držitelia mesta, vyzval Ondreja Radicsa, aby prepustil krčmy, avšak nestalo sa nič dôležité. Je pravdepodobné, že neskôr túto požiadavku zahŕňali vyslanci mesta a mestského zväzu do svojich požiadaviek a sťažností.[25] Problémy so zásobovaním Rákócziho vojska spôsobili, že hlavný vojenský komisár Alexander Keczer prinútil košickú mestskú radu, aby mu dala do árendy mestský pivovar, z ktorého potom živil robotníkov, ktorí sa podieľali na odstraňovaní škôd po obliehaním v roku 1706.[26] Keď proti tomuto mestá spoločne protestovali, vojvoda ich obvinil, že sledujú vlastné záujmy na úkor záujmov vlasti.[27]

Problémy so zásobovaním prinášali v tomto období aj také problémy, ktorým museli mestá čeliť len v polovici 16. storočia, resp. v čase povstania sedmohradského vojvodu Gabriela Bethlena.[28] Repartície, ktoré boli mestám vymerané, stanovovali popri finančných čiastkach aj veľké množstvá ošatenia pre vojakov. V prípade Košíc to bolo ročne 466 párov čižiem, takmer 1956 párov bagančí a 2160 čiapok. V rámci povinných potravinových dávok sa objavuje 2000 gbelov pšenice a rovnaké množstvo ovsa.[29] Pre porovnanie uvádzame, že nemecké jednotky, ktoré pobývali v okolí Košíc od roku 1661, žiadali od hornouhorského mestského zväzu 1200 gbelov ovsa a 600 gbelov raže.[30] V roku 1671 Košiciam vymerali 1500 gbelov pšenice a 1000 gbelov ovsa, čo vtedy mestá považovali za nesplniteľné.[31] Vymerané množstvo mäsa bolo ešte šokujúcejšie: namiesto zvyčajne vymeraných 64 000 libier, mesto v roku 1709 poskytlo vojsku viac než 300 000 libier mäsa![32]

---

[23] Pre detaily viď: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 318–334.
[24] AMK Schw. Nr. 12209. VIII.1704, AMK Schw. Nr. 12207.X.1704.
[25] Košice Františkovi Berthótymu. AMK Schw. Nr. 12339. 21.3.1705. O bezvýslednej snahe viď: AMK Schw. Nr. 12355. Košice, 13.2.1705., AMK Schw. Nr. 12368. 13.3.1705., AMK Schw. Nr. 12377. Košice, 18.1.1705., AMK Schw. Nr. 12408. Prešov, 24.3.1705. Viď aj: Schw. Nr. 12340. 31.3.1705.
[26] AMK Schw. Nr. 12640. Košice, 10.3.1707.
[27] AMK Schw. Nr. 12542. Mukačevo, 9.3.1707.
[28] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. zv. p. 370–392. O bremenách zásobovania Rákociho povstania viď: BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái. O ošatení viď: p. 59–62., BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai.
[29] O tovare na dodanie: AMK Schw. Nr. 12596. 1707., AMK H III/2. mac. 104. fol. 6. 16.1.1708., AMK Schw. Nr. 12789. 17.1.1708., AMK Schw. Nr. 12914. 1709. O expresne pripravených čižmách Štefanom Csákym: AMK Schw. Nr. 12699. Banská Bystrica, 25.3.1707. Viď aj: AMK H III/2. mac. 103. fol. 30. 11.4.1707., fol. 48. 15.5.1707., fol. 52. 27.5.1707.
[30] AMK H I. 8669/44. Levoča, 6.9.1661., AMK H III/2. mac. 73. fol. 11. 1.2.1662.
[31] E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 7.5.1671.
[32] AMK Schw. Nr. 12914. 1709.

Kvôli nepretržitému vojnovému stavu sa daňové a vojenské zaťaženie miest v 16.-17. storočí sústavne zvyšovalo. Počiatočná celková mestská daň vo výške 30 - 40 000 zlatých sa v druhej polovici 17. storočia zvýšila na 170 – 180 000 zlatých, čo pre slobodné kráľovské mestá znamenalo prílišné finančné bremeno.[33] Od 30. rokov 17. storočia sa reštancie miest neustále zvyšovali a kontroly komorských vyslancov, ktoré ich mali vyriešiť, boli stále častejšie.[34] V dôsledku nepretržitých konfliktov v poslednej tretine 17. storočia počty mestského obyvateľstva kontinuálne klesali a počet tých, ktorí žiadali občianske práva sa stal bezvýznamným. Mestá sa vo všetkých svojich sťažnostiach sťažovali na odliv obyvateľstva, neznesiteľnosť daňového zaťaženia a zneužívanie zo strany vojska.[35] Zadlžovanie miest veľmi rýchlo narastalo, väčšina z nich musela časť svojho majetku založiť a tak získavať pôžičky.[36]

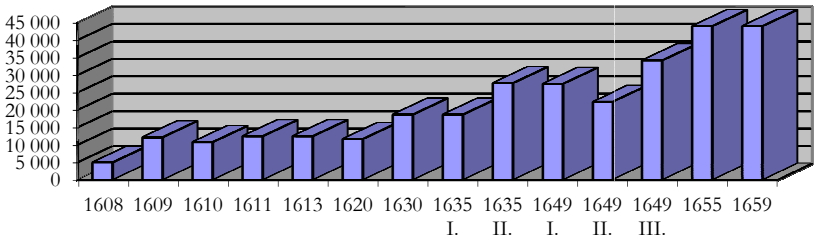

Daňové zaťaženie hornouhorských miest po 15-ročnej vojne

V čase Rákócziho povstania boli pre zdaňovanie jednotlivých miest príznačné podobné tendencie a podobným systémom bolo v poslednej tretine 17. storočia zavedené zdanenie miest zo strany viedenského dvora.[37] Základ zdanenia bol v oboch obdobiach stanovený mierou vydržiavania vojska, z ktorej sa pomernou čiastkou vzhľadom na množstvo vojska v blízkosti mesta stanovila mestu daň. V prvej etape proporčného zdaňovania mestá pociťovali ako zvláštnu krivdu skutočnosť, že výpočet dane nebol stanovený Komorou, Dvorskou vojenskou radou alebo palatínom, ale župou.[38] Hoci Rákócziho

[33] NAGY I., A Magyar Kamara, p. 45.
[34] MOL E 554 (Városi és kam. i.) Fol. Lat. 508. fol. 2-5., 15-17., MOL E 190 (Arch. fam. Rákóczi) Missiles Nr. 4465. Prešov, 30.8.1646.; MOL E 554 (Városi és kam. i.) Fol. Lat. 955. fol. 56-58. Košice, 22.8.1668.; MOL E 210 (Misc.) Civitatensia 36. t. Nr. 1-2. Bratislava, 28.6.1672.
[35] AMK H III/2. pur. 30. fol. 25. 28.3.1684.
[36] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. zv. p. 245–280.
[37] Súborne viď: BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, p. 99–114., BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai.
[38] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 266–278., resp. IVÁNYI E., Esterházy Pál, p. 136–179., 205–206.

povstanie v mnohých ohľadoch posilnilo postavenie žúp na úkor miest, tomuto nariadeniu sa mestá dokázali vyhnúť a dosiahli, že ich porcie stanovoval vojvoda zvláštnym patentom. Miera ročnej porcie, ktorá bola v tomto období vymeriavaná Košiciam (okrem už uvedených dávok potravín a ošatenia) bola obrovská – 2500 rýnskych zlatých mesačne. V roku 1704 mesto nebolo schopné túto čiastku vyplatiť, keďže už pri platení prvej dávky si vynútilo od vlastných mešťanov pôžičky, z čoho sa im podarilo vyzbierať 2000 rýnskych zlatých.[39] Od roku 1705 sa táto čiastka znížila na ročných približne 6200 – 6300 zlatých.[40] Pre košickú mestskú radu bola aj táto čiastka privysoká, preto s odvolaním sa na daňovú záťaž dala do zálohy svoj majetok Forró Petrovi Szirmaymu práve za 6000 zlatých.[41]

Už od prvých dní roku 1706 sa mestá vzájomne informovali o zavedení staronového spôsobu zdaňovania. Popri vyrubení vojenskej porcie malo dôjsť k znovuzavedeniu portálnej dane. V skutočnosti išlo o systém zavedený Leopoldom I. v roku 1697, na základe ktorého bola aj mestám vyrubená portálna kvóta.[42] Na mukačevskom sneme koncom roku 1705 sa plán portálneho zdanenia objavil len okrajovo, ale keďže povstanie čelilo stále vážnejším finančným problémom, snemy v roku 1706 v Rožňave a v roku 1707 v Ónode priniesli rozhodnutia zaviesť nový daňový systém a zároveň stanovili aj portálne kvóty.[43] Už v prvých dňoch roku 1706 vyslal hornouhorský mestský zväz vyslancov na miškovecký snem za vojvodom a na Hospodársku radu (Consilium Oeconomicum), aby dôrazne protestovali proti „novému" (i keď už od r.1698 známemu) daňovému systému.[44] Dôležitosť celej záležitosti je zvýraznená faktom, že hornouhorský mestský zväz sa v tejto veci spojil so všetkými kurucmi kontrolovanými slobodnými kráľovskými mestami a spoločne v tejto záležitosti vystupovali na krajinských snemoch, pred Hospodárskou radou a tiež pred vojvodom.[45] Po dohovoroch na miškoveckom sneme je už v auguste zjavný spoločný a zosúladený postoj predstaviteľov všetkých miest: dolnozemské banské mestá za sprostredkovateľstva Levoče a v súlade s ostatnými slobodnými kráľovskými mestami vystúpili na snemoch.[46] Rok 1707 uplynul neustálym vysielaním delegácií, ale tieto nedosiahli zrušenie dane ani prostredníctvom svojich informátorov v Hospodárskej

[39] AMK Schw. Nr. 12207., 12209. X.1704.
[40] AMK Schw. Nr. 12596. 1707., Nr. 12914. 1709.
[41] AMK Schw. Nr. 12361. 6.5.1705.
[42] IVÁNYI E., Esterházy Pál, p. 157–158. Košické portálne čísla: AMK Schw. Nr. 12195.
[43] BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, p. 104., BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai.; AMK Schw. Nr. 12596.
[44] AMK Schw. Nr. 12516. 4.1.1706.
[45] AMK Schw. Nr. 12538. Trnava Košiciam. Trnava, 5.2.1706., Trnava, 26.3.1706.
[46] AMK H I. 12541/3. Miškovec, 14.2.1706., AMK Schw. Nr. 12506. 9.4.1706., 7.5.1706., 5.6.1706., 12539. Banská Bystrica, 3.8.1706.

rade.[47] Takéto spoločné vystupovanie miest však zďaleka nebolo novinkou. Už na začiatku 17. storočia, podobne aj na konci 17. storočia mestá spoločne a jednotne vystupovali v zmysle dosiahnutia zmien daňového systému.[48] Ani argumenty používané predstaviteľmi miest nemožno považovať za nové: v roku 1697 a podobne aj teraz odmietli portálny daňový systém s tvrdením, že mestá tvoriac samostatný stav požívajú kolektívne práva podobné šľachte a tak ich nemožno zaťažovať rovnakými daňami ako sedliakov. Argumentácia miest sa zakladala na tom, že mestá nie je možné zdaňovať na princípe rozdelenia na porty, hoci už roky bol práve tento princíp základom zdaňovania miest a ešte desaťročia po Rákócziho povstaní ním aj zostal.[49]

Rozdelenie zaťaženia miest je dobre viditeľné z nasledujúceho sumára z februára 1707:[50]

Názov mesta	Daň celkom (r.zl.)	Pomer celkového súčtu dane (%)
Košice	8000 (pôv. 16000)	2,5
Prešov	10000	
Levoča	13000	
Bardejov	7000	
Sabinov	3500	
Kežmarok	8000	
Zvolen	2500	2,25
Krupina	4000	
Banská Štiavnica	12000	
Kremnica	9000	
Banská Bystrica	9500	
Pukanec	2500	
Banská Belá	1500	
Ľubietová	1500	
Brezno	600	
Nová Baňa	2000	

[47] AMK Schw. 12608. Prešov, 7.1.1707., Nr. 12614. 27.1.1707., Nr. 126471707. 27.1., Nr. 12658. 3.4.1707., Nr. 12656. Košice, 12.10.1707., Nr. 12706. Levoča, 1707.

[48] H. NÉMETH I., A szabad királyi városok, p. 210–238., resp. H. NÉMETH I., Várospolitika, 2. köt. p. 213–216.

[49] AMK Schw. Nr. 12493. 1706., Nr. 12516. 4.1.1706., Nr. 12608. Prešov, 7.1.1707., Nr. 12614. 27.1.1707., Nr. 12615. 1.11.1707., Nr. 12647. Prešov, 27.1.1707.

[50] AMK Schw. Nr. 12684. 20.3.1707.

Baia Mare	3158	0,5
Baia Sprie	1858	
Jáger	1372,5	
Satu Mare	2243	
Németi	1200	
Oblasť Jászság	13629	1,45
Oblasť Nagykunság	1800	
Oblasť Kiskunság	2370	
Hajdúske mestá	11112	
Spolu	133.342	6,7

Hornouhorský mestský zväz platil celkovo 49 500 rýnskych zlatých, čo už bola znížená suma, keďže Košice mali pôvodne platiť dvojnásobok uvedených 8000 zlatých (a od nasledujúceho roku aj platili 16 000 zlatých).[51] Košická mestská rada napriek tomu považovala vyrubenú daň za privysokú, nakoľko mesto muselo financovať aj odstraňovanie škôd z obliehania v roku 1706 (podľa výpočtov predstaviteľov mesta mesto obliehaním utrpelo škody vo výške 386 032 uhorských zlatých a 17 denárov), preto na predmetný rok žiadali úplné oslobodenie spod daňovej povinnosti.[52]

Finančná situácia miest bola komplikovaná nielen daňami, či prípadnými obliehaniami, ale aj ďalšími bremenami. Popri stále narastajúcej dani boli mestá od začiatku 16. storočia povinné postaviť istý stanovený počet vojakov a platiť ich žold. Počet vojakov za mesto sa ustálil v rokoch 1560-70 a činil 200 vojakov, ktorí mali byť vystrojení a platení mestom. Náklady na vojakov sa blížili k výške celkovej dane mesta.[53] Výdavky miest na vojakov sa v období Rákócziho povstania ďalej zvyšovali. Bohužiaľ informácie týkajúce sa celkových počtov vojakov poskytovaných mestami chýbajú, zachovali sa len informácie o nákladoch, ktoré zaťažovali Košice. Z 200 vojakov Košice dovtedy postavili 60 a tento počet sa počas povstania vyšplhal na 100.[54] Nebolo náhodou, že v roku 1705 mestská rada žiadala o zníženie počtu poskytovaných vojakov na 60. Avšak vojvoda s ohľadom na situáciu vo vojsku túto požiadavku zamietol.[55] Košičania vyplácali mesačne 300-400 zlatých za najatých hajdúchov. Na rozdiel od dovtedajšej praxe najatých vojakov však bolo treba vybaviť stravou, zbrojou a ošatením, čo ďalej dvíhalo výdavky.

[51] AMK Schw. Nr. 12552. Košice, 24.12.1707., Nr. 12789. 17.1.1708.
[52] AMK Schw. Nr. 12620. 9.2.1707.
[53] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 337–351.
[54] Podľa vyslanca na szécsényskom sneme aj toto množstvo vyrubil vojvoda: AMK H I. 12425/22. Szécsény, 15.9.1705.
[55] AMK Schw. Nr. 12324. 2.3.1705., Nr. 12332. 12.10.1705., AMK H I. 12425/22. Szécsény, 15.9.1705.

Mnohokrát sa prihodilo, že bola slabá úroda a málo potravín, preto sa strava dala zohnať len za cenu ďalších vysokých výdavkov.[56] Mesto preto viackrát žiadalo, aby boli hajdúsi stravovaní zo skladov potravín, čo sa uskutočnilo len na niekoľko krátkych období.[57] Výšku nákladov na žoldnierov demonštruje aj fakt, že práve kvôli najatiu vojakov muselo mesto dať do árendy vymeriavanie pálenky a mýtne za pálený alkohol, čo boli dovtedy pre mesto významné zdroje príjmov.[58] Až v roku 1708 sa podarilo opakovanými žiadosťami mestského zväzu, aj Košíc samostatne, za cenu veľkého množstva darov, dosiahnuť zníženie počtu poskytovaných vojakov na 55.[59]

Rozširovanie používania delostrelectva uvrhlo na mestské obyvateľstvo ďalšiu, v porovnaní s predošlými vojenskými povinnosťami, omnoho nevypočítateľnejšiu záťaž. Preprava delostreleckých nástrojov (delá, mažiare, munícia) bola tradične úlohou slobodných kráľovských miest,[60] a táto „tradícia" bola v storočiach nasledujúcich po moháčskej bitke ešte nákladnejšia a namáhavejšia, ako predtým.[61] V priebehu 17. storočia bol hornouhorský mestský zväz povinný poskytnúť vojsku 75-80 ťažných koní, prípadne volov a 12 vozov. Táto požiadavka určite stála mestské financie nemalú sumu, veď podľa hlásenia levočského vyslanca furmani (odvolávajúc sa na zimu) boli ochotní predať jedného koňa za 8 zlatých. Ak by sme počítali so 72 koňmi, čiastka sa mesačne blíži k 600 (576) zlatým.[62]

Dva krajinské snemy v poslednej tretine 17. storočia boli cieľom vyslancov miest, ktorí sa hodlali sťažovať na prepravnú (vectura) povinnosť. Vyslanci hornouhorského mestského zväzu navrhovali zníženie vlastného zaťaženia a zodpovedajúcu časť navrhli preniesť na župy a na komorské majetky.[63] Ani Rákócziho povstanie v tejto záležitosti neprinieslo nič nové. Dokonca po tom, ako si vojvoda musel zabezpečiť a udržať politickú podporu župnej šľachty a Rákóczíovský štát sa musel spoliehať len a len na svoje vnútorné sily, zaťaženie miest sa podobalo predleopoldovskému obdobiu.

[56] AMK Schw. Nr. 12355. Košice, 13.2.1705., AMK Schw. Nr. 12332. 12.10.1705., AMK Schw. Nr. 12473. 16.2.1706.
[57] AMK H III/2. mac. 103. fol. 74. 9.10.1707.
[58] AMK Schw. Nr. 12362. 4.8.1705., Nr. 12520. 16.8.1706.
[59] AMK Schw. Nr. 12737. Sárospatak, 17.12.1708.
[60] KUBINYI A., Városaink háborús terhei, p. 157.; Ústredné orgány viackrát upozorňovali, že znížením počtu miest a rozširovaním pôsobnosti delostrelectva mestá samotné nedokážu pokryť tieto požiadavky. MOE 4. zv. 424., 433., 437.
[61] Súvisí s návrhom prejednávaným na sneme: MOE 5. zv. 38-39. O skutočnej úprave: CJH 1569:26., MOE 5. zv. 285., 290. II.-III.1572, 8. zv. 156. 1593–1594., CJH 1595:50., 1599:27., 1600:14. O nariadení snemu z r.1563: MOE 4. zv. 424.
[62] MML XIII/102/24. Prešov, 8.12.1632. Hlásenie levočského vyslanca Johanna Srednitza. Vypočítaný sumár sa nemohol významne líšiť od skutočného, keďže list pre Melchiora Reinera, švagra prešovského notára Michaela Wirtha informuje práve o 100 ťažných koňoch. AMK H I. 5442/24. Prešov, 24.6.1611. K delostreleckým transportom v 16.-17. storočí viď: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 351–362.
[63] MML XXI/X. 1687.

Požiadavky vyslancov smerujúcich na snem v Széchenyi obsahovali opätovne návrh na zníženie prepravnej (vectura) povinnosti.[64] Informácie o celkovej čiastke vyrúbanej mestskému zväzu nie sú k dispozícii, ale z toho, že Košice boli ročne povinné dodať veliteľovi delostrelectva plukovníkovi Antoine de la Motteovi 40 volov, 25 koní, 6 vozov a 13 najatých osôb, je viditeľná miera nárastu zaťaženia.[65] Z roku 1707 vieme o ešte väčšej miere povinnosti: Košice mali dodať 120 volov a 12 vozov, z čoho boli Košičania schopní z mestských majetkov zozbierať len 80.[66] Náklady sa týkali nielen vystavenia tejto objemnej čiastky, ale voly a kone sa častokrát strácali. V roku 1705 sa stratilo 18 volov a 5 koní, v 1706 9 volov, 4 kone a dvaja kočiši aj s vozmi.[67] Mesto v pozícii zemepána samozrejme zaťažilo zostavením potrebných poč-tov volov a koní okolité dediny, ktoré patrili k mestu, hoci v prípade núdze aj samotné mesto objednávalo vozy z neďalekého Medzeva.[68] Dedinské obyvateľstvo pozbavené dôležitých nástrojov a potrieb protestovalo proti tejto záťaži drobnejšími vzburami. Práve z tohto dôvodu bol súdený Ondrej Bányai z obce Tornyosnémeti. Bányai poštval obyvateľov dediny proti richtárovi Michalovi Szilágyimu a jeho hajdúchom, ktorí boli poverení zozbieraním potrebného množstva zvierat a náležitostí. Dedinčania zbili richtára aj hajdúchov a potom sa obrátili proti hajdúchom v dome dedinského richtára, ktorých tiež napadli.[69]

Preto niet divu, že mestská rada využila každú možnosť, ako prostredníctvom *discretio* v peniazoch alebo vo víne dosiahnuť zníženie týchto dávok, prípadne ako zabezpečiť dozor nad vyslaným objemom dávky.[70] V záujme tejto záležitosti neváhali osloviť aj vyššiu šľachtu. Mikuláš Bercsényi dostával od mesta pravidelné odmeny, pištole alebo v roku 1708 200 zlatých.[71] Tieto návštevy mali svoj význam. Zachované zápisnice z rokovaní mestskej rady a hlásenia vyslancov jasne vypovedajú o ústretovosti de la Mottea.[72]

Záujmy miest sa napĺňali v rozširovaní právnej moci nad šľachtou, ktorá sa sťahovala do miest, prípadne nad mešťanmi, ktorí získali šľachtický titul. Župy sa skôr snažili vyňať mestskú šľachtu spod jurisdikcie mestskej rady.

[64] AMK H I. 12726/24. Prešov, 4.8.1707., AMK Schw. Nr. 12615. Košice, 1.11.1707.

[65] AMK Schw. Nr. 12619. 4.2.1707., Nr. 12626. 11.5.1707. Podľa skoršieho nariadenia vojvodu malo mesto platiť pred dvomi rokmi menej - 12 koní, 40 volov, 6 vozov, 13 najatých ľudí. AMK Schw. Nr. 12241. Eger, 6.3.1705.

[66] AMK H III/2. mac. 103. fol. 52. 29.5.1707. Náklady sa rozdelili medzi obcami nasledovne: Myslava 4, Nižný Klátov 4, Vyšný Klátov 6, Košická Belá 8, Hámor 6, Zlatá Idka 8, Ruskov 4, Veľká Lodina 6, Malá Lodina 6, Sokoľ 8, Seňa 2, Ťahanovce 4, Kavečany 14.

[67] AMK Schw. Nr. 12619. 4.2.1707., Nr. 12626. 11.5.1707.

[68] AMK H III/2. mac. 104. fol. 21. 7.5.1708.

[69] AMK Schw. Nr. 12282. 16.3.1705.

[70] AMK H III/2. mac. 104. fol. 21. 7.5.1708.; Ku strateným volom viď nariadenie vojvodu: AMK Schw. Nr. 12542. Mukačevo, 9.3.1707. Ku darom: AMK H III/2. mac. 104. fol. 24. 20.5.1708., fol. 27.

[71] AMK H I. 12726/24. Prešov, 4.8.1707.

[72] AMK H III/2. mac. 103. fol. 38. 19.4.1707.

Avšak zákony prijaté v 16. storočí vyriešili túto situáciu v prospech miest, no v polovici 17. storočia nová legislatíva vyňala šľachtu spod mestskej jurisdikcie a preniesla ju pod župnú právomoc. Toto sa týkalo tak mestskej šľachty ako mešťanov, ktorí mali právo používania erbu.[73] V čase Rákócziho povstania sa však podarilo mestskú šľachtu zaviazať k plateniu mestských daní, proti čomu samozrejme táto protestovala na úrovni žúp, aj na úrovni samotného vojvodu. Mestá viackrát čelili obvineniam, že mestská šľachta je zaťažená niekoľkonásobne viac, než mešťania, prípadne na nich kladú väčšie bremená pri ubytovaní vojska.[74] Mesto proti takýmto protestom tvrdo vystúpilo, dokonca v r.1709 bolo nariadené, že ak šľachtic odmietne zaplatiť daň, treba na neho poslať vyberača.[75] No na druhej strane vojvoda a podobne aj Bercsényi často protestovali proti ubytovávaniu vojska u šľachty.[76] V takomto prípadne bolo samozrejme potrebné si dávať pozor, pretože nepríjemní vojaci mohli byť ubytovaní aj u takého vplyvného šľachtica, ktorý by potom mohol škodiť mestu. V roku 1705 ubytovalo mesto v dome Františka Olasza 12 hajdúchov. Hlavný vojenský komisár Alexander Keczer upozornil mestskú radu na vzniknuté nebezpečenstvo, keďže Olasz bol hlavným sekretárom vojenskej rady vojvodu. „Mesto nevidí, že jeho milosť môže poskytnúť pôžičku vtedy, keď sa mu zapáči."[77]

Mešťania používajúci erb boli v ešte zvláštnejšej situácii. Svojim životným štýlom a svojou hodnotovou platformou sa vymykali župnej šľachte a rovnako aj meštianstvu. Ziskom šľachtického titulu sa väčšinou nevzdali svojho dovtedajšej profesie. Väčšina meštianstva vnímala šľachtický stav – a to nie je len uhorská zvláštnosť – ako štatút najvyššieho uznania svojej doby.[78] V čase Rákócziho povstania sa župy aj samotný vojvoda snažili prinútiť meštianstvo k nepretržitej osobnej revolte. Rozmanitosť právneho postavenia jednotlivých mešťanov s erbom prinášala problémy do konca obdobia a župy sa nikdy nezriekli ich zdaňovania. V období Rákócziho povstania sa samozrejme objavili podobné problémy. Podľa hlásenia vyslancov, ktorí sa zúčastnili snemu v Sečanoch, zaujali ohľadne tejto otázky spoločné stanovisko stavy a kancelár. Už pri prvých rokovaniach s vyslancami miest sa objavila otázka problémov s mestskými armalistami, no najvyšší predstavitelia štátu neboli ochotní ustúpiť. Snem v Sečanoch neprebiehal tradičným spôsobom, podľa ktorého mali byť župy reprezentované svojimi vyslancami. Župná šľachta, zástupcovia ktorej sa na snem dostavili vo veľkom počte, reprezentovala seba samú. Práve preto sa objavil návrh, ktorý žiadal, aby aj

[73] Negatívny obraz vzťahu voči mestskej šľachte definoval Jenő Szűcs: SZŰCS J., Das Städtewesen, p. 137–138.; J. ÚJVÁRY Zs., Polgár vagy nemes. Resp.: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 439–478.; H. NÉMETH I., Polgár vagy nemes.
[74] AMK Schw. Nr. 12855. Mukačevo, 10.4.1709., Nr. 12926. Košice, 17.4.1709.
[75] AMK H III/2. mac. 105. fol. 14. 22.3.1709.
[76] AMK Schw. Nr. 12859. Užhorod, 18.3.1709.
[77] AMK Schw. Nr. 12417. Prešov, 17.2.1705.
[78] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 439–478.; H. NÉMETH I., Polgár vagy nemes.

mestská armalistická šľachta vystúpila v individuálnej reprezentácii v Rákoši (pôvodne plánované miesto snemu) a potom v Sečanoch. Pavol Ráday sa u vyslancov, ktorí na snem dorazili okamžite informoval ohľadne neprítomných šľachticov, keďže „Žili, žijú a chcú žiť šľachtickou slobodou, preto majú právo a povinnosť zjaviť sa na stavovskom sneme“.[79]

Väčšina armalistov (nehľadiac na politické dôvody) by nepriniesla veľký osoh povstaleckému vojsku, veď aj sami priznávali, že „sme starí, chorľaví, cudzinci nás obrali takmer o všetko, takže ledva vieme uživiť svoje rodiny a táborenia nie sme schopní“, prípadne boli angažovaní v mestskej rade a zaujatí mestskými problémami. Dovtedy nikdy neboli štvaní do osobnej revolty, nakoľko „sme prisahali mestu a jeho hradbám mesto chrániť a pokračovať v jeho veciach až do ich konca.”[80] V tejto záležitosti hornouhorský mestský zväz rokoval s ostatnými slobodnými kráľovskými mestami[81] a aj vtedy sa odhodlali ku spoločným krokom: na miškoveckom sneme jednohlasne protestovali proti zmenám daňového systému.[82] Župy sa ale snažili dotlačiť armalistov k insurekcii, dokonca v istých prípadoch aj hrozbami pokút.[83] Ani ich spoločné miškovecké vystúpenie však situáciu nezmenilo, keďže mnohé mestá už odmietali zbytočne vysielať svojich predstaviteľov ku vojvodovi.[84] Dokonca mestám nepomohlo ani navýšenie gratifikácií (o 15 zlatých) pre Alexandra Keczera, ktorý o záležitostiach rozhodoval.[85] Armalisti sa mohli vyhnúť insurekcii tým, že si namiesto seba najali žold-niera. Túto možnosť však jednoznačne odmietali, keďže daňami, vecturou, porciami a vydržiavaním vojska už niekoľkonásobne preplatili tento príspe-vok. Napriek tomu v čase povstania pre tento účel odvádzali ročne 100-150 zlatých do župnej pokladnice.[86]

Je zjavné, že finančné princípy Rákócziho povstania voči mestám boli rovnaké ako finančná politika viedenského dvora. Dôvody tohto prístupu možno hľadať v permanentnom vojnovom stave, ktorý neumožňoval realizáciu žiadnej premyslenej koncepcie mestskej politiky. Avšak Rákóczi v úvodnej fáze povstania vrátil všetky mestské privilégiá, ktoré finančníci viedenského dvora odobrali v zmysle modernej mestskej a hospodárskej po-

[79] AMK H II. Szécsény, 7.9.1705., AMK H I. 12425/9. Košice, 21.9.1705., 12425/22. Szécsény, 15.9.1705.; 12425/17. Szécsény, 25.9.1705.

[80] AMK Schw. Nr. 12355. Košice, 13.2.1705., Nr. 12332. 12.10.1705., Nr. 12348. 17.7.1705., Nr. 12473. 16.2.1706., AMK H I. 12541/3. Miskolc, 14.2.1706., Nr. 12516. 4.1.1706., Nr. 12926. Košice, 17.4.1709., Nr. 12928. 11.6.1709.

[81] O stretnutí hornouhorských slobodných kráľovských miest v tejto veci: AMK Schw. Nr. 12373. 27.7.1705.

[82] AMK H I. 12541/4. Miskolc, 31.1.1706.

[83] K župným vystúpeniam na snemoch: AMK H I. 12541/16. Vizsoly, 24.8.1708. K župným pokutám: AMK H III/2. mac. 103. fol. 75. 11.10.1707.

[84] AMK Schw. Nr. 12527. Levoča, 18.2.1706.

[85] AMK H I. 12541/16. Vizsoly, 24.8.1708.

[86] AMK Schw. Nr. 12409. Szend, 11.4.1705., Nr. 12810. 21.8.1708.

litiky ako zbytočné alebo škodné.[87] Základným princípom hospodárskeho postupu viedenského dvora a ostatných európskych štátov bolo zrušenie dovtedajších stredovekých práv skladu a vybudovanie nového systému monopolov.[88] Hospodárske efekty týchto privilégií boli už len mizivé. Kým v uplynulých obdobiach právo skladu patrilo medzi privilégiá, ktoré sa významne podieľali na ekonomickom rozvoji miest, v predmetnom období stratilo svoj skutočný zmysel, čo náležite dokladajú aj skutočné záujmy mestských rád. Mestá sa v rokoch 1691 a 1693 pokúšali navýšiť zisk z cla a povinných dávok takmer výhradne prostredníctvom práva skladu.[89] Na druhej strane, vo vojnovej situácii mestá nedokázali využiť zvyšok svojho ekonomického potenciálu, pretože hospodárenie a obchod bol takmer znemožnený razením medených mincí, ktoré mali zachrániť štát pred krachom.[90]

Zavedenie medených mincí, neskôr libertášov znamenalo vážne finančné ochromenie miest a ich obyvateľov. Akonáhle sa objavili medené mince, strieborné a zlaté monety s vysokou platobnou silou sa z mestských trhov okamžite stratili.[91] Mestský zväz sa snažil presvedčiť vojvodu a Hospodársku radu o neudržateľnosti situácie, no neúspešne.[92] Spoločne stanovili ceny a spoločne vystúpili proti revoltujúcim mäsiarom, ktorá odmietali predávať mäso za medené mince, no ich protest bol len dočasne úspešný.[93] Mestské zápisnice dokladajú, že medené mince boli zdrojom nových a ďalších problémov.[94] Hlavný problém je dobre postrehnuteľný z listu Levočanov Košičanom – obchodníci neboli ochotní prijímať medené mince, len strieborné. Mesto sa snažilo prinútiť obchodníkov prijímať medené mince okrem iného aj zabavovaním tovaru v prípade neprijatia medenákov. Neboli rešpektované ani ceny potravín pochádzajúcich z extravilánu a aj krčmárstvo upadalo.[95] Mestá síce nakupovali víno, pivo a iné potraviny za strieborné mince, no v meste ich vymeriavali za medené. Keď však mesto minulo všetky zásoby strieborných mincí, nebolo schopné zadovážiť žiadne tovary z vnútrozemského ani zahraničného trhu a tak obchod a hospodárstvo mesta postupne umierali.[96] Ani zo zásobovania vojska sa nedalo zbohatnúť, pretože za tovary boli majstri platení

[87] P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov.
[88] L. SOMMER, Die österreichischen Kameralisten, 1. zv. p. 55–57.
[89] AMK H III/2. pur. 29. fol. 124-125. 15.2.1691. Text dohody: AMK Schr. Nr. 19552. Košice, 6.3.1693. Viď aj: H. NÉMETH I., Várospolitika, 2. zv. p. 28–51.
[90] O medených minciach viď: BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, p. 73–91.; BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai.
[91] AMK Schw. Nr. 12596. 16.9.1707.
[92] AMK Schw. Nr. 12207. X.1704, Nr. 12432. Banská Bystrica, 3.9.1706.
[93] AMK H III/2. mac. 103. fol. 44. 9.5.1707., 47. 12.5.1707., 65. 16.7.1707., mac. 104. fol. 44. 25.9.1708., AMK Schw. 12537. Kežmarok, 31.3.1706.
[94] Sudca sa vyjadril, že v meste šľachta meria mäso za strieborné. Toto meranie bolo treba zastaviť, aby neprinieslo problémy a aby ani armalisti nemerali mäso. AMK H III/2. mac. 103. fol. 55. 11.6.1707., mac. 104. fol. 27. 21.7.1708.
[95] AMK Schw. Nr. 12532. Levoča, 23.6.1706.
[96] AMK Schw. Nr. 12930. 7.6.1709.

v medených minciach a často oneskorene. Mnohokrát sa stalo, že tovar, ktorý bol vojakom z donútenia predaný za medenáky, vojaci ďalej predávali za strieborniaky.[97] Mnohé mestá boli v zmysle potreby pokrytia potravinových nárokov vojska donútené stroviť svoje strieborné zásoby,[98] no vyskytli sa aj prípady, kedy klesli až na úroveň barteru a potraviny nakupovali za víno.[99]

Stupňujúce sa výdavky okamžite zasiahli mestské majetky. Mestá dávali svoje majetky stále častejšie do zálohy okolitej zemepanskej šľachte. Napríklad mesto Košice v čase kapitulácie poskytlo veľké množstvo gratifikácií a darov, preto bolo nútené vziať si od Juraja Barkóczyho a jeho manželky Judity Kohároyovej pôžičku vo výške 4000 rýnskych zlatých (t.j. 4800 uhorských zlatých) na zodpovedajúci úrok. Ani po štyroch rokoch neboli Košice schopné túto pôžičku splatiť, preto bola pôžička predĺžená a zvyčajný úrok mal byť vyplácaný v zlate alebo v striebre. Podmienka zlata a striebra znamenala pre košickú mestskú radu vzhľadom na rozšírenie medených mincí ďalšie výdavky.[100]

Absolutistická mestská politika je pojem, ktorý sa v tomto duchu skloňuje asi najčastejšie, no jej menej známou podstatnou črtou bola kontrola výmeny úradov v mestskej rade. Tento element sa ukázal prospešný pre vedenie mesta z viacerých hľadísk – v duchu rekatolizácie bolo možné do čela mesta stavať len katolíkov, v zmysle zdaňovania miest bola umožnená lepšia kontrola nad hospodárením v meste a bol zabezpečený vplyv na mestské hospodárenie.[101] V súdobej Európe sa nejednalo o ojedinelý jav. Každá moderná krajina takýmto spôsobom svoje mestá kontrolovala.[102] Ani v čase Rákócziho povstania to nebolo ináč. Samotný Rákóczi vydal rozkaz pre banskobystrickú mestskú radu: „Tak ako doposiaľ, ako hovorí zákon vlasti, v zmysle zachovania zákonov a zvykov, má sa postupovať tak, že richtár v kráľovskom alebo banskom meste má byť volený alebo v postavení potvrdený v prítomnosti kráľovho človeka a nech sú vykonané communicatis invicem consiliis.“[103] Obnovu funkcií v trnavskej mestskej rade ovplyvnil podobne v tom zmysle,

[97] AMK Schw. Nr. 12832. 12.10.1708.
[98] AMK Schw. Nr. 12615. 1.11.1707.
[99] AMK H III/2. mac. 103. fol. 30. 11.4.1707.
[100] AMK Schw. Nr. 12820. Košice, 1.2.1708.
[101] Zhrnuté z: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 519–528.; H. NÉMETH I., A szabad királyi városok igazgatásának; H. NÉMETH I., Városigazgatás fordulóponton.
[102] Zhrnuté z: CH. TILLY, Entaglements; E. ENNEN, Mitteleuropäische Städte, p. 6–7.; Pre Rakúsko pozri súhrnne, resp. literatúru tam citovanú: M. SCHEUTZ, Kammergut. Uvediem iba najdôležitejšie. Svätá ríša rímska: F. QUARTHAL, Verfassung und Verwaltung, p. 227.; L. SIGLOCH, Der Gemeindehaushalt, p. 118–119.; J. ROGGE, Stadtverfassung; W. HUBATSCH, Ziele und Maßnahmen; K. GERTEIS, Die deutschen Städte, p. 65–80. Franciaország: B. HODLER, Doléances; A. CHÉDEVILLE – J. LE GOFF – J. ROSSIAUD, La ville médiévale, p. 604–608.; R. CHARTIER – G. CHAUSSINAAD-NOGARET – H. NEBEUX – E. LE ROY LADURIE, La ville classifique; B. CHEVALIER, Les bonnes villes, p. 101–128; R. MOUSNIER, Les institutions; F. AUBERT, Le Parlament et la ville. Italia: M. FOLIN, Principi e cittá.
[103] MNL OL, G 25 (Megyék és városok i.) III.2.a. 28.12.1703.

že do mestskej rady mali byť zvolení aj evanjelici a aj mesto Kremnica sa prihlásilo u vojvodu s podobnou sťažnosťou.[104] V prípade Košíc sú odsledovateľné podobné tendencie. Problémy súvisiace s voľbou do mestských úradov sa košická mestská rada (jej členovia boli zásadne vyberaní a v úrade potvrdzovaní komorskými komisármi) pokúsila podchytiť v čase kapitulácie tým, že do predložených podmienok zapracovala libera electio /slobodnú voľbu a zároveň definovali výhradnú možnosť voľby katolíkov.[105] Kompromis, ktorý sa zrodil medzi košickou mestskou radou a vojvodom, vytvoril zvláštnu situáciu, v ktorej košická katolícka elita, požívajúca moc, marila sťažnosti evanjelikov, ktorí sa obracali na vojvodu s cieľom dosiahnuť svoju predošlú moc a vplyv a žiadali o prítomnosť vojvodského komisára.[106]

Realizáciu mestskej politiky v čase Rákócziho povstania podmienili princípy vojnou podnietené fiškálne náhľady, ktoré vykazujú výraznú podobnosť s praxou leopoldovského absolutizmu. Náklady na udržanie povstania boli z veľkej časti prenesené vojvodom na mestá, ktoré však nemali možnosť sa k jednotlivým krokom vyjadriť: pokúšal sa v istej malej miere ovplyvniť voľby do mestských úradov, zástupcovia miest (4. stav) neboli prítomní na rokovaniach Hospodárskej rady a len spoločnému vystúpeniu uhorských slobodných kráľovských miest možno vďačiť za to, že dvaja mestskí vyslanci sa dostali medzi prísažníkov Tabule.[107]

Pramene:

AMK = Archív Mesta Košice

E 190 (Arch. fam. Rákóczi) = Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Rákóczi (E 190)

E 210 (Misc.) = Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Miscellanea (E 210)

E 23 (Litt ad Cam. Scep.) = Kincstári levéltárak, Magyar Kamara regisztratúrája, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23)

E 554 (Városi és kam. i.) = Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Városi és kamarai iratok (E 554)

G 25 (Megyék és városok i.) = Thöhöly- és Rákóczi-szabadságharc levéltára, Rákóczi-szabadságharc levéltára, Megyék és városok iratai (G 25)

H I. = Supplementum H, Spisy a listiny

[104] MNL OL, G 25 (Megyék és városok i.) III.2.a. 26.3.1706. Kremnica viď: tamtiež III.2.b. 1704.
[105] AMK Schw. Nr. 12183. Košice, 24.8.1704.
[106] AMK Schw. Nr. 12353. Košice, 21.1.1705, AMK Schw. Nr. 12327. 3.5.1705. Viď aj: R. Várkonyi Á., II. Rákóczi Ferenc államáról, p. 252–253.
[107] AMK Schw. Nr. 12372. 3.4.1705. O zasadnutiach Tabule: AMK Schw. Nr. 12659. 18.7.1707., AMK Schw. Nr. 12708. Levoča, 7.8.1707.

H III/2. mac. = Supplmentum H., Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor)

H III/2. pur. = Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior)

MML = Magisrat Mesta Levoča

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Schw. = Collectio Schwarzenbachiana

Literatúra:

FÉLIX AUBERT, Le Parlament et la ville de Paris au XVIe siècle, Revue des Études Historique, 71, 1905, 225–247., 337–357., 453–487.

BÁNKÚTI IMRE, A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, 1703–1711, Budapest 1991.

BÁNKÚTI IMRE, A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai, in: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról, (Szerk.) CZIGÁNY ISTVÁN, Budapest 2002, p. 65–97.

ROGER CHARTIER – GUY CHAUSSINAAD-NOGARET – HUGUES NEBEUX – EMMANUEL LE ROY LADURIE, La ville classifique, in: Histoire de la France urbaine, (Szerk.) GEORGES DUBY, Paris 1981.

ANDRÉ CHÉDEVILLE – JACQUES LE GOFF – JACQUES ROSSIAUD, La ville médiévale, in: Histoire de la France urbaine, (Szerk.) GEORGES DUBY, Paris 1980.

BERNARD CHEVALIER, Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècles, Paris 1982.

EDITH ENNEN, Mitteleuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert, in: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert, (Szerk.) WILHELM RAUSCH, Linz/Donau 1981, (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) p. 1–20.

MARCO FOLIN, Principi e cittá in Italia fra medioevo et etá moderna: note a margine del caso ferrarese, in: Aspetti e componenti dell'identita` urbana in Italia e in Germania (secoli XIV – XVI), Aspekte und Komponenten der städtischen Identität in Italien und Deutschland (14.–16. Jahrhundert), (Szerk.) Giorgio Chittolini, Berlin 2003, p. 25–43.

KLAUS GERTEIS, Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt", Darmstadt 1986.

WALTHER HUBATSCH, Ziele und Maßnahmen landesherrlicher Politik im Absolutismus gegenüber den Städten aus der Sicht des Verwaltungshistorikers, in: Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa, (Szerk.) Volker Press, Köln – Wien 1983, p. 30–44.

IVÁNYI EMMA, Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713), Budapest 1991, (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.)

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA, Polgár vagy nemes? A kassai patrícius-polgárok házassági-társadalmi kapcsolatai a XVII. században, in: Ezredforduló — századforduló — hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére, (Szerk.) J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA, Piliscsaba 2001, p. 395–426.

KÁLLAY ISTVÁN, A bécsi udvar várospolitikájának néhány kérdése Mária Terézia korában, Századok, 97, 1963, p. 1055 –1072.

KÁLLAY ISTVÁN, A városi igazgatás reformja az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon Mária Terézia korában, Levéltári közlemények 42, 1971, p. 115 – 135.

KÁLLAY ISTVÁN, Die einige Fragen der Städtepolitik des Wiener Hofes in Ungarn zur Zeit Maria Theresias, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv, 16, 1963, p. 151 –164.

KÁLLAY ISTVÁN, Die Städte Ungarns im 17. und 18. Jahrhundert. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert, (Szerk.) Wilhelm Rausch, Linz/Donau 1981, (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) p. 73–82.

KÁLLAY ISTVÁN, Zur Verwaltungsgeschichte der freien königlichen Städte im 17. und 18. Jahrhundert, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv, 15, 1962, p. 181 – 199.

PETER KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov v povstaní Františka II. Rákócziho, in: Povstanie Františka II. Rákócziho, 1703–1711. (v novšom približení), (Szerk.) KÓNYA, PETER, Prešov 2005, p. 86–112.

KUBINYI ANDRÁS, Városaink háborús terhei Mátyás alatt, in: Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére, (Szerk.) DOMINKOVITS PÉTER – TURBULY ÉVA, Sopron 1993. p. 155–168.

Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae, (Szerk.) FRAKNÓI VILMOS (1–8. köt.), FRAKNÓI VILMOS – KÁROLYI ÁRPÁD (9–12. köt.), Budapest 1874–1917, (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek 3. osztály. Monumenta comitialia. Országgyűlési emlékek)

Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici, (Szerk.) KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN, Budapest 1899.

ROLAND MOUSNIER, Les institutions de la France sous la monarchie absolute, Paris 1974.

NAGY ISTVÁN, A Magyar Kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században, Levéltári Közlemények, 66. 1995, p. 29–51.

H. NÉMETH ISTVÁN, A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora újkorban (16–17. század), Soproni Szemle, 56, 2002, p. 210–238.

H. NÉMETH ISTVÁN, A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai, in: Egy emberöltő Kőszeg szabad

királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára, (Szerk.) MAYER LÁSZLÓ – TILCSIK GYÖRGY, Szombathely 2003, p. 229–254.

H. NÉMETH ISTVÁN, Kassai polgárok és katonák a 16. században (A hadsereg beköltözésével jár társadalmi és közigazgatási jelenségek a felső-magyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során), Levéltári Közlemények, 68, 1997, p. 143–198.

H. NÉMETH ISTVÁN, Mestská politika Uhorského kráľovstva v období raného novoveku, in: Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, südnictvo a vzdelanosť v mestách v 13.–17. storočí, (Szerk.) CSUKOVITS ENIKŐ – TÜNDE LENGYELOVÁ, Prešov–Bratislava 2005, p. 285–308.

H. NÉMETH ISTVÁN, Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében, Korall, 9, 2002. szeptember, p. 79–106.

H. NÉMETH ISTVÁN, Városigazgatás fordulóponton. A 17. század utolsó harmadának abszolutista vonásai a városokban, in: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel, (Szerk.) CZOCH GÁBOR – KOCSIS ARANKA – TÓTH ÁRPÁD, Pozsony 2005, p. 212–232.

H. NÉMETH ISTVÁN, Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség, Budapest 2004.

PÁLFFY GÉZA, A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai, in: Végvár és környezet (Szerk.) PETERCSÁK TIVADAR – PETŐ ERNŐ, Eger 1995, (Studia Agriensia 15.) p. 183–221.

FRANZ QUARTHAL, Verfassung und Verwaltung in südwestdeutschen Städten der Frühen Neuzeit, in: Recht, Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt, (Szerk.) MICHAEL STOLLEIS, Köln – Wien 1991, p. 217–239.

JÖRG ROGGE, Stadtverfassung, städtische Gesetzgebung und ihre Darstellung in Zeremoniell und Ritual in deutschen Städten vom 14. bis 16. Jahrhundert, in: Aspetti e componenti dell'identita` urbana in Italia e in Germania (secoli XIV – XVI), Aspekte und Komponenten der städtischen Identität in Italien und Deutschland (14.–16. Jahrhundert), (Szerk.) Giorgio Chittolini, Berlin 2003, p. 193–226.

MARTIN SCHEUTZ, Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff" der Gegenreformation. in: Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie, (Szerk.) RUDOLF LEEB, Wien 2006, (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47.) p. 309–337.

LOTHAR SIGLOCH, Der Gemeindehaushalt der württembergischen Landstadt pfullingen von 1656 bis 1874, in: Städtisches Haushalts- und Rechnungswesen. (Szerk.) ERICH MASCHKE – JÜRGEN SYDOW, Sigmaringen 1977, (Stadt in der Geschichte 2.) p. 118–126.

LOUISE SOMMER, Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstelungen, Wien 1925, (Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte 13.)

ANTON ŠPIESZ, Die Wiener Hof und die Städte des Königreiches Ungarn in den Jahren 1681–1780, in: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert, (Szerk.) Wilhelm Rausch, Linz/Donau 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) p. 83–95.

ANTON ŠPIESZ, Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780, Košice 1983.

SZAKÁLY FERENC, Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában, Budapest 1994. (História Könyvtár, Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.)

SZŰCS JENŐ, Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert, in: La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie (Szerk.) FÜGEDI ERIK – SZÉKELY GYÖRGY, Budapest 1963, p. 97–164. (Studia Historica 53.) p. 137–138.

CHARLES TILLY, Entaglements of European Cities and States, Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800, (Szerk.) TILLY, CHARLES – BLOCKMANS, WIM P., San Francisco – Oxford 1994, p. 1–27.

R. VÁRKONYI ÁGNES, II. Rákóczi Ferenc államáról, in: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról, (Szerk.) CZIGÁNY ISTVÁN, Budapest 2002, p. 229–282.

Militarizovaná spoločnosť a Rákócziho povstanie*

István Czigány

Karlovacký mier (1699), ktorý ukončil poldruha desaťročia trvajúcu vojnu, priniesol významné zmeny nielen v mocenských pomeroch strednej a východnej Európy, ale aj Uhorska.

Začlenenie opätovne získaných území do Uhorského kráľovstva, resp. do Habsburskej ríše predstavovalo problém pre cisársku a kráľovskú, a súčasne aj stavovskú moc. Politická elita oboch mocenských centier si bola vedomá toho, že spoločenská a hospodárska štruktúra, právny a vojenský systém si vyžadujú radikálnu zmenu, ale realizáciu si každý predstavoval ináč.

Viedeň na vrchole svojich vojenských úspechov mala dojem, že nadišiel čas posilniť a rozšíriť moc centrálnych vládnych orgánov v Uhorskom kráľovstve. Opatrenia ústrednej vládnej moci v oblasti reorganizácie daňovej, vojenskej a verejnej správy hodnotila väčšina politických lídrov a aristokracie ako snahu o obmedzenie stavovských práv, resp. o likvidáciu ostatnej časti štátnej samostatnosti.

Okrem toho predstavovala neorganizovanosť vrstiev spoločnosti (militarizovaných počas dvestoročných bojov proti Turkom) vážny vojenský, politický, finančný a hospodársky problém. Problémy malo vyriešiť nové vojenské zriadenie, ale predstavy stavov a dvora boli vzájomne na míle vzdialené.

Predstavu uhorských stavov zapísal palatín Pavol Esterházy, ktorý chcel protitureckú obranu krajiny postaviť na systéme „národných hlavných kapitanátov“, teda obnoviť vojenské inštitúcie stredovekého uhorského štátu v modernizovanej forme. Navrhol rozšíriť svoje kompetencie palatína/miestodržiteľa, obnovou právomocí vojenského námestníka panovníka. Svojimi návrhmi na reorganizáciu stredovekého obranného systému mala stavovská komisia v úmysle vytvoriť vojenskú organizáciu nezávislú od Viedne, avšak táto predstava bola diametrálne odlišná od predstáv Dvornej vojenskej rady. Ak hodnotíme návrhy uhorských stavov bez národnej zaujatosti, treba povedať, že nimi navrhnutá stredoveká vojenská konštrukcia bola v časoch stálych vojsk už anachronizmom.[1]

Nový protiturecký obranný systém vytvorený Dvornou vojenskou radou bol založený (v zmysle požiadaviek doby) na regulárnej armáde, jeho riadenie vykonával zbor profesionálnych dôstojníkov. Na jeho území pôsobnosti sa neobnovila jurisdikcia žúp, ale vytvorili vojenskú oblasť pohraničnej stráže patriacu pod vedenie Vojenskej rady. Jadro obrany predstavovali regulárne

* Táto štúdia vznikla s podporou projektu č. T 038212 maďarského Celoštátneho základného programu pre vedu a výskum [Országos Tudományos és Kutatási Alapprogram] a Verejnej nadácie výskumu obdobia Habsburgovcov [Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány].

[1] VARGA J. J., Berendezkedési tervek, p. 451., 457.; IVÁNYI E., Esterházy Pál nádor, p. 161–164.

jednotky, ktoré dostali miesto v novovytvorených alebo modernizovaných pevnostiach v Arade, Brode, Osijeku, Petrovaradíne či Segedíne. Uhorským a srbským vojskám pripadla iba doplnková úloha.

Bolo jasné, že iba malá časť bojovníkov niekdajšieho pohraničia si nájde miesto v novej obrannej štruktúre. Na základe stanoviska ústredných vládnych štruktúr zanikla úloha niekdajších pohraničných hradov vo vnútrozemí krajiny, preto vojsko slúžiace v týchto pevnostiach už nemalo nárok na výsady, ktoré získalo na oplátku za vojenskú službu.

Nariadenie Dvornej vojenskej rady vydané v novembri 1701 prikázalo vojakom disponujúcimi statkami, inými nehnuteľnosťami či vykonávajúcimi hospodársku činnosť platiť dane, podobne, ako konali ostatní obyvatelia krajiny. Tí však, ktorí postupom času nezískali majetky, domy a nemali inú profesiu, dostali príležitosť zamestnať sa v jednotkách stálej armády, v posádkach.[2] Týmto opatrením mali v úmysle nielen znížiť stavy vojska, ale aj rozšíriť okruh daňovníkov a zvýšiť daňové príjmy.

Aj keď značná časť vojska slúžiaceho v pohraničí nebola zbavená povinnosti platby porcie, t.j. vojenskej dane, životný štýl mnohých vojakov sa vďaka značným statkom a nehnuteľnostiam priblížil meštianskemu životu, ale následkom prepustenia z vojenskej služby, zánikom privilegovaného stavu a ustáleniu daňovej záťaže sa ich spoločenské a hospodárske postavenie zhoršilo.[3]

V druhej polovici oslobodzovacej vojny bojovalo v Uhorsku proti Otomanskej ríši každoročne cca. 25 až 30 000 uhorských vojakov. Z toho bolo 8 až 9 000 vojakov pohraničných hradov, 3 až 4000 slúžilo v regulárnych uhorských plukoch cisárskeho a kráľovského vojska, ostatní v poľných jednotkách. Dvorná vojenská rada označovala pojmom „national miliz“ [národná milícia] všetky také uhorské jednotky, ktoré nepatrili do radov stálej cisárskej a kráľovskej armády.[4] Po Karlovackom mieri sa počet regulárnych plukov znížil a väčšinu poľných plukov rozpustili.

Na rozdiel od všeobecne prevládajúceho názoru slúžili na vojenských základniach aj mnohí uhorskí vojaci. Počet uhorských vojakov v pevnostiach Kálló, Hatvan, Nitra, Simontornya, Ónod, Satmár a Szendrő nepoznáme, ale vieme, že v Rábe, Komárne, Ostrihome, Sihoti, Solnoku, Veľkom Varadíne ich bolo cca. 1500, kým v Gyule 132, v Segedíne 632 a v Leviciach 500.[5]

---

[2] List Dvornej vojenskej rady Uhorskej kancelárii zo dňa 7. novembra 1701. MNL OL A 14 (Ins. Cons. Bell.) 1701. No. 65.; Pre výťah z dokumentu a jeho vysvetlenie pozri: TAKÁTS S., Kísérletek a magyar haderő, p. 338.

[3] GOTTREICH L., A bihari nép harca, p. 109; HORVÁTH M., Magyarország történelme, 6. köt. p. 291.

[4] Označenie „national miliz“ sa používalo pre uhorské stavovské a poľné vojská od polovice 17. storočia čoraz konzekventnejšie, na konci storočia sa týmto pojmom označovali už aj vojaci v pohraničných hradoch, platení kráľom. Rozdelenie je logické, lebo vo vtedajšom zmýšľaní predstavovali vlasť práve stavy.

[5] CZIGÁNY I., Reform vagy kudarc, p. 175–176.

Len časť uhorských vojakov boli profesionáli alebo slobodní žoldnieri, väčšinu tvorili hajdúchovia ozbrojení sčasti na základe kolektívnych privilégií alebo ozbrojení sedliaci, ktorí slúžili v súkromných hradoch a panstvách. Súbežne s tým si sedliaci vytvorili v 17. storočí vlastné sebaobranné organizácie, tzv. sedliacke župy.[6] Tieto inštitúcie vykonávajúce poriadkové úlohy fungovali ešte aj na začiatku 18. storočia.[7]

Zánikom otomanskej hrozby už neboli potrebné ani služby ozbrojených sedliakov panských veľkostatkov. Aj keď rozpustenie organizácií ozbrojených sedliakov podporovali aj stavy, samotné odzbrojenie nevykonali dôsledne. Za účelom prevencie všeobecnej militarizácie zbraní obyvateľstvom a zberu zbraní vydala Dvorná vojenská rada viacero nariadení, ale ich vykonanie nebolo úspešné. V roku 1698 sa síce podarilo v župe Pest-Pilis-Solt odzbrojiť časť nevoľníkov, ale mnohí svoje zbrane neodovzdali, ba čo viac, v spolupráci s aristokraciou ich dokonca ukryli.[8] Obyvateľstvo malo pri sebe toľko zbraní, že s tým počítalo aj kurucké vojsko. Tomu nasvedčuje aj inštrukcia o odvode, zapísaná do zápisnice župy Pest-Pilis-Solt na konci roku 1708, ktorá nariadila, aby sa časť zbraní pre naverbovaných vojakov vyzbierala od obyvateľov obcí.[9]

Podľa našich výpočtov bolo v Uhorskom kráľovstve[10] celkom cca. 90 až 100000 ozbrojených osôb rôzneho stavu, rangu a právneho statusu – od profesionálnych vojakov cez hajdúchov, Jasov, Kumánov a niekdajších privilegovaných dočasných vojakov až po sedliakov ozbrojených v rámci sedliackych sebaobranných organizácií. V ich radoch rástla nespokojnosť, lebo zúženie životného priestoru vojakov, strata výsad spôsobila vážne životné neistoty.[11]

Nie je náhodou, že v tejto napätej spoločenskej a politickej atmosfére našli patenty Františka II. Rákócziho a grófa Mikuláša Bercsényiho vydané dňa 6. mája 1703 v poľskom Brzezane veľký ohlas – tieto zvolali „*všetkých urodzených a neurodzených, ozbrojených a domácich, inými slovami pravých Uhrov z všetkých stavov*“, teda celú krajinu.[12]

Na rozdiel od doterajších záverov odbornej literatúry, ktoré za podstatné v rozvoji povstania považovali ozbrojenie poddaných, vykazujú nedávne výskumy, že spustenia povstania sa zúčastnili ozbrojenci severovýchodnej časti krajiny, Thökölyho bývalí vojaci, prepustení poľní vojaci, vojaci pohranič-

[6] Ohľadne histórie sedliackych žúp pozri: SZAKÁLY F., Parasztvármegyék.

[7] Snem šľachty župy Novohrad pripojil v roku 1703 k sedliackej župe podhradie Haliča – voči tomu sa vlastník, rodina Forgách okamžite ohradila.

[8] BOROSY A., Pest-Pilis-Solt vármegye, 4. köt. p. 29–30.

[9] BOROSY A., Pest-Pilis-Solt vármegye, 5. köt. p. 205.

[10] Vynímajúc Sedmohradsko (bez oblasti Partium), Slavónsko a Chorvátsko.

[11] Na základe zániku vojenského stavu chcela Dvorná komora nariadiť pravidelnú platbu daní aj hajdúskym obciam, podobne, ako to bolo v prípade vojska v pohraničných hradoch. Nariadenie Dvornej komory pre biharské hajdúske mestá, 17. októbra 1700. ÖStA HKA HFU RN 408 fol 283-284.

[12] BÁNKÚTI I., Rákóczi hadserege, p. 17–18.

ných hradov s ohrozenou existenciou, hajdúchovia a niekdajší ozbrojení sedliaci rodiny Rákóczi.[13]

To, že aristokracia mala leto roku 1703 na mnohých miestach za vzburu sedliakov sa dá vysvetliť hromadným pripojením sa ozbrojených sedliakov k povstaniu. Na oplátku za pripojenie sa do povstania prisľúbil Rákóczi vo svojom patente vydanom 28. augusta v tábore pri obci Vetés v satmárskej župe, že verbovanci a ich blízka rodina budú zbavení služieb svojmu zemepánovi.[14] Jedným z hlavných motívov narukovania sedliakov bolo vystúpenie proti čoraz väčšiemu zaťaženiu zo strany štátu a zemepánov, no aj daňové úľavy ponúknuté za účasť v bojoch zavážili prinajmenšom v rovnakej miere.

Takéto zabezpečenie vojska bolo v minulom storočí všeobecne zaužívanou praxou. Najväčšie a najbohatšie rodiny vysokej šľachty, ako boli Batthyányovci, Rákócziovci či Zrínski ozbrojili významnú časť svojich sedliakov za účelom ochrany svojich majetkov a tí boli na oplátku zbavení služieb zemepánom, nezriedka aj statusu poddaného. Táto vrstva bojovníkov sa nestratila, lebo ju využívala tak kráľovská moc, ako aj František II. Rákóczi.

Na jar roku 1703 Adam Batthányi naverboval do svojho cisárskeho a kráľovského pešieho pluku 80 ľudí z radov ozbrojených sedliakov patriacich k majetkom Zrínskych a Frangepánovcov (skonfiškovaným v 70-tych r. 17. stor.), spravovaných komorou.[15] Ani nie o pol roka nariadil Rákóczi ako zemepán ozbrojeným hajdúchom z jeho boršodských statkov nástup do bojov.[16]

Nevedno, čo sľúbil František II. Rákóczi a Mikuláš Bercsényi povstalcom, ktorí ich vyhľadali, ale zaužívané formy odmeňovania nástupu do armády boli všeobecne známe – tieto využívali vodcovia protihabsburských povstaní už od čias Štefana Bocskaiho. Následkom tohto procesu vznikli v Hornom Uhorsku a v Zátisí tie obce obývané hajdúchmi a vojakmi, ktorých obyvateľstvo očakávalo obnovenie svojich výsad od kniežaťa.

Ako prví sa do bojov pripojili osady hajdúchov Biharskej župy. Zjednotil ich Ondrej Bóné z obce Diosig (Rumunsko), ktorý svoju kariéru začal pod vlajkou Thökölyho a od roku 1686 bojoval ďalej v cisárskych a kráľovských silách v pluku Štefana Sennyeiho v pozícii nadporučíka, neskôr kapitána.[17] V lete 1703 zmobilizoval cca. 3000 ľudí, väčšinou bývalých poľných vojakov, niekdajších hajdúchov a ozbrojených sedliakov.

Pri súpise ozbrojencov v župe Bihar bolo v roku 1704 spísaných v 91 obciach celkom 1129 osôb.[18] Súpis vôbec nie je úplný, lebo taktiež neúplné

[13] CZIGÁNY I., Rebellió Magyarországon.
[14] BÁNKÚTI I., Rákóczi hadserege, p. 22–23.
[15] Adam Batthyány Dvornej vojenskej rade, 23. mája 1703. ÖStA KA HKR Prot Exp máj 1703 418. k fol 421.
[16] Patent Františka Rákócziho, Tokaj, 16. októbra 1703. BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, p. 10.
[17] Anno 1686 Extractus Militiae Equestris Pariter et Pedestris Ordinis MNL OL P 71 (Csáky lt., Közp. Lt.) 198., balík 71.
[18] Súpis vojska v župe Bihar, 29. apríla 1704. MNL OL, zbierka filmov, škatuľa 1678.

súpisy z roku 1692 a 1696 obsahujú 112, resp. 218 obcí.[19] Zo zoznamu z roku 1704 chýbajú také významné hajdúske obce, akými boli napr. Derecske, Kaba, Sarkad či Szalonta. Podľa vôbec nie definitívnych údajov bolo vo februári 1706 do súpisov plukov Zátisia zapísaných 58 osôb z obce Derecske a 20 osôb z obce Kaba.[20] Obce Diosig a Marghita postavili do boja v roku 1706 viac vojakov než bolo uvedené v súpise z apríla 1704 – kým z týchto dvoch obcí bolo na jar roku 1704 v boji 161, resp. 61 obyvateľov, vo februári 1706 bolo v pluku Ondreja Bónéhо, v jazdeckom pluku Michala Kárándiho a v pešom pluku Jána Öllyüsa 213 obyvateľov Diosigu a 80 obyvateľov Marghity.[21]

V sabolčskej župe získali povstalci pripojením hajdúskych miest (Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Polgár, Szoboszló, Vámospércs) značné materiálne a vojenské posily. Knieža František II. Rákóczi vyňal na jeseň roku 1704 Kálló spod jurisdikcie Sabolčskej župy a zaradil obec medzi hajdúske mestá.[22] Osem hajdúskych miest vystavilo na konci marca 1706 celkom 1044 vojakov, pričom väčšina z nich slúžila v jazdeckom poľnom pluku Štefana Budaiho, ktorý mal vtedy 931 vojakov.[23]

Vojakov z iných obcí župy spísali na jar 1704, v 114 obciach celkom 1823 vojakov.[24] Súpis je aj v tomto prípade neúplný, lebo sedem obcí, medzi nimi hajdúske obce, napr. Csege, Püspökladány či Téglás chýbajú zo zoznamu. Napriek tomu môžeme povedať, že 37% spísaných vojakov pochádzalo z 18 takých obcí, kam boli počas 17. storočia usadení hajdúchovia.[25] Zo 677 vojakov pochádzalo 72 z Tiszadobu, 91 z Tiszaeszláru, 95 z Tiszalöku, 91 z Nyírbátoru, 41 z Nyíregyházy a 32 z obce Újfehértó. Okrem Biharskej a Sabolčskej župy vznikol súvislý pás hajdúskych obcí v Boršode a v Zemplíne v údolí Slanej a Hornádu, na statkoch Rákócziovcov.

Knieža sa mohlo už od začiatku spoľahnúť na ozbrojených sedliakov v župe Bereg, na svojom panstve v Mukačeve a Čynadijove.[26] Hajdúchov z obcí Luc, Kesznyéteny, Ód, Szederkény a Emőd v údolí Slanej a Hornádu knieža kontaktoval už aj pred ich povolaním do boja v polovici októbra, lebo obyva-

[19] BÁRSONY I., Bihar megye adózó népessége, p. 9.

[20] SZENDREY I. – NYAKAS M., Derecske története, p. 44. Porovnaním súpisov z roku 1705 a 1708 je zrejmé, že v kuruckých plukoch bolo 30 vojakov z obce Kaba. GONDA F., Kaba története, p. 81–82.

[21] Súpis vojska v župe Bihar, 29. apríla 1704. E 146 Conscriptiones Portarum, MNL OL, zbierka filmov, škatuľa 1678.

[22] BALOGH I., Katonai tábortól, p. 17.

[23] GÉRESI K., A nagy-károlyi gróf Károlyi család, p. 413–414., 435.

[24] Podľa úradníkov župy nebol dodaný súpis obce Téglás. Súpis Sabolčskej župy – 1704. E 146 Conscriptiones Portarum, Archív vojenskej histórie, zbierka filmov, škatuľa 98

[25] SZENDREI I., A nyirség-tiszaháti hajdúság. O neskoršej prítomnosti hajdúchov: Urbariáty obcí Balsa, Buly, Lök, Téglás, Tiszaladány. MNL OL E 156 (UetC) E 156 Fasc, 58. Nr 7., Nr, 8. Nr 14. Nr 16.

[26] V dvoch panstvách bolo spísaných na jar roku 1704 celkom 433 vojakov. HODINKA A., II. Rákóczi Ferenc, p. 35.

teľom Szederkényu poskytol ochranný patent už na začiatku septembra. Napriek tomu sa zdá, že časť hajdúchov sa nemala k bojom, lebo tým z obce Hernádnémeti hrozil o niekoľko dní smrťou, ak sa nedostavia do jeho tábora.[27]

Súpis župy Zemplín uzavretý na začiatku apríla 1704 obsahoval 2115 vojakov, ale vojaci z Tokaja v zozname neboli. O počte vojakov z tohto mesta sa dozvieme zo súpisu z apríla 1707. V zmysle súpisu sa z Tokaja do boja postavilo 78 osôb.[28] S prihliadnutím na skutočnosť, že vojna už trvala viac ako tri roky a že Rabutinova jesenná ofenzíva v roku 1706 spôsobila v meste významné škody, je pravdepodobné, že na jar 1704 poskytlo mesto kniežaťu viac vojakov ako v roku 1707.

Pri analýze údajov je očividné, že viac ako polovicu ozbrojencov župy poskytol „Dolný okres", teda Podhorie. Z tunajších ôsmych hajdúskych obcí (Csanálos, Gesztely, Hernádnémeti, Kesznyéten, Köröm, Lúc, Megyaszó, Szerencs) pochádzala viac ako pätina, 439 vojakov.[29] Ak k tomu pripočítame obce, ktoré síce nemali výsady hajdúchov, ale hajdúchovia tam žili v hojnom počte (obec Mád poskytla 168, Monok 66 či Tállya 57), môžeme povedať, že viac ako tretinu všetkých vojakov župy predstavovali hajdúchovia.[30]

V zmysle vojenského súpisu vykonaného v župe Boršod na jar 1704 pochádzalo 1091 vojakov z miest Szendrő a Miškovec. Spomedzi obcí obývaných hajdúchmi boli na zozname len Tiszapalkonya a Miškovec s 12, resp. 181 osobami.[31] Z tohto zoznamu však chýbajú také obce hajdúchov a vojakov, ako boli Szendrő, Ónod, Bőcs, Szederkény, Emőd a Sajóhidvég. Hrad Szendrő bol v čase súpisu ešte v rukách cisára a nevedno, koľko obyvateľov tohto mesta sa pripojilo k povstalcom.[32] O vojakoch hajdúskych obcí župy získame údaje zo súpisu vyhotoveného dňa 1. septembra 1706. Vtedy slúžilo v kuruckých jednotkách 259 vojakov z obcí Bőcs, Ónod a Szederkény.[33]

Aj keď vyššie uvedené údaje sú značne neúplné, môžeme jednoznačne konštatovať, že valná väčšina vojakov Biharskej, Boršodskej, Sabolčskej a Zemplínskej župy pochádzala z rôznych militarizovaných vrstiev spoločnosti. Dobové správy hovorili obyčajne iba o hajdúchoch, aj keď táto spoločenská kategória predstavovala v dávnych dobách nielen hrdinov so starými privilégiami, ale poľných vojakov, slobodných mládencov, ba čo viac, vo vtedajšom chápaní bolo slovo synonymom pešieho vojaka.

---

[27] Rákócziho nariadenie, Tokaj, 20. októbra 1703. BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, p. 12.

[28] Výkaz obsahuje len vojakov nepatriacich k šľachte. Výkaz hlavného richtára mesta Tokaj o obyvateľoch, ktorí nastúpili do boja, Tokaj, 20. apríla 1707. Ibidem, p. 257–259.

[29] MÉSZÁROS K., Zemplén vármegye.

[30] Rácz I., A hajdúk, p. 119–141.

[31] BODNÁR T., Borsod vármegye.

[32] Po kapitulácii hradu v roku 1704 sa uhorská stráž pripojila k Rákóczimu. BOROVSZKY S., Borsod vármegye története, p. 345–346.

[33] MÉSZÁROS K., A Sajó-Hernád melléki hajdúvárosok, p. 242–245.

Okrem obcí evidovaných ako hajdúske obce bolo aj mnoho takých obcí, kde žili ozbrojení obyvatelia rôznych stavov a hodností. Takými boli napr. v Biharskej župe Diosig, Marghita, Sălacea či Săcueni, odkiaľ prišlo 342 vojakov, t.j. 30% spísaných. Z obce Bogyiszló, kde žili v polovici 17. storočia ozbrojení sedliaci Csákyovcov slúžilo 11 obyvateľov v pluku Tomáša Eszeho.[34]

V Boršodskej, Sabolčskej či Zemplínskej župe sa okrem hajdúskych obcí usadili väčšie skupiny ozbrojencov obyčajne v obciach niekdajších pohraničných hradov alebo pri nich. V meste Kálló, kde v roku 1607 žilo mnoho ozbrojených šľachticov, hajdúchov a slobodných mládencov pri vojenskej základni bolo na začiatku júla 1703 povolaných 400 obyvateľov, kedy medzi nováčikmi Bagossiho pešieho pluku došlo k vzbure.[35] V rozľahlých panstvách patriacich k obciam Ónod či Tokaj nájdeme popri hajdúskych obciach mnohé také obce, kde žili hajdúchovia alebo vojaci označovaní za hajdúchov, napr. Tiszacsege, Tiszaeszlár či Ptrügy.[36]

O Boršodskej župe vieme, že sa tam do prevahy dostalo militarizované obyvateľstvo. Na to poukazuje žiadosť župy podaná kniežaťu, v ktorej odôvodňujú požiadavku na zníženie vojenských daní takto: „keďže táto urodzená župa pozostáva prevažne z členov šľachty a nie zo sedliakov“, nedokázali splniť vyrubenú vojenskú daň.[37] Žiaľ, treba ďalší výskum na zistenie toho, aká veľká bola skupina ozbrojencov pochádzajúca z dedín poskytujúcich pomerne veľa vojakov, ako boli Sajóvámos či Mezőcsát z Boršodu.

Aj keď obmedzené možnosti tejto štúdie neumožňujú detailnejšiu analýzu údajov, v krátkosti by som chcel uviesť niekoľko poznámok k problematike výsad hajdúchov a vojakov. V maďarskej odbornej literatúre sa udeľovanie výsad hajdúchom považuje prevažne za privilegizačnú snahu podporovanú poddanými, ktorí chceli dosiahnuť status slobodných sedliakov prostredníctvom hajdúskych privilégií.[38]

Myslím si, že táto otázka je omnoho zložitejšia – mnoho údajov poukazuje na to, že väčšina tých, čo vstúpili do armády nepatrila k nevoľníkom, ale išlo o ozbrojených sedliakov, hajdúchov, vojakov poľných a hradných jednotiek či slobodných mládencov, zbavených privilégií, ktorých môžeme zaradiť medzi žoldnierov. Prirodzene, popri starých ozbrojencoch panstiev patriacich Rákócziovcom a profesionálnych vojakoch bolo aj mnoho slobodných sedliakov aj nevoľníkov, čo sa pridali do bojov – títo si od odpustenia daňovej

[34] Súpis vojska v župe Bihar, 29. apríla 1704. E 146 Conscriptiones Portarum, MNL OL, zbierka filmov, škatuľa 1678.

[35] Matej Szuhay a spol. Michalovi Telekimu, Nyíregyháza, 5. septembra 1672. GERGELY S., Teleki Mihály levelezése, 6. köt. p. 285.; MÁRKI S., Gróf Gyulai Ferenc naplója, p. 14.

[36] Po karlovackom mieri sa Ján Szőcs Újvárosi, podplukovník v pluku Ladislava Csákyho uchýlil do obce Ptrügy v župe Szabolcs.

[37] Podanie župy Boršod kniežaťu, 28. mája 1704. BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, p. 89–91.

[38] RÁCZ I., II. Rákóczi Ferenc katonáinak, p. 23–24.; R. VÁRKONYI Á., A jobbágy katonaság védelme; RÁCZ I., A hajdúszabadság kérdése.

povinnosti za bojové služby sľubovali zlepšenie svojej finančnej situácie. Treba však povedať, že táto posledne menovaná vrstva ozbrojencov bola značne nestabilná a nepovažovala dlhodobé boje za svoj životný cieľ.

Následkom prieťahov vojny pochádzali členovia „bojového stavu", ktorý získal čoraz väčší politický vplyv, z radov aristokratických vojakov a militarizovaných vrstiev spoločnosti. Bolo to prevažne ich pričinením, že na sneme v Blatnom potoku v roku 1708 sa schválil zákon o prísľube slobody pre hajdúchov, teda že v prípade víťazného konca vojny sa vojaci-nevoľníci oslobodia, ba čo viac, v zákone č. 10 sa oslobodili od platby daní aj rodinní príslušníci, resp. vdovy vojakov.

Mohli by sme uviesť veľmi veľa príkladov (zo 17. storočia) foriem usadenia, udelenia výsad a žiadosti o tieto. Nateraz sa uspokojme s tým, že takéto príklady poznáme aj z časov protiturecких vojen. Ako uznanie vojenských činov daroval hajdúske slobody krajinský sudca Mikuláš Draskovich v roku 1687 Ikerváru zo župy Vaš a Adam Batthyány, hlavný kapitán oblasti oproti Kanizsi poskytol v roku 1688 tieto slobody obci Városhidvég z župy Veszprém. Popri usadení hajdúchov zemepánmi sa nájdu príklady aj na udelenie výsad na cisárskej/kráľovskej strane. Dvorná komora poskytla v roku 1697 uhorským hajdúchom slúžiacim v Gyule namiesto splatného žoldu statky v obci Batăr v župe Bihar.[39]

Skutočnosť, že hajdúske výsady považovali vojaci za súčasť odmien ilustruje podanie plukovníka Jána Molnára, veliteľa regulárneho hajdúskeho pluku vracajúceho sa z bojiska zo severnej Itálie, adresované Dvornej komore. V tomto žiada pre svojich vojakov obce Békés, Gyarmat a Sarkad, v opačnom prípade vojaci urobia z mesta Gyula hajdúske mesto.[40]

Rákóczi, spolu s vojenskou a politickou elitou, ktorá stála za ním, takisto využívala tieto formy privilégií ako odmenu za vojenskú službu – podobne, ako jeho predchodcovia. Vojenský poriadok kniežaťa vydaný v roku 1703 predpísal, že osoby, ktoré vstúpia do armády, nebudú zaťažené službou, ich sloboda sa zachová.[41] Mikuláš Bercsényi ponúkal v apríli roku 1704 vojakom oslobodenie „od moci zemepánov" a kolektívnu hajdúsku slobodu pre obce, ktoré sa zúčastnili bojov.[42] Nariadenie Antona Esterházyho však nesľubovalo iba oslobodenie osôb zúčastnených v boji, ale aj to, že ak sa chcú vojaci presťahovať inam, „poskytne sa im určitá obec na usadenie".[43]

Rákócziho edikt bol zjavne adresovaný slobodným skupinám, ktoré mali kedysi výsady, no stratili ich. Patenty Bercsényiho a Antona Esterházyho boli

[39] Nariadenie Dvornej vojenskej rady, 17. mája 1697 ÖStA KA Prot Reg 398. k. fol. 301.
[40] Žiadosť Jána Molnára Dvornej komore, december 1697. ÖStA HKA Prot Exp 1009. k fol 849-851.
[41] Edikt veliteľa pluku Valentína Ilosvayho kuruckým vojskám obliehajúcim Užhorod. ESZE T., Iratok II. Rákóczi Ferenc, p. 293–294.
[42] R. VÁRKONYI Á., Bercsényi Miklós pátense, p. 224.
[43] RÁCZ I., II. Rákóczi Ferenc katonáinak hajdúszabadságáról, p. 20.

skôr zamerané na nevoľníkov. Je naďalej otázne, čo mali na mysli výrazom oslobodiť od moci zemepánov, či sa to týkalo večných nevoľníkov alebo nevoľníkov s právom sťahovať sa, či na hajdúchov zemepánov a ozbrojených sedliakov, ktorí platili zemepánovi taxu alebo poskytovali iné služby.

Ako sme to uviedli vyššie, Rákóczi posilnil privilégiá hajdúskych obcí pri Slanej a Hornáde a hajdúskych miest v sabolčskej župe; aj obci Kálló daroval titul hajdúskeho mesta. Keďže nemáme hodnoverný zdroj, nedokážeme povedať, či výsady malých biharských hajdúskych miest Rákóczi obnovil alebo poskytol im iba daňové úľavy. Žiadosť obce Sarkad, v ktorej požadovala *„obnovenie starých slobôd, aby si mohli ponechať nevoľníkov iných“* je znakom toho, že problém bol na dennom poriadku.[44]

Podľa našich súčasných vedomostí poskytlo knieža hajdúske výsady obciam Mezőkövesd, Simontornya, Gönc, Diosig a Tarpa.[45] Aj keď o usadení vojakov sa rokovalo už aj na sneme v meste Szécsény v roku 1705, konečnú formu schválili iba na sneme v Blatnom potoku: *„Hajdúske mestá a iné hajdúske obce, ktoré sa nachádzajú v župe Abov (vynímajúc Gönc), v župách Zemplín, Boršod a Sabolč (s výnimkou tých, ktoré disponujú výsadami dlho), sú okrem vecí vojenských v zmysle krajinských zákonov vo všetkom podriadené župám.“*[46] Zákon hovorí o existujúcich hajdúskych obciach, ale z piatich prípadov prisudzovaných Rákóczimu dve obce (Simontornya z župy Tolna a Diosig z Biharu), ktorým mali byť udelené hajdúske výsady nepovažuje za hajdúske obce. To však naznačuje, že možno boli hajdúske výsady udelené viacerým obciam.

Uvedieme ešte jeden zdroj pre ilustráciu toho, aký zložitý je problém udeľovania hajdúskych privilégií. Plukovník František Deák poslal v mene svojich vojakov kniežaťu na jeseň roku 1704 list, v ktorom ho žiadal, aby župa Novohrad nenútila ich rodiny, ktoré zostali doma, poskytovať ubytovanie vojakom. Sťažovali sa Rákóczimu, že richtári a obyvatelia dedín hrozili ich rodinám z dôvodu odmietnutia poskytnutia ubytovania vojakom podpálením ich domov a vyhnaním z obce, aby si „*našli miesto v kuruckom meste*“.[47] Termín „kurucké mesto“ označovalo v ľudovej reči zrejme hajdúske alebo vojenské mesto. Druhý, dôležitejší moment poukazuje na svojský konflikt civilných a militarizovaných skupín spoločnosti, o ktorom vieme málo. Takýto konflikt spôsobilo to, že mnohí sa po niekoľkých týždňoch či mesiacoch vojenčiny „rozpŕchli domov“ a pri neplatení daní sa odvolávali na to, že sú

[44] Protocollum Instantiarium, máj 1705 až december 1706. Nr. 185. 22. septembra 1705. MNL OL G 19 (Fej. Kanc.) II. 2.i.

[45] BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, p. 71–72., RÁCZ I., II. Rákóczi Ferenc katonáinak hajdúszabadságáról, p. 18.

[46] BOROSY A., Pest-Pilis-Solt vármegye, 5. köt. p. 197.

[47] List vojakov plukovníka Františka Deáka Františkovi II. Rákóczimu. SZIRÁCSIK É., A nemes vármegye kezéhez, p. 201–202.

vojaci. Kvótu potom naplnili z príspevkov civilného obyvateľstva, ktoré nemalo daňové úľavy.

Je zrejmé, že prax a miera udeľovania hajdúskych výsad si vyžaduje ďalší výskum, podobne ako skúmanie mentality, konfliktov militarizovanej spoločnosti – je to nutnou podmienkou reálneho spoznania histórie povstania.

Archívne pramene:

A 14 (Ins. Cons. Bell.) = Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Insinuata Consilii Bellici (A 14)

AFA = Alte Feldakten

E 156 (UetC) = Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et Conscriptiones

G 19 (Fej. Kanc.) = Rákóczi-suabadságharc levéltára, Fejedekmi kancellária

HHStA = Haus Hof und Staatsarchiv

HKA HFU RN = Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer

HKR = Wiener Hokriegsrat

KA = Kriegsarchiv

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

OSzK Kt = Széchényi Könyvtár Kézirattár

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

P 71 (Csáky lt., Közp. Lt.) = Csáky család levéltára, Központi levéltár (P 71)

Prot Exp = Protocollum Expedit

Prot Reg = Protocollum Registratur

Literatúra:

BALOGH ISTVÁN, Katonai tábortól a mezővárosig. Böszörmény, Hadház, Nánás és Szoboszló magisztrátusi jegyzőkönyvei 1711-ig, Debrecen 1999. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár kiadványai 31.)

BÁNKÚTI IMRE, (Szerk.) A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, 1703–1704, Miskolc 1989.

BÁNKÚTI IMRE, Rákóczi hadserege, 1703–1711, Budapest 1976.

BÁRSONY ISTVÁN, Bihar megye adózó népessége a XVIII. században, Debrecen 1984. (Magyar történeti tanulmányok. Debrecen Kossuth Lajos Tudományegyetem 1967–1988.)

BODNÁR TAMÁS, Borsod vármegye katonai összeírása 1704-ből, in: Borsod–Abaúj–Zemplén Megye Levéltári Évkönyv, 12/13, 2005, p. 69–107.

BOROSY ANDRÁS, Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711, Budapest 1984–1987.

BOROVSZKY SAMU, (Szerk.) Borsod vármegye története, Budapest 1909.

CZIGÁNY ISTVÁN, Rebellió Magyarországon 1702/1703. Stratégiai elképzelések és a taktikai valóság, in: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. (Szerk.) TAMÁS EDIT, Sárospatak 2003, p. 44–53.

CZIGÁNY ISTVÁN, Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700, Budapest 2004.

ESZE TAMÁS, Iratok II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjártának történetéhez, Hadtörténelmi Közlemények, 1, 1954, p. 285–297.

GÉRESI KÁLMÁN, A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára, V. köt., Budapest 1897.

GERGELY SÁMUEL, Teleki Mihály levelezése, 6. köt., 1672–1674, Budapest 1912.

GONDA FERENC, Kaba története. Egykori hajdúváros múltjából, Kaba 1981.

GOTTREICH LÁSZLÓ, A bihari nép harca 1703–1704-ben, Hadtörténelmi Közlemények, 2, 1955, p. 92–133.

HODINKA ANTAL, II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima", Pécs 1937.

HORVÁTH MIHÁLY, Magyarország történelme, 6. köt., Pest 1872.

IVÁNYI EMMA, Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban, Levéltári Közlemények, 42, 1971, p. 137–161.

MÁRKI SÁNDOR, Gróf Gyulai Ferenc naplója 1703–4, Pécs 1928.

MÉSZÁROS KÁLMÁN, A Sajó–Hernád melléki hajdúvárosok katonaállítása a Rákóczi-szabadságharcban, in: Hegyaljai felkelés, 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára, Sárospatak 2000, p. 225–247. (A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 36.)

MÉSZÁROS KÁLMÁN, Zemplén vármegye katonai összeírása 1704-ben, in: Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére, Sárospatak 1999, p. 112–238. (A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 37.)

R. VÁRKONYI ÁGNES, Bercsényi Miklós pátense a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 tavaszán, Századok, 92, 1958, p. 222–231.

R. VÁRKONYI ÁGNES, A jobbágy katonaság védelme és tehermentessége Rákóczi államában, in: Rákóczi-tanulmányok, (Szerk.) KÖPECZI BÉLA – HOPP LAJOS – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest, 1980, p. 14–31.

RÁCZ ISTVÁN, A hajdúk a XVII. században, Debrecen 1969. (Magyar történeti tanulmányok)

RÁCZ ISTVÁN, A hajdúszabadság kérdése a szabadságharcban, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (Szerk.) BENDA KÁLMÁN, Budapest, 1980. p. 164–166.

RÁCZ ISTVÁN, II. Rákóczi Ferenc katonáinak hajdúszabadságáról, in: Rákóczi-kori tudományos ülésszak. 1973. szeptember 20–21., (Szerk.) MOLNÁR MÁTYÁS, Vaja 1975.

SZAKÁLY FERENC, Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században, Budapest 1969. (Értekezések a történeti tudományok köréből 49.)

SZENDREY ISTVÁN – NYAKAS MIKLÓS, Derecske története, Debrecen 1980.

SZENDREY ISTVÁN, A nyírség-tiszaháti hajdúság, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 6, 1971, p. 35–51.

SZIRÁCSIK ÉVA, A nemes vármegye kezéhez… II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk, (1703–1705), Salgótarján 2004. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 44.)

TAKÁTS SÁNDOR, Kisérletek a magyar haderő feloszlatására, 1671–1702, Századok, 38, 1904, p. 1–24., 114–135., 219–239., 322–343.

VARGA J. JÁNOS, Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában, az „Einrichtungswerk", Századok, 125, 1991, p. 449–488.

Vojenské normatívy v čase povstania Františka II. Rákociho

Vladimír Segeš

Legislatívno-právne normatívy upravujú mnohorakosť spoločenského života a vzájomné vzťahy medzi jednotlivcami, ako aj ich interaktívne väzby v rámci istej komunity či spoločenstva. Sú teda akýmsi vzorcom správania sa, ale aj indikátorom, ktorý všestranne dokumentuje subjektívne i objektívne úsilia a tendencie spoločenského života, rozvoj, stratégiu i úpadok spoločnosti a jej vrstiev či profesijných skupín, vrátane armády.

Vojenské normatívy treba považovať za osobitný prameň pre poznanie vojenskej každodennosti. Veď súdobé – v staršej slovenčine označované ako regulamenty či regule[1] - predpisy neraz omnoho detailnejšie i všestrannejšie približujú život ktoréhokoľvek vojaka i vojenských jednotiek a útvarov než správy a záznamy vtedajších súčasníkov a následne dejepisné diela. Tento fakt je nepochybne dôležitý aj vtedy, keď si uvedomíme, že samotný boj či účasť na dákej bitke – čo je spravidla hlavným poslaním vojaka – predstavovala len minimálnu časť vojenského života. Omnoho viac času pripadá napríklad na individuálny i kolektívny výcvik na údržbu zbraní, na presuny vojska, stravovanie, oddych, skrátka na to, čo vojak prežíval od rána do večera ba i v noci. Nezanedbateľná je aj organizácia režimu vojska a vojaka v mieri.

Vo vojenských predpisoch sa vždy pregnantne skĺbovalo viacero faktorov, a to najmä technického, morálneho, ako aj vlastného vojenstva, čiže stratégie, taktiky a operačného umenia. V rákociovskej dobe, keď naprostá väčšina nováčikov bola negramotná, plnili teda vojenské normatívy významnú výchovnú a vzdelávaciu funkciu. Z tohto pohľadu sú vojenské normatívy aj svedectvom toho, ako rástol najmä radový vojak, ktorého by sme s istou dávkou nadsadenia mohli označiť za negramotného vzdelanca či vzdelaného analfabeta neustále zvyšujúceho mieru vedomosti vďaka osobnej skúsenosti (autopsii), a vďaka príslušnosti k vojenskému mikro- aj makrokolektívu.

V období povstania Františka II. Rákociho vzniklo nebývale mnoho vojenských normatívov.[2] Ich veľký počet je vlastne svedectvom objektívnej potreby, ktorá vyplýva z toho, že povstalecké vojsko nemalo také vedomosti ani skúsenosti ako cisárske vojsko.

Obmedzím sa len na klasifikáciu a stručnú charakteristiku vojenských normatívov, ktoré v zásade možno rozdeliť do troch skupín:

1. Reglementy, dobovo Regulamentum, vrátane čiastkových (partikulárnych).
2. Edikty.

[1] Historický slovník slovenského jazyka V. R-rab Š-švrkotať. Veda, Bratislava 2000, str. 39-40.

[2] Sumárny prehľad podávajú MARKÓ, Árpád – TÓTH, Gyula: A Rákóci szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. In: Hadtorténelmi közle-mények, 1954, č. 3-4, s. 142-178.

3. Ostatné predpisy a nariadenia.

Reglementy možno charakterizovať ako predpisy zaoberajúce sa organizáciou vojsk, čiže formovaním, členením, zásobovaním, stravovaním a financovaním ozbrojených síl, ako aj ich jednotlivých útvarov a zložiek.[3] Najdôležitejším reglementom kuruckého vojska je ***Regulamentum Universale,*** ktorý schválil Ónódsky snem v roku 1707. Sám Rákoci tieto vojenské zákony, usporiadané v rámci siedmich častí, potvrdil 5. júla.[4] Následne tento reglement vytlačila chýrna Brewerova tlačiareň v Levoči v náklade 2000 kusov, a to súbežne v latinčine a maďarčine.[5]

Edikty sú taktiež mimoriadne dôležitými normatívami, zodpovedajú dnešným služobným predpisom. Tento druh normatív upravoval správanie a povinnosti kuruckého vojska. Najdôležitejší edikt niesol názov ***Hadi edictum***, je datovaný 1. mája 1705 v Egri.[6] Nasledujúci rok, v novembri 1706, bol v Trnave tlačou vydaný skrátený táborový edikt ***Hadi Regulák avagy Articulusok***, obsahuje 47 bodov upravujúcich najmä službu a disciplínu kuruckého vojska.[7] Vyvrcholením povstaleckej normotvornej činnosti je **Edictum universale -** Všeobecný edikt z roku 1707, nesúci maďarský názov A Magyar Országi Confoederált Nemes Statusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák, Articulusók, Edictumok és Tőrvények.

Ustanovenia sú zaradené do 12 kapitol (titulov):

I. Aczégéres vétkekről, a büntetésekről, és némely hadi successiokról – O hrdelných zločinoch a trestoch, a niektorých vojnových potrebách.
II. Mindenféle Vitézlő Rendeknek magok alkalmaztatásokról – O úlohách a nasadení vojenského stavu, čiže kurucov.
III. A Strázsálásrul – O stážení.
IV. A tábor megindulásának módgyárul – O táborení a jeho formách.
V. A zászlóikat elhagyókrul, szökőkrül, Passus nélkül járókrul – O zbehoch od zástav, dezertéroch bez pasov.
VI. Az erősségnek fel-adásárul, meg-egyezésérül, ellenséggel való összemenésrül, Correspondentiárul, beszéllgetésrül, árultatásrul, kémekről – O kapitulácii pevností, o paktovaní s nepriateľom, o dopisovaní, rozhovoroch, zrade a špiónoch.
VII. A Quártélyrul – O ubytovávaní.
VIII. A Gyujtogatrásrul – O podpaľačstve.

[3] Tamže, s. 144.
[4] Názvy stručných obsahov kapitol pozri tamže, s. 148-149.
[5] Jeden z exemplárov uložený napr. Országos Széchényi Könyvtár (OSzK – Krajinská Szécsényiho knižnica), Régi Magyar Könyvtár (RMK), č. 1734
[6] Uloženie OSzK, RMK, č. 1701. Edikt sa člení do 12 základných kapitol (titulus) s množstvom bodov (articulus). Ich názvy a stručný obsah pozri ref. 2, s 155-162.
[7] Stručná charakteristika tamže, s. 165-167. Uloženie OSzK, RMK, č. 1718.

IX. A Fegyver- és Hadi eszközök gondviselésérül – O nosení a používaní zbraní.
X. A Mustrárul – O vojenských prehliadkach (muštrácii).
XI. A Bírónak tisztirül és némely környül álló dolgokrul – O úlohách a postavení sudcov.
XII. A hadi Törvényes Processusról – O vojenských zážitkoch.

Spomedzi tretej kategórie normatívov sa žiada aspoň letmo spomenúť:

- Inštrukcia o obrane fortifikácií, najmä hradov z 1. mája 1705. Zachovaný tlačený exemplár uložený vo Vojenskom historickom archíve v Budapešti je adresovaný veliteľovi Prešova Františkovi Dessewffymu.[8]
- Inštrukcia táborová vydaná v maďarčine ***„Tábori Főstrázsamester és alatta valótábori strázsamester instructióia“*** 1. júla 1704.[9]
- Predpis pre Šľachtickú telesnú gardu, ktorá sa nazývala ***„Nemesi Társaság Serege“***, skrátene Nemesi Társaság, Nemesi Compánia a vznikla na prelome rokov 1706/1707.[10]

Do tejto skupiny možno zaradiť aj vojenské povely, ktoré neboli samostatne vydané, no vyexcerptoval ich veľký znalec Rákociovského povstania Kálmán Thaly. Je ich takmer 30 a dnes sú aj významnou jazykovou pamiatkou dokumentujúcou vývoj vojenskej odbornej terminológie:[11]

Fel az fegyvert! – Vztýč zbraň!
Készülj az tüteléshez! – Na streľbu pripraviť!
Pofádhoz a fegyvert! – K lícu zbraň (doslova k hube, papuli zbraň)!
Tisztítsd ki a serpenyöjét! – Vyčisti mu panvičku!
Fordúlj félbalra; engedd függni a fegyvert! – Pootoč sa do poloľava, spusti zbraň!
Vedd ki a tötést a lódingbúl! – Výber náboj/patrón z patróntašky!
Harapd el a tötést! – Zahryzni patrón!
Porozd fel a fegyvert! – Naplň zbraň pušným prachom!
Zárd be a serpenyöjét! – Uzavri panvičku!
Készüj félbalra az puskatötéshez! – Pootoč sa do poloľava na nabíjanie pušky!
Ereszd a csübe a tötést! – Spusti (prachovú) náplň do hlavne!
Húzd ki két vonással a vesszöt! – Vyber dvoma ťahmi nabijak!
Igazítsd a mellyeden“ – Uprav si na prsiach pantalón!

[8] HL, Kuruc kori gy. E 1705/9. Fakszimile – pozri: A Hadtörténeti Levéltár Képeskönyve, p. 54–61.
[9] Charakteristiku pozri ref. 2, s. 174-175.
[10] Pozri tamže, s. 175-176. Ďalej pozri hutnú materiálovú štúdiu Adatok II. Rákóci Ferenc nemestestőrségének történetéhez. In: Hadtörténelmi Közlemények, 39, 1938, s. 229-267.
[11] THALY, K.: Kurucz vezényszavak. In: Századok, 1868, s. 740-742.

Rövidítsd a mallyeden! – Skráť pantalón na prsiach!
Tedd a puskacsüben a tötést! – Daj do hlavne náboj!
Fejtsd meg kétszeri ütéssel a tötést! – Dvoma údermi nagijaka zatlač náboj!
Húzd ki kivonással az vesszöt! – Vytiahni z hlavne nabijak!
Tedd helyre a vesszöt! – Vráť nabijak na miesto!
Bal-hónod alá az fegyvert! – Pod ľavé rameno založ zbraň!
Lábodhoz az fegyvert! – K nohe zbraň!
Hajulj le az fegyverért! – Skloň sa po zbraň!
Féljobbra négyszer! – Štyrikrát napravo prieč!
Felbalra négyszer! – Štyrikrát naľavo prieč!
Egész jobbra! – Vpravo vbok!
Fordúlj helyre! – Čelom vzad!

Mimoriadne závažný normatív predstavuje vojenská prísaha. Prísaha patrí medzi dávne verejnoprávne úkony. Popri rozmanitých druhoch prísah, ktoré v procesnom práve v závislosti od charakteru konania skladal obžalovaný, žalobca či svedok, sa už v antike vyprofilovala aj vojenská prísaha.[12] Najčastejšie sa charakterizuje ako verejný sľub verejnosti spojený so záväzkom plniť vojenské povinnosti v záujme istej osoby, inštitúcie či ideálov. Morálny aspekt a záväznosť vojenskej prísahy spravidla vždy umocňovala aj nonverbálna ceremónia, často prerastajúca do sakralizovaného rituálu. Oddávna sa teda vedome alebo nevedome využíval efekt emotívnosti, ba až davovej psychózy bez ohľadu na to, či vojenskú prísahu skladal kolektív alebo jednotlivec v rámci kolektívu.[13]

Napriek mimoriadnej frekventovanosti prísah v bežnom živote sa nám zo stredoveku zachovalo len málo textov prísah.[14] Ojedinelá je napríklad prísažná formula členov mestskej rady Trenčína roku 1476 písaná po slovensky,[15] respektíve slovenský preklad židovskej prísahy v Žilinskej mestskej knihe datovanej rokom 1473.[16]

[12] Prehľad o minulosti a formách vojenských prísah zo slovenského hľadiska zatiaľ ako jediný aspoň strune podal GOSIOROVSKÝ, I.: Vojenská prísaha (história a súčasnosť). In: Vojenská história, 5.1.2001, s. 86-95. Za relevantnú možno považovať aj príležitostnú (miestami však neprimeraným pátosom poznamenanú) brožúru vydanú Informačným a mediálnym centrom Maďarskej armády, ktorej autorom je HORVÁTH, Cs.: A magyar katonai eskü története. Honvéd Kiadó, Budapest 1998.

[13] Aspoň ilustratívne možno uviesť napríklad masové skladanie prísahy a sľubu vernosti večer či v noci za svetiel fakieľ, čo bolo príznačné pre nacistickú tretiu ríšu.

[14] Encyklopedie antiky. Academia, Praha 1973, s. 510-511, s odkazom na grécky text a český preklad aténskej vojenskej prísahy In: Řecká čítanka pro gymnasia, 1950. Ďalej pozri C. Julli Caeesaris Commentarii de Bello Gallico (ed. SCHENK, R.), Praha 1920, s.279.

[15] Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava 1998, s. 175.

[16] Kritické vydanie pripravil KUCHAR, R.: Žilinská právna kniha. Bratislava 1993. Pozri aj SEGEŠ, V.: Židovská prísaha. In: Historická revue, ž, 1995, č. 4, s. 34.

Dosiaľ najstaršou známou vojenskou prísahou v slovenčine bola prísaha meštianskej milície z roku 1809 z Ľubietovej, ktorá je uložená v Štátnom archíve v Banskej Bystrici.[17] Ide vlastne o rukopisný preklad vzorového textu prísahy v nemčine, ktorú stanovoval Predpis pre meštiansku milíciu v Uhorskom kráľovstve z roku 1809.[18] Pri ostatnom bádaní v Štátnom archíve v Prešove v roku 2004 som vo fonde Šarišská stolica našiel vojenskú prísahu v slovenčine ešte o sto rokov staršiu, a to z obdobia posledného stavovského protihabsburské povstania.[19] Je zapísaná za latinským a nemeckým rukopisným textom prísahy na poslednej (štvrtej) strane dvojhárku. Ako vyplýva z maďarsky písaného komentára, text bol prijatý na povstaleckom sneme v Sečanoch dňa 20. septembra 1705,[20] čiže tri dni po tom, čo bola vyhlásená Uhorská stavovská konfederácia na čele s kniežaťom Františkom II. Rákocim.

Text prísahy s viacerými vsuvkami a opravami je zapísaný dosť neúhľadným písmom; ide vlastne o koncept, ktorý znie nasledovne: *„Ja, N. N., prisaham skrze Boha žyweho, jenž jest Buch Otecz, Syn y Duch Swaty, Blahoslawena Trojice Swata, jeden a wečny Buch a skrze matku Božy Bl(a)hoslawenu, Pannu Mariu y wšech swatich. Že ja nynejšiu (nasleduje nadpísané teraznejšu) Confederatiu anebo zwazek slawnich stawuw Uhorskej krajiny (nasleduje marginálna vsuvka: a do Domu Austriczkeho we wšech narušenich slobodach a prawdach namesko priwedeny) dobrovolne a milerad prijimam a do nej wstupujem, a tu jistu jako žiwot muj w poctiwosty mity, ważyty a zachowaty budem se usylovat, proty nej any zjewne, any tajne nykdy ne budem practykowat, ale radejy jestlyže koho proty nej practycowat nečo zrozumym a nebo uslišym, toho hnedky najbližšymu comendantowy, anebo Samemu oswycenemu Knyžecy*[21] *(nadpísané Jasnemu Feidelmowy) osnamym a wyjawym; a nykdy od toho zwazku ne odstupim, ale radejy o to se budem usylovat, abich se neswornosti wystryhal, swornost samu jakžto dušy toho zwasku Swato nasledowat a zachowat, anadto nadewšetko jeho oswycenosť*[22] *(nadpísané Jasnost Feidelemsku) Knyžecku za wudce tej Confederatiy*

[17] Ministerstvo vnútra SR – Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica. Archív mesta Ľubietovej 1282-1885, sign. 2568/1809. Prísahu som publikoval v časopise Historická revue,6, 1995, č. 9, s. 35 a následne aj v syntéze DANGL, V. – SEGEŠ, V.: Vojenské dejiny Slovenska III. Zväzok. 1711-1914. Bratislava 1996, s. 73.

[18] Reglement für die Bürger – Miliz im Königreich Ungarn. Pesth 1809, s. 7-8. Porovnaj SEGEŠ, V.: Bürgermiliz und Insurrektionstruppen im Königreich Ungarn während der napoleonischen Kriege. In: La Guerre Totale Défense Totale, 1789 – 2000, XXVIéme Congrés International d Histoire Militaire. Actes. Stockholm 2001, s. 207-212.

[19] Ministerstvo vnútra – Štátny archív v Prešove. (MV ŠA Prešov). Fond Šarišská stolica, sign. A. p. 1705/193. Pozri SEGEŠ V.: Kurucká prísaha v slovenčine z roku 1705. In: Vojenská história, 8, 4, 2004,s. 85-87.

[20] Költ az Széczényi mezűben celebrált Generalis Conventusunkkul Sz(ent) Mihaly havanak 20 napjan 1705.“ Mv - ŠA Prešov, Fond Šarišská stolica, sign. A. p. 1705/193. s. 2.

[21] Posledné dve slová škrtnuté a nadpísané, čiže akoby opravené na Jasnemu Feidelmowy; čo má však ten istý význam, keďže fejedelm je po maďarsky knieža.

[22] Posledné slovo škrtnuté a opäť akoby opravené v rovnakom, no maďarizovanom význame.

poznawat a usnawat budem, jeho z wšecku sylu uctit, prykazanym jeho poslušny budem, a tak dalej, prytelem jeho pritelem, a nepritelum nepritele dokavat sme živy, až do poslednej kropejky mojej krvi budem. A ponevacz tej confederacii cýl a konecz jest ten, aby sloboda našej uhorskej krajiny nawrácena bila, ten techdy cil promowowa[23] *a wšelijakim spusobem branit, a čokolwek stawy tej confederatii spolu uloži a dokonczy,*[24] *y ja podle toho dobrowolne ridit a sprawowat se budem. A to moje predsewzety prisahu potwrzujem. Tak my Bože pomahaj."*

Z obsahového rozboru textu vyplýva, že prísaha mala adresný subjektívny charakter, každý prisahajúci hneď na začiatku uviedol svoje meno, pričom sa zároveň dovolával Boha, Svätej Trojice, Panny Márie a všetkých svätých. Nasledovalo vyhlásenie o dobrovoľnom prijatí záväzkov voči Uhorskej stavovskej konfederácii, jej veliteľom a osobitne voči jej vodcovi Františkovi II. Rákocimu, ktorý sa však menovite nespomína. Je povšimnutia hodné, že pôvodne uvedený titul osvietený knieža a kniežacia osvietenosť boli neskôr opravený na maďarizovaný výraz jasný fejedelme, fejedelmská jasnosť. Hlavnými deklarovanými morálnymi atribútmi prísahy sú verejnosť, svornosť, poslušnosť a plnenie príkazov. Ich realizáciu v duchu tézy „priateľ môjho priateľa (v danom prípade kniežaťa) je mi priateľom, nepriateľ zase nepriateľom" sa má naplniť cieľ odboja – sloboda Uhorska. Za tento cieľ – podľa uznesení stavovskej konfederácie, čiže povstaleckých snemov – je prisahujúci odhodlaný bojovať až do poslednej kvapky krvi. Záver prísahy tvorí obvyklá a vlastne neodmysliteľná invokačná formulka dovolávajúca sa Božej pomoci.

Kurucká prísaha v slovenčine z roku 1705 je zatiaľ najstaršou známou slovenskou vojenskou prísahou. Má veľký význam tak z jazykového, ako aj obsahového hľadiska. Je svedectvom toho, že tisícky Slovákov, ktorí prísahu skladali v rodnom jazyku, bojovali v poslednom stavovskom povstaní za mnohé nepochybne demokratické, sociálne i náboženské ciele a idey.

***Pramene**:*

HL = Hadtörténeti Levéltár

MMĽ = Magistrát mesta Ľubietová

OSZK = Országos Széchenyi Könyvtár

RMK = Régi Magyar Könyvtár

ŠtABB = Štátny archív v Banskej Bystrici – pobočka Banská Bystrica

ŠtAPr = Štátny archív v Prešove

[23] Promovovat – (z lat.) podporovať, rozširovať.
[24] Na margu pripísané, čiže akoby opravené na uloža a dokoncza.

Literatúra:

AJTAY ENDRE, *Adatok II. Rákóczi Ferenc nemes testőrségének történetéhez*, Hadtörténelmi Közlemények, 39, 1938, p. 229–267.

Historický slovník slovenského jazyka, (szerk.) MIROSLAV MAJTÁN – RUDOLF KUCHAR – JANA SKLADANÁ, Bratislava 2000.

MARKÓ ÁRPÁD – TÓTH GYULA, *A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai*, Hadtörténelmi Közlemények, 1, 1954, p. 142–178.

THALY KÁLMÁN, *Kurucz vezényszavak*, Századok, 2, 1868, p. 740–742.

IVAN GOSIOROVSKÝ, *Vojenská prísaha (história a súčasnosť)*, Vojenská história, 5, 2001, p. 86–95.

HORVÁTH CSABA, *A magyar katonai eskü története*, Budapest 1998.

Encyklopedie antiky, Praha 1973.

Caii Julii Caesaris Commentarii de Bello Gallico (szerk.) RUDOLF SCHENK, Praha 1920.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, (szerk.) MIROSLAV PEKNÍK, Bratislava 1998.

RUDOLF KUCHAR, *Žilinská právna kniha*, Bratislava 1993.

Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn. Pesth 1809.

VLADIMÍR SEGEŠ, *Židovská prísaha*, Historická revue, 6, 1995, p. 34.

VOJTECH DANGL – VLADIMÍR SEGEŠ, *Vojenské dejiny Slovenska*, *III. zväzok, 1711–1914*., Bratislava 1996.

VLADIMÍR SEGEŠ, *Bürgermiliz und Insurrektionstruppen im Königreich Ungarn während der napoleonischen Kriege*, In: La Guerre Totale Défense Totale, 1789–2000, XXVI^{ème} Congrés International d´Histoire Militaire. Actes, Stockholm 2001. p. 207–212.

VLADIMÍR SEGEŠ, *Kurucká prísaha v slovenčine z roku 1705.*, Vojenská história, 8, 2004, p. 85–87.

Vznik stáleho cisárskeho vojska v priebehu 17. storočia

Zoltán Bagi

Na začiatok by som chcel uviesť, že vopred stanovený titul som zmenil, lebo si myslím, že všeobecnejšiu, komplexnejšiu tému je jednoduchšie predniesť za daný čas. Vo svojej prednáške chcem v krátkosti predstaviť proces vzniku stálej a jednotnej cisárskej armády, vernej panovníkovi.

V 16. storočí, resp. v prvej polovici 17. storočia, keď potrebovali panovníci z roku Habsburgovcov vojsko, poverili jedného z plukovníkov pôsobiacich tiež ako vojenský podnikateľ zostavením a vyzbrojením armády. Dve strany vzájomne uzavreli zmluvu, v rámci ktorej osoba, ktorá bola poverená zostavením vojska, sa zaviazala, že požadovanú jednotku na daný čas zostaví, kým panovník sa zaviazal zaplatiť verbovné, žold a stravu. Plukovník získal plné právo v riešení interných záležitostí pluku: menoval jeho dôstojníkov, rozhodoval o prepustení a tiež mu pripadla najväčšia časť koristi. Plukovník získal žold jednotky a následne ho rozdelil medzi svojich vojakov; okrem toho zabezpečoval aj nákup a náhradu výzbroje a odevov. Všetky tieto práva poskytovali možnosť pre spreneveru peňazí, získanie majetku, preto mohli dosiahnuť významný zisk, ak do záležitosti investovali aj vlastný kapitál vo forme verbovného – ako sa to stalo vo väčšine prípadov.[1]

Zlatý vek vojenských podnikateľov bol v prvých rokoch tridsaťročnej vojny – v tom čase dokázali vyzbrojiť aj tisícky vojakov[2] a za príslušné finančné a politické výhody už dokázali úverovať náklady prevádzky vojska pre panovníka. Medzi nimi vynikal Albrecht Wenzel Eusebius Valdstein/ Wallenstein. Vojenský talent a dobrý zmysel pre obchod, spolu s manželstvom s významným venom vyniesli potomka chudobnej českej šľachtickej rodiny do jednej z najvyšších vojenských pozícií a urobili z neho najbohatšieho vojenského podnikateľa Habsburskej ríše. Jeho organizačné schopnosti a majetok naznačuje skutočnosť, že v roku 1625 zostavil vojsko o počte 20000 vojakov, prevažne na vlastné náklady. O osem rokov neskôr zverboval vojsko väčšie ako kedykoľvek predtým: pozostávalo zo 62 peších plukov a 59 jazdeckých plukov, o celkovom počte prevyšujúcom 100 000 vojakov. Za jeho služby mu Ferdinand II., rakúsky cisár a uhorský kráľ daroval dňa 7. septembra 1623 titul ríšskeho kniežaťa a dňa 13. júna 1625 ho učinil kniežaťom Frídlandu. Wallensteina, ktorý rokoval s protivníkom panovníka tajne, bez poverenia, zabili dragúni plukovníka Waltera Buttlera dňa 25.

[1] Nagy L., Megint fölszánt magyar világ van, p. 142–143.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 47–48.; Bagi Z., A Német-római Birodalom, p. 110.

[2] G. Parker, Der Dreissigjährige Krieg, p. 286.; Th. Winkelbauer, Ständefreiheit und Fürstenmacht, p. 413–414.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 48.

februára 1634. Smrť generalissima znamenala začiatok budovania stáleho cisárskeho vojska.[3]

Dvor totiž nastúpil na cestu zoštátnenia „žoldnierskeho obchodu“. Dva mesiace po zavraždení Wallensteina, v apríli 1634 vydal Ferdinand II. nariadenie, v zmysle ktorého nesmeli plukovníci zostaviť viac ako jeden pluk.[4] Tým sa začal proces, následkom ktorého sa dovtedajší zmluvný vzťah medzi panovníkom a plukovníkmi nahradil služobným vzťahom. Popri tom vyjadrilo toto nariadenie aj snahu dvora vytvoriť z veliteľov – vojenských podnikateľov skutočných dôstojníkov verných cisárovi a posilniť veliteľské práva panovníka nad dôstojníkmi vojska, ktoré sa počas druhého obdobia velenia Wallensteina (1632-1634) postupne okresali. Posilnenie postavenia cisára značí aj to, že vojaci, ktorí generalissima zabili, napadli svoju obeť a jej sprievod výkrikom „kto je dobrý, ten slúži cisárovi“.[5]

Dvor postupoval ďalej svojou cestou. Na základe nariadenia Ferdinanda III. tí majitelia plukov, ktorí nemohli svoj pluk riadiť priamo z dôvodu vyššej hodnosti či miesta výkonu služby, museli svoju jednotku odovzdať. V tomto prípade prevzali velenie jednotky podplukovníci, na ktorých bolo možné delegovať aj časť privilégií pluku. Na koniec 17. storočia bol tento stav úplne bežný. Na zamedzenie tohto stavu vymenovali cisári a uhorskí králi Leopold I. a Jozef I. plukovníkov – veliteľov plukov a tým oddelili túto hodnosť od pozície majiteľa pluku. Vojaci tejto hodnosti boli zodpovední za vojenskú prípravu, za velenie aj správu jednotky.[6] Mali široké právomoci, siahajúce od práva povoliť dedenie, dovolenku a sobáš (posledne menovanú právomoc mali do roku 1769) až po právo vymenovania do funkcie, povýšenia a prepustenia (do roku 1766).[7]

V najvyššom velení vojska nastali tiež významné zmeny. V roku 1634 prevzal neskorší cisár Ferdinand III. najvyššie velenie nad cisárskymi vojskami v ríši a v dedičných provinciách. Súbežne s tým sa dvor v roku 1635 pokúsil o zostavenie ríšskeho vojska, ktoré by prisahalo vernosť panovníkovi a bolo podriadené jeho veleniu, tento plán sa však nevydaril.[8] Potom, čo nastúpil na trón v roku 1637, odovzdal túto pozíciu s podobnými právami a povinnosťami na jeseň roku 1639 svojmu mladšiemu bratovi, arcivojvodovi Leopoldovi Viliamovi, ktorý sa funkcie zriekol v roku 1642. Situácia po porážke pri Jankau v roku 1645 si opätovne vyžadovala vymenovanie hlavného

[3] W. Hummelberger, Der dreissigjährige Krieg, p. 16.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 48–50.
[4] J. Ch. Allmayer-Beck – E. Lessing, Die kaiserlichen Kriegsvölker, p. 72.; Th. Baker, Doppeladler und Halbmond, p. 170., Th. Winkelbauer, Ständefreiheit und Fürstenmacht, p. 415.
[5] Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 99.
[6] Feldzüge, p. 205.; A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 60–61.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 43–45., 127–128.
[7] A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 63.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 42.
[8] L. Koller, Studien zur Reichskriegsverfassung, p. 377–390.

veliteľa na čelo cisárskych vojsk. Pre zlé skúsenosti s pôsobením Wallensteina sa však rozhodli, že výkonom tejto pozície poveria jedného z členov panovníckej rodiny, tak sa táto funkcia dostala opäť do rúk arcivojvodu Leopolda Viliama, biskupa Pasova, Olomouca, Štrasburgu a Halberstadtu. Pre výkon svojej funkcie dostal plnú moc: disponoval neobmedzeným súdnym právom, bol úplne nezávislým od Dvornej vojenskej rady, voľne disponoval vojenskými daňami a inými príjmami. Mal voľnú ruku pri verbovaní vojakov, zostavení nových plukov, teda prevzal cisárske práva vrchného vojenského veliteľa. Tým arcivojvoda-biskup získal takú moc, ktorú od čias Wallensteina nikto nemal.[9] V druhej polovici 17. storočia a v 18. storočí sa na čelo cisárskych vojsk dostali takí ľudia, nepatriaci do rodiny Habsburgovcov, ktorí sa do najvyšších vojenských pozícií dostali popri talente aj z dôvodu vernosti dvoru. Stačí si pomyslieť na Raimonda Montecuccoliho či Eugena Savojského.[10]

K ďalšej významnej etape zriadenia stáleho cisárskeho vojska dvor pristúpil v roku 1649, kedy po vestfálskom mieri, ukončujúcom tridsaťročnú vojnu zostalo v službe 9 jazdeckých či kyrysníckych plukov, 1 dragúnsky a 9 peších plukov.[11] Myšlienka zostavenia poľných plukov slúžiacich v zime aj v lete vznikla v Habsburskej ríši v poslednej tretine 16. storočia. Vojaci viacerých nemeckých a valónskych peších a jazdeckých jednotiek najatých počas pätnásťročnej či dlhej tureckej vojny slúžili aj po ukončení vojenských manévrov, aj v zime.[12] To však – nasledujúc konštatovanie Alphonsa von Wredeho – ani ja nepovažujem za začiatok vzniku stáleho cisárskeho vojska, keďže v rôznych odborných posudkoch a v propozíciách vyhotovených pre ríšske snemy bola reč iba o jednotkách držaných v službe iba niekoľko rokov alebo do konca vojny.[13] Radcovia Dvornej vojenskej rady a Dvornej komory považovali celoročnú službu určitých plukov za nepostrádateľnú z dvoch príčin. Jednak udržaním vojakov vo vojsku bolo možné usporiť významné sumy, keďže po 3-mesačnej službe stanovenej v zmluve (Bestallungsbrief) stačilo platiť znížený žold tým, čo zostali slúžiť ďalej a nemuseli zase platiť odstupné, verbovné a nákup výzbroja.[14]

[9] Th. Winkelbauer, Ständefreiheit und Fürstenmacht, p. 415–416.

[10] Ibidem, p. 416. Montecuccoli: G. Schreiber, Raimondo Montecuccoli; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 107–113. Eugen von Savoya: A. Lernet-Holenia, Prinz Eugen; M. Braubach, Prinz Eugen; W. Oppenheimer, Prinz Eugen.

[11] A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 13.; W. Hummelberger, Der dreissigjährige Krieg, p. 46–48.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 99.; Zachar J., Habsburg-uralom, p. 104.

[12] E. Heischmann, Die Anfange des Stehenden Heeres, p. 246–258.; Bagi Z., Az 1595-ben Esztergom ostromára, p. 407–409.; Sahin-Tóth P., Lotaringia, p. 1156–1177.; Bagi Z., A Német-római Birodalom, p. 138–140.

[13] A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 30.

[14] Ohľadne pätnásťročnej vojny pozri: Bagi Z., A Német-római Birodalom, p. 211–234., E. Heischmann, Die Anfange des Stehenden Heeres, p. 27–50, 101–105, 109–111.

Na druhej strane sa ďalšia služba určitých jednotiek považovala za výhodnú aj zo strategického hľadiska, keďže takto mali možnosť konať vojenské manévre aj v časoch, kedy Otomanská ríša nebola schopná mobilizovať svoje hlavné vojsko a angažovať ho v Uhorsku – napr. v zime či skoro na jar.[15]

Rozhodnutie o poľných cisárskych plukoch zachovaných v službe aj počas mieru padlo v júni roku 1649, kedy sa nariadila ďalšia služba 4 000 jazdcov a 10 000 peších vojakov. O rok neskôr pozostávalo hlavné cisárske vojsko ešte stále z 30 000 vojakov a keď dvor nedisponoval dostatočnými prostriedkami pre výplatu žoldu splatného pri ich prepustení, v septembri 1650 slúžilo ďalej ešte stále 14 500 peších vojakov a cca. 10 000 jazdcov. Na koniec boli cisárske jednotky v ríšskom kraji Severné Porýnie-Vestfálsko (cca. 9 000 vojakov) prepustené a počet jazdcov sa znížil na 5 000 osôb. Z dôvodu dvoch udalostí zahraničnej politiky sa v roku 1656 Dvorná vojenská rada podujala k povolaniu ďalších plukov. Jednak sa Ferdinand III., rakúsky cisár a uhorský kráľ rozhodol, že vo francúzsko-španielskej vojne prebiehajúcej na severe

[15] Počas pätnásťročnej vojny vzniklo viacero takých odborných posudkov, ktoré navrhovali napadnúť Otomanskú ríšu v Zime alebo skoro na jar. V svojom zápise zo 6. septembra 1595 Nicolaus Gablmann uviedol, že „aj v zime sa toho udeje mnoho – zostať osem dní na bojisku nie je nemožné a nepriateľ na to nemá chuť." Prépostváry navrhoval v roku 1594, aby cisárske a kráľovské vojsko, rozdelené do dvoch častí začalo ofenzívu ešte pred dozretím jačmeňa – v apríli. Obdobne o tom zmýšľali vo svojom hlásení z januára 1597 Geizkofler a vo svojom návrhu z neskorej jesene roku 1601 Karl von Liechtenstein. Ako začiatok vojenského ťaženia nasledujúceho roku navrhovali účastníci vojenského rokovania konaného dňa 12. a 13. decembra 1600 o mesiac neskorší termín, teda máj. Jarné ofenzívy navrhovali aj autor záznamu zo dňa 3. januára 1595 a tiež anonymný autor odborného posudku z februára 1602, ako aj návrh Svätej Ligy zostavený na iniciatívu pápeža Pavla V. (v tomto sa spomína už aj útok na Bocskaiho). Výhody stále vyzbrojenej armády využíval cisársky dvor s úspechom (popri návrhoch, záznamoch a odborných posudkoch) pri rokovaniach s ríšskymi stavmi, konaných vo veci obrane proti Turkom. V propozícii prednesenej na ríšskom sneme zvolanom do Regensburgu na 20. december 1597 žiadal panovník o odsúhlasenie takej stálej pomoci pre vojnu proti Turkom, z ktorej by mohol zostaviť vojsko nielen na niekoľko mesiacov ale na päť rokov, celoročne. Autori návrhu uviedli ako príklad čierne vojsko kráľa Mateja. Cisárska strana mala za to, že tým by sa proti Turkom mohla viesť ofenzíva aj v mesiacoch, kedy nemajú síl na odvetu, lebo nedokážu zásobiť potravou svojich vojakov, kone či ťavy. Popri tom by sa podľa tohto návrhu dosiahlo aj výrazných úspor, keďže tým odpadnú opätovné, neustále rastúce platby za verbovanie, výzbroj a odstup. V roku 1603 žiadal panovník pomoc na základe rovnakých argumentov v propozícii prednesenej ríšskym stavom, taktiež v Regensburgu, pre účely stáleho vojska potrebného pre vojnu proti Turkom. Haus-, Hof- und Staatsachiv (HHStA) Allgemeine Akten Hungarica Fasc.: 127. Fol. 50v.-55r., rovnaký dokument sa nachádza v maďarskej Celoštátnej Széchenyiho Knižnici (Országos Széchenyi Könyvtár), v Zbierke rukopisov (Kézirattár): OSZK V. 41/10-1964; Návrh jágerského kapitána, Valentína Prépostváryho z 24. januára 1594. Archív vojenskej histórie (Hadtörténeti Levéltár), Zbierka listín z obdobia tureckej nadvlády (Törökkori Iratok Gyűjteménye), listina č. 1594/2. Pozri tiež: Tóth P. L., Esztergom, p. 9.; Magyarország hadtörténete, p. 213.; J. Müller, Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen, p. 244.; E. Heischmann, Die Anfange des Stehenden Heeres, p. 34., 39., 43., 106.; ÖStA, KA, AFA 1600-12-7; 1595-13-1; K. Vocelka, Die politische Propaganda, p. 232–233. Cisárska propozícia, 1597 HHStA Mainzer Erzkanzler Archiv (ďalej len: MEA) Reichstagakten (ďalej len: RA), Fasc. 95.a Fol. 80r.–81v.; Cisárska propozícia, 1603. HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 543r.–545r.

Itálie sa postaví na stranu Španielov. Na druhej strane švédsky kráľ Karol Gustáv napadol Poľské kráľovstvo, čím aktivoval zahraničnú politiku Habsburgovcov. V júni rovnakého roku pozostávali cisárske vojská z 11 peších a jazdeckých plukov, celkovo z 41 400 vojakov. Aj na tomto príklade vidno, že počet vojakov výrazne kolísal: s rokmi mieru, uzatvárajúcimi boje prišli prepustenia. Následkom stálych východných a západných vojen na konci 17. storočia a na začiatku 18. storočia (najmä oslobodzujúcich vojen, kedy sa zostavilo viacero nových plukov) však cisár Karol VI. (uhorský kráľ Karol III.) disponoval významným stálym vojskom už aj v mierovom období po roku 1718. [16] Prirodzene, toto veľké vojsko nebolo možné zostaviť či doplniť iba verbovaním. Preto od roku 1680 sa jednotlivé pluky dopĺňali na bojaschopný stav za pomoci lacnejšieho systému: odvodmi. V rámci toho museli vojakov poskytnúť rakúske a české stavy, najmä v čase vojny.[17]

Zjednotenie „zoštátneného“ cisárskeho poľného vojska, ktoré bolo v službe už aj v období mieru sa začalo v druhej polovici 17. storočia na základe predstáv Raimunda Montecuccoliho. Ako predseda Dvornej vojenskej rady zaviedol významné zmeny v najvyššom velení vojska. Počet úradníkov, radcov Vojenskej rady zvýšil za štyri roky na 32 osôb a za účelom zjednodušenia úradníckej práce použil veľký počet pisárov, tlmočníkov, audítorov a kontrolórov. Osobne kontroloval nielen vybavovanie úradnej agendy, ale ako hlavný inšpektor pre zbrane a delostrelectvo armády dozeral aj na vôbec nie nebezpečné skúšky zbraní.[18]

Montecuccoli nariadil zavedenie a použitie zbraní jednotného kalibru. Zavedením pušiek s kresadlovým zámkom (1666) zdokonalil výzbroj strelcov aj zvýšil palebnú silu jednotiek. Pomer pikanierov a strelcov stanovil tak, aby mohol na bojisku dosiahnuť najväčšiu palebnú silu, preto dve tretiny vojska vybavil strelnými zbraňami. Zľahčil výstroj pechoty aj jazdectva. Brnenie, ktoré bránilo v pohybe mnohokrát úplne odstránili.[19]

V poslednej tretine 17. storočia mala cisárska pechota namiesto helmy už len trojcípy klobúk. Do konca storočia sa aj kyrys stal minulosťou. Strelci strieľali s odľahčenými mušketami s dostrelom 250-260 m a pika úplne vymizla z rúk vojakov. Jej miesto prevzal bajonet, ktorý sa sprvu vkladal do hlavne zbrane, neskôr sa objavil aj variant namontovaný na koniec pušky.

Dragúnov, ktorí zjednotili výhody jazdectva aj pechoty vybavili nie jazdeckou šabľou či karabínou, ale flintou a mečom pechoty, pričom mali aj dve pištole pripevnené k rázsoche sedla. Znížili aj hmotnosť brnenia kyrysníkov – dovtedy používaný pancier na stehnách, rukách a trupe bol nahradený kyrysom zosilneným železnými drôtmi a kovovými platňami. Výzbroj naďalej

[16] J. Zimmermann, Militärverwaltung, p. 61–69. O náraste počtu uhorských plukov v cisárskych vojskách: Zachar J., Habsburg-uralom, p. 106–108.
[17] Th. Winkelbauer, Ständefreiheit und Fürstenmacht, p. 416–417.
[18] Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 111.
[19] Ibidem p. 111.; Borus J., Modern haditechnika, p. 18.

pozostávala z ťažkého dvojsečného jazdeckého paloša, karabíny a dvoch pištoli.[20]

Pri výbere farby uniformy rozhodoval do roku 1690 plukovník. V tomto roku stanovila Dvorná vojenská rada tvar aj farbu uniformy a zjednotila ju podľa druhu jednotky. Takto sa u pechoty rozšírila perlovo sivá farba. Plukovník mohol určiť iba farbu klopov a manžiet, ale toto právo mal iba do roku 1767.[21]

Montecuccoli ďalej zvyšoval účinnosť vojska zavedením jednotného veliteľského zboru a zadelením vojakov rovnakej národnosti do spoločnej jednotky. Vykonal, resp. začal úpravu štruktúry peších a jazdeckých plukov. V prípade pechoty sa počet členov pluku znížil na 2040 osôb, už počas tridsaťročnej vojny – tu sa názov dielčich jednotiek pluku zmenil: namiesto zástavy (*Fahne*) sa začal používať názov rota (*Compagnie*). V rámci plukov sa z piatich alebo viacerých rôt vytvoril prápor (*Bataillon*) – tieto pôsobili často na rôznych bojiskách a aj keď boli zaradené do rovnakej armády, boli využívané v rôznych vojenských útvaroch.[22] Na konci storočia sa počet rôt v plukoch dočasne opätovne zvýšil: z 10 na 12 či dokonca na 16. To sa však netýkalo všetkých plukov v službách cisára. V zmysle rozhodnutia panovníka z roku 1695 museli pluky pechoty pozostávať zhodne z 12 rôt, zadelených do 3 práporov. Počet vojakov v rotách sa tiež zmenil: znížil sa z 204 na 150 osôb.[23] Do prelomu 17. až 18. storočia úplne zmizla studená zbraň pechoty, pika, a to vďaka rozšíreniu bajonetu pripevneného do hlavne pušky – vynálezu 70-tych rokov 17. stor. Vďaka tomu zo 17 rôt peších plukov nasadených do španielskej nástupníckej vojny a Rákócziho povstania bolo už 16 streleckých a 1 granátnická.[24]

V cisárskych vojskách sa v 70-tych rokoch 17. stor. objavili prví granátnici. Títo vojaci mali vo svojej výzbroji popri strelnej zbrani aj ručné granáty o hmotnosti 2-3 libry, ktorých úlomky dokázali spôsobiť zranenia aj na vzdialenosť 50 krokov. Na konci 17. storočia bolo už v každej pešej rote po 8 granátnikov, z ktorých sa od roku 1701 zriadila 100-členná rota v každom pluku. Po zrušení pikanierov taktiež zaradených do každej roty sa z týchto vybudovala ďalšia rota granátnikov – od roku 1711.[25]

---

[20] A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 37–38.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 129–130, 144–145.; Th. Barker, Doppeladler und Halbmond, p. 170–173.; Borus J., Modern haditechnika, p. 157–160.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 112.

[21] Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 43., 133.; Th. Baker, Doppeladler und Halbmond, p. 172.

[22] Feldzüge, p. 372–373.; A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 35.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 126.; Th. Baker, Doppeladler und Halbmond, p. 170.

[23] H. Meynert, Geschichte der k.k. österreichischen Armee, p. 157.; Feldzüge, p. 372.; A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 35.

[24] Ibidem, Bd. I. p. 36.; H. Meynert, Geschichte der k.k. österreichischen Armee, p. 155–156.; Feldzüge, p. 373.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 128.

[25] H. Meynert, Geschichte der k.k. österreichischen Armee, p. 156.; Feldzüge, p. 206.; A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 37.; Ujhelyi 1914. 128.

V prípade cisárskeho jazdectva pozostávajúceho z kyrysníkov, dragúnov a husárov Montecuccoli upresnil aj pojem eskadróny či švadróny. Tým pádom mohli takúto jednotku tvoriť iba dve roty. V zmysle toho pozostával pluk (členený obyčajne na 10 rôt, resp. 5 švadrón) z 800 až 1000 vojakov. Na základe nových vojenských skúseností zvýšila Dvorná vojenská rada v roku 1701 počet všetkých jazdeckých plukov na 12, ktoré boli zadelené do 6 eskadrón. Počet členov roty určili ako 90 osôb a u jazdectva ako 90 koní.[26]

Podobne, ako mnohí významní vojenskí odborníci 16. aj 17. storočia, aj Montecuccoli dbal na patričný výcvik vojakov, ktorý zabezpečil ich morálny a disciplinárny stav vo vojenských ťaženiach a bitkách. Kým návrh Lazara von Schwendiho o pravidelnom cvičení v dodatku ríšskeho snemu konaného v roku 1570 v Speyeri zostal iba zapísaným zbožným prianím,[27] od druhej polovice 17. storočia bol už každodenný výcvik bežnou záležitosťou. Nováčikov poslali do výcvikových táborov, kde sa mohli oboznámiť s vojenským remeslom a základmi používania svojej výzbroje. U už vycvičených jednotiek, zaradených do „garnizón“ Montecuccoli zaviedol stále cvičenia.[28]

Na základe uvedených skutočností je zrejmé, že cisárske vojsko sa za menej ako storočie premenilo na stálu a jednotnú armádu, vernú panovníkovi, ktorá – využitím skúseností z bojísk a za vedenia vynikajúcich generálov – prevzala späť územia okupované Otomanskou ríšou a slávila jasné víťazstvá nad Francúzskym kráľovstvom a jednotkami Františka Rákócziho.

Archívne pramene:

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsachiv

AA Hung = Allgemeine Akten Hungarica

OSzKK = Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár

VII. 201. = A török hódoltság és a török elleni háborúk iratai

KA = Kriegsarchiv

AFA = Alte Feldakten

MEA = Mainzer Erzkanzler Archiv

RA = Reichstagakten

[26] Ibidem, Bd. III. p. 13., 44–45.; Th. Baker, Doppeladler und Halbmond, p. 173–174.
[27] J. Ch. Lünig, Corpvs jvris militaris, p. 76.; W. Janko, Schwendi, p. 211.; Kelenik J., A kézi lőfegyverek jelentősége, p. 84.
[28] Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 111.

Literatúra:

JOHANN CHRISTOPH ALLMAYER-BECK – ERICH LESSING, Die kaiserlichen Kriegsvölker. Von Maximilian I. bis Prinz Eugen, 1479–1718, München 1978

BAGI ZOLTÁN, Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése, Hadtörténelmi Közlemények 114, 2001, p. 391–445.

BAGI ZOLTÁN, A Német-római Birodalom és a Magyar Királyság kapcsolatai a 16–17. század fordulóján. Különös tekintettel a birodalmi gyűlésekre és a császári-királyi haderő szervezetére a tizenöt éves háború időszakában, Doktori disszertáció, Budapest ELTE BTK 2005.

THOMAS BARKER, Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683, Graz – Wien – Köln 1982.

BORUS JÓZSEF, Modern haditechnika és régi fegyverek a török háborúban 1663–1698, in: Bécs 1683. évi ostroma és Magyarország, (Szerk.) BENDA KÁLMÁN – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1988, p. 154-170

MAX BRAUBACH, Prinz Eugen von Savoyen, I.–V. Band, Wien 1963–1965.

CZIGÁNY ISTVÁN, Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700, Budapest 2004.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Akten und anderen autentischen Quellen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archivs. I. Band, Wien 1876.

EUGEN HEISCHMANN, Die Anfange des Stehenden Heeres in Österreich, Wien 1925.

WALTER HUMMELBERGER, Der dreissigjährige Krieg und die Entstehung des kaiserlichen Heeres, in: Unser Heer. 300 Jahre österreiches Soldatentums in Krieg und Fried, Wien – München – Zürich 1963, p. 7–49.

WILHELM JANKO, Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II., Wien 1871.

KELENIK JÓZSEF, A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben, Hadtörténelmi Közlemények, 104, 1991 80–122.

LEOPOLD KOLLER, Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit, Dissertation zur Erlangugng des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1990.

ALEXANDER LERNET-HOLENIA, Prinz Eugen, Wien – Hamburg 1960.

JOHANN CHRISTIAN LÜNIG, Corpvs ivris militaris des Heil. Roem. Reichs Worinn das Kriegs-Recht sowol Der Roem. Kayserl. Majestaet als auch Desselben Reichs und dessen Creisse insgemein ingleichen Aller Churfuersten und Derer maechtigsten Fuersten und Staende in Teutschland insonderheit enthalten ist, Leipzig 1723.

Magyarország hadtörténete két kötetben, (Főszerk.) LIPTAI ERVIN, I. kötet, A honfoglalástól a kiegyezésig, (Szerk.) BORUS JÓZSEF, Budapest 1984.

HERMANN MEYNERT, Geschichte der k.k. österreichischen Armee, ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge, von der frühesten bis bis auf die jetzige Zeit. III. Band. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der österreichischen Monarchie während des dreissigjährigen Krieges und bis zum Tode des Kaisers Leopold I., Wien 1854.

JOHANNES MÜLLER, Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597, Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. 28, 1901, p. 155–262.

NAGY LÁSZLÓ, „Megint fölszánt magyar világ van…" Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben, Budapest 1985.

WOLFGANG OPPENHEIMER, Prinz Eugen von Savoyen. Feldherr und Baumeister Europas, Wien 2004.

GEOFFREY PARKER, Der Dreissigjährige Krieg, Frankfurt – New York 1987.

SAHIN-TÓTH PÉTER, Lotaringia és a tizenöt éves háború, Századok, 138, 2004, 1149–1188.

GEORG SCHREIBER, Raimondo Montecuccoli. Feldherr, Schriftsteller und Kavalier, Graz –Wien – Köln 2000.

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, Esztergom 1594.évi sikertelen ostroma, in: A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról, (Szerk.) KISS GÁBOR FERENC – KRUPPA TAMÁS, Szeged 2004, p. 7–25.

ÚJHELYI PÉTER, Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780), Budapest 1914.

KARL VOCELKA, Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576–1612), Wien 1981.

THOMAS WINKELBAUER, Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht, Wien 2003.

ALPHONS VON WREDE, Geschichte der K. und K. Wehrmacht. I und III. Band, Wien 1898.

ZACHAR JÓZSEF, Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792, Budapest 2004.

JÜRG ZIMMERMANN, Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806. Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648–1939, Frankfurt 1965.

Košický hlavný kapitanát za čias Rákócziho povstania

Kálmán Mészáros

V bohatej odbornej literatúre povstania vedeného Františkom II. Rákóczim sa dlho nehovorilo o histórii vytvorenia a prevádzky kuruckej vojenskej správy. Donedávna autori obyčajne prejednávali vytvorenie celoštátnych hlavných kapitanátov v roku 1706 iba na základe Rákócziho memoárov a ani práce pojednávajúce detailne o histórii vojenského zásobovania nepojednávali o územných zmenách obvodov vojenských komisárov a momentov ich činnosti súvisiacimi s hlavnými kapitanátmi. Ja sám som sa v štúdii napísanej o kuruckom vrchnom vojenskom velení zaoberal vytvorením hlavných kapitanátov v roku 1706 a ich reorganizáciou v roku 1707 a v rámci toho som sa zameral najmä na personálne aspekty problematiky.[1] Teraz, okrem súhrnu organizačných a personálnych údajov košického hlavného kapitanátu uvediem aj niekoľko novších údajov a dokumentov.

Keď sa knieža Rákóczi rozhodol vytvoriť vojenské správne jednotky organizované na územnom základe, jeho plány sa opierali o systém inštitúcií s dlhou históriou a s prinajmenšom poldruha storočnými skúsenosťami. Prakticky urobil pokus o obnovu rámca protitureckého obranného systému, presnejšie o určitú reformu komplikovaného stavovského vojenského systému. To, že o jeho detailoch vieme zatiaľ pomerne málo, sa dá vysvetliť nielen absenciou cielených výskumov zdrojov, ale aj tým, že o samotnom protitureckom obrannom systéme sme mali dlho neúplné a nepresné znalosti. Napr. Géza Pálffy vyriešil problematiku dvojitého systému obvodných a pohraničných hlavných kapitanátov len pred jedným desaťročím. Podľa jeho záverov patrilo velenie čoraz menej významného vojska vystaveného župami a mestami, resp. platené z vojenskej dane odsúhlasenej stavmi do kompetencie obvodných hlavných kapitánov. S výnimkou vendských, chorvátskych a slavónskych území (nepodstatných z hľadiska kuruckého obdobia) predstavovali územia jednotlivých obvodných hlavných kapitanátov župy na zadunajskom, preddunajskom, hornouhorskom a (do roku 1566 čoraz severnejšom) dolnozemskom území. Prevažne paralelne s týmito vytvorili *pohraničné hlavné kapitanáty*, ktoré sa s prv menovanými miestami prekrývali. Na zadunajskom území tak vznikol Kanižský hlavný kapitanát (a neskôr aj Oproti Kaniži), Rábsky aj špeciálny Komárňanský; dolnozemský (Preddunajský), banskomestský hlavný kapitanát (novozámocký, neskôr aj Oproti Novým zámkom); na Hornom Uhorsku vznikol Košický, resp. Satmársky (zatiský) hlavný kapitanát vytvorený proti Sedmohradsku na území posledne meno-

[1] MÉSZÁROS K., II. Rákóczi Ferenc tábornokai. pozri napr. časť s názvom A katonai közigazgatás és a hadvezetés [Vojenská administratíva a velenie]: p. 44–61. Túto štúdiu som zostavil z častí knihy vtedy ešte pripravovanej na publikáciu, doplnených o mnohé nové zdroje a údaje.

vaného hlavného kapitanátu. Všetky pohraničné oblasti pozostávali z jedného väčšieho ústredného hradu a z menších pevností patriacich do jeho oblasti ochrany, kým Komárno, zvlášť významné pre tamojšiu dunajskú flotilu patrilo priamo pod Dvornú vojenskú radu. Podobne bol vytvorený v Sedmohradsku aj hlavný kapitanát Veľký Varadín. Hlavní kapitáni pohraničia disponovali vojskom plateným panovníkom.[2]

Po zažehnaní tureckej hrozby nastali následkom integrácie znovuzískaných území vo vojenskej správe nutne aj územné zmeny. Túto problematiku prejednával naposledy István Czigány vo svojej vynikajúcej monografii. Nový systém obrany pohraničia bol vytvorený odlišne ako v minulosti a vnútri krajiny vznikli v priebehu rokov 1699 a 1700 tri nové vojenské obvody (districtus): bratislavský, budínsky a košický, kým Sedmohradsko dostalo samostatné vojenské veliteľstvo. Bratislavský a košický obvod boli vytvorené v medziach niekdajšieho Dolnouhorského, resp. Hornouhorského hlavného kapitanátu, kým Budín sa stal sídlom zadunajskej oblasti aj oslobodených centrálnych oblastí. Na čelo obvodov postavili po jednom generálovi cudzieho pôvodu, ktorý mal dvoch námestníkov. Medzi týmito sa našli aj Maďari, ktorí zodpovedali za riadenie uhorského vojska.[3] O vytvorenom organizačnom rámci a o činnosti nových obvodov môžeme získať presnejší obraz jedine štúdiom ďalších zdrojov, môžeme však predpokladať, že krátke obdobie od Karlovackého mieru po vznik Rákócziho povstania nepostačovalo na zásadnú reformu vojenskej správy, na úplné vybudovanie novej organizačnej štruktúry.

Košický hlavný kapitanát hral dôležitú úlohu nielen ako súčasť protitureckej obrannej zóny, ale ako nárazníková zóna kráľovskej oblasti, sedmohradského Kniežatstva a tureckej časti krajiny – išlo o región so špeciálnym postavením aj z hľadiska politického, keďže bol základňou protihabsburských stavovských bojov. Aj otomanská terminológia mala samostatný názov („Orta Madžar“) pre oblasť „Stredného Uhorska“, pravda, z vlastného pohľadu. Z 13 žúp Horného Uhorska prešlo známych „sedem žúp“ počas 17. storočia viackrát od Sedmohradska k Uhorskému kráľovstvu a späť, počas Thökölyho vlády tvorili tieto územia jadro kniežatstva slúžiaceho Turkom, politicky nezávislé od oboch krajín. Na tomto území sa odohralo povstanie tokajského podhoria aj zátiské povstanie; zmenilo sa na trvalú základňu neskoršieho Rákócziho povstania. Z hľadiska histórie verejnej správy ide o dôležitú oblasť, ktorá je nielen jedným z pôvodne piatich hlavných kapitanátov vytvorených počas kuruckého povstania a (neskôr redukovaných na tri), ale v mnohých ohľadoch ide o najdôležitejší z nich.

Na začiatku povstania (1703-1705) Rákóczi vymenoval veliacich generálov na čelo jednotiek Zátisia, Sedmohradska, Zadunajska a oblasti medzi

[2] PÁLFFY G., A török elleni védelmi rendszer; PÁLFFY G., Kerületi és végvidéki főkapitányok, és PÁLFFY G., Védelmi övezetek.

[3] CZIGÁNY I., Reform vagy kudarc, p. 176–177.

Dunajom a Tisou – boli to medzi inými: Štefan Sennyey, Štefan Thoroczkay, Alexander Károlyi, Štefan Buday a František Barkóczy; v preddunajských župách (v Dolnom Uhorsku) velil hlavne sám hlavný generál, gróf Mikuláš Bercsényi. V Hornom Uhorsku (ktoré vykonávalo úlohu pozadia už takmer od samého začiatku) bolo potrebné zabezpečiť akurát obkľúčenie cisárskych základní, ktoré sa postavili na odpor (Košice, Prešov, Szendrő, Užhorod, Mukačevo). Prirodzene, aj v týchto oblastiach pôsobili vyšší velitelia, ale nie s právomocami pre celé územie niekdajšieho Košického hlavného kapitanátu. Napr. Pavol Orosz bol dlhý čas veliteľom obliehania Košíc a Prešova, kým František Berthóti dohliadal ako levočský kapitán aj na poľskú hranicu. Tieto oblasti boli v zmysle predchádzajúcich tradícií a prirodzených geografických hraníc dobre oddelené, prekrytie sa vyskytlo len výnimočne.

Prvé kroky v oblasti organizovania vojenskej správy vidno na vybudovaní logistickej organizácie. Za účelom zásobovania jednotiek vymenoval Rákóczi v roku 1703 vojenských komisárov a na jeseň 1704 informoval župy, že zásobovanie vojska mieni zefektívniť na územnom základe, vytvorím obvodov, ktorých územná pôsobnosť obsiahne územie viacerých žúp. Vtedy vymenoval päť obvodných hlavných komisárov, ktorými boli Juraj Orosz, Pavol Ambró, Pavol Bene, František Usz a Alexander Keczer. Oroszov obvod predstavovali župy Už, Bereg, Maramureš, Ugoča, Sabolč, Satmár, Bihar, Stredný Solnok, Krasna, Zaránd a oblasť hradu Kővár; Ambró mal na starosti Bratislavskú, Trenčiansku, Nitriansku, Liptovskú, Turčiansku a Oravskú župu; Bene mal na starosti župy Bars, Komárno, Ostrihom[4] a Veľkohontskú župu, spolu s dedinami patriacimi ku Kremnici; František Usz viedol župy Boršod, Gemer, Heveš-Vonkajší Solnok, Čongrád, Pešť-Piliš-Šolt, Novohrad, Malohont a Zvolen; Keczere mal na starosti župy Spiš, Šariš, Zemplín, Abov a možno Turňa.[5] Obvodní vojenskí komisári a hranice jednotlivých obvodov sa viackrát menili. Zdroj z prelomu rokov 1705/1706 uvádza nasledovný súpis:[6] 1. *obvod Martina Krucsayho:* župy Sabolč, Satmár, Bereg, Uh, Ugoča, Maramureš, Bihar, Stredný-Solnok, Krasna a Zărand, ako aj oblasť hradu Kővár. 2. *obvod Alexandra Keczera:* župy Abov, Turňa, Spiš, Šariš, Zemplín a slobodné kráľovské mestá Košice, Prešov, Bardejov, Sabinov, Levoča a Kežmarok. 3. *obvod Pavla Kajaliho:* župy Boršod, Gemer, Heveš, Čongrád a Pešť. 4. *obvod Pavla Beneho:* Župy Novohrad, Malohont, Tekov, Hont, Ostrihom,

[4] Pravdepodobne iba preddunajské časti týchto dvoch žúp.

[5] V minulosti som opomenul údaje týkajúce sa rozdelenia obvodov vojenských komisárov z roku 1704, preto o týchto som ich v uvedenej súhrnnej práci neprejednal detailne. (MÉSZÁROS K., II. Rákóczi Ferenc tábornokai, p. 46–47.) Údaje štyroch obvodov uvádza JÁNOS TAKÁCS: Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg, 1941. 103. Takács poznal originály alebo koncepty pokynov vydaných Sabolčskej, Zemplínskej, Šarišskej, Boršodskej, Turčianskej a Peštianskej župe, avšak opomenul pokyn Veľkohontskej župe, v ktorej sú uvedené údaje týkajúce sa obvodu Pavla Beneho. Posledne menované vydal P. SZ[ATHMÁRY] K., II. Rákóczy Ferencz, dokument p. 17–23. č. VII.

[6] MNL OL G 19 (Fej. Kanc.) II. 3. h. Protocollum Rákóczianum, tom. II. fol. 85r–v.

Komárno, Zvolen a tiež mestá Zvolen, Banská Bystrica, Kremnica, Banská Štiavnica, Pukanec, Banská Belá, Ľubietová, Brezno a Nová Baňa. 5. *obvod Pavla Ambró:* župy Bratislava, Nitra, Trenčín, Turiec, Liptov a Orava, mestá Trnava, Modra, Pezinok, Svätý Jur, Skalica. V obvode Alexandra Keczera a Pavla Ambróa nedošlo k územným zmenám. Nástupcom Juraja Orosza sa stal Martin Krucsay, no hranice obvodu sa nezmenili ani v tomto prípade. Na čelo niekdajšieho obvodu Františka Usza bol dosadený Pavol Kajali, no niekoľko žúp z tohto územia bolo presunutých do obvodu Pavla Beneho. O územných a personálnych zmenách obvodov vojenských komisárov máme údaje aj mimo uvedených,[7] avšak v tejto štúdii nemáme priestor potrebný pre analýzu detailov, ktoré sú mimo rámec úzko vymedzenej témy.

Územie pôsobnosti niekdajších obvodných hlavných kapitanátov bolo omnoho väčšie ako rozloha obvodov vojenských komisárov vytvorených v rokoch 1704 až 1705. Župy košického hlavného kapitanátu, ako sme to videli, boli začlenené do troch obvodov vojenských komisárov, spolu s inými susednými župami. Jeden z prvých krokov vytvorenia vojenskej správy nad rámec vojenskej logistiky však badať v opatrení, ktoré sa týka významnej časti Horného Uhorska. Anton Esterházy, zadunajský hlavný generál dostal od Rákócziho dňa 13. februára 1705 detailné inštrukcie pre úpravu rôznych záležitostí patriacej do vojenskej organizačnej agendy žúp Abov, Zemplín, Uh, Bereg, Turňa, Šariš, Spiš, Boršod, Gemer, Novohrad, Hont a Malohont.[8] Gusztáv Heckenast (ktorý sa ako prvý venoval personálnemu zloženiu kuruckého vojenského velenia komplexne) mal za to, že Esterházy sa v skutočnosti stal hornouhorským (košickým) hlavným kapitánom.[9] Prakticky bol Esterházy naozaj v tejto pozícii do neskorej jari roku 1706, podľa názoru autora však táto pozícia nie je totožná s neskoršími pozíciami hlavných kapitánov. Esterházy bol vymenovaný do pozície zadunajského hlavného generála, kedy bolo Zadunajsko pod kontrolou cisárskych vojsk. Alexander Károlyi získal titul hlavného kapitána Zátisia v rovnakom čase a tiež ďalšie poverenie na vedenie ofenzívy v Zadunajsku. V prípade týchto boli teda odlíšené ich hodnosti hlavného kapitána (hlavného generála) a tiež ich skutočný okruh úloh.

Teritoriálny rámec kuruckého vojenského riadenia sa teda prejavil už v prvých rokoch povstania a prostredníctvom vojenského velenia geograficky oddelených bojísk a čiastočne aj prostredníctvom obvodov vojenských komisárov, založených na správe žúp a miest. Na konci tohto spontánneho procesu vzniklo *komisionálne rozhodnutie* o vytvorení celoštátnych hlavných kapita-

[7] Zdroj z 12. decembra 1705 počíta k obvodu Krucsayho okrem uvedených žúp aj Vnútorný Solnok a uvádza výslovne aj mesto Debrecín: BENDA K. – ESZE T. – MAKSAY F. – PAP L., Ráday Pál, I. köt. p. 479.

[8] MNL OL G 16 (Munkácson maradt rész) I. 2. d. No. 262.

[9] HECKENAST G., A Rákóczi-szabadságharc tábornokai, p. 168., 173/pozn. č. 10. a HECKENAST G., Nemesi vármegye, 8/pozn. č. 2. Autor sa mýlil iba v interpretácii Esterházyho hodnosti hlavného kapitána Zadunajska – pre príslušnú pripomienku pozri: MÉSZÁROS K., II. Rákóczi Ferenc tábornokai, p. 35–36.

nátov na zasadnutí senátu v Miškovci v roku 1706. O tomto dôležitom administratívnom rozhodnutí uvádza vo svojich memoároch správu sám Rákóczi – aj odborná literaúra hovorí tejto problematike na základe tohto popisu.[10]

Knieža uvádza vytvorenie hlavných kapitanátov v súvislosti s organizáciou vojenského zásobovania a reorganizáciou plukov naverbovaných zo vzdialených častí krajiny podľa verbovných obvodov. Uvádza: „Päť hlavných kapitanátov, o ktorých som hovoril, bolo založených na zákonoch krajiny. V Zadunajsku rábsky a kanižský, ktoré som zjednotil a ich vedením som poveril grófa Antona Esterházyho. Vedením novozámockého hlavného kapitanátu som poveril hlavného generála grófa Bercsényiho, grófovi Forgáchovi pripadli Košice, ku ktorým patrilo 13 hornouhorských žúp, solnocký som dal grófovi Barkóczymu... grófovi Károlyimu [presnejšie: barónovi] som dal satmársky kapitanát, ktorý obsahuje aj Zátisie. Pod týmito generálmi stál zakaždým jeden generálplukovník, jeden obvodný vládny komisár [vojenský komisár], ktorý mal na starosti zabezpečenie stravy; tento mal jedného výplatného dôstojníka a komisára pre ošatenie. Pri každom generálovi som mal vojenského sudcu, ktorý vybavoval agendu zadržaných alebo zajatých vojakov a dôstojníkov. Toto opatrenie predstavovalo veľkú zmenu v armáde, lebo dôstojníkov a vojakov bolo potrebné presunúť z jedného pluku do druhého, aby boli osoby pochádzajúce z rovnakých žúp spolu. O tom všetkom sme rozhodli na zasadnutí senátu. Hlavné kapitanáty sme vytvorili na zasadnutí rady v Miškovci, ale ostatné veci sme realizovali iba po sneme stavov v Ónode.“[11]

Podľa Rákócziho teda rozhodli o vytvorení hlavných kapitanátov „založených na zákonoch krajiny“ na zasadnutí senátu v Miškovci medzi 30. januárom a 16. februárom 1706. Na základe detailných zápisov Alexandra Károlyiho o zasadnutí rady a *Memoárov* Louisa Lemairea môžeme získať detailnejší a presnejší obraz o vojenských rozhodnutiach prijatých na zasadnutí senátu. V zmysle toho sa senát zaoberal touto otázkou predovšetkým v súvislosti s mierovými rokovaniami a jedným z bodov požiadaviek kladených voči „rakúskemu panovníckemu domu“ bola požiadavka posilnenia úlohy uhorských stavov vo vojenskom velení. Okrem stiahnutia cudzích jednotiek a odovzdania základní do uhorských rúk žiadali aj vytvorenie nových krajinských hlavných kapitanátov so sídlom v Nových zámkoch, Jágri a Veľkom Varadíne, ku ktorému by bol pridaný Károlyim spomínaný štvrtý, zadunajský obvod bez sídla. Jáger chceli ustanoviť za sídlo hlavného kapitanátu namiesto Košíc a predložili aj návrh na vytvorenie hlavného veliteľstva so sídlom v Budíne. Krajinský hlavný kapitán (generalissimus) by „vojenské veci“ bol riadil za pomoci 8 hlavných radcov, teda za cieľ si stanovili vytvorenie uhorskej organizácie nezávislej od Dvornej vojenskej rady. Pre

[10] HECKENAST G., A Rákóczi-szabadságharc, p. 86.; KOVÁCS Á., Károlyi Sándor, p. 89.
[11] VAS I. – KÖPECZI B. – KOVÁCS I., II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai, p. 386–387.

stavovský pohľad platilo, že kým dospeli k takémuto rozhodnému stanovisku o vytvorení aspoň čiastočne samostatného uhorského vojenského velenia, „senát sa ani po mnohých sporoch nedokázal zhodnúť“ na počte vojakov potrebných pre časy mieru a na tom, „odkiaľ a ako sa uskutoční výplata“ vojska. Namiesto rozhodnutia preto žiadali o návrhy na financovanie 40 tisíc ozbrojencov.[12]

Prirodzene, Rákóczi si nepočkal na výsledky mierových rokovaní, pokračoval v budovaní kuruckých stavovských štátnych a vojenských organizácií. V korešpondencii s Bercsényim sa v nasledujúcich mesiacoch viackrát objavila téma vytvorenia hlavných kapitanátov. Žiaľ, naše zdroje sú značne neúplné a je zrejmé, že dôležité otázky prejednávali iba ústne a prvé kroky sa vykonali aj následkom ústnych rozhodnutí. Po zasadnutí senátu v Miškovci bolo prvoradým cieľom zabezpečiť vojenskú stabilitu pred mierovými rokovaniami a uzavretím prímeria. Na druhej strane vážne personálne konflikty v najvyššom kuruckom vojenskom velení skúšali diplomatické a psychologické schopnosti kniežaťa. Šimon Forgách sa cítil byť viacnásobne urazeným a bol témou korešpondencie Bercsényiho a Rákócziho počas viacerých týždňov. Jedným z dôvodov urazenosti Forgácha (a podľa Bercsényiho najdôležitejším) bolo práve vytvorenie krajinských hlavných kapitanátov. Forgách namietal, že aj keď bol služobne starším generálom armády, nezískal pozíciu obvodného hlavného kapitána, na rozdiel od svojich kolegov z vrcholnej aristokracie (Antona Esterházyho, Františka Barkóczyho, Alexandra Károlyiho). Mikuláš Bercsényi navrhoval, aby boli Forgáchove ambície naplnené ešte neobsadenou pozíciou hornozemského (košického) alebo preddunajského (novozámockého) hlavného kapitanátu.[13] Ostatné tri pozície hlavných kapitánov boli obsadené už skôr vymenovanými armádnymi generálmi: V zadunajskej oblasti si svoju pozíciu ponechal Esterházy, v oblasti medzi Dunajom a Tisou Barkóczy, kým v Zátisí Károlyi.

Rákóczi si vo svojom liste z 12. marca osvojil Bercsényiho návrh a Košický hlavný kapitanát prisľúbil Forgáchovi, s tým, že z niekdajších trinástich žúp získa iba tie, ktoré nepatria k hlavnému kapitanátu Károlyiho v Zátisí, resp. Barkócziho pri Solnoku (medzi Dunajom a Tisou).[14] Vytvorenie hlavných kapitanátov, zorganizovanie aparátu sa ťahalo mesiace a vymenovanie jednotlivých veliteľov sa uskutočnilo postupne. Dňa 21. júna 1706 konečne vzniklo rozhodnutie o organizačnej štruktúre troch hlavných kapitanátov. Návrh zapísaný do kniežacej knihy korešpondencie, zapísaný v bodoch vyme-

[12] GÉRESI K., A Károlyi család oklevéltára, V. köt. p. 388.; L. LEMAIRE, Beszámoló, II. köt. p. 216–217.

[13] Bercsényi Rákóczihoz: Nagyszombat, 1706. márc. 8. THALY K., Bercsényi Miklós, II. köt. p. 46–47.

[14] II THALY K., II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, Zv. I. p. 484. Niekdajší Košický hlavný kapitanát tvorilo Hornouhroských „trinásť žúp“, ale sem sa počítali aj župy na hornom toku Tisy (Sabolč, Satmár, Ugoča) a župu Heveš-Vonkajší Solnok, avšak Forgách mohol byť košickým hlavným kapitánom iba bez týchto.

noval najdôležitejší personál hlavných kapitanátov Košíc, oblasti medzi Dunajom a Tisou a Zátisia, ako aj ich územný rozsah.[15] Popri obvodných hlavných a vicekapitánoch (generáloch) boli zriadené pozície obvodného hlavného vojenského komisára, platobného dôstojníka a mustrového komisára a tiež „úkladného kapitána“, ktorý prenasledoval dezertérov.

Na čelo Košického hlavného kapitanátu vymenovali do pozície hlavného generála Šimona Forgácha a do pozície vicegenerála Františka Berthótiho. Obvodným hlavným vojenským komisárom zostal naďalej Alexander Keczer, kým do pozície „úkladného kapitána“ vymenoval knieža pri zachovaní hodnosti a platu plukovníka Juraja Nádaskayho. Do obvodu patrili župy Gemer, Boršod, Turňa, Abov, Spiš, Šariš, Uh, Zemplín a Bereg, ako aj mestá a hrady v týchto župách. V jednej zo zápisníc kniežacej kancelárie sa dochoval aj koncept menovacieho dekrétu Františka Berthótiho do pozície vicegenerála zo dňa 22. júla.

Po menovaní do pozície bolo potrebné zabezpečiť aj inauguráciu. Dňa 23. júla 1706 informoval Rákóczi z Nových Zámkov župy Šariš, Abov, Turňa, Bereg, Uh, Spiš, Gemer, Borsod a Zemplín a tiež kapitánov hradov na ich územiach (Užhorod, Košice, Muráň, Makovica, Spiš a Szendrő) a slobodné kráľovské mestá (Levoča, Kežmarok, Bardejov, Sabinov, Prešov, Košice) o vymenovaní Forgácha a Berthótiho. Pre ich inauguráciu stanovil dátum 21. augusta a keďže prebiehala organizácia insurekcie, nariadil povstalcom žúp dostaviť sa do tábora pri Vizsolyi.[16]

Nevedno, či sa v danom čase podarila inaugurácia oboch, ale je faktom, že Forgách nemal príležitosť reálne zaujať svoju pozíciu. Ako veliaci generál musel odísť na obliehanie Ostrihomu a je známe, že na rozdiel od inštrukcií, ktoré dostal, nezaútočil na Bratislavu, ale vykonal úspešné ťaženie proti Morave. Košice medzitým vystáli Rabutinovo obliehanie a obrany mesta sa nezúčastnil ani Forgách, ani vicegenerál Berthóti. Statočný veliteľ Košíc, Ondrej Radics, spolu s brigádnym generálom Jurajom Ordódym a plukovníkmi Tomášom Esze a Jánom Eöllyűsom úspešne čelili útoku cisárskych vojsk do príchodu Rákócziho hlavnej armády. Úspech nad Rabutinom bol zatienený správou o strate Ostrihomu a Rákóczi nariadil zatknúť Šimona Forgácha s odvolaním sa na neposlúchnutie rozkazu o napadnutí Bratislavy, ale pravdepodobne skôr to bolo z politických príčin. Forgách (zajatý dňa 22. novembra 1706) sa dostal na slobodu iba 16. novembra 1710 a za štyri roky, ktoré medzitým uplynuli, ho väznili v troch hradoch košického hlavného kapitanátu (Krásna Hôrka, Spiš, Mukačevo).

Agendu hlavného kapitanátu prevzal po zajatí Forgácha vicegenerál František Berthóti. Zatiaľ máme veľmi málo údajov o organizačnej pôsobnosti jednotlivých hlavných kapitanátov, resp. o praktickej činnosti vymeno-

[15] MOL G 19 (Fejedelmi kanc.) II. 3. h. Protocollum Rákóczianum, tom. IV. fol. 421r–v.
[16] Ibidem, fol. 436–440.

vaných vedúcich, ale zdá sa, že k stanoveniu presných úloh došlo až po vytvorení hlavných kapitanátov. Rákóczi chcel využiť ako vzor inštrukciu z predchádzajúceho obdobia, preto sa obrátil na Bercsényiho – zrejme chcel získať jeho skúsenosti z čias, kedy pôsobil na banskomestskom hlavnom kapitanáte. Bercsényi mu dňa 17. júla 1706 odpovedal takto: „Ja sa nepamätám, nevidel som nikdy inštrukcie [pre pozíciu] Partium generalis, keďže bolo všetko podľa zákona,[17] v expedíciách bolo uvedené iba toľko: omnia, quod lege et ordine militari competerent, strenue, indefesse etc. exequuntur [všetko, čo je v súlade so zákonom a vojenským poriadkom, nech sa vykoná rýchlo, neúnavne, atď].”[18] Poznáme naozaj viacero údajov naznačujúcich, že onoho času dostali obvodní a pohraniční hlavní kapitáni pri príležitosti svojho vymenovania detailnejšie inštrukcie. Géza Pálffy oddelil dve funkcie na základe súčasne vystavených dvoch rôznych inštrukcií tomu istému hlavnému kapitánovi, inokedy dokazuje zlúčenie dvoch rôznych pozícií jediná inštrukcia; je však pravdou, že tieto príklady pochádzajú z konca 16. storočia.[19]

Bercsényi vo svojom citovanom liste v súvislosti s kompetenciami hlavných kapitánov uvádza, že „môžu byť v dvoch hoci aj troch zboroch súčasne“. Prvá možnosť je, že ich kompetencia sa vzťahovala len na riadenie vojenských úloh žúp a základní v obvode. V prípade rozšírených právomocí patrilo kompetencie obvodných hlavných kapitánov okrem povstania šľachty aj verbovanie nováčikov z radov šľachty a sedliakov, ako aj vytváranie jednotiek – tak vo vojenskom, ako aj hospodárskom zmysle. Tretia možná variácia je, že „poľné regimenty“, t.j. celú neregulárnu armádu rozdelia na obvody. Všetky tieto náležitosti je možné spoločne realizovať tak, že sa vytvorí samostatná pokladňa a vymenujú sa obvodní vojenskí komisári, mustrovi komisári a platobní dôstojníci. Riešenie problémov medzi župami a vojskom by bolo úlohou obvodných funkcionárov, na najvyššej úrovni hlavného kapitána, resp. v jeho neprítomnosti vicegenerála.[20]

Samozrejme, dôsledná realizácia reformy narazila na mnohé úskalia. Kurucké jednotky pozostávali z ľudí, ktorí prišli z celej krajiny, preto po rozchode vojska dôstojníci plukov takmer nedokázali opätovne zozbierať vojakov. Redukciou vykonanou v roku 1706 preusporiadali vojsko tak, že vojakov rovnakých, resp. susedných žúp dali do rovnakého pluku.[21] Náročná organizačná práca prebiehala súbežne s vytvorením hlavných kapitanátov, presiahla aj do roku 1707, no Bercsényi už v lete 1706 upozornil na to, že počas reorganizácie sa môžu vyskytnúť problémy, niekoľko plukov (napr. pluk Daniela

[17] T.j.: v súlade s krajinskými zákonmi.
[18] THALY K., Bercsényi Miklós, II. köt. p. 165.
[19] PÁLFFY G., Kerületi és végvidéki főkapitányok, citované dielo 197/pozn. č. 94. a 198/pozn. č. 96.
[20] THALY K., Bercsényi Miklós, II. köt. p. 164.
[21] MÉSZÁROS K., Hadseregszervezés.

Esterházyho a Michala Csákyho) bude spadať pod dva kapitanáty.[22] Teda vojaci susedných žúp dvoch hlavných kapitanátov (novozámockého a košického) patrili do rovnakej formácie aj po redukcii a v tomto prípade predstavovala problém otázka zaradenia do pluku.

V skutočnosti bolo riešenie praktických problémov riadenia vojenských operácií, organizovania a zásobovania vojska dôležitejšie ako čokoľvek iné a uspokojivé riešenie organizačných a teoretických otázok nechávalo na seba čakať naďalej. Nasledujúci rok priniesol ďalšie zmeny: na jar roku 1707 mohol Rákóczi konečne zasadnúť na kniežací trón v Sedmohradsku. Na sneme v Târgu Mureş sa vyriešila dlho diskutovaná otázka územnej integrity Uhorska a Sedmohradska, t.j. aj právny status oblasti Partium. Rákóczi stanovil hranice Sedmohradska s prihliadnutím na svoje vlastné záujmy a pripojil ku kniežatstvu nielen užšie vzatú oblasť Partium, ale aj župy Maramureš, Bihar, ba čo viac, aj mesto Debrecín. Potom, čo sa veľká časť Sedmohradska dostala v rokoch 1707 a 1708 definitívne pod kontrolu cisárskych síl, Rákóczi naďalej zachoval samostatnú správu oblasti Partium, a to už aj preto, lebo tieto čoraz menšie územia boli symbolom skutočných mocenských pozícií sedmohradského kniežaťa (naposledy župa Maramureš a hrady Kővár či Chust).

Ústavným riešením problému vznikol aj rad otázok v súvislosti s uhorskými hlavnými kapitanátmi. Pripojením Partia k Sedmohradsku sa minimalizovalo územie Zátiského hlavného kapitanátu, preto Rákóczi najprv pomýšľal na zjednotenie hlavného kapitanátu oblasti medzi Dunajom a Tisou s ostatnou časťou Károlyiho obvodu, sabolčskou a satmárskou župou, s tým, že „beztak ich delí len Tisa“.[23] Nakoniec sa problém vyriešil vojenským poriadkom zvaným *Regulamentum universale,* schváleným na sneme v Ónode vo forme zákona. Obnovilo sa tradičné členenie na obvody (z tureckých čias), čím si svoje pôvodné prírodné hranice zachoval jedine Zadunajský hlavný kapitanát. Zanikol samostatný generalát oblasti medzi Dunajom a Tisou a Zátisia, pričom hlavný kapitanát Dolného a Horného Uhorska sa rozprestieral opäť na území niekdajších 10 (teraz: 11), resp. 13 žúp.[24]

Kompetencie hlavných kapitánov sa vzťahovali aj na župy a pohraničné hrady patriace do daného obvodu, ale tiež na jednotky preorganizované na základe princípu obvodov. Na území každého hlavného kapitanátu bola samostatná vojenská pokladňa, mustrový komisár, vedúci poštového úradu a vojenský richtár. Z vojenského komisariátu sa určili komisári pre jednotlivé obvody, pričom vybavovanie agendy ošatenia bolo úlohou dvoch hlavných vojenských komisárov s tým, že jeden z nich dbal z Preddunajského hlavného kapitanátu aj na Zadunajský obvod, kým komisár pre ošatenie vymenovaný do

[22] Bercsényi Rákóczimu: Morvánka, 23. júla 1706. THALY K., Bercsényi Miklós, II. köt. p. 173.
[23] Rákóczi Bercsényimu: 24. apríla 1707: THALY K., II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, II. köt. p. 71.
[24] BÁNKÚTI I., Rákóczi hadserege, p. 193–195., 214.

Košického hlavného kapitanátu riešil aj zásobovanie vojsk v oblasti Partium aj Zátisia.[25]

Keďže hlavní kapitáni boli súčasne „vojenskí maršáli – generáli“, skutočné riadenie administratívy bolo v rukách vicegenerálov, s trvalým pobytom v daných obvodoch. Svoju úlohu mali vykonávať tak, aby „mohli riešiť podané sťažnosti, riadiť, trestať a udržať veci medzi župami a vojskami v dobrom stave“.[26]

Alexander Károlyi si svoju hodnosť hlavného kapitána Zátisia zachoval aj po vytvorení staronových obvodov, no onedlho obdržal velenie sedmohradských jednotiek, teda tých, ktoré boli vytlačené zo Sedmohradska a knieža ho tiež vymenoval do pozície 13 hornouhorských žúp. Jeho predchodca, ako to bolo uvedené vyššie, nemohol vykonávať svoju funkciu od neskorej jesene roku 1706, pričom v tomto čase veci obvodu spravoval vicegenerál František Berthóti. Károlyi bol od leta 1707 označovaný za „administrátora generalátu horných území“[27] a neskôr za skutočného hlavného kapitána.[28] Tomuto faktu doterajšia literatúra nevenovala pozornosť, a to už ani preto, lebo oslovenia listov Rákócziho boli zakaždým vynechané aj z tohto obdobia, tak z vydania Kálmána Géresiho, ako aj Imre Lukinicha.[29]

Károlyi nemal času zaoberať sa každodennou agendou 13 žúp, preto za skutočného vedúceho obvodu môžeme naďalej považovať Františka Berthótiho. O pracovných úlohách vicegenerálov, ich každodennej činnosti sme zatiaľ nezistili veľa, ale že nešlo o prázdnu funkciu, dokazuje aj to, že keď František Berthóti vykonával diplomatické služby v septembri 1707 po boku Bercsényiho,[30] Rákóczi musel zabezpečiť jeho náhradu. Pre neprítomnosť Berthótiho vymenovalo knieža za namestníka vicegenerála košického

[25] Ibidem, p. 195.
[26] Ibidem, p. 194.
[27] Rákócziho listy z 11. a 24. júla 1707 boli napísané s oslovením „exercituum et partium trans Tybiscanarum generali campi marschallo, partiumque superiorum generalatus administratori”: MNL OL P 396 (Acta publica) 1. Acta Rákócziana, Ser. II.
[28] Vlastnoručne napísané oslovenie listu napísané na liste Rákócziho z 5. septembra 1707: „do rúk campi marschallus našich vojsk v trinástich župách”. Tamtiež Titul Károlyiho na cestovnom doklade vystavenom Františkovi Barkóczymu ml., zo dňa 24. júla 1709: „II. Rákóczi Ferencz erdélyi és vezérlő magyarországi fejedelem kegyelmes urunk őfelsége és az tekintetes confoederált magyarországi statusok hadainak marschallus generalissa, senatora, tizenhárom vármegyebeli hadak és nemes Erdélyországa generalis főcommandója, nemes Szatmár vármegye örökös főispánnya”. [generálny maršál, senátor, generálny veliteľ vojsk jeho excelencie Františka II. Rákócziho, kniežaťa Sedmohradska a veliteľa Uhorska a vážených zjednotených uhorských stavov v trinástich župách a v urodzenom Sedmohradsku, večný župan urodzenej Satmárskej župy.] MNL OL P 21 (Barkóczy cs. lt.) No. 1797.
[29] Podľa mojich vedomostí Imre Bánkúti bol jediný, kto si všimol konzekventné používanie titulu Károlyiho ako hlavného kapitána 13 žúp za posledné roky povstania. (Ústne pripomienky Imre Bánkútiho počas našich konzultácií.)
[30] Bol vo Varšave za účelom vytvorenia aliancie s cárom Petrom I. ako člen kuruckej delegácie.

mestského veliteľa, brigádneho veliteľa Ondreja Radicsa.[31] Z tohto času pochádzajú dva zdroje v konkrétnych veciach patriacich do kompetencie vicegenerála. Oba sú nedatované koncepty kancelárie. V jednom Rákóczi informuje Antona Eszterházyho, že na sťažnosť župy Gemer posunul vyšetrenie veci nadporučíka Štefana Palugyayho pred Ondreja Radicsa, ktorý bol poverený zastupovaním Berthótiho. Palugyay, ako dôstojník pešieho pluku Pavla Andrássyho riadil vystavenie portálnych hajdúchov a namiesto hajdúchov prevzal od obcí „nie malú sumu", preto Esterházy mal v zmysle pokynu kniežaťa predviesť zatknutého na termín určený Radicsom. Druhý zdroj je nariadenie Rákócziho vydané v rovnakej veci župe Gemer, v ktorom uvádza, že vyšetrením Palugyayho veci na sťažnosť župy a za účelom poskytnutia zadosťučinenia poškodeným poveruje Ondreja Radicsa. Oba listy podčiarkujú, že Radics, konajúci namiesto Berthótiho vyslaného do Poľska dostal príkaz na riešenie vecí týkajúcich sa obvodného generalátu, najmä problematiky žoldnierov a portálnych vojakov v sporoch vojska vzniknutých na území obvodu a žúp.[32] To všetko súhlasí s okruhom úloh vicegenerálov stanoveným v dokumente *Regulamentum universale*, preto z údaja o organizačnej štruktúre a pôsobení košického hlavného kapitanátu môžeme vyvodiť závery aj o praktickom uplatnení kuruckého vojenského poriadku.

Ďalšie údaje o činnosti hlavného kapitanátu je možné preskúmať predovšetkým na základe väčšinou ešte nepublikovanej korešpondencie vicegenerála Františka Berthótiho a Alexandra Keczera, hlavného vojenského komisára a tiež publikovaním dokumentov príslušných žúp a slobodných kráľovských miest, to však patrí medzi výskumné úlohy budúcnosti.[33] Následkom smrti Berthótiho dňa 11. septembra 1710 a vážnej choroby Ondreja Radicsa prevzal velenie Košického generalátu generálplukovník Daniel Esterházy; zastupovaním Radicsa, pripútaného k posteli poverili brigádneho generála Ladislava Nárayho. V kancelárii hlavného generála Bercsényiho vydali Esterházymu dňa 10. októbra 1710 detailné inštrukcie.[34] Vo viacerých bodoch pokynov zdôraznili, že generálplukovník získal velenie nielen košickej základne ale celého generalátu. Župy patriace k obvodu sú uvedené v bode č. 3: Abov, Zemplín Šariš, Spiš, Turňa, Gemer a Boršod. Z 13 žúp chýba nielen cisárskymi silami okupovaná župa Heveš-Vonkajší Solnok, ale aj župy Zátisia a povodia Tisy (Sabolč, Satmár, Bereg, Ugocsa, Uh). Pevnosti patriace ku Košiciam boli nasledovné: Prešov, Muráň, Jasov, Krásna Hôrka a Bardejov. Je zrejmé, že v zmysle skutočnej vojenskej situácie sa opätovne uplatnili prak-

[31] O tom pozri list Ondreja Radicsa z Košíc župe Ugoča, zo dňa 2. septembra 1707: Kurucz világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában. Vydal: KOMÁROMY A., Kurucz, p. 406.

[32] Pre koncept dvoch príkazov pozri: MNL OL G 19 (Fejedelmi kanc.) II. 3. b. fol. 596., 600.

[33] Najnovšie publikoval o histórii regiónu z obdobia Rákócziho kurucké materiály na viacero zväzkov Imre Bánkúti. Pozri: BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai. Sériu som predstavil detailne: Hadtörténelmi Közlemények, 119, 2006, p. 243–246.

[34] THALY K., Gr. Bercsényi Miklós utasítása.

tické aspekty, keď Daniela Esterházyho vymenovali na čelo košického „pohraničia“, územia menšieho než boli formálne hranice košického hlavného kapitanátu. V oslovení uvedenom na liste zo dňa 2. decembra 1710 sa uvádza Esterházyho titul nie celkom presne, avšak v súlade so skutočnou situáciou: „partium Regni Hungariae superiorum generalis mareschallus commendans“.[35] Pán Daniel naozaj zostal v hodnosti generálplukovníka a jeho funkcia hlavného kapitána sa onedlho scvrkla na bezprostredné okolie Košíc, avšak hlavné mesto Horného Uhorska odovzdal cisárskym vojskám až súčasne s uzavretím Satmárskeho mieru, dňa 26. apríla 1711.[36]

Archívne pramene:

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

G 19 (Fej. Kanc.) = Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára, Rákóczy-szabadságharc levéltára, A Fejedelmi Kancellária iratai (G 19)

G 16 (Munkácson maradt rész) = Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára, Rákóczy-szabadságharc levéltára, Munkácson maradt és a királyi kincstár kezére jutott rész

P 396 (Acta publica) = Károlyi család nemzetségi levéltára. Acta publica (P 396)

P 21 (Barkóczy cs. lt.) = Barkóczy család levéltára (P 21)

Literatúra:

BÁNKÚTI IMRE – DOBROSSY ISTVÁN, A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből, I–IV. köt. Miskolc 2003–2005.

BÁNKÚTI IMRE, Források Kassa 1710–1711. évi védelméhez, Hadtörténelmi Közlemények, 113, 2003, p. 876–932.

BÁNKÚTI IMRE, Rákóczi hadserege 1703–1711., Budapest 1976.

BENDA KÁLMÁN – ESZE TAMÁS – MAKSAY FERENC – PAP LÁSZLÓ, Ráday Pál iratai, I. köt. 1703–1706., Budapest 1955.

CZIGÁNY ISTVÁN, Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700., Budapest 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára, 4.)

GÉRESI KÁLMÁN, A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára, V. köt. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Budapest 1897.

[35] Cituje HECKENAST G., Ki kicsoda, p. 134.
[36] Pre históriu posledných mesiacov Košíc pozri: BÁNKÚTI I., Források Kassa.

HECKENAST GUSZTÁV, A Rákóczi-szabadságharc tábornokai, in: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára, (szerk.) GLATZ FERENC, Budapest 1993. ???

HECKENAST GUSZTÁV, A Rákóczi-szabadságharc, Budapest 1953.

HECKENAST GUSZTÁV, Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár, (szerk.) MÉSZÁROS KÁLMÁN, Budapest 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.)

HECKENAST GUSZTÁV, Nemesi vármegye és szabad kerületek, in: Vármegyék és szabad kerületek, I–II. köt. (szerk.) RADICS KÁLMÁN, Debrecen 2001. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei, 27.) ??

KOMÁROMY ANDRÁS, Kurucz világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában, Történelmi Tár, 1901, p. 406.

KOVÁCS ÁGNES, Károlyi Sándor, Budapest 1988. (Magyar História – Életrajzok)

LOUIS LEMAIRE, Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig, (ford.) SZÁVAI NÁNDOR, in: Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról, (szerk.) KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1973. (Magyar Századok.) II. köt.

MÉSZÁROS KÁLMÁN, Hadseregszervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban, Hadtörténelmi Közlemények, 112, 1999, p. 602–626.

MÉSZÁROS KÁLMÁN, II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest 2006. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

P[ÉTERFALVI] SZ[ATHMÁRY] K[ÁROLY], II. Rákóczy Ferencz és nevezetesebb kortársainak némely kiadatlan eredeti leveleik, Pest 1861.

PÁLFFY GÉZA, A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.), Történelmi Szemle, 38, 1996, p. 163–217.

PÁLFFY GÉZA, Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században, Történelmi Szemle, 39, 1997, p. 257–288.

PÁLFFY GÉZA, Védelmi övezetek a Tiszától keletre a 16. században, in: Im memoriam Barta Gábor, (szerk. LENGVÁRI ISTVÁN) Pécs 1996, p. 209–227.

TAKÁCS JÁNOS, Köztherviselés II. Rákóczi Ferenc korában, Zalaegerszeg 1941.

THALY KÁLMÁN, Gr. Bercsényi Miklós utasítása gr. Eszterházy Dániel altábornagy mint kassai generális részére. 1710. október 10-kén, Történelmi Tár, 1884, p. 347–359.

THALY KÁLMÁN, II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712. Első kötet (1703–1706.), Második kötet (1707–1709), (Archivum Rákóczianum, II. Rákóczi Ferencz levéltára, Első osztály: Had- és belügy, 1–2. köt.) Budapest 1873.

THALY KÁLMÁN, Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. II. köt. 1706–1708., Budapest 1877. (Archivum Rákóczianum. I. osztály V. köt.)

VAS ISTVÁN – KÖPECZI BÉLA – KOVÁCS ILONA, II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig, Budapest 1978. (Archivum Rákóczianum III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei I. köt.)

Formování husarských pluků v evropských armádách

Dušan Uhlíř

Okolo poloviny 16. století se objevil na německých bojištích pod císařskými prapory nový typ bojovníka, který okamžitě vzbudil pozornost. Lehký jezdec v pestrém uherském kroji s tureckou šavlí na hbitém koni, označovaný jako husar. Husaři od této chvíle neopustili evropskou válečnou scénu až do chvíle, kdy kůň dohrál svou úlohu v moderních válkách.

Svůj počátek však mají husaři v Uhrách už v dobách krále Matyáše Korvína. Za Habsburků se stali novou jezdeckou zbraní v císařských službách a jednotlivé uherské komitáty byly povinné dodávat do husarských jednotek své brance. Roku 1598 uzavřel císař Rudolf II. konvenci se čtyřmi uherskými kapitány na vytvoření čtyř husarských kumpanií o celkovém počtu 200 koní a jezdců.[1] Za třicetileté války se stali husaři (někdy označovaní také jako „chorvaté“) v císařském vojsku běžným jevem. Byli jeho nejpohyblivější složkou. První husarský pluk zformoval pro císaře Leopolda I. generál Adam Czobor roku 1688. Tento pluk od té chvíle existoval jako regulérní součást císařské armády a později jako husarský pluk č.9 přežil až do konce monarchie. Brzy následoval druhý husarský pluk, jehož majitelem se stal hrabě Jan Pálffy. O oblibě této jezdecké zbraně svědčí, že do poloviny 18. století se počet císařských husarských pluků rozrostl celkem na 15. Tehdy mezi mnoha husarskými veliteli vynikl generál Andřej Hadik, dodnes živá legenda z časů Marie Terezie.

Velkým impulsem pro rozvoj husarských jednotek se stalo Rákócziho protihabsburské povstání (1703-1711). Jezdectvo, složené většinou z husarů, tvořilo v povstaleckém vojsku mohutnou masu. V roce 1707 disponovalo 44 jízdními pluky, zatímco pěchotu tvořilo pouze 29 pluků.[2] Rákócziho kurucké vojsko tak vynikalo velkou pohyblivostí, což mu umožňovalo rychle zabírat celé kraje. Na druhé straně nedostatek pěchoty, a to dobře vycvičené řadové pěchoty, neumožňoval povstalcům okupované oblasti spolehlivě udržet. Sláva uherské lehké jízdy se v tom čase šířila Evropou. Mnohé panovnické dvory si uvědomily potřebu podobných rychlých jezdeckých jednotek ve své vlastní armádě, zvláště pro průzkum, bleskové přepady a pronásledování nepřítele. Uherští husaři se pro ně stali vzorem hodným napodobení. Když pak po porážce Rákócziho povstání prchali povstalci před represemi císařských, nacházeli své uplatnění v cizích službách. Evropské armády pak přebíraly

[1] OTTENFELD, Rudolf von – TEUBER, Oscar: Die österreichische Armee von 1700 bis 1867. Wien 1895, s.104-106. – SCHREIBER, Georg: Des Kaisers Reiterei. Österreichische Kavallerie in vier Jahrhunderten. Wien 1967, s. 118-127 - BARCY, Zoltán- SOMOGYI, Győző: Magyar huszárok. Budapest 1987, s.22-37.

[2] DANGL, Vojtech - KOPČAN, Vojtech: Vojenské dějiny Slovenska, II., Bratislava 1995, s.191.

ochotně uherský vzor včetně výzbroje a výstroje. Pestré husarské uniformy zdomácněly postupně v armádách na východě i na západě.

Během Severské války projevil svůj zájem o husarské pluky car Petr Veliký. Roku 1707 pověřil srbského emigranta Apostola Kičiče, aby pro něj zřídil oddíl lehkých jezdců v počtu 300 mužů. Měl být složen z Maďarů, Valachů, Moldavanů i Srbů a vzorem se mu měly stát husarské pluky císařské armády. Oddíl se postupně rozrostl a roku 1711, na počátku tažení ruské armády k řece Prutu, měl Petr Veliký k dispozici šest „valašských" husarských pluků. Protože se tyto neregulérní útvary v boji neosvědčily a navíc se množily stížnosti na jejich nevázanost a špatnou disciplinu, dal je Petr rozpustit. Zachoval jen sbor 500 jezdců pod velením plukovníka Apostola Kičiče, ale i ten byl po uzavření míru se Švédske roku 1721 zrušen, protože se v boji se Švédy ukázal jako málo vhodný. Během válek s Turky se tu a tam v ruském vojsku objevovaly menší jednotky husarů, ale až v roce 1741 byl vydán carský výnos o organizaci prvních řadových husarských pluků: podplukovník Stojanov dostal za úkol zformovat ze srbských běženců husarský pluk v síle jednoho tisíce mužů, podplukovník Kuming husarský oddíl složený z 500 Maďarů a kníže Mamunov-Davydov oddíl 200 Gruzínů. Když počet těchto lehkých jezdců dále vzrostl, byly z nich vytvořeny čtyři husarské pluky: Srbský, Uherský, Gruzínský a Moldavský, každý po deseti rotách. Ty se staly základem všech pozdějších husarských pluků ruské carské armády.[3]

V pruské královské armádě zaznamenáváme počátky husarů za vlády krále Fridricha Viléma I. (1713-1740). Tento zakladatel pruské militaristické tradice, označovaný svými současníky jako „le roi sergeant" (král kaprál), pověřil v listopadu 1721 velitele jednoho z dragounských pluků, generála von Wuthenau, aby pro něj naverboval kumpanii husarů. Přesvědčil se o schopnostech husarských jednotek v nedávno skončené Válce o dědictví španělské a rozhodl se zavést je v své armádě. Většina důstojníků a mužstva první kumpanie v počtu 170 mužů pocházela z Uher. Jejich posádkovým městem se stal Memel ve východním Pobaltí. Většina uherských jezdců, krajně nespokojených s tvrdým pruským výcvikem a tuhou disciplinou, však roku 1724 pod vedením rytmistra Gábora dezertovala do Ruska. Ale Gábora Rusové vydali, načež byl odsouzen k trestu smrti a popraven. Zbytek kumpanie byl doplněn dragouny a jejím velením byl pověřen polský rytmistr Jan Bronikowski. Pod velením Bronikowského se do roku 1734 rozrostl počet husarů na sbor o síle 464 mužů, rozdělený do tří eskadron. V roce 1740 z něj vznikl první husarský pluk pruské armády, čítající 825 mužů. Stále pod velením Bronikowského, nyní plukovníka, vstoupil pluk do Války o dědictví rakouské proti Marii Terezii.[4] Nový král, Fridrich II. našel v husarech zalíbení, a tak za jeho vlády

[3] BĚGUNOVA, Alla: Sabli ostri, koni bystri…Iz istoriji russkoj kavaleriji. Moskva 1992, s.43-49 – KERSNOVSKIJ, A.A.: Istorija russko762, Bibliotěka VIK, 4, Moskva 1988.

[4] DORN, Günter - ENGELMANN, Joachim: Die Kavallerie-Regimenter Friedrich des Großen 1756-1763 – BLECKWENN, Hans: Reiter, Husaren und Grenadiere. Dortmund 1985, s. 44-48.

vzrostl počet husarských pluků pruské armády na deset. O jejich organizaci a výcvik se zvláště zasloužil zakladatel 2. husarského pluku generál Hans Joachim von Zieten, jeden z blízkých spolupracovníků krále Fridricha II.

Během 18. století nacházíme husarské pluky postupně i v malých armádách německých knížat, dokonce i v armádě švédské a španělské. Ve Španělsku existoval v bourbonském vojsku už v roce 1705 pluk „husarů smrti" (húsares de la muerte), ve Švédsku se objevují první dva husarské pluky až v průběhu Sedmileté války.[5] Vývojovému trendu lehkého jezdectva spojeného se zakládáním husarských jednotek se nejdéle bránila Velká Británie, lpící dlouho na domácí tradici. Lehké jezdectvo zde představovali v průběhu 18. století tzv. lehcí dragouni. Čtyři pluky lehkých dragounů byly až za válek s revoluční a napoleonskou Francií postupně přeformovány v husarské a obdržely zdobné uniformy uherského typu. Tato přeměna byla dovršena teprve roku 1805.[6]

V Itálii se husaři objevovali jen ojediněle, a to především v gardových jednotkách malých italských států. V Sardinském království byl zřízen jediný husarský pluk, pluk Piacenza, až za vlády Viktora Emanuela II. v druhé polovině 19. století.

Zvláštní pozornost zaslouží tzv. „husaria" (též „usaria") polská. U polských husarů šlo o zcela jiný typ vojska než u husarů uherských. I tady sahala tradice těchto jezdeckých jednotek do 15. a 16. století. Nešlo však o běžné útvary lehkých jezdců jako v Uhrách, ale o elitní těžkou jízdu. Zprvu se zde jednalo skutečně o lehké jízdní kopiníky vyzbrojené kromě kopí také šavlí a štítem. Tito husaři, označovaní též jako „rácové", protože v jejich řadách sloužili zprvu bojovníci pocházející ze Srbska, se přeměnili v polovině 16. století na jízdu těžkou, jak postupně přibírali těžší součásti výstroje. Ve století 17. se z nich stalo elitní šlechtické jezdectvo, oděné do železného pancíře a těžké přilby. Tato okázale vystrojená rytířská jízda, vzbuzující respekt už svým nápadným zjevem, nastupovala do boje v sevřeném tvaru a razancí svého útoku rozrážela řady protivníka. K jejich výstroji patřila i vysoká křídla opatřená peřím upevněná na zadním kyrysu stejně jako bohaté čabraky a umně zdobené přilby. Byli chloubou a pýchou vojska polsko-litevského státu a nadlouho ovládli východoevropská bojiště. Se střídavým úspěchem bojovali proti Turkům, Tatarům a Švédům i proti povstaleckým kozákům Bohdana Chmelnyckého.[7]

---

[5] FUNCKEN, Liliane a Fred: Historische Uniformen. 18. Jahrhundert. München 1978, s. 82-91, 124-127 – KNÖTEL, Richard – SIEG, Herbert: Handbuch der Uniformenkunde. Hamburg 1971, s. 346-348.

[6] FUNCKEN, 18. Jahrhundert, s. 52-60 – Tamtéž, 19. Jahrhundert-1814-1850, München 1981, s. 110-112 - BARTHORP, Michael: The Armies of Britain 1485-1980. London (nedat.), s.103-116.

[7] NOWAK, Tadeusz M. – WIMMER, Jan: Historia oreża polskiego 963-1795. Warszawa 1981, s. 270-272 – KUKIEL, Marian: Zarys historii wojskowości v Polsce. London 1949, s. 50-51.

Značné oblibě se těšili husaři ve francouzské královské armádě. Mnoho povstaleckých bojovníků z Uher, prchajících po Szatmárském míru ze země, našlo útočiště ve francouzských službách.

V té době nebyli husaři žádnou novinkou v armádě Ludvíka XIV. První husarská jednotka se ve Francii objevila vlastně už za třicetileté války. Pomineme-li krátkou epizodu z roku 1624, kdy jistý markýz de Coeuvres vytvořil z hrstky uherských dezertérů oddíl husarů, aby ho nasadil proti Španělům ve Valtelině, či jinou z roku 1636, kdy Jiří Esterházy velel pomocné formaci uherských husarů ve službách francouzského krále a následujícího roku ji použil při obléhání města Landrecies, je prvním významným vystoupením husarů ve francouzském vojsku vytvoření husarského pluku německým baronem Cornebergem roku 1692. V něm našla útočiště a obživu vlna uherských přeběhlíků z císařské armády. Tehdy patrně ještě nikdo ve Francii nedocenil význam tohoto druhu jezdecké zbraně, a tak byl pluk už roku 1697 rozpuštěn.

Pod dojmem úspěchů prince Evžena Savojského a jeho husarů a nepochybně také pod vlivem zpráv z povstaleckých Uher, začala se francouzská vláda soustavněji zajímat o uherskou lehkou jízdu. Francouzi, angažovaní ve Válce o dědictví španělské proti Habsburkům, přivítali Rákócziho povstání v týlu císařských vojsk a poskytli mu svou podporu. Rákóczi sám usiloval o aliancii s Francií, ale francouzská vláda se k tomuto plánu stavěla zdrženlivě. Neodmítla mu však finanční pomoc a poslala do Uher své vojenské experty.[8] Řada francouzských emisarů přinášela zprávy o průběhu kuruckého povstání a probudila ve Francii znovu zájem o novou jezdeckou zbraň. V Paříži vyšla roku 1707 kniha s názvem „Historie knížete Rákócziho aneb válka malkontentů pod jeho velením“, která informovala o uherských záležitostech a získávala sympatie čtenářů pro věc povstalců.[9] V roce 1706 se pod velením uherského velitele Pavla Deáka zformoval husarský pluk, složený z dvanácti kumpanii po 50 jezdcích. Ten byl sice roku 1716 rozpuštěn, ale vzápětí byl přeformován do pluku nového, jehož základem se stali vedle Deákových husarů husaři malého husarského pluku, který francouzskému králi už dříve daroval bavorský kurfiřt. Jeho velitelem byl jistý baron Ratky či Ratsky, údajně český dobrodruh (původním jménem patrně Hradský), který svůj pluk zformoval v regulérní útvar.[10] V té době už nikdo ve velení francouzské armády nepochyboval o účelnosti a užitečnosti husarských jednotek. Zmatečnému vývoji francouzských husarů učinil konec až muž, který se zas-

[8] K tomuto problému srov. KRONES, Franz: Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rákoczi´s, Erste Abteilung. In: Archiv für österreichische Geschichte, 42. Bd., Wien 1870, s. 253-361, zde zvláště s. 286n.- Zweite Abteilung tamtéž, 43.Bd., Wien 1870, s. 3-102.

[9] Histoire du Prince Ragotzi ou la guerre des mécontents sous son commandement. A Paris MDCCVII.

[10] FUNKEN: 18. Jahrhundert, s. 28-38 – RUPELLE, Jacques comte de la: Le marechal de Bercheny de Szekes, Vivat hussar, N°12, Tarbes 1977, s. 46-47 – REVOL, le colonel J.: Histoire de l´Armée française. Paris 1929, s. 111-116.

loužil o to, že husaři definitivně zakotvili v řadách regulérního francouzského jezdectva. Tímto mužem byl Ladislav Ignác hrabě Bercsényi.

Tento uherský šlechtic byl synem hraběte Mikuláše II. Bercsényie, hlavního župana Užské stolice, který vstoupil do povstání spolu s Františkem Rákóczim a stal se jeho podvelitelem a pravou rukou. Ladislav Ignác byl jeho jediný syn. Narodil se v Prešově 3. srpna 1689 a vyrůstal pod dohledem svého otce v Užhorodu. Vystudoval u jezuitů v Užhorodě a v Košicích. Když vypuklo Rákócziho povstání, netoužil mladý šlechtic po ničem jiném než, jak se přidat ke kurucům a bojovat po boku svého otce. Pokusil se uprchnout z lycea, ale byl zadržen. Teprve v únoru 1705 ho nacházíme v povstaleckém táboře. Za bojů s císařskými se stal kornetem a pak kapitánem šlechtické gardy knížete Rákócziho. Zúčastnil se bitvy u Trenčína, bojoval u Nových Zámků, vedl nájezdy proti císařským jednotkám v Liptově. V roce 1711, kdy už byli povstalci zle tísněni protivníkem, organizoval obranu Užhorodu a připravoval se na obležení města. Tady ho zastihla zpráva o kapitulaci a uzavření Szatmárského míru. Nehodlal přistoupit na kapitulaci a uprchl do Polska, kde se opět setkal se svým otcem. Mikuláš Bercsényi se nakonec odebral natrvalo do tureckého exilu, do města Rodosto, které si zvolil za místo svého dlouhého vyhnanství také František Rákóczi. Jeho syn zamířil naopak do Francie, kde se hodlal usadit. S Francií spojil od této chvíle svou kariéru.

Vstoupil do francouzských služeb a v Ratkyho husarském pluku se zúčastnil posledních bojových akcí Války o dědictví španělské proti tradičním nepřátelům – Habsbburkům. Po válce se velení armády ve Versailles rozhodlo rozšířit Ratkyho pluk o jednu uherskou eskadronu. Jednalo v té věci ve Vídni a žádalo o možnost naverbovat ji přímo v Uhrách. Vídeňská vláda to však odmítla. Tehdy přišel Bercsényi s jiným plánem. Začátkem roku 1720 se nabídl, že potřebných 200 mužů pro vytvoření husarské eskadrony získá z řad početných uherských emigrantů, žijících v Turecku. Plán byl přijat a jednání v Istambulu proběhla úspěšně. V září 1721 dopravil Bercsényi první kontingent 300 mužů na janovských galérách z Turecka do Francie. Stali se základem nového husarského pluku, jehož velitelem byl jmenován sám Bercsényi.[11]

V čele svého pluku i celých jezdeckých sborů bojoval Ladislav Ignác za Války o dědictví polské i ve Válce o dědictví rakouské. V roce 1734 byl povýšen na brigádního generála (: brigadier) a o čtyři roky později povýšil o další stupeň na podmaršálka (: maréchal de camp) a byl vyznamenán vysokým francouzským Řádem sv. Ludvíka. Z hlediska dalšího vývoje husarských jednotek ve Francii bylo důležité jeho jmenování generálním inspektorem husarských vojsk roku 1743. Z tohoto titulu mu byla svěřena veškerá organizace husarských pluků, jejichž počet mezitím vzrostl. V roce 1748 disponovala francouzská královská armáda třemi pluky uherských husarů (pluky

[11] RUPELLE, s. 47- 56.

Bercheny, Turpin a Pollerescky) a čtyřmi pluky husarů německých (Lynden, Beausobre, Raugrave a Ferrary). V roce 1761 k nim přibyl ještě uherský pluk Esterházy. To už bojoval Bercsényi, roku 1744 povýšený na generálporučíka (:lieutenant général), v Sedmileté válce – tentokrát ovšem jako spojenec císařské armády Marie Terezie.[12]

Bercsényi se snažil udržet uherský charakter husarských jednotek včetně jazyka velení. Husaři byli ve Francii populární a stali se přímo módou. Není proto divu, že mnoho mladých Francouzů usilovalo o důstojnické hodnosti v husarských plucích, a tak do nich postupně infiltroval francouzský živel. Královská instrukce z prosince 1743 sice stanovila, že husarští důstojníci musejí mluvit maďarsky nebo německy, ale tento příkaz nebyl nikdy přísně dodržován. Neznalost těchto jazyků pak způsobovala komplikace při výcviku mužstva. Proto Bercsény usiloval o to, aby byly husarské pluky doplňovány Maďary nebo Němci, z nouze získával do husarských řad Alsasany a Lotrinčany, kteří zpravidla ovládali francouzštinu i němčinu. Získával posily i z řad dezertérů z jiných armád. Pokud se týká národnostního složení, stále tvořili jádro husarských vojsk lidé pocházející z Uher. József Zachar, maďarský vojenský historik, to doložil a pořídil na základě francouzských archivních dokumentů seznam Maďarů, kteří v první polovině 18. století sloužili v řadách Bercsényiho francouzských husarů.[13]

Husaři byli sice stateční bojovníci, ale Bercsényi u nich musel stále zápasit o upevnění kázně. Měli sklon k násilnostem, k plenění a opilství, což bylo zdrojem častých stížností královských úřadů. Bercsényi čelil těmto výstřelkům důsledně a s přísností, která nakonec vedla k obnovení disciplíny. Přesto neztrácel oblibu svých vojáků a byl pro ně přirozenou autoritou.

Za své zásluhy o organizaci lehkého jezdectva, stejně jako za válečné zásluhy, byl Ladislav Ignác Bercsényi 15. března 1758 povýšen do nejvyšší hodnosti královského vojska. Ve svých 69 letech se stal maršálem Francie. Byl tak jediným Maďarem, který této hodnosti dosáhl. V roce 1759 mu Marie Terezie udělila milost za jeho účast v kuruckém povstání, ale bez navrácení konfiskovaných majetků. Zemřel ve věku nedožitých 89 let na svém severofrancouzském panství Luzancy 9. ledna 1778. Se svou francouzskou manželkou Annou-Kateřinou zplodil devět dětí – tři syny a šest dcer. Přežily ho pouze dvě dcery.

Systém husarských vojsk královské armády, který Ladislav Ignác Bercsényi vybudoval, přetrval jen do Revoluce. Revoluce změnila od základu francouzskou armádu. Revoluční a napoleonská armáda, postavená na občanských principech, opustila dosavadní žoldnéřský způsob najímání vojsk a celou jeho

[12] Tamtéž, s. 72- 85.

[13] ZACHAR, József: A franciaországhi Bercsényi-huszárezred története 1721- 1791. In: Hadtörténelmi közlmények, 105.évfolyam, 4.szám, december 1992, s. 33-71 – Týž: Franciaországh magyar marsalija, Bercsényi László. Budapest 1987.

strategii a taktiku. Nová armáda byla prodchnuta národním duchem a husar se stal jedním z jejích revolučních symbolů.

Literatúra:

BARCZY ZOLTÁN – SOMOGYI GYŐZŐ, *Magyar huszárok*, Budapest 1987.

MICHAEL BARTHORP, *The Armies of Britain 1485 – 1990*., London (sd)

ALLA BĚGUNOVA, *Sabli ostri, koni bystri… Iz istorii russkoj kavaleriji*, Moskva 1992.

HANS BLECKWENN, *Reiter, Husaren und Grenadiere*, Dortmund 1985.

VOJTECH DANGL – VOJTECH KOPČAN, *Vojenské dejiny Slovenska II.*, Bratislava 1995.

GÜNTER DORN – JOACHIM ENGELMANN, *Die Kavallerie – Regimenter Friedrich des Grossen 1756-1763*., Utting, 2001.

LILIANE FUNCKEN – FRED FUNCKEN, *Historische Uniformen 18. Jahrhundert*, München 1978.

Histoire du Prince Ragotzi ou la querre des mécontents sous son commandement, Paris 1707.

ANTON ANTONOVIC KERSNOVSKIJ, *Istorija russkoj armiji, I. Ot Narvy do Pariža 1700–1814.*, Moskva 1992.

RICHARD KNÖTEL – HERBERT SIEG, *Handbuch der Uniformenkunde*, Hamburg 1971.

PJOTR KOSMOLINSKIJ, *Gusary Jelizavety Petrovny 1741–1762*, (Bibliotěka VIK 4), Moskva 1988.

FRANZ KRONES, *Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rákóczi´s*, Archiv für österreichische Geschichte, 42, 1870, p. 253–361, 43, 1870, p. 3–102.

MARIAN KUKIEL, *Zarys historii wojskowošci v Polsce*, London 1949.

TADEUSZ M. NOWAK – JAN WIMMER, *Historia oreža polskiego 963–1795.*, Warsawa 1981.

RUDOLF VON OTTENFELD – OSCAR TEUBER, *Die österreichische Armee von 1700 bis 1867.*, Wien 1895.

J. REVOL, *Histoire de l´Armée francaise*, Paris 1929.

JACQUES COMTE DE LA RUPELLE, *Le mareschal de Bercheny de Szekes, Vivat hussar, N° 12*, Tarbes 1977.

GEORG SCHREIBER, *Des Kaisers Reiterei. Österreichische Kavallerie in vier Jahrhunderten*, Wien 1967.

ZACHAR JÓZSEF, *A franciaországi Bercsényi-huszáezred története 1721–1791.*, Hadtörténelmi Közlemények, 105, 1992, p. 33–71.

ZACHAR JÓZSEF, *Franciaország magyar marsalja, Bercsényi László*, Budapest 1987

Związki Franciszka II Rakoczego (1676–1735) z Polską

Jacek Feduszka

Wstęp

Nie sposób w krótkim referacie zaprezentować rozległe i wielokierunkowe związki przywódcy największego z węgierskich powstań narodowych w XVII i XVIII wieku, księcia Franciszka II Rakoczego (1676–1735), z Polską i Polakami. W niniejszym tekście skoncentrujemy się więc na przeglądzie najważniejszych, w naszej ocenie, relacji między księciem Siedmiogrodu i Węgier a Polską u schyłku XVII i na początku XVIII wieku.

Powyższe relacje dotyczą zarówno pochodzenia i przodków księcia Rakoczego, jako że w jego żyłach płynęła także polska krew, jak i sfery życia prywatnego w okresie bezpośrednio poprzedzającym powstanie węgierskie lat 1703–1711, w czasie którego to zacieśniły się związki księcia z Polską. Istotne także będą zagadnienia współpracy i sojuszu polityczno-militarnego księcia Rakoczego z wielkimi rodami ówczesnej Rzeczypospolitej, takimi jak Sieniawscy i Potoccy. Na zakończenie przyjrzymy się wybranym aspektom działalności księcia Rakoczego na emigracji w Polsce po upadku powstania w 1711 roku.

Nasze rozważania oparliśmy w zasadniczej części o dostępne źródła drukowane jak i opracowania historyków polskich, węgierskich i ukraińskich XIX i XX wieku, które w zasadniczej swojej części prezentują relacje i związki między księciem Rakoczym a Polską i Polakami w okresie jego największej aktywności politycznej. Opierając się na opiniach stosunkowo nielicznej grupy badaczy zajmujących się problematyką związków księcia Rakoczego z Polską oraz poprzez analizę materiałów źródłowych, postaramy się określić to w jakim zakresie wpływała na osobę księcia i motywy jego działań oraz na przebieg powstania węgierskiego lat 1703–1711, skomplikowana sytuacja polityczna w Rzeczypospolitej doby wojny północnej (1700–1721), toczonej, jak wiadomo, przez Rosję, Szwecję, Rzeczypospolitą i Saksonię w zasadniczej części na ziemiach polskich.

Polscy i węgierscy badacze związków księcia Franciszka II Rakoczego z Polską i Polakami

Jedynym XIX-wiecznym historykiem polskim, który szerzej podjął w swoich badaniach, zagadnienie związków księcia Rakoczego z Polską, czyniąc to na szerokim tle kontaktów polsko–węgierskich od schyłku XVII wieku, był Kazimierz Jarochowski (1828–1888), znawca i badacz epoki saskiej w Polsce. Historyk ten, wywodzący się ze szkoły lelewelowskiej w polskiej historiografii, stworzył w kilku swoich pracach (na czele

z fundamentalnymi „*Dziejami panowania Augusta II, od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*"),[1] znakomitą panoramę dziejów wewnętrznych, polityki i wojskowości, okresu saskiego w Rzeczypospolitej. W odrębnym studium, opublikowanym w całości w 1886 roku, zajął się także osobą księcia Franciszka II Rakoczego. Opierając się na skromnym materiale źródłowym, przedstawił K. Jarochowski bardzo barwnie i plastycznie polskie, a także i rosyjskie, kontakty księcia Rakoczego, zarówno przed rokiem 1703 jak i w czasie trwania powstania węgierskiego.[2] K. Jarochowski, jako pierwszy polski historyk, starał się także zgłębić przyczyny, które sprawiły, że osoba księcia Rakoczego uzyskała tak niezwykłą popularność w Polsce w początkach XVIII wieku. W jego ocenie, obok panujących wśród szlachty polskiej nastrojów nieufności wobec Habsburgów, którzy pozbawili zarówno Węgrów jaki Czechów wolności, „drugą przyczyną - jak pisał - powodzenia Rakoczego w Polsce była nadzwyczajność jego przygód młodości, urok osoby [i] odgrywająca tradycyjnie w Polsce rolę, wielkopańska fantazja (...)".[3]

Kolejne szersze opracowanie w historiografii polskiej, poświęcone zarówno księciu Rakoczemu jak i początkom kierowanego przez niego powstania, opublikował w swoich „Szkicach historycznych", Ludwik Glatman na początku XX wieku.[4] Opracowanie L. Glatmana w zasadniczej części oparte jest na pracy K. Jarochowskiego dotyczącej Franciszka II Rakoczego. L. Glatman korzystał także obficie z pamiętników księcia Rakoczego[5] i w toku wykładu skupił się wyłącznie na pierwszym okresie powstania węgierskiego (lata 1703–1704). Ważnym elementem opracowania L. Glatmana jest przedstawienie genezy związków rodzinnych Franciszka II Rakoczego z Polską, a także analizy stosunków polsko–węgierskich od schyłku panowania na tronie polskim Jana III Sobieskiego. Równolegle zarysowane są także przyczyny jakie doprowadziły do wzrostu niezadowolenia z rządów habsburskich na Węgrzech i wybuchu antyhabsburskiego powstania w 1703 roku.

W odniesieniu do początków powstania węgierskiego i lat bezpośrednio poprzedzających jego wybuch, pewne znaczenie posiadają także opracowania poświęcone dziejom Brzeżan, rodowej siedziby Sieniawskich w ziemi lwowskiej, w których to pod przyjaznym dachem możnego rodu Sieniawskich, a szczególnie u Elżbiety Heleny z Lubomirskich Sieniawskiej (1667–1729), wojewodziny bełskiej, żony Adama Sieniawskiego, znalazł książę Rakoczy

[1] K. JAROCHOWSKI, *Dzieje panowania Augusta II*; zob. A. WIERZBICKI, *Historiografia polska*, p. 361–365.
[2] K. JAROCHOWSKI, *Epizod Rakoczowy*.
[3] Uo. p. 256.
[4] L. GLATMAN, *Początek powstania Rakoczego*.
[5] BRENNER D. – BETHLEN M. – PROSPER, M. – RÁKÓCZI F., *Histoire des révolutions de Hongrie*; L. GLATMAN, *Początek powstania Rakoczego*.

pomoc i schronienie. Zarówno J. Czarnecki, jak i M. Maciszewski autorzy dwóch odrębnych monografii Brzeżan z początków XX wieku,[6] wspominają pobyt Franciszka II Rakoczego w zamku brzeżańskim i omawiają szerokie wsparcie jakiego udzielili Rakoczemu Sieniawscy w początkach powstania węgierskiego. Wymieniają także i inne rody magnackie, które udzieliły pomocy powstaniu węgierskiemu i osobie księcia Rakoczego. Temu ostatniemu zagadnieniu w początkach XX wieku poświęcił także studium historyk ukraiński S. Thomašivskij, zajmując w swoich rozważaniach co prawda stanowisko antypolskie i antymagnackie, ale co warto dodać, rzeczowo prezentując wsparcie jakie rody Rzeczypospolitej udzieliły powstaniu węgierskiemu i osobie księcia Rakoczego.[7]

Kolejne, nieliczne, opracowania poświęcone m.in. związkom księcia Rakoczego z Polską i Polakami powstały w drugiej połowie XX wieku. Zagadnieniami tymi zajmowali się: Piotr Wojtowicz, Janina Olszewska i Jerzy Robert Nowak.[8] Poza tymi badaczami, również najnowsze opracowania poświęcone takim osobom jak: E. H. z Lubomirskich Sieniawska, Adam Sieniawski oraz Józef Potocki, autorstwa: Andrzeja K. Link-Lenczowskiego, Bożeny Popiołek i Marka Wagnera, przynoszą liczne szczegóły związków między księciem Rakoczym a przedstawicielami polskich rodów arystokratycznych na przełomie XVII i XVIII wieku.[9] Warto podkreślić, że opracowania J. Olszewskiej i J. R. Nowaka to przede wszystkim edycje materiałów źródłowych do powstania węgierskiego 1703–1711 roku i do biografii Franciszka II Rakoczego, stanowiące pierwsze przekłady na język polski materiałów opublikowanych już drukiem w XIX i XX wieku m.in. na Węgrzech.[10]

Odrębną grupę opracowań poświęconych związkom polsko–węgierskim w okresie powstania węgierskiego lat 1703–1711 i osobie księcia Rakoczego oraz jego pobytom w Polsce, stanowią prace autorów węgierskich, opublikowane w języku polskim. Są to opracowania i artykuły Jozsefa Perényi, Lajosa Hopp'a i Jozsefa Csapláros'a.[11] Podkreślić należy, że szczególnie istotne znaczenie dla badań nad związkami osoby Franciszka II Rakoczego z Polską, posiadają opracowania L. Hopp'a, opublikowane w języ-

[6] J. CZARNECKI, *Brzeżany*; M. MACISZEWSKI, *Brzeżany*

[7] S. THOMAŠIVSKIJ, *Ugorščina*.

[8] P. WOJTOWICZ, *Szlak wyprawy Rakoczego*; J. OLSZEWSKA, *Z diariusza*, p. 109–114.; J. R. NOWAK, *Rakoczy*; J. R. NOWAK, *Węgry bliskie*, p. 137–165.; J. R. NOWAK, *Franciszek II Rakoczy*. oprac. wg. wydania: RÁKÓCZY F., *L'autobiographie*.

[9] A. LINK-LENCZOWSKI, *Józef Stanisław Potocki*; B. POPIOŁEK, *Królowa bez korony*; A. LINK-LENCZOWSKI, *Sieniawski Adam Mikołaj*; A. LINK-LENCZOWSKI, *Sieniawska z Lubomirskich Elżbieta*; M. WAGNER, *Adam Mikołaj Sieniawski*; A. LINK-LENCZOWSKI, *Potocki Józef*.

[10] J. OLSZEWSKA, *Z diariusza*; RAKOCZY F, *Pamiętniki*.

[11] PERÉNYI J., *Franciszek Rakoczy II*; HOPP L., *Pobyt Ferenca Rakoczego*; HOPP L., *Rakoczy w Polsce* (mps. w posiadaniu A. K. Link-Lenczowskiego w Krakowie); CSAPLÁROS J., *Sprawy polskie*. Zob. też: J. REYCHMAN, *Ze stosunków kulturalnych*.

ku węgierskim, obejmujące związki księcia Węgier, zarówno w odniesieniu do tradycji polsko–węgierskich w początkach XVIII wieku,[12] jak też na szerszym tle emigracyjnej działalności księcia Rakoczego w Polsce przed i po powstaniu węgierskim.[13]

Powyższy przegląd opracowań poświęconych związkom Franciszka II Rakoczego z Polską, świadczy o niewielkim zainteresowaniu całokształtem zagadnień związanych z kontaktami polsko–węgierskimi w okresie powstania lat 1703–1711 ze strony badaczy polskich. Z wyjątkiem kilku artykułów, również obfita literatura w języku węgierskim, dotycząca tych zagadnień, opublikowana zarówno w XIX jak i XX wieku, nie doczekała się edycji w języku polskim, przykładem takich opracowań są przede wszystkim, wspomniane przez nas prace L. Hopp'a. W tym miejscu wypada przytoczyć opinię J. Ślaskiego z cytowanej już recenzji jednej z rozpraw L. Hopp'a, (opinię jak najbardziej aktualną także w odniesieniu do historii związków polsko–węgierskich u schyłku XVII wieku): „*Polskę i Węgry łączyło dawniej bezpośrednie sąsiedztwo. Obydwa kraje zbliżały też różnorakie związki polityczne. Kontakty owe nie są jeszcze wprawdzie w pełni znane, ale przynajmniej tkwią dość głęboko w naszej świadomości. Ich rezultatem są wzajemne zależności kulturalne (...). O tej właśnie wspólnej polsko–węgierskiej przeszłości kulturalnej i literackiej niestety i mało wiemy i niezbyt wyraziście ją sobie uświadamiamy. Zaległości naukowe są w tej dziedzinie duże. Przyczyny zaniedbań należy doszukiwać się zarówno w obustronnych trudnościach językowych jak też w orientacjach badawczych, zwróconych przede wszystkim ku Zachodowi*".[14] Opinia ta wyrażona ponad 30 lat temu, w naszej ocenie, nic nie straciła na aktualności także w odniesieniu do badań historycznych. Dowodem na to jest fakt, że np. w odniesieniu do związków polsko–węgierskich w latach 1703–1711, spośród opublikowanych poważnych prac naukowych zajmujących się tym okresem od lat 90 tych XX wieku do roku 2006 wymienić można tylko jedną, cytowaną już przez nas pracę B. Popiołek, poświęconą działalności politycznej Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, przyjaciółki i protektorki księcia Franciszka II Rakoczego.[14a]

Związki rodzinne Franciszka II Rakoczego z Polską
Obraz Rzeczypospolitej po śmierci króla Jana III Sobieskiego

Franciszek II Rakoczy urodził się w 1676 roku w Borsi w komitacie zémplińskim. Jego dziadkiem ze strony matki Ilony Zrinyi, był Piotr Zrinyi,

[12] HOPP L., *A lengyel–magyar hagyományok*.
[13] HOPP L., *Egy lengyel emlékirat*; HOPP L., *A Rákóczi-emigráció*; Zob. rec. J. ŚLASKI, *Hopp Lajos*.
[14] Uo. p. 339–340.
[14a] B. POPIOŁEK, *Królowa bez korony*.

brat Mikołaja, stracony z wyroku sądowych władz austriackich za uczestnictwo w spisku Wesselényi'ego (1671 r.). Matką babki Franciszka II – Zofii Batory, była hrabina Anna Zakrzewska z rodu Kostków, której matka Zofia Kostka wydała za mąż jedną ze swoich córek za Adama Sieniawskiego. Poprzez koligacje z Kostkami i Sieniawskimi, książę Rakoczy daleko spokrewniony był także z Wiśniowieckimi i Radziwiłłami.[15]

Franciszek II po swych przodkach odziedziczył najszczytniejsze tradycje walki Węgrów o wolność. Po swoim, wcześnie zmarłym, ojcu stał się spadkobiercą tradycji Rakoczych i Batorych. Jako, że był przybranym synem Imre Thököly' ego, przywódcy wielkiego powstania Węgrów z lat 1672–1685, po upadku powstania i zdobyciu przez wojska cesarskie twierdzy w Munkaczu, wraz z matką Iloną Zrinyi i rodzeństwem trafił młody Franciszek do niewoli austriackiej. Został wówczas oddany pod opiekę OO. Jezuitów i wychowany przez nich w ostrym rygorze i w duchu katolickim. W 1700 roku po powrocie na Węgry, zorganizował Franciszek wraz ze swoim przyjacielem Miklósem Bercsenyi'm nowy spisek antyhabsburski. Działania te zostały jednak odkryte przez policję wiedeńską. M. Bercsenyi'emu udało się uciec do Polski, Franciszek Rakoczy natomiast trafił do więzienia w Wiener Neustadt. Od śmierci uratowała go żona, księżniczka heska Charlotte-Amalie von Hessen-Rheinfels (1699–1722), ułatwiając mu ucieczkę. Franciszek Rakoczy udał się śladem swojego przyjaciela, do Polski. Przybył do Warszawy 24 listopada 1701 roku.[16]

Od tego momentu rozpoczyna się najważniejszy okres w życiu Franciszka Rakoczego. Na ziemi polskiej szukać on będzie poparcia dla węgierskiej sprawy narodowej i powstania antyhabsburskiego. Warto w tym miejscu przybliżyć sytuacją w ówczesnej Rzeczypospolitej, w momencie kiedy Franciszek Rakoczy stanął na ziemi polskiej i rozpoczął swoje zabiegi o poparcie dla sprawy powstania na Węgrzech.

W roku 1696 zmarł król Jan III Sobieski, zwycięzca spod Wiednia, gdzie wojska sprzymierzone pokonały Turków i zahamowały ekspansję turecką w głąb Europy. Po śmierci króla nastał okres wielkiego chaosu w Rzeczypospolitej. Bezkrólewie trwało dłużej niż poprzednie w 2 połowie XVII wieku. Walka o przeforsowanie swojego kandydata na tron, prowadzona przez frakcje magnackie, coraz bardziej jawnie popierana była i finansowana przez obce mocarstwa. Na przełomie XVII i XVIII wieku zainteresowanie dalszymi losami Polski wyrażały zarówno Rosja, Austria i Prusy, jak też Turcja oraz Szwecja a po części Francja. Mocarstwa sąsiadujące z Polską, rządzone silną ręką swoich monarchów, na gruncie polskim stawiały na

[15] RAKOCZY F., Pamiętniki p. 151, 148 przypis 51.

[16] Uo. p. 141; 10 XI 1701 roku Franciszek Rakoczy znalazł się w Podolińcu („*jednym z trzynastu miast (...) należących do króla polskiego*") na Spiszu. Tego samego dnia z Wiednia wysłano za nim listy gończe, wyznaczając nagrodę w wysokości 24 tysięcy funtów za schwytanie go lub zabicie.

zagorzałych obrońców polskiej „złotej wolności" i przywilejów szlacheckich, z osławionym „liberum veto" na czele. Gwarancje niezmienności ustroju, uniemożliwiały skuteczne reformy, czy to samorzutne, czy podejmowane przez kolejnych panujących w Polsce. W efekcie kolejne elekcje związały Polskę unią personalną z Saksonią Wettynów. Zarówno August III, panujący w latach 1696–1733, jak i August III, panujący od 1733 do 1763 roku, objęli tron polski dzięki zgodzie mocarstw ościennych - Rosji, Austrii i Prus, oraz dzięki odpowiednim sumom pieniędzy, rozdawanym magnatom i głosującej szlachcie, a także ze względu na łatwość przerzucenia do Polski wojsk z pobliskiej Saksonii. Dzięki tym atutom Wettynowie mogli skutecznie eliminować lub blokować kontrkandydatów, w osobach Franciszka Ludwika de Bourbon księcia Conti czy Don Emanuela infanta portugalskiego, wysuwanych na tron polski m.in. przez stronnictwo profrancuskie w Rzeczypospolitej.

Obrany w 1696 roku na króla Polski August II od początku traktował Polskę jako zaplecze ekonomiczne do realizacji swoich planów wyniesienia Saksonii do roli wiodącej wśród państw europejskich. Licząc na łatwy sukces polityczny, August II jako elektor saski, w przymierzu z Danią i Rosją, wystąpił zbrojnie przeciwko Szwecji, rozpoczynając tzw. wojnę północną (1700–1709). Sprzymierzeńcy zaskoczeni jednak zostali błyskawiczną akcją króla Szwecji Karola XII, rozprawieniem się z Danią, a zaraz potem pokonaniem wojsk rosyjskich i saskich. Wkraczając na ziemie polskie Karol XII ogłosił detronizację Augusta II i przeprowadził elekcję Stanisława Leszczyńskiego (w 1704 roku), jednego z twórców nieprzychylnej Augustowi II konfederacji wielkopolskiej szlachty, przekształconej 16 lutego 1704 w Warszawie w konfederację generalną. Stanisław Leszczyński nie miał jednak szerszego poparcia. Otaczała go niechęć i wrogość przedstawicieli świetniejszych rodów magnackich: Wiśniowieckich, Jabłonowskich, Radziwiłłów, Potockich i Lubomirskich, przedstawicieli, którzy – zdaniem Prymasa Polski Michała Radziejowskiego – „*mogli również ubiegać się o koronę*".

Związki polityczne i militarne Franciszka II Rakoczego w Polsce

W tym samym czasie przedstawiciele dwóch z wymienionych wyżej rodów magnackich: Potockich i Lubomirskich oraz związanych z tymi ostatnimi Sieniawskich, zaangażowali się w poparcie dla sprawy węgierskiej i konkretną pomoc dla Franciszka Rakoczego. Józef Potocki (1673–1751), starosta halicki (od 1687 r.), wojewoda kijowski (1702–1744), późniejszy hetman wielki koronny (z nominacji Stanisława Leszczyńskiego w 1707 r. i w latach 1735–1751), w okresie od 1702–1703 r. zaangażował się w udzielenie pomocy Franciszkowi Rakoczemu i jego powstańcom. Franciszek Rakoczy wspólnie z M. Bercsenyi'm często gościli w Stanisławowie na Ukrainie, siedzibie wojewody kijowskiego. Józef Potocki, rywalizujący we wspomaganiu Rakoczego z Sieniawskimi, zezwolił w 1702 roku na prowadzenie

przez powstańców węgierskich zaciągów jazdy i piechoty w swoich dobrach ukraińskich. Król Polski August II nie sprzeciwiał się tej akcji, nie chcąc sobie zrażać wpływowego i drażliwego magnata, będącego w gruncie rzeczy przeciwnikiem Wettyna zasiadającego na tronie polskim. Józef Potocki zaangażowany aktywnie przede wszystkim w sprawy polskie, próbował realizować różne pomysły zmierzające do uspokojenia sytuacji w Rzeczypospolitej po elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1704 roku. Uczestniczył w wielu akcjach zaczepnych przeciwko skonfederowanej szlachcie (m.in. pod Gdańskiem i Tczewem w V–VII 1706 r.). Wraz z bratem Michałem Potockim, brał udział w ostatniej wielkiej bitwie stoczonej na terytorium Rzeczypospolitej przez koalicję polsko – sasko – rosyjską z armią szwedzką pod Kaliszem 29 października 1706 roku. Po przegranej dostał się do niewoli saskiej wraz z częścią swojego 6 tysięcznego korpusu jazdy. Następnie jego i jego rodzinę przekazano pod straż najbardziej brawurowego zagończyka z czasów wojny północnej – Adama Śmigielskiego, zakochanego - nota bene - w córce Józefa Potockiego – Zofii. Adam Śmigielski, który zamierzał już wówczas przejść na stronę szwedzką, uwolnił Józefa Potockiego wraz z rodziną z niewoli. Wojewoda kijowski po wyekspe-diowaniu rodziny na Węgry, przebił się do Wielkopolski, gdzie zamierzał odtworzyć swoje siły.[17]

Józef Potocki w latach 1707–1709 uczestniczył nadal w rozmaitych operacjach wojennych, przemierzając Rzeczypospolitą wzdłuż i wszerz. W połowie 1707 roku znajdował się w okolicach Gdańska, w lutym 1708 roku operował ze swoją jazdą w Wielkopolsce, skąd skierował się na Podlasie. W ostatniej większej bitwie jaką stoczył Józef Potocki z oddziałami konfederatów sandomierskich pod Koniecpolem 21 listopada 1708 roku, poniósł całkowitą klęskę, co w konsekwencji uniemożliwiło mu opanowanie Małopolski i późniejsze ewentualne przedarcie się na Podlasie, by połączyć się ze Stanisławem Leszczyńskim i wsparcie wojsk Karola XII, który utknął na Ukrainie.[18]

W drugiej połowie sierpnia 1709 roku po klęsce Szwedów pod Połtawą, Józef Potocki próbował wraz z resztkami armii szwedzkiej przedrzeć się na zachód. W efekcie działań Stanisława Leszczyńskiego i gen. szwedzkiego Krassau, J. Potocki został odcięty z dywizją liczącą ok. 10 tysięcy żołnierzy. Wraz ze swoimi żołnierzami, zagrożony okrążeniem przez wojska rosyjskie gen. H. Goltza, J. Potocki podjął udaną próbę przebicia się na południe. Zimą 1709 roku osiągnął południowo zachodnie krańce Małopolski i na przełomie 1709 i 1710 roku znalazł się w Munkaczu na Górnych Węgrzech, objętych powstaniem antyhabsburskim.[19] Józef Potocki miał wówczas pod rozkazami ok. 4000 żołnierzy, złożonych z 3 pułków dragonów szwedzkich, Francuzów

[17] A. LINK-LENCZOWSKI, *Józef Stanisław Potocki*, p. 312.
[18] Uo. p. 314.
[19] A. K. LINK-LENCZOWSKI, *Józef Potocki*, p. 63.

oraz chorągwi husarskich i pancernych pod dowództwem pułkowników Grudzińskiego, Bazylego Zagwoyskiego i Krzysztofa Urbanowicza.

Przybycie Józefa Potockiego na tereny objęte powstaniem Franciszka II Rakoczego, stwarzało dość kłopotliwą sytuację dla Rakoczego, tym bardziej, że ścigający wojsko Potockiego, Rosjanie wkroczyli na Spisz i zajęli Lubowlę. Ostatecznie Franciszek II Rakoczy przyjął J. Potockiego wraz z wojskiem, na swoją służbę. W styczniu 1710 roku podpisano także układ, w konstrukcji którego pośredniczył markiz Jean-Luis Dusson de Bonnac (1672–1738), poseł francuski przy królu szwedzkim (a następnie przy Stanisławie Leszczyńskim i Auguście II).[20] W ramach układu zastrzeżono, że oddziały Potockiego nie zostaną użyte ani przeciwko carowi rosyjskiemu ani przeciwko Augustowi II.

Franciszek II Rakoczy w swoich „*Pamiętnikach...*", tak relacjonował te fakty:

„ *Pod koniec jesieni* [1709 roku – J. F.]*, przypadek sprowadził mi na pomoc posiłki w liczbie dwóch tysięcy ludzi, znajdujących się faktycznie pod bronią, z wojewodą kijowskim Potockim na czele.*[21] *Ów magnat* (...) *po klęsce jaką poniósł z ręki Moskali został zmuszony do wycofania się nad granicę Węgier, a będąc ściganym, poprosił mnie o pozwolenie wkroczenia na moje ziemie, powołując się na naszą przyjaźń, której wymowne dowody dał mi na początku wojny, wspierając mnie kilkoma oddziałami wojska*.

Odpowiedziałem mu, iż jestem i zawsze będę szczęśliwy mogąc mu w dowód przyjaźni wyświadczyć przysługę. Będąc jednak w przymierzu z carem nie mogę przyjąć jego oddziałów w taki sposób, jak gdyby były one wojskiem króla szwedzkiego i króla Stanisława [Leszczyńskiego – J. F.]. *Toteż, aby je ocalić zaproponowałem im wstąpienie na moją służbę i złożenie mi przysięgi wierności. dzięki temu spotka je na pewno lepszy los niż gdyby mieli stać się jeńcami wojennymi Moskali, którzy mocno na nich napierali; w związku z tym wojsko to nie miało zbyt wiele czasu na deliberacje i przyjęło moją ofertę*.

Oddziały te weszły na ziemie węgierskie od strony Munkacza, gdzie stawiłem się osobiście, aby je przyjąć. Złożyły mi hołd o czym kazałem donieść moskiewskiemu brygadierowi, który szedł za nimi, iż nie należą już one do wrogów cara, lecz do jego sprzymierzeńca, który powoła się na sojusz zawarty z owym władcą, w razie gdyby generał ów wszedł w moje granice z zamiarem pościgu (...)".[22]

---

[20] J.-L. Dusson de Bonnac odegrał istotną rolę w początkach powstania węgierskiego dzięki temu, że udzielił kurucom niewielkiej pomocy materialnej, już przed decyzją dworu francuskiego w tej sprawie, i zachęcił partię francuską w Polsce do wsparcia powstania; zob. J. R. Nowak, przypisy do Franciszek II Rakoczy, *Pamiętniki*, p. 418., przypis 53.

[21] Józef Potocki wojewoda kijowski i Stanisław Tarło, marszałek dworu, przybyli do Rakoczego 25 listopada 1709 roku; cyt. za: RAKOCZY F., *Pamiętniki*, p. 347.

[22] Uo. p. 347–348. Na oddziały J. Potockiego składały się m.in.: 4 kompanie dragonów wojewody (160 żołnierzy), gwardziści króla Stanisława Leszczyńskiego, oddziały Tatarów litewskich, dragoni zwerbowani w Polsce przez markiza de Bonnac za zgodą króla Szwecji, dowodzeni

22 stycznia 1710 roku korpus Józefa Potockiego wziął udział w bitwie powstańców węgierskich z wojskami austriackimi pod Vadkert. W kwietniu 1710 roku Józef Potocki bez wiedzy Węgrów, wyruszył wraz z wojskiem do Mołdawii. Ze znacznie uszczuplonymi i zdemoralizowanymi oddziałami dotarł do Jass, gdzie spodziewał się jeszcze pomocy ze strony hospodara mołdawskiego Mikołaja Maurocordata. Ten jednak odmówił. Ostatecznie w początkach maja, wiodąc ze sobą ok. 3 tysięcy żołnierzy pod dowództwem J. Sołtyka, Józef Potocki stanął u boku króla Szwecji Karola XII w Benderze.

Opuszczenie przez oddziały wojewody kijowskiego szeregów wojsk księcia Rakoczego, nie wywołało, jak się zdaje, u księcia Węgier uczucia wrogości. Było to raczej zaniepokojenie co do negatywnych skutków jakie w stosunkach z carem rosyjskim przynieść mogło starcie oddziałów polskich, pozostających na służbie Rakoczego, z wojskami rosyjskimi. Jak pisał książę Rakoczy we „*Pamiętnikach...*":

„*Owo przedsięwzięcie* [ucieczka oddziałów polskich i szwedzkich 13 kwietnia 1710 r. w kierunku Mołdawii – J. F.], *wydało mi się niepojęte, wszelako upewniwszy się co do wyjścia rzeczonych dwóch kompanii* [dragonów polskich i szwedzkich – J. F.], *posłałem zaufanego do kwatery wojewody* [J. Potockiego – J. F.], *aby dowiedzieć się jak się rzeczy mają. Nazajutrz wieczorem otrzymałem list od komisarza, który z mego rozkazu pełnił służbę przy wojewodzie. W liście tym mój oficer oznajmił mi, że nie mógł wcześniej mnie uprzedzić o pospiesznym marszu wojewody wraz z oddziałami w kierunku Máramaros, ponieważ porwano go i przetrzymywano przez dwa dni. Zdając sobie sprawę, że może to ściągnąć na mnie niedobre skutki ze strony cara, któremu dałem wszelkie gwarancje, zawierzając słowu danemu mi przez wojewodę kijowskiego* (...) *wysłałem kurierów do komitatów graniczących z Mołdawią z rozkazem aby zatrzymano wojewodę oraz jego wojsko*.

Tymczasem Polacy, którzy mieli trzy dni marszu przewagi, tak się uwinęli, że bez żadnych przeszkód przekroczyli granicę. Po owym przedsięwzięciu wojewody, postanowiłem podjąć środki ostrożności wobec polskich oddziałów regularnych. Gen. Eszterházyemu poleciłem aby im uświadomił co dla nich uczyniłem, gdy groziło im niebezpieczeństwo ze strony Moskali, co mi wówczas przyrzekli i jak mi się teraz odpłacił wojewoda. Nadto kazałem wyjaśnić im, że zmuszony jestem udowodnić carowi, iż nie działam w zmowie z jego wrogami, dlatego stawiam oddziałom polskim pewne warunki. Nie pragnę ich wcale zmuszać do służenia mi. Jeśli którykolwiek z nich nie miałby ochoty przyjąć służby w moich szeregach, wówczas otrzyma paszport i będzie mógł wycofać się na Śląsk, pozostawiając konia i broń, które i tak do nich nie należą. Na te warunki przystali gwardziści króla Stanisława oraz kilku

przez płk Bielke i płk Charriere oraz regiment piechoty Züllicha w sile 150 ludzi, należący do króla Szwecji i składający się z żołnierzy francuskich. Oddziały J. Potockiego dotarły do Rakoczego 2 grudnia 1709 roku.

zbiegłych francuskich oficerów, jednakże żołnierze oraz niżsi oficerowie z ochotą pozostali u mnie".[23]

Postępowanie księcia Węgier wobec oddziałów polskich na jego służbie, cechowało się z jednej strony atencją do Polski i Polaków, z drugiej jednak nie pozbawione było pewnej ostrożności. Powyższy przykład nie jest tutaj odosobniony. Problemy z dyscypliną i karnością w korpusie Józefa Potockiego ujawniły się już i wcześniej, gdy rozlokowano oddziały wojewody świeżo przyjęte na służbę księcia w okolicach Kecskemetu. Körös i Ceglédu, gdzie też doszło do konfrontacji zbrojnej Polaków z Serbami z Segedynu, a następnie do buntu w części oddziałów polskich, który opanowała dopiero interwencja wojewody kijowskiego, który rezydując w Koszycach, po liście od księcia Rakoczego podjął zdecydowane działania.[24]

W czasie węgierskiego powstania narodowego w latach 1703–1711, a także po jego upadku, najściślejsze i najtrwalsze związki łączyły jednak Franciszka II Rakoczego z przedstawicielami rodu Sieniawskich z Brzeżan. Szczególnie wiele dla sprawy powstania i osobiście dla Franciszka II Rakoczego sprawiły działania polityczne, pomoc finansowa i materialna, jakiej udzieliła córka marszałka wielkiego koronnego i starosty spiskiego księcia Stanisława Herakliusza Lubomirskiego (1642–1702) Elżbieta Helena z Lubomirskich Sieniawska (ok.1669–1729), wojewodzina bełska, kasztelanowa krakowska i hetmanowa wielka koronna, od 6 lipca 1687 r. żona Adama Mikołaja Sieniawskiego (1666–1726). E. Sieniawska słynna z temperamentu, inteligencji i bogactwa, była zarazem wielką miłością Franciszka II Rakoczego, jak i główną organizatorką pomocy finansowej i militarnej dla powstania węgierskiego. Również swoimi wpływami politycznymi i dyplomatycznymi wspierała księcia Rakoczego. E. Sieniawska, kobieta o wyjątkowym talencie politycznym, była faktycznym przywódcą profrancuskiej frakcji politycznej w Polsce w dobie panowania Augusta II. Współcześni określali ją nieraz jako „*nie koronowaną królową*", „*pierwszą damę Rzeczypospolitej*", podziwiano jej energię i odwagę.[25]

Działalność polityczna E. Sieniawskiej nie była jedyną domeną jej działań, cechowała bowiem wojewodzinę bełską wielostronność zainteresowań i bogata osobowość. Była mecenasem sztuki i architektury, fundatorką i inicjatorką prac restauracyjnych i budowy ponad dwudziestu pałaców, klasztorów i kościołów, inicjowała m.in. rozbudowę pałacu wilanowskiego w Warszawie.[26]

Franciszek II Rakoczy i Elżbieta Sieniawska spotkali się po raz pierwszy w noc Bożego Narodzenia 1701 roku w Warszawie. Spotkanie to zapoczą-

[23] Uo. p. 353–354.
[24] Uo. p. 352.
[25] Zob. B. POPIOŁEK, *Królowa bez korony*; A. K. LINK-LENCZOWSKI – B. POPIOŁEK, *Sieniawska z Lubomirskich Elżbieta*.
[26] Zob. P. BOHDZIEWICZ, *Wilanów za Sieniawskiej*; P. BOHDZIEWICZ, *Korespondencja*.

kowało ich długoletnie uczucie i współpracę polityczną. Tak ten fakt relacjonował książę Rakoczy w swoich późniejszych „*Pamiętnikach*...":

„ *Wojewodzina bełska przybyła* (...) *około Świąt Bożego Narodzenia do Warszawy, o czym dał nam* [Franciszkowi II Rakoczemu i M. Bercsényi'emu – J. F.] *znać ambasador francuski. Zaprowadził mnie do niej nocą; zostałem przyjęty z całą przychylnością. Co więcej, w imieniu swego męża* [Adama Mikołaja Sieniawskiego, wojewody bełskiego – J. F.] *przebywającego właśnie w swoich dobrach na Rusi, powołując się na jego przyjaźń dla mnie, dała nam całkowitą gwarancję bezpieczeństwa. Nazajutrz wyekspediowała nas w asyście swojego giermka na Ruś – podawaliśmy się za inżynierów (...) – gdzie szczęśliwie dotarliśmy na początku 1702 roku* (...)".[27]

E. Sieniawska i jej małżonek pomagali księciu Rakoczemu w nawiązaniu szerszych kontaktów z różnymi wpływowymi postaciami życia politycznego w Polsce. E. Sieniawska stworzyła księciu Rakoczemu w swoich dobrach na Rusi (Brzeżany, Moszczenica, Skole), stosunkowo bezpieczne warunki przetrwania najtrudniejszych dni do czasu wybuchu powstania na Węgrzech. Mimo zaniepokojenia rozwojem sytuacji ze strony męża E. Sieniawskiej, po rozpoczęciu walk powstańczych wojewodzina faktycznie kierowała pomocą dla powstania, udzielając wsparcia finansowego, organizując werbunek oficerów i żołnierzy do wojsk kuruckich oraz pośrednicząc w dyplomatycznej korespondencji powstańców z Francją. W opinii uczestników powstania: „*gotowa była dla powstania nie tylko ostatnie pieniądze, ale i krew własną, oddać* (...)".[28]

Pomoc, szczególnie zaopatrzenie w broń i amunicję, osobiście nadzorowana przez E. Sieniawską, przyczyniła się zarówno do początkowych sukcesów powstania, jak i do jego tak długotrwałej kontynuacji. Król Polski August II, który zamierzał wykorzystać konflikt węgiersko – habsburski w celu rozszerzenia możliwości manewru politycznego na arenie międzynarodowej i wewnętrznej w Rzeczypospolitej, ułatwiał chwilami poczynania E. Sieniawskiej, umożliwiając jej m.in. w 1703 roku kupno 1000 karabinów z saskich magazynów w Elblągu, z przeznaczeniem dla Węgrów. Fakt ten wywołał ostry protest dyplomatyczny posła cesarskiego H. J. F. Stratmanna na dworze saskim.[29]

Z osobistych kontaktów E. Sieniawskiej i księcia Rakoczego zachowała się spora korespondencja w języku francuskim. U wojewodziny bełskiej szukał książę Rakoczy nie tylko wsparcia politycznego ale i pocieszenia w ciężkich chwilach powstania, znajdując w objęciach Elżbiety miłość i zapomnienie. Z czasem, przynajmniej ze strony Franciszka II Rakoczego, uczucie ostygło i w ocenie badaczy: „kontynuował romans z E. Sieniawską bardziej w

[27] RAKOCZY F., *Pamiętniki*, p. 151.
[28] Cyt. za: J. R. NOWAK, Wstęp, in: RAKOCZY F., *Pamiętniki,* p. 17., wg BENDA K., Ráday Pál iratai, 1. köt. p. 290.
[29] A. K. LINK-LENCZOWSKI – B. POPIOŁEK, *Sieniawska z Lubomirskich Elżbieta*, p. 91.

imię interesów politycznych niż z autentycznej namiętności. W końcu znużony udawanym uczuciem wyjechał do Gdańska. Urażona E. Sieniawska nie dawała się jednak zwieść, tym bardziej, że dość szybko dowiedziała się o gdańskich podbojach miłosnych księcia. Koniec długiej miłości i nagłe urazy nie przeszkadzały E. Sieniawskiej jednak w prowadzonej grze politycznej, związanej z osobą księcia Rakoczego".[30]

W styczniu 1709 roku E. Sieniawska naradzała się w Munkaczu z reprezentantem francuskim przy księciu Rakoczym, P. Desalleurs'em, którego informowała, że car Piotr I zgadza się na elekcję każdego króla w Polsce, byleby zobowiązał się on nie prowadzić wojny z carem. Franciszek II Rakoczy myśląc poważnie o osiedleniu się w przyszłości w Polsce, zabiegał m.in. o kupno dóbr w Rzeczypospolitej. E. Sieniawska korzystając z pośrednictwa J. L. de Bonnac'a, kupiła dla księcia Rakoczego za pieniądze francuskie, dobra jarosławskie.[31] Dodać trzeba, że wojewodzina do końca nie rozliczyła się z owych pieniędzy. W przyszłości znajdowała E. Sieniawska także w różnych sytuacjach okazję do zamanifestowania swojej życzliwości wobec Węgrów (m. in. w sprawie porwania M. Bercsényi'ego w 1716 roku).

Ciekawym epilogiem do sprawy związków księcia Rakoczego z Polską i rodem Sieniawskich, był podjęty przez niego projekt małżeństwa jego syna, Györgya Rakoczego z córką E. Sieniawskiej, Zofią, wdową po Stanisławie Denhoffie (1673–1728), hetmanie polnym litewskim. Przeszkody ze strony austriackiej i śmierć wojewodziny i hetmanowej E. Sieniawskiej 21 marca 1729 roku, uniemożliwiły realizację tego planu.[32] Warto w tym miejscu dodać, że w czasie kiedy w Jarosławiu w 1711 roku obradował Senat Rzeczypospolitej, hetman A. M. Sieniawski – jak pisał J. Czarnecki – „*dostąpił wątpliwego* [sic ! – J. F.] *zaszczytu, że mu Piotr Wielki, August II i Franciszek Rakoczy, trzynastoletnią córkę Zofię w obozie pod Jarosławiem uroczyście do chrztu trzymali przy asystencyi 30000 wojska*".[33]

Obok Potockich i Sieniawskich wspierało księcia Franciszka II Rakoczego, zbrojną i finansową pomocą szereg innych rodów magnackich, głównie ze stronnictwa profrancuskiego w Rzeczypospolitej. Byli wśród nich: Prymas Polski Michał Radziejowski (1641–1705), generał wojewoda podolski i krakowski Marcin Kątski (1635–1710) i wojewoda wileński Janusz Antoni Wiśniowiecki (1678–1741). Szczególnie ciepło wspominał książę Rakoczy wojewodę podolskiego i krakowskiego Marcina Kątskiego, znanego z niezwykłej odwagi generała polskiej artylerii. M. Kątski od 1665 roku stolnik

[30] J. R. NOWAK, *Wstęp*, in: RAKOCZY F., *Pamiętniki*, p. 17.
[31] J. OLSZEWSKA, *Z diariusza*, p. 109–114.; Włości jarosławskie E. Sieniawska zakupiła po części od Marii Kazimiery Sobieskiej, w części, mocą kontraktu podpisanego 15 X 1712 roku, książę Rakoczy odstąpił majętność pod zastaw długu zaciągniętego u wojewodziny; zob. D. BAKOWSKI-KOIS, *Zarządcy dóbr Elżbiety Sieniawskiej*, p. 22. przypis 46.
[32] J. R. NOWAK, *Wstęp*, in: RAKOCZY F., *Pamiętniki*, p. 18.
[33] J. CZARNECKI, *Brzeżany*, p. 24.

przemyski i generał artylerii koronnej, uczestniczył w wojnach ze Szwecją, Rosją, Tatarami i Turcją. Walczył w bitwach: pod Podhajcami (1667 r.), Chocimiem (1673 r.), Żurawnem (1676 r.), Wiedniem (1683 r.) i Parkanami (7–9 X 1683 r.). Brał czynny udział w kampanii bukowińskiej króla Jana II Sobieskiego w 1685 roku. Był także m.in. w 1692 roku twórcą fortyfikacji Okopów Św. Trójcy między Dniestrem a Zbruczem w sąsiedztwie twierdzy w Kamieńcu Podolskim i Chocimia. Przyczynił się także do postępu sztuki artyleryjskiej w Polsce.[34]

We wspomnieniach książę Rakoczy pisał o M. Kątskim jak o swoim przyjacielu i podkreślał wagę nieocenionej pomocy i cennych rad, jakich udzielił mu wojewoda podolski.[35] Podkreślić należy, że właśnie w siedzibie M. Kątskiego w Drozdowicach, Franciszek II Rakoczy prowadził ostateczne rozmowy z wysłannikami z Węgier i zdecydował się w 1703 roku stanąć na czele powstańców kuruckich. Żołnierze M. Kątskiego stanowili także pierwszą straż osobistą księcia Rakoczego w momencie gdy wyprawił się aby przekroczyć granicę węgierską.[36]

Książę Franciszek II Rakoczy i Korona Polska

Cały okres powstania węgierskiego lat 1703–1711, to nieprzerwane wysiłki dyplomacji księcia Rakoczego o pozyskanie dla sprawy wolności Węgier: Francji, Polski, Szwecji i Rosji. Księciu Rakoczemu udało się zapewnić poparcie Francji, uzyskać od niej stałą pomoc finansową, wynoszącą od 1705 roku ok. 50 tys. liwrów miesięcznie i przekazywaną przez Gdańsk na Węgry za pośrednictwem wojewodziny Elżbiety Sieniawskiej.[37] Francuzi skierowali także na Węgry niewielką pomoc wojskową, głownie oficerów i instruktorów.

Ważną część dyplomatycznych działań Węgrów w czasie powstania, stanowią długotrwałe pertraktacje z carem Rosji Piotrem I, prowadzone ze szczególną intensywnością w 1707 roku. W tych pertraktacjach aktywną stroną pośredniczącą byli Sieniawscy.[38]

W 1707 roku, po rozbiciu przez wojska szwedzkie Karola XII oddziałów Augusta II, i w sytuacji kiedy istniało niebezpieczeństwo bezpośredniego ataku Szwecji na Rosję, car Piotr I zdecydował zwrócił się do księcia Rakoczego o pośredniczenie w porozumieniu między oboma krajami i wyraził w rozmowach z księciem, prowadzonych 22 lutego 1707 roku u Sieniawskich przebywających w Żółkwi, gotowość przyjęcia mediacji francuskiej dla

[34] L. FINKIEL, *Okopy św. Trójcy*; R. MARCINEK, *Okopy św. Trójcy*; J. L. ADAMCZYK, *Fortyfikacje*, p. 175–176.; Zob. też: T. NOWAK, *Polska technika wojenna*.
[35] RAKOCZY F., *Pamiętniki*, p. 159., 171.
[36] J. R. NOWAK, *Wstęp*, in: RAKOCZY F., *Pamiętniki*, p. 19.
[37] PERÉNYI J., *Franciszek Rakoczy*, p. 343.; Zob. B. POPIOŁEK, *Królowa bez korony*; A. K. LINK-LENCZOWSKI – B. POPIOŁEK, *Sieniawska z Lubomirskich Elżbieta*, p. 91–92.
[38] Uo. p. 92.

doprowadzenia do porozumienia szwedzko–rosyjskiego. Znając bliskie związki księcia Rakoczego z Francją, car miał także nadzieję, że po zawarciu pokoju między Szwecją a Rosją, skłoni Karola XII do zwrócenia się przeciwko monarchii Habsburgów.

W tym kontekście, logicznym następstwem nowych rosyjskich działań dyplomatycznych było zaproponowanie księciu Rakoczemu objęcia tronu w Polsce. 15 września 1707 roku car Piotr I zawarł z księciem Rakoczym porozumienie (zwane od miejsca jego zawarcia: porozumieniem warszawskim), przewidujące pomoc Piotra I w przeprowadzeniu elekcji księcia Rakoczego na króla Polski i jego wstawiennictwo na rzecz wolności Węgier i Siedmiogrodu, a ze strony księcia Rakoczego, obietnicę pośredniczenia w zawarciu pokoju między Szwecją a Rosją.

W ocenie węgierskiego historyka J. Perenyi'ego, Rosjanie nie wiedzieli: „jak słabe są w rzeczywistości kontakty węgiersko–francuskie, i że Ludwik XIV uważał Rakoczego wyłącznie za pionka na szachownicy europejskiej".[39] W naszej ocenie ważna jest rola jaką w całej grze politycznej Rosji wobec księcia Rakoczego odegrali Sieniawscy, może nie tyle wojewodzina E. Sieniawska, która była przeciwna kandydaturze księcia na tron polski, co jej mąż wojewoda bełski Adam Mikołaj Sieniawski. W lutym 1707 roku wojewoda bełski przybył na walną radę konfederacji sandomierskiej do Lwowa. Przy udziale dyplomatów cara rosyjskiego, konfederaci szukali gorączkowo oddanego sobie kandydata do tronu polskiego. Wówczas z inspiracji rosyjskiej zaproponowano koronę Franciszkowi II Rakoczemu. Ten jednak początkowo nie wyraził chęci objęcia tronu. Rosjanie więc wprost nakłaniali Sieniawskiego, by on zgodził się kandydować, ale hetman postanowił poprzeć ewentualną elekcję królewicza Konstantego Sobieskiego. Pertraktowano ponadto ze Stanisławem Leszczyńskim, a książę Rakoczy sugerował nawet, że w sprzyjających okolicznościach wojewoda Sieniawski wraz z innymi senatorami, byłby skłonny opowiedzieć się za protegowanym Szwedów.[40] 23 maja 1707 roku zebrała się kolejna rada konfederacka by przeprowadzić wybór. Kandydatem był książę Rakoczy, którego popierał poseł francuski, część zwolenników wojewody i hetmana A. Sieniawskiego i Marcina Kątskiego. Szlachta i spora grupa senatorów wysunęła kandydaturę A. Sieniawskiego, ale on odmówił, oświadczając, że: „*przyznanie mu korony nie leży w interesie Rzeczypospolitej*", i wskazał na osobę księcia Rakoczego, jako najbardziej odpowiednią. Wysłannicy rosyjscy w imieniu cara Piotra I wyrazili swoją aprobatę, ale wobec spodziewanego powrotu wojsk szwedzkich do Polski, elekcję odłożono do przyszłego roku. W efekcie nieustępliwość króla Karola XII i jego błyskawiczny przemarsz przez Polskę w kierunku Rosji udaremniły wszystkie te plany.

[39] PERÉNYI J., *Franciszek Rakoczy*, p. 443.
[40] M. WAGNER, *Adam Mikołaj Sieniawski*.

Sam Franciszek II Rakoczy nie był skłonny do objęcia tronu polskiego, jak pisał: „*Prawdę mówiąc, muszę przyznać, że nie pragnąłem wcale polskiej korony. Wręcz przeciwnie, byłem od tego bardzo daleki i rozmyślałem nawet, jak uniknąć elekcji. Toteż wysłałem Ràdaya, zwierzchnika mojej kancelarii w Siedmiogrodzie, do Saksonii, żeby szczerze przedstawił królowi Szwecji propozycję cara oraz moją odpowiedź*”.[41]

W rzeczywistości Pal Ràday skierował 22 sierpnia 1707 roku w imieniu księcia Rakoczego memorandum do powiernika króla Karola XII, gen. Carla Renskjölda. W dokumencie tym przedstawił P. Ràday powody pertraktacji księcia Rakoczego z Piotrem I, ubolewał też z powodu braku poparcia ze strony króla Szwecji dla sprawy Siedmiogrodu i Węgier. Równolegle książę Rakoczy także poinformował Stanisława Leszczyńskiego, za pośrednictwem wojewodziny E. Sieniawskiej, o swym stanowisku w sprawie tronu polskiego.[42]

Zwycięstwo armii rosyjskiej nad wojskami szwedzkimi w bitwie pod Połtawą 8 lipca 1709 roku, przyniosło: odrodzenie się Ligi Północnej, powrót Augusta II Wettina do Polski oraz odnowienie sojuszu polsko–rosyjskiego. Walna rada konfederacji sandomierskiej, która zebrała się w Warszawie 4 lutego 1710 roku przywróciła prawa Augusta II do tronu polskiego.

W 1710 roku sytuacja wojenna powstańców węgierskich walczących z armią austriacką na Węgrzech i w Siedmiogrodzie, zmieniła się wyraźnie na ich niekorzyść. Węgrzy coraz dotkliwiej odczuwali wyczerpanie długotrwałą wojną, straty wojenne potęgowane były przez pustoszącą kraj zarazę. Mnożyły się przypadki zdrady w szeregach powstańczych. We wrześniu 1710 roku wpadła w ręce Austriaków bardzo ważna z militarnego punktu widzenia, twierdza Érsekújvár. Do największych strat należała śmierć Janosa „Jednookiego” Bottyana (ok.1643–1709), największego z generałów kuruckich oraz wzięcie do niewoli innego dowódcy powstańczego, brygadiera Adama Balogha (1665–1711). W lutym 1711 roku książę Rakoczy udał się do Polski, aby osobiście pertraktować z carem Piotrem I na temat pomocy militarnej. W Polsce książę dowiedział się o nagłej śmierci Cesarza Austrii Józefa I, co rokowało Węgrom nadzieje na korzystniejszy bieg wypadków. Jednocześnie jednak nieoczekiwanie doszła księcia Rakoczego wieść, że głównodowodzący wojsk kuruckich liczących jeszcze 10 tysięcy żołnierzy, hrabia Sandor Károly, bez zgody Rakoczego podpisał pokój z Austrią w Szatmar. Pokój, który kończył jedenastoletnie zmagania wojenne powstania węgierskiego, jednocześnie zamykał ponad stuletni okres krwawych walk na terenie Węgier.

Książę Rakoczy nie przyjął warunków pokoju i proponowanej amnestii. Znalazł schronienie w Polsce. Wraz z nim w Rzeczypospolitej znalazło azyl około trzech tysięcy powstańców kuruckich. Franciszek II Rakoczy po

[41] RAKOCZY F., *Pamiętniki*, p. 323–324.
[42] Uo. p. 430., przypis 120.

krótkotrwałym pobycie w Gdańsku, w 1712 roku udał się do Francji, cały czas żywiąc nadzieję na odrodzenie sprawy węgierskiej w oparciu o pomoc Francji. Jednak po fiasku wszystkich swoich zabiegów w 1715 roku wycofał się całkowicie z życia publicznego i towarzyskiego, wybierając samotność w klasztorze kamedułów w Grosbois. Książę Siedmiogrodu i Węgier od 1717 roku ostatnie piętnaście lat życia spędził w Turcji, do końca snując różne plany powstańcze i układając memoriały na rzecz niepodległości Węgier. Franciszek II Rakoczy do końca życia zachował także jak najcieplejszą pamięć o swoich związkach z Polską i Polakami, dzięki którym mógł podjąć swoje dzieło oswobodzenia Węgier spod obcego panowania. Wyrazem tej pamięci, a także szczerych uczuć przyjaźni i silnych związków emocjonalnych z Polską, są przede wszystkim jego „*Pamiętniki. Wyznania*", spisane w odosobnieniu w klasztorze w Grosbois w pierwszej połowie 1717 roku, a wydane po raz pierwszy w 1739 roku w Hadze w ramach kilkutomowego dzieła poświęconego Węgrom i powstaniom węgierskim w XVII i XVIII stuleciu.[43]

Na zakończenie warto przytoczyć słowa jednego z historyków badających dzieje stosunków polsko–węgierskich m.in. w XVIII i XIX wieku, a odnoszące się do roli jaką odegrała Polska w życiu i działaniach księcia Franciszka II Rakoczego: „*Polska była w istocie drugą ojczyzną Franciszka II Rakoczego [...] Bez przesady możemy powiedzieć, że ziemia polska była ogniskiem walki wolnościowej Rakoczego, że jego ruch zapewne by się nie rozwinął bez poparcia przyjaznej Polski [...]*".[44]

Natomiast w odniesieniu do dzieła jakie podjął książę Rakoczy, jak i w odniesieniu do jego osoby, znamienna jest opinia wybitnego XX – wiecznego intelektualisty i prozaika węgierskiego Sándora Márai'ego (1900–1989), pochodzącego z Koszyc, który w swoim „*Dzienniku*" zanotował: „(...) *Rakoczy* (...) *poświęcił dla sprawy narodu swój majątek wielkości niemal połowy kraju (ten gest pozostanie na wieki świadectwem jego prawdziwej wielkości, ważniejszej od dyktowanych przez próżność i okrucieństwo planów snutych przez starzejącego się emigranta)* (...). *Franciszek Rakoczy II mógł na wygnaniu otworzyć jaskinię karcianą w Wersalu i żyć z pieniędzy, które wygrał w karty, bo to nie zmieniało w niczym jego człowieczej i światowej rangi, pozostał tym kim był. Ale nie mógł wstąpić jako major do armii tureckiej, ani jako sierżant liniowy do armii francuskiej, ponieważ nie był ani majorem ani sierżantem. Taka oto jest i dziś sytuacja człowieka duchowego na emigracji, żyje, jak umie i jak może, ale nie przystępuje jako wspólnik do komercjalnych czy politycznych interesów.*"[45]

Trzeba dodać także, że powstanie narodowe pod wodzą księcia Franciszka II Rakoczego było jednym z najważniejszych wydarzeń historycznych doby

[43] BRENNER D. – BETHLEN M. – PROSPER M. – RÁKÓCZI F., *Histoire des révolutions de Hongrie.*
[44] S. THOMAŠIVSKIJ, *Ugorščina*, p. 74–75.
[45] MÁRAI S., *Dziennik,* p. 69., 259.

baroku, które wpłynęło na rozszerzenie polsko–węgierskich kontaktów kulturalnych. Przez Polskę przewinęła się na początku XVIII wieku cała plejada autorów, pisarzy i poetów węgierskich m.in. P. Raday, D. Krman, A. Szathmary Király, K. Mikes. W tej dobie ważnym ośrodkiem łączącym Polskę i Węgry była Trnava (węg. Nagyszombat), z aktywnym, wyposażonym w płodną drukarnię, kolegium jezuickim. Słowacja odgrywała ważną rolę pośredniczącą między Polską a Węgrami. Rezultatem aktywnych wzajemnych kontaktów były liczne hungarica tematyczne w piśmiennictwie polskim, a zwłaszcza polonica na Węgrzech. Najliczniejszy zespół poloniców powstał w czasach Franciszka II Rakoczego. Sam książę napisał m.in. „*Dialogus Hungari cum Polono de statu moderno Poloniae*" (1709 r.). Odwoływał się także do spraw polskich D. Brenner w „*Lettre d'un Ministre de Pologne, a un sieigneur de l'Empire sur les affaires presentes de la Hongrie*".

Ciekawe opisy podróży po Polsce zostawili m.in. P. Radáy, D. Krman, a zwłaszcza A. Szathmary Király. Dużo poloniców znajduje się w relacjach J. Pápaia, spisanych w Konstantynopolu, a szczególnie w najlepszym dziele literackim z czasów Rakoczego, ujętym w formie listów z Turcji, są to pamiętniki K. Mikesa. Z lat 1703–1711, pochodzą także polonica tema-tyczne w węgierskiej poezji ludowej. Obok przekładów literatury polskiej na Węgrzech, tłumaczeń takich autorów jak m.in. K. Warszewicki, M. K. Sarbiewski, Ł. Opaliński, A. M. Fredro, S. H. Lubomirski, ciekawe ślady wzajemnych powiązań polsko–węgierskich pozostały w epistolografii, szczególnie we francuskojęzycznej korespondencji księcia Franciszka II Rakoczego z Elżbietą Sieniawską.[46]

Literatúra:

JAN LESZEK ADAMCZYK, Fortyfikacje stałe na polskim przedmurzu od połowy XV do końca XVII wieku, Kielce 2004. (Monografie, Studia, Rozprawy 48.)

DARIUSZ BAKOWSKI-KOIS, Zarządcy dóbr Elżbiety Sieniawskiej – studium z historii mentalności 1704–1726, Kraków 2005.

BENDA KÁLMÁN, Ráday Pál iratai, 1709–1711. Budapest 2003.

PIOTR BOHDZIEWICZ, Korespondencja artystyczna Elżbiety Sieniawskiej w zbiorach Biblioteki Czartoryskich z lat 1700–1729, Lublin 1964.

PIOTR BOHDZIEWICZ, Wilanów za Sieniawskiej, Lublin 1954. (Kronika Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego)

BRENNER DOMONKOS – BETHLEN MIKLÓS – PROSPER MARCHAND – RÁKÓCZI FERENC, Histoire des révolutions de Hongrie où l'on donne une idée juste de son légitime

[46] J. ŚLASKI, *Węgiersko–polskie związki*, p. 890.

gouvernement, avec les Mémoires du prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin, et ceux du comte Betlen Niklos, sur les affaires de Transilvanie, La Haye 1739.

JÓZEF CZARNECKI, Brzeżany. Pamiątki i wspomnienia, Lwów 1905.

CSAPLÁROS ISTVÁN, Sprawy polskie w literaturze węgierskiej epoki Oświecenia, Warszawa 1961.

LUDWIK FINKIEL, Okopy św. Trójcy. Dwa epizody z dziejów Polski, Lwów 1887.

LUDWIK GLATMAN, Początek powstania Rakoczego, in: LUDWIK GLATMAN, Szkice historyczne, Kraków 1906, p. 175–191.

HOPP LAJOS, A lengyel–magyar hagyományok újjászületése, Budapest 1972.

HOPP LAJOS, A Rákóczi-emigráció Lengyelorszagban, Budapest 1973.

HOPP LAJOS, Egy lengyel emlékirat a Rákóczi emigrációról, Világirodalmi Figyelő, 7, 1961, p. 89–94.

HOPP LAJOS, Pobyt Ferenca Rakoczego w Gdańsku w latach 1711–1712, Rocznik Gdański, 25, 1966, 131–157.

KAZIMIERZ JAROCHOWSKI, Dzieje panowania Augusta II od elekcji Stanisława Leszczyńskiego, aż do bitwy połtawskiej (1704–1709), Poznań 1890.

KAZIMIERZ JAROCHOWSKI, Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską, Poznań 1856.

KAZIMIERZ JAROCHOWSKI, Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską, aż do elekcji Stanisława Leszczyńskiego (1702–1704), Poznań 1874.

KAZIMIERZ JAROCHOWSKI, Epizod Rakoczowy w dziejach panowania Augusta II od roku 1703 do 1717, in: KAZIMIERZ JAROCHOWSKI, Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojska, Poznań 1886.

ANDRZEJ LINK-LENCZOWSKI – BOŻENA POPIOŁEK, Sieniawska z Lubomirskich Elżbieta, Polski Słownik Biograficzny, t. 37, Warszawa 1996, p. 90–96.

ANDRZEJ LINK-LENCZOWSKI, Józef Stanisław Potocki, in: Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów, (red.) MIROSŁAW NAGIELSKI – LUKASZ KĄDZIELA, Warszawa 1994, p. 327–328.

Andrzej Link-Lenczowski, Potocki Józef, in: Polski Słownik Biograficzny, tom. 28, Wrocław 1984, p. 59–72.

ANDRZEJ LINK-LENCZOWSKI, Sieniawska z Lubomirskich Elżbieta, in: Polski Słownik Biograficzny, t. 37, Warszawa 1996, p. 90–96.

ANDRZEJ LINK-LENCZOWSKI, Sieniawski Adam Mikołaj, in: Polski Słownik Biograficzny, tom. 37., Warszawa 1996, p. 105–115.

MÁRAI SÁNDOR, Dziennik (fragmenty), (red.) TERESA WOROWSKA, Warszawa 2004.

MAURYCY MACISZEWSKI, Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej Polskiej, Lwów 1910.

ROMAN MARCINEK, Okopy św. Trójcy, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, 27; 1995, p. 217–229.

JERZY ROBERT NOWAK, Rakoczy. Życie i działalność, Warszawa 1976.

JERZY ROBERT NOWAK, Węgry bliskie i nieznane, Warszawa 1980.

TADEUSZ NOWAK, Polska technika wojenna XVI–XVIII w., Warszawa 1970.

JANINA OLSZEWSKA, Z diariusza A[dama] Szathmariego dworzanina księcia Franciszka Rakoczego II, Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia, 10, 1977–1983, p. 109–114.

PERÉNYI JÓZSEF, Franciszek Rakoczy II i tron polski (1707–1709), tłum. B. Natoński, in: Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, (red.) JÓZEF GARBACIK, Warszawa 1960, p. 437–468.

BOŻENA POPIOŁEK, Królowa bez korony: studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669–1729., Kraków 1996. (Prace Monograficzne 203.)

RAKOCZY FERENC, Pamiętniki – Wyznania, (red.) MAJA PACZOSKA – JERZY ROBERT NOWAK, Warszawa 1988. (Biblioteka Pamiętników Polskich i Obcych)

RÁKÓCZI FERENC, L'autobiographie d'un prince rebelle: confession et mémoires de François II Rákóczi, (Szerk.) KÖPECZI BÉLA, Budapest 1977.

JAN REYCHMAN, Ze stosunków kulturalnych polsko–węgierskich w epoce Oświecenia, Warszawa 1960.

JAN ŚLASKI, A lengyel magyar hagyományok újjászületése, Lajos Hopp, Budapest 1972, A Rákóczi-emigráció Lengyelországban, Lajos Hopp, Budapest 1973, [recenzja], Pamiętnik Literacki, 66, 1975, p. 339–348.

JAN ŚLASKI, Węgiersko–polskie związki literackie, in: Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze — Renesans — Barok), (red.) TERESY MICHAŁOWSKA, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990, s. 887–888.

BORIS THOMAŠEVSKIJ, Ugorščina i Polšča na počatku XVIII vieka, Lemberg 1908.

MAREK WAGNER, Adam Mikołaj Sieniawski, in: Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów, (red.) MIROSŁAW NAGIELSKI – LUKASZ KĄDZIELA, Warszawa 1995, p. 282–284.

ANDRZEJ WIERZBICKI, Historiografia polska doby romantyzmu. Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Wrocław 1999.

PIOTR WOJTOWICZ, Szlak wyprawy Rakoczego, Teki Historyczne, 11, 1960/1961, p. 95–117

Archív Františka II. Rákócziho

Andrea Farkas

Vzhľadom na rolu Františka II. Rákócziho, resp. šľachtickej rodiny Rákócziovcov v dejinách Uhorského kráľovstva (a v rámci toho predovšetkým Sedmohradska), je samozrejmé, že každý seriózny bádateľ chce čo najdôkladnejšie spoznať osobný archív rodiny a kniežaťa. Je nesporné totiž, že bez detailnej znalosti materiálu daných archívov nemožno vykonať žiaden hlboký historický výskum. Práve preto je cieľom tejto štúdie v krátkosti oboznámiť záujemcov s históriou archívu Františka II. Rákócziho, s jeho štruktúrou v minulosti a dnes.[1]

Ako je to všeobecne známe, aristokratické rodiny už od stredoveku dostávali od panovníkov za svoju vernosť šľachtické tituly, erb a (aspoň nejaký čas) aj statky. Tieto darovania potvrdili písomne, vo forme listín. Vzhľadom na privilégiá získané takýmto spôsobom si aristokratické rodiny tieto vzácne výsadné listiny starostlivo uchovávali na vierohodnom mieste alebo – ak to považovali za dostatočne bezpečné – vo vlastnom sídle (v kaštieli, na hrade). Prirodzene, nebolo to inak ani v prípade kniežacej rodiny Rákóczi.

Archív rodiny Rákóczi sa prvý raz spomína v období panovania Juraja I. Rákócziho, sedmohradského kniežaťa (1630-1648), čiže v polovici 17. storočia. Dochované údaje ukazujú, že vtedy ešte archív rodiny uchovávali na hrade v Blatnom potoku až do čias povstania Imricha Thökölyho. Pred udalosťami nebezpečných čias doby dali vtedy previesť vzácne spisy do Mukačevského hradu. Imrich Thököly, knieža Horného Uhorska (a tiež druhý manžel vdovy Františka I. Rákócziho, Heleny Zrínskej) po páde utiekol do Turecka a vo vyhnanstve našiel útočisko v Malej Ázii, v Nikomédii (dnes Izmit), v sídle provincie Bytínia. [2] Pred odchodom však niektoré dôležité dokumenty – hlavne listiny – zobral z archívu rodiny Rákóczi a odniesol ich zo sebou do Turecka. Tieto listiny priviezli späť do Uhorska až po jeho smrti, v roku 1707. To, že išlo o naozaj dôležité dokumenty, ukáže jediný príklad: v registri – ktorý dňa 5. júna 1707 podpísali delegáti z Konštantínopolu, Ján Pápai a František Horváth – sa nachádza 27 listín, medzi ktorými je aj armáles z roku 1597, vydaný cisárom a kráľom Rudolfom II. pre Žigmunda Rákócziho.

Prirodzene, väčšina archívu Rákócziovcov zostala v Mukačeve aj po Thökölyho odchode do Turecka a tento spisový materiál – potom ako Helena

[1] Tento prehľad sa zakladá prevažne na nasledujúcich prácach, preto v texte nižšie sa na ne nebudem odvolávať: THALY K., Jelentés; THALY K., Dunántúli levéltárak ismertetése; FEKETE NAGY A., Rákóczi–Aspremont levéltár; MAKSAY F., A Rákóczi-szabadságharc levéltára; IVÁNYI E., II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára; MAKSAY F., A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltárai.

[2] Najnovšia publikácia o Thökölym a jeho živote v Turecku: SERES I., Thököly Imre.

Zrínska po dlhom obliehaní odovzdala hrad Mukačevo cisárskym vojskám (1688) – neušiel svojmu špecifickému osudu a bohužiaľ bol rozdelený na dve časti. Časť dal previezť z Mukačeva do Viedne Leopold Kolonič, viedenský arcibiskup, poručník detí Heleny Zrínskej, ktorá nasledovala svojho manžela do exilu do Turecka: Františka II. Rákócziho a jeho sestry Juliany. Druhú polovicu archívu Rákóczyovcov (ktorá taktiež nezostala v Mukačeve, lebo ju vzali do Košíc) zabavila tamojšia Spišská komora. Časť archívu nachádzajúcu sa v Košiciach triedil Ondrej Makay, a to podľa v rozdelení na jednotky cista, capsa, fasciculus a numerus aj ich detailne inventarizoval. Od Spišskej komory prevzal rodinný archív v roku 1700 Žigmund Velics, splnomocnenec rodiny. Súčasne sa aj zaviazal, že ak Spišská komora bude potrebovala spisy, rodina vyhotoví osvedčenú kópiu listín.

Spisov, ktoré zostali na rodinných statkoch, sa vtedy ujal Ján Badinyi. Keď Františka II. Rákócziho vyhlásili za plnoletého v roku 1694 a tak získal späť právo spravovať svoje statky, vzal so sebou do Blatného Potoka časť archívu uchovávanú vo Viedni. Už spomínaného Badinyiho – kedže bol s jeho prácou spokojný – potvrdil v jeho pozícii a za jeho zástupcu vymenoval Juraja Körössyho.

Tým sa však – žiaľ – putovanie archívu ešte neskončilo. V roku 1701, keď Rákócziho obvinili z vlastizrady a jeho statky skonfiškovali, archív sa znovu dostal do Košíc, do správy Spišskej komory. Po vypuknutí Rákócziho povstania v roku 1704 (potom, čo kuruckí povstalci obsadili Košice) si knieža za pomoci Žigmunda Velicsa, Jána Kéryho a baróna Františka Klobusiczkého svoj rodinný archív vybral z archívu Spišskej komory a spisy dal opäť previezť na ich staré miesto, do hradu v Mukačeve. Archív tak bol premiestnený za poldruha desaťročia až štyrikrát, čo malo nutne následky v oblasti prehľadnosť materiálu a bolo potrebné jeho opätovné triedenie. Knieža rodinný archív tak rozšíril nielen o spisy, ktoré povyberal zo Spišskej komory, ale vytvoril aj osobitnú komisiu za účelom získania prepisov všetkých listín týkajúcich sa statkov rodiny Rákóczi, a to z archívov všetkých hodnoverných miest v krajine. Knieža vtedy spravovaním archívu poveril Jána Kéryho, ktorý začal s organizáciou archívu.

Archív vtedy pozostával z troch, vzájomne oddelených častí. V prvej časti sa nachádzali rodinné, vojnové a vnútropolitické materiály, ktoré roztriedili do osobitných sérii a označili ich aj signatúrou. Prostredníctvom predkov kniežaťa sa do tejto časti dostali aj politické a administratívne spisy týkajúce sa predovšetkým Sedmohradského kniežatstva. Patrili sem aj dokumenty Imricha Thökölyho a dokumenty, ktoré vznikli po povstaní mimo oblasti súkromného práva. Do druhej časti sa zaradili hospodárske spisy, ktoré v roku 1709 prevzal od Jána Kéryho Mikuláš Baross. Spisy boli umiestnené v dvoch truhliciach a v troch sudoch na víno. Aj pre túto skupinu spisov vyhotovili inventár. V tretej časti sa nachádzala najdôležitejšia časť spisového materiálu, tzv. tajný archív. Dôverný materiál, ktorý vznikol v súvislosti povstaním –

zbierky listov, listy adresované zahraničným panovníkom, delegátom, správy, politické spisy zdedené po predkoch. Tretiu časť uchovával a usporiadal tajomník kniežaťa, Gašpar Benyiczky. (Usporiadania tejto časti, ktoré prebiehalo v období 1709 až 1710, sa zúčastnil aj sám František II. Rákóczi.) Listy usporiadali do skupín a zbalili podľa autora či obsahu, na balík pripevnili aj lístok s regestom dokumentov. Triedené spisy, pre ktoré vyhotovili tri inventáre, tak zhrnuli do dvoch sérií a ôsmych archívnych jednotiek zvaných capsa – tak vzniklo dokopy 252 balíkov.

Keď František II. Rákóczi v roku 1711, po páde povstania opustil krajinu a odišiel do Poľska, dbal na to, aby rodinný archív zachránil pred skazou. Kedže celý archív z Mukačeva previezť nedokázali, starí archivári kniežaťa povyberali najdôležitejšie spisy – spisy týkajúce sa spravovania statkov, osobné listy, spisy súvisiace s povstaním – a vyhotovili ich súpisy. Takto povyberané spisy umiestnil Juraj Kőrössy v piatich veľkých sudoch na víno, tie dal previezť na vozoch do Poľska. Archív sa tak znovu rozdelil na dve časti. Spisy na Mukačevskom hrade tiež ukryli v sudoch na víno a tie umiestnili do vínnej pivnice horného hradu. Po opakovanom páde hradu (24. júna 1711) spisy znovu previezli do Košíc, do archívu Spišskej komory.

Čo sa týka spisov prevezených do Poľska, tie najprv zobrali do mesta Jaroslaw na západe Haliče,[3] presnejšie povedané umiestnili ich v kaštieli pri statku v meste Jaroslaw. Keď sa knieža presťahoval do Gdansku, jeho archív sem tiež previezli a pokračovali v jeho triedení tam, kde prestali. Na príkaz kniežaťa Gašpar Beniczky pokračoval v elenchizácii a Štefan Fogarassy (starý rodinný archivár) zašil visiace pečate rodiny do textilných sáčkov. Triedili v Mukačeve neinventarizovanú a odvtedy vzniknutú diplomatickú korešpondenciu a okrem toho spisy Jaroslawského panstva a spisy dvoranstva manželky kniežaťa. Výsledkom usilovnej práce bolo, že do roku 1712 roztriedili všetky časti celého archívu.

Medzitým sa sestre Františka II. Rákócziho, Juliane (grófke Aspremont),[4] po potlačení povstania podarilo ponechať si v Uhorsku časť rodinných statkov, ale rodinný archív nezískala.[5] Knieža sa však aj vo svojom vyhnanstve staral o archív, ktorý zostal v Poľsku – zabezpečením ochrany archívu poveril konkrétne Štefana Krucsayho. Pre vojnové nebezpečenstvo ohrozujúce Gdansk dal Krucsay (majúc na zreteli bezpečnosť) previezť spisový materiál v dvoch truhliciach do kláštora karmelitánov v Gdansku a tam ich dal do úschovy. O dokumenty sa karmelitáni starali až do roku 1749 (do Krucsayho smrti) – vtedy advokát rodiny, Imrich Izdenczy Komlósi zaplatil poplatok za

[3] O vzťahu Františka II. Rákócziho a mesta: www.hhrf.org/rmsz/03dec/031206.htm

[4] Gróf Ferdinand Gobert Aspremont-Reckheim (1643–1708) bol manželom sestry Františka II. Rákócziho, Juliany Rákóczi (1673–1717).

[5] Ani on, ani jeho potomkovia nedokázali získať späť časť archívu uloženú v Spišskej komore, sprvu nevystavili rodine o listinách ani osvedčené odpisy.

33 ročnú úschovu (celkovo 396 zlatých) a dal previezť archív na rodinný Zborovský hrad.

„Putovanie“ archívu sa však ešte neskončilo. Za niekoľko rokov sa spisový materiál i spisy vzniknuté po povstaní dostali do Viedne, do starostlivosti generála Lyndena, poručníka Aspremontovcov. V posledných rokoch 18. storočia dal odtiaľ posledný člen rodu previezť spisy s pohnutým osudom do svojho kaštieľa v Lednických Rovniach (v Trenčianskej župe). Po vymretí rodiny Aspremont sa archív po ženskej vetve dostal k Erdődyovcom a to do župy Vas: najprv do kaštiela grófa Juraja Erdődyho v obci Gyepüfüzes, potom do kaštieľa grófa Štefana Erdődyho v obci Vörösvár. V roku 1920, keď v kaštieli vypukol veľký požiar, sa gróf Ľudovít Erdődy rozhodol, že svoj vlastný archív spolu s rodinným archívom zdedeným po rodine Rákóczi-Aspremont treba previezť do bezpečia. Preto sa rozhodol, že spisy umiestni v Národnom múzeu do večnej úschovy.

Vráťme sa späť k archívu zabavenému na Mukačevskom hrade. Ten uchovávali v archíve Spišskej komory až do vlády Márie Terézie. Vtedy ho však na príkaz kráľovnej – spolu s ďalšími archívmi – previezli do archívu Uhorskej komory, ktorej sídlo neskôr premiestnili do Budína. Keď v roku 1874 pod vedením Júliusa Paulera vznikol Krajinský archív, spisové materiály komory sem previezli tiež.[6]

Na tomto spisovom materiáli komory vykonali značné preusporiadanie vtedy, keď ich začlenili do novovytvorených zbierok – vlastnícke dokumenty umiestnili v sérii *Acta Neoregestrata*, politické a štátoprávne spisy do zbierky *Acta Publica*, listy z obdobia Rákócziho povstania zaradili k spisom *Missiles*, účtovné dokumenty a spisy považované za menej dôležité umiestnili vo fonde *Lymbus* bez spracovania. Zvyšných 36 balíkov však umiestnili bez triedenia v komorskom archíve Štátneho archívu pod menom Rákócziho archív.

Povedzme si niekoľko slov o triedeniach vykonaných v 20. storočí. Rákócziho archív – uchovávaný v archíve múzea Maďarského štátneho archívu a rozšírený o spisy týkajúce sa rodiny Aspremont, vzniknuté po roku 1711 – pomenovali na Archív Rákóczi-Aspremont. Tento archív pozostáva z dvoch hlavných skupín: zo skupiny vlastníckych spisov a zo skupiny politických spisov. Vlastnícke spisy a účtovné dokumenty prvej skupiny pochádzajú z obdobia 13. až 19. storočia. Sem zadelené spisy sa predovšetkým vzťahujú na severovýchodnú časť Uhorska a západnú časť Sedmohradska. Spisový materiál je rozdelený na 118 jednotiek capsa a v rámci toho na jednotky fascikel a numerus. Patrí k nemu päťzväzkový elench, doplnený o index osôb a vecí.

Skupina politických spisov nepochybne obsahuje najvzácnejšie spisy archívu, bohužiaľ však viacnásobné sťahovanie spôsobilo porušenie originál-

[6] Zákon č. VIII. z roku 1934 zjednotil archív Maďarského národného múzea a Maďarský štátny archív, tak sa rodinný archív Rákócziovcov rozdelený v 18. storočí konečne zjednotil v jednej inštitúcii.

neho poradia. Kvôli tomu v roku 1935 spisový materiál nanovo pretriedili a pri dôležitej práci vychádzali predovšetkým zo súpisu z roku 1710. Politické spisy vtedy rozdelili do troch skupín: 1. Spisy spred povstania (1505–1690); 2. Spisy povstania – zachoval sa aj originálny súpis; 3. Spisy vzniknuté po povstaní (1710-1712) – v tomto prípade sa inventár nedochoval, preto túto skupinu vytvorili na základe systému predchádzajúcej skupiny a pripravili aj inventár.

Dve – vlastne spolupatriace – archívy: čiže Rákócziho archív a Archív rodiny Rákóczi–Aspremont sa dodnes nachádzajú v Maďarskom štátnom archíve. Momentálne tvoria súčasť sekcie G. Tento fond je archívom Thökölyho a Rákócziho povstania (1526) 1648–1714 (1728) a jeho celkový rozsah je 18,46 bm. Sekciu G tvoria dva umelo vytvorené archívy zbierkového typu. Archív Thökölyho povstania má menší rozsah, a to necelé 4 bm. Väčšiu časť tvorí archív Rákócziho povstania, a to viac ako 15 bm. Spisy archívu zozbierali zo spisového materiálu Uhorskej komory a Spišskej komory v rokoch 1952 až 1953. Zozbierané spisy zoskupili nasledovne: zachované časti archívu kniežaťa, spisy ústredných orgánov povstania, spisy zákonných úradov, žiadosti a listy súkromných osôb, kurucké a labancké spisy. Jazykom spisov bola latinčina a maďarčina.

Počas revolúcie v roku 1956 (ktorá sa vzhľadom na päťdesiate výročie dostala vlani do centra pozornosti verejnosti v Maďarsku) utrpela budova Maďarského štátneho archívu vážne škody. Potom, čo Červená armáda vtiahla do Budapešti, vystrelila sovietska armáda na palác archívu, nachádzajúceho sa v areáli Budínskeho hradu, skoro 50 delostreleckých striel. Strely poškodili severnú a východnú stranu budovy. Najvážnejšie poškodenie vzniklo dňa 6. novembra 1956. Presne namierený zápalný granát zapálil sklad na IV. poschodí západného krídla. Presnejšie povedané, budovu Maďarského štátneho archívu naplno zasiahla strela sovietskej batérie, kedže sa údajne v budove zdržiavali ozbrojení odbojári a vojaci Červenej armády sa domnievali, že videli záblesk po výstrele.[7] Bohužiaľ, po presne mierenej strele zachvátil archíve požiar vyčíňajúci niekoľko dní, až do 12. novembra 1956.[8] Z celkového objemu dokumentov uchovávaných v Maďarskom štátnom archíve sa vtedy zničil historický spisový materiál v rozsahu 9000 bm.[9]

Škody boli rozsiahle aj kvôli búrlivému vetru a niekoľko dní trvajúcemu haseniu, ktoré zapríčinili požiar aj v ďalších dvoch skladoch. Hasením vodou totiž hasiči dosiahli len toľko, že požiar sa ďalej nešíril, ale sklad na II. poschodí zaplavili – tak sa pred skazou zachránili aspoň niektoré popálené časti rodinných archívov (napr. archív rodiny Rákóczi-Aspremont, archív

[7] LAKOS J., A Magyar Országos Levéltár, p. 347.
[8] Ibidem, p. 348.
[9] Ibidem, p. 348.

Habsburgovcov z obce Magyaróvár.)[10] Zo spisového materiálu, ktorým sa táto štúdia zaoberá, požiar zničil vlastnícke a hospodárske spisy, našťastie sa však zachránil materiál súvisiaci s povstaním.

Bádatelia, ktorí sa o tému zaujímajú, majú momentálne k dispozícii jeden inventár, a to veľmi dôkladnú prácu EMMY IVÁNYI s názvom: *II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára* [Politický archív Františka II. Rákócziho]. Táto práca vyšla aj v tlači v sérii Levéltári Közlemények, ročník 1954. Stojí tiež za zmienku, že v tom istom ročníku sa nachádza aj práca FERENCA MAKSAYHO: *A Rákóczi-szabadságharc levéltára* [Archív Rákócziho povstania].

Po tragickom požiari v roku 1956 zvyšok Archívu Rákócziho povstania umiestnili v 115 škatuliach. Z týchto Archív kniežaťa Františka II. Rákócziho sa nachádza v škatuliach 1 až 32. Túto časť nazvali „Časť prevezená do emigrácie" – obsahuje predovšetkým listy a spisy z čias Rákócziho povstania. Škatule 33 až 36 pomenovali „Časť ponechaná v Mukačeve" – tu sa nachádzajú hlavne patenty kniežaťa, vojenské a hospodárske spisy. 37. škatuľa obsahuje prípisy, žiadosti a súpisy zasadnutí Sedmohradskej rady. Do škatúľ 38 až 60 sa dostali rôzne zachované spisy Kniežacej kancelárie – rôzne podania, žiadosti, koncepty, inštrukcie, atď. V škatuliach 61 až 76 sa nachádzajú spisy Prešovskej administrácie, Zadunajskej administrácie *(Administratio Trans-Danubiana)*, Preddunajskej administrácie *(Administration Cis-Danubiana)*, Uhorskej súdnej tabule kniežaťa a kancelárie hlavného generála Mikuláša Bercsényiho. Z poslednej časti fondu boli vytvorené zbierky s názvami župy a mestá, žiadosti, listy, inventáre, krajinské politické spisy, vojenské spisy, hospodárske spisy, súdne spisy, cirkevné spisy, spisy týkajúce sa významných osôb a spisy labancov. Spisy nezaradené do žiadnej zo skupín zatriedili chronologicky.

Treba dodať, že časť archívu koncom 19. storočia vyšla tlačou v 9 zväzkoch série publikácií *Archivum Rákóczianum*, autorom ktorého bol významný bádateľ kuruckej doby, Koloman Thaly. Prvé tri zväzky obsahujú korešpondenciu Františka II. Rákócziho z rokov 1703 až 1712 písanú prevažne v maďarčine. Zväzky 4 až 8 obsahujú listy Mikuláša Bercsényiho, v poslednom zväzku sa nachádzajú listy a iné dokumenty generála Jána Bottyána.

Búrlivé časy uhorských dejín nešetrili ani neustále putujúci Rákócziho archív. Udalosti 18. storočia ovplyvnili jeho osud zásadným spôsobom, podobne ako revolúcia druhej polovice 20. storočia. Momentálne sa však nachádza v bezpečí v Maďarskom štátnom archíve, je dostupný pre bádateľov a dúfame, že to tak zostane aj v budúcnosti.

[10] BORSA I., Az Országos Levéltár épületei, p. 45.

Literatúra:

BORSA IVÁN, Az Országos Levéltár épületei, 1874–1974, Levéltári Közlemények, 50, 1979, p. 23–50.

FEKETE NAGY ANTAL, Rákóczi–Aspremont levéltár, Levéltári Közlemények, 18–19, 1940–1941, p. 441–455.

IVÁNYI EMMA, II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára, Levéltári Közlemények, 25, 1954, p. 130–141.

LAKOS JÁNOS, A Magyar Országos Levéltár története, Budapest 2006.

MAKSAY FERENC, A Rákóczi-szabadságharc levéltára, Levéltári Közlemények, 25, 1954. 94–129.

MAKSAY FERENC, A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltárai. Repertórium, Budapest 1971. (Levéltári leltárak, 52.)

SERES ISTVÁN, Thököly Imre és Törökország/ İmre Thököly ve Türkiye, Budapest 2006.

THALY KÁLMÁN, Dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferenc korára, 1873, (Értekezések a történettudományok köréből 3.) p. 23–45.

THALY KÁLMÁN, Jelentés a Rákóczi–Apremont–Erdődy levéltárról, Századok, 4, 1870, p. 581–604

Náboženská tolerancia za čias Rákócziho povstania na príklade žúp severného Uhorska

Lajos Misóczki

Povstanie v rokoch 1703 až 1711, vedené Františkom II. Rákóczim bolo prvé, ktoré sa konalo proti vláde Habsburgovcov bez náboženského podtónu. Pre boj bola zásadne potrebná podpora alebo jednota, ktorá spojila šľachticov, poddaných aj národnostných obyvateľov, bez rozdielu náboženstva.[1]

Hoci Rákócziho povstanie nebolo náboženskou vojnou, vec náboženstva v ňom príležitostne zohrávala dominantnú úlohu.[2] V takých prípadoch vojvoda postavil do služieb aktuálnej národnej veci mier cirkví, porozumenie a náboženskú toleranciu. Na potvrdenie toho môžeme citovať práve jeho: „…Keďže sme sa chytili zbrane kvôli navráteniu slobody, … nenastúpil som násilím a popudlivosťou… Povzbudzoval som k zmilovaniu a vzájomnej trpezlivosti, lebo som neschvaľoval, aby sme použili násilie v otázke svedomia."[3] Namiesto náboženského poburovania a rozkladu síl praktizoval radšej trpezlivosť, ústupky, uznanie a pochopenie. Velil totiž takej armáde, ktorej väčšina vojakov vyznávala protestantskú vieru, preto nemohol odoprieť riešenie ich krívd. „Vedome, dôsledne a jedinečne predstavoval nutne ekumenický charakter národnej pospolitosti."[4] Nedovolil, aby krivdy katolíckej alebo protestantskej náboženskej veci predbiehali záujmom národa.

Rákócziho náboženská politika a opatrenia s praktizovaním náboženskej tolerancie spájali počas povstania vec náboženstva s vecou národa. Vo vojskách nevznikli vnútorné boje a boj proti Habsburgovcom sa nestal náboženskou vojnou.[5]

Jeho súčasníci poznali hlbokú rímskokatolícku zbožnosť vojvodu, za ktorú vďačil svojej matke, Helene Zrínskej, svojmu prvému učiteľovi, františkánskemu mníchovi otcovi Jánovi Bárkányovi a Jánovi Badinyimu. „Učitelia vo mne vytvorili mravy, ktoré prislúchajú mojej hodnosti a motivovali ma k tomu, aby som sa modlil" – píše vo svojich Vyznaniach.[6] V ďalšom upevnení jeho svetonázoru, zbožnosti a tolerancie mu napomáhali aj vonkajšie okolnosti. A predsa: „vo formovaní jeho svetonázoru bol dôraz na jeho vnú-

[1] HECKENAST G., Függetlenségi harcok, p. 165–166.
[2] LADÁNYI S., A vallási türelem, p. 311.
[3] RÁKÓCZI F., Emlékiratok, p. 91.
[4] FABINY T., Rákóczi és az evangélikusok, p. 365.
[5] KARÁCSONYI J., Magyarország egyháztörténete, p. 158.
[6] RÁKÓCZI F., Vallomások, p. 13. Životopis Bárkánya (meno sa v iných publikáciách píše aj ako Bárkányi): KARÁCSONYI J., Szt. Ferenc, p. 95., 98.; TAKÁCS J. I.– PFEIFFER J., Szent Ferenc, p. 824–825.

tornom, duševnom charaktere", ako to potvrdil jeden z našich historikov 20. storočia.[7]

Jeho náboženský svetonázor dostal skoro, už v 24-ročnom veku národný, historický a vlastenecký obsah. Takto sa prihováral Bohu: „Vec maďarského národa som bral do rúk ako Tvoju vec. Myslel som, že si ma k tomu poslal Ty. Odporúčal som sa do Tvojej prozreteľnosti. A Ty si ma neopustil."[8] Jeho filozofiou s Bohom v centre prenikala jediná myšlienka, znovuzískanie slobody krajiny. Vlastenectvo sa stalo jeho druhým svetonázorom. Svetonázor, náboženský vo svojich koreňoch zostal súbežne s vlasteneckým svetonázorom, ba „jeho náboženský svetonázor sa stal záchrancom vlasteneckého svetonázoru".[9]

Jedným zo základných pilierov povstania Františka II. Rákócziho bola náboženská tolerancia. Svojím tolerantným správaním bol nielen vzorom – na prijatie a praktizovanie tolerancie získaval davy z radov svojich vojakov aj civilného obyvateľstva. Realizácia toho však bola spočiatku neľahká. Mnohí z prevažne protestantských vojakov armády si mysleli, že „udrela hodina aj na odplatu náboženských krívd. Na mnohých miestach vznikli krvavé potýčky pre opätovné získanie dávnejšie odňatých kostolov a škôl. Už sa bolo treba obávať toho, že desaťročia umelo podnecovaná náboženská nenávisť a vnútorné rozbroje roztrieštia silu povstalcov".[10] Na zásah Rákócziho sa prestalo s náboženským vigilantizmom. V zmysle svojich vojenských záujmov a politického presvedčenia nasledoval vnuknutia svojho srdca a duše: náboženskú toleranciu.[11] Zároveň šiel pre svojich prívržencov príkladom na poli náboženskej tolerancie: bolo koho nasledovať (Rákócziho, vo svojich názoroch nábožensky tolerantného) aj bolo čo nasledovať (jeho opatrenia, nariadenia a zákony, odzrkadľujúce a realizujúce náboženskú toleranciu).

Patenty, záruky náboženskej tolerancie

V dňoch 6. až 12. mája 1703 František II. Rákóczi a gróf Mikuláš Bercsényi sformulovali svoju tzv. „*brezánsku výzvu*",[12] ktorá od prvej chvíle bojov určovala jej cirkevnú neutralitu. Zakotvili v ňom zákaz obťažovania ktoréhokoľvek náboženstva.[13] Začiatkom januára 1704 bol vydaný manifest

[7] BOROVI J., Rákóczi, p. 297.
[8] Ibidem, p. 299. Cituje Františka II. Rákócziho.
[9] Ibidem.
[10] KÖPECZI B.– R. VÁRKONYI Á., II. Rákóczi Ferenc, p. 102.
[11] ESZE T., Rákóczi valláspolitikája, p. 289.
[12] Nazýva sa aj „brezánsky patent", brezánska proklamácia", „brezánsky manifest".
[13] Pre znenie viď: SPANGAR A., Continuátiója, p. 50. M. KOVÁCS J., A magyar kronikának, p. 50. (Patent je otvorený príkaz.) Úplné znenie naposledy publikované: A Rákóczi szabadságharc, (szerk.) R. VÁRKONYI Á. – KIS D. D., p. 34–35.

(antedatovaný na 7. jún 1703) so začiatkom *„Recrudescunt"* (*„Znovu otvorené"*), ktorého 16. bod stanovil ako príčiny vojny aj náboženské krivdy.[14]

Knieža vydal prvýkrát *náboženský patent* v Tokaji, dňa 10. novembra 1703.[15] Zakázal tým svojvoľné okupovanie katolíckych kostolov a ich odovzdávanie protestantom. Ďalší *náboženský patent* zo dňa 27. januára 1704 nehovoril iba o kostoloch alebo o bohoslužobných miestach, ale aj o ochrane každého cirkevného hnuteľného a nehnuteľného majetku. „So zákazom svojvoľného spätného privlastnenia cirkevného majetku, hoci aj neoprávnene odňatého je spojené povolenie pre kohokoľvek na zriadenie kostolov, cirkevných budov."[16] K činnosti cirkví bola potrebná aj Rákócziho okamžitá, priebežná pomoc, ktorá sa týkala každej oblasti a vylúčila diskrimináciu. Dňa 20. júna 1704, v tábore pri obci Solt vydal *náboženské nariadenie,* ktorým upozornil rímskokatolíckych veľkňazov na slobodné vierovyznanie protestantov.[17] Rákóczi riešenie problémov spoznaných v spojitosti s náboženskou toleranciou odkázal pred budúci poslanecký snem. Dovtedy nabádal k trpezlivosti a cirkvám poskytoval ochranu ochrannými listami.

*P*od záštitou ochranných listov

Aby sa náboženskej nenávisti predišlo a aby vojská neubližovali príslušníkom ani jedného náboženstva, vydával Rákóczi ochranné listy. Pre františkánskych mníchov v Gyöngyösi, v župe Heves odovzdal ochranný list dňa 3. septembra 1703 v satmárskom tábore.[18] Pre mesto ako také a jeho protestantskú komunitu vydal ochranný list tiež v satmárskom tábore dňa 27. septembra 1703, ktorý prevzali Banskobystričania zo Zvolenskej župy.[19] Osobitne uvádzame dobré vzťahy s príslušníkmi košickej rímskokatolíckej farnosti. Košice odovzdal cisársky generálny strážmajster gróf Hercules Pius Montecuccoli kuruckému poľnému maršalovi Šimonovi Forgáchovi 20.-21. októbra 1704.[20] Prvý bod zmluvy o kapitulácii zaručoval nerušené pôsobenie „farností, kostolov a škôl, druhý bod neporušenosť pokladníc kostolov".[21] Vojvoda vyšetril sťažnosti tamojších protestantov: „Získal uznanie náboženskej slobode a právnej rovnosti cirkví."[22] Aj to prispelo k tomu, že v milovanom meste Rákócziho neboli náboženské rozbroje.

---

[14] SZEGEDI J., Rubricae, p. 244.; ACSÁDY I., Magyarország története, p. 572.; ASZTALOS M., II. Rákóczi Ferenc, p. 151.
[15] NAGY ZS. J., Magyarország, p. 529.
[16] FAZEKAS CS., II. Rákóczi Ferenc, p. 70–72. Odvoláva sa: MNL OL G 15 (Emigrációba vitt rész) A. 2. I. 7·8. Pátens ex Miskolcz. Tento patent sa zverejnil v Miškovci.
[17] ESZE T., Tábori papok, p. 45–46.
[18] KARÁCSONYI J., Szt. Ferenc, p. 512. Odvoláva sa GYFL Gyöngyösi Protocollum I. 13. = MFKL Historia Domus Conventus Gyöngyösienis. 1767, 63–64. BACHÓ L., Gyöngyös, p. 9–10.
[19] ROSENAUER K., A besztercebányai, p. 91–92.
[20] J. DUCHOŇ, Rákóczi, p. 16.
[21] AMK Schw. 12183. Capitulatio cum civitate Cassoviensi die 22. 7bris 1704. facta
[22] KEMÉNY L., Kassa története, p. 59.

Bol vzorom náboženskej tolerancie aj pri udeľovaní výpomocí. Z mnohých prípadov: v roku 1704 pre obživu poslal reformovanému dekanovi v Komjaticiach, v Nitrianskej župe 400 zlatých.[23] V roku 1705 dal vyplatiť hladujúcim mníchom v obci Szendrő v Boršodskej župe 500 uhorských zlatých z košických príjmov z tridsiatku.[24]

Zákonmi pre ochranu náboženskej tolerancie

Cirkevné záležitosti dostali svoje miesto už na I. mierovom rokovaní v Gyöngyösi, otvorenom 12. marca 1704, *v 25 bodoch rokovania*. Aj vtedy, aj na II. rokovaní o mieri (alebo prímerí) v Gyöngyösi dňa 28. augusta, taktiež na rokovaní v Banskej Štiavnici dňa 21. októbra zostali veci náboženstva a cirkví nevyriešené, veď na týchto stretnutiach bola stredobodom jednania otázka prímeria alebo mieru.

Diskusia o veci náboženstva sa objavila znova na sneme v Szécsényi, otvoreného dňa 20. septembra 1705. Zo schválených 19 zákonov stanovil zákon č. 13. zásady náboženskej tolerancie, že z troch *tradičných náboženstiev* môže ktokoľvek vyznávať ktorékoľvek, *„a v ňom nech nie je nikým vyrušovaný"*.[25] Zákon č. 14. pojednával o príslušnosti kostolov, nech sa sporné strany rozhodnú o nich tichou dohodou. Zákon č. 15. zakotvil vec rímskokatolíckej cirkvi a Rádu Pavlínov. Zákon č. 16 až 17. stanovil, aby sa právo zemepána vo veci náboženstva zrušilo; pre náboženstvo, ktoré v niektorej obci vyznávajú viacerí, nech sa im dá kostol aj s príjmami; poslal zmiešané komisie k miestnym náboženským konaniam; tieto dohody sa mali uplatniť aj v náboženských sporoch Zadunajska. Uvedené zákony zjavne uzákoňovali aj dovtedy prijaté a realizované cirkevné a náboženské opatrenia. Vysvitlo, že Rákóczi riešil vec náboženstva tak, že ju podriadil veci vlasti.[26] Vojvoda dal na pamiatku náboženského zmieru raziť pamätné mince.[27] Zákony alebo uznesenia parlamentu dostali legislatívne orgány žúp aj písomne do 22. októbra 1705. S tým súčasne začali vykonávať svoju úlohu *zmiešané* alebo *vysielané* či *náboženské komisie* a *komisári (Commissarius Deputatus* alebo *Exmissiorum Commissariorum)*.[28]

Obyvateľstvo malo pre činnosť týchto *komisií* vo väčšine obcí porozumenie. Príklad z mnohých: vo Vojniciach v Ostrihomskej župe bývalo 306 rímskokatolíckych, 264 reformovaných a 66 evanjelických obyvateľov. Protestantov bolo viac ako katolíkov. Ale podľa rozhodnutia *komisie* kostol pripadol právom väčšiny katolíkom, spolu s farou, školou a cirkevnými

[23] ESZE T., Jeltelen sírok, p. 6.
[24] BÁNKUTI I., Rákóczi-szabadságharc, p. 132.
[25] BEÉR J. – CSIZMADIA A., Történetünk, p. 207.
[26] LADÁNYI S., A vallási türelem, p. 314.
[27] HUSZÁR L., A kuruc-kor érmészete, p. 405–406. Na prednej strane je obraz Rákócziho, na zadnej antický oltár, ktorého oheň rozdúchajú tri kňažky bohyne Vesta, symbolizujúc tri náboženstvá. Ungarn. 1000 Jahre Geschichte in Münzen, p. 51., 647.
[28] LESKÓ J., Adatok Telekessy István, p. 283. 26. tétel, p. 389. 27. tétel

poliami. Keďže sa fara mala ohradiť, reformovaní prisľúbili dvesto kolov. Prútie dodali katolíci a oni vytvorili plot. Reformovaní si ponechali dom, postavený pre faru, na dvore ktorého dostali pozemok k výstavbe kostola a školy.[29] *Zmiešané komisie* nielen zrovnávali trenice z miestnych záujmov, ale riešili aj tú-ktorú neistú principiálnu otázku alebo jedinečnú situáciu v zhode s Rákócziho náboženskou toleranciou. Vyskytla sa otázka: počet obyvateľstva materskej obce sa má spočítať oddelene, alebo treba pripočítať aj počet obyvateľov filiálok? V Dunajskej Strede v Bratislavskej župe sa katolíci zaprisahali, že ak pri určení počtu reformovaných započítajú aj filiálky a tým sa oni dostanú do menšiny, svoj kostol budú brániť do smrti. *Náboženská komisia* vedela aj v tejto horúcej situácii navodiť mier. Zvíťazila náboženská tolerancia, lebo reformovaní sa zriekli starého kostola a súhlasili s tým, že dostanú pozemok k výstavbe nového. Nato im katolíci odovzdali jeden zvon.[30]

Náboženské základy národnej vzdelanosti si tiež vyžadovali toleranciu. Rákóczi považoval vec výchovy a vzdelávania za dôležitú štátnu úlohu. Jeho názory a opatrenia v oblasti školskej politiky tiež odzrkadľovali snahu o toleranciu.[31] Školstvo sa v Uhorsku na začiatku 18. storočia objavovalo s katolíckou a protestantskou polarizáciou. Rákóczi však vo svojej krajine nielen strpel protestantské školy, ale vykonal aj opatrenia hoci aj voči jezuitom pre obnovenie protestantských škôl.[32] Už svojím nariadením zo dňa 12. augusta 1704 o slobodnom vyznávaní viery, *„vo veci náboženskej tolerancie"*, ktoré poslal župám, vyhlásil slobodu vyučovania platnú pre mestské kolégiá aj dedinské školy.[33] Do slávnych protestantských škôl v mestách Blatný potok, Debrecín, Prešov, Kežmarok, Aiud (Rumunsko) sa vrátili učitelia aj žiaci a prišli aj noví. „Nezištní hlásatelia… katolíckej vzdelanosti… v radoch ľudu získali pre cirkev nových veriacich slovom a príkladom… Oduševnelým farárom a skromným mníchom" (možno ďakovať za to).[34]

Duchovný život vojakov (okrem niekoľkých extrémnych výnimiek) tiež odzrkadľoval chápavú trpezlivosť. Podľa vojenskej prehliadky dňa 26. februára 1707 v obci Diosig v Biharskej župe v armádnom zbore vedenom barónom Alexandrom Károlyim slúžilo v zhode s náboženskou otázkou 15 reformovaných kazateľov (predtým ich bolo 10), (ale rímskokatolícky kaplán ani jeden). Od marca 1708 bol vojenským kňazom v jazdeckom pluku Jasov kaplán František Németi. V rokoch 1707-1708 bolo 72 dvorných kňazov a hradných kaplánov.[35] V roku 1707 plukovník Urban Czelder v Žiline

[29] MÁLYUSZ E., A Rákóczi-kor, p. 57–58.
[30] Ibidem.
[31] FÖLDES É., II. Rákóczi Ferenc oktatáspolitikája, p. 48.
[32] Ibidem, p. 49.
[33] FÖLDES É., Rákóczi iskolapolitikája, p. 250.
[34] MÁLYUSZ E., A Rákóczi-kor, p. 62.
[35] ESZE T., Tábori papok, p. 88., 95.

v Trenčianskej župe dal v pluku rozvinúť zástavy. K ich slávnostnému požehnaniu požiadal Rákóczi evanjelického biskupa Daniela Krmana. Krman predniesol svoj prejav na posväcovanie zástavy 8. marca (v češtine) v žilinskom kostole. Slávnosť sa ukončila modlitbou, písanou Rákóczim.[36] V roku 1709 dal postaviť organ košického bývalého jezuitského, neskôr premonštrátskeho kostola kurucký podplukovník Adam Bácsmegyey ako dar na pamiatku svojho šťastného vyliečenia sa z choroby. Tento pobožný čin bol zvláštnym príkladom náboženskej tolerancie v kuruckom vojsku, veď Bácsmegyey bol evanjelického vierovyznania.[37] 77-ročný jágerský rímsko-katolícky biskup Štefan Telekessy podporoval Františka II. Rákócziho a jeho boj za slobodu až do konca.

Doslov

Pamiatku Františka II. Rákócziho zachovali s pobožnou úctou aj rímski katolíci aj protestanti. Od 18. storočia sa v slovenských (slovanských) evanjelických kostoloch spievala *Cirkevná pieseň oplakávajúca Františka Rákócziho* s 12 strofami.[38] Vojvoda sa dostal domov velebený: Košičania mu poskytli večný odpočinok 29. októbra 1906 v krypte svojho Dómu, zasvätenéhо pamiatke svätej Alžbety Uhorskej.[39] Dňa 21. mája 1917 vyhorel kostol svätého Bartolomeja v Gyöngyösi. Na žiadosť mesta v roku 1922 akademický maliar Sándor Unghváry stropnou freskou znovupostavenej severnej lode zachytil pamiatku tamojšieho pobytu Rákócziho dňa 27. marca 1704. Kým ten kostol stojí, postava Františka II. Rákócziho bude tam medzi svätými.

* * *

Začali sme spolu, ale už sme spolu nemohli dopísať. Na pamiatku mojej manželky Márie Kazella.

[36] ZSILINSZKI M., Kermann Dániel, p. 67–68.
[37] SZABÓ A., II. Rákóczi Ferenc, p. 47. Odvoláva sa: Diarium Oeconom. Collegi Cassoviae, 1709. jan. 2. / jún. 11.
[38] Magyar Szó, 1903. dec. 25., VII–VIII. Jeszenszky Károly: II. Rákóczi Ferenczet sirató templomi szent ének
[39] BALLA A., II. Rákóczi Ferenc élete, p. 260–261.; J. DUCHOŇ, Rákóczi, p. 72–74.

Archívne pramene:

AMK = Archiv Mesta Košice

G 15 (Emigrációba vitt rész) = A Rákóczi-szabadságharc levéltára, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára, Emigrációba vitt rész (G 15)

MFKL–GYFL = Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár – Gyöngyösi Ferences Levéltár (Budapest-Gyöngyös)

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Schw. = Collectio Schwartzenbachiana

Literatúra:

ACSÁDY IGNÁC, *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711)*, Budapest 1898. (A magyar nemzet története 7.)

ASZTALOS MIKLÓS: *II. Rákóczi Ferenc és kora*, Budapest 2000.

BALLA ANTAL, *II. Rákóczi Ferenc élete*, in: Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszáz-éves fordulójára, (szerk.) LUKINICH IMRE, Budapest 1935.

BÁNKUTI IMRE, *Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai 1705*, Miskolc 1990.

BEÉR JÁNOS – CSIZMADIA ANDOR, *Történetünk a jogalkotás tükrében*, Budapest 1966.

BOROVI JÓZSEF, *Rákóczi világnézetének vallásos vonatkozásai*, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (szerk.) BENDA KÁLMÁN, Budapest 1980. ???

DEZSÉRI BACHÓ LÁSZLÓ: *Gyöngyös város Rákóczi idejében*, Gyöngyös 1938.

ESZE TAMÁS, Jeltelen sírok… in: Theológiai tanulmányok 69. Csikesz Sándor emlékkönyvek 2. (szerk.) FARKAS IGNÁC, Debrecen 1941. ???

ESZE TAMÁS, *Rákóczi valláspolitikája*, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (szerk.) BENDA KÁLMÁN, Budapest 1980. ???

ESZE TAMÁS: *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*, Egyháztörténet 1943. 1–2. füzet, p. 44–109.

FABINY TIBOR, *Rákóczi és az evangélikusok*, in: Rákóczi tanulmányok, (szerk.) KÖPECZI BÉLA – HOPP LAJOS – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1980. ???

FAZEKAS CSABA, *II. Rákóczi Ferenc miskolci pátense a vallás ügyéről*, in: Emlékülés, (szerk.) DOBROSSY ISTVÁN, Miskolc 2004. ???

FÖLDES ÉVA, *II. Rákóczi Ferenc oktatáspolitikája*, in: Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XIX. századi történetéből, (szerk.) MÉSZÁROS ISTVÁN, Budapest – Dabas 1980, p. 41–58.

FÖLDES ÉVA, *Rákóczi iskolapolitikája*, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (szerj.) BENDA KÁLMÁN, Budapest 1980. p. 245–255.

HECKENAST GUSZTÁV, *Függetlenségi harcok a török és Habsburg hódítás korában 1526–1711*, in: A magyar nép története II. (szerk.) MÁRKUS LÁSZLÓ, Budapest 1953. ???

HUSZÁR LAJOS, *A kuruc-kor érmészete*, Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszáz-éves fordulójára. (szerk.) LUKINICH IMRE, Budapest 1935, p. 388–412.

JOZEF DUCHOŇ, *Rákóczi Kassája*, Košice 2004.

KARÁCSONYI JÁNOS, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*, Pécs 1985.

KARÁCSONYI JÁNOS, *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*, Budapest 1923–1924.

KEMÉNY LAJOS, *Kassa története*, in: Abaúj-Torna vármegye és Kassa, (szerk.) SZIKLAY JÁNOS – BOROVSZKY SAMU, Budapest 1896. ???

KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES, *II. Rákóczi Ferenc*, Gyula 2004.

LADÁNYI SÁNDOR, *A vallási türelem eszméje a Rákóczi-szabadság-harcban*, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (szerk.) BENDA KÁLMÁN, Budapest 1980. ???

LESKÓ JÓZSEF, *Adatok Telekessy István egri püspök korához*, in: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. IV. (szerk.) LESKÓ JÓZSEF, Eger 1907, p. 267–546.

M. KOVÁCS JÁNOS, *A magyar kronikának röviden le-rajzolt sómmája…*, Posony 1742.

MÁLYUSZ ELEMÉR: *A Rákóczi-kor társadalma*, in: Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára, (Szerk.) LUKINICH IMRE, 2. köt. Budapest [1935], p. ???

NAGY ZSIGMOND JÓZSEF, *Magyarország történeti kronológiája 1687–1740*, Budapest 1982.

P. TAKÁCS J. INCE OFM – PFEIFFER JÁNOS, *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*, 2. Szombathely 2001.

R. VÁRKONYI ÁGNES – KIS DOMONKOS DÁNIEL (szerk.): *A Rákóczi szabadságharc*, Budapest 2004.

RÁKÓCZI FERENC, *Emlékiratok, 1717*, Debrecen 1985.

RÁKÓCZI FERENC, *Vallomások. Emlékiratok (1716–1719)*, (szerk.) HOPP LAJOS, Debrecen 1979.

ROSENAUER KÁROLY, *A besztercebányai Á. H. Ev. Gymnasium története*, Besztercebánya 1876.

SPANGAR ANDRÁS, *Continuátiója a Magyar Kronikának*, Posony 1742.

SZABÓ ADORJÁN: *II. Rákóczi Ferenc Kassa multjában*, Kassa 1906.

SZEGEDI JOANN(ES), *Rubricae sive synopses Titulorum, Capitum et Articul Universi Juris Ungarici*, Tyrnavia 1734.

Ungarn. 1000 Jahre Geschichte in Münzen und Medaillen, Bern 1986.

ZSILINSZKY MIHÁLY, *Kermann Dániel evangélikus püspök élete és művei 1663–1740.*, Budapest 1899.

Evanjelická cirkev v čase povstania Františka Rákociho II. a v období nasledujúcom (S osobitným zreteľom na slobodné kráľovské mestá severovýchodného Uhorska)

Miloslava Bodnárová

Na konci 17. storočia bola situácia evanjelickej cirkvi v Uhorsku veľmi neutešená. V období vlády Leopolda I., ktorého poradcami v náboženských otázkach boli biskup Kolonič a arcibiskup Selepčéni, dochádzalo k premyslenému prenasledovaniu protestantov v Uhorsku. Bratislavské súdy, väznení a na galeje predávaní kňazi, Prešovské jatky a odberané kostoly, to všetko tvorilo smutný obraz položenia evanjelikov v krajine. Evanjelická cirkev bola zdecimovaná tak, že namiesto predošlých 2000 cirkevných zborov, živorilo ich pred Rákociho povstaním, už len 150 a obmedzený cirkevný život pretrvával len v artikulárnych chrámoch.[1]

Cirkev mala už len jedného superintendenta, Jakuba Zablera v Bardejove, ktorý musel pred prenasledovaním tiež viackrát emigrovať. Dôsledkom prenasledovania bol aj uvoľnený cirkevný život. Bohoslužobná agenda nebola všade jednotná. Kňazi, často bez náležitého vzdelania, neplnili si riadne svoje povinnosti, čo ešte zväčšovalo úpadok cirkevných zborov.

Ostrá protireformačná politika viedenského dvora bola aj jednou z príčin vypuknutia posledného protihabsburského povstania v Uhorsku. Toto najmohutnejšie povstanie vedené Františkom Rákocim II., sa začalo v odlišnej situácii ako predchádzajúce. Po prvý krát nestál na čele povstania protestant, ale katolík. Avšak podstatná odlišnosť spočívala v tom, že povstanie malo širokú sociálnu základňa zapojená do neho bola väčšina uhorskej spoločnosti bez ohľadu na konfesionálnu, či etnickú príslušnosť. Stále prenikavejšie úspechy povstaleckých vojsk prinútili už v roku 1704 cisársky dvor vydať prehlásenie, v ktorom sa znovu sľubovala sloboda vierovyznania pre evanjelikov. Došlo aj k vyjednávaniam medzi uhorskými protestantmi a cisárskym dvorom, ktoré sprostredkovali protestantské krajiny Anglicko a Holandsko.[2] V tejto situácii k riešeniu náboženských otázok musel pristúpiť aj František II. Rákoci. O náboženských otázkach sa rokovalo na porade v Gyöngyösi, ale hlavne na sneme v Sečanoch v roku 1705.

Sečiansky snem, na ktorom väčšina zemianstva bola protestantská, riešil náboženskú otázku ako jednu z najdôležitejších. Snem zrovnoprávnil evanjelickú a reformovanú cirkev s katolíckou. Sloboda vyznanie nebola viazaná na spoločenské postavenie a ani nebola obmedzovaná vrchnostenskými právami. Zrušená bola zásada „Cuius regio, illius religio“. Základom pri reštitúcii kostolov a škôl bol stav z roku 1647 a rozdeľovali sa, podľa aktuálneho stavu počtu

[1] PETRÍK, J.: Kapitoly z domácich cirkevných dejín. Bratislava 1969, str. 76.
[2] KVAČALA, J.: Dejiny reformácie na Slovensku 1517-1711. Liptovský Mikuláš, str. 294.

obyvateľov jednotlivých vierovyznaní. V záujme spravodlivého navrátenia kostolov bolo zriadených niekoľko zmiešaných komisií, zložených zo zástupcov všetkých uznaných cirkví, ktoré v jednotlivých stoliciach zavádzali do života snemové uznesenia. Tieto komisie pôsobili aj v nasledujúcich rokoch a riešili konfesijné spory a sťažnosti. Nespokojná bola predovšetkým katolícka cirkev, ktorá takmer všade ocitla v menšine, stratila svoje výsadné postavenie a väčšinu majetkov.[3]

Túto priaznivú situáciu evanjelici využili na svoje znovuoživenie a obnovenie bohoslužobného a cirkevného života. Ešte v roku 1704 boli zriadené superintendencie a k vtedajšiemu jedinému superintendentovi Zablerovi boli vyvolení dvaja noví, a to banskoštiavnický farár Štefan Pilárik a štítnický farár Ondrej Bodó. Stalo sa tak na synode v Cerove, v Honte, z iniciatívy baróna Hellenbacha. V roku 1706, proti vôli kňazov, ale pričinením zemianstva, bol za superintendenta zvolený žilinský farár Daniel Krman, horlivý prívrženec Rákociho. V roku 1707 František II. Rákoci povolil evanjelikom, iste aj v záujme konsolidácie vnútorného života na ním ovládanom území, zvolať generálnu synodu evanjelických stavov. Cirkevná porada v Rožňave vo februári 1707, sa ju uzniesla zvolať na začiatok apríla 1707 do Ružomberka. Úlohou synody bolo vyriešiť organizačné, bohoslužobné a disciplinárne problémy v živote cirkvi. Konala sa 3.-10. apríla 1707 a zúčastnilo sa jej 82 duchovných a svetských vyslancov. Na Karmanov návrh boli za predsedov synody zvolení za svetský stav generál Petróci a za duchovný superintendent Jakub Zabler.

Naznačenú úlohu synody splnila prijatím cirkevného zákona, pozostávajúceho z úvodu, 25 kánonov a jedného separátneho, zrejme neskôr pripojeného článku.[4]

Úvodná časť zákona si dáva za cieľ obnoviť upadnuté bohoslužby, napraviť oslabený právny poriadok a odsúdiť vieroučné bludy, teda pietizmus.

1. Článok spomínaného zákona vykresľuje biedny stav počtom zmenšených zborov a zníženie počtu veriacich v cirkevných zboroch, seniorátoch a dištriktoch.

2.-4. Článok sa zaoberá organizáciou cirkevnej správy. Na území Slovenska a čiastočne aj Maďarska sa vytvorili štyri dištrikty, a to : I. Okolie východného (slobodné kráľovské mestá Pentapolitany, stolice Spiš, Šariš, Zemplín, Abov, Uh, Bereg-Ugoča, Szatmár, Bihár) so superintendentom Zablerom. II. Okolie banské (banské mestá, stolice Tekov, Hont, Novohrad, Turiec, Zvolen, Pešť, Pilis, Zsolt), za superintendenta bol zvolený Štefan Pilárik ml., III. Okolie severo-západné (Bratislava, Nitra, Trenčín, Orava, Liptov, Ostrihom a časť Komárňanskej stolice) superintendentom bol Daniel Krman. IV. Okolie gemersko-južné (Gemer – Malohont, Turňa, Borsod, Heves, Szolnok), do roku 1708 bol superintendentom Ondrej Bodó. Tieto superintendencie boli zrušené

[3] PETRÍK, J.: c. d., str.76.
[4] PETRÍK, J.: Kapitoly z domácich cirkevných dejín, str.77 a ďalej.

na krajinskom sneme v roku 1714 a evanjelici, aby zachovali cirkevnú správu obnovili funkciu cirkevných dozorcov. Až rezolúcie Karola VI. z rokov 1731 a 1734 dovolili znovu evanjelikom voliť si superintendentov a určili sa aj nové dištrikty, ktoré s malými zmenami trvali až od roku 1918.[5]

5. článok nariadil každoročné vizitovanie zborov

6. článok určuje dotácie superintendentov

Nasledujúcich 10 článkov bolo venovaných bohoslužobným otázkam, ktoré boli v predchádzajúcom období pomerne zanedbané. Hovorí sa v nich o vydaní jednotnej cirkevnej agendy, aby sa bohoslužby a ostatné cirkevné úkony odbavovali jednotným spôsobom. Bohoslužobná agenda mala vyjsť trojjazyčne, ale po potlačení povstania, v zmenených politických pomeroch sa tak nestalo. V roku 1734, Krmanovou zásluhou, vyšla chrámová agenda v biblickej češtine a až v roku 1789 trojrečovú agendu, vydal Ondrej Plachý. Synoda sa zaoberala aj obradmi, z ktorých sa niektoré časti mali ponechať a iné odstrániť (napr. zvonenie pred čítaním evanjelia). Odstrániť sa mali aj bočné kancle, vedľajšie oltáre, obrazy a bohatšie liturgické rúcha.[6] Preto bola táto synoda nazývaná aj obrazoboreckou. Synoda ustálila podrobný poriadok bohoslužieb, ktorý bol potom prevzatý od Krmanovej agendy. Ustálil sa aj počet cirkevných sviatkov a to na 21 a nedele. Pôstne dni mali byť v stredu a v piatok, zvláštne kajúcne dni na sviatky obrátenia Pavla, Filipa a Jakuba, Matúša evanjelistu, s požiadavkou, aby v tieto dni boli zavreté hostince a jatky. Ďalšie články pojednávajú o krstoch, ohláškach, sobášoch, pohreboch, každodenných bohoslužbách, výpomocných kňazoch, o zabezpečovaní filiálnych cirkevných zborov a riešení cirkevných sporov. Posledný 25. Článok je dôležitý aj z cirkevno-právneho hľadiska, pretože zaviedol do cirkevnej organizácie tzv. konzistóriá, ktoré okrem súdnej a administratívnej právomoci, mali za úlohu aj obranu cirkevných práv.

Zvláštny, osobitne pripojený článok potvrdzuje symbolické knihy evanjelickej cirkvi, odsudzuje pietizmus a teologický smer fakulty v Halle. Zástancovia pietizmu banskobystrický farár Ján Burius a pezinský farár Ján Mittuch sa museli verejne, prísahou na Liber Concordiae, pietizmu zriecť, Synoda zostala pri ortodoxnom lutherskom učení, predovšetkým pričinením Daniela Krmana, ktorý pietistov už predtým označoval za „líšky pustošiace vinicu Pánovu“.

Z iniciatívy Daniela Krmana sa uvažovalo aj o založení generálneho archívu evanjelickej cirkvi a slovenskej tlačiarne pre slovenských evanjelikov. Synoda sa zaoberala aj školstvom, najmä prešovským kolégiom. So žiadosťou o jeho podporu navrhla poslať delegáciu k švédskemu kráľovi Karolovi XII. Cestu uskutočnili v rokoch 1708-1709 D. Krman a banskobystrický zeman Samuel

[5] Boli to dištrikty – Preddunajský, Zadunajský, Banský, Potisský. BODNÁROVÁ, M. : Vývoj územnej organizácie evanjelickej cirkvi ev.a.v. na Slovensku. Slovenská archivistika, roč.31, 1996, č. 1, str. 30.

[6] Odstránené malo byť aj nosenie kríža na pohreboch, pretože podľa názoru synody kríž bol zneužívaný v období prenasledovania evanjelikov.

Podhorský. Avšak po potlačení Rákociho postavenia sa nič z týchto zámerov nepodarilo naplniť.

Ružomberská synoda nazývaná ako revolučná, povstalecká či generálna mala pre evanjelickú cirkev veľký význam. Hoci sa čoskoro zmenili politické pomery a na sneme v roku 1714 boli jej uznesenia vyhlásené za neplatné, postupne, aj zásluhou Daniela Krmana sa uvádzali do života. Napriek anulovaniu uznesení synody a vyhláseniu panovníka o tom, že synoda nikdy neexistovala, evanjelickí kňazi a zbory sa jej kánonov pridržiavali a v cirkevnom živote riadili.

Szatmársky mier znamenal definitívnu porážku protestantov a víťazstvo protireformačných síl. Katolícka cirkev sa stala jednou z hlavných opôr habsburskej politiky v Uhorsku. Súčasne s rastom jej politického vplyvu postupovala aj protireformácia spojená s priamym útlakom a prenasledovaním protestantov. Storočné obdobie od šopronského snemu do vydania Tolerančného patentu bolo obdobím intenzívnej rekatolizácie, pričom najsilnejší protireformačný tlak bol sústredený na slobodné kráľovské mestá, ktoré boli krajinským stavom, a silnejúci absolutizmus sa pokúšal, podradiť si ich svojej kontrole.

Na konci 17. storočia bol náboženský obraz kráľovských miest ešte nepriaznivý pre katolícku cirkev, čo bolo dôsledkom toho, že mestá na Slovensku veľmi ochotne prijali reformáciu a protireformácii dokázali vzdorovať oveľa účinnejšie ako poddaní na vidieku. Slobodné kráľovské mestá – Košice, Prešov, Bardejov, Levoča, Sabinov, sa už v prvej polovici 16. Storočia stali evanjelickými a od roku 1614 sa združili do superintendencie piatich východoslovenských kráľovských miest. V roku 1668 k nim pristúpil Kežmarok. Od roku 1734 na základe Resolutio Carolina boli súčasťou Potiského dištriktu a na základe dobšinskej dohody z roku 1734 tvorili v Potiskom dištrikte seniorát.[7]

Pre náboženský život miesto bolo v 18. Storočí určujúce, že katolícke náboženstvo bolo štátnym náboženstvom a katolícka cirkev uskutočňovala program všeobecnej rekatolizácie, v rámci ktorej sa usilovala získať na svoju stranu všetko kresťanské obyvateľstvo krajiny. Riadila sa pritom uzneseniami šopronského snemu, ktoré uznal za platné aj szatmársky mier. Na krajinských snemoch sa evanjelici naďalej dovolávali svojich práv, ktoré im zaisťovali zákony z rokov 1608 a 1647, ale stavy bratislavského snemu v rokoch 1714-1715 sa obrátili proti protestantom a žiadali úplne im odňať náboženskú slobodu. Odôvodňovali to tým, že protestanti na ružomberskej synode v roku 1707 odbočili od Augsburského vyznania a snem vyhlásil jej uznesenia za neplatné. Aj platnosť náboženských zákonov, a to 25. A 26. Zák. článku šopronského snemu z roku 1681 a 21. Zák. článku šopronského snemu z roku 1681 a 21. Zák. článku bratislavského snemu z roku 1687[8] bola ponechaná len podmienečne. Náboženské záležitosti evanjelikov boli vyhlásené za súkromné a riešiť ich mohol len kráľ. Karol VI, vydal v roku 1731 nariadenie Resolution Carolina, ktoré v ná-

[7] BOTTO, J.: Stav náboženskej slobody v Čechách a v Uhorsku za panovania Karola VI. Cirkevné listy, 1905, str. 102.

[8] Novellas seu Articuli Regni Hungariae, str. 337, 359 – Corpus iuris Hungarici, Trnava 1734.

boženských veciach platilo až do vydania Tolerančného patentu. Podľa Resolutio Carolina mohli protestanti súkromne slobodne vyznávať svoje náboženstvo, verejne len na miestach povolených 26. Článkom zákona z roku 1681, v ktorom boli vymenované dve miesta v každej stolici (tzv. artikulárne miesta), kde si evanjelici mohli postaviť svoj chrám. Evanjelický kňazi sa z týchto miest nesmeli vzdialiť, ale veriaci ich mohli voľne navštevovať. Evanjelici si mohli voliť superintendentov, ktorí mali právomoc vo veciach vierouky a morálky. Vo veciach vysluhovania krstu podliehali dozoru katolíckych duchovných, v manželstvách katolíckym tribunálom, miešané manželstvá mohli uzavrieť len pred katolíckym duchovným a deti z neho pochádzajúce mali byť katolíckeho náboženstva.[9]

Mária Terézia potvrdila náboženské nariadenia svojich predchodcov a snažila s ešte viac upevniť postavenie katolíckej cirkvi. Evanjelikov obmedzovala zákazmi a podporovala prestupy na katolícku vieru. V roku 1749 nariadila, aby katolíkov, ktorí by chceli opustiť svoju cirkev uväznili a pri opakovaní toho úmyslu poslali do vyhnanstva. Podobné tresty čakali aj protestantov, ktorí by chceli zvábiť niekoho na svoju vieru. Evanjelici nemohli študovať na vyšších školách, kňazi mali zakázané navštevovať svojich veriacich, superintendenti nesmeli vizitovať svoje zbory. Podľa nariadenia z roku 1756 štólu katolíckym duchovným mali platiť aj protestanti. V roku 1768 panovníčka zakázala zmiešané manželstvá, pretože by v nich nebola dostatočne zaistená výchova detí.[10] Náboženská otázka v Uhorsku sa stala citlivým medzinárodným problémom. Slovenskí evanjelici sa pokúšali domôcť svojich práv aj prostredníctvom cudzích mocností, hlavne Pruska.[11]

Katolícka cirkev sa snažila obmedziť náboženský život a práva evanjelikov na minimum. Zápas sa viedol o kostoly a školy, počet kňazov a učiteľov na školách, pochovávanie mŕtvych, právo kňazov navštevovať chorých a umierajúcich, zvonenie na pohreboch a iné. Metódy, ktoré sa používali boli veľmi pestré od sťažností a prípisov cez šikanovanie, až po zásahy brachiálnej moci. Jedným z hlavných predmetov sporov bola otázka kostolov. Po šopronskom sneme, s výnimkou Tökölihо a Rákosiho povstania, boli kostoly v mestách ako majetok katolíckej cirkvi protestantom odňaté a bolo im dovolené postaviť si kostoly na predmestiach, ale aj o existenciu týchto museli evanjelici tvrdo bojovať.

---

[9] BOTTO,L.: c. d., str. 102 a ďalej.

[10] ŠPIRKO,J.: Cirkevné dejinyII., Martin 1943, str. 305-306.

[11] V roku 1734 prišiel za farára slovenského evanjelického zboru v Prešove Matej Bahil zo Šivetíc. V roku 1746 ho uväznili za poburovanie a vlastizradu, pretože vydal vo Wittenbergu knihu E.Cypriana – Naučení o pôvodu a zrůstu papežství. Po dobrodružnom úteku z väzenia sa usadil v Sliezsku ako exulantský farár. V roku 1747 vydal knihu Tristissimae ecclesiarum Hungariae protestantium facies, určenú pre informovanie zahraničnej verejnosti o neblahých cirkevných pomeroch v Uhorsku. Vzbudila veľkú pozornosť a prispela k zmierneniu útokov proti protestantom. LAZAR, E.- MIDRRIAK, J.: Dejiny evanjelického zboru podľa augsburského vyznania v Prešove. Rkp. Prešov 1981, str. 54.

V Prešove, po potlačení Rákociho povstania, kráľovská komisia pod vedením Jána Pálfiho, odobrala evanjelikom kostoly a súčasne im povolila, vybudovať si modlitebňu na predmestí. Zložité bolo zaobstarať si stavebné povolenie. Po jeho získaní evanjelici si postavili kostol a faru, urýchlene ešte pred 1. Júnom 1712, ktorý bol určený ako termín ukončenia stavby. Avšak proti kostolu sa začalo útočiť z dôvodu, že nebol postavený hneď po vydaní zákonov šopronského a bratislavského snemu a neexistoval ani v čase Rákociho povstania. Preto na základe kráľovského mandátu z 28. Apríla 1714 evanjelikom kostol odňali, nechali zbúrať a materiál rozpredali. Na základe zákona č. 30 z roku 1715 sa prešovským evanjelikom držba a užívanie kostola predsa len povoľovala a dokonca potrebné drevo mali naň dostať z mestského lesa. Stavba kostola pokračovala pomaly pre odpor vojenských úradov, ktoré poukazovali na to, že budova kostola bude prekážať v prípade obrany mesta. Pretože evanjelici nechceli prijať mestom ponúkaný pozemok, kostol nestál ešte ani v roku 1724.[12] Veľké prekážky v stavbe kostola robili magistrát a jezuiti, hlavne jezuitský superior Kristián Kelb.[13]

Ťažkosti boli aj s existenciou evanjelického kostola v Kežmarku. Z hlásenia kráľovského komisára v roku 1719 sa dozvedáme, že v roku 1716 ho Kežmarčania od základu prestavali, čo sa udialo bez predchádzajúceho súhlasu dvora. Toto sa považovala za trestuhodnú skutočnosť, ktorá si zasluhuje potrestanie.[14]

O svoju pôvodnú modlitebňu, vybudovanú v priestoroch akého obilného skladu, prišli na konci 17. Storočia aj kalvíni v Košiciach, hoci sa bránili tým, že to nie je pôvodný katolícky majetok. Ale preto, že sa nachádzala vo vnútornom meste, bola im zhabaná. Spolu so slovenskými a nemeckými evanjelikmi si postavili za hradbami, na cintorínskom pozemku kostol, ktorý im v roku 1707, za Rákociho povstania, vyhorel. Mestská rada im pridelila kaplnku sv. Michala, túto však po potlačení Rákociho povstania museli vrátiť. V roku 1711 si evanjelici a kalvíni postavili na pôvodnom cintorínskom pozemku tri kostoly – maďarský, slovenský a nemecký. Dochované sú časté sťažnosti košických evanjelikov, že sa im kladú prekážky zúčastňovať sa na bohoslužbách, napr. skorým zatváraním cintorínskej brány. Evanjelici sa stále snažili dostať sa do mesta. V roku 1787 chceli odkúpiť kostol zrušeného jezuitského rádu, ale mestská rada to nepovolila. Až na začiatku 19. storočia si postavili kostol vo vnútornom meste na Mlynskej ulici.[15]

---

[12] ŠPIESZ, A.: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 168-1781. Historický časopis, 39, 1991, č.6, str. 599. Podľa ANNALES fata et vicessitudines Ecclesiae Evangelicae Eperjessiensis 1671-1721, Archív prešovského ev.a.v. cirkevného zboru, kostolík na predmestí bol postavený už roku 1715 a existoval až do roku 1750, kedy ho prestavili.

[13] LAZAR, E.- MIDRIAK, J.: Dejiny evanjelického zboru, c.d., str. 123.

[14] ŠPIESZ, A.: Rekatolizácia na Slovensku, c. d. str. 599. N. Baráthová uvádza ako rok prestavby kostola rok 1717, kedy v rekordnom čase dva a pol mesiaca zrenovovali kostol do dnešnej podoby. BARÁTHOVÁ, N.: Evanjelický drevený artikulárny kostol v Kežmarku. Tvorba Z. T,, 1966, str. 58.

[15] JURKOVIČ, Ľ.: Dejiny košického evanjelického zboru. Rkp. Str. 13.

Po potlačení povstania Františka II. Rákociho došlo k zvratu aj v cirkevných pomeroch Bardejova. Katolicizmus sa v meste definitívne uchytil. V roku 1704 Rákociho komisári rozdelili mestské kostoly medzi evanjelikov a katolíkov. Evanjelici, ktorých malo byť v Bardejove asi 2000, dostali kostol sv. Egidia, katolíci, bolo ich asi 200, zostali v bývalom augustiniánskom kostole a kláštore. Po obsadení mesta cisárskymi vojakmi sa situácia zmenila. Delegát generála Virmonda prikázal odovzdať katolíkom kostol sv. Egídia. Evanjelici do roku 1714, kedy pristúpili k postaveniu modlitebne, mohli vykonávať bohoslužby len v jednom meštianskom dome. Modlitebňu, faru a školu na predmestí im povolil postaviť si Karol VI. 13. Júla 1714, ale pod podmienkou, že kňazom nebude Jakub Zabler ml., ktorý bol obžalovaný z kontaktov s evanjelikmi v zahraničí a tiež sa mu vyčítala prílišná horlivosť vo viere. Evanjelickí kňazi mali prístup do vlastného mesta, ale nemali sa v ňom dlhšie zdržiavať.[16]

Levočskí evanjelici tiež museli odovzdať farský kostol sv. Jakuba katolíkom. Postavili si provizórny drevený kostolík v roku 1712, ktorý bol už v roku 1745 v dezolátnom stave. Miestodržiteľská rada povolila jeho opravu, ale len v predošlom tvare a veľkosti. Pohrozili, že ak by Levočania chceli postaviť kostol nový alebo väčší treba žiadať kráľovské povolenie, ináč bude stavba zbúraná. Za takejto situácie stavba nového kostola neprichádzala do úvahy. Uvedené nariadenie však mesto aj tak nerešpektovalo v plnom rozsahu a prekračovalo aj iné príkazy. Svedčí o tom fakt, že spišský prepošt Alexander Mariáši protestoval proti zväčšeniu kostola a školy a tiež proti tomu, že deti zo zmiešaných manželstiev chodia do evanjelickej školy.[17]

Evanjelickým kostolom sa venovala pozornosť aj z hľadiska ich návštevníkov. Slúžiť mali len veriacim z príslušného mesta a cirkevného zboru, čo bolo ťaživé najmä pre veriacich z tých miest, ktorí nemali svoj kostol. Mnoho sporov bolo aj okolo počtu kňazov. Po Rákociho povstaní sa zaužívalo že v každom meste boli traja protestantskí kňazi a to spravidla dvaja pre nemeckú a jeden pre slovenskú národnosť, alebo ako v Prešove, po jednom pre Nemcov, Maďarov a Slovákov.[18] Ich počet bol obmedzovaný pod rozličnými zámienkami. Prebytočných kňazov žiadali úrady odstrániť, v Levoči, v roku 1718 v Prešove a inde. Ale aj v dôsledku postupného ubúdania počtu evanjelických veriacich sa počet evanjelických kňazov ukazoval ako nadbytočný, zvlášť preto, že veriaci ich museli vydržiavať z vlastných prostriedkov. Oproti niekoľkým evanjelickým kňazom stála v každom meste mnohonásobná prevaha katolíckych kňazov, napr. v Košiciach v roku 1777 to bolo 135 katolíckych duchovných, v Prešove 85,

[16] Dejiny Bardejova. Košice 1975, str. 155.
[17] SUCHÝ, M.: Dejiny Levoče I., Košice 1974, str. 340.
[18] Od roku 1711 namiesto jedného trojjazyčného evanjelického zboru pôsobili v Prešove dva samostatné evanjelické zbory – slovenský a nemecký. Napriek tomu, že spolu s filiami mali oba zbory približne 4000 členov, boli v Prešove len traja evanjelickí kňazi. LAZAR, E. – MIDRIAK, J.: Dejiny evanjelického zboru, c.d., str. 131.

v Bardejove 21, v Levoči 50 duchovných osôb.[19] Protestantskí duchovní boli na rozdiel od katolíckych súkromnými osobami, nesmeli dostávať nič z verejných prostriedkov, podliehali trestnoprávnemu konaniu svetských orgánov, nesmeli byť oslobodení od žiadnych daní a poplatkov. Evanjelickí kňazi nesmeli bez povolenia vyšších úradov navštevovať svojich veriacich vo vnútornom meste, ani v prípade choroby či úmrtia. Prešovským evanjelickým kňazom bola žiadosť o prístup do vnútorného mesta v roku 1731 kancelárom Pálfim odmietnutá, a až 28. júla 1745 prístup evanjelických kňazov do mesta povolila cisárovná. Nebezpečná pre evanjelických kňazov bola aj prílišná horlivosť vo viere.

Ešte ťažšie ako strata kostolov na evanjelikov doliehala strata škôl. Protestantom bolo dovolené mať lne základné školy a to tiež iba na predmestiach, neďaleko modlitební. Takto evanjelici v severovýchodnom Uhorsku prišli o vyššiu evanjelickú školu – Prešovské Kolégium, ktoré bolo založené z iniciatívy hornouhorských evanjelických stavov a slobodných kráľovských miest v roku 1665. Na jeho stavbu a chod prispeli uhorské protestantské stavy, protestantskí magnáti, dokonca aj cudzí panovníci.[20] Kolégium malo pripravovať evanjelickú mládež na štúdium na zahraničných univerzitách. Za svojej krátkej existencie (1666-1673, 1682-1687, 1705-1711) dosiahlo vynikajúcu úroveň aj zásluhou takých učiteľov, ako boli filozofi Izák Caban Eliáš Ladiver, historiograf Ján Rezik a Ján Matheides. V roku 1711, keď jezuitom vyhorelo gymnázium, budova Kolégia bola evanjelikom skonfiškovaná. Sami mali povolené postaviť si školu za hradbami, ale len na úrovni školy začiatočnej. Táto škola však postupne mala aj vyššie triedy a zavádzali sa na nej do vyučovania súčasné pokrokové metódy. Kolégium rozvíjajúce sa aj za hradbami mesta vzbudzovalo nevôľu jezuitov. Dosiahli u panovníčky Márie Terézie, že v roku 1750 bolo Kolégium znovu zdegradované na úroveň začiatočnej školy. Prešovskí evanjelici sa však odvolali a panovníčka im povolila nielen nižšiu školu, ale aj triedu filozofickú a teologickú. Zavŕšenie snáh o plnú slávu Kolégia bolo znovuzískanie jeho budovy v roku 1784 a návrat školy do mesta.

Sabinovská mestská škola mala tiež dobrú povesť Mestská rada sa snažila o založenie vyššej katolícke školy v meste, argumentujúc tým, že protestantské školy v Sabinove priveľmi prekvitajú a rozširujú heretické bludy. Snaženie mestskej rady sa stretlo s úspechom. V októbri 1740 prišli do Sabinova piaristi a otvorili gymnázium, ktoré Mária Terézia schválila ešte v tom istom roku. Príchod piaristov podnietil náboženské rozpory v meste. Mestská rada rozhodla vymerať trest 50 palíc alebo 100 zl. pokuty tomu, kto bude brojiť proti piaristom. Evanjelické školstvo však v Sabinove nezaniklo. V roku 1786 sa spomínajú na predmestí Sabinova, oproti dvom modlitebniam nemeckej a „českej“ cirkvi aj dve školy.[21]

[19] ŽUDEL, J.: Náboženská štruktúra obyvateľstva slobodných kráľovských miest na Slovensku v 2. Polovici 18. Storočia. Geografický časopis, 1991, č.3, str. 223.
[20] HÖRK, J.: A Tiszai á.hitv.Ev. Ker. Collegium története. Košice 1895.
[21] HALAGA, O.R.: Sabinov a okolie. Košice 1962, str. 100.

Evanjelici v Bardejove od roku 1687 do roku 1714 s výnimkou povstania Františka II. Rákociho nemali vlastnú školu. Až v roku 1714 na základe kráľovského povolenia sa opätovne domohli školy, ktorá pôsobila potom nepretržite až do 20. storočia. V čase vydania Tolerančného patentu učili na nej traja učitelia a mala 42 žiakov.[22]

Z rekatolizácie miest zákonite vyplývala snaha zveriť ich do rúk katolíkov, rezervovať im v samospráve čo najviac miest a postupne z nich protestantov vytlačiť. Pritom sa vôbec nebralo do úvahy početné zastúpenie mešťanov jedného alebo druhého vyznania v meste. Už po bratislavskom sneme Čákiho komisia v každom meste rezervovala polovicu miest pre katolíkov v mestskej rade, okrem Prešova, kde sa evanjelikom vytýkala nevernosť voči kráľovi za Tökölihо povstania a preto boli z vedenia mesta úplne vylúčení. Zámienky pre vytláčania evanjelikov z mestských rád boli rôzne. Niekde to bola veľká horlivosť miestnych katolíkov, niekde nariadenia kráľovských úradov. Ako prvý sa evanjelikov vo vedení mesta zbavil Bardejov, kde ich v roku 1698 vylúčili z mestskej rady a v roku 1699 aj z nižších orgánov samosprávy. Ako ďalšie v poradí bez evanjelikov a kalvínov v mestskej rade boli Košice a to na základe kráľovského mandátu z roku 1719, hoci v tom čase boli protestanti v Košiciach ešte početne silní.[23] V Prešove v roku 1779 všetci 89 mestskí úradníci verejní sluhovia boli katolíci. Situácia sa zmenila až po návšteve Jozefa II. v Prešove, v roku 1783, keď sa evanjelici domohli dvoch miest v mestskej rade.[24] V Sabinove už v roku 1756 nebol v mestskej rade ani jeden evanjelik. V Levoči a v Kežmarku kráľovské mandáty, ktoré nakazovali sledovať prospech katolíckej cirkvi a posilňovať pozície jej predstaviteľov nebrali doslova. V Kežmarku, ktorý bol aj v čase vydania Tolerančného patentu prevažne evanjelický, popri katolíkoch v mestskej rade zasadali aj evanjelici, napr. v roku 1752 siedmi evanjelici oproti deviatim katolíkom.[25] Levoča napriek tomu, že tu vyvíjali usilovnú činnosť jezuiti, bola ešte v prvej polovici 18. storočia evanjelická, takže ani vedenie mesta nemohlo byť čisto katolícke, ako si to želali centrálne orgány krajiny. Levočské meštianstvo sa nezľaklo oficiálnej štátnej politiky a svoj protest dávalo najavo rozličnými spôsobmi, napr. vyučovaním v školách počas katolíckych sviatkov, rušením procesií a pod.[26]

Skutočnosť, že funkcie v samospráve mali verejný charakter, znamenala pre evanjelikov, ktorí ich zastávali, že sa museli exponovať za štátne náboženstvo a to najmä účasťou na katolíckych bohoslužbách. V Kežmarku a v Levoči žiadali od evanjelických členov rady, aby aspoň na veľké sviatky navštevovali katolícke kostoly a zúčastňovali sa na procesiách. Na procesiách sa museli zúčastňovať aj všetky cechy bez ohľadu na náboženskú príslušnosť svojich členov. Problém bol

[22] Dejiny Bardejova, str. 178.
[23] ŠPIESZ, A.: Rekatolizácia na Slovensku, c.d., str. 606.
[24] Dejiny Prešova, I., Košice 1965, str. 212.
[25] ŠPIESZ, A.: Rekatolizácia na Slovensku c. d., str. 606.
[26] SUCHÝ, M.: Dejiny Levoče, I., c.d., str. 343.

aj pri skladaní prísahy, pri preberaní úradov v mestskej správe a to pre text príslušnej formulky, ktorá odporovala evanjelickej vierouke. V Sabinove sa v roku 1755 žiadalo, aby sa evanjelici rozhodli, či budú prisahať na katolícky spôsob, alebo sa im verejné úrady nezveria. V Košiciach v roku 1747 odstránili všetkých cechmajstrov, ktorí odmietli zložiť prísahu v požadovanom znení.[27]

Na úspechy rekatolizácie vo východoslovenských kráľovských mestách poukazujú čísla o počte evanjelikov a katolíkov podľa súpisu obyvateľov z roku 1777.[28] V Bardejove žilo 53,8% katolíkov, v Košiciach 84%, v Kežmarku 40,9%, v Levoči 63%, v Prešove 74% a v Sabinove 66,1%. Aj podľa absolútneho prírastku katolíckeho a evanjelického obyvateľstva zisťujeme, že náboženská štruktúra v uvedených mestách sa utvárala v prospech katolíkov. Príčinou mohol byť väčší prirodzený prírastok katolíckeho obyvateľstva, prisťahovalectvo z katolíckeho prostredia a rekatolizácia. Vzťah medzi náboženstvom obyvateľov a ich zamestnaním bol v tomto roku nasledujúci. V skupine úradníci a verejní služobníci mali katolíci 100% zastúpenie v Bardejove, 95,1% v Košiciach, 96,5% v Prešove, v Sabinove to bolo 87,5%, v Levoči 82,7%, v Kežmarku 67%. Iná bola situácia medzi obchodníkmi a remeselníkmi. Napríklad zo všetkých obchodníkov bolo v Bardejove a Sabinove 66,6% nekatolíkov,[29] v Košiciach 63%, v Kežmarku 68,9%, v Levoči 76,9%, v Prešove 39,6%. Podobne tomu bolo aj v kategórii remeselníckych povolaní. Zo všetkých remeselníkov v Bardejove bolo 50,3% nekatolíkov, v Kežmarku 80,5%, v Košiciach 32%, v Levoči 68,5%, v Prešove 32,8%, v Sabinove 52,2%. Katolíci však boli vysoko zastúpení v povolaniach nádenníkov a nádenníčok, v slúžiek a sluhov. V Bardejove bolo 82,2% sluhov a slúžok katolíckeho náboženstva, v Košiciach 91,4%, v Kežmarku 82,6%, v Levoči 66,9%, v Prešove 91%. V Sabinove 83%. Tieto posledné údaje potvrdzujú, že prisťahovalectvo katolíckeho obyvateľstva hlavne z vidieka, významne ovplyvnilo náboženskú štruktúru obyvateľstva v mestách. Z topografického hľadiska evanjelici obývali prevažne vnútorné mesto, napr. v Bardejove mali vo vnútornom meste evanjelici prevahu nad katolíkmi.

Posledné desaťročie vlády Márie Terézie bolo vyvrcholením protireformácie v Uhorsku. Mária Terézia nikdy neprestala považovať katolícku cirkev za jednu z hlavných opôr habsburskej moci, avšak v mnohých prípadoch musela tradičný habsburský postoj prehodnotiť. Bolo potrebné zladiť náboženské záujmy s potrebami hospodárskeho rozvoja štátu. Už v 60. rokoch 18. storočia mnohí vzdelanci z okruhu Márie Terézie, napr. Adam František Kollár, upozorňovali na nutnosť

[27] ŠPIESZ, A.: Rekatolizácia na Slovensku, c. d., str. 607.

[28] Conscriptionum animarum in liberis regiisque civitatibus pro anno 1777 adpromptata, umožňuje stanoviť podiel príslušníkov jednotlivých konfesií v štruktúre obyvateľstva a stanoviť ich kvantitatívny vzťah k jednotlivým sociálnym skupinám. Uvedený súpis spracoval J. ŽUDEL v štúdii Náboženská štruktúra obyvateľstva slobodných kráľovských miest na Slovensku v 2. Polovici 18 storočia. In: Geografický časopis, 43, 1991, str. 215 – 229. Nasledujúce číselné údaje, ktoré uvádzame, sú publikované v tejto práci na str. 220 – 224.

[29] Pod týmto označením sa v tomto súpise rozumeli evanjelici a.v., kalvíni (reformovaní) a pravoslávni.

väčšej tolerancie voči nekatolíkom. V otázke tolerancie nekatolíkov je najzreteľnejší rozdiel medzi tereziánskou a jozefínskou cirkevnou politikou. Jozef II. si presne uvedomoval hospodársky význam tolerancie a Tolerančným patentom uzákonil obmedzenú slobodu bohoslužieb a občiansku rovnoprávnosť pre tri nekatolícke vyznania. Napriek pretrvávajúcemu privilegovanému postaveniu katolíckej cirkvi Tolerančný patent znamenal hlbokú zmenu v náboženskom a politickom živote. Nepotvrdili sa obavy, že dôjde k hromadnému odpadlíctvu od katolíckej cirkvi. Katolíci si udržali väčšinu aj v mestách Pentapolitany, okrem Kežmarku. Podľa jozefínskeho sčítania obyvateľstva z roku 1782 počet katolíkov sa výrazne znížil v Sabinove až o 450 osôb, ale v Levoči, Prešove a Košiciach došlo naopak k úbytku protestantského obyvateľstva a v nasledujúcom roku aj v Bardejove.[30] Z uvedeného vidíme, že protireformácia zasiahla najviac väčšie, hospodársky sa rozvíjajúce mestá, v malých hospodársky nepríliš významných mestách si udržali prevahu nekatolíci.

Literatúra:

IVAN BANDURIČ – LÚDOVÍT HOLOTÍK – ANDREJ KOKUĽA – ANNA ČORNANIČOVÁ, *Dejiny Bardejova*, Košice 1975

NORA BARÁTHOVÁ, *Evanjelický drevený ertikulárny kostol v Kežmarku*. 1966.

MILOSLAVA BODNÁROVÁ, *Vývoj územnej organizácie evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*, Slovenská archivistika, ??? 1996, p. 25–38.

JÚLIUS BOTTO, *Stav náboženskej slobody v Čechách a v Uhorsku za panovania Karla III. (VI.)*, Cirkevné listy, ??? 1905. ???

ONDREJ R. HALAGA, *Sabinov a okolie*, Košice 1962.

HÖRK JÓZSEF, *Az eperjesi ev. ref. collegium története*, Kassa 1895.

LADISLAV JURKOVIČ, *Dejiny košického evanjelického zboru*. Kézirat

Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici, Kolosvári Sándor – Óvári Lipót (szerk.), Budapest 1899.

JÁN KVAČALA, *Dejiny reformácie na Slovensku, 1517–1711*. Liptovský Sv. Mikuláš 1935.

ERVÍN LAZAR – JÁN MIDRIAK, *Dejiny evanjelického cirkevného zboru podľa augsburského vyznania v Prešove*. Prešov 1983. [online] http://www.patmos.sk/ecavpo/web/sk/index.jsp?id=50006

JÁN PETRÍK, *Kapitoly z domácich cirkevných dejín. [Bratislava]: Slovenská evanjelická bohoslovecká fakulta v Bratislave*, Bratislava 1969.

IMRICH SEDLÁK, *Dejiny Prešova*, Košice 1965.

[30] ŽUDEL, J.: Náboženská štruktúra obyvateľstva, c.d., str. 227.

Anton Špiesz, *Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781.*, Historický Časopis, 39, 1991, p. 588–612.

JOZEF ŠPIRKO, *Cirkevné dejiny II. s osobitým zreteľom na vývin cirkevných dejín Slovenska*, Martin 1943.

MICHAL SUCHÝ, *Dejiny Levoče*, Levoča 1974–1975.

JURAJ ŽUDEL, *Náboženská štruktúra obyvateľstva slobodných kráľovských miest na Slovensku v 2. polovici 18. storočia*, Geografický časopis, 43, 1991, p. 215–30

František II. Rákóczi ako súčasť nášho spoločného historického a kultúrneho dedičstva

Anna Fundárková

„Lajoš Košút' – ktorý nikdy neuznal Slovákov ako národ – sa z Rožňavy vyhrážal vytasenou šabľou smerom na Vysoké Tatry. Šándor Márai – ktorý vítal Miklóša Horthyho na bielom koni v Košiciach a z toho istého slovenského mesta Ferenc II. Rákoczy – veľký a verný priateľ a spojenec Turkov proti Európe a mnohí ďalší... väčší či menší od bronzu odliati či inak vysochaní a po Slovensku rozostavaní „nielenmaďari" sa mlčky a spokojne usmievajú. A trpezlivo čakajú na svoju chvíľu. Ak svoj zvrátený sen o zvrátení dejín späť do minulosti naplnia - nebude to iba ich zásluhou."[1]

Autor citátu, Viliam Horáček, vníma nedávno postavené sochy uhorských historických osobností na južnom Slovensku ako symboly ohrozenia. Stotožňujete sa s jeho názorom alebo naopak, myslíte si, že je načase prestať „sa báť" postáv spoločenskej slovensko-maďarskej minulosti? Je potrebné si uvedomiť, že podobne, ako pri čítaní literárneho testu, pozorovateľ pomníku má aktívnu rolu, je spolutvorcom jeho významu, ktorý je netrvácny, nestabilný a meniaci sa. Prapôvodne je monument, pamätník, napr. busta politika, stelesnením vôle tých, ktorí dali pomník zriadiť. Obsahuje jednoznačnú výpoveď, dokonca možno aj celkom konkrétne politické posolstvo, ktoré má byť týmto spôsobom sprostredkované. V skutočnosti je však pomník, socha alebo busta artefaktom, poukazom na osobnosť, je to iba materiálne stvárnenie dotyčného. Prostredníctvom pomníka si má verejnosť konkrétnu osobnosť pripomínať, pričom v rámci individuálneho alebo kolektívneho spomínania sa dajú jasne rozšifrovať znaky a kódy, ktorý pomník obsahuje. V priebehu času sa však pôvodný význam pomníku môže meniť – zmenšiť alebo zväčšiť, môže nadobudnúť negatívne alebo pozitívne prvky atď.[2]

Moritz Csáky upozorňuje v súvislosti s viacvýznamovosťou a meniacim sa významom na špecifickosť spomínania v strednej Európe. V tomto regióne, ktorý sa vyznačuje multietnickým a multikultúrnym charakterom, má spomínanie nadnárodný charakter. Na druhej strane však práve pre to sprevádzajú spomienkové akty ostré diskusie a kontroverzie. Kým v etnicky homogénnom priestore boli a sú pomníky dôležité pre konštrukciu národnej identity, v strednej Európe sa v „boji o pamäť" okupácia verejného priestoru pre spomienková akty vždy stala viditeľným indikátorom pre hegemoniálnu národnú orientáciu kolektívu, ktorý chcel tým vyjadriť svoju nadriadenosť nad ostat-

[1] HORNÁČEK, Viliam: Čas zmeny, čas skutkov! In: KULTÚRA, 2006/10, 24. 5. 2006, s. 2.

[2] CSÁKY, Moritz: Gedächtnis – Erinnerung – Identität. In: GRAF, Daniela – KASER, Karl (vyd.): Vision Europa. Vom Nationalstaat zum Europäischen Gemeinwesen. Czernin Verlag, Wien 2004, s. 25.

nými národnosťami a etnikami. Táto snaha však narazila na opozíciu etnicko-národnostných menšín.[3]

Csáky preto navrhuje, aby sme v stredoeurópskom priestore historické udalosti a osobnosti nepodrobili iba konštrukcii – teda ich priblíženiu z hľadiska zjednocovacej funkcie národa a tým aj jedno významnosti – ale dekonštrukcii. Je to metodický postup, ktorý umožňuje spomienkové akty, resp. pamäť a spomínanie poňať z rozličných perspektív, ktoré ich spoluvytvárajú. Tento „multiperspektívny" pohľad pomáha odhaliť rozdiely a viaceré významy.[4]

Metodický postup dekonštrukcie sme sa podujali použiť na príklade Františka II. Rákocziho. Žil a pôsobil v stredoeurópskom regióne, jeho povstania sa zúčastnili všetky národnosti žijúce na území vtedajšieho Uhorského kráľovstva a taktiež tvorí súčasť historickej pamäte dnes už emancipovaných národov tohto regiónu. Ústredná otázka nasledujúcej analýzy znie: Bol, je, alebo bude František II. Rákóczi aj „náš" (Slovákov a Maďarov)? Alebo patrí iba „im" (Maďarom)? Z doterajších výskumov sme vyvodili tri roviny vnímania Rákócziho Slovákmi i Maďarmi:

1. Dobu, kedy žil,
2. Koniec 18. storočia až po rok 1918
3. Od roku 1918 až po súčasnosť

Fakty a poznatky v súvislosti s obdobím, v ktorom František II. Rákóczi žil a pôsobil, jeho osobnosťou a podrobnosťami povstania zhromažďuje a analyzuje historický výskum už od 19. storočia. Z hľadiska tejto témy je podstatná otázka, ako povstanie a jeho vodcu vnímali jeho súčasníci? Existovali nejaké spory medzi národnosťami, konkrétne medzi Maďarmi a Slovákmi? Na objasnenie tohto problému sú smerodajné výskumy Istvána Käfera, ktorý poukázal na to, že počet rákóczíovských a kuruckých motívov a tradícii v slovenskej ľudovej i umelej literárnej tvorbe od konca povstania až po polovicu 19. storočia je priam nevyčísliteľný.[5] Je známe tiež, že pod zástavou Rákócziho bojovali aj Slováci. Z dnešného hľadiska jav priam nepochopiteľný bol však na prelome sedemnásteho a osemnásteho storočia jav prirodzený. Jednak nie je možné toto obdobie rekonštruovať a približovať z hľadiska 19. storočia a teórie nacionalizmu. A na druhej strane, čo je ešte podstatnejšie, Slováci v dobe Rákóczíovského povstania nevnímali Maďarov ako „utláčateľov". V úvahách slovenských autorov, ako napr. Samuela Timona alebo Daniela Krmana, nevystupujú Slováci ako porobený národ, ich spoločným menova-

[3] CSÁKY, Moritz: Gedächtnis – Erinnerung – Identität, s. 20-32. Viď aj ďalšie štúdie Csákyho k problematike: CSÁKY, Moritz: „Was man Nation und Rasse heißt sind Ergebnisse unde keine Ursachen. Zur Konstruktion kollektiver Identitäten in Zentraleuropa. In: CSÁKY, Moritz (vyd.): Kulturerbe als soziokulturelle Praxis s. 33-49. CSÁKY, Moritz: Kriterien einer mitteleuropäischen Identität. Ungarn und Europa. Vortrag vom 14. Jänner 1992.

[4] CSÁKY, Moritz: Gedächtnis – Erinnerung – Identität, s. 22.

[5] KÄFER, István: A miénk és az övék. Írások a magyar-szlovák szellemi kölcsönösségről. Magvető Könyvkiadó, Budapesť 1991, s. 33.

teľom bolo uhorské vlastenectvo, vyzdvihujúce zásluhy slovenskej šľachty na budovaní uhorského štátu a zdôrazňujúce príslušnosť starobylého a autochtónneho slovenského národa k *natio hungarica*. Vznik uhorského štátu sa ponímal ako výsledok pohostinného prijatia Maďarov Slovákmi a ich vzájomnej zmluvy.[6]

Druhá rovina vnímania nastala potom, čo zákonný článok číslo 49 z roku 1715 označil Rákócziho a jeho druhov v emigrácii za vlastizradcov a nepriateľov slobody. Meno sedmohradského vojvodu a jeho povstanie sa stalo v podstate „tabu". Od tohto momentu sa vlastne začína vytvárať jeho kult opradený legendami, keďže oficiálna politika neumožnila pripomínať si ho.[7] Habsburgovci si z rákóczíovského povstania okrem toho odniesli ponaučenie, že z hľadiska upevnenia si svojej moci im nevyhovuje, ak národy a etniká Uhorského kráľovstva proti nim uzatvoria spojenectvo. Ich politika sa preto riadila heslom „Divide et impera". U Slovákov sa odďaľujúce stanovisko prejavilo vznikom tzv. mýtu o tisícročnej porobe na konci 18. a začiatku 19. storočia. Maďari sa tiež postupne vzdialili od predstavy svätoštefanskej koncepcie uhorského národa. Namiesto nej nastúpila predstava vládnuceho maďarského národa, ktorého nadradenosť ho vraj predurčuje viesť a spravovať uhorský štát vrátane všetkých ešte neuznaných, ale „prebúdzajúcich sa" národov. Tento postoj však zatiaľ nebol žiadnou štátnou ideológiou, nositeľmi prebúdzajúceho maďarského nacionalizmu boli nižšia a stredná šľachta a formujúca sa buržoázia.

Až do vyrovnania roku 1867 patril František II. Rákóczi medzi „persona non grata" v Habsburskej monarchii. Jeho meno a pamiatka na jeho povstanie sa v literárnych dielach maďarských autorov symbolizovalo pojmami ako „vyhnanec, pozostatky, hrob emigrantov, nemý hrob, púť, siroty, slzy, pohreb, vidina o návrate domov."[8] Hľadanie hrobu sedmohradského vojvodu a jeho druhov sa stalo priam kultovou záležitosťou. Pamiatka na rákóczíovské obdobie rezonovala v próze štúrovskej generácie, lenže v celkom iných súvislostiach. Ján Kalinčiak považoval povstanie za záležitosť slovenského národa a rozpad „natio hungarica" na jednotlivé celky tvorené Maďarmi, Slovákmi atď., považoval za tragédiu. Samuel Tomášik vo svojej poviedke

[6] FINDOR, Andrej: Tisícročná poroba. In: KREKOVIČ,Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva: Mýty naše slovenské. Academic Electronis Press, Bratislava 2005, s. 73. V poňatí Samuela Timona boli Mojmír, Rastislav a Svätopluk ako moravskí panovníci utláčateľmi susedných Slovákov a Maďari prišli na slovenské pozvanie od Karpatskej kotliny, aby im pomohli. Bieleho koňa poslali Moravanom taktiež na radu Slovákov ako symbol zaujatia vlasti. Podľa neho žili Slováci a Maďari od začiatku v spojenectve, množstvo Slovákov sa dostalo do najvyššej šľachty a nedá sa dokázať, že by Maďači bojovali proti Poliakom, Rusom alebo Gulharom. Viedli však zápasy proti Čechom a ich moravským spojencom, ktorí opovrhovali slovenskými susedmi a odlišovali sa od nich svojimi zvykmi i jazykom. Fäfer, István: A miénk és az övék, s. 28-29.

[7] R. VÁRKONYI, Á.: Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről. In: Magyar Todomány, 2006/10, s. 1215.

[8] R. VÁRKONYI, Á.: Visszatérés Európába, s. 1215.

„Kuruci“ zahrnul príčiny nasledovne: Uhorsko dokáže vzdorovať vonkajšiemu nebezpečenstvu iba vtedy, ak jeho národy vytvoria jednotu. V opačnom prípade totiž sú naše snahy márne a beda nám všetkým, a beda najmä tomu národu, ktorý si vyvlastňuje všetky práva pre seba pod zástavou slobody sa snaží utlačiť ostatných.[9] Kým historik Kálmán Thaly vo svojom článku „II. Rákóczi Ferenc“ postuloval sedmohradského vojvodu za „najväčšieho Maďara osemnásteho storočia“,[10] slovenská inteligencia sa ešte stále držala predstavy o spoločnej slovensko-maďarskej minulosti, ktorej súčasťou bol aj Rákóczi.

Postupne so vznikom kultu Rákócziho prebiehal aj proces jeho „vyvlastnenia“ ako „maďarského“ hrdinu, rákóczиovské povstanie nadobudlo ráz „čisto maďarskej záležitosti“. Za týchto podmienok bolo iba otázkou času, kedy začnú Slováci strácať „svojho“ Rákócziho, ktorý v ich ponímaní bojoval na čele mnohonárodnostného vojska za vec, ktorá sa týkala všetkých národov Uhorského kráľovstva, bez ohľadu na ich národnosť. Keď po roku 1867 presadenie dominantného postavenia maďarského národa nad ostatnými národnosťami Uhorského kráľovstva stalo oficiálnou štátnou politikou, Rákócziho kult z predošlého obdobia nadobudol celkom nové dimenzie. Požiadavka privezenia jeho pozostatkov z Turecka sa stala celospoločenskou záležitosťou, sedmohradský vojvoda bol zaradený do panteónu trojice „najväčších Maďarov“ povedľa Istvána Széchenyiho a Lajosa Kossutha. V rokoch 1873 až 1903 zahrnuli uhorský parlament prosbopismi súkromné osoby, mestá i župy. Mnohí, čo si to mohli dovoliť, cestovali do Rodosto (dnes Tekirdag), aby vzdali hold pred hrobom Rákócziho. Okolo otázky prevezenia pozostatkov Rákócziho a jeho druhov naspäť do Uhorska sa vytvorila zložitá politická hra, v ktorej bolo treba zúčastneným brať do úvahy zložité politické pomery v Uhorsku a odmietavý postoj viedenského dvora k myšlienke rehabilitovania „zradcu“.

Nakoľko bolo dianie okolo znovupochovania Rákócziho pozostatkov vyumelkovaným divadlom, potvrdzujú aj dobové dokumenty. Je zaujímavé začítať sa do kaligrafickým písmom napísaných listov žúp s väčšinovým podielom slovenského obyvateľstva, ktorými sa poďakovali cisárovi a uhorskému kráľovi, že napokon povolil „návrat pozostatkov Rákócziho a jeho druhov“ do vlasti. „Verejnosť Oravskej župy“ vyzdvihla, že „hrdinský vojvoda odhodlane bojoval proti útlaku“. Turčianska župa vyjadrila svoju vďačnosť, že „veľkorysosť a otcovská láska Veličenstva sa prejavila v takej vznešenej podobe, ktorá umožňuje, aby zjednotila trón a národ, kráľa a poddaných v jedno cite....“. Predstavenstvo Trenčianskej župy zdôraznilo, že „najvyššie rozhodnutie Jeho Veličenstva sa zapíše na stránkach histórie našej krajiny“,

[9] KÄFER, István: Pater Patriae. Rákóczi a szlovákoknál az egykorúságtól napjainkig. In: KÓNYA, Peter (ed.): Povstanie Františka II. Rákociho. Prešov 2005, s. 333.
[10] R. VÁRKONYI, Á.: Visszatérés Európába, s. 1216.

kým Liptovská župa považovala čin panovníka za „prejav lásky voči maďarskému národu“.[11]

Tieto oficiálne postoje samozrejme nevyjadrili skutočné názory Slovákov ku kultu Rákócziho. V podmienkach maďarizácie slovenská inteligencia prestala zdôrazňovať pozitívnu úlohu Slovákov v dejinách Uhorska. Pochopila, že štátna moc smeruje k eliminovaniu slovenskej národnosti, preto sa zariadila na prežitie. Jozef Škutéty v roku 1904 dospel k záveru, že medzi Uhorskom a Rakúskom v podstate neboli žiadne roztržky, ich cieľom bolo spoločne bojovať proti Slovanom. Aj povstania za nezávislosť Uhorska boli v podstate záležitosťou Slovákov, veď Maďari inklinovali skôr k uzavretiu spojenectva s Turkami. Podľa Škultétyho bolo hnutie Rákócziho skôr konfliktom medzi uhorskými a rakúskymi bratmi a po ich vyrovnaní sa spoločnými silami obrátili proti Slovanom.[12] Toto hodnotenie je podľa nás výstižným príkladom zúfalstva, ktoré ovládlo slovanské národy nielen Zalitavska, ale aj Predlitavska, kde pre zmenu museli menšiny čeliť silnej germanizácii.

Po prvej svetovej vojne zažilo Slovensko éru „búrania pamätníkov“, ktorá nadväzovala na asi tridsaťročné obdobie, kedy sa maďarské národné povedomie posilňovalo horúčkovitým stavaním pomníkov na celom území Uhorského kráľovstva.[13] Počas obsadzovacích bojov búrali české jednotky najmä pamätníky revolúcie 1848/49, pomníky Kossutha a milenárne pomníky. Českí vojaci, ktorí nemali ani poňatie o dejinách Uhorska, zbúrali aj sochy Františka II. Rákócziho v Brezne a vo Zvolene[14] a tiež sochu kráľa Mateja Korvína v Gemeri. Spontánne pustošiace akcie vystriedali po podpísaní trianonskej mierovej zmluvy a rozšírení správ o tom, že Habsburský by sa chcel vrátiť na trón, štátom síce oficiálne nepodporované, no v tichosti tolerované akcie odstránenia pomníkov nielen „maďarských“ historických osobností, ale aj kultúrnych dejateľov. /V tejto fáze bola nepochopiteľne odstránená aj socha

[11] Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Korrespondenzakten 331/1904. Oravská župa: č. 2564, Turčianska župa: č. 2299, Trenčianska župa: č. 90/8668 a Liptovská župa: č. 3035. Týmto by som sa chcela poďakovať Dr. Istvánovi Fazekasovi, delegátovi Maďarského krajinského archívu vo Viedni, ktorý mi poskytol tento prameň.

[12] KÄFER, István: A miénk és az övék, s. 40.

[13] LIPTÁK, Ľubomír: Politische Veränderungen der Denkmäler der politischen Veränderungen in der Slowakei. In: UNFRIED, Berthold: Spuren des „Realsozialismus“ in Böhmen und der Slowakei. Monumente – Museen Gedenktage. Wien 1996, s. 152.

[14] Socha Františka II. Rákócziho vo Zvolene bola postavená z iniciatívy uhorských rušňovodičov a bola dielom sochára Ede Mayera. Jej slávnostné odhalenie nastalo 1. Júna 1907. V rokoch 1918-19 bola socha odstránená a na jej mieste boli posadené tzv. Masarykove stromy. Roku 1943 učiteľ Géza Balassa celkom náhodou našiel už skoro zabudnutú sochu Rákócziho v jednom zvolenskom dvore. Zabalil ju do sena a schoval v kaplnke Zvolenského hradu, lebo sa obával, že bronz použijú na vojenské účely. Roku 1967 bola socha prevezená do Fiľakova, kde mala byť vystavená na nádvorí hradu, pre udalosti roku 1968 však k tomu aktu nedošlo. Keď sa dopočul, že v Borsi usporiadajú spomienkovú slávnosť na počesť Rákócziho a potrebovali by aj sochu, ponúkol im tú, ktorá voľakedy stála vo Zvolene. Dielo Ede Mayera bolo opätovne slávnostne odhalené 31. Mája 1969 aj za účasti Ferenca Tolvaja, sekretára pre menšinové otázky Slovensjek socialistickej republiky.

Márie Terézie z Bratislavy). „Maďarské“ kultúrne a historické osobnosti stotožnení s „nepriateľskou mocou“ boli postupne nahradené postavami ešte veľmi mladých slovenských dejín mladého národa, ktorý prostredníctvom pomníkov tiež hľadalo zázemie pre svoju identitu a sebavedomie.

V úvode spomínaná okupácia verejného priestoru pre spomienkové akty vymenila na Slovensku po roku 1918 svojich aktérov. Takisto, ako Slováci neboli schopní pred vojnou prijať Árpádových bojovníkov na Devíne, neakceptovali maďarskí a nemeckí obyvatelia Bratislavy sochu Hviezdoslava namiesto Petőfiho, pretože od neho nič nečítali.[15] Existencia antagonistických poňatí dejín zostala typická pre Slovensko až do dnešných čias – hoci, ako sme už zdôraznili, jej počiatky treba hľadať vo vývoji na konci 18. storočia.

Maďarizáciu nahradila česko-slovenská štátna ideológia o česko-slovenskej vzájomnosti, ktorá našla odraz aj v dejepisectve. Kapitoly spoločnej slovensko-maďarskej minulosti boli buď potláčané, alebo stavané do negatívneho svetla, kým stopy česko-slovenského spolužitia sa hľadali niekedy aj tam, kde tie vôbec neexistovali. Tento postoj čoraz viac prehlboval priepasť medzi slovenským a maďarským výkladom spoločnej minulosti. Potrianonské Maďarsko nebolo vhodným partnerom na preklenutie rozdielov s vtedajšou ČSR. „Plač nad Trianonom“ a revizionistická politika vytvorila základ pre démonizovanie severného susedného štátu, podľa čoho Česi a Slováci neprávom „okupovali“ bývalé Horné Uhorsko.

Roky 1938-45 a udalosti po druhej svetovej vojne – najmä násilná realizácia tzv. Benešových dekrétov znamenala ďalšie rany pre slovensko-maďarské vzťahy. Konflikt, ktorý dovtedy prebiehal väčšinou na „nepriamej“ rovine, v prvých povojnových rokoch nadobudol, reálnu, „hmatateľnú“ podobu. Štyridsať rokov komunistického režimu, kedy sa Slováci i Maďari ocitli v satelitných štátoch Sovietského zväzu, neposkytli priestor na otvorené prediskutovanie konfliktov. Na zbližovanie sa taktiež nevyskytla šanca – za oficiálne deklarovaným proletárskym internacionalizmom sledovala Moskva prísnu politiku „divide et impera“. Horizontálna spolupráca v akejkoľvek podobe medzi socialistickými krajinami bola neželateľná z dôvodu, aby tá náhodou neviedla k protisovietskemu povstaniu.

Pamäť a spomienka, pamätanie a spomínanie sú pojmy, ktoré sa v súčasnej verejno-politickej diskusii stali dominantnými fenoménmi. Od transformácie roku 1989/90 nadobudlo spomínanie na minulosť osobitnú dôležitosť. Znovuobjavenie relevantných historických udalostí a národných mýtov sa často opiera o vymyslené tradície. V bývalom socialistickom bloku sa opäť tematizuje národná identita, o ktorej sa 40 rokov nedalo otvorene hovoriť a spomína sa „návrat histórie“.

Po roku 1989 sa občania a elita Slovenska nachádzajú uprostred komplikovaného procesu vykryštalizovania „slovenskej mytológie“, ktorý sa však

[15] LIPTÁK, Ľubomír: Politische Veränderungen der Denkmäler, s.157.

líši od nacionalizmu 19. storočia. Jednak sme uprostred fázy formulovania „spoločného slovenského štátneho záujmu“ a na druhej strane prebieha proces „demýtizovania“ dejín. Sme svedkami boja o „nové obsahy a významy“ historických udalostí a osobností.[16] Etnologické, kultúrno-antropologické a politicko-antropologické výskumy slovenskej identity poukazujú na to, že Slováci v porovnaní s inými európskymi národmi majú slabšie národné, „slovenské“ povedomie, čo môže mať za príčinu manipuláciu s historickou pamäťou. Je to riziko najmä vtedy, keď populistický a extrémne národne orientovaní politici začnú žonglovať s „obrazmi nepriateľa“. Napr.: s historickým stereotypom „utláčajúceho Maďara“ alebo s mýtom „kultúrnej priority“ resp. „kultúrnej nadradenosti.[17]

V súčasnom Maďarsku sa problematika spomínania na minulosť tiež odráža v rozličných rovinách. Okrem vysporiadania sa s obdobím komunizmu sa taktiež silne prejavuje tendencia pripomínať si niekdajšiu „národnú jednotu“ a veľkosť Uhorska – teda pomery pred Trianonom. Za „zlaté časy“ považujú Maďari desaťročia po rakúsko-uhorskom vyrovnaní.[18] Štátne sviatky spojené s nejakou historickou udalosťou – pripomínanie si revolúcie roku 1848 15. marca a povstania proti komunistickej diktatúre roku 1956 23. októbra vyvolávajú v spoločnosti silné emócie a kontroverzie, ktoré často pramenia z aktuálnej politickej situácie. Ako vyzerá v súčasnosti spomínanie na spoločnú minulosť, sa odráža aj na príklade Františka II. Rákocziho. Zámerne sme nesiahli po názoroch historikov, aby sme poukázali na to, v akom širokom spektre rezonuje spomienka na Rákócziho. Ako prvú skupinu pohľadu na sedmohradského vojvodu by sme chceli podrobiť krátkej analýze trojdielnu sériu článkov fyzičky Edity Tarabčákovej, ktoré boli uverejnené na stránkach týždenníka Kultúra. Tarabčáková Rákócziho charakterizuje ako „rebela“ a jeho povstanie bolo podľa nej „rebéliou“. Pri tom, že v celku správne skonštatovala, že z „vlastizradcu sa stal z Rákócziho mýtická postava, legenda nad legendy a ušľachtilý idol“ pripomína, že mystifikácia Rákócziho historického poslania pokračuje dodnes, ako v Budapešti, tak aj u Maďarov za hranicami.“[19] Jej články sú plné anachronizmov a historickou vedou nepodložených tvrdení, ako napr. konštatovanie, že Rákóczi „vyvolal v Uhorsku protištátne povstanie“,[20] alebo „Rákóczi sám a ani ostatní vodcovia povstania nemali jasnú politickú koncepciu o svojich cieľoch. Ich vyhlásenia o slobode

[16] KREKOVIČOVÁ, Eva: Identitäten und Mythen einer neuen Staatlichkeit nach 1993. Eine Skizze der „slowakischen Mythologie“ an der Jahrtausendwende. In: STEKL, Hannes-MANNOVÁ, Elena: Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich. Wien 2003 s. 380.

[17] KREKOVIČOVÁ, Eva: Identitäten und Mythenh, s. 393.

[18] REINPRECHT, Christoph: Nostalgieund Amnesie. Bewertung von Vergangenheit in der tschechischen Republik und Ungarn. Wien 1996, s. 171-172.

[19] TARABČÁKOVÁ, Edita. Kto bol František II. Rákoci. In: KULTÚRA, 12/2006, s. 12.

[20] Tamže.

a nezávislosti Uhorska boli hmlisté a nekonkrétne.“[21] Jej charakteristika Rákócziho je taktiež veľmi „originálna“: Rákóczi mal podľa nej „diktátorské sklony, ktoré sa u neho často prejavovali a vyvrcholili predstavou o vlastnej neomylnosti. – ukazuje to príklad turčianskych vyslancov – to bol lynč na maďarsky spôsob, aký Európa v 18. storočí ešte nezažila.“[22] Tvrdenie, že dvaja zavraždení stoliční poslanci boli „chránení imunitou“ môže nanajvýš vyvolať úsmev na tvári – poslanecká imunita je totiž výdobytkom modernej doby.

Hoci Tarabčáková sa pri svojej pseudohistorickej analýze odvoláva na diela „triezvych a uznávaných maďarských historikov“,[23] jej úvahy v žiadnom prípade nemôžeme považovať za príspevok k historickému výskumu o Františkovi II. Rákóczim. Relevantnosť jej články však nadobúdajú tým, že sú ilustratívnym zhrnutím všetkého toho negatívneho – predsudkami a nepochopením, mýtami a legendami „okorenením“, čo sa na interpretáciu spoločných slovensko-maďarských dejín nahromadilo. Je to reakcia na skutočnosť, že maďarská menšina na Slovensku si žiada naspäť svoju minulosť, stelesnenú sochami, ktoré boli po roku 1918 odstránené. Odhliadnuc od tých, ktoré boli skutočne vyjadrením maďarizačných tendencií, bolo zničených a odstránených aj mnoho pomníkov a sôch, ktoré nemali s týmito úmyslami nič spoločné. Nedôveru, odpor a negatívne reakcie vyvolávajú aj snahy Maďarska vnímať Slovensko ako územie, ku ktorému sa viaže bohatá kultúrna a historická tradícia Maďarov. Často neprávom sa tieto snahy interpretujú ako „trianonský syndróm“, „veľkomaďarské velikášstvo“ alebo „revizionizmus“. Napokon tento postoj jasne ilustruje aj citát ktorý uvádzame na začiatku tejto štúdie.

„My si nemyslíme, že F. Rákoci je osobnosť, ktorá by sa mala po 300 rokoch obdivovať, oslavovať a stavať jej pomníky a z jeho charakterových a mravných vlastností si brať príklad a ukazovať ho ako vzor. Myslíme si, že malo by to platiť všeobecne a obzvlášť na Slovensku“

Literatúra:

MORITZ CSÁKY, *„Was man Nation und Rasse heißt, sind Ergebnisse und keine Ursachen”. Zur Konstruktion kollektiver Identitäten in Zentraleuropa*, in: MORITZ CSÁKY – MONIKA SOMMER-SIEGHART (Hrsg.), Kulturerbe als soziokulturelle Praxis, Wien 2005, s. 33–49.

[21] TARABČÁKOVÁ, Edita. Kto bol František II. Rákoci. In: KULTÚRA, 12/2006, s. 12.
[22] TARABČÁKOVÁ, Edita. Kto bol František II. Rákoci. In: KULTÚRA, 12/2006, s. 12.
[23] Podľa zoznamu použitej literatúry si tento prívlastok „zaslúži“ len títo maďarskí historici: Gyula Szekfü, Béla Köpeczi, László Kontler a Ignác Romsics. TARABČÁKOVÁ, Edita. Kto bol František II. Rákoci. In: KULTÚRA, 12/2006, s. 12.

MORITZ CSÁKY, *Gedächtnis – Errinerung – Identität*, in: Vision Europa. Vom Nationalstaat zum Europäischen Gemeinwesen, (Hrsg.) DANIELA GRAF – KARL KASER, Wien 2004.

MORITZ CSÁKY, *Kriterien mitteleuropäischen Identität. Ungarn und Europa*, Vortrag vom 14. Jänner 1992.

ANDREJ FINDOR, *Tisícročná poroba*, in: Mýty naše slovenské, Eduard Krekovič – ELENA MANNOVÁ – EVA KREKOVIČOVÁ, Bratislava 2005, s. 71–76.

HORŇÁČEK, VILIAM: *Čas zmeny, čas skutkov!*, Kultúra, 2006, 10, 2006.5.24., s. 2.

KÄFER ISTVÁN, *A miénk és az övék. Írások a magyar-szlovák szellemi kölcsönösségről*, Budapest 1991.

KÄFER ISTVÁN: Pater Patriae. Rákóczi a szlovákoknál az egykorúságtól napjainkig. In: KÓNYA, Peter (szerk.): Povstanie Františka II. Rákociho. Prešov 2005, s. 331–335.

EVA KREKOVIČOVÁ, Identitäten und Mythen einer neuen Staatlichkeit nach 1993. Eine Skizze der „slowakischen Mythologie" an der Jahrtausendwende. In: STEKL, Hannes – MANNOVÁ, Elena: Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich. Wien 2003, s. 375–414.

ĽUBOMÍR LIPTÁK: Politische Veränderungen der Denkmäler der politischen Veränderungen in der Slowakei. In: BERTHOLD UNFRIED, Spuren des „Realsozialismus" in Böhmen un der Slowakei. Monumente – Museen – Gedenktage. Wien 1996, s. 151–187.

ŠTEFAN MARKUŠ, Maďari pod lupou. Bratislava 2003.

EDITA TARABČÁKOVÁ, Kto bol František II. Rákoci. In: Kultúra 12/2006, 12.

CHRISTOPH REINPRECHT, *Nostalgie und Amnesie. Bewertung von Vergangenheit in der tschechischen Republik und Ungarn*, Wien 1996.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről*, Magyar tudomány, 167, 2006, s. 1211–1221.

František II. Rákoci v slovenskej historiografii v rokoch 1900 – 1945

Ladislav Tajták

Obraz o účasti slovenského ľudu v rákociovskom a kuruckom povstaní na základe slovenských literárnych pamiatok spracoval I. Käfer vo viacerých štúdiách a prácach. Podľa neho kurucký svet v plnej miere patrí do obdobia, ktorý v rôznych rečiach odzrkadľuje spoločné historické a spoločenské pomery Karpatskej kotliny. V našom príspevku chceme podať stručnú prehľad o období nástupu slovenskej vedeckej spisby k rákociovskej tematike, ktorej počiatky zhrnul v bibliografickej štúdii M. Potemra. Podľa neho obrat vedeckého a publicistického skúmania nastal po prevezení Rákociho pozostatkov z Turecka v súvislosti s dvestoročným výročím začiatku povstania.

Z tejto príležitosti J. Botto v príspevku Ďuro Rákoci napísal, že v krajine všade sa oslavuje, vyráža duch, ktorý je demonštráciou proti Viedni a vedie k maďarizmu. Naproti tomu rákociovský boj charakterizuje tak, že nehľadal zveľadenie jedného národa na újmu ostatných a že oslavovať rok 1703 v maďarskom duchu je prevrátenie histórie. Oslavy vyvolali pozornosť aj slovenskej tlače a J. Škultéty v článku Rákoci vyjadril názor, že protihabsburské povstanie na čele s Františkom II. Rákocim vypuklo z oprávnených dôvodov, ale pripojil k tomu ideu, že to bolo staré Uhorsko, kde nebolo národnostných protív, avšak dnes pamiatka týchto dejov má byť využívaná k budeniu maďarskej národnej netolerantnosti. Z príležitosti prenesenia jeho pozostatkov do Košíc a Tököliho do Kežmarku v ďalšom článku konštatoval, že maďarská politika nie je národná ale kastová, že obaja predstavitelia bojovali za ústavu stavovskú. Osobitne kriticky hodnotil ohlas stavovských povstaní v slovenskej literatúre s ohľadom na slovenské stanovisko. K rákociovským slávnostiam sa v niekoľkých článkoch vyjadril M. Hodža. Poukázal v nich na to, že šľachta využila povstanie, ktoré začalo ako sedliacke, na svoje stavovstvo-triedne záujmy. Odvoláva sa pritom na vyhlásenie J. Andrášiho, ktorý význam jeho povstania hodnotil ako „záchranu našej starodávnej ústavy." Dobová robotnícka tlač kriticky poukazovala na to, že ľud sa v kniežati sklamal, lebo heslo „za slobodu" znamenalo obranu panského nadprávia. Na rozdiel od kritických článkov slovenskej národnej tlače vládne noviny: Vlasť a svet, Krajan a Slovenské noviny opisovali povstanie v duchu oficiálnej vládnej politiky.

Fundovanejšie príspevky o Rákociho povstaní publikoval J. Botto na základe prác maďarských historikov. V štúdii Leopold I. a František Rákoci II. sa kriticky vyjadril ku koncepcii maďarskej historiografie, ktorá oslavovala Rákociho ako veľkú historickú osobnosť bojujúcu za nezávislosť Uhorska. Podľa neho povstanie malo charakter stavovský, ale spočiatku sa prejavovalo socialistickými tendenciami /v skutočnosti sociálnymi/. Živelné vystúpenie poddaných A. Károlyi rozprášil a šľachta sa potom pridala k Rákocimu, ktorý potvrdil, že bojuje

za stavovské práva a výsady. J. Botto sa zaoberal aj postojmi slovenských zemanov a evanjelickej inteligencie, najmä kňazov. Kriticky sa vyjadril o M. Belovi a D. Krmanovi, že nevyužili svoje schopnosti k prebudeniu svojho národa. Vyzdvihol vládu Leopolda I., že vyhnal Turkov z Uhorska a pripojil Sedmohradsko k Uhorsku, že reformami obmedzoval privilégia šľachty, čo viedlo k sprisahaniu. V iných súvislostiach Botto pripísal Rákocimu úlohu revolucionára, ktorý chcel Sedmohradsko a Uhorsko osamostatniť. Prehľadne opísal jeho politické a diplomatické úsilie o získanie pomoci a podpory.

O vystúpení turčianskych vyslancov na sneme v Ónode napísal, že podali návrhy na vyjednávanie s panovníkom, lebo zemani aj ľud vojnou nesmierne trpia a že predloha bola zostavená na základe uzavretia Turčianskej stolice. Zmasakrovanie vedúcich predstaviteľov Rakovského a Okoličániho považuje za zločin, ktorému Rákoci mohol zabrániť, ale tak neurobil. Podľa Bottu Rákoci mal za sebou veľa slovenských zemanov, ktorí bojovali za výsadu nezdanenia a neznášania tiarch. Úvaha J. Škultétyho Maďari a Austria podáva jeho presvedčenie, že povstanie by bolo možné zlomiť len vojenskou silou Rakúska.

V ďalších článkoch poukázal na to, že Tököli a Rákoci bojovali za ústavu stavovskú, podľa ktorej všetky práva prináležali len privilegovanej triede. Poukázal na politické kalkulácie I. Tiszu, ktorý vymohol u panovníka zrušenie starého zákona o zrade a nevere Rákociho a vzápätí prevezenie jeho pozostatkov do vlasti. V článku Naučenie napísal, že málo sa týkali Slovákov a Rusínov napriek tomu, že v týchto bojoch tiekla slovenská a rusínska krv. Vyslovil presvedčenie, že pokiaľ národ neprecitne k národnosti, k jazyku a osobnosti národnej, že ničoho nedosiahne. Citujúc časopis Pesti Hirlap píše o charaktere a zmysle osláv, že sa zmenili na orgie šovinizmu, tyranie plemennej a stavovskej za účasti úradnej cirkvi. Z toho vyvodzuje poučenie, že zakiaľ sa ľud neprebudí k národnému presvedčeniu, nebude Slovákom lepšie, i keď bude krv prelievať.

Rákociovské pietne oslavy vyústili do kultu jeho osobnosti ako symbolu boja Uhorska za jeho nezávislosť od Habsburgovcov. Historické práce a vlastenecká publicistika poskytovali tomu jednostranné argumenty. K obratu v tejto koncepcii došlo v roku 1913, keď Gyula Szekfű, historik mladej generácie, vydal monografiu A számuzott Rákoczi /Vyhnaný Rákoci/, v ktorej poukázal na jeho chyby a omyly ako politika, diplomata a človeka. Sedmohradským kniežatám priznal, že pod tureckým patronátom bojovali za nezávislosť uhorskej ústavy a náboženstva, avšak po satumarsko mieri tento útvar stratil osobitné postavenie a tak Rákociho kniežatstvo upadlo do minulosti. Jeho túžby ako vyhnanca zmarila nenávratne minulosť a Rodošto nestalo sa preňho zdrojom nádeje. Štátne zriadenie Sedmohradska stalo sa minulosťou a to, čo dalo národnému životu nový podnet, teraz bolo i bez jeho účasti. V 18. storočí nové idey a snahy renesancie národnosti sa už uskutočňovali bez toho, že by sa vodcovia a masy odvolávali na Rákociho. Szekfűove vedecké dielo založené na kritickom bádaní vyvolalo nevraživú kritiku, že sleduje zničenie Rákociho kultu, na ktorý odpovedal v práci /Mit

véttetem én – Čoho som sa dopustil/. V nej zdôraznil, že v záujme Rákociho bola potrebná kritika, ktorú chce niekto zamlčať.

Na kritické dielo Szekfűa publicisticky pohotovo reagoval M. Hodža, keď poukázal na to, že v maďarských panských vrstvách Rákoci žil ako hrdina bez úhony ako dáka modla, nadčlovek či poloboh.

Slovenská historiografia sa rákociovskou tematikou začala zaoberať na vedeckom základe po vzniku Československa. Značnú pozornosť jej venovala A. Gašparíková v niekoľkých štúdiách, v prvej na tému povstanie Rákociho a Slovania. V úvode autorka uviedla, že cieľom jej práce je snaha načrtnúť zložitú problematiku Rákociho povstania v diplomatickej oblasti, vzhľadom na to, že vyjednávanie s Petrom Veľkým ako aj s poľskou šľachtou sa viedli v slovanských jazykoch. Vo svojej práci sa opierala o diela maďarských historikov a konštatovala, že po roku 1867 nastúpilo nové poňatie povstania vyznačujúce sa jednostrannosťou, subjektivizmom a závislosťou vedeckej práce na straníckej politike, ktorej predstaviteľom bol Kálman Thaly. Prelomom tohto smeru bolo dielo Gy. Szekfűa, ktorý poukázal na to, že Rákociho povstanie sa dostalo do beznádejných bojov, lebo sľubovaná pomoc Francúzska, Švédska a Ruska bola iluzórna. Proti Szekfűovmu názoru vystúpil prof. A. Ballagi s kritikou, že zhanobil Rákociho ako hrdinu bojujúceho za nezávislosť a tým zhanobil aj maďarský národ dneška. Pozornosť venovala aj politickým a hospodárskym pomerom a postaveniu ľudu na pozadí reformných snáh Leopolda I., ktorý obmedzením stavovských slobôd vyvolal ozbrojený odpor uhorskej šľachty. Kriticky poukázala na to, že vodcovia oboch táborov sa chovali na území Slovenska ako na nepriateľskom území, rabovali a vypaľovali dediny, čo dosvedčuje na základe dobových dokumentov. O postoji Ľudovíta XIV. píše, že jeho cieľom bolo čím viac využiť povstanie pre svoj prospech a čím menej sa zaviazať. Väčšinu pozornosti venovala snemu v Ónode v roku 1707, kde došlo k vystúpeniu turčianskych poslancov poukazujúcich na zhoršovanie hospodárskych a sociálnych pomerov šľachty a poddaných, východiskom ktorých by malo byť zdanenie privilegovaných vrstiev, čo narazilo na odpor Rákociho a jeho najbližších. Nespokojenci na čele s Okoličánim a Rakovským vystúpili s návrhom trinástich slovenských stolíc, v dôsledku čoho došlo k prudkej výmene názorov. Rákoci označil kritikov za zradcov, čo bol signál na fyzický útok proti obom predstaviteľom, ktorých šabľou dorúbali. V tejto súvislosti Gašparíková vyjadrila názor, že to bol justičný zločin. Historik Katona sa k tomu vyjadril, že „to je tá sloboda, v ktorej neslobodno trpieť slobodného slova“. Podľa autorky Ónod bol vrcholom, ale aj medzníkom úpadku, ktorý zničil mravnú oporu povstania doma aj v zahraničí. Neúspešné diplomatické úsilie Rákociho charakterizuje tak, že sa dostal do tragickej situácie ako politický stroskotanec. V doslove konštatovala, že vo svojej práci sa usilovala odkryť zmienky osvetľujúce vzťah Slovákov k povstaniu, čo vraj bolo ťažké uprostred šľachtického sveta so silne vyvinutým stavovským povedomím.

Štúdia vyvolala pozornosť v odborných kruhoch. J. Ormis v recenzii podal prehľad jej obsahu, vyzdvihol úsilie autorky, že mala snahu podať objektívny

obraz o skúmanej téme. Poukázal na to, že oficiálna maďarská historiografia donedávna predstavovala Rákociho ako veľkého vlastenca. Vyslovil ale názor, že jeho hlavnou túžbou bolo stať sa sedmohradským kniežaťom a že tomu cieľu podrobil všetko. Záverom ale vyjadril vážnu výčitku autorke, že v práci by sa bolo žiadalo spracovať túto tému zo slovenského hľadiska. Ku Gašparíkovej práci sa v recenzii vyjadril aj D. Rapant s tým, že štúdia na základe obsahu v podstate vykresľuje diplomatické dejiny povstania. Podľa neho autorkinou oporou v práci bol revízny smer Szekfűa kritizujúci vlastenecký nimbus, ktorým maďarská historiografia obklopovala Rákociho v dobe po vyrovnaní. D. Rapant prízvukuje, že Gašparíková zostáva dlžná v otázke pomeru Slovákov k povstaniu nakoľko vraj nepodáva v tomto ohľade viac ako literatúra a že nových dokladov je v práci málo. Preto vyslovuje názor, že k tejto téme je žiadúce detailné bádanie v archívoch stoličných, miestnych a rodinných. Možno k tomu dodať, že tento podnetný návrh dodnes čaká na realizáciu. Prínos Gašparíkovej práce Rapant zhodnotil tým, že slovenskej verejnosti podala objektívny obraz skreslený nacionalistickou maďarskou historiografiou a je výzvou pre mladú generáciu pre výskum tejto tematiky.

Ďalšiu štúdiu uverejnila Gašparíková v renomovanom zborníku Tvůrcové dějin s pohľadom na rákociovský rod, ktorého pôvod na základe maďarskej literatúry interpretuje ako český. Problémy povstania vidí v strede dvoch štátnopolitických koncepcií: habsburskej bojujúcej proti tureckej okupácii a sedmohradskej bojujúcej za svoju moc pod tureckou ochranou. Podľa Gašparíkovej opozícia uhorskej magnátskej aristokracie voči viedenskému dvoru bola právnepolitického rázu. Uhorská konštitúcia uzákonila takú hypertrófiu šľachtickej moci akú štát v tej dobe už nemohol udržať a bola už stredovekým anachronizmom. O Ónode konštatuje, že opozíciu predstavovala turčianska šľachta a že medzi slovenskou nižšou šľachtou mali prevahu protestantskí zemania, ktorí bojovali za náboženské a konštitučné slobody. Vyzdvihuje ich úlohu v diplomatickej službe Rákociho. Podľa nej satumarský mier zachoval stredoveké feudálne poriadky a privilégia šľachty a v poslednom polstoročí pred svetovou vojnou bola maďarská verejná mienka ovplyvnená neobjektívnou historiografiou.

Snaha o hlbšie a objektívne poznanie a hodnotenie povstania ju viedla k publikovaniu štúdie Maďarská historická literatúra o povstaní Rákociho. Úvodom konštatovala, že historická literatúra o Rákocim je rozsiahla, ale, že teraz po prvý raz sa ohlásila kritika, podľa ktorej je povinnosťou historika zisťovať pravdu a nie slúžiť domnelým vyšším záujmom. V tomto zmysle vyzdvihla Szekfűove práce, ktoré sa líšia od vlasteneckej historiografie liberalizmu. Interpretuje jeho názory, že v širších súvislostiach poukázal na to, že po tureckom vpáde všade v Európe moc štátu vzrástla, ale v Uhorsku upadla a tak sa Uhorsko stalo krajinou feudálnej šľachty. K dobru Rákocimu pripisuje, že sa stalo po prvý raz, aby sa príslušník vyššej šľachty obracal na ľud, ku ktorému mal ľudskejší vzťah, ale nezasiahol do právnych noriem Verbőciho Tripartita. Satumarský mier považuje za chybu a bolo by aj mylné považovať aj uhorské stavovstvo za vetvu západoeurópskeho kon-

štitucionalizmu, lebo ono bolo len pokračovaním stavovstva stredovekého a chýbali mu všetky momenty, ktoré urobili západoeurópsky smer nositeľom ďalšieho vývoja. V ďalšom Gašparíková interpretuje výsledky a stanoviská jednotlivých historikov ako L. Erdelyiho, E. Lukinicha, E. Mályusza a ďalších, ktorí sa podieľali na vydaní pamätníka Rákoczi Emlékkonyv. Cituje Lukinichov názor, že satumarský mier predĺžil stredoveké pomery a feudálne poriadky zásluhou Pálfyho a Károlyho. Kladne hodnotí, že A. Marko sa vo svojej štúdii zmieňuje o slovenskej účasti vo vojsku Rákociho i to, že on i Berčéni uznávali slovenskosť horných Uhier označujúc ich za Tótország /slovenská krajina/ a za tót imperium /slovenské impérium/, a že zeman G. Révai bol podkapitánom v pechote „slovenského impéria“. Záverom Gašparíková zhrňuje, že pramenných edícií o Rákocim je dosť, ale syntetických štúdií na základe úplnej objektivity sa nedostáva. Kriticky sa vyslovila aj k obsahu maďarských učebníc dejepisu.

V tom období menší príspevok publikoval B. Varsik, v ktorom v duchu slovenských historikov podal stručnú charakteristiku vyzdvihujúc známe osobnosti ako bol Š. Palárik a D. Krman. Rákociovskej tematike sa venovala aj publicistika ako reakcia na heroizáciu jeho osobnosti a spolitizovanie jeho osláv v Košiciach pri príležitosti výročia jeho smrti. V týchto súvislostiach J. Škultéty napísal článok Rákoci a Košice, v ktorom uvádzal, že maďarské strany na Slovensku pripravujú pri tejto príležitosti slávnosť, na ktorú jeho menom príde národná púť demonštrovať. Podľa neho to nemá zmysel, lebo už niet Habsburgovcov ani Rakúska. Pripomínajúc Rákociho neúspechy nevidel aktuálnosť „národnej púte“ z Maďarska. Ešte otvorenejšie o tom napísal J. Palkovič v článku Hej Rákoci s podtitulom Ako majú Slováci hľadieť na Františka Rákociho. Pripomína, že impulzy prišli z Maďarska, kde z príkazu zemského správcu Horthyho na budúci rok budú odhaľovať sochu Rákociho. J. Palkovič obviňuje Zväz Rákociho v Maďarsku, ktorý na čele so slovenskými renegátmi pod jeho menom vystupuje proti trianonskej zmluve, preto Slováci nemajú príčiny oslavovať a naviac, že za osem rokov povstania Slovensko a Uhorsko boli spustošené.

Okupácia Košíc a revizionistická politika vytvárali vo verejnosti atmosféru vybičovaného nacionalizmu a národnostnej neznášanlivosti. To bola živná pôda pre aktivizáciu kultu Rákociho v podmienkach Košíc ako symbolu národného bojovníka za svätoštefanské Uhorsko. V tomto duchu miestni predstavitelia predkladali verejnosti „nespochybniteľné“ argumenty. Príkladom je článok A. Fejesa, že maďarský národ je povolaný na veľké stredoeurópske poslanie a že Rákoci je tým, čím je „Orleans“ pre Francúzov a za tým stojí aj boh Maďarov /a magyarok istene/. Poslanec krajinského snemu z Košíc L. Toszt v prednáške vyzdvihol úlohu maďarskej rasy /aj/ a Rákociho ako bojovníka za slobodu ľudu a nie za privilégia šľachty. Osobitnú pozornosť venovali vládne kruhy a tlač šíreniu legendy, že Košice sú mestom Rákociho. E. Szabó na túto tému reagoval nepresvedčivým argumentom, že mesto podľa národnosti a jazyka bolo vo väčšine maďarské, že tu boli uložené jeho pozostatky, viedlo k tomu, že Košice sa stali strediskom Rákociho kultu. Túto koncepciu spropagoval v niekoľkých článkoch

F. Grusetzky. Vládne kruhy v tomto období sa zapodievali aj návrhom na postavenie jazdeckej sochy Rákociho v Košiciach, čo sa neuskutočnilo, ale vybudovala sa kópia jeho domu v Tureckom tzv. Rodošto.

Stanovisko slovenskej historickej vedy k rákociovskej otázke po roku 1945 vyjadril historik M. Suchý v príspevku František Rákoci II. – vodca stavovského povstania, v ktorom v závere konštatoval, že Rákociho povstanie bolo bojom za slobodu uhorského národa, ale že to bol boj za slobodu uhorského politického národa, ktorý tvorili príslušníci feudálnej triedy.

Záverom zhrňujeme: pred slovenskou historickou vedou stojí úloha podať obraz o Rákociho povstaní zo slovenského hľadiska a reálne zhodnotiť jeho historické poslanie v dejinách Slovenska a Uhorska.

Literatúra:

JULIUS BOTTO, *Ďuro Rákoczy*, Slovenské pohľady, Martin 1903.

JULIUS BOTTO, *Leopold I. a Fraňo Rákóczi II.*, Slovenské pohľady, 1904.

FEJES A., *Az élő Rákóczi*, Felvidéki Újság, 1941. október 29.

ANNA GAŠPARÍKOVÁ, *Povstanie Rákocziho a Slovania*, (Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 7.) Bratislava, 1930.

ANNA GAŠPARÍKOVÁ, *Maďarská historická literatúra o povstaní Rákocziho*, Bratislava 1935.

ANNA GAŠPARÍKOVÁ, *Juraj I. a František II. Rákoczi*, Tvůrcové dejin, 3, 1935, p. ???

J. GRUSETZKY, *Kassát a Rákóczi kultúrközpontjává fejlesztik*, Pesti Hírlap, 1940. november 24.

J. GRUSETZKY, *Adatok Kassa Rákóczi kultuszához*, Felvidéki Újság, 1944. május 11–12.

MILAN HODŽA, *Rákoci a jeho sedliaci*, Slovenský týždenník, 1911. február 16.

KÄFER ISTVÁN, *Obraz kuruckej doby v slovenskej literatúre*, Praha, 1956, p. 71–81.

KÖPECZI BÉLA – HOPP LAJOS – R. VÁRKONYI ÁGNES, *Rákóczi tanulmányok*, Budapest 1980.

IVAN MRVA, *Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v rokoch 1704–1711.,* Historický časopis, 44, 1996, p. 583–610.

J. PALKOVIČ, *Hej, Rákoczi. Ako majú Slováci hľadieť na Františka Rákocziho*, Slovenská politika, 1935. március 31.

MICHAL POTEMRA, *Slovenská historiografia v rokoch 1901–1918.,* Košice 1980.

DANIEL RAPANT – ANNA GAŠPARÍKOVÁ, *Povstanie Rákocziho a Slovania*, Český časopis historický, 37, 1931, p. ???

MICHAL SUCHÝ, *František Rákoczi II. – vodca stavovského povstana*, Nové slovo, 1976. április 1.

J. ŠKULTÉTY, RákocIi, Národné noviny, 1903. június 6.

J. ŠKULTÉTY, *Tököli – Rákoci*, Národné noviny, 1906. október 26.

J. ŠKULTÉTY, *O kurucoch. Ako nás to učili?*, Národné noviny, 1907. december 31.

J. ŠKULTÉTY, *Maďari a Austria*, Slovenské poľady, Martin 1904.

J. ŠKULTÉTY, NaučeniIe, Národné noviny, 1930. november 1.

J. ŠKULTÉTY, *Rákoci a Košice*, Národné noviny, 1930. november 20.

TOSZT L., *Emlékezés Rákócziról és koráról*, Felvidéki Újság, 1943. október 31.

BRANISLAV VARSIK, *Slovensko v dobe povstania Františka Rákocziho II.*, Slovenská politika, 1935. p. ???

Cesta Františka Jozefa po prevezenie a uloženie pozostatkov Rákócziho

Iván Bertényi ml.

Pri nástupe na trón si František Jozef zvolil svoje heslo v súlade s jednotou ríše. Po roku 1849 nasledovali tvrdé a dlhé roky, počas ktorých „Viribus unitis" neznamenalo pre Uhorsko nič dobré. Oficiálna politika zapierala samostatnosť Uhorska; neposkytovala takmer žiadnu politickú voľnosť, resp. ak ju poskytla, aj to len z núdze. V zmysle centralizačnej ideológie mohli byť osoby, ktoré bojovali vo vzdialenej či nedávnej minulosti za nezávislosť Uhorska či vedúce osobnosti protihabsburských povstaní len rebelmi, v prípade ktorých nebolo povolené si uctiť ani ich pamiatku. Nielen Ľudovít Kossuth, ale aj František II. Rákóczi bol považovaný za poddaného, ktorý sa vzoprel slávnej dynastii. Pochopiteľne, pre mladého cisára neboli vzorom či hrdinami oni, ale ochrancovia dynastie. Nie náhodou postavila centralizovaná Habsburská ríša v Budíne pomník Hentzimu, ktorý dal život za cisára – týmto krokom si však vyslúžila ostrú kritiku Maďarov. Mladý cisár považoval za úplne správne a spravodlivé, že potrestal „rebelských dôstojníkov", a trinásti popravení v Arade boli martýri iba z hľadiska veci uhorskej nezávislosti. František Jozef (ktorý bol značne chladný a bezcitný človek) mal blízko celý svoj život k tým, čo bojovali v povstaní na strane cisárstva, napr. Hentzimu a plukovníkovi Alnochovi, ktorý chcel vyhodiť do vzduchu budapeštiansky reťazový most Lánchíd, a ktorého podobizeň umiestnil aj na stenu svojej spálne.[1]

Na druhej strane však výber Hentziho a spol. nebol práve najšťastnejší. V nich si cisár ctil ľudí, ktorí neboli len vojakmi vernými cisárovi. Neboli to iba urodzení nepriatelia – ako Otto Palvicz, ktorého spisovateľ Mór Jókai, snažiaci sa prikrášliť minulosť uviedol vo svojom románe – ale osoby, ktoré chceli zničiť diela maďarského národného obrodenia, obdobia reforiem, a to barbarským spôsobom. Pre Maďarov, ktorí boli veľmi hrdí na svoje hlavné mesto, bolo potupným činom tak streľba do palácov stojacich na peštianskom nábreží Dunaja, ako aj nepodarený atentát na most Lánchíd, ktorý predstavoval zjednotenie národa a pokroku, ktorý sa tým realizoval. Toto barbarstvo potom v očiach obyvateľov Uhorska prepísalo lojalitu cisárovi a predstavovalo akési morálne potvrdenie toho, že vec povstalcov bola tou pravou. Tí, ktorí bojovali proti maďarským národným ideálom a slobode Uhorska nečestne, jednoducho nemohli mať pravdu. Aj keď pre Františka Jozefa toto boli vedľajšie okolnosti, v očiach obyvateľov Uhorska však práve toto podnecovalo neutíchajúci odpor voči Hentziovcom.

[1] GERŐ A., Ferenc József, p. 163. Mimochodom, Alnoch je pochovaný na cintoríne Kerepesi, pri hrobe povstalcov z roku '48.

Neoblomný absolutizmus a centralizácia však nepredstavovali dostatočne stabilnú základňu pre cisára, ktorý realizoval európsku politiku veľmoci, a porážka v roku 1859 to iba zvýraznila. Bola nutná zmena – síce len po viacerých pokusoch, ako výsledok dlhého procesu, ale na rok 1867 dozrela vo Františkovi Jozefovi ochota na vážnejšie ústupky voči Uhorsku. Išlo predovšetkým o politické ústupky, ale po korunovačnej ceremónii (ktorá pozostáva z veľkého počtu symbolických prvkov), došlo k veľmi dôležitému, historickému gestu: kráľovský pár ponúkol zhodne po 50 tisíc zlatých, ktoré získal od národu ako korunovačný darček na účely „pomoci sirotám, vdovám vojakov a práce i zárobku neschopným invalidom“, aby sa tým „ukončili a podľa našich možností zmiernili nielen následky minulých udalostí, ale aj trápenie”.[2] Bolo to menej ako ospravedlnenie, keďže František Jozef by to nikdy nebol ochotný urobiť. Dar neznamenal ani to, že by tí, čo bojovali proti cisárovi, boli dostali zadosťučinenie – bola to nanajvýš poklona, dobročinné a kresťanské gesto padlým a tým, čo to potrebovali. Ale aj v dualistickom politickom režime, ktorý Uhorsku poskytol veľmi široký priestor v samospráve, toto gesto znamenalo: aj keď cisár nie je s tým stotožnený, nezakazuje, aby sa tradičný uhorský historický obraz dostal opätovne do popredia. Podobne ako politická skutočnosť vyrovnania s Uhorskom, aj tento emotívno-ideologický krok bol racionálnym ústupkom, keďže prostredníctvom neho sa ostro potlačil protihabsburský charakter uhorského chápania histórie z hľadiska idey nezávislosti a tým sa zažehnalo aj politické nebezpečenstvo s tým spojené.

Tradícia nezávislosti tým prešla zo „zakázanej“ do „strpenej“ kategórie, každopádne pre účastníkov vyrovnania bolo v rámci politickej dohody lepšie nerýpať do minulosti. Zachovávanie kuruckých tradícií sa preto stalo dôležitým predovšetkým pre opozíciu, bojujúcu za nezávislosť – táto dokázala pamiatku historických bojov používať čoraz účinnejšie aj ako politické heslá. Opozícia z roku '48 si dokázala tieto pamiatky a myšlienky osvojiť čoraz viac a podarilo sa im vykresliť vládnúcu stranu ako „kompromisnú“, ktorá „slúži“ Viedni, ako „labancov“. Strana zo 1867. roku bola naozaj v ťažkej pozícii, keďže museli dbať aj na citlivosť panovníka. Možno väčšina z nich (aj keď nie každý) v kútiku duše súhlasila a citovo sa zžila s čoraz populárnejšími heslami patriotov podporujúcich nezávislosť, ale nesmeli iniciovať nič, z dôvodu politickej a emočnej konštelácie, ba čo viac, ani na podnety opozície nedokázali poskytnúť jasnú a priamu odpoveď. Avšak prázdne a zdržanlivé chovanie iba posilnilo opozíciu, keďže jednak si mohla vytvoriť monopol na túto tému, veľmi dôležitú z národného hľadiska, na druhej strane tým opozícia mohla vidieť, že použitie tejto politickej zbrane je pre protivníka veľmi nepríjemná. Preto spôsob chápania minulosti z hľadiska idey nezávislosti bol neustále v kurze, ba čo viac, ešte sa aj rozširoval. V tom hral významnú úlo-

[2] SOMOGYI É., Ferenc József, p. 155.

hu aj Ľudovít Kossuth, ktorý udržiaval kontakt s domovinou z emigrácie v Itálii.

František Jozef však to všetko vnímal pasívne, veď ani nemal inú možnosť. Pre neho bola kurucká tradícia úplne cudzia, nedokázal ju nikdy akceptovať. Ale nemohol sa otvorene postaviť šíreniu idey nezávislosti, keďže to by bolo veľmi nepríjemné z politického hľadiska. Preto túto ťažkú prácu prenechal čoraz častejšie sa meniacim vládam prívržencov vyrovnania,[3] kým on sám s aristokratickým odstupom mlčal.

V 80. rokoch 19. stor. dochádzalo k stretom uhorskej tradície nezávislosti a centralistickej ríšskej ideológie, ktorá nebola v súlade s dualistickým systémom, a ktorú odsudzovala tak budapeštianska vláda, tiahnúca do defenzívy, tieto strety nastávali najviac prostredníctvom demonštrácií okolo pomníka Hentziho v Budíne.[4] Opozícia právom napádala pamätník (ktorý bol inak pekný, postavený v neogotickom štýle) vedúceho cisárskeho armádneho dôstojníka, ktorý dal delostrelectvu ťažko obhájiteľný pokyn ostreľovať pekné domy na peštianskom nábreží Dunaja. Vláda bola v ťažkej situácii, lebo s pamiatkou Hentziho sama nesúhlasila, preto si sama nevedela rady s týmto problémom.

Podobný názor zastávala aj v súvislosti s občianstvom starého Kossutha. V zmysle § 31 zákona č. I z roku 1879 totiž „Ten uhorský štátny občan, kto sa bez pokynu uhorskej vlády alebo rakúsko-uhorských spoločných ministrov sa zdržuje viac ako 10 rokov nepretržite mimo územia uhorskej koruny, stratí svoje uhorské občianstvo.“ Súčasťou postupu repatriácie, potrebného pre navrátenie uhorského štátneho občianstva bola asi prísaha, v zmysle § 14: „Ja, XY prisahám na živého Boha, že budem verný jeho cisárskej a kráľovskej výsosti, apoštolského kráľovi Uhorska a ústave krajín uhorskej koruny a sľubujem, že povinnosti uhorského štátneho občana splním verne.“[5]

Keďže Kossuth nebol ochotný túto prísahu zložiť, v zmysle zákona stratil svoje uhorské štátne občianstvo, čo bolo v prípade najpopulárnejšieho a asi najvplyvnejšieho uhorského politika naozaj problematické. Premiér Koloman Tisza, porušiac svoju lojalitu zvlášť významnú v takých emočných a ideologických záležitostiach, sa obrátil proti vlastnej strane a navrhol, aby Ľudovít Kossuth, čestný občan viacerých uhorských miest, dostal výnimku spod tohto zákona. To však neodhlasovali jeho vlastní ministri, úplne pochopiteľne v zmysle idey vyrovnania. (Prirodzene, aj Tisza konal úplne vedome, za účelom záchrany vlastnej popularity, keďže na začiatku roku 1889 pri tzv. „spore

[3] Kossuthov kult treba vymazať – napísal František Jozef v smernici zostavenej pre Bánffyho vládu dňa 10. januára 1895. Citát v: HANÁK P., Iratok, p. 347–348.

[4] Pozri tiež: GYÁNI G., Fővárosi zavargások, p. 345–354.

[5] Zákon č. L z roku 1879 o získaní a strate uhorského štátneho občianstva. Magyar törvénytár, 1879, p. 221–227.

o ochranné sily“ stratil dôveru kráľa, lebo nebol schopný presadiť posilnenie armády v uhorskom parlamente, ktorý nastúpil cestu obštrukcie.)[6]

Čin Kolomana Tiszu, ktorý nakoniec viedol aj k abdikácii následkom hlasovania, predstavoval zvrat z hľadiska symbolickej politiky. Bol to prvý prípad, kedy vážený politik podporujúci vyrovnanie si verejne osvojil prístup k histórii a hodnotám revolucionárov. Príznačným znakom situácie bolo, že aj nástupca Tiszu, gróf Július Szapáry, musel podniknúť kroky v tejto oblasti. Osvojac si návrhu Imricha Ivánku v roku 1892 navrhol, aby k pamätníku padlých vojakov na Budínskom hrade a k soche Hentziho položili veniec spoločne, za sebou, v zastúpení veteránov cisárskej armády a povstalcov ako symbol historického zmierenia. Premiér si od toho sľuboval, že sa tým podarí zastaviť značný odpor proti Hentziho pamätníku[7] a vytvorí mier v symbolickej politike.

Je zrejmé, že ani Ivánka, ani Szapáry nepochopili, že práve Hentzi, bojujúci proti uhorským povstalcom je najmenej vhodný pre uzmierenie a ťažko nájde takú vplyvnú osobnosť z tábora revolucionárov, ktorý bude ochotný umiestniť veniec k pamätníku vedúceho dôstojníka „čiernožltých“, ktorý dal rozstrieľať peštianske dunajské nábrežie. Centralistická ríšska koncepcia histórie nebola vôbec kompatibilná s tou, ktorú vyznávali uhorskí aktivisti za nezávislosť a prostredníctvom Hentziho sa táto situácia vôbec nezjednodušila. Szapáry aj predložil svoju demisiu následkom vzniknutého škandálu a politických neúspechov predchádzajúcich rokov.[8]

Aj keď ani pokus o zmierenie z roku 1890, ani z roku 1892 nebol úspešný, bolo zrejmé, že zástancovia nezávislosti mali v tomto ohľade značnú prevahu. Je pravdou, že František Jozef nemusel v tejto veci osobne zaujať stanovisko, ale vládna strana, ktorá doteraz obraňovala svoje stanovisko za každú cenu, zneistela a bola pripravená na ústupky. Naviac sa tradícia nezávislosti onedlho verejne konfrontovala s Františkom Jozefom, pri smrti Ľudovíta Kossutha v roku 1894. Panovník nebol ochotný odpustiť svojmu starému nepriateľovi (ani Kossuth jemu) a zakázal, aby mŕtve telo dovezené do vlasti bolo uložené do hrobu so štátnou pompou. Boli vydané pravidlá, v ktorých bolo detailne uvedené, čo môžu štátni úradníci – od premiéra po recepčného – a čo nie počas smútočného obradu.[9]

---

[6] Pozri tiež: LAKOS J., A „generális” bukása, p. 147–158.

[7] Pozri tiež: HEISZLER V., A Jansky-ügy.

[8] EÖTVÖS K., Károlyi Gábor, p. 148–170.

[9] František Jozef sa vtedy nachádzal v rekreačnom stredisku na juhu Francúzska, odtiaľ telegrafoval svoje požiadavky Wekerlemu. V zmysle toho „niet námietok proti tomu, aby dvor vyjadril svoju sústrasť a umiestnil na hrob veniec, ani voči tomu niet námietok, aby som sa v zmysle vyjadrenia Deáka vyjadril v mene vlády. Naopak, žiada sa, aby na smútočných obradoch sme neboli prítomní ani ako súkromné osoby a aby sme darovali financie iba v prípade krajnej núdze. Aj voči tomu sú výhrady, aby dvor znášal náklady na pohreb.“ List Alexandra Wekerleho ministrovi spravodlivosti Deziderovi Szilágyimu, Budapešť, 15. marca 1894. Maďarský štátny archív. P 634. Spisy Dezidera Szilágyiho. 1. fascikel, 1. položka. [Korešpondencia] fascikel U-

Aj keď v uhorskej historickej pamäti zostal pohreb z dôvodu neoblomnosti Františka Jozefa zapísaný tak, že panovník nedokázal svojmu protivníkovi odpustiť ani po jeho smrti, treba povedať, že rakúsky cisár a uhorský kráľ vôbec súhlasil s tým, aby telo bolo prevezené z Turína do Budapešti a nezakázal, aby Maďari vystrojili slávnostný pohreb politikovi, ktorý mal za svoje politické krédo 45 rokov to, že zapieral legitimitu vlády Františka Jozefa. Pravda, z politického hľadiska by takýto panovnícky zákaz bol býval veľmi neprospešný, možno aj nerealizovateľný. Každopádne pre Františka Jozefa bola skutočnosť, že Kossuthovi vystrojili poddaní slávnostný pohreb v hlavnom meste vlastnej krajiny, veľkým ústupkom. Aj keď uhorská verejnosť žiadala omnoho viac, napr. to, aby kráľ sám poslal veniec a sám sa postavil do radu smútiacich, toto bola nereálna požiadavka. František Jozef by tým bol zaprel celý svoj program panovníka, politické krédo.[10]

Kossuthov pohreb a celý rad sôch Kossutha,[11] postavený v najrôznejších kútoch krajiny znamenali pre uhorskú verejnosť to, že Kossuthov program a ideológia nezávislosti ako taká môžu byť plne vyznávané a šírené. Vzhľadom na skutočnosť, že od rokov 1848/49 bolo dostatok času pre zladenie tohto programu tak emočne ako aj obsahovo s predchádzajúcimi vrstvami uhorskej túžbe po nezávislosti, „kurucká“ idea nezávislosti sa stala populárnejšou ako kedykoľvek predtým a stala sa čoraz rozšírenejšou u obyvateľov Uhorska. V tomto hral Koloman Thaly, historik kuruckej doby, veľkú úlohu. Celý svoj život zasvätil tomu, aby Rákócziho dobu spropagoval a spopularizoval u svojich čitateľov.[12]

Pre vládu strany prívržencov vyrovnania sa kult nezávislosti stal škodlivým už aj z hľadiska politického, ale nedokázala vytvoriť alternatívnu konkurencieschopnú interpretáciu dejín. Ríšska myšlienka centralizmu nebola akceptovateľná v Uhorsku a aj tradičná úcta a lojalita poddaných k panovníkovi by bola bývala ohrozená, keby ju František Jozef bol zastával otvorene. Je pravdou, že tak neurobil, avšak je pochopiteľné, že ani s uhorskými národnými ideami nezávislosti sa nemohol jednoducho zžiť. Avšak stredná cesta medzi Františkom Jozefom a zástancami ideí nezávislosti, vyrovnanie a sám Deák neboli skutočne vhodné pre populárny kult, lebo „mudrc vlasti“, ako ho

W. f540-541. Za účelom formulácie nariadenia, ktoré malo byť vydané, zvolali ministerskú schôdzu na 25. marca 1894 na pol štvrtú popoludní. (Zápisnica o porade sa nedochovala medzi zápisnicami rady ministrov.) V zmysle návrhu na rokovanie „zamestnanci kráľovských orgánov, úradov a inštitúcií sa na smútočných obradoch nesmú objaviť ani úradne samostatne, ani spoločne; ak niektorí z nich sa chcú zúčastniť ako súkromné osoby a popri tom sa starostlivo vyhnú akémukoľvek úradnému charakteru, má to byť ich slobodná voľba.” List Jozefa Tarkovicha Deziderovi Szilágyimu, Budapešť, 24. marca 1894. Tamtiež, fascikel T, f508-509.

[10] Z listov Františka Jozefa písaných v jarných týždňoch roku 1894 svojej manželke je zrejmé, akú mal averziu k budapeštianskemu „blázincu“ spojenému s pohrebom Kossutha. Briefe Kaiser Franz Josephs, Band I. p. 379–395.

[11] ÁDÁMFY J., A világ Kossuth-szobrai.

[12] Pozri tiež: R. VÁRKONYI Á., Thaly Kálmán.

nazývali, sa stal skôr symbolom múdrosti, rozumných a rozvážnych rozhodnutí, zdravých kompromisov, no mohol zapôsobiť nanajvýš na rozum, nie na srdce. Pamiatka Deáka mohla vyvolať úctu, no nie nadšenie.

V súvislosti s tisícim výročím usadenia sa maďarských kmeňov, ktoré si pripomínali v roku 1896 vystúpili nielen tieto otázky – celá séria slávností bola vhodná nato, aby sa našli tie črty maďarskej minulosti, ktoré mohli slúžiť k zhode medzi aktuálnymi politickými záujmami kráľa a národa. Tisícročnú výstavu otvoril sám František Jozef a väčšinu roka strávil v Uhorsku. Potvrdilo sa, že pozícia Habsburského panovníka a uhorskej histórie nie je antagonistická a František Jozef je ochotný si ctiť národné tradície iné než sú tradície nezávislosti, ba čo viac, je ochotný ich aktívne podporovať.[13]

Aj úspech uhorského milénia prispel k tomu, aby sa vo verejnosti etablovala interpretácia histórie, ktorá je spojením idey vyrovnania a vtedajšej politiky. Prirodzene, aj táto odmietala jednotu ríše a prízvukovala samostatnosť uhorskej štátnosti, ako aj historickú oddelenosť v rámci Habsburskej ríše, avšak bez odporu proti dynastii. Na rozdiel od „kuruckej" ideológie nezávislosti táto línia nepovažovala boje minulých storočí za národný boj za sebaobranu vyplývajúci z protiuhorských atakov cudzej dynastie a za absolútne pozitívum, ale skôr za „poľutovaniahodné udalosti", ku ktorým od vyrovnania, teda uzmierenia kráľa a národa nedošlo a ani nemohlo dôjsť. Právne a politické uzmierenie medzi Habsburgovcami a maďarským národom nasleduje alebo bude nasledovať emočné zosúladenie, aspoň tak si to predstavovali a želali stúpenci a ideológovia tejto koncepcie. V rámci toho za účelom „maďarizácie" Habsburgovcov netreba z uhorskej histórie prízvukovať tie momenty, ktoré strany rozdeľujú, ale tie, ktoré sú vhodné na to, aby aj vo Viedni pochopili: Uhorsko bolo vždy lojálne k svojmu kráľovi a iba dočasné a nepríjemné politické nedorozumenia mohli byť zdrojom politickej opozície a bojov.

Koncepcia, ktorá vznikla neskôr ako idea nezávislosti bola taktiež „zaslúžená", no z hľadiska citového bola menej konkrétna a rukolapná. Avšak mala jednu veľkú výhodu: vyhovovala viac aktuálnym politickým silám. Nemalo zmysel dúfať, že by František Jozef bol kedykoľvek poslal veniec na hrob Kossutha, ale bola istá nádej, že kráľ trávi čoraz viac času v Uhorsku a ťažisko Rakúsko-Uhorskej monarchie z Rakúska (ktoré kleslo na úroveň nemecko-slovanských šarvátok) prejde čoraz viac do Uhorska. Prirodzene Maďari pri každej príležitosti vyjadrovali svoju beztak povinnú lojalitu voči panovníkovi a poukázali na to, že Uhorsko bolo vždy verné Habsburgovcom. Na oplátku chceli, aby František Jozef preložil svoje sídlo do Budína (za týmto účelom dokonca rozšírili kráľovský hrad), aby sa Habsburskí vojvodovia dô-

[13] Prirodzene, aj uhorská vláda mala snahu z histórie vyzdvihnúť tie pamiatky, ktoré boli akceptovateľné pre Habsburgovcov, na čo v mnohom poukazuje aj program postavenia sôch pamätníka milénia v mestskej časti Városliget v Budapešti. Pozri tiež: GERŐ, András: Az Ezredévi Emlékmű. V: GERŐ A., Az Ezredévi Emlékmű, különösen p. 352–358., najmä 352–358.

kladnejšie oboznámili s maďarským jazykom a kultúrou a vôbec, aby sa do dynastie nasťahoval duch Maďarov.

Dúfať v politické výhody ako následok vyznávania tradície nezávislosti Uhorska bolo nereálne a ani to nebolo príliš pravdepodobné, aby sa nadnárodní Habsburgovci stali nacionalistami, ale ani nedúfali v do očí bijúce a okamžité úspechy. Jednak od habsbursko-uhorskej ideológie očakávali menšie či väčšie politické výhody pre Uhorsko, na druhej strane prívrženci koncepcie z roku 1867 – za podpory Františka Jozefa, ktorého oslavovali ako hungarofila a najústavnejšieho panovníka – verili v potlačenie idey nezávislosti, teda túto ideologickú konštrukciu považovali za použiteľnú pre vlastnú stranícku politiku. Ak „prvým človekom Uhorska je kráľ“, tak „kurucká“ opozícia večne bojujúca voči Habsburgovcom a neustále poukazujúca na minulé krivdy spôsobuje iba škodu a neprávom aj neopodstatnene zarmucuje „nášho šedivého kráľa“. František Jozef mal v tejto koncepcii kľúčové postavenie. Aby však mohol tomuto obrazu zodpovedať, musel učiniť také vážne gestá, ktoré potvrdzujú jeho úprimné priateľstvo k Maďarom faktmi a sú vhodné na to, aby sa tým predišlo útokom z tábora prívržencov nezávislosti.

Počas doby, kedy bol premiérom barón Dezider Bánffy došlo k viacerým takým udalostiam, ktoré je možné začleniť do uvedenej (možno až tak nepremyslenej) koncepcie. Vyhovujúc tým dávnej požiadavke Maďarov prijal v roku 1897 František Jozef v Budapešti nemeckého cisára Viliama II. a tým umožnil, aby sa Uhorsko dostalo na mapu veľkej politiky Európy.[14] Viliam, v prípitku, ktorý predniesol v budínskom hrade pre maďarský národ[15] však v zápale momentu trošku prestrelil a podnietil v Maďaroch také nadšenie, že František Jozef to musel všetko okamžite dať na pravú mieru.[16] (Celú habsbursko-uhorskú koncepciu by bolo zničilo, keby cudzí panovník bol predniesol viac vlasteneckú reč ako sám uhorský kráľ!). „Think tank“ úradu predsedu vlády vymyslel, že kráľ nech daruje desať pamätných sôch hlavnému mestu, ktoré by zobrazovali veľké osobnosti histórie Uhorska. V najvyššom spise zo dňa 25. septembra 1897 spomína František Jozef medzi desiatimi osobnosťami „z rôznych oblastí národného života“ Jána Hunyadiho, biskupa sv. Gellérta, kronikára Anonyma, kronikára Sebastiána Tinódiho a Štefana Werbőczyho, hrdinu bojujúceho v Szigetvári na strane Habsburgov-

[14] Ako to bolo uvedené v úvodníku novín hnutia za nezávislosť, Magyarország [Uhorsko]: „Je to prejavom toho, že následkom nových pomerov síl v Habsburskej monarchii hrá rozhodujúcu úlohu Uhorsko a už nijakým trikom nie je možné zamedziť uplatnenie pravdy, že ťažisko moci Habsburgovcov netreba hľadať vo Viedni, ale v Budapešti.“ Il. Vilmos. *Magyarország*. 21. septembra 1897., 1.

[15] Prípitok, ktorý vyvolal veľké nadšenie zverejnili noviny väčšinou doslovne. Napr.: A pohárköszöntők. *Alkotmány*, 22. septembra 1897, 2-3. Tu bol zverejnený aj nemecký originál.

[16] Nemecký minister zahraničných vecí, ktorý nemeckého cisára doprevádzal, uviedol vo svojich memoároch, aké nepríjemné boli slová Viliama pre Františka Jozefa. B. BÜLOW, Denkwürdigkeiten, Bd. I. p. 164–166.

cov Mikuláša Zrínskeho, grófa Jána Palffyho, Petra Pázmánya a dokonca dve sedmohradské kniežatá: Štefana Bocskaiho a Gabriela Bethlena.[17]

Bocskai a Bethlen sa považovali za raných hrdinov ideológie nezávislosti, keďže týchto má história najmä za vedúcich protihabsburských povstaní. Skutočnosť, že panovník z rodiny Habsburgovcov im dal postaviť pomník, ba čo viac, financoval ho z vlastnej pokladne bola obrovským úspechom. Tým im kráľ „odpustil", ba znamenalo to aj viac, lebo vtedajším ľuďom dal za vzor niekdajších povstalcov, teda dodatočne im dal za pravdu. Už nebola reč o rebeloch, ale – v zmysle uhorských historických tradícií – ich bolo potrebné považovať za hrdinov, ktorí riadne ochraňovali práva a slobodu národa. Bol to citový a ideologický prielom, ktorý otvoril cestu pred presunom a pochovaním pozostatkov Rákócziho.

Prirodzene pre Františka Jozefa bolo omnoho jednoduchšie odpustiť sedmohradským kniežatám, ktorí žili o tristo rokov skôr ako napr. Ľudovítovi Kossuthovi. Avšak v rámci koncepcie vyrovnania došlo aj k určitému prehodnoteniu povstania roku 1848, k jeho kompromisnej akceptácii. V 1898 sa slávilo 50. výročie udalostí a opozícia hlásajúca nezávislosť sa snažila presadiť pamätný deň povstania (15. marec) pri ktorom sa nepreliala krv a ktorý sa od roku 1860 každoročne slávil krviprelievaním.[18] Prirodzene, protihabsburský návrh vládna strana neakceptovala, ale nevznikla vyhýbavá a otáľajúca odpoveď typická pre obdobie vlády Kolomana Tiszu, ale protikoncepcia, ktorá chcela presadiť v zákone dátum 11. apríla, ktorý hral v roku 1848 významnejšiu úlohu ako demonštrácia 15. marca v Pešti. V tento deň totiž došlo k podpisu zákonov zo strany panovníka, teda k úplne zákonnému víťazstvu revolučnej premeny. Zhoda kráľovského súhlasu a vôle národa spred 50 rokov opätovne potvrdila, že národ a kráľ dokážu dosiahnuť veľké veci (jedine) spoločnými silami.[19]

Onedlho došlo aj k odstráneniu najnenávidenejšieho symbolu ríšskej centralistickej ideológie v Uhorsku, sochy Hentziho na Budínskom hrade. Na jeseň roku 1898 František Jozef nariadil, nech „pamätník kráľovnej Alžbety stojí v Budíne, v priamom susedstve hradu, na námestí sv. Juraja, pričom v tomto prípade by Jeho Výsosť dala odstrániť sochu Hentziho, predstavujúcu jeho majetok a presunúť ju na pôdu niektorej z vojenských inštitúcií."[20] V tomto prípade však kompromis nedosiahol očakávaný úspech. František Jozef totiž nebol ochotný „vyhodiť na smetisko" pomník vojaka, ktorý pre neho umrel hrdinskou smrťou, preto bola socha presunutá z námestia sv. Ju-

[17] Pozri tiež: BERTÉNYI I., Zehn Denkmäler.

[18] Dňa 15. marca 1860 sa konala veľká demonštrácia proti Habsburskému útlaku, ktorá bola potlačená ozbrojenými zložkami násilím a použitie zbraní malo aj obeť – umrel univerzitný študent Gejza Forinyák.

[19] HANÁK P., 1898, a GERŐ A., Március 15, najmä 399–404.

[20] Oznámenie premiéra Dezidera Bánffyho na zasadnutí uhorskej ministerskej rady zo dňa 2. novembra 1898. Maďarský štátny archív. 27. zv. Zápisnice rady ministrov. Škatuľa 63.

raja do záhrady kadetskej školy v mestskej časti Hűvösvölgy. To však vyvolalo ďalšiu vlnu nepokojov v radoch opozície bojujúcej za nezávislosť – pýtali sa: takže uhorskí vojaci majú byť vychovávaní v duchu Hentziho?[21]

Aj keď sa to nie vždy podarilo, ale vlády strany prívržencov vyrovnania sa snažili znížiť emocionálnu vzdialenosť medzi kráľom a národom. Prevoz pozostatkov veľkomožného kniežaťa a jeho druhov sa uskutočnil jednoznačne z dôvodu požiadavky zdokumentovania uzmierenia kráľa a národa, ako to hovoril otvorene aj kráľovský dekrét z 18. apríla 1904. „Vďaka za to božskej prozreteľnosti: konflikty a nedorozumenia, ktoré ťažili našich predchodcov dlhé stáročia sú už dnes historickými pamiatkami doby dávno minulej. Vzájomná dôvera kráľa a národa a obnovená mierová vláda ústavy založili základy úspešnej spolupráce trónu a národa. Preto sa môžeme bez trpkosti rozpamätať na minulé chmúrne obdobie a kráľ i národ môžu s úctou spomínať na všetkých, ktorí mali v minulých bojoch vedúce postavenie.“[22]

Základy habsbursko-uhorskej historickej ideológie z tábora priaznivcov vyrovnania sa položili predovšetkým za vlády Dezidera Bánffyho a tieto udalosti slúžili ako duchovná a politická príprava aj pre rehabilitáciu Rákócziho a jeho druhov.[23] Samotný smútočný obrad konaný na jeseň roku 1906[24] bol mimoriadne významnou udalosťou vtedajšieho Uhorska, istým druhom historickej spravodlivosti; môžeme povedať, že to bol úspech pohľadu na históriu, dôležitého pre vtedajšiu maďarskú národnú identitu, teda presun pozostatkov bol úspechom tradičného maďarského chápania histórie. Tentokrát mohol „kuruc“ „zvíťaziť“ nad „labancom“. Rákóczi mohol zvíťaziť nielen v srdciach, tajne a v tichosti, ale otvorene, slávnostne a nahlas, možno aj trochu hlučne. Rákóczi už nebol rebelom, vlastizradcom, ale slávnym kniežaťom, národným hrdinom, úradne akceptovaným, „kanonizovaným“ vzorom. Úvodník novín Budapesti Hírlap (ktoré akceptovali vyrovnanie v roku 1867, ale boli skôr opozičné) prijal kráľa prichádzajúceho do Budapešti po vydaní rukopisu takto: „Nariadenie jeho výsosti... rozozvučalo tie najjemnejšie struny v srdciach Maďarov. Toto nariadenie ukončilo mnoho trpkosti a poskytuje vynikajúcu perspektívu našej národnej túžbe, nášmu národnému snu.“ Existuje nádej, že „maďarská národná idea zvíťazí v spoločnom úsilí kráľa a národa, ... že maďarský národ bude mať maďarskú dynastiu: budeme sláviť spoločne a v našich národných bojoch budeme bojovať spoločnými silami. Budínsky kráľovský hrad už nebude prázdnym príbytkom, ale naplní sa maďarskou aristokratickou pompou, ako kedysi. Táto dynastia bude hovo-

[21] Pozri tiež: *Pester Lloyd*, 18. novembra 1898, 2.
[22] A királyi Rákóczi emlékének. *Budapesti Hírlap*, 20. apríla 1904, 1.
[23] Toto zabezpečil zákon č. XX z roku 1906 o prevoze pozostatkov Františka II. Rákócziho a jeho druhov, ktorým sa zrušil § 2 a 3 zákona č. XLIX z roku 1715, ktorým bol Rákóczi označený za vlastizradcu. Magyar törvénytár, 1906, p. 172–173.
[24] Mimoriadne informatívne dielo z novšej literatúry o prevoze pozostatkov (aj keď obsahuje aj menšie omyly): KINCSES K. M., „Minden különös ceremónia nélkül” a Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc. Pozri tiež: SZABÓ D., Minden különös ceremónia.

riť našim krásnym jazykom, bude poznať našu literatúru, bude medzi nami a s nami v nešťastí i v šťastí. Záujem dynastie a záujem národa nebudú viac odlišné...“ „v roku 1867 sa vyslovilo heslo, že treba minulosť zahaliť rúškom zabudnutia.“ Je to však zázračné rúško, lebo zakryje krv i utrpenie, no slávnym a nesmrteľným veciam vdýchne nový život. „Tým sa kráľovi otvorí cesta do panteónu maďarských národných hrdinov a otvoria sa mu srdce maďarského národa. Zajtra prijmeme svojho kráľa ako víťazného vodcu, ktorý splní sny nášho národa.“[25]

Tieto sny hovorili o čo najdokonalejšom a citovo osvojiteľnom súlade vernosti uhorskému kráľovi a samostatnosti uhorského národa. O tom, aby panovník Habsburskej ríše bol skutočným uhorským kráľom a nielen kráľom, ale aj Maďarom. Bola na to vôbec šanca? Bolo možné, aby sa príslušník Habsburgovcov stal naozaj Maďarom?

Maďari už dávno o tom snívali a veľmi sa tešili každému novému signálu, ktorý naznačoval pohyb v tomto smere (aspoň podľa ich túžob a viery). Keď Ferdinand V. otvoril posledný stavovský snem v Bratislave po maďarsky, Kossuth, ktorý zastupoval župu Pešť tomu prisúdil veľký význam: „bola to šťastná príležitosť počuť zvuky ľubozvučného materinského jazyka od korunovanej hlavy maďarského národa”.[26] Je zrejmé, že neskorší vedúci bojov za nezávislosť (v zmysle uhorských politických tradícií) sa snažil zosúladiť patriotizmus a lojálnosť kráľovi a nadmieru prehnal význam týchto troch krátkych viet, ktoré predniesol cisár Ferdinand.[27] Aj keď Ferdinand (následkom svojich osobných duševných schopností) nemohol byť vhodný pre naplnenie role Maďara z rodu Habsburgovcov, oduševnení Maďari si našli aj iných adeptov. Jednak syna palatína Jozefa (ktorý sa veľmi usiloval o skrášlenie Budína a Pešti),[28] arcivojvodu Štefana (ktorý sa naozaj cítil byť (aj) Maďarom),[29] a tiež aj mladého Františka Jozefa! Dňa 16. októbra 1847 mladý Habsburg uviedol v mene kráľa do funkcie župana župy Pešť, arcivojvodu Štefana a učinil to rečou prednesenou správne vyslovenou maďarčinou.[30] Na reč Františka Jozefa odpovedal Štefan taktiež po maďarsky a nadšenie prítomných Maďarov nemalo konca-kraja. To všetko bolo prirodzene iba politickou vypočítavosťou a propagandistickým ťahom a zrejme mal pravdu Széchenyi, ktorý do svojho denníka (vedeného po nemecky) zapísal (v maďarčine): „Dvaja mladí rakúski arcivojvodovia sa naučia zopár maďarských slov naspamäť a ich verný maďarský národ je z toho celý bez seba.“[31]

---

[25] A király. *Budapesti Hírlap*, 2. mája 1904., 1.

[26] Prvé hlásenie Móra Szentkirályiho a Ľudovíta Kossutha stavom župy Pešť, 14. novembra 1847. Citát v: Kossuth Lajos 1848/49-ben, p. 300.

[27] „Teším sa, že tu vidím stavy Uhorska.. Môj otcovský úmysel ukazujú kráľovské prednesy. Prijmite ich s dôverou.“ Tamtiež., pozn. č. 14.

[28] GERŐ A., A „legmagyarabb Habsburg”, p. 79–83.

[29] GERGELY A., Áruló vagy áldozat, najmä: p. 34–38.

[30] ANGYAL D., Az ifjú Ferenc József, p. 26–27.; GERŐ A., Ferenc József, p. 24–30.

[31] Széchenyi István naplói, p. 656–657.

Nadšenie však nebolo iba prechodným fenoménom. O Františkovi Jozefovi, ktorý bol považovaný za následníka trónu, ešte nejaký čas trvala predstava, že s jeho vládou začne šťastnejšia perióda pre Uhorsko. Na arcivojvodu, ktorý si priazeň získal už svojim prvým vystúpením poukázal v tejto súvislosti aj sám Ľudovít Kossuth, vedúci opozície vo svojej významnej reči zo dňa 3. marca 1848: „Osobnosti minulosti putujú za deň či dva do hrobu, ale na potomka Habsburgovcov, Františka Jozefa, s ktorým sú spojené mnohé nádeje a ktorý si získal priazeň národa už pri prvom vystúpení, čaká dedičstvo slávneho trónu...“[32]

Očakávania spojené s osobou Františka Jozefa sa však onedlho rozpadli a prešli do opačnej polarity. Po roku 1849 sa Františkovi Jozefovi nedarilo zakryť, že (aj) on bol zodpovedný za popravu vedúcich osobností povstvania. Pamiatka bojov z rokov 1848 a 49 neumožnila, aby sa František Jozef podujal na úlohu, ktorú od neho očakávali Maďari. Bolo možné sa s ním vyrovnať, bolo možné vyvesiť jeho podobizeň v slávnostných izbách sedliackych domov k portrétu Kossutha, ale úprimne očakávať to, aby sa stal naozaj Maďarom, nebolo možné. Darmo povedal Francúz Ernest Renan vo svojej už dnes klasickej reči, že jedným z najdôležitejších prostriedkov kohézie národov je zabudnutie,[33] na amnéziu takéhoto rozsahu nebola šanca.

Bola možnosť „pomaďarčenia“ nejakého iného panovníka z rodu Habsburgovcov? Mohol byť potomkom Františka Jozefa skutočný kráľ *Uhorska*? Následníka trónu Rudolfa, ktorý sa s otcom dostal do stretu vo viacerých otázkach, mali Maďari výslovne radi, miestami mu hovorili kráľovič Rezső,[34] ale ani on nemal spor s otcom ohľadne rozšírenia samostatnosti Uhorska, ale v záujme liberálnych reforiem.[35] Manželku Františka Jozefa, Sisi, oslavovali Maďari nielen pre jej krásu, ale aj preto, lebo si o nej mysleli, že v mnohom prispela k vyrovnaniu. To však nie je pravda, a vôbec, Alžbeta bola žena, nemohla zaujať uhorský kráľovský trón a ako moderná a egoistická žena si nechcela pridať ďalšie nudné povinnosti z oblasti verejného života.[36] O arcivojvodovi Františkovi Ferdinandovi vedel každý, že je oddaným oponentom dualizmu a uhorskej politickej elity, reformu ríše si predstavoval vo forme zvyšovania cisárskej moci, centralizáciou.[37]

Po smrti Rudolfa a Alžbety sa v roku 1906 nejavil nikto vhodný pre úlohu maďarského národného kráľa, nanajvýš naoko pomaďarčení, z politického

[32] Návrh Ľudovíta Kossutha. Bratislava, 3. marca 1848. Citát v: Kossuth Lajos 1848/49-ben, p. 624.

[33] „Zabúdanie, ba čo viac, historické omyly sú zásadným činiteľom vo vzniku národa...“ E. RENAN, Mi a nemzet, p. 1180.

[34] GERŐ A., Ferenc József, p. 198–200.

[35] O. MITIS, Kronprinzen Rudolf, najmä p. 117–126.; V. BIBL, Kronprinz Rudolf; B. HAMANN, Rudolf, najmä p. 275–298.

[36] GERŐ A., A magyar asszony, p. 110–117.; B. HAMANN, Erzsébet királyné.

[37] L. CHLUMECKY, Erzherzog Franz Ferdinands; BRUCKNER GY., Ferenc Ferdinánd; EÖTTEVÉNYI O., Ferenc Ferdinánd; R. KISZLING, Erzherzog Franz Ferdinand a R. KANN, Franz Ferdinand.

hľadiska nevýznamní predstavitelia palatínskej vetvy. Ešte stále to bol František Jozef, ktorý bol najurodzenejšou a najempatickejšou osobou voči Uhorsku... no po prebudení sa z patetického stavu po Rákócziho pohrebe si musel každý uvedomiť: „na veľkom sviatku národa nebol zastúpený prvý z Maďarov". František Jozef býval naďalej vo Viedni a mali na neho vplyv takí politici, proti ktorým vtedy bojoval Rákóczi. Ani po pohrebe sa nadalo zabudnúť na to, že pod čiernožltými odznakmi sa naši vojaci riadili nemeckými povelmi a že dynastia nerozumela našej reči...[38]

V danom stave nebola žiadna šanca, že by si panovník z rodu Habsburgovcov bol osvojil maďarskú nacionalistickú ideológiu. Ale ani nemohol, lebo on nebol iba uhorským kráľom, ale aj rakúskym cisárom. Pred Bohom sa nezodpovedal iba za osud Uhorska a rozmach maďarského národa, ale aj za Rakúsko. Nemohol sa stať panovníkom iba jednej polovice bez toho, aby stratil druhú polovicu. Darmo sa Maďari nádejali, že niektorý z Habsburgovcov bude skutočným národným kráľom, bez zmeny silových pomerov v strednej Európe, ktorá by bola mimoriadne priaznivá pre Uhorsko, by to nešlo. Bolo by bývalo naivné si myslieť, že dynastia sa postaví na čelo tejto zmeny a za pomoci niektorého z Habsburgovcov získa krajina v oblasti väčšiu moc, v rámci ríše. A keď následkom porážky v I. svetovej vojne Uhorsko/Maďarsko už nepotrebovalo Habsburgovcov, bez akejkoľvek citovej ujmy vyriekla krajina svoju nezávislosť, bez ohľadu na skutočnosť, že vtedajší panovník, Karol IV. by bol omnoho vhodnejším kandidátom na post národného kráľa ako František Jozef. Ani jeho minulosť neťažili spomienky ťažiace citlivosť Maďarov, ani sa tak často nedostal do konfliktu s maďarskými národnými požiadavkami. Jeho neskorý fanúšik, jedna z najväčších osobností legitimistického hnutia, gróf Albert Apponyi mal za to: „on by bol býval panovníkom, na ktorého sme čakali, ktorý mal um a duševnú silu na to, aby sa zbavil zakrpatených tradícií a poskytol národu plný národný život a jednotu morálky, možnosť zdravého riešenia každej situácie a aby hrdo vyslovil: „som národným kráľom".[39] Už nebol potrebný a maďarská politická elita, čakajúca na tohto národného Habsburga zbavila trónu práve Karola,[40] aj keď zväčša kvôli zahraničnému tlaku.

Boli azda Maďari nevďační? Mohol to František Jozef vycítiť a mal pravdu, keď sa nechcel stotožniť viac s maďarskými národnými cieľmi a emóciami? Nemyslím si to. Citová spojitosť medzi dynastiou, panovníkom a národom môže výrazne posilniť stabilitu moci, preto sa obe zainteresované strany môžu snažiť o jej posilnenie dovtedy, kým na tom majú politický záujem. Maďari, ktorí sa chceli chrániť pred viedenským centralizmom, sa snažili nájsť spojenca z rodu Habsburgovcov hlásaním svojej lojality, kým

[38] A nagy temetés után. *Budapesti Hírlap*, 4. novembra 1906., 1-3.
[39] Megemlékezés IV. Károly magyar királyról, 7.
[40] Zákon č. XLVII z roku 1921 o zrušení práva vládnuť jeho výsosti Karola IV. a práva nástupníctva trónu rodu Habsburgovcov. Magyar Törvénytár, 1921, p. 421.

dynastia nemohla prekročiť určitú hranicu v hungarofílii bez toho, aby si neodcudzila ostatných, podobne dôležitých poddaných. Nejde tu o city, ale o triezvu politickú vypočítavosť, o mocenské záujmy, v prípade zmeny ktorých (ako sme to uviedli vyššie) sa aj zdanlivé city prejavili úplne ináč.

Archívne pramene:

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

P 634 = Személyi fondok, hagyatékok, Szilágyi Dezső (P 634)

K 27 = Polgáris-kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K 27)

Literatúra:

ÁDÁMFY JÓZSEF, A világ Kossuth-szobrai, Budapest 1980.

ANGYAL DÁVID, Az ifjú Ferenc József, Budapest 1942.

BERNHARD FÜRST VON BÜLOW: Denkwürdigkeiten, Berlin 1930.

BERTÉNYI IVÁN, IFJ., Zehn Denkmäler, ein Herrscher und eine Nation. Ein Ausgleichsversuch zwischen der dynastischen Loyalität und den ungarischen nationalen Emotionen, in: Jahrtausendwende 2000. (Hrsg.) GLATZ FERENC, Budapest 2001. ????

Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth 1859–1898, (Hrsg.) GEORG VON NOSTITZ-RIENECK,. Wien–München 1966.

BRIGITTE HAMANN, Erzsébet királyné, Budapest 1988.

BRIGITTE HAMANN: Rudolf. A trónörökös s a lázadó, Budapest 1990.

BRUCKNER GYŐZŐ, Ferenc Ferdinánd trónörökös magyarországi politikai tervei, Miskolc 1929.

Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873-1906). (Szerk.) HALÁSZ HAJNAL – KATONA CSABA – ÓLMOSI ZOLTÁN, Budapest 2004.

EÖTTEVÉNYI OLIVÉR, Ferenc Ferdinánd, Budapest 1942.

EÖTVÖS KÁROLY, Gróf Károlyi Gábor följegyzései, Budapest 1908.

ERNEST RENAN, Mi a nemzet?, Holmi 6, 1995, p. 1177–1188.

GERGELY ANDRÁS, Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye, Budapest 1989.

GERŐ ANDRÁS, „A magyar asszony", „a legszentebb élő nőalak": Erzsébet királyné, in: GERŐ ANDRÁS, Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből, Budapest 2004, p. ???110-117.

GERŐ ANDRÁS, A „legmagyarabb Habsburg”, a „nemzet nádora” – József főherceg, in: GERŐ ANDRÁS, Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből, Budapest 2004, p. ????

GERŐ ANDRÁS, Az Ezredévi Emlékmű, in: GERŐ ANDRÁS, Magyar polgárosodás, Budapest 1993, p. 343-377.

GERŐ ANDRÁS, Ferenc József, a magyarok királya, Budapest 1988.

GERŐ ANDRÁS, Március 15., in: GERŐ ANDRÁS, Magyar polgárosodás, Budapest 1993, p. 397–413.

Gróf Széchenyi István naplói, (Szerk.) VISZOTA GYULA, Hatodik kötet (1844–1848), Budapest 1939.

GYÁNI GÁBOR, Fővárosi zavargások a dualizmus évtizedeiben, in: Társadalmi konfliktusok. A Nógrád Megyei Levéltár által rendezett konferencia előadásai. Salgótarján, 1989. június 15-18., (Szerk.) Á. VARGA LÁSZLÓ, Salgótarján 1991 (=Rendi társadalom – Polgári társadalom; 3.) p. 345–355.

HANÁK PÉTER, 1898 — a nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában, in: HANÁK PÉTER, A Kert és a Műhely, Budapest 1988, 112–129.

HANÁK PÉTER, Iratok az 1894-95. évi magyar kormányválság történetéhez, Történelmi Szemle 2, 1959, p. 291–353.

HEISZLER VILMOS: A Jansky-ügy, in: Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991, (Szerk.) GERŐ ANDRÁS, Budapest 1993, p. 76–91.

KINCSES KATALIN MÁRIA, „Minden különös ceremónia nélkül”. A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala, Hadtörténelmi Közlemények 116, 2003, p. 46–76.

Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. köt. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48, (Szerk.) BARTA ISTVÁN, Budapest 1951.

LAKOS JÁNOS, A „generális” bukása. (Adalékok Tisza Kálmán lemondásának okaihoz.), Levéltári Közlemények 37, 1987, p. 147–158.

LEOPOLD VON CHLUMECKY, Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen, Berlin 1929.

Magyar törvénytár, 1879. évi törvényczikkek. (Szerk.) MÁRKUS DEZSŐ, Budapest 1896.

Magyar törvénytár, 1906. évi törvényczikkek. (Szerk.) MÁRKUS DEZSŐ, Budapest 1907.

Magyar Törvénytár, 1921. évi törvénycikkek, (Szerk.) TÉRFY GYULA, Budapest 1922.

Megemlékezés IV. Károly magyar királyról, Elmondotta Gr. APPONYI ALBERT elnök. A Szent István Akadémiának IV. Károly király emlékezetére szentelt 1922. évi április hó 9-iki rendkívüli ülésén, Budapest 1922.

OSKAR FREIHERR VON MITIS, Das Leben des Kronprinzen Rudolf. Mit Briefen und Schriften aus dessen Nachlass, Leipzig 1928.

R. VÁRKONYI ÁGNES, Thaly Kálmán és történetírása, Budapest 1961.

ROBERT KANN, Franz Ferdinand der Ungarnfeind?, in: ROBERT KANN, Erzherzog Franz Ferdinand. Studien, Wien 1976, p. 100–126.

RUDOLF KISZLING, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalsweg der Donaumonarchie, Graz – Köln 1953.

SOMOGYI ÉVA, Ferenc József, Budapest 1989.

SZABÓ DÁNIEL, Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873–1906), in: Századok 140, 2006, p. 1324–1328.

VIKTOR BIBL, Kronprinz Rudolf. Die Tragödie eines sinkenden Reiches, Leipzig – Budapest 1938.

Účasť mesta Košice pri znovupochovaní Františka II. Rákociho a jeho druhov v Košiciach

Jozef Kirst

Košice - najvernejšie z miest. Takto označil a zaradil František II. Rákoci vo svojich pamätiach mesto Košice. Po tom, čo ho opustilo medzi poslednými.

Košice - Rákociho mesto, lebo aj tak ho zvykli v minulosti nazývať, sa začalo na úrovni samosprávy vážne zaoberať otázkou prenesenia ostatkov Františka II. Rákociho do vlasti už v roku 1873. V situácii, keď sa predstavitelia opozičnej Strany ľavého stredu /Koloman Tisa/ v Košiciach dostali k moci, vystupovali kriticky v municipálnom výbore proti vláde konzervatívnej Deákovej strane a boli v permanetnom konflikte s hlavným županom mesta Košice,[1] predložil hlavný notár mesta Košice Ede Szerényi vôbec prvý známy /nedatovaný/ návrh vo veci Františka II. Rákociho na prerokovanie v municipálnom výbore. Spolu s ním ho podpísali další osemnásti členovia výboru. Po prečítaní na municipálnom výbore 5.7.1873 bol návrh odkázaný k prerokovaniu na ďalšom riadnom zasadaní municipálneho výboru[2]. To sa udialo 18. júla 1873. Návrh nemal názov, ale neskôr bol stručne pri predkladaní nazvaný „*Návrh na prenesenie ostatkov Františka II. Rákociho do vlasti*“.

V jeho rozsiahlom úvode, ktorý má charakter preambuly členenej do 4. bodov, sa v prvom bode dovoláva množstva municípií adresami žiadajúcich poslaneckú snemovňu o prenesenie ostatkov Františka II. Rákociho do vlasti. V druhom bode hovorí o tom, že Košický municipálny výbor nemôže zostať len nemým pozorovateľom k týmto vlasteneckým snahám. V treťom, že František II. Rákoci a jeho druhovia sú s dejinami nášho mesta zrastení vo veľkej miere. Vo štvrtom bode konštatuje, že je všeobecnou žiadosťou, aby ostatky Františka II. Rákociho boli umiestnené na najdôstojnejšom mieste, v košickej katedrále.

Obsahom samotného návrhu je, aby sa municipálny výbor mesta Košice uzniesol na podaní adresy /žiadosti/ parlamentu so zdôraznením, že by ostatky Františka II. Rákociho chcel umiestniťna najoprávnenejšom mieste, v košickej katedrále a na koniec, do tej doby, pokiaľ ostatky do vlasti nebude možné preniesť, žiada uložiť ministerstvám predloženie návrhu zákona, ktorým sa vysloví neúčinnosť zák. čl. 49/1715, podľa ktorého František II. Rákoci a jeho druhovia sú nepriatelia vlasti a dopustili sa urážky majestátu. Tým istým za

[1] KIRST Jozef – POTEMRA Michal: Mestská správa v Košiciachv rokoch 1848-1945, I.diel, Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1984, s. 58-59

[2] AMK (Archív mesta Košice), MMK (Magistrát mesta Košice) k ZMV (Zápisnice municipálneho výboru) č. 3088

zásluhy pri ochrane uhorskej ústavnosti bude v zákone vyslovená vďaka. Uznesenie municipálneho výboru však po konštatovaní, že návrh bol prijatý s nadšeným súhlasom, prepisuje len tú časť návrhu, ktorý sa týka zák. čl. 49/1715.[3] Bola k nemu pripojená i adresa /návrh/ poslaneckej snemovni parlamentu, z ktorého sa v Archíve mesta Košice zachoval len neúplný koncept. Spis nemá pokračovanie.

Po 21 rokoch sa v roku 1894 na žiadosť radného Jozefa Timka a ďalších občanov na stôl znovu dostala otázka prenesenia ostatkov Františka II. Rákociho do Košíc, ale tentokrát už v kombinácii s postavením pamätníka - jazdeckej sochy. Dňa 29. mája 1894 tento návrh, už ako návrh rady mesta Košice, prerokoval municipálny výbor mesta Košice. Ten prijal strohé vecné uznesenie rozdelené do troch bodov. V prvom sa uzniesol, že vo veci prenesenia ostatkov Františka II. Rákociho, Heleny Zrínskej a Mikuláša Berčéniho do vlasti, do Košíc, požiada zdôvodnenou adresou, t.j. žiadosťou poslaneckú snemovňu Uhorského parlamentu. V druhom bode sa uzniesol o postavení jazdeckej sochy Franiška II. Rákociho v Košiciach s tým, že by k tomu mala prispieť celokrajinská zbierka. Súčasne zvolil mešťanostu Teodora Münstera za predsedu a Jozefa Timka, navrhovateľa a člena rady mesta Košice, za podpredsedu zatiaľ 50-členného výboru zloženého z významných mužov mesta.

Podľa návrhu predkladateľov sa mala riešiť rodová jednostrannosť, pričom výbor bol poverený kooptáciou žien, novinárov a prípadne aj ďalších až do počtu 100 členov a tiež predkladaním situačných správ. V 3. bode odhlasoval 10 000 forintov na túto sochu a nariadil, aby sa na to už v preliminári budúceho ročného rozpočtu vyčlenilo, ako mimoriadny výdavok, 1000 forintov. Na konci tohto uznesenia kvôli ďalším opatreniam o tom upovedomil mešťanostu Teodora Münstera.[4]

Minister vnútra toto uznesenie odobril.[5] Mesto obratom začalo organizovať zbierku na jazdeckú sochu Františka II. Rákociho, ktorá trvala až do roku 1918. Verejným inštitúciam, školám, župám, mestám i obciam zaslalo písomnú výzvu na zbieranie príspevkov. K tomu nechalo vytlačiť tzv. zberné listy. Mestská pokladňa potvrdzovala došlé príspevky a v miestnej tlači sa publikovali prispievatelia na jazdeckú sochu. Poslanecká snemovňa uhorského parlamentu dostala podľa l. bodu na zdôvodnenie tejto požiadavky mesta adresu /žiadosť/ v romantizujúcom a kvetnatom slohu, zodpovedajúcom dobovej štylistike a jej nadnesenosti. Predmilenárny charakter textu, do ktorého sa prevzalo zdôvodnenie pôvodnej žiadosti, doplňujú racionálne formulované požiadavky mesta: ostatky Františka II. Rákociho preniesť do vlasti a určiť za miesto pochovania Košice. Argumentácia poukazuje na to, že v Košiciach bol posledný uhorský kniežací pohreb a to Františka I. Rákociho, otca Františka II., v roku 1677 a neskôr tu bola pochovaná aj jeho stará matka,

[3] AMK, MMK, k ZMV, č. 3343
[4] AMK, MMK, k ZMV, č. 3626/92
[5] Maď. kráľ. minist. vnútra, Budapešť 17. aug. 1894 č. 68188/III.

Žofia Báthoryová, obaja v jezuitskom, dnes premonštrátskom kostole. Tu možno za zaujímavé pokladať to, že mesto nepripomína okolnosti postavenia tohoto kostola, ale najmä to, že bol postavený z Rákociovských peňazí a možno ho pokladať za rodinné pohrebné miesto. Mesto len žiada blízkosť pochovania vo vlasti s otcom, manželom a dovoláva sa svojej kuruckej minulosti a toho, že Košice boli jeho sídlom[6]. V poslaneckej snemovni bola táto adresa prerokovávaná až po takmer dvoch rokoch 8. februára 1896. Osud ostatkov exulantov sa stal hrou najvyššej politiky krajiny.

Pre každú vládu sa stala otázka prenosu ostatkov citlivou najmä vo vzťahu k Viedni, cisárovi Františkovi Jozefovi I. a aj vlastnému platnému zákonnému článku XLIX. o vlastizrade Františka II. Rákociho z roku 1715, ktorý bolo potrebné zrušiť. V priebehu rokov, po premeškaní príležitostí prenesenia ostatkov v rámci milenárnych osláv, sa pravidelne v parlamente ozývali poslanci mesta a župy, dožadujúci sa prenesenia ostatkov do vlasti. Výrazne sa to prejavilo najmä v roku 1903 pri 200. výročí začiatku povstania. Pripomínalo sa, že už 30 rokov je tento problém na stole a nič sa pri tom nedeje, vlády nekonajú.

Mesto Košice, ako poslaneckou snemovňou nespochybňovaný kandidát na umiestnenie ostatkov, usporiadalo v roku 1903 výstavu relikvií Františka II. Rákociho. Táto výstava bola umiestnená v priestoroch mestskej školy, dnes knižnice Jána Bocatia za budovou Východoslovenského múzea a trvala od 26. júla do 20. septembra 1903. Mesto Košice sa prezentovalo 26 exponátmi, prevažne archiváliami mesta.[7] Pri vstupe návštevníkov tejto celokrajinsky významnej výstavy, na ktorej participovalo takmer celé Uhorsko, vítala návštevníkov víťazná brána postavená košickými remeselníkmi ako dar. Po tom, čo sa 26. júla 1903 na otváracom slávnostnom ceremoniáli otvorenia výstavy zúčastnila aj delegácia parlamentu vedená jeho predsedom, sa po troch dňoch znovu otvorila v parlamente táto otázka s konštatovaním, že už je bezpečne zistené miesto pochovania a uloženia ostatkov Františka II. Rákociho.

Prípis cisára Františka Jozefa I. ministerskému predsedovi grófovi Štefanovi Tiszovi z 18. apríla 1904 o potrebe zaoberať sa otázkou prenesenia ostatkov Františka II. Rákociho domov a o očakávaní návrhov v tejto veci, otvorilo konečne reálnu možnosť sa tým zaoberať bez hrozby konfliktu s Viedňou. Ministerský predseda v návrhu cisárovi 1. júla 1904 výslovne uvádza košický dóm ako miesto, kde sa majú ostatky uložiť s istou mierou slávnostnosti. Prenesenie ostatkov Františka II. Rákociho rozširuje aj o ďalších exulantov: matku Helenu Zrínsku, syna Jozefa, grófa Mikuláša Berčéni-ho, grófa Antona Esterházyho, Mikuláša Šibrika a Imricha Tökölyho. S výnimkou Tökölyho majú byť všetci umiestnení v košickom dóme. Tököly ako evanjelik pravdepodobne v Kežmarku. U manželky grófa Mikuláša Berčé-

[6] AMK, MMK, in T.13/894
[7] MIHALIK Józef: Rákóczi ereklye – kiálitás lajstroma, Kassa, 1903, s. 122-125

niho je žiadúci súhlas rodiny. Súčasný ministerský predseda žiada o splnomocnenie na potrebné diplomatické rokovania vo veci obradov s uhorským primasom, vo veci prepustenia Dómu na uloženie ostatkov s košickým biskupom a mestom Košice ako vlastníkom a patrónom Dómu svätej Alžbety. Cisár 11. júla 1904 obsah so súhlasom vzal na vedomie a udelil žiadané splnomocnenia. Krajinský výbor na ochranu pamiatok nepokladal umiestnenie ostatkov v krypte pod kaplnkou sv. Štefana za najvhodnejšie. Nespochybňoval Košice, ale klonil sa k riešeniu znovupochovania v kostole premonštrátov, a to najmä zo slohových dôvodov. Predstava dobe zodpovedajúceho barokového stvárnenia pomníka Františka II. Rákociho v gotickom interiéri košického Dómu sa výboru javila ako problematická. V podstate ju však pripustil a len po poverenom umelcovi žiadal citlivé riešenie a harmonický súlad s gotickou architektúrou a interiérom Dómu.

Vzhľadom na to, že takmer všetky podstatné rozhodnutia sa diali na centrálnej úrovni bez účasti mesta, sa mesto o nich dozvedalo len z tlače. Domnievalo sa, že ostatky budú prenesené v roku 1905 v čase, keď bude práve prebiehať výstavba novej celomestskej vodovodnej a kanalizačnej siete. Pýtalo sa ministerského predsedu na rozsah slávností, ktoré budú pri tejto príležitosti usporiadané. Odpoveď, že do augusta to nebude a termín osláv ako aj spôsob sa určí až neskôr, iste mesto neuspokojilo. V tomto čase bolo prakticky mimo diania. Vzhľadom na pomer medzi vládou a županmi je prízačné oznámenie ministerského predsedu Dr. Alexandra Wekerleho županovi mesta Košice, Františkovi Pongrácovi, že po prehliadke mesta to vidí tak, že aj keď obraz mesta u hostí nebude budiť priaznivý dojem a na bočných uliciach môžu byť dopravné problémy, na hlavnom ťahu sa práce môžu do polovice októbra ukončiť. S krajinskými oslavami nemožno ďalej otáľať v závislosti na starom dláždení v uliciach Košíc. Dáva na vedomie županovi s inštrukciou oznámiť to mešťanostovi, a že prenesenie ostatkov a krajinské oslavy pri tejto príležitosti sa udejú v druhej polovici októbra. Deň košických osláv sa určí až neskôr a očakáva vo veci týchto miestnych osláv návrhy župana. A tak vlastne 5. septembra 1906 ešte nikto nevie termín.

O mesiac, 5. októbra, pri požiadaní košického pomocného biskupa Dr. Augustína Ficher-Colbrieho o celebrovanie smútočného obradu /Rekviem/ je konečne jasne písomne potvrdené, že slávnosť znovupochovania sa udeje 29. októbra a ostatky prídu ráno o 5:15. Poverencom vlády na organizáciu osláv v Košiciach a ich koordinátorom s krajinskými oslavami sa stal Dr. Ladislav Semsey, poslanec a c.k. komorník, ktorý v tesnej spolupráci s mestským radcom JUDr. Ľudovítom Körmendy-Ékesom, zastupujúcim mesto Košice, riadili v tomto hektickom októbrovom mesiaci všetky činnosti súvisiace so zabezpečím osláv.

Mesto sústredilo administráciu k oslavám a z jedného miesta operatívne vybavovalo všetky veci. Participovalo na všetkých nižšie spomínaných činnostiach. V skutočnosti aj na množstve iných, o čom svedčí zachovaný

materiál v Archíve mesta Košice.[8] Jedno z prvých opatrení po určení termínu je oznámenie vedúcemu tlačovej kancelárie o obmedzení počtu zástupcov tlače z hlavného mesta na dvoch vnútri kordónu a jedného v Dóme pre tie noviny, ktoré určí vedúci kancelárie. Len tí dostanú povolenie. Problémom sa stalo aj zoradenie troch vlakových súprav. Nepokladalo sa za vhodné, aby ostatky prišli ako prvé a potom ostatky čakali na stanici na príchod sprievodu.[9] Riešilo sa to umiestnením v smútočnom stane pred stanicou.[10] Nakoniec do Košíc prišli nie tri, ale štyri vlakové súpravy.[11] Spornou sa na úvod stala aj farebnosť výzdoby mesta. Pri množstve zástav, ktoré mali byť použité, Dr. Koloman Thaly trval na červeno-modrej. K tomu dokonca viazal aj svoju prítomnosť.[12]

Aj obchodníci, vidiac príležitosť, sa začali činiť. Pravidlom pri ponukách mestu sa stalo, že podnikatelia ponúkli isté percento z hrubého výnosu pre organizačný výbor alebo priamo na jazdeckú sochu, prípadne 15 percent z čistého výnosu /pri 5 tribúnach/ alebo priamu platbu na sochu.[13] Dokonca aj mesto samotné využilo svoju budovu divadla na predaj diváckych miest na frontálnej a západnej strane divadla.[14] Na druhej strane zakázalo divadlu popoludňajšie predstavenie. Riaditeľovi divadla nepomohla ani intervencia štátneho tajomníka. Bol to čas ukladania do hrobu.[15]

Nejasnosti boli aj okolo katafalku pre Dóm sv. Alžbety.[16] Mesto ho zabezpečovalo pre 5 truhiel[17]. Oznámenie o 7-mich truhlách mesto nerozumelo.[18] Nedorozumenia vytvárali nervozitu.[19] Množstvo iniciatívnych, zväčša podnikateľských návrhov, bolo zamietnutých. Napr. 4 pyramidálne veže schopné pojať návštevníkov,[20] hudobníci s tureckými píšťalami /tárogató/.[21] Povolili sa predaje pamätných medajlí[22] a pamiatkových predmetov.[23] Vybraným fotografom /košickým/ aj fotografovanie vnútri kordónu.[24] Tak isto sa povolili aj

[8] Všetky nižšie uvedené údaje sú zo zberného spisu AMK, MMK, RMK, č. 8286 [1-500] a 8287 [501/956] r. 1906 uloženého v krabiciach RMK č. 2194 a 2195. V ďalšom číslo odkazového aparátu označuje poradové číslo 1-956, v tomto zbernom spise osláv vytvoreného pre oslavy.
[9] 46
[10] 47
[11] 856
[12] 65
[13] 15, 677, 768
[14] 290
[15] 788
[16] 33
[17] 434
[18] 744
[19] 793
[20] 51
[21] 77
[22] 677
[23] 462
[24] 114

predaje potravín a nápojov[25] a tribúna pre pohostinstvo.[26] Dokonca, keď mesto zistilo, že stravovacia kapacita v meste nie je schopná zabezpečiť stravovanie návštevníkov mesta, požiadalo iné mestá o sprostredkovanie osôb, ktoré sú u nich schopné na trhoch poskytnúť rýchle občerstvenie – stravovanie. Ponúklo im také isté podmienky, ako majú doma.[27] Pre návštevníkov mesta nechalo vytlačiť množstvo informácií. Aj informácie o možnosti stravovania.[28] Osobitným a ťažko riešiteľným problémom bolo ubytovanie návštevníkov a ustajnenie koní. V konečnom dôsledku sa ubytovacím priestorom stali prakticky všetku budovy mesta, kde sa dali umiestniť ľudia.[29] O množstve ubytovaných hovorí aj to, že len K.u.K. Korpskomando dalo k dispozícii za stanovený poplatok 1500 postelí.[30] Mesto zabezpečovalo priamo ubytovanie, resp. ho sprostredkovalo len vybraným a významným hosťom.[31] Vzhľadom na veľký počet vencov, ktoré by aj tak neboli umiestniteľné, zaplatili tí, ktorí chceli prispieť vencom, tzv. vencové výkupné /koszorú megváltás/ do mestskej pokladne. Peniaze šli na zbierku na sochu. V novinách sa však tento úmysel a platba publikovala.[32] Neboli zriedkavé ani strieborné vence /5ks/.[33] Viacerí priamo pri nahlasovaní mien do sprievodu, ktoré museli uviesť, prispeli na sochu. Mesto zabezpečovalo aj prenos tzv. Rákociho zvonov, ktoré sa vystavili na osobitné na to postavenej zvonici. Zvony boli zo Zborova, Borše a Regéc-u.[34] Zvony všetkých kostolov v meste v určené dni a čas vyzváňali. Počas smútočných obratov zvonili všetky katolícke zvony.[35]

K sprievodu organizačný výbor hneď na úvod stanovil, že spolky v sprievode môžu byť zastúpené 10 osobami,[36] neskôr po 12. októbri povoľuje už spravidla len 6 osôb do sprievodu a ostatných odkazuje do kordónu.[37] V prípade žien, ktorých bolo zjavne málo, povoľuje aj 20-členné zastúpenie.[38] 11. októbra vydáva verejnosti inštrukciu, kde stanovuje pre všetkých členov sprievodu na ľavé rameno smútočnú pásku z čierneho flóru a na pošvy a úchop šablí pokrytie čiernym flórom. Obmedzuje vstup do smútočného stanu a Dómu Sv. Alžbety výlučne len na vstupenky na meno. Kvôli jednotnosti upravuje aj podrobne zástavy pre municípia na 200 x 90 centimetrov, lastovičí chvost, názov municípia do kruhu okolo erbu v strede zástavy vo

[25] 82, 360, 578
[26] 90
[27] 422
[28] 863
[29] 34, 38
[30] 217
[31] 162, 309
[32] 168, 271, 359, 526
[33] 139, 645, 706, 821
[34] 222, 266
[35] 576
[36] 42
[37] 78, 366
[38] 410

vlastných farbách, na 3 metrovej tyči s pobronzovaným nákončím a odporúča tyč natrieť vo farbách municípia.[39] Mesto zásadne do sprievodu nepripúšťa samostatnú prezentáciu obcí a ani miest, pokiaľ nie sú municípiom. Odkazuje ich na zaradenie sa k municípiam.[40] Množstvo prihlásených žúp vysiela do sprievodu aj jazdcov[41] so zástavami,[42] Rákociho zástavami,[43] peších hajdúchov a husárov a označuje aj tých, čo budú v slávnostnom uhorskom oblečení /dísz magyar/.[44]

Typické je aj rozdelenie samotných zastúpení na panské bandéria jazdecké, panské zastúpenia pešie, sedliacke bandéria pešie,[45] ľudia v krojoch.[46] Do mesta sa nahlasovali aj vyše 100-členné zastúpenia škôl[47] a spolkov[48] do kordónu. Najvyššie čísla boli v prípade košických škôl /napr. 396[49] a košickí premonštráti 591[50]/. Vysoké čísla boli najmä v sprievode blízkych žúp. Tak napr. župa Berežská 121, župa Boršodská a mesto Miskolc nahlásili spolu 375-členné zastúpenie. Vzdialenejšie municípia sa spravidla nechali zastúpiť 3-člennou delegáciou.[51] Sprievod, ktorý bol zostavený podľa známeho a viackrát publikovaného poradia v 35 bodoch,[52] zabezpečovalo 8 stotnín pešieho vojska a pol stotiny jazdy, ktorí dohliadali na poriadok v meste a aj v samotnom sprievode. Podľa presného časového rozpisu úloh. Prakticky tak bolo k dispozícii 56 jazdcov s 2 veliteľmi a 1464 vojakov s 41 dôstojníkmi.[53] Do poriadkovej služby sa prihlásilo 280 ľudí.[54] Zdravotná záchranná služba prvej pomoci bola zabezpečovaná 24 lekármi a ďalšími dobrovoľnými záchranármi.[55] Ojedinelo sa vyskytli aj prípady, keď bola nahlásená neúčasť v sprievode. Košický dobročinný ženský spolok tak urobil zo zdôvodnením viachodinového namáhavého sprievodu, ohrozujúceho zdravie starších dám. Zaplatil však 50 korún na jazdeckú sochu.[56] Nazeranie šľachty na prítomnosť na oslavách sa dá prezentovať listom gr. Albína Csákyho, ktorý predtým ako potomok dal potrebný súhlas na prenesenie ostatkov Kristíny Csákyovej. V liste pre telesnú zlomenosť odmietol účasť v tomto neskorom jesennom

[39] 80
[40] 318, 388,644, 714, 722,
[41] 386, 405
[42] 99
[43] 98, 405
[44] 99, 208
[45] 139
[46] 101, 137, 139, 215
[47] 130, 646
[48] 415
[49] 525
[50] 541
[51] 172, 173, 174, 175, 211, 212, 213, 274
[52] 875
[53] 866
[54] 419
[55] 701
[56] 279

čase. Ale, aby bol jeho rod náležite zastúpený, požiadal, aby ho zastúpil bratov syn gr. Vidor Csáky, ktorý to ochotne urobí.[57]

Šľachta sa ako celok, nerozlišujúci už postoje jej príslušníkov v minulosti, prezentovala na tomto pohrebe tak reprezentatívne a viditeľne, že sa javila ako hlavný nositeľ rákociovských tradícií a dedič ideí jej boja. Dobrý obraz o tom dáva zloženie zástupcov žúp a celkový obraz, ktorý sprievod mestom vytváral. Osobitná pozornosť bola venovaná notabilitám. Nemožno preto pokladať za nepochopiteľné, i keď ojedinelé stanovisko z poverenia členskej schôdze všetkých košických odborových organizácií z 22. októbra 1906, ktoré zaslali organizačnému výboru osláv. Desať odborových spoločenstiev oznamuje, „*sociálni demokrati sa k bojovníkom za slobodu správajú s úctou*“, ale ďalej „*neoslavujeme s Vami páni, pretože vy ste 10 tisíc jutrovi a im aportujúci sluhovia. Na čierno-žlto oplznutí hrdinovia robia komédiu. A nech páni nehovoria o vlastenectve, lebo za koštiaľ ich možno dostať na všetko. Slávnostná účasť pánov znamená potupenie Rákociho snáh. Naša neúčasť znamená opatrovanie Rákociho lásky k slobode. Preto neoslavujeme s vami, páni*“.[58] Napriek tomu, že mesto bolo v časovej tiesni, informácie dostávalo opozdene, a muselo riešiť stovky problémov. Treba povedať, že oslavy prenesenia a pochovania ostatkov v Košiciach v Dóme sv. Alžbety prebehli v impozantnej podobe a k spokojnosti mesta i celej krajiny. Organizátori od oznámenia termínu nemali ani mesiac na to, aby ich pripravili. Najväčším problémom bola koordinácia množstva úloh a názorov viacerých organizátorov a veľa zmien pod tlakom času. Tak či tak, na meste ležala ťarcha zodpovednosti za priebeh a úspešné zvládnutie celých osláv. V pomere návštevníkov k počtu obyvateľov to bola v dejinách jedna z nepochybne najúspešnejších a najväčších osláv, ktoré sa tu udiali. Trvalo 33 rokov od prvého zámeru mesta pochovať Františka II. Rákociho v Košiciach, kým sa tak stalo.

Archívne pramene:

AMK = Archív mesta Košice

MMK = Magistrát mesta Košice

Literatúra:

KIRST Jozef – POTEMRA Michal: Mestská správa v Košiciachv rokoch 1848-1945, I.diel, Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1984, 414 s.

MIHALIK Józef: A Kassai Rákóczi ereklye – kiálitás lajstroma, Kassa, 1903, 229 s.

[57] 302
[58] 679

„Hej Rákóczi, Bercsényi…" — účasť Miškovca a Boršodskej župy na znovupochovaní Rákócziho a jeho druhov

Éva Gyulai

Miškovec a Boršodská župa sa stali jednými z hlavných aktérov ceremónie znovupochovania Rákócziho a jeho druhov v roku 1906 napriek tomu, že nedávno predtým ešte vôbec nebola reč o tom, že by mesto (ktoré už skoro získalo dlho očakávaný titul municipálneho mesta) či župa sprevádzali kniežaťa na jeho „druhej poslednej" ceste v prvých radoch. Vzťahy Rákóczyovcov a župy i mesta majú stáročnú tradíciu, Žigmund Rákóczi totiž koncom 16. storočia začal svoju politickú kariéru ako hlavný kapitán pohraničného hradu Szendrő, Juraj I. Rákóczi bol županom Boršodskej župy a František II. Rákóczi – síce len na niekoľko týždňov – dvakrát (v roku 1704 aj v roku 1706) vymenoval mesto Miškovec za sídlo kuruckej vlády. Napriek tomu Rákócziho kult nemal v župe Borsod a v meste Miškovec hlboké korene. Ako väčšinu miest Uhorska, aj župu i Miškovec viac charakterizovalo nadšenie pre Kossutha, a tak onedlho po smrti Kossutha postavili na najkrajšom námestí Miškovca celofigurálnu sochu „turínskemu vyhnancovi".

„Znovuobjavenie" Rákócziho v Boršodskej župe sa odohralo aj vďaka oživeniu kultu po celej krajine, kedy na kuruckú minulosť mesta verejnosť upozornila aj monografia mesta Miškovec,[1] redigovaná Jánom Szendreim. Dôležitým krokom prípravy prevozu Rákócziho pozostatkov bola výstava Rákócziho relikvií, konaná v Košiciach v roku 1903. Medzi organizátormi výstavy bol rodák a autor monografie o Miškovci, vojnový historik, Ján Szendrei (a tiež obec Mindszent patriace k mestu). K udalosti celoštátneho rangu prispelo archívnymi a vojenskými spismi aj Múzeum Borsod-Miskolcz, založené v roku 1899, spolu s Archívom župy Borsod. Podľa zoznamu exponátov výstavy[2] v 1. miestnosti vystavilo Múzeum Borsod-Miskolcz jeden zvonec[3] a v 2. miestnosti zástavu stavovského povstania župy Boršod.[4] Posledne menovaný vzácny umelecký predmet sa dodnes nachádza v historickej zbierke Múzea Otta Hermana (HOM TGY 53.1539.). Aj vystavená zástava dokazuje, že organizátori chápali Rákócziho éru v širšom zmysle slova, tak chronologicky ako aj politicky, veď zástava bandéria župy Borsod bola vyhotovená a použitá v roku 1790 pri príležitosti korunovácie kráľa, keď Svätú Korunu z Viedne vrátili späť do Uhorska a dostala sa na hlavu Habsburského panovníka, Leopolda II. Taktiež v miestnosti č. 2. s názvom „Zbrane, bitky, portréty a zástavy zo 17. a 18. storočia" boli vystavené štyri

[1] SZENDREI J., Miskolcz város.

[2] A kassai Rákóczi ereklye-kiállítás.

[3] Miestnosť č. 1. 201. Zvonček z mosadze, odliaty, s bohatými reliéfnymi ornamentmi zo 17. storočia.

[4] Miestnosť č. 2. 78. Vlajka jazdeckého bandéria z modrého hodvábu, vyšívaná zlatou niťou. Na vlajke vidno erb župy Boršod, sv. Štefana a patrónku Uhorska. Z konca 18. storočia.

exponáty Miškoveckého múzea.[5] V miestnosti č. 3 tiež boli zbrane, viaceré aj z Miškovca.[6] Do 4. miestnosti s písomnými pamiatkami vybrali listinu týkajúcu sa Košíc z cechovej zbierky Boršodsko-miškoveckého múzea, ktorú vyhotovil košický materský cech gombikárov v roku 1702 pre cech gombikárov v Miškovci a ktorú dnes uchováva Historická dokumentácia právneho nástupcu tohto múzea, Múzea Otta Hermana (HOM HTD I. 76. 34. 1.). V miestnosti č. 4 si mohli návštevníci výstavy tiež obzrieť zvláštny hudobný nástroj pochádzajúci z múzea v Miškovci.[7]

200. výročie Rákócziho povstania si pred výstavou trvajúcou od 23. júla do 20. septembra 1903 pripomenuli aj v Miškovci. 15. júna, na slávnosti v Hoteli Korona predniesol svoj prejav Ján Porcs, predseda literárnej sekcie čerstvo založeného Boršodsko-miškoveckého osvetového spolku i starosta mesta Miškovec, Štefan Szentpáli.[8]

Pátranie po pozostatkoch Rákócziho a kuruckých vyhnancov sa rozbehlo v roku 1904, keď sa počas vládnej krízy panovník a politická elita dohodli na ich návrate domov a znovupochovaniu. Najprv však bolo potrebné ich hroby nájsť a jednoznačne identifikovať, čo uskutočnili súdobí výskumníci pod vedením historika Kolomana Thalyho za neľahkých okolností. Výskum nebol vždy úspešný. V prípade maršála Šimona Forgácha, zosnulého v roku 1730, nedokázali odborníci (Aurel Török antropológ a lekár ani Jozef Mihalik archeológ, riaditeľ Hornouhorského múzea v Košiciach, ministerský komisár) vierohodne potvrdiť, že náhrobok nájdený v obci Wisnowiec v historickej oblasti Volyň, patril naozaj Rákócziho veliteľovi.[9] Šimon Forgách, ktorého v roku 1705 poslal Rákóczi do väzenia, bol do funkcie župana Boršodskej župy vymenovaný kniežaťom, no svoju funkciu príliš nevykonával.[10]

Napriek tomu že verejnosť v župe sledovala pátranie po hroboch Rákócziho a jeho druhov v Turecku – plné zvratov a vzrušenia, ako v nejakom dobrodružnom románe – prebiehajúce od roku 1904 aj prípravu prevozu ich pozostatkov, elita mesta i župy si vlastnú dôležitosť aj možnosť uvedomila len vtedy, keď prišla na to, že vlak prevážajúci telesné pozostatky dňa 28. októbra 1906 „musí“ prejsť cez Miškovec. Železničná trať z Budapešti do Košíc totiž

[5] 100. Helma s ochranou krku Zo 17. storočia... 110. Puška, s kolieskovou zámkou s pohybom vzad. Zo 17. storočia 111. Puška, s kresadlovou zámkou s pohybom vpred. Zo 17. storočia... 123. Jazdecký meč, rovný, dvojsečný, s prelomenou záštitou. Z 18. storočia

[6] Miestnosť č. 3. 31. Halapartňa s monogramom I. Jozefa a korunou, s vyleptanými ornamentmi koruny stromu, nápismi a rokom 1694... 55. Šabľa v čiernom koženom puzdre zo 17. storočia... 70. Kuša, zo železa, zo 17. storočia... 87. Karabína, s kresadlovou zámkou s pohybom vpred, s rozšírenou hlavňou v tvare lievika. Z 18. storočia.

[7] Miestnosť č. 4. 162. Stanovy miškoveckého cechu gombikárov, vystavené košickým cechom gombikárov. 23. decembra 1702... 164. Klarinety, 2 ks, z čerešňového dreva. Viedenský vynález z 18. storočia.

[8] GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak, p. 385.

[9] KINCSES K., Minden különös ceremonia nélkül, p. 54–55.

[10] GYULAI É., Borsod vármegye a Rákóczi-szabadságharcban, p. 264.

vedie cez Miškovec – od roku 1860 je Miškovec spojený s Košicami železnicou.

Obe samosprávy boli pritom zaneprázdnené lokálnymi prípadmi: župa chystala slávnosti nového hlavného župana, Bélu Kubika, vymenovaného 15. októbra, mesto sa zase sa rozhodlo postaviť celofigurálnu sochu svojho veľkého rodáka, Bertalana Szemereho (po viacerých zmenách) práve 28. októbra. Obe udalosti bolo potrebné odložiť na čas po prevoze a uložení pozostatkov.[11] Mimochodom, rok 1906 znamenal pre Miškovec aj pre župu vážnu politickú krízu. Hneď na začiatku roka valné zhromaždenie župy vo svojom uznesení odmietlo nového župana, Andreja Brezovayho, cisárskeho a kráľovského majora, člena uhorskej kráľovskej gardy, ktorého vymenoval kráľ, lebo aj on sa zúčastnil útoku proti maďarčine, jazyku v ktorom sa vydávali rozkazy armády a tým aj útoku proti uhorskej ústave.[12] Župe sa podarilo zbaviť sa župana označovaného za protizákonného a v osobe Bélu Kubika chceli svojho nového lídra sprisahať a uviesť do funkcie práve počas Rákócziho slávností.

V prvej polovici roka hrozila politická kríza aj v Miškovci, lebo štrajk krajčírov a neskôr aj stavbárov, ktorý začali pre zvýšenie výplaty a skrátenie pracovného času v marci 1906 prerástol v dňoch 26. a 27. marca do generálneho štrajku a problém vyriešila len čiastočná dohoda, resp. zásah ozbrojených zložiek. Táto bola najdlhšia a najrozsiahlejšia masová akcia v histórii mesta a miestnej organizácie Sociálnodemokratickej strany.[13]

Na jeseň roku 1906 sa však situácia normalizovala, župa očakávajúca nového hlavného župana a mesto stavajúce sochu svojho rodáka boli schopné aktívne sa zapojiť do hnutia a zúčastniť sa udalostí, ktoré súviseli s Rákócziho znovupochovaním. Páni župy a mesta mali asi mesiac času, aby im župu Boršod uznali ako Rákócziho župu, podľa plánov organizátorov sa totiž košického pohrebu mohli zúčastniť jedine bandériá takýchto žúp. Potom, ako celoštátna komisia uznala práva Boršodskej župy na návrh vicežupana, valné zhromaždenie župy vzalo náklady na seba a tri týždne pred stanoveným dátumom (29. október 1906) založili skoro 150 (!) členný pamätný výbor a rozhodli sa o zostavení bandéria 35 jazdcov. Schopnosti politickej elity Borsodu doby ukazuje, že na väčšie bandérium (46 členov) dostala povolenie len župa Zemplín, starodávna Rákócziho župa (aj obec Rákóc (Rakovec nad Ondavou), podľa ktorej rodina získala svoje meno, leží v župe Zemplín.) Do oficiálnej delegácie zvolili aj bývalých i nových županov: Baróna Elemíra Vaya, už spomínaného Bela Kubika, okrem toho Štefana Szentpáliho, starostu Miškovca a Bela Ragályiho bývalého poslanca parlamentu.[14]

[11] GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak, p. 386.
[12] HOM HTD 53.4300—4301., 53.3004.1.
[13] LEHOCZKY A., Az 1906. évi miskolci.
[14] GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak, p. 386–388.

Dňa 29. septembra 1906 napísali noviny Miskolczi Napló v úvodníku s názvom „Privítanie Rákócziho pozostatkov“ toto: *„pohla sa župa, pohlo sa mesto“*. Miestne noviny pripomenuli čitateľom aj vzťah Miškovca a kniežaťa: *„František II. Rákóczi bol absolútny velikán. Ako Maďar, obetavý muž, ktorý miloval svoju vlasť, nemá v maďarských dejinách páru... My, Miškovčania však máme dva dôvody pestovať Rákócziho kult. Veľkniežа tu mal vlastný dom, trávil tu dlhší čas. Odtiaľ posielal svojim veliteľom svoje nariadenia a rozkazy. Odtiaľ posielal listy mestám krajiny. Sem pozýval na rokovania mudrcov národa a svojich veliteľov.“*

Privítanie Rákócziho vlaku a košické slávnosti obrátili pozornosť Miškovčanov na Rákócziho éru. Archivár Ján Simon v novinách Miskolczi Napló publikoval aj originálny Rákóczіovský dokument, a to list kniežaťa Františkovi Lónyaimu, vojenskému komisárovi pre ošatenie – tento dokument vlastnil Jozef Lichtenstein, jeden z najvýznamnejších mešťanov mesta.[15] Ján Simon, vicearchivár župy Borsod publikoval svoje výskumy z úcty k znovupochovaniu aj v samostatnom zošite necelý týždeň pred slávnosťou, 20. októbra 1906.[16] Práca o regionálnych dejinách, autorom označovaná za „historický náčrt“ poukazuje na to, že Rákócziho prastarý otec, Juraj I. Rákóczi bol od roku 1616 niekoľko rokov županom župy Borsod. Od roku 1704 si zase mesto Miškovec prenajímalo od Františka II. Rákócziho určité pozemky patriace k Ónodskému panstvu. Práca sa zaoberá aj s pobytom Rákócziho a jeho vlády v Miškovci, čo sa však týka miesta miškoveckej schôdze a ubytovania kniežaťa, nemá jednoznačné údaje.[17] Ján Simon označil Miškovec za „najkuruckejšie“ mesto, keďže mesto dalo kuruckej armáde veľa

[15] List Františka Rákócziho. (originál je vo vlastníctve Jozefa Lichtensteina). Generose Fidelis nobis Dilecte! (Urodzený a obľúbený prívrženec!) Salutem et gratiae nostrae propensionem! (Pozdravujeme Vás a vyjadrujeme Vám našu milosť.) Zabezpečením vyhotovenia zbraní a ošatenia potrebného pre naše vojská a ich dodania do nášho tábora sme poverili hlavného komisára, urodzeného a šľachetného Františka Lónyaiho. Preto Vám s vážnosťou nariaďujeme, aby ste poskytli potrebnú súčinnosť a pomoc uvedenému komisárovi vaším majetkom. Ex Castris ad Dömsöd positis die 26. Aprilis Ao. 1704. F. Rákóczi pánovi Jánovi Szathmárimu, Joannes Pápai m. p. — Generoso Joanni Szatthmári ursorum (= universorum) bonorum fiscalium in Inclytis Gömörien. Hevessien. Et Exter. Szolnok Cottibus (= Comitatibus) existen. (= existenti). — Anno 1704. Die 27. Aprilis presantosse(!) in castris ad Dömsöd positis in quibus… (P.H.) Miskolczi Napló, 28. okt. 1906.

[16] SIMON J., II. Rákóczi Ferenc. Exemplár venovaný Jánovi Szendreimu (S hlbokou úctou Dr. Jánovi Szendreimu — autor. Miškovec, dňa 26. októbra 1906): HOM HTD 53.3009.1.

[17] Nemáme pozitívne údaje o tom, kde sa tento významný snem konal v našom meste. Pravdepodobne v kostole na hore Avas, ale aj to je možné, že v kalvínskom lýceu, ktoré už vtedy existovalo... povráva sa, že viacero, doteraz existujúcich domov patrilo Rákócziovcom. Jedným z nich grécky dom pri Tmavej bráne [Sötétkapu]. Erb vyrezaný z kameňa, ktorý sa nachádza nad jeho vchodom – pripisovaný milne Rákócziovcom – je však erbom rakúskeho vysokopostaveného dôstojníka, ktorý tam neskôr býval. Za dom Rákócziho sa označuje Lengyelov dom oproti Tmavej bráne, budovu Székelyovej výrobne nábytku, kde údajne bola aj mincovňa a tiež aj Imreho dom v Panskej ulici (Urak utca) a tiež budovu sirotinca v jeho blízkosti.

vojakov – v roku 1704 slúžilo v Rákócziho armáde 567 Miškovčanov. V publikácii uvádza autor viacero menných zoznamov vojakov a tiež poukazuje na to, že podľa jeho výskumov ležal chorý Rákóczi v Miškovci niekoľko týždňov v januári roku 1705. V práci sa objaví aj legenda, že poslancov Turčianskej župy, ktorých zavraždili na Ónodskom sneme, pochovali (samozrejme potajomky) na cintoríne Avas v Miškovci.[18]

Keď z Konštatínopola vyrazil parník zvaný „Kelet“ (Východ), udalosti sledovalo celé Uhorsko. Predstavitelia župy Boršod už boli prítomní aj v meste Orsova, keď rakvy z parníka preložili na vlak a v Budapešti sa pohrebného sprievodu zúčastnila 100 členná delegácia, ktorá bola prítomná aj pri vystavení rakiev.

Hlavná atrakcia sa však mala konať 28. októbra večer – vtedy sa totiž mal slávnostný vlak na nejaký čas zastaviť na hlavnej stanici mesta Miškovec zvanej „Tiszai főpályaudvar“. Predchádzajúce dni uplynuli v znamení horlivých príprav. Organizátori sa rozhodli, že bandérium oblečú do mundúru Bercsényiho husárov, vzor im poskytol Belo Szelényi, majiteľ miškoveckej tlačiarne, ktorému príbuzní z abovského Medzeva požičali oblečenia z Rákócziho doby – podľa týchto vyhotovili uniformy boršodského bandéria, pozostávajúce z nasledujúcich kusov: *„žlté čižmy, nohavice kráľovskej červenej farby so žltou výšivkou, zelený dolomán so žltým šnurovaním, kabátec a klobúk z vlčej kože, na ňom bol erb župy a krídla, kurucká šabľa (fringia), červeno-modrá kopija (Rákócziho farby) so zástavou, zelená prikrývka na koňa (šabrak), ozdobená ohlávka a maďarské sedlo.“*[19] V tomto prípade bol na zahnutej špicatej zelenej čiapke a prikrývke koňa erb župy Borsod s levom, vytlačený na malom medenom pliešku. Jeden exemplár slávnostnej uniformy sa dostal do Brošodsko-miškoveckého múzea, dnes je vystavený v stálej expozícii v Rákócziho múzeu v Blatnom potoku, ktoré patrí k Maďarskému národnému múzeu.

Župa Boršod a mesto Miškovec očakávali a prijali Rákócziho vlak (ktorý na stanicu Tiszai pályaudvar dorazil dňa 28. októbra 1906 o 11:21 hodine v noci) tak, ako sa patrí. Už dva týždne predtým, dňa 15. októbra 1906 postavili v Miškovci drevenú, tzv. Rákócziho vežu, na vrchu Avas. Podľa miestnej tlače dôkladne zorganizovali aj osvetlenie 15 m vysokej veže v tvare bašty: veža „je ozdobená so svetlami, okraje budú žiariť modrou a červenou – Rákócziho farbami. Na štyroch rohoch strechy zapália bengálske ohne a vo veľkých kandelábroch bude horieť farebný oheň.“[20] Ohňostroj načasovali na

[18] Dvaja účastníci snemu v Ónode konaného v rovnakom roku (1707) s tragickým koncom, Melichar Rakovszky a Krištof Okolicsányi sú pochovaní v Miškovci, pri boku starého domu strážcu cintorína Avas. Podľa miestnej tradície ich dala jedna miškovecká šľachtičná (ktorá mala s jedným z nich milostný vzťah či príbuzenský pomer) priviezť sem pod rúškom noci a pochovať v tajnosti na cintoríne Avas.

[19] Gyulai 1988. 392–398.; obr. č. 6–11.

[20] Miskolczi Napló 28.. okt. 1906.

príchod vlaku. Slávnostné osvetlenie dostali nie len Rákócziho veža a pivnice, ale aj jeden z najvyšších bodov mesta, požiarna veža divadla – osvietili ju za pomoci 500 kahancov.

Noviny Miskolczi Napló v deň pred udalosťou opakovane upozornil Miškovčanov na dôležitosť osvetlenia: „*Osvetlenie vrchu Avas. Organizačná komisia Rákócziho slávností opakovane vyzýva majiteľov pivníc na vrchu Avas, aby každopádne ráčili osvetliť fasády svojich pivníc, hoci aj jednoducho... Aj keď pri jednej pivnici budú svietiť len 2-3 plamienky, vysoko ležiaci Avas poskytne nádherný, rozprávkový pohľad, vlak s Rákócziho pozostatkami privíta ligotom už pri obci Nyék a sprevádzať ho bude až po mesto Szerencs.*“[21]

Večer bol na stanici 15 tisícový dav, kde sa ceremónia odohrala pred otvorenými železničnými vozňami a osvetlenými 7 rakvami, pričom ich vyvrcholením bola slávnostná reč vicežupana Tarnayho, ktorá vyšla aj v tlači.[22] Pozostatky posvätil farár-opát miškoveckého kostola a fary mestskej časti Mindszent [Všechsvätých], potom nasledovala modlitba evanjelického duchovného z Ózdu, resp. vystúpenie miestneho 200-členného speváckeho zboru.

Miestna tlač hodnotila slávnosť (s istou dávkou zlomyseľnosti) takto: *„A či bol poriadok? Bol aj nebol. Miškovecká Rákócziho slávnosť pozostávala vlastne z dvoch častí. V prvej sme videli názornú ukážku toho, ako sa má slávnosť organizovať (zhromaždenie, sprievod, príchod na stanicu). No v druhej časti sme videli názornú ukážku toho, ako slávnosť neorganizovať (samotné podujatie na peróne pred kniežacím vlakom). V podstate išlo o dobre postavenú divadelnú hru:* Expozícia*: Zhromaždenie na nádvorí radnice a župného domu.* Zápletka: *Zmiešané delegácie, chaos, spanilá jazda jazdeckej polície, „strkanie“, t.j. „veľký sprievod“. Zaujímavejšie momenty zápletky: Kňazi sa zakliesnili v dave tak, že museli byť priam „vyrezaní“ z davu a presunutí na perón, vylúčenie speváckeho zboru z udalosti (to sa môže stať aj zboru s najlepším hlasom). Statočný Ernest Lányi bojoval za zbor ako kurucký generál a keď nebezpečenstvo vrcholilo, vykríkol príkaz: Zbor vpred, cez kordónu. Takto sa zápletka vyvíjala do strašidelných rozmerov a už visela katastrofa na vlásku, kedy pomaly a vznešene dorazil vlak urodzeného kniežaťa a naraz utíšil vysoké vlny emócií.*“ [23]

Potom, čo sa redaktor novín Miskolczi Napló prebojoval cez katachrézu spôsobenú vlnami emócií utíšenými kniežacím vlakom, podal správu o divadelných predstaveniach konaných na počesť kniežaťa – Miškovec totiž,

[21] Miskolczi Napló 27. okt. 1906.

[22] Ünnepi beszéd melyet II. Rákóczi Ferenc hamvainak átszállítása alkalmával Miskolcon a vasúti állomáson 1906. év október hó 28-án dr. Tarnay Gyula alispán tartott. Miskolcz, Klein és Ludvig könyvnyomdája, 1906. Pozri tiež: GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak, obr. č. 2.

[23] Miskolczi Napló, 30. okt. 1906.

podobne ako na druhý deň Košice, si pamiatku kniežaťa uctil divadelnou produkciou a to hneď dvoma predstaveniami: „Rákócziho sviatok sa konal aj v divadle – pred popoludňajším predstavením sa odohrala slávnostná divedlná hra „Veľký piatok v Rodošte“ Andora Zivusku v jednom dejstve a večer dráma s názvom Zajatie Františka II. Rákócziho“ v 5 dejstvách. Vojsko sa zdržalo divadla, zrejme na vyšší príkaz – nedošiel ani orchester. Nemali sa však čoho báť, Zajatie Františka II. Rákócziho je krotká divadelná hra.“[24] Dňa 30. októbra bola hra Andora Zivusku predvedená opäť – „Irena Csáder v úlohe „Hungárie“ mala pekný úspech – svojím oduševneným prednesom zožala búrlivý potlesk obecenstva. Už jej vzhľad bol malebný.“[25]

O udalostiach v Miškovci podala správu aj Krajinská telegrafná kancelária, pričom citovala reč viceżupana Tarnayho: „Správa z Miškovca: Vlak kniežaťa dorazil na miškoveckú stanicu o 11. hodine 21. minúte. Celé mesto je osvetlené. Tí, čo prichádzali vlakom už zďaleka videli ohne zapálené na hore Avas, ako aj 15 m vysokú Rákócziho vežu, postavenú na tento účel, ktorá bola plne osvetlená a odkiaľ vítali vlak ohňostrojom. Verejnosť mesta a župy, ako aj zástupcovia všetkých obcí župy sa zhromaždili na železničnej stanici s vlajkami a erbmi všetkých dedín. Prítomní sa zoradili do radov v staničnej budove. Dostavili sa všetci príslušníci katolíckeho a evanjelického kléru počte cca. 60 osôb a aj ženské spolky. Keď vlak dorazil na stanicu, prijali ho výstrely z húfnic a vlajky spustili po zem. Prítomní prijali vlak s obnaženou hlavou a hrobovým tichom. Keď zbory začali spievať hymnu v hale, všetci zhromaždení sa pridali k nim. Potom otvorili vozeň, ktorý viezol rakvu kniežaťa a na pripravenom pódiu predniesol viceżupan, dr. Július Tarnay slávnostnú reč v nasledovnom znení: Ak je na tomto šírom svete národ, ktorého história je plná tragických zvratov, je to predovšetkým národ maďarský. Ak existuje národ, ktorý spečatil svoj osud preliatím krvi martýrov, je to taktiež národ maďarský. Ak existuje národ, ktorý získal titul na slobodu, tento znak výšin, po toľkom nešťastí a hrdinskom boji titanov, je reč opäť o národe maďarskom. Je to smutný údel tohto národa, ktorý si toho vytrpel mnoho. Ešte smutnejšie je však to, že ani po smrti nemôže považovať za svojich tých, ktorých si maďarský ľud a pravé vlastenectvo ctili a milovali ako vzory. Tak sa Rodošto stalo Mekkou uhorskej slobody. Vo svojej reči pokračoval takto: Ľud mojej župy, potomkovia zarmútených husárov Bercsényiho! Nezabudni v časoch osláv, že otázka vďačnosti a piety v súvislosti s týmito svätými pozostatkami sú ti životne blízke, lebo tvoja užšia domovina je spätá s pamiatkou veľkého kniežaťa a jeho druhov. Nezabudni ani na to, že povolávacia kniežacia reč odznela v Ónode, na brehu Slanej, ktorú tak často farbila preliata krv našich praotcov. Pamätaj, že meno Rákóczi nie je pre Maďarov iba meno, ale aj stelesnenie idey, lásky k vlasti. Svoju reč ukončil

[24] Miskolczi Napló, 30. okt. 1906.
[25] Miskolczi Napló, 31. okt. 1906.

takto: V tomto povznesenom vedomí pusťme ďalej tieto sväté pozostatky na víťaznej ceste v šepote večerného vetra a pošlime našu správu do krásneho mesta večného odpočinku vznešeného kniežaťa: Domov hrdinských kurucov, Košice! Boršod ti posiela svätú relikviu, národný poklad. Po prednese nasledovali ovácie a potlesk trvajúci niekoľko minút. Následne rímskokatolícky farár-opát Blazejovszky posvätil pozostatky. Potom evanjelický dekan Pavol Thuróczy posvätil pozostatky Thökölyho a následne celý dav, cca. 15 000 ľudí, zaspievalo hymnu. Členovia delegácii cestujúcich vlakom s pozostatkami od Orșovy poznamenali, že taký ničím nerušený poriadok ako v Miškovci ešte nikde nevideli. Kým vlak stál, všetky vlajky boli spustené a celý dav stál pred svätými pozostatkami s obnaženou hlavou. Na ceste stáli pri koľaji ľudia s fakľami cestu až po obec Zsolca. Na poriadok dbali žandári a mestská polícia. Vlak sa pohol o 11. hodine 51. minúte, za zvukov Rákócziho pochodu."[26]

V správe tlačovej agentúry Miškovec dosiahol výbornú známku, ani reč vicežupana neobsahovala menej metafor (súboj titanov, preliata krv martýrov, sväté pozostatky, večerný vetrík, preliata krv našich praotcov, atď.) ako nepreberné množstvo ostatných prejavov, ktoré odzneli v rámci série slávností. Medzi autorov literárnych diel sa zaradil aj vavrínom korunovaný básnik Miškovca a okolitého regiónu, Jozef Lévay – jeho báseň napísanú pre túto príležitosť vydali noviny Miskolczi Napló v deň príchodu vlaku do Miškovca, vytlačenú obrovskými titulkami, v modro-červenom rámčeku (v Rákócziho farbách!):

Jozef Lévay: Knieža Rákóczi

Uhorská zem sa ešte radosťou trasie,
Radosť blízkych dní v nej horí:
Dvesto rokov túžby sa plní,
Nový zdroj života bije v jej prepadnutej hrudi:
Nie darmo čakala na veľké knieža,
Sväté pozostatky si teraz v srdci uchováva,
Z týchto pozostatkov nový oheň ožíva,
A spomienka minulá krajší vek vytvára.

Klapancie a katachrézy Lévayho boli zavŕšením vyjadrenia úcty zo strany Miškovca a Boršodu kniežaťu, jeho matke a všetkým kuruckým pohlavárom.

Popri delegácii pozostávajúcej zo župnej a mestskej elity, resp. 35-člennom boršodskom bandériu cestovali mnohí do Košíc zo župy Boršod a najmä z Miškovca individuálne. Železnice vypravili z Miškovca počas noci

[26] Országgyűlési értesítő [Parlamentné správy] Spoločné vydanie Uhorskej tlačovej agentúry a novín Budapesti Tudósító. 28. október 1906. III., večerné vydanie *Označenie:* MNL OL K 26 (Közp. ikt. iratok) 1906–XLI–86 (I)–5313.

mnoho špeciálnych vlakov, prvý z nich odišiel o 2. hodine v noci a dorazil do Košíc o 4. hodine 12. minúte. Železnica pomáhala oslavujúcim zľavou: lístkom do druhej triedy mohli cestovať v prvej triede, lístkom do tretej triedy mohli cestovať v prvej triede a do tretej triedy si mohli cestujúci kúpiť lístok za polovičnú cenu. Boli aj takí, čo došli do Košíc už skôr, kým noviny Miskolczi Napló uverejnili o vynaliezavých Košičanoch článok s názvom „Kuruckí úžerníci", na základe člnku novín Felsőmagyarország: *„Prijímacia a ubytovacia komisia hlásila, že túžba zbohatnúť sa veľmi rozmohla medzi košickými „kurucmi". Za izbu a noc pýtali 24 korún, ba aj viac. To nie je veľmi lichotivé pre košických „kurucov".*[27]

Miestna tlač informovala o tom, že lístky na lepšie miesta sa v Košiciach dali kúpiť vopred, lístky na tribúny bolo možné kúpiť u Jána Quirsfelda na Hlavnej ulici č. 51, u Béláné Radó na Deákovej ulici č. 27, u Antona Vulkána na Kossuthovej ul. č. 1, na recepciách hotelov Európa a Schalkház a tiež v trafike na stanici.

Slávnosť uskutočnenú na druhý deň sledovala dobová tlač a profesionálni i amatérski fotografi s nepredstaviteľným záujmom – neskôr košickí fotografi predávali veľkoformátové fotografie udalosti,[28] ba čo viac, zvečnili ju aj na sérii pohľadníc. Miškovec a Boršod zastupovali v sprievode okrem bandéria a oficiálnej delegácie mnohí. Na košickom pohrebe sa miškovecké bandérium začlenilo do zjednoteného bandéria a naozaj prispelo k slávnostnej atmosfére. Snímky jazdy miškoveckých jazdcov, Bercsényiho husárov odetých do zeleno-červenej uniformy ukázal najpopu-lárneší súdobý magazín Vasárnapi Ujság celej krajine. Zdá sa, že vedenie župy sa rozhodlo správne a svojím rýchlym rozhodnutím sa dostala župa za niekoľko dní do popredia pozornosti celej krajiny.

Prevoz a uloženie pozostatkov Rákócziho a jeho druhov boli začiatkom nového, resp. ďalšieho miestneho kultu Rákócziho, v ktorom sa kurucká minulosť zmiešala s pamiatkou jednej z najväčších a najveľkolepejších spoločenských udalostí. Košický úradník Ján Aba, maliar erbov a kaligraf, ktorého ozdobené a umne vytvorené kaligrafické diplomy používali aj pri príležitosti košických slávností dostal zopár dní pred košickým ceremoniálom vizitku od Kolomana Thalyho, na ktorú historik kuruckého obdobia narýchlo napísal svoje ďakovné myšlienky – túto etiketu rodina umelca uchovala až do 1980-tych rokov.[29]

Symbol Rákócziho slávností, vežu postavenú na vrchu Avas síce dňa 15. júla 1907 rozobrali, no dočasná stavba, o ktorej vzniklo mnoho pohľadníc, sa tak hlboko vryla do povedomia obyvateľov mesta a stala sa takou kultovou stavbou, že medzi dvoma svetovými vojnami, v roku 1934 ju postavili opäť,

[27] Miskolczi Napló, 18. okt. 1906.
[28] Rákócziho rakvu vezú do dómu. (Fotografia 24x29 cm). HOM TGY 91.78. Označenie: Phalnik a syn * 1906 * Košice
[29] HOM HTD 95.38.

aj keď v trochu odlišnej podobe, no zas z dreva. Táto veža, ktorá bola odovzdaná verejnosti v roku 1934 pri príležitosti otvorenia najväčšej obchodnej a kultúrnej udalosti Miškovca s názvom Miskolci Hét [Miškovecký týždeň] sa stala jedným zo symbolov moderného Miškovca a najobľúbenejším miestom pre výlety miestnych, kým ju počas povstania v roku 1956 nepodpálili a nezhorela do tla.

Kult Rákócziho a jeho slávnostného návratu sa do rodinných pamätí dostal aj v Boršode a v župe Miskolc. Potvrdzuje to skutočnosť, že fotografie vytvorené amatérmi a profesionálmi na pohrebe v Košiciach si rodiny uchovávali aj desaťročia. Boršodskí Bercsényiho husári sa dali odfotografovať aj samostatne, sediac na koni v zelenom mundúre, s kabátcom z vlčej kože, so šabľou a kopijou so zástavou v ruke. Do zbierky Múzea Otta Hermana sa dostali dokonca dva také zarámované obrazy, na ktorých si rodiny uctili aj keď nie kurucov, ale predchodcov patriacich k elite župy, ktorá sprevádzala Rákócziho na jeho poslednej ceste. Jednu z týchto fotografií vytvoril renomovaný ateliér bratov Dunkyovcov v Miškovci, na dvore prízemného domu (neznámeho) člena boršodského bandéria,[30] kým druhá fotografia veľmi podobná tej prvej je možno amatérskym snímkom.[31]

Že tieto fotografie boli naozaj pamiatkami zachovanými v duchu rodinných tradícií a médiami rodinného kultu Rákócziho potvrdzuje aj venovanie napísané na zadnú stranu druhého z týchto snímkov, v ktorom otec venuje túto rodinnú relikviu do rúk svojho syna, spolu s morálnym imperatívom v nej obsiahnutým:

„*Synovi Samuelovi ako pamiatka, z jazdeckého bandéria vyslaného župou v októbri 1906 na košický pohreb ako Bercsényiho husár. Zachovaj si [túto fotografiu] v láske, a ak by ťa niekto v živote chcel odradiť od lásky k vlasti, spomeň si na to, že žobrať či umrieť pre vlasť je lepšie, ako žiť ligotavým životom v pompe a tváriť sa ako vlastenec a stúpenec jej slobody – v prvom prípade budú tvoje meno velebiť aj po stáročiach, kým v tom druhom budú všetci príslušníci tvojej rodiny prenasledovaní kliatbou národa. — s úprimnou láskou: Otec.”*

Archívne pramene:

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

HTD = Történeti Dokumentáció

TGY = Történeti Gyűjtemény

MNL OL K 26 (Közp. ikt. iratok) = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökségi levéltár, Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok

[30] GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak. (HOM TGY 85.2.1.)
[31] Zarámovaná fotografia. (28x20 cm) HOM HTD 60.39.1.

Literatúra:

A kassai Rákóczi ereklye-kiállítás lajstroma. (Szerk.) MIHALIK JÓZSEF, Kassa 1903.

GYULAI ÉVA, Borsod vármegye Rákóczi hamvainak hazahozatalánál. Adalékok az ünnepek viselettörténetéhez, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV–XXVI, 1988, p. 385–401.

GYULAI ÉVA, Borsod vármegye a Rákóczi-szabadságharcban, in: Évfordulós tanácskozások 2002–2004. Az élő Rákóczi. IX. Történelmi tanácskozás és megemlékezés II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választásának 300-ik évfordulója alkalmából, Nagyenyed, 2005. április 29–május 1., (Szerk.) MUZSNAY ÁRPÁD – VITÉZ ENIKŐ, Szatmárnémeti 2005, p. 260–278.

KINCSES KATALIN MÁRIA, „Minden különös ceremonia nélkül". A Rákóczi-kultusz és a fejdelem hamvainak hazahozatala, Hadtörténelmi Közlemények, 116, 2003, p. p. 46–73.

LEHOCZKY ALFRÉD, Az 1906. Évi miskolci általános sztrájk, Kézirat. HOM HTD 77. 272.198.

SIMON JÁNOS, II. Rákóczi Ferenc és Borsodvármegye. Történelmi vázlat, Miskolcz 1906.

SZENDREI JÁNOS, Miskolcz város története és egyetemes helyirata, I–V. köt., Miskolc 1886–1911.

Košická replika Rákocziho exilového domu v Rodošto

Jozef Duchoň

Keby sme sa dnes vydali z historickej európskej strany Istanbulu popod Sedmovežie, po prímorskej ceste pobrežím Marmarského mora smerom na historickú byzantskú Selybriu (Silivri), došli by sme asi po stodvadsiatich kilometroch do prístavného mesta Tekir Dag. V minulosti sa volalo Rodosto. Tu, na samom juhovýchodnom okraji Európy, dožili v rokoch 1720 až 1735 svoj exilový život knieža František II. Rákoczi a hŕstka uhorských exulantov. Tu, vtedy zhruba v dvadsaťtisícovom Rodosto, ktoré Berčéni jazykovou prešmyčkou posmešne nazval „Ostorod" (šľahajúci bič), s asi polovicou ortodoxného kresťanského gréckeho obyvateľstva, sa knieža Rákoczi a skupina maďarských vyhnancov usadili potom, čo ich z bezprostredného susedstva Istambulu nemilosrdne vytlačili diplomatické intervencie habsburskej monarchie.

Keď sa začiatkom dvadsiateho storočia objavovali telesné pozostatky, zachované predmety a dovtedy nepoznané miesta pobytu kuruckých exulantov v Turecku, dôkladne sa dokumentoval terén. Akvarelista Aladár Edvi Illés vyhotovil celý rad obrázkov prostredia, v ktorom sa voľakedy uhorskí exulanti pohybovali – od krajinných celkov, cez exteriérové detaily z Rodosto až po detaily zariadenia vybraných domov. Podľa týchto obrázkov vieme aj dnes, že napríklad dom, kde bývaval knieža Rákoczi, bol ešte aj v roku 1905 veľmi dobre zachovaný. Úroveň dokumentácie zas nasvedčuje tomu, že sa už vtedy počítalo s akýmsi spôsobom prezentácie tohto domu v Uhorsku, pravdepodobne s výstavbou jeho kópie tu v Košiciach.

Ešte predtým, ako boli z Turecka odvezené telesné pozostatky Františka II. Rákocziho a jeho najbližších, došlo v roku 1905 k demontáži celého radu stavebných detailov jeho exilového domu, hlavne z najväčšej miestnosti, jedálne, a k jeho zameraniu. Vybrané detaily a dokumentácia boli potom zabalené do 29 debien a dopravené na územie Uhorska, do Košíc, kde boli odovzdané do Hornouhorského múzea. Prenesenie a znovupochovanie telesných pozostatkov kniežaťa na sklonku októbra 1906 sa udialo pomerne hladko, ale osud detailov jeho exilového domu sa vyvíjal oveľa komplikovanejšie. Ukázalo sa, že postaviť kópiu domu je síce vec dobrá, ale príslušní páni tu akosi nemali domyslených priveľa detailov.

Hornouhorské (dnes Východoslovenské) múzeum bolo síce vtedy čerstvo presťahované do novej budovy (dodnes fungujúcej na námestí MMM 2), kde mala ako prístavba vzniknúť aj kópia domu z Rodosto, ale zároveň malo veľké problémy s financiami. Vyriešilo sa to až začiatkom jesene 1909, keď inštitúciu prevzal z bedier mesta štát – Uhorské kráľovstvo, čím sa zmenil aj pôvodný názov múzea na Felsőmagyarországi Rákoczi múzeum (Hornouhorské Rákociho múzeum). Mesto mu akoby na rozlúčku darovalo objekt

Miklušovej väznice a Katovu baštu s okolitým areálom. Tu sa začalo okamžite počítať s výstavbou ďalších múzejných objektov, keďže doterajšia budova (hoci ešte nová) priestorovo už prestávala stačiť. Súčasťou špekulácií okolo výstavby nového múzejného areálu na Hrnčiarskej ulici boli už aj nové myšlienky na postavenie repliky Rákocziho domu práve v tomto priestore. Nakoniec došlo až k vypracovaniu prvotnej štúdie, čoho sa zhostil v roku 1913 významný košický architekt Edmund Lechner. Potom ale prišiel rok 1914 a s ním veľká vojna, neskôr známa ako prvá svetová. Tá výstavbu repliky oddialila na dlhý čas.

Nasledujúce štyri vojnové roky sa končili porážkou, zánikom Uhorska v dovtedajšej forme a nástupom nového, iného a pre mnohých šokujúceho sveta. Košice sa od konca roku 1918 stali súčasťou nového štátu – Československej republiky. Skoro nikto vtedy neveril, že tento štátny útvar vydrží dlhšiu dobu a mnohí ľudia sa tak aj chovali. A kto už len vtedy mohol predvídať, že štátnych útvarov a politických formácií sa v dvadsiatom storočí v tomto meste vymení neúrekom.

Časti Rákocziho domu prinesené z Rodosto ukryli maďarskí Košičania pred „českými okupantmi“ v podzemí Brodyho domu na Hlavnej ulici č. 47 (vtedy Štefánikovej ulici 51). Dnes, s odstupom času, sa to zdá byť úplne nezmyselné, pretože časom sa prvky domu z Rodosto tak či tak našli (náhodne), ale hlavne československé úrady sa vonkoncom nesnažili Rákocziho pamiatku z dejín Košíc odstrániť a debny by nik neohrozoval. Práve naopak, došlo k paradoxnej situácii, keď bol originálny dom v Rodosto vážne poškodený vojnovými udalosťami, ktorých sa v tejto okrajovej časti Európy premlelo pred, počas i po prvej svetovej vojne dosť. Jedno však bolo v podmienkach novej politickej reality isté - priority múzea, teraz opäť s novým menom – Východoslovenského, sa v československom štáte zmenili a výstavba repliky Rákocziho exilového domu sa oddialila – kto mohol vedieť dokedy. Na debny z Rodosto sa takmer zabudlo, no v roku 1936 sa do tohto domu nasťahoval nový majiteľ, ktorý ich objavil pri rekonštrukčných prácach. Debny s prvkami Rákocziho domu opustili pivničný úkryt a boli prenesené do priestorov múzea v kazematách Katovej bašty.

V novembri roku 1938 došlo v dôsledku prvej viedenskej arbitráže k obsadeniu a pripojeniu časti územia Slovenska k vtedajšiemu Maďarsku. Zmena sa týkala aj Košíc a po období nutnom na prispôsobenie sa novej politickej realite sa nová vláda pustila s veľkým elánom do množstva kultúrnych akcií a obnovy viacerých historických pamiatok. Došlo konečne aj na výstavbu exilového domu Františka II. Rákocziho z tureckého Rodosto. Akcia sa udiala v rámci plánovaných úprav celého areálu Katovej bašty. Dochované kresby Kolomana Luxa a vystavovaný model, ktoré sa viditeľne odlišujú od dnešnej reality, sú zároveň dôkazom toho, že definitívny vzhľad toho, čo malo vzniknúť, sa rodil po viacerých úvahách. Súčasťou úprav múzejného areálu sa nakoniec stala obnova Miklušovej väznice, vykopávky na severnej strane

Katovej bašty a výstavba repliky (pretože presná kópia to nie je) exilového domu Františka II. Rákocziho.

Povedzme si najprv čosi o zvolenom mieste výstavby. Vybrali preň severnú stranu Katovej bašty, kde vtedy stával prízemný domec. Ten stavitelia repliky neodstránili, ale využili ako prízemie novej stavby, a po odstránení jeho strechy stavali na ňom jej prvé a druhé poschodie, charakteristického južného balkánskeho vzhľadu. Samotná história areálu Katovej bašty je však dlhšia a zložitejšia, dokonca je možné povedať, že pre Košice má veľký stavebno historický význam, takže si ho pripomenieme, aj keď iba veľmi skratkovito.

Areál vznikol pôvodne ako barbakan košickej Mašovanej brány (tú postavili ešte okolo roku 1400), po príchode českých žoldnierov Jána Jiskru (čiže tesne po roku 1441), na východnej strane mestského opevnenia. Na mieste, kde je dnes dom z Rodosto, stávala v tom období vonkajšia brána barbakanu a viedol sem kamenný most ponad dnes už zasypanú priekopu opevnenia. Za panovania Mateja Korvína, okolo roku 1470, barbakan najprv zmodernizovali (predpokladá sa, že to bol taliansky staviteľ Aristotele Fioravante) a neskôr, medzi rokmi 1484 až 1490 začlenili do vtedy budovaného nového vonkajšieho pásma opevnenia. Mestská brána tu však stále zostávala.

Po veľkom požiari mesta v roku 1556 túto bránu zamurovali a prestali používať. Zvyšky bývalého barbakanu slúžili ako prvok mestského opevnenia. Niekedy medzi rokmi 1671 až 1685 ho nakoniec obsypali zemným valom a upravili ho na klasický bastion. Z 18. storočia má zachované pomenovanie Hencker bastion – Katov bastión. V tejto podobe existoval do sklonku 18. storočia, keď jeho hlinený zásyp medzi rokmi 1783 až 1792 začali odstraňovať. Murovaný zbytok areálu Katovej bašty sa v tej dobe, po zrušení fortifikačnej funkcie, využíval ako Gebrechtova manufaktúra na výrobu klobúkov.

Zbytky stredovekej brány barbakanu začiatkom 19. storočia zabudovali do vtedy (medzi rokmi 1786 až 1807) postaveného prízemného domca. Areál v tom čase patril rádu premonštrátov, no jeho konkrétny účel nepoznáme. Na skici plánu Košíc z roku 1832 je areál označený ako obydlie akéhosi grófa Vassa. Neskôr v ňom bývala mestská chudoba. Domec, kde neskôr mala vzniknúť replika domu z Rodosta, susedil s murovanou kôlňou pre koče (kocsiszín). V roku 1909 získalo areály Miklušovej väznice a Katovej bašty darom od mesta Košice Hornouhorské Rákociho múzeum a s plnou vážnosťou sa zamýšľalo postaviť tu nový múzejný areál. V tomto období sa už uvažovalo o výstavbe kópie Rákocziho exilového domu z Rodosto práve tu. Všetky takéto myšlienky však prerušila prvá svetová vojna.

Po nej, v novej Československej republike už vládli iné časy, pre realizáciu kópie nie až také prajné. Stavebný vývoj mesta však pokračoval. V dvadsiatych rokoch sa v bezprostrednom okolí Katovej bašty stavali veľké obytné činžiaky a jeden čas hrozilo všetkým tunajším historickým objektom, vrátane Katovej bašty, či kalvínskeho kostola, asanovania. Areál, kde mala

zanedlho vyrásť replika domu z Rodosto, zachránil iba zásah vtedajšieho riaditeľa múzea doktora Josefa Polláka a Pamiatkového úradu z Bratislavy. Dovtedy nepríliš využívané poschodie Katovej bašty potom upravil v druhej polovici tridsiatych rokov na galerijné účely. To sa však už vyostrovala politická situácia nad Strednou Európou a v novembri 1938 pripadli Košice vtedajšiemu Maďarskému kráľovstvu. Medzi inými akciami došlo potom v rokoch 1940 až 1943 aj napriek prebiehajúcej druhej svetovej vojne konečne k výstavbe repliky (už bolo jasné, že to nebude kópia) Rákocziho exilového domu v Rodosto.

Stavba bola zverená malej košickej stavebnej firmičke pána Kládeka, a začala sa po archeologickom výskume severného okraja Katovej bašty v roku 1940. Archeologický výskum bol evidentne nie celkom správne vyhodnotený a aj rozhodnutie stavať takýto objekt práve na tomto mieste by dnes bolo odborne neobhájiteľné, ale neostáva nám nič iné, len brať ohľady na dobu a sprievodné okolnosti (najmä kultúrnopolitické tlaky), kedy táto akcia prebiehala. Zaujímavý je tiež fakt, že napriek tomu, že táto replika je relatívne drobnou, lacnou a jednoduchou stavbou, trvalo jej budovanie nečakane dlho.

Plány repliky vypracoval z poverenia štátnej pamiatkovej komisie známy Koloman Lux. Dlhoročným nesprávnym skladovaním dosť poničené originálne drevené prvky vtedy zreštauroval Július Szentiványi a jeho pomocníci Tibor Farkas a Ondrej Szentiványi. Reštaurovanie trvalo osemnásť mesiacov. V roku 1943 však bola budova dokončená, aj keď zatiaľ nezariadená, čo malo takto ostať ešte desiatky rokov.

Napodiv už koncom roku 1943 sa totiž začalo v Košiciach vážne uvažovať s možnosťou, že vojna môže toto mesto zasiahnuť aj priamo. Začali sa realizovať rôzne opatrenia civilnej obrany (najmä ochrana pred leteckým bombardovaním) a myšlienky, čas a peniaze na zariadenie a sprístupnenie repliky Rákocziho exilového domu z Rodosto museli ustúpiť do úzadia pod tlakom tohto vývoja. Do konca vojny sa nimi už nik nemal čas vážne zaoberať. V obnovenej Československej republike panovala potom celkom pochopiteľná povojnová averzia a ľudová hystéria k predchádzajúcemu režimu a najmä jeho záverečným atrocitám, čo si bohužiaľ „odskákal“ aj Rákoci.

Pamiatky naň sa demontovali, viaceré aj zničili, a pre repliku z Rodosto zrazu akoby nebolo využitie. Jej najkrajší priestor, jedáleň na druhom poschodí, ostal desiatky rokov nevyužitý a doslova zapadal prachom. Väčšie množstvo pamiatok na knieža Rákocziho sa vymenilo s Maďarskou republikou za slovenské pamiatky. Na prízemí a prvom poschodí sa postupom času, začiatkom sedemdesiatych rokov udomácnil Prírodovedný odbor múzea. Ten tu v osobe doktora Aristida Mošanského vydržal až do roku 1992.

Aj v týchto tak trochu zatajených časoch existencie však košická replika zohrala dôležitú úlohu, keď viaceré jej prvky poslúžili maďarským reštaurátorom ako vzory pri obnove originálneho exilového domu Františka II. Rákocziho v ďalekom tureckom Rodosto, ktorý vtedy nechala Maďarská

vláda zreštaurovať a sprístupniť verejnosti. Bola to skutočne paradoxná situácia, keď v košickej replike boli k dispozícii originálne časti výzdoby domu, a v originálnom dome ich nahradili kópie. Predpokladám však, že o tejto otázke bude referovať môj turecký kolega.

Koncom roka 1989 zmietla nežná revolúcia socialistický režim v Československu so všetkými jeho historickými averziami, ktoré zasahovali aj do múzejnej činnosti. Jednou z prvých novôt, s ktorými porevolučné Východoslovenské múzeum začalo novú postsocialistickú éru, bolo okrem demontáže ideologických expozícií a nezmyselných expozičných prežitkov aj návrat k dokončeniu košickej repliky Rákociho domu z Rodosto. Mal dostať podobu expozície pamätného domu tejto historickej osobnosti, ktorá bola už na sklonku socializmu stále silnejšia a vnímaná aj ako súčasť slovenskej histórie.

Otcom tejto myšlienky bol vtedajší riaditeľ múzea, doktor Ladislav Olexa, ktorý už v roku 1990 poveril vypracovaním expozičného scenára vtedajšieho zamestnanca historického odboru doktora Róberta Polláka (dnešného riaditeľa inštitúcie). Ten dal základu pripravovanej expozície podobu spomienky na pohreb telesných pozostatkov kniežaťa v Košiciach 29. októbra 1906. Využilo sa pritom množstvo pohrebných a spomienkových predmetov a darov z tých dní, ktoré v depozitoch Východoslovenského múzea pretrvali až do súčasnosti. Doplnené boli zaujímavým obrazovým a dvojrozmerným zbierkovým materiálom.

V expozícii sa tak našiel priestor aj pre Kolomana Thalyho a jeho objavenie rákociovských pamiatok v Turecku, v Rodosto aj v Istambule, priestor pre niektoré pamiatky na pobyt exulantov, a osobitne kniežaťa Rákocziho v Turecku, priestor pre exponáty dokladujúce výstavbu repliky Rákocziho domu v Košiciach a priestor pre aspoň stručné oboznámenie sa s osobou kniežaťa Rákocziho a dejinami jeho povstania (na čom rozumne trval pán riaditeľ Olexa). Svojským múzejným exponátom je v tomto prípade samotná replika exilového domu.

Obnovou pamätného domu i expozičných priestorov v ňom realizoval v priebehu prvého polroka 1991 pán Igor Jasaň a kolektív jeho konzervátorov, do záverečných prác sa však zapojili všetci pracovníci historického odboru. Výtvarné riešenie interiérov bolo dielom Jána Prextu. Niektorými prvkami do expozície prispeli aj kolegovia z múzea v Miškolci. Správy o tom, že múzeum finišuje s touto akciou sa v Košiciach rozchýrili a priniesli aj nečakané príjemné prekvapenie. Postarala sa oň dnes už nebohá pani Klára Löfflerová, manželka autora Rákociho busty na košickom dóme z roku 1938. Tá ponúkla a na svoje náklady nechala na objekt osadiť olovený model pôvodnej Rákociho busty, ktorý až dovtedy vydržal uložený v ateliéri majstra, „Bélabáčiho“ Löfflera. Všetko bolo nakoniec hotové včas.

Expozícia pamätného domu v replike bola sprístupnená verejnosti 21. júna 1991, za jemnej spŕšky letného dažďa, osemdesiatpäť rokov po uložení Rákociho pozostatkov v krypte tunajšieho dómu a štyridsať osem rokov po neča-

kane oneskorenom dokončení repliky jeho exilového domu tu v Košiciach. Aj napriek nie práve ideálnemu počasiu sa dostavil hojný počet verejnosti, slovenskej i maďarskej. Rečnil pán doktor Olexa i starosta košického starého mesta pán Süli, expozičné priestory boli neustále preplnené návštevníkmi a samozrejme objavili sa aj prvé nacionalistické zápisy v návštevnej knihe – sloboda a demokracia prinášala svoje plody. Náladu dňa to však nepokazilo.

Pamätný Rákocziho dom v Rodosto sa stal v prvých rokoch svojej existencie snáď najfrekventovanejšie navštevovanou expozíciou Východoslovenského múzea, vyhľadávanou najmä turistickými a školskými skupinami. V nasledujúcom roku 1992 boli dokončené aj posledné dva expozičné priestory na prvom poschodí (ornitológ doktor Mošanský tu v poslednom roku pracoval doslova medzi návštevníkmi) a ďalších drobných úprav sa expozícia dožila až v roku 2001, keď sa tu inštalovali okrem iného aj štvorjazyčné (slovensko – maďarsko – nemecko – anglické) titulky. Posledným príspevkom pre pamätný dom je Rákocziho socha v nadživotnej veľkosti, ktorú daroval maďarský štát začiatkom tohto roku.

Na záver môjho príspevku nemôžem vynechať ešte jednu udalosť, ktorú musel tunajší Rákocziho pamätný dom z Rodosto relatívne nedávno pretrpieť – našťastie bez újmy, hoci to s ním už vyzeralo dosť nepríjemne. To čo v minulosti páchala v oblasti histórie ideológia, zvykne v súčasnosti páchať nacionalistická politika. V druhej polovici deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia malo Slovensko vládu, ktorej bol knieža Rákoczi tŕňom v oku a niekoľkokrát sa nechali jej činitelia počuť, že „Rýkociho Maďarom vrátime“. Takéto postoje mali svoj dopad aj na tunajšiu repliku. Košický krajský páni sa chystali pamätný dom kniežaťa Rákociho zrušiť a zriadiť tu novú expozíciu. Našťastie to nestihli. Ale buďme na pozore – politická hlúposť stále prekvitá a vonkoncom sa nevyhýba ani demokratickým režimom.

František Rákóczi a Jindřichův Hradec

Stanislava Nováková

Když Adam II. z Hradce se svou manželkou Kateřinou z Montfortu zakládali v roce 1594 jezuitské gymnázium, jistě netušili, že o století později v něm bude studovat maďarský národní hrdina, reprezentant boje za nezávislost a budoucí sedmihradský kníže František Rákóczi. Jaký osud přivedl mladého Františka do jezuitské koleje v Jindřichově Hradci?

V odpovědi na tuto otázku je zapotřebí uvést několik obecně historických souvislostí. Prostor Uher byl v polovině osmdesátých let 17. století jevištěm boje zhruba tří mocných seskupení. Po staletí zde představovali velkou vojenskou hrozbu Turci, proti kterým stále rozhodněji postupoval druhý nepřítel Království uherského, Habsburkové, a mezi nimi se ve složitých politických a vojenských manévrech pohybovaly uherské kurucké oddíly Imricha Thökölyho, snažícího se setřást habsburskou vládu a osvobodit zem od osmanského teroru. Zhroucení Thökölyho moci otevřelo cestu císaři Leopoldovi I. Koncem roku 1685 se octla většina kuruckých pevností v habsburských rukách, s výjimkou Mukačeva, které bránila statečně Helena (Ilona) Františka, vdova po Františkovi I. Rákóczim, znovuprovdaná za Imricha Thökölyho. Pevnost byla dobyta až na počátku roku 1688 a tato odvážná žena z rodu hrabat Zrinských byla odvezena i s dětmi do Vídně, odkud ji po třech letech propustili. Děti se však nevrátily. Dcera byla dána na výchovu do kláštera voršilek a dědic obávaného jména, které Habsburkům dělalo v posledních padesáti letech v Uhrách tolik starostí, byl poslán k jezuitům do Jindřichova Hradce.

František Rákóczi byl hned po svém příchodu do Vídně odloučen od matky a sestry. Dohledem nad malým rebelem byl pověřen kardinál Leopold Kollonich, který hned následující den, nedbaje slz a žalosti malého hocha, poslal ho s dosavadním vychovatelem Badinim a se synovcem Zikmundem Kollonichem k jezuitům do Jindřichova Hradce.[1] Proč byl zvolen právě Jindřichův Hradec? Lze se domnívat, že bylo několik důvodů. Jednak bylo místo velmi vzdáleno rodnému kraji Rákócziho, také leželo na hlavní cestě z Vídně do Prahy a v neposlední řadě patřilo Slavatům, kteří byli císaři velmi oddáni. Krátce před cestou, dne 1. dubna 1688, poslal kardinál Kollonich dopis majiteli jindřichohradeckého panství Janu Jáchymovi Slavatovi. Blahopřál mu k získání úřadu zemského hofmistra a sděloval, že z rozkazu císaře posílá do Jindřichova Hradce na studia k jezuitům malého Rákócziho a svého synovce. Prosil o jejich ochranu, i když bydlet budou v jezuitské koleji. Slavata odpo-

[1] K pobytu Františka Rákócziho u jindřichohradeckých jezuitů jsou dosud základní a nepřekonané dvě práce: J. MUK, *František Rákóczi a Jindřichův Hradec*, in: Zprávy muzeí Jihočeského kraje 1966, s. 33-37 a *Koloničové a Fr. Rakoczy v Jindř. Hradci*, Jihočeský sborník historický VI, 1933, s. 144-152.

věděl listem ze 7. dubna 1688. Děkoval za blahopřání k úřadu a co se týče obou chlapců, nabízel ubytování přímo v zámku, kde by se postarali o co nejlepší péči a že už dal v této věci pokyny vrchnímu hejtmanovi. Urození žáci byli však ubytování v koleji, aby byl dohled jezuitů co nejúčinnější. Teprve 30. května 1688 se ozvala dopisem Slavatovi Františkova matka, Helena Františka, podepsaná hraběnka Zrinská, s poděkováním, že se jindřichohradecký pán ujal jejího syna. Jiný její dopis do Čech se už nezachoval. Je otázka, zda vůbec směla být v kontaktu s prostředím, v němž byl vychováván její syn.[2]

František Rákóczi přijel do Jindřichova Hradce dne 3. dubna 1688, jak zapsal písař do katalogu žáků gymnázia: „His accessit 3.[a] Aprilis Franciscus Leopoldus Georgius Ragoczy, Comes ungarus, Nepos Georgii Ragoczy, Principis Transylvaniae.“[3] Podobný zápis se opakuje v katalogu na konci roku 1688 a této události věnovala větší pozornost i jezuitská kronika (viz příloha č. 4).[4] Naznačuje, jakou váhu přikládali jezuité volbě jejich koleje pro tak vzácného studenta. V katalogu žáků v roční zprávě tedy čteme: „Mense Aprili presentatus est Magistro syntaxorum Franciscus Leopoldus Ragoczy, principis Francisci Ragoczy filius, et Georgiii Ragocii olim Principis Transylvaniae, Nepos. Augustissimi Imperatoris Leopoldi voluntate collocatus in Seminarium huias, post quam Mungatzium ubi hactenus detinebatur, Rebellibus excutis, fuit receptum.“[5] Jak ze zápisu vyplývá, byl přijat do syntaxe, tedy mezi větší hochy. Učitelem třídy byl František Boryně. V tomto roce studovalo v syntaxi 32 žáků a spolužáci pocházeli většinou z Jindřichova Hradce a jeho okolí, také z Moravy a několik jich bylo z Rakouska. Jeho krajan byl již výše zmíněný kardinálův synovec Zikmund Kollonich, který byl v principii. V této třídě byl s Kollonichem ještě jakýsi Otto Ferdinand Volkra, hrabě z rakouského Heidenreichsteinu, kterého Rákóczi zmiňuje ve svých vzpomínkách, že s ním a s Kollonichem sdílel pokoj. V rétorice byli další dva studenti z Uher, Martin Veczer z Komárna a v poetě Matyáš Veczer (snad Martinův bratr?). Přesto byl František, vytržený z rodiny i z vlasti, velmi nešťastný. Ještě po létech vzpomínal se smutkem: „ Poněvadž i teď, co to píši, rmoutím se při vzpomínce, ty vidíš pane, co trpčího mohlo se přihodit mně, knížecímu hochu, než stát se vyhnancem z vlasti, vytržen být rodičům, zaveden do neznámé krajiny, snášet neslušné zacházení vůči urozenosti stavu svého a být zanechán samoten, neznaje řeči mezi lidmi, mravy a zvyky úplně se lišícími, a k dorozumění s nimi znal jsem jen řeč latinskou, které mne doma učili. Při

[2] Tři výše zmíněné dopisy jsou uloženy v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Slavatů, kart. 39.

[3] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, katalog jezuitské koleje, inv.č. 85, kniha č. 85, f. 293b.

[4] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, kronika jezuitské koleje, inv.č. 84, kniha č. 84, f. 175a.

[5] Tamtéž, f. 295b.

pohledu na jídla měl jsem novou příčinu bolesti, neboť chléb byl pšeničný a víno natrpklé; jídla podle tamějšího způsobu a pro sporou zásobu potravinnou, znechucovala se mi zármutkem vnitřním.“[6] I když mu patres připravili na uvítanou divadelní hru a bohatou (ale postní) hostinu, stesk po domově zůstával, dokonce se ještě umocnil, když mu zdejší probošt přišel sdělit, že koncem měsíce musí odejít Františkův vychovatel.

Do konce roku 1688 si však přece jen František Rákóczi zvykl. I když si stěžuje na „neslušné zacházení vůči urozenosti stavu svého“, přesto se zdá, že měl určité výsadní postavení. Oblíbil si ho ředitel semináře P. Zimmermann, vodili ho často k hraběti Slavatovi, a když nebyl přítomen, k zámeckým úředníkům, kteří byli uctiví i vstřícní.

V průběhu roku 1688 nastudovali jezuité několik divadelních her. Tak např. profesor rétoriky uvedl téma inaugurace arcivévody Josefa v Uhrách. Rákócziho učitel se svými žáky předvedl hru o osvobození Uher císařským vojskem (Rediviva Ungaria). Bohužel prameny mlčí, jakou roli dostal mladý František. Není však podstatné, jakou úlohu hrál (a zda hrál) v jezuitské hře, když život mu poskytl role mnohem větší.

V roce 1689 byl zapsán v seznamu žáků jako Franciscus Leopoldus Georgius Ragoczky, Comes de Wadaster Ungarn.[7] Postoupil do poety opět pod vedením profesora Boryně. Tohoto roku jsou zapsáni v gramatice dva Kollonichové: Siegfried a Zikmund. Z událostí patřily mezi nejvýznamnější dvě zprávy: kolej obdržela od velitele dělostřelectva Bartoloměje Surry vzácný obraz Panny Marie, který byl ukořistěn v roce 1688 při dobytí Bělehradu. Byl umístěn do kostela Maří Magdaleny na oltář sv. Hypolita.[8] Druhá zpráva byla závažnější: v červenci tohoto roku zemřel předposlední majitel slavatovských panství a jeden z posledních mužských potomků rodu Slavatů, Jan Jáchym Slavata. Nepochybně i František Rákóczi se zúčastnil pohřbu v kostele Panny Marie a mše, kterou četl hradecký probošt Hieronymus Altan de Pozzi.

Rok 1690 byl posledním rokem pobytu Františka Rákócziho v Jindřichově Hradci. Byl zapsán v seznamu žáků v rétorice s titulem Franciscus Leopoldus Georgius Ragoczy, ex principibus Ragoczy, comes de [f...o].[9] Zikmund a Siegfried Kollonichové byli v syntaxi. Od 2. dubna měla kolej nového rektora Jana Siminského (předchozí rektor byl Karel Příchovský).[10] V tomto roce se také ujal správy rodových statků poslední vladař domu Slavatů, František Leopold. Byl původně pasovským kanovníkem, ale po smrti bratra Jana Jáchyma svolil, že zanechá církevní kariéry. Na základě papežské dispense se oženil s Klárou de Lanoy. Ale jeho oběť zachování rodu byla zbytečná. Zemřel už následujícího roku bez jakéhokoliv potomka. Veliký slavatovský majetek se rozpadl na několik částí, které získaly zpřízněné Slavatovny. Ale to už František Rákóczi v Jindřichově Hradci nepobýval.

[6] J. MUK, *František Rákóczi*, s. 35.

[7] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, katalog jezuitské koleje, kniha č. 85, f. 97a.

Podle J. Muka odešel z J. Hradce na filozofii do Prahy. Jednalo se zřejmě o pokračování gymnaziálních studií ve třídě filozofie, nikoliv na filozofické fakultě Univerzity Karlovy, neboť v matrikách studentů univerzity zapsán nebyl. [11]

Epizodou pobytu Františka Rákócziho v jezuitském gymnáziu v Jindřichově Hradci zmínky o rodině Rákócziho nekončí. Ve Státním oblastním archivu Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rodinném archivu Černínů se nachází konvolut vyšetřovacích spisů, které byly součástí úřední agendy nejvyššího purkrabího Heřmana Jakuba Černína.[12] Týkají se pobytu Rákócziho manželky Charlotty Amalie, rozené princezny hessenské, v Karlových Varech, kam přijela na léčení dne 4. září 1706. Kněžna Rákócziová jako choť rebela byla v lázních "persona non grata". Už dne 22. září 1706 píše nejvyšší kancléř Václav Norbert Kinský hejtmanovi Loketského kraje Janovi Bedřichovi Perglerovi, že císař zakázal kněžně pobyt v Čechách z mnohých příčin, ze kterých by prý nevzešlo nic dobrého. Jakmile bude vše připraveno k cestě, má být hned deportována do Uher. Do té doby má být k zajištění Rákócziové povoláno 20 až 30 mužů, aby neutekla. Zároveň byla obklopena množstvím špehů, kteří podávali pravidelné relace o jejím pohybu. Patřil mezi ně i její lékař Lang, který přinášel krajskému hejtmanovi opisy adres z korespondence.

Na prosbu Rákócziové dovolil císař, aby nejela přes Moravu, ale cesta měla směřovat přes Plzeň do Jindřichova Hradce a odtud přes Vratěnín do Rakouska. Jednání a přípravy k cestě doprovázely dohady, kdo bude platit transport, zda císař nebo kněžna. Celá tato anabáze je okořeněna pikantní historkou o tom, že kněžna mezitím porodila holčičku. Dne 21. října 1706 totiž hlásil hejtman Pergler, že je naplánována její cesta do Toužimi. Z tohoto dne je i dopis vrchního toužimského panství, který psal, že k jednomu domkáři v Toužimi přinesla jakási panská dítě, zavinuté v čistém polštáři, v čisté košilce, na hlavičce mělo bílý kartounový šáteček. Na polštáři byla vyšita písmena W F a nebyla tu ani cedulka ani peníze. Zdejší farář dítko pokřtil a dal mu jméno Uršula. Byla dána na výchovu k ženě obilního písaře. Podobně vypovídala i porodní bába Marta Knörlová, že byla přítomna, když kněžna porodila holčičku. Pravdivé jádro této podivuhodné události nelze zjistit ani z relace loketského hejtmana Heřmanovi Jakubovi Černínovi rovněž z téhož dne 21. října 1706. Pergler v ní vypráví, že už cestou do Toužimi nebylo kněžně dobře, chtěla navštívit zdejší zámek, ale byla odmítnuta. Do zdejšího hostince si pak nechala přinést kruhovou stolici a z toho vznikla v malém městě fáma, že porodila. Zpráva se donesla ke hejtmanovi panství a k purkmistrovi, kteří nechali vyslechnout výše zmíněnou porodní bábu, která údajně u Rákócziové byla a po delším soudním výslechu potvrdila narození holčičky, kde se nalézá a že byla pokřtěna. Rešerše, provedená v soudobých matrikách toužimské fary, tuto výpověď nepotvrdila – žádné dítě jménem Uršula, které by navíc muselo být zaznamenáno jako nemanželské, se zde nenacházelo.[13] Celá historie porodu je velmi podivná a souvisí pravděpodobně se sítí politických

intrik kolem Františka Rákócziho. Z tohoto pohledu jsou velice zajímavé relace krajského hejtmana Perglera (obstarával vlastně jakýsi policejní dohled), z nichž některé zmínky nasvědčují tomu, že Rákóczziová byla v kontaktu s agenty švédského krále. Rovněž její neustálá churavost, pro kterou stále oddalovala cestu do Uher, spolu s podmínkami, které si kladla (vydání pasu od císaře, kde bude vypuštěno slovo „Hungarn“, osvědčení, že se dobře chovala, záruky její bezpečnosti na Moravě a v Uhrách atd.) se zdají být spíše jen taktikou, protože dne 24. ledna 1707 pod záminkou návštěvy kláštera v Teplé uprchla se svým nejbližším doprovodem do Saska. O jejích dalších osudech vyšetřovací spisy nevypovídají.

Další kauza k rodu Rákóczi, která se nachází v písemnostech archivu v Jindřichově Hradci, je spíše úsměvná. V roce 1895 napsal zdejšímu archiváři Františkovi Tischerovi několik dopisů Josef Rokoský, průvodčí vlaků ve Veselí nad Lužnicí. Podoba jeho jména se jménem maďarského národního hrdiny ho přivedla na myšlenku, že je s ním příbuzný. Údajně se v jejich rodě tradovalo, že syn Františka I. Rákócziho, Zikmund, odešel s ženou Zuzanou do Čech, kde se jako královský svobodník usadil v obci Záluží u Soběslavi (bývalý okres Tábor) a měl syna Jiřího, který usedlost v Záluží v roce 1698 prodal a odstěhoval se do Jiřic u Humpolce. Jako další důkaz uvádí, že se František II. Rákóczi podepisoval někdy Rokosz a Maďaři zkomolili příjmení na Rákóczi.[14]

Ač je tento příběh trochu kuriózní a trochu humorný, dokládá, že jméno Rákóczi z povědomí českého národa nezmizelo. Nejen v souvislosti s pobytem Jana Amose Komenského v Šarišském Potoce u Jiřího Rákócziho, ale stalo se obecným symbolem národně osvobozeneckého boje proti habsburské monarchii. V éře socialismu bylo v duchu tehdejší politické linie spojeno s heslem „revoluční tradice“ a „revoluční jednota odboje za osvobození poddanského lidu“ atd. Heslo „revoluce“, které měli komunisté ve svém akčním programu a idea stmelení socialistického tábora, kam patřilo tehdejší Československo i Maďarsko, napomohlo uskutečnění dobré myšlenky: dne 23. září 1966 byla v jindřichohradeckém vlastivědném muzeu slavnostně otevřena pamětní síň Františka Rákócziho. Slavnostní akt byl samozřejmě politikum, protože vedle představitelů města, okresu a kraje se ho zúčastnil též velvyslanec Maďarské lidové republiky v Praze Lájos Czeby a za česko-slovenskou stranu náměstek ministra kultury profesor Karel Janů.[15] Ideovým otcem a tím, kdo sháněl prameny a všechny podklady a kontakty, byl PhDr. Jan Muk, ředitel muzea a významný regionální pracovník. Opatřil z Budapešti a z Košic řadu fotografií současníků, fotokopie důležitých archiválií a pohledy míst, se kterými byly Rákócziho osudy spojeny. Expozice začínala fotografií zámku v Borše a barevným portrétem Jiřího I. Rákócziho. Následovaly kopie portrétů Thökölyho, Ilony Zrinské, rakouských císařů, manželky Charlotty Amalie, kopie rytiny Františka Rákócziho a další. Celou výstavu doplňoval jeho portrét, který muzeum obdrželo už v roce 1962 od pracovníků maďarského

velvyslanectví v Praze.[16] Slavnostní akt vzpomínky na studia Františka Rákócziho v Jindřichově Hradci v letech 1688 – 1690 vyvrcholil odhalením pamětní desky na budově muzea.

Otevření pamětní síně i odhalení desky Rákócziho se odehrávalo v době, kdy v jižních Čechách probíhalo společné vojenské cvičení spojeneckých sil Varšavské smlouvy, nazvané Vltava, které paradoxně sledovalo opačné politické cíle, než kdysi František Rákóczi. Jednou zmizí v propadlišti dějin všechna jména zúčastněných generálů, ale jméno Rákócziho, který prošel Evropou, aby osvobodil svou zem, obětoval osobní život i majetek a nakonec skončil v exilu v Turecku, zůstane zapsáno.

V roce 1818 vydal v Pešti známý orientalista Josef von Hammer-Burgstall malý cestopis, nazvaný „Umblick auf einer Reise von Konstatinopel nach Brussa und dem Olympos und von da zurück über Nicäa und Nicomedien“, kde popisuje Rákócziho náhrobek v katolickém kostele v Rodosto (tur. Tekirdab): „Zde odpočívá František Rákóczi, z Boží milosti zvolený kníže sedmihradský, vládce části Uher a hrabě Székler. Ve dvanáctém roce svého života vyrván matce, řízením božské prozřetelnosti prošel žaláři, zajetím a podivuhodnými životními osudy, vrátil se po smrti ke své zde odpočívající matce, kterou v životě nepoznal a nyní se s ní v Pánu shledal.“ (překlad aut. z něm.)[17] V roce 1906 byly ostatky obou vyzdviženy a převezeny do dómu v Košicích. Může být lepší důkaz, že národ nezapomněl?

Přílohy

(Soupis archiválií uložených na pracovišti Státního oblastního archivu v Jindřichově Hradci, který se váže k rodu Rákóczi)

Příloha č. l

Vídeň, 1688, dubna 1.

Leopold Kollonich, biskup v Raabu, blahopřeje Janovi Jáchymovi Slavatovi k získání úřadu zemského hofmistra a sděluje, že z rozkazu císaře posílá do Jindřichova Hradce na studia k jezuitům malého Rákócziho a svého synovce a prosí o jejich ochranu. Bydlet budou u jezuitů.

(SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Slavatů, sign. III J 2b, kart. 39)

Ihro Exel.

Hoch und Wohlgebohrner Herr Graf etc.

Hochgeehrter Herr Obrister Landhofmeister etc. Ich thue mich neben auch dienern höchst erfreuen, und viel glük winsche zu dem neu antrettenden ambt, wie dan jedermanniglich solche Ihro Mtt [Majestät] gethanne wohl nicht alein approbiert, sonst mehrers sich mit dem ambt erfreuet, das es Euer Excel. anvertrauet worden, der allmächt[ige] Gott wolle Sie lassen, viel Jahr zu der göttliche Ehre und Ihro Mtt [Majestät] dienst genüssen.

Weilen auch Ihro Exel. allerorthen ihre gnaden und höfflichkeit spieren lassen, also werden sie auch in dero schutz nehmben zwei kleine diener so ich nacher Neuhaus geschikth, alda zu studieren aus befelch Ihro Kays. Mtt [Majestät], als den kleinen Ragozy, wie auch meinen kleinen Vetter ein so beyde bey den P. Jesuitern studieren, und alda versorgt werden, ich auch alle notwendigkeit darzu verschaffe, und nichts als E.Exel.G[ene]ralprotection ohne dero ungelengenheit und uncosten bitte wie ohne das sich jederzeit gnädig erzeigen allerweissen, und verlassen mir hergeg[en] wid[er] befehlen, wo sie mich werden tauglich finden, wie ich dan bin und verbliebe, sowohl Euer Exel. als dero frau gemahlin

Euer Exc.
Schuldigster diener
Und Stiefvatter

Leopold Card[inal] v.Collonicz
Bischopf zu Rab

Příloha č. 2
Praha, 1688, dubna 7.
Jan Jáchym Slavata děkuje za blahopřání, vyjadřuje přesvědčení, že oba hoši byli posláni císařem jistě na doporučení Kolloniche a že již vydal pokyny vrchnímu hejtmanovi, aby oba zaopatřil vším, co potřebují. Nabízí, že oba chlapci mohou bydlet u něho na zámku, kde budou mít veškeré zajištění.
(SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Slavatů, sign. III J 2b, kart. 39) Dopis se zachoval v kopii)

Hochwürdigst Hochgebohhrner Fürst

Gnädiger Herr.

Euer *Eminenz* erstatte gehorsamben dank vor dero gnädig undt wohlmeinende glükwunsch zu der verlängst erlangten Kays[erlichen].Gnadt des mir allergnädig ist anvertrauten Obrist Landhoffmeistersambt, hoffe dasselbe mit dem gnad des Allerhöchsten dergestalt zu versehen, das Ihr Maytt [Majestät] unser allergnädister Herr ein gnädigstes wohlgefallen darob haben werden, auch dadurch mich mittler zeit tauglicher zu machen, Euer *Eminenz* gnädige Befehl in allen Begebenheiten gehorsambist zu erfüllen.

Wie dann mir es vor eine absonderliche gnad schüze, das Ihro Maytt [Majestät] zweifls ohne aus hoch vernünftiger einrathung Euer *Eminenz* sich gnädigst beliebet habe, den jungen Gr[af] Ragozi zu mir auf Newhaus zuschiken, damit er aldort von denen P:Jesuitern in denen *Studien* geübt, und

unterwiesen werde, sambt dero herrn vettern, welchen beede nach möglichkeit zu dienen mich befliessen werde, undt habe heunt meinen oberhaubtmann anbefohlen, das er beede alle mögliche dienstfertigkeiten bezeugen solle, und wann Euer *Eminenz* es vor besser erkennen, so werde beede gergen in meinen Schlos die Wohnung geben, und sie schuldmöglichist bedienen lassen, zu dero beharrlicher huld und gnad meine frau sambt meiner gehorsambist emfehlend, verharre zu diensten;

Euer *Eminenz*

Schuldgehorsambster knecht.

H.J.Gr: Slawata

Příloha č. 3
Vídeň, 1688, května 30.
Helena Františka, rozená hraběnka Zriny,děkuje Janovi Jáchymovi Slavatovi za přijetí jejího syna Františka v Jindřichově Hradci a prosí o další zachování přízně.
(SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Slavatů, sign. III J 2b, kart. 39)

Hoch undt wohlgeborner Herr Graf etc.

Hochgeehrtigster Herr und Patron.etc. In vernehmung, was für villfältige hoche gnaden, Euer *Excellenz*, meinen sohn Franz *Rakoczy* erweisen, hette meine schuldigkheit lengst erfordert, gegen deroselben, mich hierumben gebührent zubedankhen: allein hat solches meine bishero gehabte unpässligkeit, zu thun nit zuegellassen; kombe derohalben anietzo mit gegendertigen, gegen Euer *Excellenz*, mich der, obbemelten meinem sohn, bishero erzeugten hochen gnaden in gebühr schudigist zubedanckhen, mit bitt, Euer *Excellenz* geruhen ihnen, in ansehung Ihrer hochfürst[lichen] *Eminenz,* herrn herrn *Cardinal v[on] Colonitsch*, mehrerwenthen meinen sohn, noch ferner anbefohlen sein zulassen, welche hoche gnaden umb Euer *Excellenz* sowohl ofternenter mein sohn mitler zeit, als ich jederzeit zuverschulden: und abzudienen lebens lang beflissen sein werde verbliebend

Euer Excellenz

Ehrnwilligste dienerin
Helena Franzisca
Grafin von Serin

Příloha č. 4
1688
Zápis v kronice jezuitské koleje z roku 1688 o přijetí Františka Rákócziho ke studiu, o pádu Mukačeva, o osudu jeho matky a sestry, o rozhodnutí císaře vychovat z Františka poslušného vazala
(SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Velkostatek Jindřichův Hradec, kniha č. 84, s. 347 – 348 původní paginace)

„Gymnasium Nostrum, ingeniis, modestiam, nobitate praestantibus, floruit discipulis, quos inter eminuit comes Franciscus Ragozi, Georgii Ragozi, nuper Transsylvaniae principis, ex filio Francisco Ragozi nepos. Redacto enim post longam obsidionem castro fortissimo Munkatsch (in quo cum matre, sorore longam toleravit obsidionem, cum spe solvenda per vitricum famosum illum Emmericum Tökelium obsidionis in potestatem caesaris; cum matre et sorore Viennam deductus est. Matre et sorore, ad Collegium Do. Sacrata-rumVirginum, Societatis S[a] Ursulae, ipso comite Francisco, tutelae cardinalis Leopoldi Kollonicz commiso, dum circumspiceretur, pro studiorum causa mittendus esset, ut Novam Domum mitteretur condensum est. Ut vero plenius curae Societatis nostrae subesset, ex voluntate augustissimi imperatoris Leopoldi, in seminario ad victum positus est, remotis ab ipsius famulatu, omnibus patriis hominibus, ut tanto solidus inter fideles caesaris vasallos, divinam, humanamque (verba sunt Caesaris) revereri condisceret maiestatem. Alias hoc gymnasium exoreabant si unquam alias iussum perillustriam familiarum adolescentes. Duo comites Collonitz, Sigismundus et Sigefridus fratres...
(*Následuje výčet dalších urozených žáků).*

Příloha č.5
Stručné obsahy jednotlivin archiválií z fondu Sbírka autografů a rytin Jindřichův Hradec, jejichž autory jsou někteří příslušníci rodu Rákóczi (podle uložení a signatur)
(SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Sbírka autografů a rytin Jindřichův Hradec, kart. 11)
Sign. VI Nro. 68
1630, října 29.
Jiří I. Rákóczy píše maďarsky dopis Melchiorovi Alaghymu.
1630, října 29.
Jiří I. Rákóczi píše maďarsky dopis hraběti Esterházymu.
(dopis je ve fondu omylem přiřazen k Jiřímu II.)

Sign. VI Nro 69
1651, ledna 3.
Zuzana, manželka Jiřího I. Rákócziho, rozená Lorantffi, žádá císaře Ferdinanda III., aby povolil sňatek jejího syna Zikmunda s Henriettou, dcerou rýnského palatina (její predikát není uveden).

Sign. VI Nro.70
1591, února 9.
Zikmund I. Rákóczi píše arcivévodovi Arnoštovi ve vojenských záležitostech.

Sign. VI Nro 71
1648, října 13.
Zikmund II. Rákóczi píše maďarsky Janovi Teörösovi.

Sign. VI Nro 72
1654, června 19.
Jiří II. Rákóczi gratuluje císaři k uzavření míru.
1657, ledna 15.
Jiří II. píše maďarsky Adamovi Forgáczovi.

Sign VI Nro 73
1670, března 20.
Žofie Báthoryová, manželka Jiřího II., píše supliku císaři, aby mohla jednat v záležitostech svých statků v Sedmihradsku v souvislosti s čerpáním finančních prostředků na válečné záležitosti.

Sign VI Nro 74
1707, května16,
František Leopold Rákóczi píše maďarský list, je určen všem stavům Uher (?).
1713, června 16.
František Leopold Rákóczi píše maďarský dopis hraběti Esterházymu. (*list je přeložen do češtiny, Rákóczi v něm vyjadřuje i svůj politický postoj:"věru čas byl zapotřebí k tomu, abych na takovou cestu přišel, na kterou teď nastupuji.")*

Pramene:

SOAT–JH = Státní okresní archiv Třeboň pobočka Jindřichův Hradec

Literatúra:

FECHTNEROVÁ, ANNA, *Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentum*m *tom. I–II*, (Bibliothecae Nationalis Pragensis Miscellaneorum monographicorum volumen IV–V.), Praha 1993.

MUK, JAN, *František Rákóczi a Jindřichův Hradec*, Zprávy muzeí Jihočeského kraje, 1966, p. 33–37.

MUK, JAN, *Koloničove a Fr. Rákóczy v Jindr. Hradci*, Jihočeský sborník historický, 6, 1933, p. 144–152.

NOVÁK, JAN, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu jindřichohradeckém*, Praha 1901.

Dokumenty Rákócziovcov z Holanska 1956 – 2006
(Polstoročná história súboru dokumentov)

Csaba Katona

V roku 2006 si Maďarsko pripomenulo tri veľmi významné historické udalosti pri ich okrúhlom jubileu. Uplynulo 400 rokov od podpisu viedenského mieru, ktorým sa ukončilo povstanie z roku 1604 vedené Štefanom Bocskaim, ktoré takmer skončilo ako občianska vojna. 100 rokov uplynulo od prevozu pozostatkov Františka II. Rákócziho, kým povstanie z roku 1956 sa odohralo pred 50-timi rokmi. Ústredné úložisko najdôležitejších historických a právnych dokumentov Uhorska a Maďarska, budapeštiansky Maďarský krajinský archív, ako štátna príspevková organizácia sa v priebehu roku 2006 snažil o to, aby sa patrične zúčastnil slávností organizovaných v celej krajine. V rámci tohto úsilia sa dňa 5. októbra 2006 uskutočnila veľmi významná udalosť trojstrannej medzinárodnej spolupráce, konkrétne v rytierskej sieni hlavnej budovy, ktorá sa nachádza v areáli Budínskeho hradu.[1] Po takmer polstoročí sa na územie Maďarska vrátili niekoľko sto rokov staré dokumenty, ktoré v roku 1956 vyviezol do Holandska muž, ktorý po povstaní emigroval na západ, a ktorý pracoval v medzivojnovom období ako vysokopostavený štátny úradník: Imre Rákóczy. Význam udalosti zvyšovalo to, že tieto dokumenty boli (okrem iných) aj dokumentmi kniežacej rodiny Rákóczi. V texte nižšie uvediem informácie o týchto, predstavím vrátené dokumenty a popíšem ich osud až po slávnostné odovzdanie a prebratie, keďže táto udalosť môže slúžiť ako príklad širokej spolupráce archívov rôznych krajín.

Žiadosť o vrátenie dokumentov

V lete roku 2006 sa riaditeľ holandského Národného archívu (Nationaal Archief), Maarten W. van Boven, obrátil na generálneho riaditeľa Maďarského krajinského archívu, Lajosa Gecsényiho, listom napísaným v angličtine.[2] Okrem iného informoval svojho maďarského kolegu o tom, že pri poslednom, viedenskom stretnutí mu spomenul dokumenty Rákócziovcov, ktoré sú v úschove v Hágu v ním vedenej inštitúcii[3] a chcel by ich odovzdať príslušnému maďarskému archívu. Preto sa zaujímal o to, či má rodina Rákó-

[1] Levéltári Szemle, 2006. 3. sz. č. 53., resp. na internetových stránkach Maďarského štátneho archívu: www.mol.gov.hu/index.php?akt_menu=280&hir_reszlet=235

[2] List Maartena W. van Bovena Lajosovi Gecsényimu. Hág, bez dátumu.

[3] O dokumentoch vydala správu publikácia Národného archívu s názvom National Archief Magazine – autorom článku bol László Marácz, docent amsterdamskej univerzity: MARÁCZ L., Archief in ballingschap. Znakom významu, ktorý holandskí archivári pripísali článku bolo, že na titulnej strane svojho magazínu uviedli odkaz na článok. László Marácz pridal mnohé farebné ilustrácie (časť odovzdaných zdrojov, známy portrét Františka II. Rákócziho, ktorý vyhotovil Ádám Mányoki, atď.) do svojho krátkeho článku, ktorý detailne pojednáva o spisovom materiáli, o jeho ceste do Holandska, resp. o kniežacej rodine Rákóczi.

czi takých potomkov, ktorí by si mohli nárokovať tieto dokumenty, resp. ktorý archív v Maďarsku by bol ten, ktorý by dokumenty prevzal. Súčasne, vzhľadom na rok 2006, t.j. na nadchádzajúce okrúhle 50. výročie povstania z roku 1956 chcel, aby sa odovzdanie a prevzatie uskutočnilo ešte v tomto roku. K svojmu listu priložil zoznam Rákóczyovských dokumentov z Hágu.[4] Pomocou tohto zoznamu (o jeho obsahu bude ešte reč) pracovníci Maďarského krajinského archívu zistili, že dokumenty patria dvom rôznym rodinám s rovnakým priezviskom. Na jednej strane rodine Rákóczi patriacej k vysokej šľachte, z ktorej pochádza viacero sedmohradských kniežat. Na druhej strane rodine zo strednej šľachty s odlišným pravopisom: Rákóczy. Generálny riaditeľ Maďarského štátneho archívu následne privítal iniciatívu holandskej strany v odpovedi napísanej taktiež v angličtine.[5] Listom informoval holandských kolegov o uvedených skutočnostiach a tiež uviedol, že ním vedená inštitúcia (keďže už disponuje, či disponovala dokumentmi oboch rodín) rada prevezme hodnotné historické dokumenty uchovávané v Hágu. Po tejto výmene listov sa udalosti čoskoro zrýchlili a po intenzívnej organizačnej práci tak na začiatku októbra 2006 mohlo dôjsť k navráteniu dokumentov. Predtým, než by sme pristúpili k detailom, treba uviesť viac o týchto dokumentoch.

Rákóczyovské dokumenty prenesené do Holandska v roku 1956

Dátumy pôvodu Rákóczyovských dokumentov vrátených Maďarsku na konci októbra minulého roku siahajú od 14. do 20. storočia, t.j. od roku 1322 do roku 1974. Súpis týchto dokumentov vytvorený v Hágu v holandčine obsahuje celkom 15 položiek, ktoré pozostávajú z rôznorodých dokumentov. Z 15 položiek patria položky 1 až 10 medzi dokumenty kniežacej rodiny Rákóczi, ktorá po meči vymrela v 18. storočí[6] a ďalšie položky (č. 11 až 15) pojednávajú o dokumentoch rodiny Rákóczy, patriacej k strednej šľachte. Z týchto položiek je najzaujímavejšou jediná stredoveká položka. Ide o kráľovskú listinu z roku 1322 napísanú prirodzene v latinčine. Túto listinu dostal Mykch, syn Juraja (Georgius) od uhorského kráľa Karola Róberta I. – v tejto listine mu kráľ daroval obec Bors (Borša) nachádzajúcu sa na území zvanom Zemla (dnes Zemplín). Ide o veľmi zaujímavý údaj, lebo vodca povstania z rokov 1703 až 1711, knieža František II. Rákóczi, sa narodil práve v Borši dňa 27. marca 1776.[7] Položky 2 až 5, podobne ako položka 1, obsahujú taktiež po jednom dokumente, no tieto vznikli v období raného novoveku. 2. položka bola listina Juraja II. Rákócziho z roku 1644 pre Petra Szászvárosiho, 3. bola darom kráľa Ferdinanda III. Ladislavovi Rákóczymu, 4. zmluvou z roku 1762 medzi Johannom von Aspermont (táto rodina patrila medzi príbuzných Rákó-

[4] Inventaris van het familiearchief Rákóczy, 1322–1974. 2. 21. 205. 50.
[5] List Lajosa Gecsényiho Marteenovi W. van Bovenovi. Budapešť, 9. júna 2006.
[6] Súpis materiálu Rákóczyovcov z Hágu.
[7] Krátko o vzťahu dediny a rodiny Rákóczi: Po stopách Rákócziho kuruckých vojsk, p. 17–18.

cziovcov[8]) a Máriou Annou von Wolkenstein, kým 5. bola donáciou Jozefa II. na Veľký Šariš pre Joannesa von Aspremonta z roku 1787. Položky 6 až 8 obsahujú rozličné dokumenty, ktoré mohli vzniknúť v rokoch 1604 až 1821, napr. dokumenty Žofie Báthory (1629 až 1680), Františka I. Rákócziho (1645 až 1676), Juraja II. Rákócziho (1621 až 1661) atď., kým položky 9 až 10 obsahujú fotokópie: už spomínaná 9. položka obsahuje okrem iného kópie stredovekých listín (rok vzniku: 1402, 1405, 1409), a 10. obsahuje kópiu spisu z roku 1703. Položky 11 až 15 obsahujú rozličné dokumenty a kópie z 19. a 20. storočia z archívu rodiny Rákóczy, patriacej k strednej šľachte. Vo všeobecnosti platí, že už stredoveká listina z roku 1322 činí túto zbierku svojského zloženia dostatočne zaujímavou. Právom však vzniká otázka o tom, ako a kedy presne došli tieto dokumenty do Holandska a konkrétne do archívu v Hágu.

Prevoz dokumentov do Hágu

Habent sua fata libelli - t.j: Aj knihy majú svoj osud, tvrdí latinské príslovie. Osud Rákóczyovských dokumentov prenesených do Holandska potvrdzuje, že latinské príslovie je pravdivé. Je isté, že tieto dôležité dokumenty sa do vlastníctva Národného archívu v Hágu dostali v roku 1974.[9] Tieto doklady odovzdala archívu maďarská dáma žijúca v Holandsku, vdova Imre Rákóczyho, rodená Sára Marton s tým, že o dokumenty sa majú starať, kým v Maďarsku pretrvá systém jedinej politickej strany, avšak po páde režimu sa tieto dokumenty musia vrátiť do vlasti.[10] Experti v hágskom archíve zistili, že doklady, ktoré im dodala pani Rákóczy, boli značnej historickej hodnoty, preto archív žiadosť potvrdil a podujal sa na uchovanie týchto dokumentov, čo zdarne vykonával až do jesene roku 2006.

Na tomto mieste však vznikajú ďalšie otázky. Kto bola Sára Marton? A čo bolo ešte dôležitejšie. Kto bol jej manžel Imre Rákóczy? A najmä, ako sa k nemu dostali doklady odovzdané archívu v Hágu, ktoré (ako o tom už bola reč), neboli len ich vlastné dokumenty, ale aj dokumenty rodiny Rákóczi, ba týchto dokumentov je viac.

Imre Rákóczy, narodený v roku 1893, o tri roky starší ako jeho žena, Sára Marton (*1896), dosiahol pomerne významnú kariéru v Maďarsku v prvej polovici 20. storočia.[11] Univerzitné štúdium absolvoval v Kluži, kde chodil najprv na filozofickú, neskôr na štátovednú a právnu fakultu, získal aj titul doktora vied.[12] V roku 1914 narukoval a bojoval v prvej svetovej vojne, vyz-

[8] Gróf Ferdinand Gobert Aspremont-Reckheim bol manželom sestry Františka II. Rákócziho, Juliany Rákóczi (1673–1717). Kaštieľ, kde sa František II. Rákóczi narodil, dnes funguje ako múzeum.

[9] List o odovzdaní dokumentov o dĺžke 0,2 bm podpísala Sára Marton, vdova Imre Rákóczyho, dňa 2. septembra 1974. Deed of conveyance and receipt. Budapešť, 5. októbra 2006

[10] SZABÓ G., Rákócziék hazatérnek.

[11] Detailný životopis: MARÁCZ, L., Archief in ballingschap, p. 8.

[12] Ibidem, p. 8.

namenal sa predovšetkým v bojoch na strane Turecka.[13] Pritom sa dostal na vojenskom kariérnom rebríčku do pozície nadporučíka delostrelectva.[14] Po svetovej vojne, teda po rozpade Uhorska, si našiel prácu v Budapešti na tlačovom oddelení (oddelení č. III) maďarského úradu predsedu vlády, konkrétne v roku 1922. Tu ho od roku 1927 zamestnali ako referenta[15] s tým, že ani nie za pol desaťročia po nástupe bol námestníkom vedúceho tlačového oddelenia a túto pozíciu si udržal takmer desať rokov a taktiež dostal aj titul ministerského radcu.[16] Svoje úlohy vykonával zakaždým v zmysle pokynov svojich nadriadených, na politickej palete sa definoval ako zástupca stredopravej kresťanskej „panskej" línie, zdržal sa akéhokoľvek ľavicového aj extrémne pravicového názoru. Jeho úradnícku prácu si cenili, čo značí, že keď v roku 1937 vtedajší maďarský premiér Kálmán Darányi odstránil jeho priameho nadriadeného, štátneho tajomníka Ödöna Mikecza, z funkcie vedúceho tlačového oddelenia, nastúpil na jeho miesto,[17] aj keď túto pozíciu s veľmi vysokou mierou zodpovednosti nezastával dlho, iba do roku 1938.[18] V tomto roku obdržal stredný kríž Maďarského Radu.[19] V rokoch 1940 až 1943 bol stálym zástupcom generálneho sekretára Najvyššej obrannej rady a tiež vedúcim oddelenia.[20] Bol členom Klubu Pátria, ktorý vznikol za účelom zjednotenia kresťanskej inteligencie.[21] Búrlivé časy druhej svetovej vojny však zasiahli aj jeho život, v roku 1945, v poslednom vojnovom roku sa dostal do Moskvy,[22] do ruského vojnového zajatia, odkiaľ sa však mohol vrátiť. Imre Rákóczy opustil Maďarsko s manželkou po potlačení povstania, ktoré vypuklo 23. októbra 1956,[23] a tak sa rodina dostala do Holandska. Vzniká však otázka, ako sa k nemu dostali dokumenty kniežacej rodiny Rákóczi.

Potom, čo dňa 4. novembra 1956 sovietska Červená armáda vtiahla do Maďarska, v bojoch prebiehajúcich na uliciach Budapešti bola budova Maďarského krajinského archívu značne poškodená. Dňa 6. novembra 1956 budovu archívu naplno zasiahla strela sovietskej batérie, ktorá sa nachádzala na ostrove Margitsziget. Dôvodom pre paľbu bolo (podľa určitých zdrojov), že v budove archívu videli záblesky po výstreloch.[24] Následkom presnej strely rýchlo vznikol v Maďarskom krajinskom archíve požiar, ktorý sa podarilo uhasiť až 12. novembra 1956.[25] Následkom tejto nešťastnej udalosti zaniklo

[13] spis č. 6161/2006. MOL.
[14] MARÁCZ, L., Archief in ballingschap, p. 8.
[15] spis č. 6161/2006. MOL. Budapešť, 19. apríla 2006.
[16] 6161/2006. MOL.
[17] MARÁCZ, L., Archief in ballingschap, p. 8.
[18] Ibidem.
[19] 6161/2006. MOL.
[20] 6161/2006. MOL.
[21] 6161/2006. MOL.
[22] MARÁCZ, L., Archief in ballingschap, p. 8.
[23] Ibidem, p. 5.
[24] LAKOS J., A Magyar Országos Levéltár, p. 347.
[25] Ibidem, p. 348.

v roku 1956 viac ako 9000 bm historických spisov nepredstaviteľnej hodnoty.[26] Počas tohto požiaru utrpel fatálne škody aj archív Rákócziovcov uchovávaný v Maďarskom štátnom archíve.[27] Ako to vyplýva z dokumentov o požiari, v hasení tohto požiaru trvajúceho niekoľko dní sa zúčastnili aj ľudia, ktorí nepatrili medzi pracovníkov archívu, ale po zistení poškodenia sa dobrovoľne podujali na záchranu hodnotných dokumentov: „zastaviť požiar a záchranu archívnych dokumentov sa pokúsili najprv 'cudzí', ktorí do budovy vošli, t.j. obyvatelia z okolia hradu a univerzitní študenti."[28] Je teda veľmi pravdepodobné, že medzi dobrovoľnými hasičmi požiaru archívu bol aj Imre Rákóczy, ktorý si pravdepodobne prisvojil doklady Rákócziho, aby ich zachránil pred skazou – tieto potom v roku 1974 jeho vdova odovzdala Národnému Archívu v Hágu. Sem patrí aj zaujímavosť, že napr. najstarší dokument zo zbierky odovzdanej v októbri 2006 (listina Karola Róberta I. z roku 1322) bol určite súčasťou tzv. Ernstovej zbierky, ktorá bola v roku 1939 predmetom aukcie.[29] Časť dokumentov patriacich do tejto zbierky zakúpil Maďarský štátny archív, aj keď nie všetky – ostatné sa počas aukcie dostali inde a medzi tieto patrila aj táto listina. Pred aukciou si však Maďarský štátny archív zaujímavým spôsobom dal vyhotoviť fotografiu nezakúpených dokladov (aj tohoto) a zaradil ich do Zbierky diplomatických fotografií (DF) pod číslami DF 105 220 až 105 257.[30] Fotografia listiny vydanej v roku 1322 dostala číslo DF 105 232.[31] Ak však bola táto listina predaná na aukcii a nekúpil ju Maďarský štátny archív, potom si tento dokument Imre Rákóczy zaručene neprisvojil zo zbierok archívu pri požiari v roku 1956. Otvorené otázky preto zostávajú v súvislosti s dokladmi aj naďalej.

Slávnostné odovzdanie a prevzatie v roku 2006

Ako sme to už uviedli, vdova Imre Rákóczyho, Sára Marton odovzdala v roku 1974 hágskemu Národnému archívu dokumenty zachránené v roku 1956 jej niekdajším manželom s tým, že tie majú byť vrátené Maďarsku po páde tamojšieho politického režimu. Vtedajší manažment holandského archívu si myslel, že polstoročnica povstania z roku 1956 je najlepšou príležitosťou pre splnenie vôle Sáry Marton. Preto sa riaditeľ Maarten W. van Boven obrátil na Maďarský štátny archív listom, ktorého obsah som uviedol na začiatku tohto článku. Po úmysle nasledovali činy, aj keď vzniklo mnoho otázok (napr. či má byť miestom slávnostného aktu Budapešť či Hág), strany sa rýchlo dohodli ohľadne detailov.

[26] Ibidem, p. 348.
[27] „Archív rodiny Rákóczi, resp. Rákázy (lánczi) zanikol v Maďarskom štátnom archíve v roku 1945." 6161/2006. MOL. Z archívu rodiny zostali len stredoveké výsadné listiny, ktoré boli odtiaľ vyňaté (8 ks).
[28] LAKOS J., A Magyar Országos Levéltár, p. 347.
[29] spis č. 408/1959. MOL.
[30] spis č. 408/1959. MOL.
[31] spis č. 408/1959. MOL.

S prihliadnutím na viacero aspektov sa rozhodli, že odovzdanie a prebratie sa uskutočnia dňa 5. októbra 2006 v Budapešti, v rytierskej sieni hlavnej budovy Maďarského štátneho archívu, kde budú prítomní vysokopostavení zástupcovia Holandského kráľovstva a Maďarskej republiky, čím sa potvrdí význam tejto udalosti. Šťastnou náhodou sa na konci októbra rovnakého roku uskutočnili v Košiciach oslavy znovupochovania Františka II. Rákócziho z roku 1906. Preto bolo súčasťou série osláv v Košiciach aj konferencia historikov, ktorú organizoval Archív Mesta Košice a Maďarský štátny archív.[32] V lete sa usporiadala výstava spojená taktiež s Rákócziho znovupochovaním,[33] následkom ktorej medzi týmito inštitúciami vznikol vzťah, ktorý následne zosilnel, preto domáci maďarský archív pozval zástupcov mesta Košice a Archívu mesta Košice na plánované odovzdanie a prevzatie. Košickí hostia prijali pozvanie do Budapešti a potvrdili účasť.

Význam udalosti konanej dňa 5. októbra 2006 (ostro sledovanej holandskými a maďarskými médiami) značí, že sa na nej objavil zo strany Holandska Ronald Alexander Mollinger, mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Holandského Kráľovstva v Budapešti, Jan Kennis, kultúrny atašé holandskej ambasády, resp. z radov holandských archivárov z Hágu riaditeľ Maarten W. van Boven, predseda predstavenstva Elwin J. Hendrikse a Frans van Dijk, koordinátor medzinárodných záležitostí archívu v Hágu. Z maďarskej strany zastupoval domácu inštitúciu generálny riaditeľ Lajos Gecsényi, mnohí archivári a iní pracovníci Maďarského štátneho archívu, kým v zastúpení Maďarska bola prítomná Annamária Vígh, vedúca Odboru verejných zbierok Ministerstva školstva a kultúry. V mene mesta Košice bol prítomný námestník primátora Eugen Čuňo, Archív mesta Košice zastupovali v Budapešti riaditeľ Jozef Kirst a archivárka Mária Hajduová. Okrem slávnostnej atmosféry treba vyzdvihnúť skutočnosť, že vedúci dvoch národných archívov zaznamenali akt odovzdania a prevzatia písomne.[34]

Okrem prítomných naznačuje význam tejto jedinečnej udalosti aj to, že sa v maďarskej tlači a v mnohých televíziach a rádiách objavili správy o tejto udalosti – okrem iného v najčítanejšom maďarskom denníku „Népszabadság“,[35] či na populárnom internetovom portáli o histórii „Múlt-kor“[36]

[32] Tento článok je redigovanou verziou prednášky, ktorá odznela na konferencii s názvom František II. Rákóczi v Košiciach 1906 až 2006, dňa 28. októbra 2006.

[33] Historická Spoločnosť Imricha Henszlmanna z Košíc zorganizovala výstavu v Košiciach za pomoci Maďarského štátneho archívu dňa 2. júna 2006, pričom otváraciu reč predniesol archivár Csaba Katona. Levéltári Szemle, 2006. č. 2. 57. Publikácia o výstave: 100. výročie prevezenia a uloženia pozostatkov Františka II. Rákócziho.

[34] Deed of conveyance and receipt. Budapešť, 5. októbra 2006

[35] SZABÓ G., Rákócziék hazatérnek, p. 19.

[36] Rákóczi-iratok érkeznek az Országos Levéltárba. Múlt-kor. www.mult-kor.hu/cikk.php?article=14956.

a správu o nej vydala aj maďarská tlačová agentúra MTI.[37] Na slávnostnom akte bol prítomný aj šťáb holandskej štátnej televízie, resp. v ten deň poskytli rozhovor v živom vysielaní riaditeľ Maarten W. van Boven a generálny riaditeľ Lajos Gecsényi, kým v relácii Každodenná veda [Mindennapi tudomány] Maďarského rozhlasu hovoril o dokumentoch vrátených z Holandska Csaba Katona, tlačový referent Maďarského štátneho archívu.[38]

Súhrn

Vďaka starostlivosti Imre Rákóczyho a Sáry Marton, resp. veľkodušného gesta holandského Národného archívu sa do Maďarska vrátil materiál veľmi vysokej hodnoty. V článku v novinách Népszabadság, ktoré o udalosti informovali, napísal redaktor, ktorý s generálnym riaditeľom Lajosom Gecsényim urobil rozhovor, toto: „Generálny riaditeľ upriamil pozornosť na to, že mali už dve podobné zbierky. Jednou z nich bola Rákócziho zbierka v roku 1956, kedy vypukol v budove archívu veľký požiar a takmer celý zanikol. Vrátený materiál teda nie je doplnkom ale náhradou.“[39] Preto Maďarský štátny archív získal vďaka medzinárodnej spolupráci také dokumenty, pomocou ktorých sa jeho beztak jedinečná zbierka stane ešte hodnotnejšou. Gesto holandských kolegov bolo nepochybne príkladné, ich čin hoden európskeho ducha bol jasným a jednoznačným príkladom toho, aká dôležitá je spolupráca inštitúcií rôznych krajín. Že nejde o jedinečnú udalosť značí aj to, čo uviedol generálny riaditeľ Maďarského štátneho archívu denníku Népszabadság, keď sa ten obrátil na neho v súvislosti s holandskými Rákócziho dokumentmi: aj pražský Český národní archiv sa rozhodol, že odovzdá Maďarsku maďarský rodinný archív, ktorý získal v roku 1945.[40]

Literatúra:

100. výročie prevezenia a uloženia pozostatkov Františka II. Rákócziho a jeho druhov v Košiciach/II. Rákóczi Ferenc és társai hamvai hazahozatalának és kassai újratemetésének 100. évfordulója, Košice/Kassa, 2006.

LAKOS JÁNOS: *A Magyar Országos Levéltár története*, Budapest 2006.

MARÁCZ, LÁSZLÓ: *Archief in ballingschap*, Nationaal Archief Magazine, 2006. 2. sz. p. 4–9.

Po stopách Rákócziho kurckých vojsk/Rákóczi és a kurucok nyomában/In the Footsteps of Rákóczi and the Kuruc Army, (Red./Szerk.) CSALA KORNÉLIA, Košice/Kassa 2006.

SZABÓ GÉZA, *Rákócziék hazatérnek*, Népszabadság, 2006. szeptember 28. 19.

[37] Rákóczi-iratokat kapott a Magyar Országos Levéltár. MTI. www.1956.mti.hu/Pages/News.aspx?ID=136307.
[38] Rákóczi-iratok a Holland Nemzeti Levéltárból. www.radio.hu/read/199185
[39] SZABÓ G., Rákócziék hazatérnek, p. 19.
[40] Ibidem.

Kurucké povstanie a košická mincovňa

Peter Balázs

Povstalecké vojská Františka II. Rákócziho už v novembri roku 1703 obsadia banské mestá a mincovňu v Kremnici. V našom regióne slobodné kráľovské mestá Košice Prešov sú pod blokádou kuruckých vojsk.

V Košiciach v rokoch 1693 – 1699 sa nachádza mincovňa, ktorá za cisára Leopolda I. razí medené mince (tzv. znaky ročník 1698), strieborné (drobné) mince ako: grajciare, groše (3 grajciare) a 15 grajciare mincovnou značkou "C-M" (Cassovia Monetarium).[1]

Náčinie a nástroje pre mincovňu boli dodané z Banskej Štiavnice, Nagybánya – Sedmohradsko (dnes Baia Mare – Rumunsko) a zo Smolníka. Úradníkmi mincovne boli:

- Anton Carove (inšpektor) – podľa cisárskeho mandátu zo dňa 20.9. 1697 s ročným platom 500 dukátov z prostriedkov mincovne.
- Ján Michal Putz (skúšač – vardajn), ktorý žiadal ročný plat vo výške 100 dukátov za svoje služby.

O produkcii košickej mincovne svedčí aj výťah z účtovného zápisu za obdobie od 1.8.1695 do 1.4.1696, ktorý sa zachoval v archíve Spišskej komory.[2] Mincovňa mala aj vlastnú pokladňu, ktorú viedol pokladník (Cassier). Razidlá na razenie mincí vyhotovoval rytec (Eisen-Schneider) a jeho pomocník. Kováčske práce vykonával kováčsky majster. Okrem toho v mincovni pracoval: lejár striebra, minciar, zámočníci, aj iní remeselníci z košických cechov. Zachoval sa inventár košickej mincovne zo dňa 17.2.1699 v jazyku nemeckom.[3]

Aj keď po roku 1699 o činnosti košickej mincovne sa doteraz nenašli žiadne písomnosti, neznamená to, že mincovňa bola zrušená. Za cisára Leopolda I. od roku 1690 začali s vydávaním drobnej nekvalitnej mince za niekoľko tisíc zlatiek. Tiesňová situácia zvyšuje aj vydanie nehodnotnej medenej mince (napr. v roku 1702 už v hodnote 116 318 zlatých). Už pred povstaním na jar 1703 vyvoláva tzv. červená poltura krízu, ktorou sa nedali platiť dane a výmenou peňazí poverené banské komory pre poddaných boli príliš vzdialené.[4]

Počas blokády Prešova v roku 1704 Šarišská župa od mesta Prešov na výplatu cisárskych vojsk si požičala 4000 zlatých. Po vyplatení tejto sumy

[1] Emil Petách – Dejiny mincovania v Košiciach – Košice 1986, str. 123; Lajos Huszár – Münzkatalog Ungarn – Corvina Budapest 1979.
[2] Emil Petách – Košická mincovňa v 16. – 18. Storočí – Nové obzory (NO) č. 17/1975, str. 116 – 123; Archív Spišskej komory – Sectio "E249" – MOL Budapest.
[3] MOL Budapest – Archív Spišskej komory "E 210" 57.cs (453-464 p).
[4] NO č. 17/1975 str. 117.

mestská pokladnica Prešova ostala prázdna a preto na príkaz cisárskeho veliteľa Vilsona sa razili medené mince "EPER BLOC" v hodnote 8 282 zlatých. Tieto núdzové peniaze po kapitulácii Prešova (22.8.1704) podľa kapitulačnej zmluvy (dohody) a mali zameniť za strieborné.[5] Táto finančná hotovosť prešovských núdzových mincí vo výške 13 000 zlatých, ako aj (núdzové) košické vo výške 10 793 zlatých sa dostali do taviacej pece košickej mincovne.[6] Razidlá núdzových mincí mohli byť vyrobené košickými zlatníkmi, ktorí v období Leopolda I. pracovali pre košickú mincovňu. Knieža František II. Rákoczi vo svojom nariadení zo dňa 22.4.1704 adresované župám a slobodným kráľovským mestám sa zmieňuje o tom, že príjmy krajiny (napr. príjmy zo zlatých a strieborných baní) sú malé, a aby nedošlo k nedostatku drobných obehových mincí, rozhodol vydať medene mince (1 poltury) v hodnote 1 000 000 zlatých dúfajúc, že v krátkom čase dôjde k náprave (finančná situácia krajiny sa stabilizuje) a tieto medené mince potom v Banskej Štiavnici sa zmenia na drobné strieborné peniaze. Na začiatku roka 1704 medené mince skutočne boli zamenené za strieborné.[7]

Na území, kontrolovanom povstalcami v tomto čase mincovne Nagybánya (NB) a Kremnica (KB) nestačili raziť medené mince, a preto po kapitulácií Košíc 22.9.1704 sa knieža rozhodol tu zriadiť mincovňu. Viď príkaz kniežaťa zo dňa 31.11.1704 adresované Alexandrovi Kaczerovi o zriadení mincovne a ďalším príkazom zo dňa 17.12.1704 poveruje A. Kaczera zriadením mincovne.[8]

Prvou úlohou mincovne bolo vyraziť 1 poltury v hodnote 50 000 zlatých a X poltury v hodnote 50 000 zlatých. Košická mincovňa sa mala postarať o platy košickej vojenskej posádky a dvoch posádok, ktoré strážili poľské hranice. O veľkej finančnej tiesni svedčí aj to, že knieža vydal poukážky na mince, ktoré sa ešte len mali vyraziť. Kremnický komorný gróf barón G. Hellenbach dal vyhotoviť nástroje a z Banskej Štiavnice ich dal doviesť do Košíc. Postaral sa aj o vhodných majstrov a tak asi po šiestich mesiacoch mincovňa mohla začať svoju činnosť.[9]

Knieža za dištriktuálneho komisára vymenoval A. Keczera z Prešova za správcu košickej mincovne. O mincovňu sa staral počas celého povstania.[10] Za inšpektora mincovne bol vymenovaný 13.3.1705 Ján Viliam Pruckner (bývalý úradník Spišskej komory), ktorý bol aj vo funkcii numerátora (nakoľ-

[5] Lasztókay László – Adatok Eperjes szab. Kir. Város haditörténetéből... – Az Eperjesi Kir. Kath. Főgimn. 1878/79 évi Értesítője.
[6] E. Petách – Dejiny mincovania... – str. 129; Archív mesta Košice (AMK) – Tab. Suppl. H.- 1. Januára 1704. (Rau Jakab: Császári pénz megjelölése és elfoggadása) Tab. Suppl. H.- 1705/1 (10793 Fl. 81 d); Fol. Hung. 1389/XVII. 248 – Thaly K. – Zbierka kuruckých listín.
[7] Esze Tamás – A kassai pénzverőház 1705 – 1710 – Num. Közlöny (NK) 1941, 55-69 old.
[8] Fol. Hung. 1389 – Thaly K. – Byűjtemény XVII 248; Fol. Hung. 987 – Protoc. Rákóczianum 195; E. Petách – Dejiny mincovania ... str. 125.
[9] NK 1941 str.56
[10] E. Petách – Dejiny mincovania ... str. 126, MOL Budapest Missiles – 10.3.1705.

ko mince sa mali prepočítať trikrát pred vydaním). Inšpektor mal najprv týždenný plat 10 zlatých, ale neskôr mu knieža určil ročný plat 800 rýnskych zlatých. V júny 1705 aby pre Sedmohradsko mohli vyraziť objednané medené poltury v hodnote 200 000 zlatých, zaviedli nočnú prácu (smenu). Štefan Benő sa stal inšpektorom nočnej smeny.

Prípravu medenej suroviny pre razenie mincí zabezpečili v Košiciach. Podplukovník delostrelectva Adam Bácsmegyei v júni 1705 zriadil dielňu na vyťahovanie medených pásov (cánov) na vodný pohon. Tesárskych odborníkov na zhotovenie a údržbu zabezpečoval barón Hellenbach.[11]

Inšpektor J. Pruckner žiadal väčší podiel na samostatnom rozhodovaní (napr. nepodliehať kontrole košického vojenského veliteľa). Knieža prípad riešil tak, že v istých otázkach podriadil mincovňu Hospodárskej rade (Consilium Oeconomicum). Toto riešenie Prucknera neuspokojilo a vo februári 1706 sa vzdal úradu. Knieža mu prikazuje (3.3.1706) aby svoje vyúčtovanie predložil hospodárskej rade.[12]

Knieža hlavnému inšpektorovi mincovne A. Keczerovi umožnil, aby si na uľahčenie svojej práce pribral pokladníka Martina Rácza. Inšpektorom mincovne sa stal v marci 1706 Juraj Jászai.[13]

V marci 1706 sa uvažovalo o postavení medeného Hámra aby sa polotovar (medené pásy – tzv. cány) pre košickú mincovňu pripravovali na mieste, lebo z Banskej Bystrice a zo Smolníka nestačili dodať potrebné množstvo. Postaviť by ho mal árendátor Barbaník na vlastné náklady.[14] Inšpektorom hámrov sa stal Ján Jászay.[15]

Košická mincovňa, aby mohla uspokojisť platby, ktoré knieža vystavoval formou poukážok pre vojsko v tomto období, už pracovala na tri smeny. Subcomissarmi (vedúcimi smien) boli Štefan Benő, Štefan Madar a Štefan Baron. Inšpektorom bol Martin Rácz.[16]

Mincovňa zápasila s ťažkosťami a vyskytli sa určité nezrovnalosti. Knieža 16.9.1706 vydal opatrenie, ktorým bola určená komicia (v zložení predseda generál František Berthóly, členovia senátor Štefan Kálmánczai, hlavný inšpektor A. Keczer a inšpektor mincovne Nagybánya Michal Ajtai) na prešetrenie stavu.[17]

Uvedený príkaz kniežaťa nebolo možné ssplniť, pretože Košiciam hrozil vpád cisárskeho generála grófa Jána Ľudovíta Bussy-Rabutina, ktorý mal so sebou 12 – 14 tisícovú armádu (pozostávajúc z cisárskychvojakov a srbských žoldnierov pešiakov a jazdcov) s deviatimi delami. Evakuáciou mesta bol

[11] NK 1941 str. 57 a 63.
[12] NK 1941 str. 57. Protoc. Rákóczianum 478 (Rákóczi 3.3.1706).
[13] NK 1941 str. 58.
[14] AMK – Protocollum 1706 (8.2.1706, 1.3.1706).
[15] AMK – Protocollum 1706(17.3.1706).
[16] MOL Budapest P 396 Károlyi levéltár, Mustrakönyv 1706, 721 – 723. Old.
[17] NK 1941 str. 58, E. Petách – cd str. 126.

poverený generál barón Alexander Károlyi, ktorý 22.9.1706 prišiel do Košíc, aby splnil rozkaz hlavného generála Mikuláša Bercsényiho.[18]

Dňa 24.9.1706 zariadenie košickej mincovne i so zásobami na 40 vozoch v doprovode vojakov (peší pluk Jána Öllyvesa) odviezli na Spišský hrad, kde v priebehu októbra a novembra 1706 ďalej razia medené mince (1 poltury, X poltury tzv. libertáše menšie a tenšie).[19]

V dňoch 26.-27.9.1706 občania mesta Košíc skladali vernostnú prísahu Rákóczimu v nemeckom, maďarskom a slovenskom jazyku.[20] Neúspešné obliehanie Košíc cisárskymi vojskami generála Rabutina trvala od 29.septembra do 11.októbra 1706. Počas obliehania v meste ostane inšpektor mincovne Juraj Jászai, ktorý 18.októbra 1706 žiada úradníkov mesta, aby ubytovaných v jeho dome umiestnili inde.[21]

Vojenský veliteľ mesta (A. Radics) 18. Októbra 1706 požadoval od mestskej rady 20 vozov pre vojsko (avšak v celom meste nebolo toľko vozov). To znamená, že tých 40 vozov, na ktorých prepravili zariadenie a zásoby košickej mincovne na Spišský hrad sa ešte nevrátili.[22] Hlavný inšpektor mincovne A. Keczer dňa 20.10.1706 prišiel do Košíc.[23]

Celkové škody zapríčinené cisárskym vojskom mestu Košice boli odhadnuté na 300 000 zlatých.[24] Zariadenia, zásoby, ako aj množstvo vyrazených mincí košickej mincovne na Spišskom hrade bolo potrebné priviesť naspäť do Košíc. Preprava bola zdĺhavá, nakoľko množstvo vyrazených mincí po prepočítaní bolo potrebné pripraviť na expedíciu. Knieža uvažoval o tom, že mince by sa mohli raziť aj v Smolníku. Od tohto zámeru odstúpil až 20.12.1706.[25]

Hlavný komisár A Keczer dňa 17.12.1706 prichádza do Košíc abyvydal svoje nariadenia cestou členov Mestskej rady (Sz. Mártoni Imre, Sandi Péter) na súpis potrebných remeselníkov (kováčov, zámočníkov, klampiarov).[26]

V Košiciach dňa 23.12.1706 zlatník (rytec) Andrej Debreczeni Ötvös predkladá mestskej rade svoj armáles a za občianstvo zaplatí 54 zlatých a skladá prísahu. O tom, že aj on pracoval pre košickú mincovňu a vyryl raznice na razenie mincí a rôzne pečate sa dozvedáme z listu pokladníka Martina Rácza zo dňa 5. Júla 1708. Na základe uvedených môžeme predpokladať, že autorom raznice skúšobnej razby IV poltury 1706C mohol byť on.[27] Košická

[18] Szabó Adorján – Kuruc Kassa ostroma 1706-ban, Felvidéki Ujság (FU) 1944.IV.22, 24, 25, 26.
[19] MOL P 396 Károlyi levéltár – Acta Publica – Extractus 1703 – 1710 (Keczer Sándor levele Eperjes 1706.9.23 – 255v.
[20] AMK – Protocollum 1706 – Juramentum (text prísahy), str. 70.
[21] AMK – Protocollum 1706 – 18.X.1706 (72)v.
[22] AMK – Protocollum 1706 (18.X.1706) – 72v.
[23] AMK – Protocollum 1706 (25.X.1706) – 74r.
[24] Akad. Arch. Jozef Duchoň – Rákóczi Kassája- Keletszlovákiai Múzeum Kassa 2004 – 30. Old.
[25] NK 1941 str. 60.
[26] AMK – Protocollum 1706 (17.XII.1706) – 85r.
[27] Turul (T) 2004/3.-4. Füzet 125. Old. – T. Orgona Angelika: Pecsétlés, pecséczítés a Rákóczi – szabadságharcban.

mincovňa zo Spišského hradu začiatkom decembra už mohla byť v Košiciach na svojom pôvodnom mieste.

V košickej mincovni boli razené nasledujúce medené mince:

- Denár (skúšobná ražba) 1705 CM, 1707 CM
- Poltura 1705 CM, 1706 CM, 1707 CM, 1707 CM
  Ročník 1707 CM s menšími rozmermi a hmotnosťou po devalvácii
- IV poltura 1706 C (skúšobná ražba)
- X poltura 1705 CM, 1706 CM (na Spišskom hrade s menšími rozmermi a hmotnosťou)
  Tieto ročníky po devalvácii s jednou a dvoma kontramarkami.
- X poltury bez mincovej značky tzv. košické typy, Ročníky 1705 a 1706 po devalvácii s jednou a s dvoma kontramarkami
- XX poltura 1705 CM (ražbou začali v II. polroku 1705, existuje hrubšia a tenšia ražba po devalvácii s jednou a dvoma kontramarkami).

Na zasadnutí senátu v Rožňave (18.XII. – 23.XII.1706, 15.I. – začiatok II. 1707) predložili Rákóczimu návrh na 60%-nú devalváciu X poltury na 4 poltury a XX poltury na 8 poltur a zároveň mu predložili skúšobné ražby IV poltury 1706 C a denár 1707 CM, produkty košickej mincovne.

Snem v Ónode mal rozhodnúť o spôsobe devalvácie medených mincí a zastavenia ražby 1 poltury (viď artikula VII zo dňa 18.6.1707, adresovaného barónovi G. Hellenbachovi, v ktorom pripomína, aby dbal na to, že vyhotovené razidlá kontramariek boli jednoduché. Mal zaslať jeden exemplár predsedovi Hospodárskej rady baronovi Klobusiczkému a on mal zabezpečiť, aby v košickej mincovni sa mince označovali jednotne. Hlavný administrátor br. Hellenbach doručil br. Klobusiczkému až okolo 20. Júla 1707. Medzitým A. Keczer v košickej mincovni označil vlastnou kkontramarkou X a XX polturyv hodnote za 30 000 zlatých, ktoré potom po doručení originálneho razidla kontramarky už označené kusy ešte raz orazia na druhej strane mincí. Takto vznikli mince označené s dvoma kontramarkami.[28]

Ján Hrabovszky v baníctve skúsený (decretalis montalista) v období od 30.12.1708 do 24.3.1709 preberá do prenájmu od poverencov Rákócziho zariadenie a nástroje košickej mincovne podľa inventára. Za účtovníka (contrascriba) bol prijatý Michal Sindentahler (Singentahler) a za taviča striebra a skúšača v jednej osobe.

Nájomca podľa zmluvy mal raziť mariáše, 15 grajciare, poltury a iné drobné mince. Sám si mal zaobstarať surovinu striebro, platiť svojich zamestnancov. Za každú hrivnu vyrazenej mince mal zaplatiť štátnej pokladnici 1 rýnsky zlatý. O výrobe každý mesiac podávať presné vyúčtovanie hlavnému

[28] NK 1941 str. 61.

inšpektorovi. Hrabovszky neplatil nájom, neporiadne viedol účtovné zápisy. Po dvoch mesiacoch činnosti radca Štefan Kálmánczai podáva správu (24.5.1709), ktorá konštatuje, že Hrabovszky sa nehodí na vedenie mincovne.[29]

Posledný údaj o košickej mincovni je zo 17.11.1710, v ktorom Rákóczi prikazuje košickému vojenskému veliteľovi Danielovi Esterházymu, aby poslal do Mukačeva niektoré nástroje z košickej mincovne, ako aj nemenovaného minciara, ak ešte žije.[30]

[29] Petách cd. Str. 130, NK 1941 – str. 67-68.
[30] NK 1941 str. 69.

Pamiatky Františka II. Rákoczyho v Turecku

Zsuzsanna Bódi

Turecko-uhorské vzťahy sa počas minulých stáročí - a najmä od 15. storočia - stali mnohorakými a každodennými. Treba podotknúť, že kontakty dvoch národov neurčovali iba vojnové relácie. Najmä od prvej polovice 18. storočia sa rozpor prejavoval čoraz menej (Je pravda, že na konci tohto storočia za vlády kráľa Jozefa II. vypukla ešte jedna turecká vojna, v rokoch 1788 až 1790). Dominantným prvkom turecko-uhorských vzťahov tak v 18., ako aj v 19. storočí bolo to, že Turecko, upadajúca, niekdajšia svetová ríša poskytla útočisko uhorským emigrantom (vojakom a politikom), ktorí boli nútení opustiť svoju vlasť. Tento jav má dva rozhodujúce a určujúce prvky. Jedným z nich je emigrácia Rákócziho a jeho druhov, o ktorej sa ďalej zmienime aj podrobnejšie. Druhým prvkom je emigračná vlna po revolúcii v rokoch 1848–1849,[1] počas ktorej hľadali a nachádzali útočisko na tureckom území také významné osobnosti ako napr. spomedzi vojakov Richard Guyon,[2] Jozef Bem[3] a Juraj Kmety.[4] (Ale počas tohto storočia našli svoj domov v tureckej zemi významné osobnosti aj neskôr, napr. syn „najväčšieho Maďara", grófa Štefana Széchenyiho, Edmund Széchenyi,[5] ktorého dodnes uctievajú ako zakladateľa moderného tureckého hasičstva.)[6]

Táto štúdia sa zaoberá zachovaním tureckých pamiatok emigrácie Rákócziho a jeho druhov, s prehľadom tejto tematiky až do dnešných dní podľa najnovšej odbornej literatúry, samozrejme iba formou náčrtu, veď podrobná analýza by sa nevmestila do rámca, ktorý je k dispozícii. Predovšetkým treba

[1] O tom svedčí okrem iného pamätné múzeum Ľudovíta Kossutha v meste Kütahya: je menej známe, že guvernér, nútený do emigrácie po rokoch 1848–1849 strávil svoje prvé roky vyhnanstva nie v Turíne, ale v Turecku, v meste Kütahya v Malej Ázii, až do svojej cesty do Anglicka v roku 1851.

[2] Richard Guyon (1812–1856), pôvodom Angličan emigroval po bitke pri Világoši do Turecka, kde prestúpil na mohamedánsku vieru a pod menom paša Kuršid slúžil v tureckej armáde. KLAPKA GY., *Emlékeimből*, p. 601. Tu treba podotknúť, že Juraj Klapka žil po rokoch 1848–1849 tiež v Konštantínopole, o čom podrobne referuje vo svojich hore uvedených memoároch.

[3] Poliak Jozef Bem (1794–1850) mal podobnú životnú dráhu ako Guyon: tiež prestúpil na mohamedánsku vieru a pod menom paša Murád zomrel ako turecký generál. KLAPKA GY., *Emlékeimből*, p. 593.

[4] Generál Juraj Kmety bojoval v tureckej armáde pod menom paša Ismail. KLAPKA GY., *Emlékeimből*, p. 607. Kmety aj Guyon bojovali v tureckej armáde v Krymskej vojne, ktorá vypukla v roku 1854. Je zaujímavosťou, že Kmety, hoci tiež prestúpil na moslimskú vieru, trval na tom, aby bol pochovaný podľa kresťanského obradu. Jeho sochu odhalili na jar roka 2000 v Istanbule, keď do Turecka zavítala vyššia vládna delegácia na čele s premiérom Viktorom Orbánom. *Török Füzetek*, p. 21.

[5] Grófa Edmund Széchenyi (1839–1871) slúžil v Turecku od roku 1874 ako generálporučík na čele vojenskej hasičskej brigády. SZÉCHENYI I., *Napló*, p. 1515.

[6] Na protestantskom cintoríne v meste Feriköy, patriacom k Istanbulu, ležia viacerí emigranti revolúcie rokov 1848–1849, popri nich napr. Jacob Ambrosius Lang von Langenthal, lekár Františka II. Rákócziho, pochádzajúci z Norimbergu. *Török Füzetek*, p. 21.

v krátkosti spomenúť príchod Františka II. Rákócziho do Turecka ako aj príchod jeho prívržencov, ktorí ho nasledovali do vyhnanstva, resp. turecké pamiatky Rákócziho a nesmieme zabudnúť ani na nevlastného otca kniežaťa, Imricha Thökölyho a jeho matku, Helenu Zrínsku, ktorí svoj život ukončili tiež na tureckom území.

Vznik Rákócziho emigrácie v Turecku

História kuruckej emigrácie v Turecku sa v podstate začína Karlovackým mierom v roku 1699. Uzavretím mieru,[7] ktorým sa ukončilo vyhnanie Turkov z Uhorska, sa rozhodlo aj o osude Imricha Thökölyho, kniežaťa Horného Uhorska, ktorý bol vyhnaný z vlasti spolu so svojou manželkou, Helenou Zrínskou do Izmitu v Malej Ázii, sídla provincie Bitýnia, vtedy známom ako Nikomedia. Kým Imricha Thökölyho, zosnulého v roku 1705 pochovali na tomto mieste, jeho manželke udelili (plánované) miesto konečného odpočinku v galatskom[8] chráme jezuitov, neskôr lazaristov, v kostole sv. Benedikta (Saint Benoît) v roku 1703.

Podobný osud ako jeho matka, Helena Zrínska, mal aj vojvoda František II. Rákóczi. Ním vedené stavovské povstanie v rokoch 1703 až 1711 bolo ukončené Satmárskym mierom, ktorý zabezpečil jemu aj jeho prívržencom amnestiu, ktorú drvivá väčšina z nich aj prijala. Vojvoda a užší okruh jeho druhov túto príležitosť nevyužili, preto ich uhorský snem v roku 1715 označil za vyhnancov v zmysle zákona č. 49. Rákóczi strávil prvé roky emigrácie vo Francúzsku, v meste Grosbois, v kláštore kamaldulského rádu, následne prešiel so svojimi prívržencami do Turecka v nádeji na nové turecko-uhorské protihabsburské spojenie. Po opätovnom dobytí Temešváru a tým aj temešvárskeho Banátu znamenal Požarevacký mier v roku 1718 obnovenie územnej jednoty historického Uhorska, tým boli Turci definitívne vytlačení z územia krajiny. Hoci istanbulská Porta nevydala viedenskému dvoru kurucov, teraz už „nevyužiteľných" ako politický tromf (napriek tomu, že to Viedeň iniciovala), emigrantom určila nútené bydlisko v Rodošte (dnes Tekirdağ) pri Marmarskom mori. Vojvoda tu žil až do svojej smrti dňa 8. apríla 1735, následne boli jeho spopolnené pozostatky uložené vedľa telesných pozostatkov jeho matky v Istanbule. V miestnom gréckom kostole v Rodošte boli pochovaní Mikuláš Bercsényi, Anton Esterházy a dvormajster Mikuláš Sibrik, okrem nich boli na miestnych arménskych a gréckych cintorínoch pochovaní aj mnohí iní Uhri.[9]

[7] Spod tureckej nadvlády sa oslobodilo Uhorsko (s výnimkou východnej polovice Sriemu a oblasti medzi Murešom a Tisou) a taktiež Sedmohradsko.

[8] Mestská časť Konštantínopola, dnes Istanbulu.

[9] Napr. aj Klement Mikes, ktorý je pochovaný s mnohými svojimi druhmi v neoznačenom hrobe. SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 34.

Okolnosti predchádzajúce preneseniu pozostatkov

Uhorská verejnosť sa na sklonku 18. storočia začala zaujímať o príbeh kurucov utečených do Turecka, keď sa okolo roku 1786 dostali domov listy Klementa Mikesa.[10] Myšlienka prevezenia pozostatkov Rákócziho a jeho druhov sa objavila už v období reforiem, ale po revolúcii v roku 1848 sa táto otázka dostala do úzadia. Rakúsko-uhorské vyrovnanie znamenalo obrat v tejto otázke. Hlavným aktérom tohto príbehu sa stal historik Koloman Thaly[11] (mimochodom aj poslanec parlamentu), ktorý zaradil do rokovania otázku znovupochovania emigrantov. Župné snemovne, prvou bola Zemplínska župa v roku 1873, sformulovali výzvu pre Poslaneckú snemovňu v záujme prevozu pozostatkov kniežaťa, ale kráľ František Jozef I. odmietol znovupochovanie „rebelanta" Rákócziho, ktoré by citlivo zasiahlo aj mnohé otázky aktuálnej politiky.[12]

Na dôležitosť kultu Rákócziho po rokoch 1848–1849 poukazuje aj to, že mnohí vyhľadávali Rákócziho pamiatky v Turecku s vlasteneckou bázňou. Významný cestovateľ Blažej Orbán napr. navštívil v roku 1851 kostol Saint Benoît, aby vyjadril svoju úctu pamiatke Františka II. Rákócziho a Heleny Zrínskej.[13] V roku 1853 navštívil hroby Juraj Klapka. On dostal správu o „rakúskej kňažnej", ktorej rakvu vykopali v kostole Saint Benoît „asi pred pätnástimi rokmi".[14] Klapka - keďže rakúske vyslanectvo malo veľký záujem o pozostatky - začal tušiť, že ide o telo Heleny Zrínskej. Navštívil kostol, kde dal očistiť vápnom natretý náhrobný kameň a zistil, že skutočne našiel náhrobok Heleny Zrínskej, resp. Františka II. Rákócziho.[15] V spojitosti s tým je veľmi zaujímavý názor Klapku: „je takmer nepochopiteľné, ako mohol tento omyl prežiť tak dlho,[16] ak berieme do úvahy, že v listoch Rákócziho verného človeka, Klementa Mikesa, sa jednoznačne píše, že vojvoda je uložený v kostole Saint Benoît."[17]

V roku 1862 vycestovala do Turecka prvá skupina vedcov.[18] Prvotným cieľom troch členov Uhorskej akadémie vied (boli to poslanec František Kubinyi starší, archeológ a architekt Imrich Henszlmann a historik – varadín-

[10] Je zaujímavosťou, že Štefan Horvát, ktorý doručil listy domov, zomrel v roku 1799 ako 120-ročný. Listy boli prvýkrát publikované v roku 1794 v meste Szombathely – red. Štefan Kultsár. Ibidem.

[11] Thaly podrobne referoval o odkrytí pozostatkov: THALY K., *Rákóczi-emlékek*. O Thalym: VÁRKONYI Á., *Thaly Kálmán*.

[12] *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc*, p. 5.

[13] VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1215.

[14] Tento prieskum sa uskutočnil v roku 1839, viď ďalej.

[15] Klapka o tom píše podrobne: KLAPKA GY., *Emlékeimből*, P. 392–394.

[16] T.j. že je Rákóczi pochovaný na cintoríne vo Feriköy, kde Klapka našiel „iba" hrob jeho lekára, už spomínaného Langenthala. Ibidem p. 394.

[17] Ibidem.

[18] Najnovšie o odkrytí pozostatkov Imricha Thökölyho a Františka II. Rákócziho: KÖPECZI B., *A Tököly- és Rákóczi-hamvak*.

sky biskup Arnold Ipolyi[19]) bolo nájdenie zväzkov Bibliotéky Corviniany, ale v tajnosti chceli odhaliť aj pamiatky po Rákóczim a Thökölym. K tomu im poskytol pomoc rakúsky veľvyslanec, barón Anton Prokesch von Osten. V Rodošte sa im podarilo navštíviť grécky kostol s náhrobkami tam pochovaných kurucov Mikuláša Bercsényiho, Antona Eszterházyho a Mikuláša Sibrika, taktiež Rákócziho studňu,[20] následne vyhľadali v Istanbule náhrobok vojvodu a jeho matky.[21]

Ďalšia významnejšia prieskumná cesta je spojená s Kolomanom Thalym v roku 1888. Najprv navštívil mesto Izmit, identifikoval náhrobok Thökölyho, neskôr aj jeho pozostatky. Potom odcestoval do Rodošta, kde si prezrel bývalé obytné domy vyhnancov, kaplnku Rákócziho aj grécky kostol, v ktorom boli pochovaní Bercsényi, Eszterházy a Sibrik. Thaly so svojimi druhmi urobil záznamy aj z úmrtných, rodných a sobášnych kníh na fare. Potom navštívil kostol Saint Benoît v Istanbule. Takmer presne o rok na to, 7. októbra 1889, znova vyhľadal kostol, kde v prítomnosti historika a biskupa Viliama Fraknóiho dal otvoriť hroby Rákócziho a Heleny Zrínskej, ktoré boli identifikované 23. júna 1839 pri príležitosti renovácie kostola.[22]

V roku 1894 Thaly oboznámil Poslaneckú snemovňu s výsledkami svojho prieskumu. V rovnakom roku mesto Košice požiadalo o prevezenie pozostatkov Rákócziho, Zrínskej a Bercsényiho do Košíc. O tejto otázke sa v parlamente neustále diskutovalo, ale riešenie sa odďaľovalo. 200. výročie vypuknutia Rákócziho povstania urýchlilo udalosti. V roku 1902 podali mnohé legislatívne orgány[23] žiadosť o prevezenie pozostatkov a o zrušenie zákona č. 49 z roku 1715. Súbežne s tým sa konal prieskum pozostatkov a materiálnych pamiatok emigrácie, vedený historikom Ľudovítom Szádeczkym -Kardossom. Počas svojich ciest v roku 1903 navštívil Rodošto a Izmit, taktiež vyhľadal obec Karatepe pri Izmite a tamojší Thökölyho majer.

Privezenie pozostatkov do vlasti v roku 1906[24]

[19] Ipolyi celebroval aj omšu pri oltári pred hrobmi. VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1216.

[20] Túto studňu dal zrenovovať Gergely Kőszeghy, potomok Jána Kőszeghyho, bývalého dvorana Mikuláša Bercsényiho. Potomkom tejto rodiny bola aj posledná rodoštská obyvateľka s maďarským priezviskom, Cecília Kőszeghy, ktorá zomrela v roku 1888 ako 94-ročná. SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 34.

[21] SERES I., *A törökországi bujdosók*, p. 1464.

[22] VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1215.

[23] Župa Heves a ďalších 19 žúp - podľa vyjadrenia Thalyho 52.

[24] Publikované dokumenty o prevezení pozostatkov: *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc*. Najnovšie o prevezení: KINCSES K., *Minden különös ceremónia nélkül*, taktiež VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1211–1221. Okrem spomínanej Thalyho práce (Thaly K., *Rákóczi-emlékek*) podrobne referoval o odkrytí a prevezení pozostatkov aj predstavený rádu kostola Saint Benoît, otec François Lobry: SAINT BENOÎT: *Les cendres du prince Rákóczi dans l'Église des Lazarites á Constantinaple*. Constantinaple, 1906. Podľa výňatkov z denníka Lobryho – Nagy, Gyuláné (Solothurn, Svajčiarsko) v maďarskom preklade – v roku 1974 bola vydaná práca s názvom *II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak hazaszállítása*. Dielo je výňatkom z

Keďže sa uhorská vnútropolitická situácia stabilizovala v roku 1904, František Jozef I. 18. apríla 1904 nariadil predsedovi vlády Štefanovi Tiszovi, aby zabezpečil prevoz Rákócziho pozostatkov do vlasti.[25] 22. júna 1904 padlo rozhodnutie, podľa ktorého mali byť do vlasti prevezené a uložené pozostatky Heleny Zrínskej, Františka II. Rákócziho, Jozefa Rákócziho, Mikuláša Bercsényiho, Antona Eszterházyho, Mikuláša Sibrika aj Imricha Thökölyho. Rozhodlo sa aj o tom, že spopolnené pozostatky sa uložia v košickom Dóme, s výnimkou Thökölyho, ktorého podľa jeho vôle pochovajú v evanjelickom kostole niektorého z bývalých slobodných kráľovských miest. Prípravou chcel predseda vlády poveriť Kolomana Thalyho a historika Ľudovíta Thallóczyho, vedúceho oddelenia na ministerstve financií, ale vláda sa rozhodla pre Thallóczyho bez Thalyho.

Thallóczy 4. decembra 1904 odcestoval v sprievode tajomníka Eugena Forstera do Turecka, kde v Istanbule pripravil telesné pozostatky na prevoz. Otvorenie Thökölyho hrobu v Izmite sa konalo 21. decembra. Bolo to zložitejšie ako v prípade ostatných, keďže jeho pozostatky neboli pod náhrobkom, ktorý sa dostal na svoje miesto v roku 1871, ale pod jedným platanom. Korene prenikli cez hrob, ktorý sa našiel v trojmetrovej hĺbke. Kostru sa podarilo identifikovať podľa zlatom a striebrom vyšitých tkanín nájdených v hrobe, podľa ozdobných perál prikrývky hlavy, taktiež podľa poranenia kolennej kosti. Pozostatky boli prevezené aj s náhrobným kameňom do Istanbulu.[26] Medzitým prebiehala ostrá diskusia medzi Kežmarkom a Prešovom v otázke určenia miesta posledného odpočinku Thökölyho. Nakoniec sa predseda vlády Alexander Wekerle rozhodol pre rodisko, teda pre Kežmarok.

Vo víre najnovšej vnútropolitickej krízy[27] stanovil predseda vlády dňa 24. júna 1906 päťčlennú delegáciu (Koloman Thaly, Ľudovít Thallóczy, lekár-antropológ Aurel Török, Viliam Fraknói a barón Július Forster), ktorá v októbri vycestovala do Turecka, aby priviezla telesné pozostatky.[28] Pozostatky boli naložené na loď s názvom Kelet (Východ), následne boli v Konstanci preložené do vyzdobeného vozňa Uhorských štátnych železníc. Vlak vítala v Oršove štátna delegácia na čele s predsedom vlády. Na druhý deň došiel vlak do Budapešti, kde boli pozostatky Rákócziho a jeho druhov prevezené do Baziliky a pozostatky Thökölyho do evanjelického kostola na námestí Deáka. Ešte vo večerných hodinách boli rakvy znova naložené na vlak a dovezené do Košíc 29. októbra ráno. Tu bol postavený smútočný altánok, kde sa konal cir-

denníkov Lobryho z rokov 1886–1906, vytvorené autorom v roku 1906. F. LOBRY, *II. Rákóczi Ferenc*.

[25] *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc*, p. 11.

[26] Ibidem, p. 1471.

[27] V januári roka 1905 vládnuca Liberálna strana prehrala voľby, napriek tomu panovník poveril ustanovením vlády porazenú stranu. Vláda Gejzu Fejérváryho však rýchlo zlyhala, k moci sa dostala opozičná Strana nezávislosti na čele s Alexandrom Wekerlom, vo vláde ktorého dostal pozíciu aj syn Ľudovíta Kossutha, František.

[28] SERES I., *A törökországi bujdosók*, p. 1473.

kevný obrad a kde Koloman Thaly predniesol svoj prejav. Potom previezli telesné pozostatky do katedrály, kde košický pomocný biskup Augustín Fischer-Colbrie celebroval smútočnú omšu. Následne sa medené rakvy uložili do kamenných sarkofágov v krypte Dómu.[29] Pozostatky Thökölyho sa doviezli do evanjelického kostola v Kežmarku dňa 30. októbra, kde sa celebrovala smútočná bohoslužba a rakva bola uložená do miestnosti pod svätyňou kostola až do roku 1909, kedy bola dokončená nanovo postavená náhrobná kaplnka.

Osud Rákócziho pamiatok v Turecku

O dvadsať rokov neskôr, v roku 1926, sa knieža a jeho éra znova dostali do povedomia, keďže sa oslavovalo 250. výročie narodenia Františka II. Rákócziho. Osud Rákócziho domu v Rodošte ešte nebol vyriešený, hoci pri prevezení pozostatkov bola uhorskou delegáciou umiestnená pamätná tabuľa v kostole Saint Benoît, pri bývalom izmitskom hrobe Imricha Thökölyho sa postavil pomník a v gréckom kostole v Rodošte sa umiestnila dvojitá pamätná tabuľa.

Po rozpade historického Uhorska sa v roku 1923 začali medzi tureckou stranou a už nezávislým, samostatným maďarským Ministerstvom zahraničných vecí rokovania, výsledkom ktorých sa 18. decembra podpísala maďarsko-turecká zmluva o spolupráci. V máji nasledujúceho roka bolo založené maďarské diplomatické zastúpenie v Istanbule, ktorého vedúcim sa stal skúsený diplomat László Tahy. Tento v roku 1926 dostal pokyn od maďarského Ministerstva zahraničných vecí, aby sa informoval o Rodošte. Stretol sa tam s honorárnym maďarským konzulom Arthurom Aslanom,[30] ktorý sa už v roku 1905 podieľal na realizácii prevozu telesných pozostatkov.

Vysvitlo, že z gréckeho kostola sa medzitým stal ovčinec, keďže grécki obyvatelia medzičasom utiekli z Rodošta. Pamätné tabule v nádeji na poklad strhli zo svojich miest lupiči. Grécky cintorín bol zničený, ale ani katolícky cintorín nebol v oveľa lepšom stave.

V roku 1927 Aslan informoval Tahyho aj o bývalom rodoštskom dome Rákócziho. Dom, ktorý bol predtým v tureckom vlastníctve, prináležal teraz tureckému utečencovi z Trácie, od ktorého ho chceli kúpiť a zbúrať, keďže išlo o rohový pozemok s výhodnou polohou. Tahy žiadal o povolenie na kúpu domu a pozemku aj na nadviazanie kontaktu s tureckou vládou. Po získaní povolenia pricestoval do Rodošta na preskúmanie terénu. Vo svojej správe napísal, že z domu Rákócziho by sa mal zriadiť pamätný dom, múzeum s jednou-dvoma hosťovskými izbami. V novembri už rokoval s tureckým ministrom zahraničných vecí o kúpe domu, ktorý tento dom nedal zapísať do zoznamu historických pamiatok, obávajúc sa toho, že by to znamenalo finančnú

[29] *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc*, p. 27.

[30] Rodina Aslan pochádzala čiastočne zo spomínanej rodiny Kőszeghy, teda má maďarský pôvod. SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 35.

záťaž pre turecký štát, nehovoriac o tom, že aj iné národy by si mohli nárokovať na zriadenie podobných, pre nich vzácnych pamätných miest. Avšak súhlasil s tým, aby Maďarsko kúpilo tento dom. Kúpa sa zrealizovala, dom na pokraji zrútenia prenechalo Turecko Maďarsku za cca 500 tureckých libier - za 1500 maďarských pengő. Na rekonštrukciu sa však čakalo ešte roky.

Rada ministrov dňa 13. marca 1931 odsúhlasila 50 000 pengő na náklady obnovy domu, čo nebola malá suma uprostred hospodárskej krízy. 18. augusta 1931 v Istanbule uzatvorilo Maďarsko stavebnú zmluvu s diplomovaným architektom Imre Gridi-Pappom a s Istanbulskou firmou Ali Nuri a spol. ako spoluzhotoviteľom. Zhotovitelia sa zaviazali zbúrať Rákócziho dom a kompletne zrealizovať novostavbu so zreteľom na historický a pamiatkový charakter budovy. Stavebné plány boli po preštudovaní terénu vytvorené univerzitným profesorom Istvánom Möllerom, poverencom Štátnej komisie historických pamiatok.

Novopostavený Rákócziho dom sa dokončil v auguste 1932, do novembra boli hotové aj menšie vnútorné práce, ale na slávnostné odovzdávanie bolo potrebné počkať si. Nakoniec sa odovzdávanie konalo v októbri 1933 v prítomnosti predsedu vlády Gyulu Gömbösa, ministra zahraničných vecí a 150 maďarských návštevníkov.[31] Treba podotknúť, že talianski farári miestneho katolíckeho kostola zohrali veľkú úlohu v záchrane Rákócziho pamiatok. Na začiatku storočia horlivo pomáhal otec Francesco Randozzo pri prevezení pozostatkov aj pri zmapovaní rodoštských uhorských domov. V roku 1933 otec Giuseppe Berni privítal maďarskú vládnu delegáciu, prichádzajúcu do Rodošta 24. októbra 1933, príhovorom v taliančine.[32]

Od svetovej vojny po súčasnosť

V odkúpenom a obnovenom Rákócziho dome sa neskôr, už po druhej svetovej vojne, zriadilo múzeum, ktoré je až dodnes pútnickým miestom Maďarov cestujúcim do Turecka. Stála výstava bola otvorená 27. júla 1968. O významnej hodnote tejto udalosti svedčí aj to, že boli prítomní maďarskí predstavitelia zahraničných vecí na najvyššej úrovni, samotný minister zahraničných vecí János Péter otvoril výstavu v spoločnosti Imre Kutasa, maďarského veľvyslanca v Ankare a realizácie udalosti sa zúčastnili aj pracovníci Maďarského národného múzea.[33] Po tejto udalosti sa maďarské kultúrne podujatia stali v Rodošte pravidelnými, najmä čo sa týka rokov po zmene spoločenského systému.[34] V nasledujúcej časti spomenieme niekoľko dôležitých udalostí z bohatého diania posledných rokov.

[31] NAGY F., *Egy sajátos kultúrdiplomácia*.
[32] SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 35.
[33] M. SEREZ, *Tarihte Türk–Macar Ilişkileri*, p. 95.
[34] O tom podrobnejšie: M. SEREZ, p. 95–104.

V dňoch 24.-27. mája 2000 do Rodošta znova zavítala maďarská vyššia vládna delegácia. Premiér Viktor Orbán, prichádzajúci do Turecka[35] so svojím sprievodom totiž nevyhľadal iba hlavné mesto Ankaru a Istanbul,[36] ale navštívil aj bývalé bydlisko Rákócziho. Tu ich prijal 27. mája medzi inými guvernér Cemalettin Sevim, primátor Osman Tabak a honorárny konzul Maďarska v Rodošte, Erdoğan Erken, následne premiér navštívil aj Múzeum Rákócziho.[37] Nakoniec guvernér Cemalettin Sevim a maďarský predseda vlády zasadili po jednom pamätnom strome v Parku turecko-maďarského priateľstva na pamiatku tejto návštevy.[38]

Samozrejme, 300. výročie vypuknutia Rákócziho povstania v roku 2003 znova vzbudilo pozornosť aj o Rákócziho pamiatky v Turecku. V zmysle toho zavítala v dňoch 7.-16. mája 2003 do Turecka tridsaťčlenná delegácia z organizácií Nadácia Rodošto a Združenie Rákócziho na pozvanie Maďarsko–tureckej družobnej spoločnosti a mesta Rodošto. Delegáciu privítal medzi inými primátor Kadir Cebi, honorárny konzul Maďarska v Rodošte Erdoğan Erken a riaditeľ pamätného múzea, zriadeného v bývalom Rákócziho dome, Ali Kabul, ktorý vynikajúco ovláda maďarčinu. Na druhý deň, 11. mája delegácia (ku ktorej sa pripojila okrem iných aj Gabriella Zimborás, maďarská generálna konzulka v Istanbule) vzdala hold pred pamätníkom rodoštských Maďarov v Parku hrdinov na pobreží Marmarského mora.[39] Tieto fakty treba každopádne spomenúť, veď okrem múzea a už spomínanej studne sa tu nachádza aj socha sediacej postavy Rákócziho, dielo tureckého sochára Mehmeta Özela odovzdané v roku 1996. Drevená socha s troma postavami od Bélu Mónusa tu stojí od roku 2000[40] na pamiatku Klementa Mikesa.[41] Túto

[35] Tu treba podotknúť, že riaditeľ Maďarského štátneho archívu, Lajos Gecsényi sa tiež zúčastnil tureckej návštevy maďarskej vládnej delegácie ako hosť predsedu vlády Viktora Orbána. Riaditeľ počas cesty okrem iného navštívil riaditeľa Tureckého štátneho archívu, Išu Özkula, taktiež sa zúčastnil jednania s riaditeľkou Múzea paláca Topkapi, pani Filiz Cegmen. Počas týchto príležitostí opakovane žiadal o možnosť zjednodušenia skúmania vzácneho archívneho materiálu múzea. To je potrebné prízvukovať pre zdôraznenie skutočnosti, že pri spomínaní maďarských historických pamiatok v Turecku nesmieme zabúdať ani na zmienku o tamojších archívnych spisoch, ktoré majú maďarské súvislosti. Pre zhrnutie turecko–maďarských archiválskych kontaktov pozri: Macar Millî Arşivi Türk–Macar ilişkilerinin geliştirilmesinden yana — A Magyar Országos Levéltár a török–magyar kapcsolatok bővítéséért. *Macar Millî Arşivi*, p. 10–14.

[36] Predseda vlády nevzdal hold iba rodoštským pamiatkam Rákócziho, ale navštívil aj cintorín vo Feriköy, resp. kostol Saint Benoît v Istanbule, kde boli do roku 1906 pochovaní František II. Rákóczi a Helena Zrínska. *Török Füzetek*, p. 21.

[37] Ibidem, p. 22.

[38] Ibidem, p. 24.

[39] MARTÉNYI Á., *Beszámoló*.

[40] Pekným príkladom spolupráce je, že v roku 1994 bola v Parku maďarsko-tureckého priateľstva v Szigetvári postavená socha sultána Sulejmána, ktorý zomrel pri dobývaní hradu v Szi-getvári v roku 1566. Maďarské gesto bolo tureckou stranou opätované, Turecko vytvorilo pamätník Mikuláša Zrínskeho, ktorý zomrel hrdinskou smrťou pri obrane hradu. www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalu_kapcsolatok/Europa/torokorszag/kulturalis.htm

návštevu ukončila vedecká konferencia.[42] Hore uvedená séria podujatí je krásnym príkladom medzinárodnej spolupráce. Svedčí o tom, aké dôležité sú pre tureckú stranu maďarské vzťahy. Zároveň treba podotknúť aj to, že v Rodošte sú tzv. „maďarské domy" v Maďarskej ulici v tragickom stave, okrem domu Rákócziho, ktoré slúži ako múzeum. Ich záchrana je urgentná.[43] Je znakom sľubnej budúcnosti, že sedmohradské mesto Zagon[44] - rodisko Klementa Mikesa - vyjadrilo úmysel zrekonštruovať Mikesov bývalý dom.[45]

Rok 2005 priniesol znova okrúhle výročie, a to 300. výročie úmrtia Imricha Thökölyho. Pri tejto príležitosti prišla maďarská delegácia na oficiálnu návštevu Turecka, zavítala do Istanbulu, Izmitu a Tekirdağu, v organizácii Generálneho konzulátu Maďarska v Istanbule, Maďarsko–tureckej družobnej spoločnosti a Družobnej spoločnosti rodoštských Maďarov. Delegáciu viedol Tibor F. Tóth, akademický odborný poradca Sekretariátu Maďarskej akadémie vied, podpredseda Maďarsko–tureckej družobnej spoločnosti.

Delegácia mala podľa pôvodných plánov umiestniť pamätnú tabuľu v Izmite tam, kde sa v roku 1907 po ničivom zemetrasení zachovala časť obelisku zdobeného erbom rodiny Thököly, ktorý tam pôvodne umiestnila maďarská vláda. Avšak na mieste bývalého hrobu Thökölyho prekvapil prichádzajúcich obrovský pamätník z čiernej žuly, vďaka tureckým hostiteľom. Na žulovom podstavci bola umiestnená spomínaná zachovalá časť obelisku, novozriadenú ulicu pomenovali podľa Imricha Thökölyho, ďalej v blízkosti pamätníka umiestnili dvojjazyčnú pamätnú tabuľu. Na odhalení pamätníka predniesla prejav prekladateľka a turkologička Edit Tasnádi, následne Károlyné Zimborás, maďarská generálna konzulka v Istanbule hodnotila priateľstvo dvoch národov v prítomnosti Erdala Atu, guvernéra provincie Kocaeli a Ibrahima Karaosmanoğlu, primátora mesta Izmit ako aj iných úradných činiteľov. Turecká strana oznámila, že mieni ponúknuť budovu v starobylom parku v prímorskej časti mesta na účel pamätného múzea, ďalej že sa zaviaže k rekonštrukcii budovy, maďarskú stranu však žiada o zriadenie stálej výstavy na zachovanie pamiatky Imricha Thökölyho a Heleny Zrínskej. Okrem toho požiadala o pomoc pri reprodukcii náhrobku Thökölyho a pri vydaní dvojjazyčnej publikácie o živote Thökölyho, taktiež pri vydaní jeho tureckých memoárov.

Delegácia následne odcestovala do Tekirdağu, kde ju privítal primátor mesta Ahmet Aygün a guvernér provincie Ahmet Özyurt. Delegácia najprv vzdala hold pri soche Rákócziho aj pri studni Rákócziho, potom sa na námestí

---

[41] O odhalení sochy aj o soche samotnej rozpráva podrobne sám umelec: SYLVESTER L., *Törökországi portyán*.

[42] MARTÉNYI Á., *Beszámoló*.

[43] /www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalu_kapcsolatok/Europa/torokorszag/kulturalis.htm

[44] Pred rodoštským múzeom stojí teraz sikulská brána, ktorú vytvorili obyvatelia Zagonu a darovali ju mestu Rodošto.

[45] MARTÉNY Á., *Beszámoló*.

pred Múzeom Rákócziho konalo predstavenie knihy s názvom *Život a turecká emigrácia Františka II. Rákócziho*, ktorá vyšla v spoločnej edícii budapeštianskej Maďarsko–tureckej družobnej spoločnosti a Družobnej spoločnosti rodoštských Maďarov. Knihu uviedol Dr. Tibor F. Tóth, potom odovzdal tlačiarenskú kópiu maľby *Gyulu Benczúra Zajatie Františka II. Rákócziho v roku 1701* riaditeľovi Alimu Kabulovi.[46]

Nakoniec je potrebné uviesť, že je dôležitým neopomenuteľným faktom, že tradícia v Rodošte a jeho okolí dodnes zachovala pamiatku Maďarov: popri Maďarskej ulici v Rodošte je napr. chotárna časť pri meste Hayrabolu s názvom Príbytok Maďarov, resp. v okolí mesta sa kravy nezvyklej farby nazývajú maďarské kravy, kone veľkých rozmerov sa nazývajú maďarskí vojaci.[47]

Zhrnutie

Ak preskúmame priebeh kuruckej emigrácie v Turecku, znovupochovania aj zachovanie uhorských pamiatok v Turecku, je zrejmé, že politika mala vždy silný vplyv na udalosti a kultúrne snahy sa nie vždy podarilo vytrhnúť zo závislosti na aktuálnej politike. Je však faktom, že bez silnej štátnej/vládnej podpory nie je možné zachrániť, resp. zachovať súbor historických pamiatok značnej kultúrnej hodnoty. Bez štátneho zásahu by sa nebol uskutočnil ani prevoz telesných pozostatkov Františka II. Rákócziho a jeho druhov do vlasti.

Znovupochovanie Rákócziho a jeho druhov, taktiež Imricha Thökölyho a Heleny Zrínskej na území Uhorska sa konalo v rámci Monarchie. Keď s tým napokon panovník v danej politickej situácii súhlasil po prieskumoch a výzvach, trvajúcich dlhé desaťročia, vyjadrujúc tým svoju priazeň a ústretovosť, uhorský predseda vlády sa snažil využiť znovupochovanie v kritickej politicko-hospodárskej situácii krajiny na demonštráciu jednoty národa. Je však nesporné, že väčšina ľudí prežívala tieto udalosti s úprimným dojatím. Záchrana rodoštského domu Rákócziho tiež dobre zapadla do aktuálnej politickej situácie: vznikom samostatného maďarského Ministerstva zahraničných vecí bolo potrebné vybudovať nové vzťahy, vlastný systém kontaktov. Do revíznej politiky taktiež patril prieskum a zachovanie maďarských historických pamiatok. Udalosti po roku 1945 boli asi menej ovplyvnené politikou. Je potešeniahodné, že Turecko, resp. súbežne napr. samospráva Rodošta alebo Izmitu, považuje za dôležité zveľaďovanie tamojších maďarských pamiatok. Za takéto môžeme považovať predovšetkým Maďarskú ulicu v Rodošte, najmä tamojšie múzeum, ale aj Rákócziho studňu, pôvodný hrob Imricha Thökölyho v Izmite, resp. kostol Saint Benoît v Istanbule, ale aj cintorín vo Feriköy. Úcta a starostlivosť o tieto pamiatky sú vzorným výsledkom medzinárodnej spolupráce, ba výsledkom takej pozornosti, ktorá pravdepodobne vyvráti nie príliš optimistický výrok Juraja Klapku: „Takmer neverím, že Maďari, ktorí už

[46] TÓTH T. – KATONA CS., *Magyar delegáció*. Podrobný referát uvádza ďalej: SERES I., *Thököly Imre*.
[47] SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 35.

navštívili, alebo z času na čas prichádzajú do Konštantínopola na návštevu, považovali alebo považujú za dôležité uctiť si nesmrteľnú pamiatku týchto dvoch zosnulých velikánov pri ich hrobe, tichou modlitbou alebo aspoň úctivým pohľadom spomínania."[48]

Literatúra:

Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873-1906). (Ed.) HALÁSZ HAJNAL – KATONA CSABA – ÓLMOSI ZOLTÁN, Budapest 2004.

F. TÓTH TIBOR – KATONA CSABA, Magyar delegáció látogatása Törökországban Thököly Imre halálának 300. évfordulóján, Levéltári Szemle, 55/4, 2005, p. 84–86.

KINCSES KATALIN MÁRIA, „Minden különös ceremónia nélkül". A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala, Hadtörténelmi Közlemények 116, 2003, p. 46-76.

KLAPKA GYÖRGY, Emlékeimből, (Ed.) KATONA TAMÁS, Budapest 1986.

KÖPECZI BÉLA, A Tököly- és Rákóczi-hamvak felkutatása Törökországban, Magyar Tudomány, ???/10, 2006, p. 1205–1210.

FRANÇOIS LOBRY, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak hazaszállítása, (Ford.) Nagy Gyuláné, [Brüsszel] 1974.

Macar Millî Arşivi Türk–Macar ilişkilerinin geliştirilmesinden yana — A Magyar Országos Levéltár a török–magyar kapcsolatok bővítéséért, Török Füzetek, 2001/3, p. 10–14.

MARTÉNYI ÁRPÁD, Beszámoló a Rodostó Alapítvány és a Rákóczi Szövetség közös szervezésében megvalósuló rodostói megemlékezésről, 2003. 05. 07.–05. 16. www.rakocziszovetseg.hu/programok/2003_full/programok_rodosto.htm

NAGY FERENC, Egy sajátos kultúrdiplomácia: A rodostói Rákóczi-ház megmentése, Levéltári Szemle, 54, 2004, p. 58–63.

R. VÁRKONYI ÁGNES, Thaly Kálmán és történetírása, Budapest 1961.

R. Várkonyi Ágnes, Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről, Magyar Tudomány, ???/10, 2006, p. 1215.

SAINT BENOÎT, Les cendres du prince Rákóczi dans l'Église des Lazarites á Constantinaple, Constantinaple 1906.

SERES ISTVÁN, A törökországi bujdosók sírhelyei és a magyar tudóstársadalom, Magyar tudomány, ???/ 12, 2006, p. 1464.

SERES ISTVÁN, Rákóczi Rodostója, História, 26/1, 2004, p. 34–35.

[48] KLAPKA GY., *Emlékeimből*, p. 394.

SERES ISTVÁN, Thököly Imre és Törökország/ISTVÁN SERES, İmre Thököly ve Türkiye, Budapest, 2006, p. 252–257.

MEHMET SEREZ, Tarihte Türk–Macar Ilişkileri. II. Rakoczi Ferenc ve Mikes Kelemen'in Türkiye mektuplari, Tekirdağ 2001.

SYLVESTER LAJOS, Törökországi portyán, Honismeret, 29/7, 2001, p. 105–108.

SZÉCHENYI ISTVÁN, Napló, (Ed.) OLTVÁNYI AMBRUS, Budapest 1982.

THALY KÁLMÁN, Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc hamvainak föltalálása, Budapest, 1893.

Török Füzetek, 2000. Különszám. Rendkívüli kiadás Orbán Viktor, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke és felesége, Lévai Anikó törökországi hivatalos látogatása alkalmából (Ankara, Isztambul, Tekirdağ (Rodostó) 2000. május 24–27.)

Od poltury k libertášu

János Buza

So znalosťou mincí Františka II. Rákócziho by sme pod názvom „Od obyčajných poltúr po kurucké poltury“ taktiež mohli načrtnúť cestu vedúcu po hromadné vydávanie medených mincí povstania. Nech je to akokoľvek prekvapujúce, mince s názvom „poltura“, slabej kvality, vyrábané skôr z medi ako zo striebra boli vyrábané aj v dobách dávno pred Rákócziho povstaním. „Poltury“, t.j. peniaze o hodnote 1,5 poľského groša boli v obehu v Poľsku už o dobré storočie pred kuruckým povstaním, ale identifikácia peňazí s infláciou, tzv. „poltúr“ nenastalo ani v maďarskej, ani v slovenskej literatúre histórie financií.

Predchodcovia dnešných numizmatikov a historikov hospodárstva môžu byť pokarhaní, spolu s autorom tohto článku za to, že nebrali (sme) dostatočne do úvahy výsledky bohatých poľských výskumov histórie financií.

Za rok vzniku slova „poltura“ sme považovali rok vydania poltúr v Poľsku (1614), aj keď toto označenie peňazí mohlo byť značne známe už aj v posledných desaťročiach 16. storočia a v roku 1598 už bolo slovo dokázateľne prítomné v poľštine. Sejm totiž v roku 1598 rozhodol o zákaze poltury, a v roku 1600 boli líca a ruby zakázaných peňazí vytlačené v Krakove. Rytiny uvedené pod názvom „POŁTORAKI” jednoznačne dokazujú, že mince zvané „półtoraki” na konci 16. storočia neboli vyrobené v Poľsku, ale prevažne šlo o 3-grajciare zo Svätej ríše rímskej, resp. groše akceptované v rovnakej hodnote. Zo severonemeckých grošov, ak dosiahli zákonnú medzu, podobne ako 3-grajciare, 24 grošov malo hodnotu jedného toliara, resp. jedného ríšskeho toliara, na ktorom bola uvedená nominálna hodnota 72 grajciarov.

Číslo 3, označujúce nominálnu hodnotu trojgrajciarov, umiestnili miestami medzi písamenami kruhového nápisu, obyčajne však na ríšskom jablku a podobne aj číslo 24 (odkaz na 1/24 toliara) bolo umiestnené v ríšskom jablku.

Mince označené pojmom „półtoraki“ na výtlačku z Krakova z roku 1600 vykazovali mimoriadne vysoké kvalitatívne rozdiely a v závislosti od ich hodnoty sa klasifikovali do 5 skupín. Hodnota „ríšskych poltúr“, označených číslom „24“ bola považovaná za rovnakú ako 1,5 poľského groša a nemali výhrady voči ich používaniu. Ostatné sa však snažili vylúčiť z obehu peňazí pri ťarche konfiškácie a tiež upozornili na to, že tí, ktorí budú tieto peniaze akceptovať, môžu utrpieť stratu. Miera straty bola 5,5% až 21%, teda ten, kto sa nedokázal včas zbaviť najslabších trojgrajciarov, ten si mohol v kráľovských mincovniach vymeniť zahraničné mince slabej kvality na zákonné poľské platidlá pri strate pätiny nominálnej hodnoty.

Je však známe aj to, že v Svätej ríši rímskej vzniklo predtým mnoho takých nariadení, ktoré označovali za slabé práve poľské peniaze a zakazovali ich dovoz, resp. ich hodnotu stanovovali nižšie, než akú mali v obehu (nie na základe nominálnej hodnoty ale na základe ich skutočného obsahu striebra).

V tomto bode môže vzniknúť myšlienka, že uznesenie sejmu z roku 1598 môže byť takým protikrokom, ktorý nebol riadne odôvodnený a neopodstatnene potlačil ríšske mince, na prvom mieste 3-grajciare.

Pre odstránenie pochybností stačí si nalistovať obšírny materiál monumentálnej publikácie J. Ch. Hirscha, z ktorej je zrejmé, že od 70-tych rokov 16. stor. do začiatku 17. stor. sa často formulovali také nariadenia, resp. zapísali obavy vo forme analýzy situácie a návrhov, ktoré hovorili proti rôznym minciam zlej kvality, medzi inými 3-grajciarom (tieto boli na poprednom mieste v zoznamoch). Po mnohých miestnych nariadeniach cisár Rudolf vo svojom mandáte z roku 1596 zakázal obeh zlých peňazí – polbatzenov, 3-grajciarov a obyčajných grajciarov, resp. pfennigov. Cisárske nariadenie vydané v Prahe predchádzalo poľskému uzneseniu dva roky a podobne ako sejm, aj toto zakázalo 3-grajciare. Takmer rovnako staré dva právne zdroje sa časom prejavili ako neúčinné.

Decentralizovaná výroba mincí v Svätej ríši rímskej umožnila svetským a cirkevným mocným osobám, fyzickým a právnickým osobám, aby vydávali vo svojich mincovniach prevádzkovaných v nájomnom systéme mince čoraz horšej kvality. Nech už sa odborníci kontrolujúci kvalitu peňazí ozývali akokoľvek často, naďalej pokračoval výkup, tavenie dobrých peňazí (najmä veľmi hodnotných, cca. 2,5 dkg vážiacich toliarov) a ich zlievanie s meďou. Z nekvalitných zliatin vytvárali čoraz nehodnotnejšie mince. Následkom zhoršovania peňazí rástol kurz zlatých – rôznych dukátov a florénov – ako aj toliarov a na trhu sa nutne dostavilo zvyšovanie cien. Nebolo náhodou, že čoraz viac vtedajších ľudí sa sťažovalo na ceny.

Vlny hroziace zrútením finančného hospodárstva Svätej ríše rímskej prekročili hranice cisárstva a bolo čoraz ťažšie sa brániť voči prílivu zlých peňazí.

Poldruha desaťročia po uznesení snemu, zakazujúceho obeh 3-grajciarov zlej kvality, v roku 1614 sa začalo vydávanie už naozaj poľských poltúr. Poľské kópie 3-grajciarov ríšskeho pôvodu nezapadli v zmysle odborného hodnotenia neskorších dôb do poľského peňažného systému. Pôvodne to mali byť obchodné mince, ktoré mali vyriešiť platobné problémy v sliezskej výmene tovarov. V Bydgoszczi sa od roku 1614 vyrábali mince s názvom półtorak, ako to dokazuje 33 verzií vydaných za prvý rok. Emisia vrcholila pravdepodobne v roku 1623, kedy sa len v mincovni v Bydgoszczi vyrobilo neskutočné množstvo! – Viac ako 300 miliónov exemplárov. Hypotetické celkové množstvo z obdobia rokov 1623 až 1627 prekročilo 760 miliónov, k čomu treba pripočítať to, že teraz sa už poľské mince półtorak neobmedzovali iba na kráľovské mincovne poľskej koruny. Krátky čas sa vyrábali aj vo Vilniuse a

v Rige okupovanej Švédmi, neskôr ich vyrábali aj pruské, švédske, sliezske a iné mincovne.

Po vydaní v roku 1619 a v roku 1623 bol obsah striebra v poľských poltúrach znížený, avšak zhoršenie ich kvality nebolo až také dramatické, aby sa skutočné poľské mince museli viniť z výslovne závažných peňažných problémov 20-tych rokov 17. stor.

Rok nariadenia	**Krakovská marka/ks**	**Čistota** ‰	**Brutto hmotnosť** (g)	**Netto hmotnosť** (g)	**% zmena netto hmotnosti** (100% = 1614)
1614	128	469	1,576	0,739	100,00
1619	164	406	1,230	0,500	67,66
1623	168	375	1,201	0,450	60,89
1652 (litovské!)	200	375	1,009	0,378	51,15
1658	185,7	281	1,087	0,306	41,41

Hmotnosť a čistota poľskej poltury (półtorak) v rozmedzí rokov 1528 až 1664

V uhorských zdrojoch 20-tych rokov 17. stor. sa mince zvané poltura spomínajú mimoriadne často, ich prívlastkové verzie sa taktiež objavujú v hojnom počte. Sčasti následkom frekvencie došla maďarská odborná verejnosť k omylu, keď označila poľské poltury za priamu príčinu pokazenia peňazí v Uhorsku v roku 1620. Niet pochýb, že slovo poltura je poľského pôvodu, ale toľko poltúr, koľko poznáme z uhorských zdrojov vydaných na začiatku 20-tych rokov 17. stor., nikdy nevyrábali v Poľsku. (Tu treba poznamenať, že archívne zdroje mesta Košice poznajú veľmi veľký počet variantov mien poltúr).

Na základe predchádzajúcich výskumných výsledkov je možné prívlastkové poltúry klasifikovať podľa veku (na staré a nové); farby (na biele a hnedé); rozmerov (na malé a veľké – sem patrí prirodzene aj prívlastok „starý“); kvality (na dobré a zlé); a pôvodu (na uhorské, sedmohradské, resp. poľské; sem patria /podľa výsledkov nových zistení/ políturý zvané bitkóczi /bydgoszczské/, brigai /brzegské/, keresztes /kluczborkské/ a oli /oławské/). Z posledne menovaných boli nepochybne poľské mince iba poltúry bydgoszczské, ostatné boli sliezske. Masovo rozšírené boli poltúry oławské (z mesta Ohlau/Oława), menej časté boli brzegské (z mesta Brieg/ Brżeg) a ojedinele sa našli aj poltúry kluczborkské (z mesta Kreuzburg/Kluczbork). Kniežatá Lehnice a Brzegu boli v roku 1606 a 1607 pokarhané za masovú emisiu 3-grajciarov zlej kvality. Na začiatku 20-tych rokov 17. stor. sa potom v Sliezku začala bezmedzná výroba zlých 3-grajciarov a keďže na západ od Sliezska už podnikli kroky pre zamedzenie kazenia peňazí, obrovské množstvá nekva-

litných peňazí, 3-grajciarov, mylne označovaných za poltury si našli cestu na východ.

Vynikajúci znalec finančných záležitostí Svätej ríše rímskej, Zacharias Geizkofler, vo svojich memoároch mimoriadne bohatých na rôzne aspekty už v roku 1607 poukázal na to, že v Uhorsku nepoznajú väčšiu časť peňazí používaných v ríši, okrem iného ani 3-groše. V inej súvislosti mal za to, že 3-grajciar by sa mal počítať za 3 uhorské denáre, no napriek tomu v období rokov 1617 až 1620 bol v Uhorsku výmenný kurz poltury všeobecne (t.j. bez označenia pôvodu) 4,5 denára. Keďže (ako sme to uviedli vyššie) za názvom poltura sa neskrývali len rôzne poľské mince, ale aj rôzne 3-grajciare, na začiatku tridsaťročnej vojny boli inflačné mince v Uhorsku nadhodnotené najmenej o 50% a tým sa ich dovoz stal lákavým.

Hojnosť inflačných 3-grajciarov zvaných poltury a nimi spôsobené zvyšovanie cien trvalo do jari roku 1623, kedy sa zo 4,5, resp. 4 denárov zmenil ich kurz na 1 denár. Drastická, no oprávnená devalvácia zničila na niekoľko rokov aj dôveru v poľské poltury.

Po rokoch, kedy sa zlé peniaze dostali z obehu a od prelomu rokov 1625 a 1626 sa opäť razili hodnotné uhorské denáre, postupne sa vytvorila dôvera v skutočné poľské poltury. K tomu prispelo aj to, že v období rokov 1627 až 1650 bolo v Poľsku pozastavené razenie poltúr, ich množstvo nerástlo a nemohli spôsobiť problémy v obehu.

Ich kurz bol síce rozdielny v jednotlivých častiach krajiny (v Dolnom Uhorsku bol ich kurz 2,5 denára, v Hornom Uhorsku a v Sedmohradskom kniežatstve sa stal zaužívaný kurz 3 denáre), tieto kurzy sa desaťročia nemenili. Poltury o hodnote poldruha poľského groša a ich násobky, mince o hodnote III a VI poľských grošov boli akceptované aj na Turkami okupovanom území. Ba čo viac, keď v roku 1640 nastal nedostatok mincí v Osmanskej ríši, poltury sa stali vyhľadávanými mincami na okupovanom území.

2,5, resp. 3-denárový kurz poltur však umožňoval daňové úniky, preto v roku 1659 žiadali stavy[1] od panovníka vybaviť, aby „...Turci susediaci s danými územiami akceptovali od nešťastného národa platiaceho dane poltury v hodnote akceptovanej v danej časti krajiny.“ Požiadavka stavov bola opodstatnená aj preto, lebo poltury so zníženým obsahom striebra sa od roku 1658 razili opäť vo veľkom.

V 60-tych rokoch 17. stor. sa v Dolnom Rakúsku a Česku snažili chrániť proti polturám horšej kvality devalaváciami. Keďže tzv. „dobrých peňazí“ (zlatých a toliarov) bolo v Strednej Európe čoraz menej, z mincí so zníženou hodnotou (z grajciarov, denárov a poltúr) sa pri výrube daní počítalo čoraz viac. Viacero stolíc (v literatúre sú dobré známe príklady Pešti a Gemera) nariadilo výsluch svedkov, od ktorých sa snažili získať informácie o tom, či

[1] Pre úplné znenie zákona č. 13 z roku 1659 pozri: Corpus Iuris Hungarici, p. 144–145.

Turci akceptujú poltury v daniach a ak áno, koľko denárov sa počíta za jednu polturu, resp. koľko poltúr chcú za jeden zlatý, resp. toliar.

Značné rozšírenie poltúr a ich násobkov potvrdzujú kurzy vydané v severovýchodnej časti krajiny, napr. Šarišská stolica stanovila kurz poltury na jar roku 1666 ako 3 denáre, resp. stanovili aj kurz mincí o hodnote 10 a 4 poltúr, resp. dutky. Peniaze za 4 poltúry boli poľské VI-groše (šestáky/szóstak), kým dutka bol poľský III-groš (trojak). Poľské mince o hodnote 10 poltúr sa nerazili, v Uhorsku sa tak ľudovo označovali XV-grajciare razené hromadne od roku 1659 v Rakúsku, resp. od roku 1661 v Kremnici a to preto, lebo pri platbe daní sa XV-grajciare počítali za 10 poltúr.

Pravdepodobne boli poľskými peniazmi groše o hodnote 12 poltúr, po poľsky złotowka (tymf), ktoré boli vydané pri nominálnej hodnote XXX poľských grošov, no v skutočnosti obsahoval iba striebro v hodnote 18 grošov, preto jeho započítanie ako 12 poltúr bolo úplne v poriadku (18:1,5 = 12). Je veľmi pravdepodobné, že X a XX poltúrové mince kuruckého obdobia boli vytvorené s prihliadnutím na výzor poľskej złotówky o hodnote XXX grošov.

Z dôvodu obšírnosti témy odhliadneme od rozpisu tých čiastkových a celých toliarov a mincí podobných toliarom, ktorých hodnota sa prepočítavala na poltury v poslednej tretine 17. storočia, resp. na začiatku 18. storočia a ľudovo sa tiež označovali ako viacnásobné polturové toliare.

Ak sú v zdrojoch uvedené pomerne veľké obnosy „polturových peňazí“ bez detailov v „uhorských zlatých“, t.j. v 100 denárových komorských či výpočtových zlatých, tak boli polturové peniaze zberným pojmom, teda v konkrétnej sume mohli byť nielen poltury ale aj násobky poltúr a iné mince prepočítavané na poltury.

Rozšírenie poltúr dokazujú odmeny nádenníkov a ceny vozov, resp. produktov, udávané v polturách, ktoré boli známe od banských miest po vinohradnícku oblasť Tokaj. Štatúty mestečiek (od Szombathelyu po Miskovec) potvrdzujú, že občas sa platobné povinnosti stanovovali v polturách.

Po takmer úplnej likvidácii výroby denárov v Uhorsku a následnom rozšírení mincí o hodnote grajciarov, či poľských peňazí (v tom čase už bol obeh poltúr v Hornom Uhorsku a v Sedmohradsku značný, trval už vyše storočia) začal Leopold I. v roku 1695 vydávať strieborné poltury. František II. Rákóczi nariadil spočiatku iba výrobu strieborných poltúr a nebol to úmysel kniežaťa, že sa jeho poltury vydané vo veľkom množstve zmenili na medené mince.

Rákóczi si patrične uvedomoval malé zisky baníctva ušľachtilých kovov a očakávané hospodárske, resp. technické ťažkosti nútenej emisie a obehu medených mincí: „Zlaté a strieborné doly, ktoré boli prevádzkované vo viere, že sa tam nájdu bohaté žily, takmer nevrátili náklady. Lepší výsledok bolo možné čakať len od medených dolov. Ale ak by som bol medené peniaze dal

vyrábať podľa ich vnútornej hodnoty, to by nepostačovalo pre obchody a kvôli mimoriadnej hmotnosti by sa ani používať nemohli.“[2]

Jeden z radcov rady zvanej Consilium Oeconomicum uviedol názorný príklad, keď upozornil na nutnosť zvýšenia obratu medených mincí a obojstrannej akceptácie – popri trhu aj pri platbe daní. „Vaša výsosť zmýšľa múdro, po prvé, medené peniaze, ktoré sa vydajú na potreby tohto vojenského ťaženia, nesmú byť iba vydané a distrahované; musia sa aj vrátiť do kasy krajiny a vo forme určitého obehu musia obiehať medzi obyvateľmi krajiny.“[3] K slovám bystrého člena strednej šľachty treba pridať toľko, že problémy spôsobené medenými mincami prirodzene nie je možné obmedziť na územie kuruckého štátu a jeho trvanie. Príklady by sme našli v 16. až 17. storočí od Španielska cez vyššie uvedenú infláciu Svätej ríše rímskej až po moskovské medené povstanie.

Na základe výskumu z histórie financií konaného v neskorších dobách môžeme povedať, že nedostatok peňazí, presnejšie nedostatok dobrých peňazí, nastal postupne počas takmer polstoročia pred povstaním a nebol obmedzený iba na niektoré časti krajiny. Počas tejto doby sa rozdiely vývoja hospodárstva medzi Západnou a Východnou Európou už stáročia nielenže nezmižovali, ale rástli.

Vzájomné vojny ríš iba prehlbovali ťažkosti a ani na to nesmieme zabudnúť, že vojnová konjunktúra trvajúca niekoľko desaťročí sa pre užšie stanovený región (Uhorsko a Poľsko) ukončila Vestfálskym mierom. Omnoho menej mincí, hodnotných toliarov prúdilo zo západu na východ.

Keď na konci storočia prešli ťarchy vojny vedenej za účelom oslobodenia od jarma Osmanskej ríše na krajinu s oslabeným hospodárstvom, značná časť vtedajších ľudí z toho vinila viedenský dvor. Ani Rákóczimu neboli tieto myšlienky cudzie, ale jeho ušľachtilé myšlienky o (ne)rozvinutosti našich miest a meštianstva taktiež potvrdzujú jeho znalosti historického dedičstva: „Štvrtý stav krajiny, teda kráľovské mestá boli podobnými svedkami rakúskej nadvlády. Ich chudoba, malý počet mešťanov, neskúsenosť v priemysle a absencia remeselníctva ukázali, že táto krajina dospela do stavu sirôt a majetok sirôt teraz prehýria nevlastní rodičia. Vernosť a láska mešťanov je dostatočná, ale ich chudoba predstavovala len skromnú pomoc. Oni sami boli len agenti vratislavských a gdanských obchodníkov, dokázali sa uživiť iba službami.“[4]

---

[2] RÁKÓCZI F., *Emlékiratok,* p. 113.

[3] „Másképpen megyen ad infinitum, vilecálni fog, jün bé néminemő lehetetlenség, hogy valaha in valore currenti visszaváltassék, és ha azidő alatt az fejér pénz talál elrejtődni, félő, a haza végtére úgy ne maradjon, mint ama vér nélkül való test.” [Inak to pôjde ad infinitum, pokazí sa a bude nemožné, aby sa ešte niekedy započítali in valore currenti, a ak dovtedy zmiznú biele peniaze, obávam sa, že vlasť zostane ako telo bez krvi.] Slová Alexandra Platthyho cituje: BÁNKÚTI I., *A kuruc függetlenségi háború*, p. 76.

[4] RÁKÓCZI F., *Emlékiratok,* p. 112.

Literatúra:

ACSÁDY IGNÁC, Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században, Budapest 1889.

BÁNKÚTI IMRE, A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái. (1703–1711), Budapest 1991.

SIEGFRIED BECHER, Das österreichische Münzwesen vom Jahre 1524 bis 1838, Wien 1838. Bd. I.–II.

Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről, (Szerk.) MAKKAI LÁSZLÓ, Budapest 1980.

BLASKOVICS JÓZSEF, Gömör az oszmán-török uralom idején, Új Mindenes Gyűjtemény 2, 1983, s. 8–33.

BLASKOVICS JÓZSEF, Rimaszombat és vidéke a török hódoltság korában, Bratislava 1995.

JOZEF BLAŠKOVIČ, Türkische historische Urkunden aus Gemer, Asian and African Studies 8, 1972, s. 74–83.

BUZA JÁNOS, A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században, Történelmi Szemle 20, 1977, s. 73–108.

BUZA JÁNOS, A török kori Magyarország gazdaságtörténete, in: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig, (Szerk.) HONVÁRI JÁNOS, Budapest 2000(4) s. 81–159.

BUZA JÁNOS, Geldwertverhältnisse bei der monetären Integration und Desintegration im Geldverkehr Ungarns während der Türkenzeit, in: Bayern – Ungarn 1000 Jahre. Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Vorträge der Tagung „Bayern und Ungarn im Mittelalter und in der frühen Neuzeit" in Passau 15. bis 18. Oktober 2000. (Hrsg.) HERBERT W. WURSTER – MANFRED TREML – RICHARD LOIBL, Passau–Regensburg 2001, s. 137–153.

BUZA JÁNOS, Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza, Századok 134, 2000, s. 881–912.

BUZA JÁNOS, Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztiában (A „polturás garasok" ma- gyarországi forgalmához a XVII. század második felében.), Numizmatikai Közlemények, 90–91, 1991–1992, s. 133–146.

BUZA JÁNOS, Még egyszer a polturákról. Pénztörténeti tévutunkról helyes irányba, Századok, 142, 2008, s. 967–998.

BUZA JÁNOS, Török kori pénzértékviszonyok egy Gömör megyei tanuvallatás tükrében, Numizmatikai Közlemények, 85–86, 1985–1986, s. 61–68.

BUZA JÁNOS, A török kori Magyarország gazdaságtörténete, in: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig, (Szerk.) HONVÁRI JÁNOS, Budapest 2000, s. 81–159.

Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1657–1740. évi törvénycikkek, (Szerk.) MÁRKUS DEZSŐ, Budapest 1900.

FODOR PÁL, Az oszmán pénzrendszer 16. századi válságáról: Megjegyzések az 1585/89. évi leértékelésről, Aetas, 14, 1999, s. 27–40.

GEBEI SÁNDOR, A Romanov-uralom konszolidációjának néhány problémája (Az első Romanovok gazdasági, pénzügyi intézkedései), Századok, 114, 1980, s. 52–70.

GECSÉNYI LAJOS, Handelsbeziehungen zwischen Ungarn und den süddeutschen Städten am Anfang der Frühen Neuzeit, in: Bayern – Ungarn 1000 Jahre. Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Vorträge der Tagung „Bayern und Un-garn im Mittelalter und in der frühen Neuzeit" in Passau 15. bis 18. Oktober 2000, (Hrsg.) HERBERT W. WURSTER – MANFRED TREML – RICHARD LOIBL, Passau–Regensburg 2001, s. 121–136.

GEDAI ISTVÁN, Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században, in: A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 22–23. Miskolc 1985, s. 37–50.

RUDOLF GEYER, Münz- und Geldgeschichte seit der Mitte des 14. Jahrhunderts, in: Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich, (Hrsg.) Pribram, Alfred Francis (= Veröffentlichungen des Internationalen wissenschaftlichen Komitees für die Geschichte der Preise und Löhne. Österreich 1), Wien 1938, s. 1–84.

GYÖNGYÖSSY MÁRTON, Altin, akcse, mangir … oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon, Budapest 2004.

GYÖNGYÖSSY MÁRTON, Nyugat-Magyarország kora újkori pénzforgalma, Soproni Szemle, 58, 2004, 329–362.

HAIN GASPAR, Die Leutschauer Kronik des Gaspar Hain. Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeitbeschreibung, (Hrsg.) BAL JEROMOS – FÖRSTER JENŐ – KAUFFMANN AURÉL, Lőcse 1910.

HEGYI KLÁRA, A török hódoltság és pénzforgalma, Numizmatikai Közlemények, 87–88, 1987–1988, s. 77–84.

WOLFGANG HESS – DIETRICH KLOSE, Vom Taler zum Dollar 1486–1986, München 1986.

JOHANN CHTISTOPH HIRSCH, Des Teutschen Reichs Münz-Archiv, Nürnberg 1756.

LEONHARD WILLIBALD HOFFMANN, Alter und neuer Münz-Schlüssel, oder Beantwort- und Eröffnung CCXXII. Curioser Fragen das Münzwesen betreffend, Nürnberg 1683.

EDUARD HOLZMAIR, Geld und Münze unter Kaiser Leopold I., Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 60, 1952, s. 238–250.

HORVÁTH TIBOR ANTAL, A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között, Numizmatikai Közlemények, 58–59, 1959–1960, s. 33–50.

HORVÁTH TIBOR ANTAL, A tallér értékváltozásai 1542–1700 között. Numizmatikai Közlemények, 62–63, 1963–1964, s. 25–50.

HUSZÁR LAJOS, A bitkowsky poltura, Numizmatikai Közlemények, 84–85, 1983–1984, s. 69–71.

HUSZÁR LAJOS, Bethlen Gábor pénzei, Kolozsvár 1945.

HUSZÁR LAJOS, Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657, Budapest 1975.

HUSZÁR LAJOS, A kuruckor érmészete, in: Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára, (Szerk.) LUKINICH IMRE, Budapest 1934, I. köt. s. 391–412.

HUSZÁR LAJOS, A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században, Numizmatikai Közlemények, 69–70, 1969–1970, s. 57–62.

HUSZÁR LAJOS, Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute, Budapest–München 1979.

HUSZÁR LAJOS, Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban, in: DÁNYI DEZSŐ – ZIMÁNYI VERA, Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig, Budapest 1989. s. 23–63.

HUSZÁR LAJOS – PAPP FERENC – WINKLER JUDIT, Erdélyi éremművesség a 16–18. században, Bucureşti 1996.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR, Pénzforgalom és pénzértékek Kecskeméten 1662–1711., in: IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR, Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások, Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét, 1985., s. 9–146.

HELMUT JUNGWIRTH, Corpus Nummorum Austriacorum (CNA), Bd. V. Leopold I.–Karl VI. (1657–1740), Wien 1975.

KAHLER FRIGYES, Tizenkét 16–18. századi pénzlelet numizmatikai értékelése, Numizmatikai Közlöny, 91–92, 1991–1992, s. 147–158.

ŠTEFAN KAZIMÍR, Menový vývin na Slovensku v rokoch 1630–1703, Slovenská Numismatika, 6, 1980, s. 145–176.

ŠTEFAN KAZIMÍR, Mincovanie v Bratislave v 17. a 18. storoči, Numismatické Listy, 35, 1980, s. 100–108.

ŠTEFAN KAZIMÍR, Polish coins in east Slovakia in the 16th and 17th centuries, Studia Historica Slovaca, 3, 1965, s. 112–134.

ŠTEFAN KAZIMÍR, Vývoj reálnej hodnoty drobných strieborných mincí na Slovensku v rokoch 1526–1711., Numismatický sborník 8, 1964, s. 171–216.

ŠTEFAN KAZIMÍR – JOZEF HLINKA, Kremnická mincovňa 1328–1978, Kremnica 1978.

HERMANN KELLENBENZ – ROLF WALTER, Das Deutsche Reich 1350–1650, in: Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 2. Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ausgehenden Mittelalter bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts, (Hrsg.) HERMANN KELLENBENZ, Stuttgart 1986, s. 822–893.

KEMÉNY LAJOS, A magyar valuta történetéből, Századok, 44, 1910, s. 231–234.

KEREKES GYÖRGY, Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619–1629, Kassa 1943.

KEREKES GYÖRGY, Kassa város jegyzőkönyveiből, Történelmi Tár 9, 1908, s. 85–118.

KEREKES GYÖRGY, Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró üzleti-, köz- és családi élete 1573–1635., Budapest 1902.

KASPER RYTKIER – RYSZARD KIERSNOWSKI, Wizerunek y szacunek mynic wszelakich cudzoziemskich jáko które w Koronie Polskiéy bráné y wydawáné bydz máią, Warszawa 1965.

CHARLES P. KINDLEBERGER, The Economic Crisis of 1619 to 1623, The Journal of Economic History, 51, 1991, s. 149–175.

MAX KIRMIS, Handbuch der polnischen Münzkunde, Posen 1892.

NIKLOT KLÜßENDORF, Der Münzschatz von Herborn zur Kipperzeit in der Grafschaft Nassau-Dillenburg, Marburg 1989.

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN, Corpus statutorum Hungariae municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, Budapest 1897.

PÉCH ANTAL, Alsó-Magyarország bányamívelésének története, III. 1650–1750, Budapest 1967.

MARTIN KÖRNER, Gold- und Silbermünzen in der schweizerischen Geldzirkulation des 16. und 17. Jahrhunderts, Numizmatikai Közlemények, 83–84, 1983–1984, s. 43–52.

ANDRZEJ MIKOŁAJCZYK, Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens, Łódź 1988.

ANDRZEJ MIKOŁAJCZYK, Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII., Łódź 1980.

NÉMETH ISTVÁN, H., Várospolitika és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség) 1-2., Budapest 2004.

JOHANN NEWALD, Die lange Münze in Österreich. Ein Beitrag zur österreichischen Finanz- und Münzgeschichte, Numismatische Zeitschrift, 13, 1881, s. 88–132.

GEOFFREY PARKER, Die Entstehung des modernen Geld- und Finanzwesens in Europa 1500–1730., in: Europäische Wirtschaftsgeschichte, Bd. 2. Sechzenhtes und siebzehntes Jahrhundert, (Hrsg.) CARLO M. CIPOLLA – KNUT BORCHARDT, Stuttgart–New York 1979. s. 335–379.

PAULINYI OSZKÁR, The Crown Monopoly of the Refining Metallurgy of Pecious Metals and the Technology of the Cameral Refineries in Hungary and Transilvanian in the Period of Advanced and Late Feudalism (1325–1700) with Data and Out-put, In: Precious Metals in the Age of Expansion, (Hrsg.) HERMANN KELLENBENZ, (= Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte 2.) Stuttgart 1981, s. 27–39.

GÜNTHER PROBSZT, Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918, Wien–Köln–Graz 1983.

BERNHARD PROKISCH, Der Münzfund von Aigen (Niederösterreich), Vindobona docet. 40 Jahre Institut für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien, Numismatische Zeitschrift, 113–114, 2005, s. 415–436.

PURJESZ ISTVÁN, A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében, Levéltári Közlemények, 1958. 173-199.

RÁKÓCZI FERENC, Emlékiratok, [Hn.] 1985.

FRITZ REDLICH, Die deutsche Inflation des frühen 17. Jahrhunderts in der zeitgenössischen Literatur. Die Kipper und Wipper, (= Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 6.) Köln–Wien 1972.

KONRAD SCHNEIDER, Bahrgeld im hamburgischen Nachlass- und Güterinventaren des 16. und 18. Jahrhunderts, Hamburger Beiträge zur Numismatik, 30–32, 1976–1978, s. 99–147.

Schrötter, Friedrich Freiherr von: Wörterbuch der Münzkunde. Berlin, 1970.(2)

FRANK C. SPOONER, L'Économie Mondiale et les Frappes Monétaires en France 1493–1680. Monnaie – Prix – Conjoncture IV., Paris 1956.

TÓTH PÉTER, Miskolci statutumok 1573–1758, (= Borsod-Abauj-Zemplén megyei levéltári füzetek 13.) Miskolc 1981.

TÓTH PÉTER – BORSI JÁNOS, Borsod vármegye statutumai (1578–1785), Miskolc 1989.

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA: Polgár vagy nemes? A kassai patricius–polgárok házassági–társadalmi kapcsolatai a XVII. században, in: Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére, (Szerk.) J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA, Piliscsaba 2001, s. 395–426.

Magyarország története 1526–1686. (Főszerk.) PACH ZSIGMOND PÁL, (Szerk.) R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1985.

R. VÁRKONYI ÁGNES, A török kiűzése. A Rákóczi-szabadságharc, in: Magyarország története 1686–1790, (Főszerk.) EMBER GYŐZŐ – HECKENAST GUSZTÁV, Budapest 1989. s. 83–98., 125–252.

ZIMÁNYI VERA, Bethlen Gábor gazdaságpolitikája, Századok, 115, 1981, s. 703–713.

ZIMÁNYI VERA, Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650, Budapest 1976.

A Rákóczi-család és Kassa

Várkonyi R. Ágnes

Kassán minden bizonnyal ötéves korában járt először és ma már egy évszázada, hogy a dómban alussza örök álmát. Közben rövidebb-hosszabb időt töltött Felső-Magyarország fővárosában, és elhagyva hazáját megmaradt a szakadatlan gondolati kapcsolat. Több mint három évszázada folyik az eszmei párbeszéd a város és a fejedelem között.

Szűken értelmezve a családi kapcsolat egyszerű: Kassán a jezsuiták templomában helyezték örök nyugalomra édesapját I.Rákóczi Ferenc fejedelmet és nagyanyját, Báthory Zsófia fejedelemasszonyt, II.Rákóczi György fejedelem hitvesét. A Dómban vele együtt nyugszik édesanya, Zrínyi Ilona, és idősebb fia, Rákóczi József. Ez a családi kör azonban országos, sőt határainkon messze túlmutató történelmet sűrít magába. Mint a nap sugarait egybe gyűjtő lencse, a város gyújtópontja az itt élt és élő népek, magyarok, szlovákok, németek létét a Rákócziak révén is meghatározó históriai folyamatoknak.

Rákóczi viszonya Kassával több és lényegében más, mint amit a szokványos családi kapcsolat kifejezhet. Ha nem is választható el a kettő élesen egymástól, a család és a város meg amit a Rákóczi-szabadságharc néven ismert történelem Kassának adott. S amit Kassa adott és ad ma is a fejedelemnek. A következőkben ezt a bonyolult szellemi összefüggést, sőt kölcsönhatást vázolom.[1]

A város mindig jelen volt változatos életében. 1681: Báthori Zsófia temetése az általa alapított jezsuita templomban azért nevezetes, mert itt hallhatott először a rá váró uralkodói felelősségről. A végtisztesség a régi magyar temetések rendjét követte, a ravatal körül tizenkét kámzsás szegény, kezükben mécses, ahogy még a középkori Magyarország vonult át temetéseivel Mohács évszázadába. Gyászcímerek és zászlók idézik a család nagyjait, Báthory István lengyel királyt és a Rákóczi fejedelmeket. I.Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem 1677. augusztusi temetéséhez képest azonban a fejedelemasszony végtisztességet visszafogottabban és kevésbé ünnepélyesen rendezhették meg. [2] Viszont különleges búcsúztató beszéd hangzott el, kis füzetben

---

[1] Tanulmányunkban felhasználtuk az OTK A T 37638 számú kutatási program eredményeit. - Épen száz éve jelent meg: Szabó Adorján :11. Rákóczi Ferenc Kassa múltjában. Kassa 1906. - Az újratemetés alkalmából sok alkalmi beszéd és cikk érintette a témát. A szabadságharc történetével foglalkozó valamennyi munka megemlíti Kassát.

[2] Horváth Mihály:Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869 .19. - Pauler Gyula objektivitását hangsúlyozó elismerő kritikája: Századok, 3 (1869) 397-399. A korabeli temetések rendjéről: Radvánzsky Béla: Magyar családi élet és háztartás. Bp. 1879, III. köt. 365-389. - Thaly Kálmán: (.Rákóczi Ferenc halála és temetése .Századok 6 (1873) 661-686. - Részletes leírás a temetés rendjével és a temetési beszéddel :Szabó Adorján:II.Rákóczi Ferenc nagyanyja és édesatyja. (H.n. É.n.) 80-89. - Az epitáfium készítéséről és a temetésre felvett kölcsönről:OSzK Kézirattár, Quart Hung, 1328, fol 172. - Büdeskuti Sámuel, Zboro, 1677 május 7-én - A Castrum doloris elkészítéséről és a temetés ajánlott elhalasztásáról, mivel „minden nap az kapuig villog az ellenségh kardgya

külön kinyomtatták és szétosztották a jelenlévők között. Címe egyértelmű: a „Báthori-Rákóczi dicsőséges nagy familiának kisded maradékihoz." Korabeli szokás szerint a fejedelemasszony unokáit szólította meg: „hozzátok szólok apátok anyjáról Báthori fának gyönyörű csemetéi." Julianka nyolc éves, Ferenc három évvel fiatalabb. A búcsúztató beszéd csak annyiban követi a korabeli temetési orációk szokásrendjét, hogy a közvetítő pap segítségével az élőkhöz szól az elhunyt. Különben ez a kassai gyász beszéd rendhagyó. Röviden idézi a család nagy múltját és azonnal a jó uralkodás követelményeire vált át. Nyilvánvaló, hogy Báthory Zsófia kívánta így, előre elrendelte, mivel tudta, unokája uralkodó lesz; családi kincseit azért falaztatta el, hogy — amint kijelentette - Ferkónak legyen pénze, ha Lengyelországba királyságra megy. A búcsúbeszéd évszázadok messzeségéből felidézi Szent Ágostont, a Bibliát, az ókor nagyjait, azután a 16. század végéről az abszolutizmus francia teoretikusát, Jean Bodin-t, aki azt is leszögezte, hogy az isteni és a természeti törvényen kívül a szerződés is korlátozza az uralkodói hatalmat. Példázatokat, meséket mond el a búcsúztató jezsuita páter a jó és igazságos uralkodóról, hogy emlékezetessé tegye a gyermek számára, ami rá vár. És elhangzik itt a keresztény világ végvidékén a három hatalom alá tört ország Királyi Magyarországának az Oszmán Birodalommal és az Erdélyi Fejedelemséggel egyaránt határos régiójában Justus Lipsius neve. Az államelmélet holland teoretikusa erősen hatott Révay Péter koronaőrnek a magyar koronáról írt művére és mivel kidolgozta a kisebb országok létét is biztosító politikát, rendkívül népszerű volt Magyarországon.[3]

[...] Kassa alatt minden nap csatázik a kurucz" Kazinczy Péter Bártfa, 1677 augusztus 4. - és Hídy Ferenc Szatmár, 1678 augusztus 9-én kelt levelei Zrínyi Ilonának MOL G 8. 14.cs.

[3] Kiss Imre S.J.Báthori Zsófia halotti pompája. Nagyszombat, 1680.-Meszlényi Antal:Báthory Zsófia élete és végrendelete. Bp. 1939. - A Munkácson elhúnyt Báthory Zsófia testét „ minden ceremónia nélkül " 1681 február 16-án indították Munkácsról Kassára .Az ünnepélyes„ fejedelmi méltósághához és réghi nemzetihez illendő "március 16-án Kassán tartott temetési szertartására a részvételt többen lemondták. Kolonits Lipót elfoglaltságára és a zord időjárásra hivatkozott, (Pozsony, 1681 március 7),Szelepcsényi György esztergomi érsek sok szolgálatával és az idő rövidségével mentette ki magát (Pozsony, 1681, március 4.) Erdődy györgy és Rákóczi Erzsébet ugyancsak az idő rövidsége miatt nem tudnak elmenni, Palugyai Sándort küldik képviseletükben (Szomolány, 1681 március 5.) Csáky István gróf ugyancsak kimentette magát, rokonát küldi képviseletében (Teplicz, 1681 március 8.) Kálmáczay István alispán és Bakay István Abauj-, Kölcsey Kende Ádám alispán és vitézlő Gyulai János Szatmár-, Vitézlő Raiczy András és Szentmiklósi György Torna-, Rátky Zsigmond és Nádasdy Ádám Ung- , és Dévényi Péter, Baranko (?) Sándor és Tarcsak Ferenc Zemplén vármegyét képviselték. Valamennyi Zrínyi Ilonának címzett 1681 február 21 és március 12 között kelt levél lelőhelye: MOL G- 8. 14. csomó. A végrendelet körüli botrány erősen rányomta a bélyegét a temetésre, amelynek számos részlete további feltárásra szorul. A halálhoz fűződő változó viszonyt kifejező temetési szokásokról, a 17.században még mindenütt tovább élő középkori szokásokról:Philippe Ariés:The Hour of Our Death. History and Theory 1982, 3. - Vö:Szabó Péter: A végtisztesség. Bp. 1989. - Justus Lipsius hatásáról :Kees teszelszky De sacra conona regni Hungariae De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van vroegmoderne nationale identiteit (1572-1665). Groningen, 2006.

1683 elején a fejedelem úrfit édesanyja nyilván magával vitte Fel-ső-Magyarország fővárosának is nevezett Kassára, ahol második férje, gróf Thököly Imre fejedelem országgyűlést tartott. Az utcákon tömeg, ezeres kapitányok, köznemesek; vitézek, lovászok, kereskedők, fuvarosok, jobbágyok és szolgák, magyar, latin, szlovák, német , ukrán beszéd és török szavak. Mit érthetett volna meg abból a bonyolult politikai manőverből egy nyolcesztendős fiú, amit itt határoztak, és amelyet a történészek közül is csak kevesen láttak át. A Bécs alá induló hatalmas török haderővel szemben Thököly és hívei vállalva a mérhetetlen kockázatot, szerződést kötnek a „kereszténység ellenségével", mert a császári haderő visszavonul a Habsburg Birodalom határai mögé, a végvári vonal gyenge és felkészületlen, mégis valahogy meg kell védeni a magára maradó országot. A szövetség biztosítja, hogy Thököly katonaságot toborozhat Magyarország török megszállta területén, a hadjárat tatár előőrsei nem égetik fel a védlevelet nyert kastélyokat, falvakat, mezővárosokat, a basák nem rendelik be szolgálattételre magukhoz a leányokat, és ha a Habsburg császár és a török szultán békét köt, abból nem hagyják ki, mint a vasvári békéből a Királyság és a Fejedelemség érdekeit. De minden másként alakult. Miután Bécs alól Kara Musztafa nagyvezír szétvert hadai véres maradékával menekült és megindult, amire másfél évszázad óta várt a keresztény világ a nemzetközi szövetség, a Szent Liga háborúja az oszmánok ellen, Thököly nem tudott 20-25 ezer főnyi haderejével csatlakozni a török ellen harcoló erőkhöz. Vigyázatlan volt, hagyta, hogy a váradi basa lépre csalja, vasra verje, tömlöcbe vesse, majd visszanyerte szabadságát, de végérvényesen a török oldalára szorult. A kilencesztendős fejedelemfiú miután édesanyja két gyermekével és 4 ezer főnyi őrséggel bezárkózott a sziklatetőn épült munkácsi erődbe, három évig ostrom között élte mindennapjait. Tisztességes feltételekkel adták fel a különben bevehetetlen erődöt, de a megállapodást nem tartották be. Tizenkét éves, családjától elszakították, Jindřichův Hradec jezsuita gimnáziumában, majd a prágai egyetemen tanult. Valószínűleg semmit nem tudhat a Kassával ekkor is eleven kapcsolatról. Klobusiczky Ferenc Zemplén vármegye egykori követe, és a Szepesi Kamara tanácsosa Kassán tart házat, innen igazgatja Lipót császár és magyar király megbízásából mint jószágkormányzó a kamarai kezelésbe vett országrésznyi Rákóczi birtokokat és innen küldi a pénzt a csehországi diák eltartására.[4]

1694-1700 között a politikai fellépését előkészítő fiatal főúr, Sáros vármegye főispánja, a német-római birodalmi herceg többször is meg kellett hogy forduljon Kassán. A család levéltára részben a városban székelő Szepesi Kamarához került és szerette volna visszakapni. Gróf Ottavio Nigrelli kassai

[4] Majláth Béla: A Felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból. Történelmi Tár, 1883 372, 548-550. - Szakály Ferenc: Az 1670-es évek Habsburg - ellenes mozgalmai és a hódoltsági magyar feudális hatalom.ln:A Thököly felkelés és kora. Szerk. Benczédi László. Bp. 1983, 65-66. - Szörényi László:Rákóczi csehországi tanulóévei .InRákóczi tanulmányok, 1980 , 291-315.

rezidenciájában pedig szívesen látták. Felső-Magyarország császári főparancsnoka már csak az olasz nyelvtudása miatt is kedvelte; az ifjú herceg és az öreg császári táborszernagy között csaknem baráti viszony alakult ki. 1697-ben is azonnal Kassára menekült volna a hegyaljai felkelők elől, akik vezetőjükké akarták tenni, de ő tudta, hogy széleskörű szervezés és külföldi segítség nélkül helyi támadásnak esélye nincs a sikerre a másfél évtizede át a török elleni háborút végig harcolt és kimerült országban. Kassára akkor már nem jutott be, a felkelők elállták az utat. Bécsben, amint megtudta, hogy Karl Vaudemont herceg császári generális vérbe fojtotta a hegyaljai próbát, megszállta sárospataki várát, azonnal visszatért s most már mehetett egyenesen Kassára. Nigrelli táborszernagy zárt ajtók mögött bizalmasan közölte vele: őt gyanúsítják a felkelés kirobbantásával, s tisztázza magát a császári udvarban.[5]

1703-1711: Kassa a szabadságharc történetében központi fontosságú város. Gond, dicsőség és bánat. Csak 1704 őszén nyitja meg kapuit, majd ostromzár alá veszi Rabutin császári generális, de megvédik és Rákóczi mint a Magyar Konföderáció vezérlő fejedelme vonul be a városba. Itt ülésezik és hozza majd meg fontos reformpolitikai döntését kormányzótestületével, a szenátussal. A város a súlyos viszonyok, hatalmas terhei ellenére is végsőkig kitart a Magyar Konföderáció mellett.

1711-1735: A bujdosó Rákóczi Emlékiratai (1717) lapjain gondolatban vissza-visszatér Kassára. A Confessio peccatoris című nagyszabású művében azt írja, hogy nagyanyja halálára alig emlékszik jobban, mint valami álomra, de, Szent Ágoston Confessiones munkáját követi, s újragondolva a szabadságharc történetét az ország önálló államiságának, jó kormányzásának követelményein tekint végig. Különleges és páratlan ahogy a város képét magával vitte a bujdosásba. "Kassa városa széles völgyben fekszik, amelyet egyik oldalról magas dombok láncolata, másik oldalról elég nagy szőlőhegyek zárnak be, ezeket hatalmas bércek koronázzák, a hegyvonulat egyfelől kapcsolódik a Beszkidekhez, másfelől a híres tokaji hegyben végződik, mely mintegy irányjelző fok gyanánt nyúlik be a síkágba. A Királyhegyből eredő Hernád folyó átvágja a völgyet és elkanyarodik Kassától, de gát segítségével egyik ágát visszafordították, s ez a nagy malmot hajtja, amely a város egyik bástyájához támaszkodik." Ezután következik a védőművek leírása.[6] Így csak

[5] Köpeczi Béla- R.Várkonyi Ágnes: II.Rákóczi Ferenc 1676-1735. Harmadik kiadás, Bp. 2006, 20.

[6] „Le premier avoit formé le Siége sans penser á couper la communication avec la Place, située dans un vallon large, fermé d'un cőté de rideaux hauts et continus, et de l'autre de collines assez grande s, de vignobles couronnés d'une chaine de hautes montagnes qui communiquent au Besqued et finissent par la fameuse montagne de Tokay,en forme d'un cap avancé dans la plaine. La riviére d' herand sortant du mont Quiral, c'est á dire mont-Roi, coupe ce vallon et s'éloigne de Cassovie , mais moyennant une digue, on en a déturné un bras pour faire tourner un grand moulin, qui joint quasi un de bastions de la Ville..." és francia- agyar kiadása. II.Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította Vas István . A tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla a szöveget gondozta: Kovács

az jellemezhette Kassát, aki maga átélte a völgyből körbetekintve a lankás dombok és a magas hegyek látványát, a várost átölelő természet fenséges és megrendítő szépségét. Felső-Magyarország kulcsát Bocskai két évig, I. Rákóczi György öt, Thököly három esztendeig tudhatta magáénak. Bethlen Gábor fejedelem tíz éven át tartotta hatalmában a várost és itt rendezte menyegzőjét. II. Rákóczi Ferenc hét éven át tekinthette állama egyik legfontosabb központjának és emlékeiben élete végéig foglalkoztatta. Arról viszont nem tud a gazdag szakirodalom, hogy bármikor felmerült volna benne, hogy Kassán temessék el.[7]

Kassa különleges politikai és katonai jelentőségével Rákóczi társaival együtt tisztában volt. Bercsényi, mint Ung vármegye főispánja részt vett a tizenhárom vármegye Kassán 1696 januárjában megtartott gyűlésén és mint Felső- Magyarország főhadbiztosa ismerte a várost.[8] Lengyelországi bujdosásuk idején (1701-1703) az államiság megvédése érdekében indított szabadságharc szervezésében Ágost lengyel és XIV Lajos francia királynak küldött Memorialéjukban kifejtették, hogy Kassa az ország legerősebb várai közé tartozik, s bevenni csak komoly, korszerű tüzérségi felszereléssel lehetséges.[9]

A szabadságharc első hónapjaiban rendkívül bonyolult helyzet alakult ki. A város polgársága három nyelven beszél és négy vallást követ. A török háború, a Habsburg központi kormányzat militáris abszolutizmusával érvényesített adóprés és monopólium rendszer tartalékaiból kifosztotta, eladósította, elszegényítette. A lakosság jelentős része, mint minden kereskedő társadalom, ragaszkodott a magyar államisághoz, igényelte a biztonságot, és ennek zálogát a Királyság önállóságát védő, szabad vallásgyakorlatot biztosító politikában látta. Felső-Magyarország főparancsnoka, gróf Octavio Nigrelli. pedig becsülte Rákóczit, s a város helyzetéről tárgyalással is dönthettek. Nigrelli generális azonban hirtelen meghalt. Hivatalát átmenetileg Julius Veterani alezredes vette át, és beszorult a városba vértesezredével gróf Montecuccoli generális. Megszervezték a védelmet, számítván, hogy a „rebelliót" gyorsan leverik. A mintegy ezerötszáz főnyi császári - királyi katonaság a városban felhalmozott fegyverrel és lőszerrel nagy erőt összpontosított, Rákóczi számára nagy veszélyt jelentett, a városnak súlyos

---

Ilona. Bp. 1978., 23, 143, 383. - Első magyar fordítása II.Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Közli Ráth Károly . Pest, 1861, és Thaly Kálmán szerkesztésében az ötödik kiadást. Bp. 1872.

[7] II. Rákóczi Ferenc végrendelete In:II.Rákóczi Ferenc erdkölcsi és politikai végrendelete. Fordította Szávai Nándor és Kovács Ilona A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. A latin szöveget gondozta Borzsák István A francia szöveget gondozta Kovács Ilona. Bp, 1984. 477-483.

[8] Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család története. II.köt. Bp. 1867 161-165. - R.Várkonyi Ágnes: Sáros vármegye főispánja. In: Povstanie Franffika II. Rákociho 1703-1711. Ed: Peter Kónya . Prešov 2005. 21- 22.

[9] Perjés Géza: A Rákóczi-összeesküvés tervei a háború megvívására. In.Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla- Hopp Lajos- R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1980, 132.

körülményeket okozott. A nagyszámú katonaság és hozzátartozói ellátása különlegesen nehéz feladatokat rótt a lakosságra. A hostatból, a külvárosból a férfiak táborba szálltak, a nők és gyerekek a falak között kerestek menedéket. A város elviselhetetlenül zsúfolt lett és nyugtalan. Ide menekült be idősebb Barkóczy Ferenc gróf, Zemplén vármegye főispánja, több nemes és egyházi személyiség. Katonai vasszigor uralkodott, de a várost nem lehet hermetikusan elzárni a külvilágtól. Több ezer embernek kellett ennie, a helyőrség igyekezett összeköttetést tartani Budával és Béccsel, a lakosság tiltott kapcsolatok révén hírekhez jutott, és a városban menedéket keresett vármegyei nemesség is megtalálta a módját, hogy küldjön és kapjon leveleket. Gróf Montecuccoli, Hercules Pius ezredes a kor divatját követve a keresztségben nyert antik isten nevéhez méltatlanul polgárokat fogatott le, veretett vasba, vettetett tömlöcbe. Álmában sem gondolhatta, hogy Hercules az ókori hős, aki buzogányos robusztus alakjával minden Lipót császárt ábrázoló képen és metszeten az uralkodó emberfeletti nagyságát, hősiességét hivatott tudatosítani az alattvalókban, majd ebben a városban az uralkodó hatalma ellen harcoló katonákat és lakósokat jelképezi.[10]

Kik voltak, mennyien voltak Rákóczi titkos hívei Kassán? Ki kivel tartott kapcsolatot? Majd csak a következő kutatások tárják fel.[11] Nyitott kérdés, hogy a Dolhánál elnyert zászlókkal és az országrész megcsendesítésének javaslatával Bécsben járó Károlyi Sándor miért Kassán száll meg, mégpedig annak Klobusiczky Ferencnek a házában, akit a Rákóczi birtokok 1701.-évi elkobzása után változatlanul jószágkormányzónak nevezett ki a császár és egyedül ő tudta valójában mennyi folyik be a hatalmas vagyonból. Károlyiról közismert, hogy októberben csatlakozott Rákóczihoz Boné András és Kajdi István ezeres kapitányok szerint viszont állítólag Barkóczy Ferenc főispánnal együtt hagyja el a várost, október 21-én már mindkettőjüket „igaz kurucok"-nak említik.[12] Nem tudjuk, van-e összefüggés Károlyi kassai időzése és kijövetele és aközött, hogy Rákóczi 1703 október 24-én vette blokád alá a várost. Az időpontbeli egybeesés miatt is figyelmet érdemel azonban, hogy a tizenöt éves Bercsényi László éppen október 24-én szökött ki a jezsuita

[10] Polleroß, Friedrich: From the exemplum virtutis to the Apotheosis:Hercules as an Identification Figure in Portraiture:An Exemple of the Adoption of Classical Forms of Representation. In: Iconography, propaganda and legitimation. Ed.:Allan Ellenius. Oxford, 1990, 37-62.

[11] Legutóbb Csáky István Kassára Barkóczy Ferenchez küldött leveléről: Papp Klára:A Csákyak és a Rákóczi szabadságharc. In: Postavnie, 2005, 45.

[12] Boné András és Kajdy István levele 1703 október 21, Archívum Rákócziánum I. o 1. köt. 328. Idézi:Esze Tamás Kuruc vitézek folyamodványai, Bp. 1955, 286. - Az 1704 szeptember 23-án kelt kapitulációs szövege viszont gróf Barkóczy Ferenc báró Gombos Imre tábornok urakat, mint a császári őrséghez tartozókat említi.Thaly Kassa kapitulációjához, 1704 október 22-29 kötötte, hogy hüségesküt tett Rákóczinak: Thaly Kálmán:A gróf székesi bercsényi család 1703-1706 .111. köt. Bp. 1892, 239. Heckenast Gusztáv csatlakozását 1704 szeptember 23-i dátumban jelöli meg, de az előzőek elkerülték a figyelmét. Vö: Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi szabadságharcban. Sajtó alá rendezte , kiegészítette és az előszót írta Mészáros Kálmán. Bp. 2005, 47.

konviktusból, ahová akkor helyzeték el, amikór a Rákóczi szervezkedést felszámolták és édesapja Bercsényi Miklós Lengyelországba menekült. A Historia Domus szerint a városkapun is kijutott, de egy külső őrjárat karjaiba futott, elfogták, vissza hurcolták és hadifogolyként kezelték.[13]

Rákóczi formálódó gazdaságát alaposan megterhelte, hogy kialakuló államának legfőbb bázisát alkotó térség központi fontosságú kereskedő városa kiesett hatalmi köréből. Haderejének pedig sok energiáját lekötötte, hogy közel egy évig rendkívül kiterjedt, nagylétszámot követelő ostromzár alatt kellett tartania. Többek között Zemplén vármegye nemességét és Szendrő lakosait is Kassa bloguádjához kellett rendelnie.[14] Hosszú tárgyalások után gróf Forgách Simon generális érte el, hogy a katonai parancsnok 1704 őszén (október 24) feladta a várost.

Valószínűleg az egyik leghosszabb kapitulációs szöveg született meg. Három megállapodást kellett tető alá hozni. Az első a katonai parancsnokkal, a másodikat a városban menedéket kereső egyházi és világi főrendekkel, nemesekkel, a harmadikat Kassa város magisztrátusával kötötték meg és egyesítették közös záradékkal. Nincs rá terünk, hogy a rendkívül érdekes megállapodást az érdekegyeztetési stratégiák szempontjából elemezzük. Az viszont hangsúlyozzuk, hogy a megállapodás Rákóczi családi érdekeit csak egyetlen vonatkozásban és közvetve. Érintette.

Kikötötték a kapitulációban, hogy az archívumokat haladéktalanul és hiánytalanul át kell adni. Ennek az elsődlegesen a magyar államiság szempontjából jelentős igénynek kétségtelenül voltak Rákóczi családi érdekeit érintő vonatkozásai. Hazatelepedése után Rákóczi szívós harcot folytatott a Szepesi Kamarával, hogy birtokait illető iratokat megkapja. Most nemcsak a Szepesi Kamara archívumát szükséges, hogy sértetlenül kezükbe vehessék, hanem hasonlóan döntöttek a többi Kassán található, vagy odamenekített olyan levéltárról, mint az egri káptalan archívuma, az ítélőmesteri és a vármegyei levéltárak. A városi levéltár viszont a város tulajdonában marad. Az átvett, vagy lefoglalt levéltárak a Habsburg kormányzat politikáját, terveit, gazdasági intézkedéseit, a városi társadalom anyagi viszonyait tartalmazó iratokat őrizték. Közismert, hogy Rákóczi államszervezetét művelt, tanult, nyelveket értő köznemesek és értelmiségek köréből alakította ki és országos történet kidolgozását is tervezte. A kapituláció biztosítja Kassa város minden kiváltságát, hangsúlyozva a templomok, iskolák megtartását és keres-kedés szabadságát.[15]

A kapitulációt több tényező befolyásolta. Az őrség teljesen elszigetelődött, súlyos élelmezési nehézségekkel küzdött, Forgách generális diplomatikus tárgyalófélnek bizonyult, Rákóczi a legmesszebbmenő engedményeket bizto-

[13] Zachar József: Franciaország magyar maschallja Bercsényi László. Bp. 1987, 32-33.
[14] Esze Tamás, 1955, 39, 176.
[15] A kapitulációs okmány kivonatát a gróf Forgách család levéltárából közli Thaly, Bercsényi család III. köt, 238.

sította a császáriaknak. A civil lakosok közül, a király pártjához ragaszkodókat teljes amnesztiában részesítette, méltányolta döntésüket és akik úgy határoztak, hogy nem tesznek hűségesküt, minden javukkal együtt szabadon elvonulhatnak császári területre. 1704 őszén Selmecbányán holland és angol közvetítéssel a császári és a magyar megbízottak között heves vélemény különbségekkel kísérve folytak a béketárgyalások. A külföldi béke biztosok figyelemmel kísérték Kassa kapitulációját, s az erőviszonyok alakulása szempontjából számottevő volt, hogy a jelentős katonai, gazdasági erőt koncentráló, logisztikai központnak számító város Rákóczi hatalmába került. Központi jelentőségét jól kifejezi, hogy kapitulációját a bécsi angol követ, Charles Whitworth 1704 október 29-én jelentette Robert Harley miniszternek és George Stepney béke közvetítő is megemlítette a béketárgyalások mérlegét elkészítő jelentésében.[16]

Kassa kommendánsi tisztségére a fejedelem Radics Andrást nevezte ki. Miért éppen őt? Az eddigi magyarázatok két csoportba oszthatók: a vélemények egyik csoportja úgy szól, hogy Rákóczi gyermekkori emlékei hatására, a másik familiárisaként rendi érdeket követve emelte erre a fontos tisztségre.[17] Vitatható politikai bölcsességre vallana, és a szabadságharc kevéssé szakszerű vezetése lenne, ha az államfő személyes családi kapcsolatai alapján emel tisztségviselőt, olyan felelős helyre, mint a Felső-Magyarország hadiipari központjának is számító Kassa. Annál is inkább, mert Rákóczi a Confessio peccatoris lapjain súlyos bűnben marasztalta el Radics Andrást. Eszerint Munkács őrségének kapitánya az ostrom (1685-1688) harmadik évében Absolon Dániellel, Thököly titkárával együtt megfeledkezett hűségesküjéről. Zrínyi Ilona ugyanis vigyázatlanul kezükbe adta Thököly egyik rejtjeles levelének kulcsát, s ebből megtudták, hogy segítséget tőle nem remélhetnek, tehát titokban az ostromló csapatok parancsnokához Caraffa generálishoz küldtek és ellenszolgáltatás fejében megígérték a vár átadását; pazarolták az élelmiszert és a lőszert, a katonaság lázadozott s fel kellett adni a várat.[18]

Egykorú forrásokkal összevetve azonban ennek a leírásnak a valóságtartalma nem igazolható. Zrínyi Ilona nyilatkozata, Rákóczi 1704. évi döntése eleve cáfolja, hogy Munkács kapitánya „proditor", áruló lett volna. Az Emlékiratok lapjain a fejedelem nagy elismeréssel emlékezik Radicsra, mint Kassa

[16] Whitworth , Charles (Vienna, 1704 okt. 29.) és Stepney, George békeközvetítő megbízott jelentése (Selmec, 1704, nov. 3.) Harley, Robert miniszternek. Archívum Rákócziánum 11/1.508., 528. - A polgárság 1704 november 2.-án tette le az esküt, a magisztrátus és több mint kétszáz polgár névsora: OSzK Kézirattár, Fol Hung, 652, pag 6-7 Kiadta: Bánkúti Imre: A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abauj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. 1703-1704. Miskolc 2004, 218-224.

[17] Azért a „hű öreg Radics Andrást" nevezte ki a fejedelem, mert „Zrínyi Ilona egykori hös munkácsi kapitánya volt", és „őt, hajdan, mint gyermeket karjaiban hordozta volt Munkácson." (Thaly, A Bercsényi család, III. 239.)

[18] II.Rákóczi Ferenc: Confessio peccatoris. Paris, Bibliothéque Nationale Ms. Latin, 13628, 18 p.- Vö: II.Rákóczi Ferenc Önéletrajza (Felkutatta és sajtó alá rendezte Grisza Ágost. Bp. 1876, 14.

megvédőjére és szilárd jellemére Munkács ostroma idején. Az árulás vádja alól már Thököly történetírója, Angyal Dávid felmentette. Miután Thököly hiába próbálkozott Munkács felmentésével, maga is úgy látta, a várat fel kell adni s a kapitulációs megállapodásba őt is foglalják be, a várkapitányt Radics Andrást pedig felmentette esküje alól. Zrínyi Ilona levelei a lengyel királyhoz és a lengyelországi francia követhez Béthune, Frallois Gaston márkihoz egyértelműen bizonyítják, hogy maga is készült a vár feladására.[19] A vár diplomáciai hídfőállása az 1687.évi pozsonyi országgyűlés után elvesztette jelentőségét, a magyar főrendek és a Habsburg dinasztia kompromisszuvával átalakították a magyar alkotmányt, a választott magyar királyság örökös királyság lett. A megállapodás szerint a központi kormányzat a magyarok kezébe helyezi a visszafoglalt ország berendezését. Ez pillanatnyi reménnyel töltötte el a magyar rendeket. Miért írta akkor a, Confessio peccatoris lapjain a fejedelem, hogy Radics András és Absolon Dániel árulása miatt adták fel Munkács várát ?

A Confessio peccatoris más jellegű mű, minthogy szövege, amely profán életrajzi történetek, imák, fohászok elmélkedések változatos láncolata, felszínes olvasattal értelmezhető lenne. A nagy műben a profán és a szakrális részek úgy váltják egymást, hogy oda-vissza utalásokkal kölcsönösen a szöveg mélyebb értelmét világítják meg, s ezeket nyílt vagy rejtett módon bibliai és az antik világ szimbólumai teszik értelmezhetővé. A mai olvasókhoz képest a korabeli műveltségben élők számára például gyökeresen más asszociációkat keltett a Confessio lapjain érzékletesen leírt jelenet, hogy egészen kisgyermek korában Munkácson hatalmas hüllő kúszott az ágyba és édesanyja nővérét felkapva kimenekült, ő viszont egyedül maradt a kígyóval. A régiek, akik az antik világ példáin nevelkedtek, iskolai tananyagként tanulták Theokritosz leírását, hogy Hercules már csecsemőkorában tanújelét adta kiválóságának, mert megfojtotta a bölcsőjébe hatoló kígyót, és ilyen ábrázolások között éltek, mi másra gondolhattak, mint a hasonlóságra, sőt azonosságra a fe-edelmi és az ókori gyermek esete között. A Confessiot író bujdosó fejedelem pedig újra élve a szabadságharcot, és elmélkedve a maga uralkodói hivatását, más hasonló példák láncolatába illesztve ezt a kígyó jelenettel is a már gyermekkorában kiválasztott voltát bizonyította, páratlan írói eszközökkel. Munkács várának feladásában is sok az írói elem, el kell határolódnia Thökölytől, meg kell védenie édeanyja emlékét, Munkács dicsőségét, nem beszélve róla, hogy a várnak a mű összefüggés rendszerében szimbólikus jelentése van. Kassa viszont a maga reális valóságában élt emlékezetében is.

[19] Köpeczi - R.Várkonyi, 2004, 57-69. Haus-Hof-und Staatsarchiv, Mainzer Erzkanzlerarchiv Militaria, Fasc 15. Konc. 8. Idézi:R.Várkonyi Ágnes :Törökvilág és magyar külpolitika. Bp. 1975, 88. - Új kiadásban: Magyarország keresztútjain. Bp. 1978, 227. - Sajnos ezt az adatot mellőzi: a Ki kicsoda a Rákóczi szabadságharcban. 2005, 352.

Radics András kinevezéséről Rákóczi politikai meggondolások alapján döntött. Pályáját az evangélikus Radics, mint Kassa város szekretáriusa kezdte, a pozsonyi országgyűlésen a város háromtagú követségének tagjaként vett részt. 1663/ 64-ben Zrínyi Miklós horvát bán nemzetközi törökellenes szövetséget szervező vállalkozásában tűnik fel a neve. 1664 áprilisában járt kint Regensburgban, ő hozza Johann Philiph Schönborn mainzi érsek, a Rajnai Szövetség elnöke titkárának, Reifenbergnek április 28-án kelt levelét Bory Mihálynak.[20] Tevékenykedett a Wesselényi nádor vezetésével kibontakozó mozgalom szervezkedésben, eljárt különböző fontos követi megbízásokban, többek között a nádornál, az erdélyi fejedelem udvarában és a török portán. Nyilván tájékozottságát, vezetői készségét ismerte el Thököly Imre Felső-Magyarország fejedelme, amikor a három ország határán emelkedő Munkács kapitányává nevezte ki. 1694-1699 között Bercsényi udvari kapitánya volt Radics és jószágkormányzói tisztet is viselt.[21] Feltehető, hogy mint több evangélikus nemes, ő is részt vett a szabadságharcot előkészítő szervezkedésben. Rákóczi 1704 június 27-én táborába hivatta, birtokadományban részesítette, és a Consilium Aulicum testületébe, tanácsosai közé emelte.[22]

A fejedelem tehát határozott, karakterisztikus politikai múlttal, Kassa városi szolgálattal és erdélyi diplomáciai és várkapitányi tapasztalatokkal rendelkező politikust helyezett a város parancsnoki tisztségébe. Radics megfelelt a nehéz körülmények között sokrétű és sok esetben különösen hálátlan feladatainak. Kifejezi Kassa jelentőségét Rákóczi államában, hogy már 1705 áprilisában a commendáns egy reguláris gyalog ezred főcolonellusa lett. A következő év elején pedig Rákóczi aláírta Radics brigadérosi kinevezését. A Miskolcon 1706 február 13.-én keltezett brigadérosi kinevezési okmányt csak fogalmazványából és másolatából ismerjük. A lényeg így is nyilvánvaló. Hangsúlyozza régi hűségét, segítségét a közügyek elősegí-

---

[20] Haus-Hof-und Staatsarchiv, Mainzer Erzkanzlerarchiv Militaria, Fasc 15. Konc. 8. Idézi:R.Várkonyi Ágnes :Törökvilág és magyar külpolitika. Bp. 1975, 88. - Új kiadásban: Magyarország keresztútjain. Bp. 1978, 227. - Sajnos ezt az adatot mellőzi: a Ki kicsoda a Rákóczi szabadságharcban. 2005, 352.

Záloglevelét, amelyben 4000 frt. kölcsön fejében Nagybereznat zálogba adta gr. Barkóczy Ferencnek ő is láttamozta, mint Bercsényi udvari kapitánya és prefektusa (1894, MOL NRA, Fasc 239, No 53) A Bercsényi birtokok jószág kormányzói tisztségét 1699-ig viselte, Szirmay Miklós vette át tőle. Vö: R.Várkonyi Ágnes: A „Confessio értékrendszere" In:Gazdaság, társadalom, történetírás. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 6. Szerk.: Glatz Ferenc, Bp. 1989, 149-150.

[21] Záloglevelét, amelyben 4000 frt. kölcsön fejében Nagybereznat zálogba adta gr. Barkóczy Ferencnek ő is láttamozta, mint Bercsényi udvari kapitánya és prefektusa (1894, MOL NRA, Fasc 239, No 53) A Bercsényi birtokok jószág kormányzói tisztségét 1699-ig viselte, Szirmay Miklós vette át tőle. Vö: R.Várkonyi Ágnes: A „Confessio értékrendszere" In:Gazdaság, társadalom, történetírás. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 6. Szerk.: Glatz Ferenc, Bp. 1989, 149-150.

[22] Tisztségét megfelelően látta el. Protocollum expeditionumban megőrzött fejedelmi megbízások (Ráday Pál iratai 1703-1705. Szerkesztették: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Papp László. Bp. 1955 1.454.

tésében, és kiemeli, hogy „az időnek és a helynek mivoltához" képest jól tudja feladatait ellátni.[23] A brigadérosi tisztség nem jutalom, vagy kitüntetés, hanem magas szintű hadászati feladatok ellátásához szükséges hatáskört, hatalmat biztosító rang. Aki elnyeri, mert méltónak ítélik rá, az mint „közönséges (vagyis általános) harcrendelő és igazgató mester" nagyfokú önálló hatáskörrel rendelkezik. További kutatások tárhatják majd fel, hogy milyen volt Radics viszonya a város vezetőivel és polgáraival. A nagy, közös próbatétel 1706. kora őszén a város védelme a császári haderő támadásával szemben.

1706 július 25-én a sikertelen béketárgyalásokkal együtt véget érvén a fegyverszünet a Haditanács nagyszabású támadást indított: Rabutin de Bussy, Jean Louis altábornagynak a parancsnokságához tartozó erdélyi haderővel egyesülnie kell Starhemberg Guidó tábornagy hadaival, hogy elfoglalják Felső-Magyarországot. Jól átgondolt stratégiával a hadjárat célpontjául Kassát jelölték ki.

Rákóczi államában Kassa már több mint az országrész kulcsa. Központi helyzete a hadiipar, a szervezés, irányítás, kereskedelem, nyomdászat révén alakult ki. Itt volt a Magyar Konföderáció három hadszertára közül a legnagyobb, ágyúöntő officina és lőszergyártó laboratorium működött mellette Bácsmegyey Ádám colonellus vezetésével. Puskaportörő malmai teljesítménye számottevő. Ide gyűjtötték a környék műhelyeiben készített fegyvereket, alkatrészeket és a muníciót és innen küldték szét az ország tiszántúli és nyugati területein harcoló csapatokhoz. Itt szerelték fel a mezei tűzérséget. 1705 folyamán Eszterházy Antal generális Kassán szervezte a reguláris ezredeket, s teljhatalmat kapott a fejedelemtől, hogy jószáguktól is megfoszthatja azokat, akik nem akarják a portális hajdúkat kiállítani, s kar-hatalommal kényszerítheti a nemességet katonaállítási kötelessége teljesíté-sére. Kassán pénzverde, és központi postahivatal működött. Hírgyűjtő és továbbító feladatokat is ellátott.[24] A szécsényi országgyűlésen megalakuló Consilium Oeconomicum elnöke a Kassán házat tartó és a városban közismert Klobusiczky Ferenc lett. Mennyiben tudott a város megfelelni központi feladatának ? További kutatások adhatnak rá választ. Bizonyos, hogy ez a központi helyzet növelte a mindenütt érzékelhető belső súrlódásokat a katonaság, központi hivatali tisztségviselők és a városban sűrűn forgó külső személyek között. Komoly belső feszültséget okozott a szécsényi országgyűlés vallás-

[23] A szakirodalomban először Esze Tamás hívta fel a figyelmet Radics brigadérosi kinevezéére: Esze: 1955, 445. A kinevezési okmány szövegét közli: Mészáros Kálmán, II.Rákóczi Ferenc tábornokai és bridagérosai. Bp. 2006, 131-132.

[24] Kassa hadiipari központi szerepéről: Heckenast Gusztáv: Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Bp. 1959, 90-92. Az ágyúöntő műhely vezetőjének Bienstock Christián is fel van tüntetve. Uo. 91 és Ki kicsoda, 2005, 32., 68. - Esze Tamás: A kassai pénzverőház 1705-1710. Bunizmatikai Közlöny, 1941. Kassa központi helyéről: uő: 1955, 29., 38., 40.- Kamody Miklós: A Rákóczi szabadságharc postája (Válogatott iratok) Bevezetés, Vaja, 1981, 9, 20-21.

ügyi döntéseinek végrehajtása. Hasonló módon növelte a társadalmi feszültséget a központi fejedelmi rendelkezés, hogy a Kassán lakó nemesek, nemesi levéllel rendelkező polgárok is kötelesek katona állítási kötelezettségüknek eleget tenni. Próbára tette a társadalom teherbíró képességét a rézpénz értékvesztése.[25] Nyilván nem túlzó megállapítás: ha elfoglalják Kassát, összeomlik a szabadságharc, Rákóczi állama működés képtelenné válik. Akié Kassa, azé az egész Szepesség, a Lengyelországba vezető út, a hídfőállás Alsó- és Felső-Magyarország között. Ha Rabutin beveszi a várost, elrekeszti a Felvidék nyugati vármegyéiben harcoló Bercsényi csapatait, megfosztja Rákóczit legfontosabb társadalmi és hadiipari bázisától és „bekövetkezik a függetlenségi harc katasztrófája."[26]

Rákóczi és kormányzóköre tisztában volt a téttel: Átgondolva a kockázatot Rákóczi a lehetőség szerint komolyabb erőket koncentrált Kassára. Esze Tamás ezeres kapitányt két ezredével a védelem megerősítésére a városba irányította. Bercsényi és Károlyi feladata pedig, hogy a város környékéről nyugtalanítsák az ellenséget és ha lehet, mentsék fel az ostromolt várost. Esze Tamás ezredeiről ebben az időben kevés elismeréssel szólnak a források: az ezred hiányos, fegyverük kevés, fegyelmük gyatra. Pekri Lőrinc, Rákóczi erdélyi haderejének parancsnoka így jellemezte: „az Esze Tamás ezerét, mivel új had, az tisztei is gazemberek s alkalmatlanok az harczra, Cassárra kellene vinni,s azok helyére az Radics Uram regimentjét hozni..."[27]

A városi kapitánynak tehát többféle feladatnak kellett megfelelnie. Felszámolni a belső ellentéteket, egyeztetni a különböző érdeket, s megszerveznie a védelem, a polgárság, a városi őrség, és az Esze Tamás ezredek hatékony együtt működésre alkalmas okos rendjét. A város lakók mindegyike a maga nyelvén mondta el az esküszöveget: "Kassa város elkövetkezendő obsidiójának idején fejem fennáltáig, s utolsó csepp véremnek kiomlásáig fegyverkezvén fejedelmünk, s hazánk hűségében megmaradunk.'

Dobpergés tudatta a dóm tornyából szeptember 29-én reggel, hogy feltünt az ellenség Rabutin 8 ezer császári zsoldossal és 4 ezer rác csapattal , mintegy 10-12 ezer főnyi haderővel vonult Kassa alá. Másnap heves ágyútűzzel kezdte meg az ostromot: besáncolt tizenhat ágyút és hat mozsárágyúit „ a calvinisták templomán felül lévő partban", „a Forrás utcán felül lévő nagy árkokban" s a téglaszínnél, majd lent közvetlen a falak közelében, s éjjel nappal hányta a bombát bástyákra, falakra és a város házaira. Az ostromról beszámoló források között sok az ellentmondás. Rákóczi Emlékiratai szerint Rabutin

[25] É.n. A kassaiak száma, adózóképessége II.Rákóczi Ferenc alatt. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1897 - Köpeczi - R.Várkonyi, 2004, 271. - Esze Tamás, 1955, 38. - H.Német István, 2004,470-471.

[26] Esze Tamás, Esze Tamás és Kassa. A kassai Batsányi kör Évkönyve 1965-1968..Bratislava, 1969, 114.

[27] Az ostrom történetét máig legteljesebben Esze Tamás dolgozta fel, a továbbiakban tanulmányát követjük. Idézi: Esze Tamás, 1969, 118.

rohamot is indított. Ifjabb Csécsi János viszont arról tudósít naplójában, hogy bár háromszor megpróbálta Rabutin még Kassa három napos szabad rablását kilátásba helyezve sem tudta tisztjeit rávenni a rohamra. Okkal tartottak Bercsényi és Károlyi felmentő seregének támadásától. Radics András a védelmet okos elrendezésben szervezte meg. A két bevitt gyalogezred és a városi katonaság Bácsmegyei Ádám colonellus irányítása alatt sűrű ágyú és puskatűzzel válaszolt. Egyes források szerint az őrség két alkalommal ki is csapott és nagy kárt okozott a támadóknak. A polgárság a hagyományos megszabott rendben őrséget állt, a céhesek a tornyokban, a kereskedők a belső bástyákon, a „nem concivisek" a külső kőfalakon. Rabutin erős tüzérsége szétlőtte a Forgách bástyát és a hozzá tartozó falat, romhalmazzá tette a Forgách utca házait, több mint hétszáz belövéssel, kétmázsás bombáival egész utcákat rombolt le és csaknem lángba borította az egész várost. Az ostrom tizedik napján azonban Rabutin visszavonulót fuvatott. Miért hagyott fel Kassa ostromával ? Luis Lemaire francia hadmérnök, a legtekintélyesebb Rákóczi mellett tevékenykedő külföldi katonai szakértő úgy látta Rabutin sok hibát követett el, de a mégis a város nagyon súlyos helyzetbe jutott. Károlyi már „sürgette a fejedelmet, egyezzék bele, hogy az erősség megadja magát, mivel csak így kímélhetik és menthetik meg a helyőrséget , mely egyébként elpusztulna."[28] A császári haderő azonban aránytalanul nagy túlerővel különlegesen erős tüzérséggel rendelkezett, lőszerben nem volt hiány.Igaz aránytalanulnagy vérveszteséget szenvedett, súlyos ellátási gondokkal küzdött, a katonaság éhezett, takarmányt nem találtak, Károlyi felégette a Kassa környéki falvakat. Mégis nagy oka lehetett, hogy a haditanács parancsát nem teljesítette és meghiusította az egész hadműveleti tervet. Tárgyszerű ismeretekkel csak akkor rendelkezünk, ha előkerül a hadműveleti napló és Rabutin jelentése. Az okok között nagy súllyal esik a latban Bácsmegyei Ádám irányítása alatt harcoló kassai tüzérség. Számolni kell Rabutin haderejében a négyezer rác laza fegyelmével, és a védők kitartásával. Kié az érdem? Az egykorú Szegénylegények éneke szerint Esze Tamás. „A híres Rabutin Kassa városát,/ Sűrűn löveti Forgách bástyáját./Kegyelmes urunk beküldé szegény szolgáját:/ Esze Tamást, / Mert nem más / tartá meg Kassát." Rákóczi a bujdosásban visszaidézve az ostrom körülményeit, Radics András brigadéros érdemét hangsúlyozta. J. Fury, a bécsi angol követ George Stepney titkára úgy tudta, Rabutint Kassa Rákóczi csapatai űzték el, pánikszerűen menekülhetett, mert még az ágyúit sem vitte magával.[29] Halottait temetetlenül hagyta a város szétlőtt falai alattt.

[28] Louis Lamaire: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. In: Rákóczi Tükör, Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi szabadságharcról. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a bevezető kistanulmányokat írta Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes. A jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Második kiadás, Bp. 2004 II. köt. 215

[29] Archívum Rákócziánum, 263.

Október 11-én az éjjel-nappali ágyúzásban kimerült város csendre ébredt. Kárukat négyszázezer forintra becsülték és el kellett temetniük az ellenség halottait. Harmadnapra vonult be Kassára a fejedelem. Bevonulásáról szép szlovák nyelvű leírást idézünk: „Fejedelem őnagysága az ellenség eltakarodása után a városba bemént, mindent megszemlélni és elrendezni és az oly férfiasan harcolókat fejedelmi emlékpénzekkel s más dolgokkal megajándékozni kegyeskedett."[30]

Bizonyos Inczédi György özvegye Keresztes Borbála évek múltán is felemlítette, veje „Miklós Deák Kassában többekkel együtt magát hűségesen viselte" s ezért arany numizmát, érmet kaptak. Két féle érmet említenek a források. Az egyik a szabadságharc kezdetének megörökítésére készült „INHOATO ANNO MDCCIII XIV IUNII - A felszabadítás megkezdett munkájának 1703 június 14" és egy kissé kibővített Horatius idézet: „DIMIDUM FACTI QUI BENE COEPIT HABET . - A jó kezdet ‚fél siker." (Felét megtette, ki jól kezdte.) A másik érem ugyancsak a svéd éremmetsző művész, Warou Dániel munkája és az 1705 végére tervezett erdélyi fejedelmi beiktatásra készült. A különleges aranyérem egyik oldalára a fejedelem portréját véste a mester, a másik oldalára Herkulest, amint buzogányával megküzd a hétfejű hidrával. A különleges érem keletkezésével sokat foglalkoztak a történetírók és a művészettörténészek. A hidrát legyőző Hercules képi ábrázolása az érmet megrendelő Rákóczi gondolata volt. Ekkor már jó évszázada, hogy az uralkodók és a hadvezérek szívesen ábrázoltatják magukat Herculesnek, emberből lett isten, emberfeletti tettek fűződnek nevéhez. A francia királyok és a Habsburg uralkodók V.Károly császár óta szívesen éltek alakjával. Hercules szimbólikus jelentősége rendkívül gazdag. Rákóczi a maga kiválasztottságát a bölcsőjében a kígyót megfojtó csecsemő képzetével fejezte ki a Confessio peccatoris lapjain. Hercules alakja a 16-17.században gyakran jelképezte a személyes bátorságot, az erkölcsi nagyságot. Ezt üzente a Kassa védőinek adományozott érem felirata: „TENDIT PER ARDUA VIRTUS — a nehézségeken át győz a virtus." Vagyis a lelkierő, derekasság, az áldozatokra képes bátorság. Dobó István ezért kapta a „magyar Hercules" nevet. Első eset azonban, hogy egy város megvédőit, katonákat és polgárokat illetnek az antik hős nevével. Áttételesen, az uralkodói elismerés reprezentatív átruházásával.[31]

Jelentőségét sokan megértették Inczédi György özvegye Keresztes Borbála évek múltán is felemlítette, veje „Miklós Deák Kassában többekkel

[30] „G.O. Knjecy po odjti, nepřatele , do Města wessla, wssecko spatriti, zaopatriti, a tak zmužile bogugicých pametnými penězmi Knjžecými, y ginymi wěcmi obdarowati račila." Krman Dániel szlovák kalendáriumából idézi : Kafer István: A kuruc mozgalmak náhány egykorú mozzanata és utóélete a szlovák művelődésben. In: Rákóczi - tanulmányok. Szerk. Köpeczi B.-Hopp L. - R. Várkonyi Á. Bp. 1980, 562

[31] Esze Tamás, Warou adatok Numizmatikai Közlöny, 1942, 40-41. — Galavics Géza: A Rákóczi szabadságharc és az egykorú képzőművészet. In:Rákóczi- tanulmányok. 1980, 474- 477.

együtt magát hűségesen viselte" s ezért arany numizmát, érmet kaptak. Krmann Dániel evangélikus superintendens szlovák nyelvű 1708. évi kalendáriuma külön megemlékezik Kassa ostromáról és a fejedelmi kitüntetésről. A bujdosó Rákóczit is foglalkoztatta Kassa A bujdosó Rákóczit is foglalkoztatta Kassa védelme. Emlékiratai szerint úgy látta, két tábornoka nagy lehetőséget szalasztott el, mert nem használta ki a kedvező lehetőséget, hogy megsemmisítse Rabutin haderejét. Ezzel szemben nem feledte: „Kassa megtartását Radics brigadérosnak köszönhetem...."[32]

Rákóczi viszonyát Kassával nem a családi érdek, hanem az országot építő uralkodó elhatározásai, döntései, államának igényei, Magyarország jövőjéről kialakított koncepciója határozta meg. Konferenciánkon több előadás foglalkozik majd vele, hogyan illeszkedett Kassa a megszülető magyar állam keretei közé. Befejezésül azt vázolom, hogy milyen volt, merre tartott a magyar konföderáció állama?

A török kiűzése után Magyarország berendezkedéséről több tervezet is született, végül is két markáns megoldás jutott a megvalósítás útjára.

Az egyik változatában Magyarországot betagolták a Habsburg Birodalomba, az abszolutista államrendszer követelményeit katonai erővel érvényesítve és mellőzve a korszerű állam szociális, polgárosító hatását, a történetileg kialakult önrendelkezést, a helyi lakosság erőteljes kereskedelmi érekeit, a vallások szabad gyakorlását, a különböző népek anyanyelvének érvényesülését. A cél a Birodalom központi érdekeinek bevételeinek, hatóképességének növelése a katonai erővel érvényesített hatalommal nem valósult meg sőt kaotikus viszonyok alakultak ki. A felkorbácsolt belső ellentétekről a polgárháborús helyzetről nagytömegű forrásanyag és gazdag szakirodalom tudósít.

A berendezkedés másik alternatíváját Rákóczi és munkatársai igyekeztek megvalósítani. Ez az államiság megőrzését, az országos önrendelkezés biztosítását kívánta meg. Tendenciái világosak. Nem a Mohácsi csatavesztés következtében összeomlott régi rendi államot kívánták életre galvanizálni, hanem számoltak az ország másfél évszázad alatt megtett változásaival, élve olyan kivívott értékeivel, mint az Erdélyi Fejedelemség befoglalása a vesztfáliai békébe, amely az európai hatalmi erőegyensúlyt megvalósítva kívánta elrendezni a kisebb országok és a nagy birodalmak ütközésmentes együttélését, alkalmazkodtak a kora újkor egyetemes és országos követelményeihez. Egyenlőtlen erőviszonyok között, érdekeiben mélyen sértett nagyhatalommal viselt háborúban, belső megosztottsággal, ellenállással is küzdve erre a lehető legkedvezőtlenebb körülmény. Mégis bekapcsolódva a spanyol örökösödési háborúba Rákóczi főleg az európai hatalmi átrendeződés diplomáciai lehetőségeit mérlegelve látott esélyt, hogy a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség önrendelkezését, államiságát biztosítani lehet. Ez természetesen

[32] Rákóczi, Emlékiratok, 384.

jelentős belső reformokat kívánt és mindenekelőtt országos egységet. Vajon lehetséges kiváltságos és kiváltságokkal kevéssé, vagy egyáltalán nem rendelkező, gazdaságilag kizsigerelt országban, ahol a lakosság több nyelven beszél és több egyház híve, és kultúrája vegyes? Rákóczi és kormányzóköre a társadalom értékrendjéhez és tradícióihoz illeszkedően vezettek be reformokat. Érvényesítésükhöz rendkívül kevés volt az idő. Mellőzve számos részletet csak néhány mozzanatot emelhetünk ki, hogyan próbálták megvalósítani az ország szabadságát úgy, hogy minden rendű és nyelvű kultúrájú lakosának biztosítsák a nyugodt, emberhez méltó életét és a fejlődőképességet.

A jólértesült angol követ már 1703 őszén jelentette, hogy több nemzet - magyar, szlovák, német, ukrán, román katona harcol Rákóczi zászlói alatt. A katonaság többsége saját nyelvén tett esküt. A fegyvert fogott jobbágyok szabadságát biztosító pátensek között voltak szlovák nyelvűek.[33] A szabad földjuttatást, közösségi előnyöket biztosító törvények senkit nem rekesztenek ki. Rákóczi szociális érzékenységére való tény, hogy megnyitotta a legszegényebbek előtt is a panasztételei hivatalt. A ma ismert több mint kétezer, nagyrészt kiadatlan folyamodvány között különböző nyelvűek vannak és az ismertek alapján nem lehet kimutatni az elbírálásnál nyelvi, etnikai megkülönböztetést... A különböző vallásúak békés egymás mellett élése érdekében rendelkező szécsényi országgyűlési törvények a lelkiismereti szabadságot kimondva nem tettek különbségeket magyar anyanyelvű és nem magyar anyanyelvű között. A templomot a többség kapta meg azzal a kötelezettséggel, hogy a kisebbségnek köteles templomot építeni. Mivel a vallásfelekezeti megoszlás sok esetben a nyelvi hovatartozással egybeesett és az egyházak kezében volt a szószék, az iskola, a nyomda, ez a törvény szélesre tárta a kaput az anyanyelvek nemzeti műveltségének fejlődése előtt.[34]

Ebben a körben nem kell részletesebben szólni róla, hogy a cseh-morva testvérek korábban betiltott egyházának alapításával létesített zsolnai nyomda folytathatta munkáját és első kiadványa a Rákóczi imája volt, latin és szlovák nyelven. Krmann Dániel evangélikus szuperintendens közreműködésével kiadott kalendárium a szlovák anyanyelvűek számár is elérhetővé tette a brezáni kiáltványt és Kassa ostromának leírását.[35]

Okkal merült fel azonban a kérdés, hogy a Rákóczi által szervezett magyar konföderáció állama hosszú távon milyen jövőt szánt Magyarország szlovák lakóinak. A vallásszabadság jelentőségét, a fegyvert fogó jobbágyok szociális

[33] R.Várkonyi Ágnes:Bercsényi Miklós pátense a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 tavaszán. Századok 92 (1958) 222-231.

[34] R.Várkonyi Ágnes, Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705. In:A szécsényi országgyűlés 1705-ben . Csécsy János naplója Kazinczy Ferenc hites másolatában, magyar fordítással, továbbá az országgyűlés dokumnetumaival, valamint tanulmányával. Szerk. Praznovszky Mihály Szécsény, 1995. 7-58.

[35] Kafer István. A kuruc mozgalmak néhány egykorú mozzanata és utóélete a szlovák művelődésben. In:Rákóczi tanulmányok, 1980, 559-574.

szabadságát ismerve további témaköröket áttekintve juthatunk tárgyszerű következtetésre.

Rákóczi nyolc éven át változatos megoldásokkal próbálkozott, hogy a császáriak oldalára vont és a szabadságért harcoló ország ellen felhasznált rácokat megbékítse. Pátenseit a „ vitéz rác nemzetnek" címezte és a magyarokkal egyenlő szabadságot biztosított az erős egyházi intézményes szervezetben, az önrendelkezés hagyományaival élő népnek. Végül autonómiát és a magyar országgyűlésen önálló részvételi jogot ajánlott fel nekik. Ezek a tárgyalások 1703-1707 között folytak. Lehetséges, hogy Rabutin kassai kudarcát is részben a haderejéhez tartozó négy rác ezred okozta, tisztjeik nem vállalták a rohamot. A rác katonaság néhány csoportja, az alsó tisztikarral együtt az állandóan megújuló tárgyalások során hajlott a megegyezésre. Rákóczi hadseregében rác katonák is harcoltak. A rácság egyházfőjét és egyben irányítóját Csernovics Arzén pátriárkát, aki az 1698-1700. évi szervezkedésben negyvenezer fegyverest ígért Rákóczinak, Bécsbe internálták és a császári diplo-mácia hatékonyan működött.[36]

A szomszéd országokkal Rákóczi ismételten megpróbált konföderációt kötni. A magyar politika akkor még eleven, később sajnos elfelejtett hagyományait vitte tovább, és a ma is érvényes alapelvére épített: „az ország szabadsága csak akkor biztosítható, ha azzal a szomszéd ország egyetért." Sokszor leírta az európai hatalmi egyensúly megteremtése, a „kincses békét" biztosító egyetemes hatalmi egyensúly nem nélkülözheti a térség konföderációval stabilizálható országai együttesét, a mai Közép-Európát. Különben Lengyelországot a nagyhatalmak fel fogják osztani. - jelentette ki 1707-ben, nem sokkal a nemesség köztherviselési kötelezettségét, vagyis az országos terhek viselését kimondó országgyűlés után.[37]

Kassa város jelentősége mindvégig megmaradt, sőt emelkedett. 1707 végén 1708 elején a kassai szenátusi üléseken dolgozták ki a nemességet is megterhelő, a jövedelemre épülő új adórendszert, a dicális adózást. A Repartitio Cassoviensis nagyszabású komoly szakértelemmel végzett munka a terhek igazságos elosztására a háború súlyos viszonyai között.[38] Közép Európa leghosszabb szabadságharca a fej edelemtől a közemberekig súlyos áldozatokat követelt. Kassát sem kímélte.Egész Európán végigkaszált a pestis., a harcban álló hatalmak kimerültek és a hágai (1709), majd a gertruydenbergi

[36] Benda Kálmá: Magyar - rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Rákóczi tanulmányok , 1980, 141-157. - Uő: Rákóczi újabb kísérlete a szerbekkel való megegyezésre . In: Ráday iratok II. 423-426.

[37] Irodalommal: R.Várkonyi Ágnes: Lengyelország és az „európai hatalmi egyensúly „II.Rákóczi Ferenc politikájában. In: Változatok a történelere. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. Erdei Gyöngyi-Nagy Balázs. Bp. 2004, 325-335.

[38] Nagy Iván: A kassai országos tanácsról Uj Magyar Múzeum IV, 1854.- Wellmann Imre: Az 1707.évi kassai gyűlés tárgyalásai. Levéltári Közlemények, 1935. - Takács János: Köztherviselés II.Rákóczi Ferenc korában. Zalaegesrszeg, 1941, 153 kkl.

(1910) nemzetközi konferenciák nagy nehézségek között a háborút lezáró béketárgyalásokat próbálták előkészíteni.

1710 szeptember 19-én kelt pátensében miután Rákóczi közölte, hogy angol-holland és más hatalmak közvetítésével megkezdi a béketárgyalásokat, megbízta Károlyi Sándort a fegyverszünet megbeszélésére és felkészültek a hosszú tárgyalásokra. Munkácsot és Kassát jelölték ki olyan helynek, ahol összpontosítják az állam maradék erőit. Kassa bonyolult szerepéről nincs terűnk, hogy írjunk. Csupán megemlíthetem, hogy a városnak Rákóczi valamiféle logiszikai központ szerepet szánhatott. Radics András más súlyos beteg, a fejedelem ifjabb Eszterházy Dánielt október 10-én kassai főkapitánynak, november 10-én a város commendánsává nevezte ki, és december 2-án a felső-magyarországi főkapitányságot is rábízta. A város a végsőkig kitartott és csak három nappal a fegyverletétel előtt április 26-án nyitotta meg kapuit. Körülményei máig nincsenek tisztázva, úgy tűnik a császári tárgyaló fél, Pálffy János a magyarországi császári csapatok főparancsnoka és Locher von Lindenheim tanácsos, a béketárgyalások császári biztosa ragaszkodott Kassa átadásához. A város azonban csak három nappal a békekötés előtt nyitotta meg kapuját, úgy értesülvén Károlyitól. hogy Rákóczi bejön az országba és megbékél.

Uralkodói felelősség, európai látásmód, szociális érzékenység, műveltség, tolerancia, a nemzeteket felnőtteknek tekintő tájékoztatás és garanciális béke. Akkor, a 18.század elején ezek voltak a folytathatóság feltételei. Nyolc év ilyen nagyjelentőségű változásokra nem volt elegendő. De történelmünk, közös történelmünk kartszvidékein a beváltatlan, megvalósulatlan elvek búvópatakjai éltek tovább. Rákóczi többször is kijelentette: Európa békéje Közép-Európa békéjével biztosítható. S Anglia követe, Georg Stepney ezt így fogalmazta meg: Európa közös ügye látja kárát, ha a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség szabadságát nem biztosítják.

Látványos győzelemről nem beszélhetünk, szívós túlélésről annál inkább. S ha a történelem nem más, mint a jelen és a múlt párbeszéde, megkerülhetetlen a kérdés: vajon méltók vagyunk e mi, itt a Kárpát-medencében összezsúfolódott nemzetek tiszteletünk tárgyához? A válasz itt Kassán hangzott el, a búcsúzó beszédben „Azok nevezetesek és nagyok ...kiket maradékok is nagyokká és dicsőségessé tesznek.“ Száz évvel ezelőtt Rákóczi és bujdosó társai visszatértek Európába. A város és a fejjedelem viszonyában új fejezetet nyitott a történelem. Kívánom és remélem, hogy Kassa és Rákóczi viszonynak történetében a fiatal kutatók tárják fel a homályos és a fehér foltokat és folytatódjék a jövőben is a slovák-magyar párbeszéd.

A felső-magyarországi szabad királyi városok céljai a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban

Kónya Peter

Jelen tanulmány a városokkal, pontosabban a felső-magyarországi szabad királyi városok szerepével foglalkozik II. Rákóczi Ferenc felkelésében. Tekintettel arra, hogy az elmúlt három évben több konferencián foglalkoztam azzal, hogy miként szerepeltek ezek a városok az utolsó Habsburg-ellenes felkelésben, nem szeretném ismételni magam, ezért most csak a felső-magyarországi szabad királyi városok céljait szeretném vizsgálni, vagyis hogy milyen elvárásokkal léptek be a felkelők táborába, és ezen elvárásaikból melyek teljesültek. Rövid tanulmányomban a hat felső-magyarországi szabad királyi város (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Késmárk, Kisszeben) elvárásainak teljesülését vizsgálom a szabadságharc idején. Mivel Kassával valószínűleg Dr. Németh István fog foglalkozni a beszámolójában, és a két szepesi városra vonatkozóan mélyreható kutatások erre az időszakra eddig még nem folytak, főleg arra a három városra, Eperjesre, Bártfára és Kisszebenre összpontosítom figyelmemet, amelyekkel már behatóan foglalkoztam.

A városok érdekei és céljai az ellenállásban

II. Rákóczi Ferenc felkelése, mint a legnagyobb és legtovább tartó Habsburg-ellenes fegyveres megmozdulás, minden társadalmi réteget, szociális, vallásfelekezeti vagy nemzetiségi tekintet nélkül, magával ragadott. Természetesen minden kiváltságos rend, félkiváltságos és kiváltság nélküli társadalmi csoport a saját céljaiért harcolt a szabadságharc alatt. Ezek a célok helyenként közösek voltak, helyenként azonban ellentétben álltak egymással, fő pontjaikban azonban az ország érdekeivel egyeztek meg. Ugyanígy viselkedtek a szabad királyi városok és a bányavárosok is, amelyek szintén érdekeik széles skáláját igyekeztek érvényesíteni. A felkelésben és a Habsburg-ellenes mozgalom második szakaszában jelentős helyet foglalt el a hat felső-magyarországi szabad királyi város, amelyek viszonylag kis területen, három megyében, Sárosban, Szepesben és Abaújban helyezkedtek el. Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben és Késmárk városok sok közös gazdasági, társadalmi és vallási vonással rendelkeztek, egymással szoros kapcsolatban álltak, és hasonlóan érintette őket I. Lipót abszolutisztikus politikájának hatása a 17. század utolsó harmadában. Ezen alapultak a közös, vagy legalább is hasonló érdekeik, és azon további céljaik, amelyeknek teljesülését a Habsburg-ellenes felkelésben való részvételüktől várták.

Ezeknek a városoknak a Habsburgok ellenzékével való kapcsolata még a 17. században kialakult, az uralkodó abszolutisztikus politikájának megerősödésének idején, amely folyamatosan károsította a városi lakosság nagy részének érdekeit. Így a városok, amelyek az előző évszázadban hűek maradtak

a Habsburg uralkodókhoz, és már hagyományosan (érdekeikkel összhangban) igyekeztek kimaradni a belső harcokból, most a felkelők oldalára kerültek. Míg a század első felében a Habsburg-ellenes táborba önszántából csak Kassa lépett be, az ellenállás második szakaszában azonban Eperjes, Kisszeben és Bártfa is csatlakozott hozzá. Különleges helyzetben volt a két szepesi város, Lőcse, amely német többségét hangsúlyozta és ebből kifolyólag az uralkodóhoz való hűségét (azonban a hetvenes években ő is bekapcsolódott az ellenállásba), valamint a csak nemrégiben szabad királyi városi rangra emelt Késmárk, amely az előző felkelés idején csak a volt földesurával, a Thökölyekkel való konfliktusa miatt nem lépett be a Habsburg-ellenes csoportba. A nyolcvanas évek második felétől, Thököly Imre felkelésének leverése után, amelybe az összes felső-magyarországi város bekapcsolódott, nem teljesültek azok a célok, amiért a városok az ellenállók táborába léptek, sőt éppen ellenkezőleg, I. Lipót politikája tovább élesítette az ellentéteket. Ezt a politikát az adó terhek, főleg a rendkívüli katonai adók növelése, a rendek és a kiváltságos rétegek jogainak korlátozása, az addig önálló autonóm egységek jogainak megnyirbálása, az államnak a gazdasági kapcsolatokba való beleszólása, valamint a rekatolizáció és a soproni törvénycikkek megszegése jellemezte. Ezek a hatások a szabad királyi városok életében nem kívánt gazdasági, politikai és vallásfelekezeti változásokat okoztak, és növelték a városoknak az uralkodó iránti elégedetlenségét, és az ellenállásba való bekapcsolódásukat eredményezték.

A városok fő érdeke az új felkelésben így törvényszerűen azoknak a negatív változásoknak a felszámolása volt, amelyeket Lipót politikája a 17. század végén és a 18. század elején eredményezett. E szemszögből nézve céljaikat, az ellenállásban való részvételükből fakadó elvárásaikat, gazdasági, politikai és vallásfelekezeti célokra oszthatjuk. Gazdasági téren a városoknak az előző két évtizedben a legtöbbet az egyre fokozódó állami pénzügyi követelések ártottak. Fokozódott a rendszeres adók formájában jelentkező terhelés, valamint a kilencvenes évektől az egyes háztartások után fizetendő katonai ellátás mértéke, főleg a török alóli felszabadító háborúk (1683–1699) miatti kötelező ellátás bevezetése. További megterhelést jelentettek a télen a városokban állomásozó katonai egységek. Még nagyobb nyomásnak volt Kassa és Eperjes kitéve, mivel modern védelmi rendszerrel rendelkeztek és ahová állandóan erős katonai egységeket helyeztek el. A városok az utolsó felkelés és azt követő császári hadsereg nyomása miatt képtelenek voltak az ellátásokat teljesíteni, kincstáraik kiürültek és így a nyolcvanas évektől kénytelenek voltak kölcsönöket felvenni, és vagyonuk egy részét zálogba tenni. A század végére a legjobban jövedelmező birtokaik, főleg a Tokaj területén lévő szőlőik, jobbágy településeik, városi majorjaik és különböző gazdasági épületeik (malmok, fűrésztelepek, szeszfőzdék, sörfőzők) a nemesek és az uralkodóhoz hű gazdag, gyakran idegen származású (olasz) polgárok kezébe kerültek.

Eperjes szabad királyi város gazdasága a Thököly felkelések és a háború idején, a kereskedelmi kapcsolatok megszakadása és a vidéki gazdasági termelés visszaesése miatt olyan méretű károkat szenvedett, hogy rövid idő alatt a gazdaságát megújítani nem tudta és nem tudta teljesíteni adókötelezettségeit sem. Az adók összege és a portio állandóan növekedett. A város vezetősége a városi adók emelésével igyekezett növelni bevételeit. A kilencvenes évek közepétől a városban lakó nemeseket rendszeresen megadóztatta. Hasonlóképen tettek a pentapolis városai is, amelyek szintén hasonló helyzetben voltak, amely azonban a nemesek felháborodását és ellenkezését váltotta ki.[1] A városi bevételeket sem ez, sem más rendeletek nem tudták tartósan növelni. A város azért, hogy adókötelességét teljesítse, pénzt vett kölcsön, és később pedig kénytelen volt vidéki birtokait eladni, szőlőterületeit is beleértve. A városi tanács néhány szőlőterületet már a nyolcvanas évek végén elzálogosított, 1687-ben 6000 aranyért Palota nevű tállyai szőlőjét Klobusiczky bárónak, 1688-ban Gyalogos nevű tolcsvai szőlőjét Bauer Györgynek[2] és 1689-ben további három szőlőjét Schirer Mihálynak.[3] 1690-ben a város Monyhád majorát a nagy malommal együtt Juliani Péter és Dubasovics Péter polgároknak adta zálogba 1886 aranyért.[4] A kilencvenes években ehhez hasonlóan, zálogba adás útján szerezte meg Bártfa Eperjes mindkét malmát.[5] A tállyai Nyerges nevű szőlőt a város 2520 aranyért adta zálogba egy Reiter nevű polgárnak és a sziléziai Vratislavból származó Walssdorffernek.[6] A többi tokaji szőlősét a város 1700–1701-ben helyezte zálogba: a zombori három szőlőt Klobusiczky bárónak 11 400 rajnai aranyért, mádi szőlőjét egy Króner nevű asszonynak 500 aranyért, továbbá két tállyai szőlőjét Thurcsányi György eperjesi polgárnak 1100 aranyért.[7]

Bártfa város tanácsa ehhez hasonlóan, mivel a városi gazdasága képtelen volt a kamara és a katonaság elvárásait a saját rendszeres bevételeiből fedezni a 17. század kilencvenes éveiben, beleértve a városban lakó nemesek rendkívüli adózását is, kénytelen volt magas kölcsönöket felvenni és a város birtokait zálogba adni.[8] Már az 1687-es év folyamán zálogba került Szekcsőalja (Kapy Gábornak 2100 aranyért) és Lófalu (Sziklay Zsuzsannának 4000 aranyért).[9] A kilencvenes évek végéig a következő falvak kerültek

[1] ŠAP, ŠŽ II., 96/1695; K 20, 348.
[2] A. Špiesz, Mesto Prešov, p. 137.
[3] ŠAP-PP MMP 1680-1689, B-12
[4] Uo.
[5] ŠAP-PB MMB Missiles
[6] ŠAP-PP MMP 1650-1689, B-12
[7] A. Špiesz, Mesto Prešov, p. 139.
[8] 1687-ben a város lakói rendkívüli adót fizettek a Caraffa tábornok által kivetett összeg megfizetése érdekében, a kilencvenes évektől a nemesek is adóztak, amire 1695-ös és 1703-as kelt panaszuk utal. ŠAP-PB MMB. Hivatali könyvek 1816, ŠAP ŠŽ II., 96/1695; K 20, 348.
[9] ŠAP-PB MMB Hivatali könyvek 1816

zálogba: Kolossó (3500 aranyért Kapy Gábornak),[10] Rokitó és Aranypataka (5700 aranyért).[11] Mellettük elzálogosították két tállyai szőlőjüket (késmárki Kray Jakabnak 2000 aranyért), a városi vendéglőt, amelynek következtében a város elveszítette bevételeinek jelentős részét.[12] A kilencvenes években a város elöljárósága zálogba adta Lófalu települést (Ladomérszky Lászlónak 2000 aranyért), Alsószabadost (3200 aranyért), Felsőszabadost (3200 aranyért)[13] és további két tokaji szőlőt (Nagy- és Kis Nyergest Szentiványi Lászlónak 2000 aranyért) és mind a három városi malmot[14]. A zálogba adáson és bérbeadáson kívül a város nagyobb összegeket vett fel kölcsönbe pl. 1800 aranyat Rákóczi Erzsébettől és 2000 aranyat a késmárki mészárosoktól. Bártfa a 17. század végére kénytelen volt csaknem minden városon kívüli birtokát elzálogosítani vagy bérbe adni, 13 jobbágytelepülését, a tályi négy szőlősét, három malmát és vendéglőjét.[15] Körülbelül 60 ezer aranyat szerzett így, amely, mint azt a zálogba adásnál is feltüntették, nagyrészt az adó elmaradások kifizetésére szolgált.[16]

Ehhez hasonlóan Kisszeben sem volt képes a magas adókat és a katonai követeléseket már a nyolcvanas évek második felétől megtéríteni, mivel rendszeres bevételei alacsonyak voltak. A kamara állandó sürgetése és a katonai beavatkozás veszélye arra kényszerítette a város vezetését, hogy nagy összegű kölcsönöket vegyen fel, és a város birtokait fokozatosan elzálogosítsa. Röviddel a felkelés befejezése után a város kénytelen volt 4000 aranyért zálogba adni a Magyarjakabfalvában lévő telkeit, amit három év múlva is megismételt.[17] Az adó hátralékok kiegyenlítéséhez 1689 áprilisában a Szepesi Kamara elkobozta minden további birtokát: három malmát, két vendégfogadóját, 12 földterületét és négy rétjét.[18] A gazdasági problémák hosszabban tartó fennmaradása miatt, a város a malmai közül csak kettőt, a felsőt és az alsót használta. A középső malom, kölcsön fejében a Szepesi Káptalan használatába került, a két vendéglőt (a városban és város elővárosában) és a mezőgazdasági földeket a polgárok vették bérbe.[19] Az elkobzott és néhány zálogba helyezett birtok a környező nemesek kezébe került, főleg Szirmay Istvánhoz, Szentiváni Jánoshoz és a Róth családhoz.

Mindezek a város gazdasági életére kényszerített változások a város bevételeinek jelentős csökkenését eredményezték, valamint az adók növeke-

[10] ŠAP-PB MMB Missiles, Bizonylat 1689. március 2-án
[11] Uo 1690, április 28-i levél
[12] ŠAP-PB MMB Hivatali könyvek 1816
[13] ŠAP-PB MMB Missiles, Bizonylat 1694. dec. 23.
[14] ŠAP-PB MMB Hivatali könyvek 1816, Missiles
[15] ŠAP-PB MMB A zálogba adott birtokok és az adósságok összeírása, év nélkül a 17. század végéből
[16] ŠAP-PB MMB Hivatali könyvek 1816
[17] ŠAP-PP MMS 104/12: 1689-ben kelt levél
[18] ŠAP-PP MMS 104/12: A Szepesi Kamara 1689. április 19-én kelt rendelete
[19] Uo.

dése következtében további eladósodásához vezettek. A tokaji szőlők elvesztésével a legjelentősebb, a külföldi, főleg lengyel piacokra szánt árucikkeiket is elveszítették, ahonnan rövidesen új bérlőik, szőlőiknek az arisztokrácia köreiből származó új tulajdonosai szorították ki őket, akiket az uralkodó is támogatott. A városok elsőrendű célja a felkelés idején ezért az adóterheik csökkentése, a hadisarc, a portiók és a további kötelezettségek megszűntetése volt, amelyek főleg a katonaság ellátásával függtek össze, valamint céljai közé tartozott a gazdasági fellendülés megvalósítása, a kereskedelem fejlődéséhez szükséges jobb feltételek biztosítása, illetve elveszett birtokaik visszaszerzése. Azok a városok, amelyek a háborús események miatt a felkelés első éveiben károkat szenvedtek, igényüket fejezték ki a felkelés vezetője felé káraik megtérítésére. Így például Eperjes ki akarta cserélni azokat a rézpénzeket, amelyeket a város 1704-es ostromakor a császári kato-naság vezetője, Wilson alezredes veretett.

Politikai téren szintén a városokat károsították az újonnan elfogadott törvények, az uralkodó azon rendeletei, amelyek az ország politikai életében betöltött szerepüket csökkentették, valamint korlátozták az önkormányzati jogkörüket az állami hivatalok közvetlen felügyelete által. A királyi városok pozíciójának komoly megrázkódtatást okozott az 1687-es országgyűlés, amely törvénybe foglalta bele a szabad királyi városok számát, és megrendítette eddigi jogállásukat, mivel csak egy szavazati jogot adott az összes városnak. Szintén hátrányos beavatkozást jelentett az önkormányzatuk életébe azon 1672-be bevezetett, majd 1687-ben felújított gyakorlat, amely szerint a elöljáróság, a szenátus és a bíró megválasztására csak a Szepesi Kamara hivatalnokának jelenlétében kerülhetett sor. Az ő feladata volt felügyelni a városi tanácskozásokat, valamint a királyi rendeletek végrehajtását. A városi autonómia komoly megsértésének számított, hogy a protestánsokat kizárták az önkormányzati szervekből, a gazdasági tevékenységet és a jövedelmek felügyeletét pedig a Kamara felügyelőire bízták.[20] Néhány város kiváltságait is elveszítette, így pl. Kisszeben, amelynek 1694-ben az uralkodó megtiltotta, hogy a tárnoki városok kiváltságait használja.[21] A városok érdekének számított ezért elöljáróságuk szabad választásának megújítása, amely a felekezeti arányt is tükrözte, valamint el kívánták távolítani azokat a rendelkezéseket, amelyek önkormányzatukat és az ország politikai életében betöltött szerepüket korlátozták.

Legalább ugyanilyen fontosak voltak a városok, illetve lakosaik számára az egyházi életben várt változások. Az utolsó felkelés leverése után a városokban erőszakosan újították meg a katolikus egyház domináns helyzetét, bár nem olyan erőszakos módszerekkel, mint a hetvenes években. A Csáky István vezette bizottság már az 1687-es év első napjaiban meglátogatta a fel-ső-

[20] Lásd: P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie.
[21] ŠAP-PP MMS 104/13: Lipót mandátuma 1694. augusztus 6.

magyarországi szabad királyi városokat, és az ottani egyházi viszonyokat igyekeztek összhangba hozni az országban érvényben lévő törvényekkel, illetve a soproni egyházi törvényekkel. Tagjai minden városban (főleg Kassán, Eperjesen, Bártfán és Kisszebenben) folyamatosan vették el az evangélikusok templomait, iskoláit, plébániáit és további egyházi birtokokat, és ezek után a városok szélén kellett volna templomok és további épületek építésére helyet biztosítani.[22] Lőcsén és Késmárkon, amelyeket a császári katonaság már 1683-ban elfoglalt, az evangélikusok már 1684-ben elveszítették templomukat és iskolájukat, és az uralkodó megbízottjai pedig a fatemplom és az iskola helyét is kijelölték az elővárosban.[23] A városok így elvesztették a korábbi felkelések idején nyert vallási előnyeiket, és ismét rekatolizáció homlokterébe kerültek. Ezt főleg az új katolikus városvezetés és több rend vitte keresztül a városi élet minden terén. Kassára, Eperjesre és Lőcsére visszatértek a jezsuiták, Eperjesen és Lőcsén ismét tevékenykedtek a minoriták, Eperjesen és Bártfán a ferencesek és Késmárkon a pálosok. A lakosság nagy része azonban evangélikus volt, egy kisebb része (főleg Kassán) pedig református. A protestánsok ugyan mind a hat városban, a soproni törvénycikkek értelmében jogot kaptak fatemplom, valamint plébánia és iskola építésére a város szélein, azonban az evangélikus polgárok ki voltak zárva a városi tanácsból, hivatalokból és részben a céhek vezetéséből is. A katonaság által támogatott katolikus városvezetés, valamint a rendek tagjai sok nehézséget támasztottak vallás gyakorlásánál (nem engedték be őket templomaikba, körmenetekben való részvételre kényszerítették őket, különböző ürügyek kapcsán letartóztatták őket és elűzték lelkészeiket). Bártfán 1702-ben maga a vallásszabadság is megszűnt, és már 1697-ben el kellett a várost hagynia az utolsó evangélikus szuperintendensnek, Zabler Jakabnak, aki Kükemező községbe húzódott vissza, ahol titokban lelkészeket szentelt fel. 1701-ben és 1702-ben a városbíró kikergetette a két evangélikus lelkészt, és rövidesen felszámolta az egyházi épületeket is. A város elöljárósága folyamatosan katonasággal háborgatta az evangélikus gyülekezetet és 1702 májusában a király emberének, Klobusiczky Ferencnek a javaslatára katolikus parasztok rombolták le az egyik fatemplomot.[24]

Kassán az evangélikusoknak több évig tartott míg engedélyt tudtak szerezni az istentiszteletek tartására. Ez csak a Bécsben történt többszöri közbenjárásra sikerült. Az eperjesiek, miután elutasították a templom építését a Csáky vezette bizottság által kijelölt helyen, hiába próbáltak megértést találni az ország magasabb tisztviselőinél és magánál az uralkodónál is. Többéves igyekezetük templom és iskola számára szolgáló telek szerzé-sére sikertelen maradt. Az evangélikus polgárok így 1705-ig templom és iskola nélkül maradtak. Elkobozták a felső-magyarországi rendek kollégiumát is,

[22] ŠAP-PP MMP Hivatali könyvek 2773: Lipót 1686. november 19-i rendelete
[23] HAIN G., Szepességi, p. 483.
[24] ABEV Protocollum Pastorale Vetustior 117.

amely az evangélikusok egyedüli felsőbb szintű iskolája volt Magyarországon, és ezt ismét a jezsuiták kapták meg. A protestánsok titokban illegális gyűléseket tartottak az elővárosokban vagy a környező falvakban, amelyek elé a városi tanács, a katonaság és a jezsuiták is akadályokat gördítettek.[25] A város vezetésének és a katonaságnak az evangélikusok ellenében tett céltudatos intézkedései, lelkészeik diszkriminációja, az egyházi szertartások, valamint az iskolák látogatásának akadályozása mellett magukat az evangélikus polgárokat is gyakran érte üldözés. Nem választhatták őket szenátornak, nem tölthettek be jelentősebb városi hivatalt, kizárták őket a céhek vezető tisztségeiből, és egyéb más diszkrimináció érte őket.[26]

A szabad királyi városi lakosság protestáns többségének további céljaként így a várt Habsburg-ellenes felkelésben a vallási szabadságok felújítása szerepelt. Ezen kívül vissza akarták szerezni a sokszor csak a nemrégiben épített templomaikat és iskolákat, és megszüntetni az evangélikus és református polgárok diszkriminációját, hogy ismét helyet kaphassanak a városok politikai, gazdasági és társadalmi életében.

A városok céljainak és érdekeinek megvalósulása a szabadságharc során

1703-ban és 1704-ben mind a hat szabad királyi város azzal a várokozással kapcsolódott be a felkelésbe, hogy helyzetük javulni fog, és sikerül megvalósítaniuk gazdasági, politikai és vallási céljaikat. Ezek közül némelyeket már a kapitulációs feltételekbe leszögeztek, amikor megnyitották kapuikat a kuruc hadak előtt. Eperjes 22 pontba foglalt kapitulációs okmányában a kurucok vezetője garantálta a város minden kiváltságának a meghagyását, ezen kívül leszögezték, hogy az egyházi problémákat az ország törvényinek megfelelően kell rendezni, a császári helyőrségek jelenlétével összefüggő pénzügyi kérdéseket pedig még azok távozása előtt rendezni kellett, a kuruc katonaság törvényellenes tevékenységét megtiltották, és amennyiben az ellenséges felek még decemberig békét kötöttek volna, kapituláció is érvényét vesztette volna.[27] Hasonló feltételeket tartalmaztak a más városok kapitulációról szóló dokumentumai is. Bártfán meg kellett hagyni a katolikus plébániát a pappal és az alkalmazottakkal egyetemben, mindkét templomnak a hozzá tartozó birtokokkal, az evangélikus polgárok pedig szabadon megújíthatták egyházi gyülekezetüket, templomukat, iskolájukat, és szabadon hívhattak lelki pásztorokat és tanítókat. Az összes városi hivatal megnyílt az evangélikus polgárok előtt; semmilyen körülmények közt sem volt szabad a városban avagy annak elővárosában katonai egységet telepíteni, azok a katonák pedig, amelyek az elővárosban időszakosan tartózkodtak, nem tarthattak igényt elszállásolásra. A kuruc seregeknek meg kellett téríteniük azokat a károkat, amelyek a város

[25] A témában lásd: P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie.
[26] Uo.
[27] MNL OL G 27 (Orsz. pol. i.), valamint ŠAP-PP MMP 1700–1709, B-12: A város kapitulációja 1704. november 1.

ostroma során keletkeztek, minden polgár és nemes szabadon mozoghatott az országban jogai érvényesítése mellett, és minden ez idáig elkobzott birtokukat vissza kellet kapniuk mindazoknak a városlakóknak, akik csatlakoztak a felkeléshez, és azoknak is, akik az uralkodót, illetve a császári katonákat támogatták, így a város lakói nem károsulhattak, és birtokaik Rákóczi oltalmát elvesztették. A város vezetőinek zaklatását megtiltották, vagyonukat nem érhette sérelem, és a városnak vissza kellett szolgáltatni minden régi szabadságát, kiváltságait és privilégiumait.[28] Érdekes, hogy Rákóczi a fent felsorolt feltételeket még a szabad üzlettel és annak garanciájával is kiegészítette, a bártfai kereskedők számára országos szinten.[29] További követeléseket a városok a felkelés vezetőivel kötött egyességekben és oltalomlevelekben próbálták érvényesíteni, illetve azokat a kuruc országgyűléseken igyekeztek megszerezni. Azonban nem mindegyiket sikerült teljes mértékben megvalósítani, főleg ha azok nem voltak összhangban a felkelt ország érdekeivel.

Már a felkelés első éveiben teljes mértékben megvalósultak a városok nagy részének elvárásai az egyházi élet területét érintő ügyekben. A felkelő seregek által történt elfoglalásuk után azonnal szabad vallásgyakorlatot élvezhettek az evangélikus polgárok, és lelkipásztoraikat is visszahívhatták. Kisszebenben erre már 1703 októberében sor került.[30], Bártfán 1704 januárjában, Lőcsén (és Késmárkon is) márciusban,[31] Kassán és Eperjesen a kapitulációt követően ezen év decemberében.[32] Az evangélikus egyházi gyülekezeteket felújították, azonban templomaikat és egyéb birtokaikat azonnal nem kapták vissza, erre csak a következő év végén került sor, az első kuruc országgyűlés (Szécsény) hozott törvények értelmében, amikor is a vá-rosok küldöttei főleg ezt a követelésüket harcolták ki. Egyedüli kivétel volt a kassai evangélikus kollégium épülete, amelynek jelentősége miatt még 1705 januárjában, Rákóczi rendeletének értelmében adták vissza az evangélikusoknak.[33]

A szécsényi országgyűlés határozatait vegyes, katolikusokból, reformátusokból és evangélikusokból álló bizottságok hajtottak végre még ugyanazon év októberében. Eperjesen átadták az evangélikusoknak a német és magyar templomokat a hozzá tartozó plébániával, valamint a régi iskola épületét. Bártfán a plébániai templomot és az ispotályi templomot, az iskolát valamint a plébániát, Kisszebenben szintén a plébániai templomot, plébániát és az iskolát. A plébániai templomot a hozzá tartozó iskolával Késmárkon az evangélikusok szerezték meg, Lőcsén azonban meg kellett elégedniük a plébániai templom nagyobbik részével, a szlovák plébániával és az iskolával. A kassai evangélikusok sem voltak elégedettek, neki ugyanis meg kellet hagyniuk

[28] ŠAP-PB MMB Hivatali könyvek 61
[29] Uo.
[30] P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie.
[31] HAIN G., Szepességi, p. 483.
[32] SCHLIESSLER G., Emlékezetes, p. 516.
[33] P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie.

a katolikusok számára a Szent Erzsébet Dómot, így ők csak a szlovák templomot, a plébániát és az iskolát kapták meg. A református polgároknak bizottság odaítélte a templomot Kassán, Eperjesen pedig kijelölte a templom építésének a helyét.[34] Templomot azonban csak az ónodi országgyűlés után, 1707-ben építhettek.[35]

Hasonlóan gyorsan, illetve teljes mértékben szüntették meg az önkormányzatok választására vonatkozó korlátozásokat. Szabad választások követték ezt Bártfán és Kisszebenben (és minden bizonnyal Lőcsén és Késmárkon is), már 1704. január elején.[36] A választások Eperjesen csak január végén,[37] a kuruc vezetés beavatkozása után, Kassán pedig csak 1705. március végén[38] történtek meg. A városi tanácsok összetétele így ismét tükrözte a polgárság vallásfelekezeti összetételét, az evangélikusok túlsúlyba kerültek, Kassát kivéve, ahol a szabadságharc ideje alatt is katolikus bíró volt, de az önkormányzatban sokan voltak a reformátusok is (három tanácsos és a szószóló).[39] A többi városban evangélikus bíró volt, és a városi szenátusban valamint a városi hivatalokban is túlsúlyba kerültek az evangélikusok.[40] A királyi városok szoros kapcsolatban álltak a felkelés vezérével, amelynek köszönhetően politikai jelentőségük is megnőtt, és ez az országgyűléseken is megmutatkozott, melyeken rendszerint Rákóczi oldalára álltak, nemegyszer ellentétbe kerülve a megyei nemesekkel.

Nehezebb volt azonban a városok gazdasági céljainak a megvalósítása a szabadságharc idején. Igyekezetük ugyanis a felkelés vezetőjének érdekeibe ütközött, aki a szabad királyi városok gazdasági adottságait akarta kihasználni. Az eddigi kutatások azonban azt mutatják, hogy a városok gazdasági téren, ha csak átmenetileg is, meg tudták valósítani érdekeiket, bár hosszú időre nem sikerült megjavítani a gazdasági helyzetüket. Az 1703-as és 1704-es kapitulációs feltételek egyik pontja, valamint a városok elvárása a portio rendszerének megszűntetése, a hadisarc csökkentése és a katonaság gondoskodásáról szóló kötelezettség eltörlése volt. Miután a kurucok elfoglalták Bártfát és Kisszebent, az első évben a város csak 50%-al[41] járult hozzá a katonaság ellátásához, Eperjesen pedig a katonaságot teljesen az állam költségére szállásolták be.[42] Ez azonban a következő években megváltozott.

Az eperjesieknek, ehhez hasonlóan, az értéktelen kényszer fizetőeszközökkel kapcsolatos igénye már a felkelés elején teljesült. A hosszan tartó ostrom alatt a város gazdasága teljesen összeomlott, a város pénztárában csak

[34] FABINY T., II. Rákóczi Ferenc valláspolitikája.
[35] Uo.
[36] ŠAP-PB MMB Hivatali könyvek 62, 63.
[37] ŠAP-PP MMB Hivatali könyvek 2539, Városi elöljáróság felújításának könyve 1640-1728
[38] SCHLIESSLER G., Emlékezetes, p. 516.
[39] Uo.
[40] P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie.
[41] Uo.
[42] Uo.

értéktelen rézpénzek voltak. A gazdasági élet megindításához elengedhetetlen volt ezeknek érvényes fizetőeszközre váltása. Enélkül a város nem volt képes a katonaság ellátásához hozzájárulni, és bármit is termelni a katonaság számára. A polgárok ezért arra kérték a felkelés vezetőjét, hogy ezeket a pénzeket váltsa be ezüstpénzre, vagy engedje meg országos forgalmazásukat. A város vezetése elkészítette azoknak névsorát, akik nagyobb mennyiségben rendelkeztek ilyen pénzzel, és a rézpénzt a városházán összegyűjtötték.[43] Az összegyűjtött pénz értéke ekkor 5688 arany és 60 dénár volt,[44] és további 5901 arany és 67 dénár értékű pénzt 1705 áprilisában vitt el Lőcséről Keczer Sándor, Rákóczi megbízottja.[45] A rézpénz ellenértékeként a város 12000 aranyat kapott ezüstpénzben Rákóczitól.[46]

A politikai helyzet megváltozása a bel- és a külkereskedelem javulását hozta. Miután a város ostromzára megszűnt, ismét zavartalanul tarthatott fenn kapcsolatokat a kurucok által elfoglalt Tokaj-vidék városkáival, ahonnan bort vásárolt, és amely jövedelmének még mindig jelentős részét jelentette.[47] A felkelők és a lengyel rendek, valamint az újonnan megválasztott lengyel király, Stanislav Leszczynszky közti jó kapcsolat kedvezően hatott a hagyományos kereskedelmi kapcsolatok fejlődésére. Ezt segítette az egykor Lipót által bevezetett gazdasági korlátozások megszűntetése és Rákóczi több olyan rendelete is, amely a magyar kereskedőket helyezte előnybe.[48]

A kereskedelem további fejlődését, és ebből következően a kézművesség fejlődését is elősegítette a felkelő sereg szükségleteinek kielégítése. Az állandó pénzhiány miatt a katonaság élelmiszerrel, valamint fegyverrel, lőszerrel, ruhával és más árukkal való ellátásához Rákóczi a hazai kézműves központokra, elsősorban a szabad királyi városokra volt utalva. Már 1705 januárjában felvásárolta Eperjestől Keczer Sándor, a legfőbb katonai megbízott a város minden vörös és kék posztó tartalékát, ugyanakkor megparancsolta a városnak, hogy a posztót továbbra is a katonaságnak adja, és annak az üzletekben való árusítását pedig betiltotta.[49] A felkelő seregek számára a posztóval való ellátás (illetve annak a katonaság számára való eladása) és a seregek számára szánt egyéb áruk Kassáról, Eperjesről, Bártfáról és más városból történő beszerzése a felkelés végéig folytatódott.

Zemplén déli részének kurucok általi elfoglalása lehetővé tette nemcsak a szabad borvásárlást, de a szőlők visszaváltását is, illetve az elkobzott szőlők visszaszolgáltatását. Bártfa elöljárósága a felkelés első éveiben sikeresen gyarapította tulajdonait. Már 1706-ban 12 000 aranyat hajtott be Eperjestől

[43] ŠAP-PP MMP 1700–1709, B-12
[44] Uo.
[45] Uo. Keczer igazolása 1705. április 18-ról.
[46] LASZTÓKAY L., Eperjes, p. 54.
[47] ŠAP-PP MMP Hivatali könyvek 24: Számadás könyv 1707–1710.
[48] ŠAP-PB MMB Hivatali könyvek 62: A városi tanács jegyzőkönyvei 1704–1708
[49] ŠAP-PP MMP 1630–1705, B-2: Keczer Sándor rendelete 1705. január 9.

a két egykori malmának bérbeadásáért. Bár az eperjesi malmok árendájától elesett, sikerült megváltania a zálogba helyezett Rokitó (5742 aranyért) és Alsószabados (624 aranyért), Nagy- és Kisnyergesi szőlőivel (1800 arany).[50] A bártfai jobbágyközségek száma így átmenetileg egyről háromra nőtt, és mindkét szőlőnek a rokitói kocsma részére történt bérbeadásával együtt a város számára jelentős bevételt hozott.[51] Ehhez hasonlóan az elszegényedett Kisszeben gazdasága is átmeneti felemelkedést ért meg gazdasági épületek megszerzésének következtében. A szécsényi országgyűlés után a város ismét megszerezte azt a malmot, amelyet addig a katolikus plébánia használt, ezzel gazdasági jelentősége is megnőtt.[52] 1703-ban és 1704-ben Eperjes ostroma alatt minden bizonnyal Kisszeben vette át a borkereskedés egy részét, és a külföldi kereskedelmen kívül a katonaság számára is biztosított bort a tokaji régióból. A borkereskedelmen kívül felújította hejcei szőlőtermelését, amelyet a katonai események 1710-ig nem is zavarták meg.[53] Néhány város, így név szerint Kisszeben gazdasági felemelkedéséhez maga a felkelés vezetője is hozzájárult a kamarával szembeni régi adósság egy részének elengedésével.

Az utolsó Habsburg-ellenes felkelés során a városok gazdasági céljainak megvalósulása, ellentétben a politikai és vallási érdekeik beteljesülésével, csak részleges és átmeneti maradt. A mozgalom nem teljesítette azon reményeiket, amelyek a gazdaságuk felújítására, felemelésére és az előző évszázad végén történt visszaesés felszámolására irányultak. Ezt nem tette lehetővé sem a hosszan tartó háború, sem Magyarországnak a hosszú harcok során legyengült gazdasága, amihez még más negatív jelenségek is társultak, függetlenül a belföldi fejlődéstől. A gazdaságilag gyönge állam rövidesen már képtelen volt a hazai nemesfém-forrásokat csak fegyvervásárlásra, nyersanyag és más árúk vásárlására felhasználni, illetve az idegen katonai szakemberek és zsoldosok kifizetésére. Ezért a felkelés vezetői már 1704-ben rézpénzek verését határozták el, előbb kisebb, majd nagyobb nominális értékben. Ezek a pénzek a hazai piacra voltak szánva, reális értékük nem volt, ezért a kereskedők, a kézművesek és a katonai vezetők nem voltak hajlandók elfogadni. Főleg a szabad királyi városoknak okoztak nagy gondot, és így a céhek, a kereskedők elszegényedéséhez járultak hozzá, és ezzel a városi gazdálkodás visszaeséséhez. A felkelő seregek nagy része, és kezdetben Rákóczi megbízottjai is a portiókat, adókat és más pénzeket csak ezüst, illetve részben ezüstpénzben voltak hajlandók elfogadni. A királyi városokban a rézpénzek

[50] ŠAP-PB MMB Hivatali könyvek 1825: Mag. Hivatali könyvek 62
[51] Uo.
[52] MNL OL G 31 (Vallásügyi i.) A kisszebeni elöljáróságának levele a szécsényi országgyűléshez. 1706. április 30.
[53] V. Úsza levele Rákóczinak, 1704. január 8. THALY K, II. *Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei*, I. köt. p. 514, valamint ŠAP-PP MMS 104/13: több dokumentum a bor adózásáról.

bevezetése így csak Bercsényi közvetlen kényszerére, avagy katonai beavatkozás fenyegetésére történt meg.[54]

A városok számára további megoldatlan problémát jelentettek az állandóan emelkedő adók. A felkelés vezetője 1706-tól rendszeres adót, az úgynevezett dicat vezetett be a királyi városok és a megyék számára. Ez Kassa, Eperjes és Lőcse esetében 1707-ben együttesen 31000 dica volt (Kassa 8000, Eperjes 10000, Lőcse 13000),[55] ami mintegy 62000 aranyat tett ki. Ugyancsak magas adóterhelési kötelességet jelentett ez a kisebb városoknak is, Bártfára 1707-ben és 1708-ban 7000, míg Kisszebenre 3500 dica esett.[56] A rendszeres adó azonban nem jelentette a városok egyedüli kiadásait a felkelő hadsereg és állam részére. Nagy pénzösszegeket adtak a katonai egységeknek portiok vagy más illetékek formájában, amelyeket ugyan visszakaptak, de csak később és nem teljes mértékben. Ezen kívül adtak természetbeli juttatásokat is, kenyeret, gabonát, húst, élő állatokat, bort, sört és a lovak számára abrakot. Nem kis megterhelést jelentett a városi gazdaságoknak az ingyen fuvar, a lovas szolgálat, a kézművesek valamint a lakosság részvételi kötelezettsége az erődítési munkálatokban.[57]

A felsorolt tényezők, tehát a kényszerű rézpénz bevezetés, a katonaság jelenlétével összefüggő magas kiadások, és főleg a városok gazdasági lehetőségeivel aránytalan adó terhelés több közös tárgyalás témájává vált a városok és megyék között. 1706 márciusában a 13 felső-magyarországi vármegye képviselői és a szabad királyi városok küldöttei Eperjesen jöttek össze. Bírálták ekkor a szabadságharc vezetésének némely rendeletét, kérték a katonasággal szembeni kötelezettségek enyhítését, a katonai helyőrségek számának csökkentését, és követeléseiket Rákóczihoz jutatták el, aki mindegyiket elutasította.[58] A 13 felső-magyarországi vármegye és a királyi városok (a Pentapolis városai mellett Nagybánya, Debrecen és Szatmár) újabb tanácskozására 1707 márciusában (13-án és 14-én) került sor Eperjesen. A tanácskozás tárgya a katonaság ellátása volt, és annak az egyes városok és vármegyék közötti elosztása.[59] Elsősorban ezekért a gazdasági követelésekért, de főleg az adó terhek csökkentéséért, valamint a katonasággal szembeni kötelességek enyhítéséért igyekeztek közösen fellépni a városok, és Bercsényinél, valamint a felkelés vezérénél közbenjárni 1707 nyarán, a második kuruc országgyűlésen, Ónodon,[60] illetve már előtte is 1707 januárjában, a kassai megbeszélésen.[61]

[54] P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie.
[55] SCHLIESSLER G., Emlékezetes, p. 517.
[56] ŠAP-PB MMB Hivatali könyvek 1825
[57] P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie.
[58] 1706. március 15. és március 23. THALY K., II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, I. köt. p. 496–497
[59] ŠAP ŠŽ K 23, 300–309.
[60] THALY K., Bártfai követek naplója.
[61] NAGY I., A kassai 1707. évi országos tanácsról.

A városok gazdasági problémái a következő években tovább erősödtek. Nem tudták fizetni az adókat, kielégíteni a katonaság követeléseit, amely igen negatívan hatott a gazdasági helyzetükre. Ismét eladósodtak, és a városi vagyont kénytelenek voltak eladni, illetve zálogba helyezni. Gazdasági hanyatlásukat a kuruc állam egyre mélyülő válsága tetőzte be, valamint az 1710 nyarán kitört pestis járvány, amely Kassán mintegy ezer,[62] Bártfa háromezer,[63] Eperjesen 2300[64] és Kisszebenben több mint kétezer[65] áldozatot követelt. A szabadságharc utolsó évében az állami pénzügyek teljesen felborultak, a városokban az adókat a fejedelem megbízottjai, de főleg a kuruc hadvezérek ezüstpénzben, és emellett főleg természetbeni adóban szedték, és így a városok hanyatlását az új kölcsönök és zálogba adások sem tudták megállítani, valamint ezt tetézték meg a városok kapitulációja után a császári hadak új követelései is. Csak Eperjes adóssága 80000 aranyat tett ki1711-ben.[66] Bártfán, amely egy kivételével ismét elveszítette összes jobbágy községét, tokaji szőlőit és gazdasági épületeit, csak a II. Rákóczi Ferenc fölkelése alatti katonai kiadásait 20903 arany és 50 dénár értékű ezüstben, és 41041 arany és 21 dénár értéke rézpénzben határozta meg a későbbiekben.[67] Mivel azonban ezek az adatokat az új városi tanács a Habsburg hivataloknak terjesztette elő, az összeg túlzott is lehet.

A legkisebb városok, mint például Kisszeben, a felkelés utolsó éveiben nem voltak képesek kötelességeiket pénzben teljesíteni, és adóik egy részét is természetben törlesztették. Kisszeben is elveszítette ismét szőlőseit, malmát, erdejét és majorát, és a városnak a felkeléssel kapcsolatos költségei mintegy 30000 aranyat tettek ki.[68]

Összegzés

Befejezésül leszögezhetjük, hogy a felső-magyarországi szabad királyi városok a II. Rákóczi Ferenc vezette felkelésbe gazdasági, politikai valamint vallási célokkal és elvárásokkal léptek. Ezek I. Lipót 17. század végi politikája által okozott negatív változásokból eredtek. Az uralkodó a magyar rendi állam politikai rendszerének eltörlésével a városoktól is megvonta azon kiváltságaikat (illetve elvesztették létjogosultságukat) amelyek gazdasági fejlődésük alapjait képezték, és az uralkodó a városokat még az ország igazgatásából is kizárta. Egyidejűleg egyre nagyobb hatalmat összpontosított a kezében, új állami-, gazdasági- és adópolitika lehetőségeket teremtett anélkül, hogy azt

[62] SCHLIESSLER G., Emlékezetes, p. 519.
[63] LASZTÓKAY L., Adatok Eperjes, p. 55.
[64] ŠAP, Cirkevné matriky (Egyházi anyakönyvek) M 23; Bártfai római katolikus anyakönyvek 1680-1754.
[65] ŠAP, Cirkevné matriky (Egyházi anyakönyvek) M 1025; Kisszebeni evangélikus anyakönyvek 1711-1723.
[66] P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie.
[67] JANKOVIČ V., Neskorý feudalizmus, p. 154.
[68] ŠAP-PP MMS Hivatali könyvek, Városi krónika 28.

a városok bármiképpen befolyásolhatták volna. Az uralkodó, valamint a Habsburg udvar az egész birodalmat egységesíteni, központosítani igyekezett, ugyanakkor a gazdasági élet súlypontját pedig az ország nyugati, politikailag konszolidáltabb és fejlettebb részeibe összpontosítani. E politika szerint logikus, hogy nem volt benne helye Magyarország gazdasági fejlődése ösztönzésének, számára az élelmiszerellátás feladatát szánta, és elsősorban az adók fizetését várta el. Ehhez a rendszerhez nem voltak szükségesek a magyar királyi városok, mint a kézművesipar és kereskedelem központjai, hanem elsősorban mint a rendszeres és rendkívüli adók forrásai jöttek számításba. Ugyanakkor ezek a városok az osztrák városok valamint az úgynevezett Keleti Társaság versenytársai voltak az, amelynek érdeke volt a lengyel, északi, balkán és orosz piacok megszerzése.

A nyugati katonai hódítások, és keleti törökellenes felszabadító háborúk miatt az uralkodó állandóan növelte az adóterheket, amelyek leginkább a városokat és azok lakosait sújtották. A magas adók és katonai portiók túllépték azt a határt, amelyet a városok képesek voltak elviselni, és így további gazdasági fejlődésük, hamarosan pedig saját ingatlanjaik, főleg jobbágyfalvaik, tokaji szőlőseik kárára vált. Elvesztésükkel gazdasági életük fontos alapját is elveszítették, amely gazdasági hanyatlásukhoz és elszegényedésükhöz vezetett. A városok gazdasági életére hasonlóan hatottak az utolsó Habsburgellenes felkelések megtorlásai, amelyek tulajdonképpen a Habsburg abszolutizmus egyik megnyilvánulásai voltak. A 17. század második felének Habsburg-gazdaságpolitikáját a protekcionalizmus jellemezte, amely előnybe helyezte a kiváltságok, a monopóliumok, a különböző privilégiumok ajándékozásánál a hűséges hazai, valamint az idegen hivatali arisztokrácia szűk csoportját. Nem volt véletlen, hogy éppen ennek a tagjai szerezték meg nagyrészt az elkobzásokon vagy zálogba helyezéseken keresztül a jobbágyközségeket, a tokaji szőlőket, amelyek korábban a városokéi voltak, és így a későbbiekben a borkereskedelemből is kiszorították őket. Ez a réteg további, egykor a kisnemesi tulajdonú szőlőterületeket is megszerzett, és a különböző kiváltságok és monopóliumok révén könnyedén hatoltak be a borpiacra, éppen akkor, amikor a városok gazdasági hanyatlásukat élték.

A Habsburg abszolutizmus jelentős mértékben kötődött össze a harcias katolicizmussal és az erőszakos rekatolizációval is. A 17. század első felétől ez került előtérbe Magyarországon. A felső-magyarországi szabad királyi városok, mint az evangélikus egyház jelentős központjai, határozottan elutasították az uralkodó által előtérbe helyezett rekatolizációt, és ezért a század közepétől vallásfelekezeti téren is ellentétek keletkeztek. Így játszottak szerepet vallási okok a szabad királyi városoknak a II. Rákóczi Ferenc vezette felkelésbe történt bekapcsolódásánál. A gazdasági és politikai célok meghatározásánál a vallásfelekezeti hovatartozás sem vesztette el szerepét a protestáns lakósság nagy részénél. Politikai téren a városok hátrányát jelentette fokozatos kiszorításuk az ország politikai hatalmának gyakorlásából, ráadásul

ezek eleinte az országgyűlés határozatainak megkerülésével történtek (1687 után), továbbá országgyűlési számuk korlátozása az egy szavazati joggal. Helyi szinten szintén a városokat károsították az önkormányzatukba történő közvetlen beavatkozások. Ezeket leginkább a kamara képviselőinek részvétele jelentette a város elöljáróinak választásánál és a városi vezetés tanácskozásánál, emellett az elöljáróságokban és a városi hivatalokban a protestánsok részvételének tiltása, gyakran a bírók és a tanácstagok egyenes kinevezésével.

A felső-magyarországi szabad királyi városoknak az utolsó Habsburg-ellenes felkelésben a fő céljaik (kiváltságaik felújítása, elkobzott birtokaik visszaszerzése, adóterhelésük és a katonai kötelezettségeik mérsékelése, az önkormányzataik szabad választása és működése, és a protestánsok vallásszabadságának felújítása) közül teljesen csak a vallási és politikai célok valósultak meg. A városok gazdasági jellegű igényeit a kezdeti sikerek, és a felkelés vezetőinek igyekezete ellenére sem sikerült megvalósítani, a városoknak a megelőző időszakban bekövetkezett gazdasági hanyatlása miatt, valamint az ország gyenge gazdasági helyzete és a felkelt ország szükségletei miatt.

Források:

ŠAP = Štátny Archív Prešov

ŠŽ = Šarišská župa

ŠAP-PP = Štátny Archív Prešov, pobočka Prešov

MMP = Magistrat Mesta Prešova

ŠAP-PB = Štátny Archív Prešov, pobočka Bardejov

MMB = Magistrat Mesta Bardejova

MMS = Magistrat Mesta Sabinova

ABEV = Archív bardejovského ev. a.v. cirkevného zboru

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

G 27 (Orsz. pol. i.) = Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára, Rákóczy-szabadságharc levéltára, Országos politikai iratok (G 27)

G 31 (Vallásügyi i.) = Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára, Rákóczy-szabadságharc levéltára, Vallásügyi iratok (G 31)

Irodalomjegyzék:

FABINY TIBOR, *II. Rákóczi Ferenc valláspolitikája*, Budapest 1971, kézirat

HAIN GÁSPÁR, *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv*, Budapest 1988.

VENDELÍN JANKOVIČ, *Neskorý feudalizmus a jeho kríza pred buržoáznou revolúciou 1848*, in: Dejiny Bardejova, (szerk.) Andrej Kokuľa – Andrej Lukáč – Ladislav Tajták, Košice 1975. ???

PETER KÓNYA, *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní 1670–1711*., Prešov 2000.

LASZTÓKAY LÁSZLÓ, *Adatok Eperjes szabad királyi város haditörténetéből a legrégibb időktől az 1711-ik év végig*, in: Az Eperjesi királyi kath. Főgymnasium 1878/79–ik tanévi értesítője, Eperjes 1879. ???

LASZTÓKAY LÁSZLÓ, *Eperjes szab. kir. város levéltárában található nevezetesebb okiratok ismertetése*, In: Az Eperjesi kir. kath. Főgymnasium 1880/81 tanévi Értesítője, Eperjes 1881. ???

NAGY IVÁN, *A kassai 1707. évi országos tanácsról*, in: A Rákóczi szabadságharc, (szerk.) R. Várkonyi Ágnes – Kis Domonkos Dániel, Budapest 2004, p. 324–329.

SCHLIESSLER GÁSPÁR, *Emlékezetes feljegyzések mindarról, ami Kassa szabad királyi városában történt*, in: Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról, (szerk.) KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 2004, I. ???

ANTON ŠPIESZ, *Mesto Prešov v rokoch 1681–1781*. Nové obzory 15, 1973, p. 133–150.

THALY KÁLMÁN, II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712. Első kötet (1703–1706.) (Archivum Rákóczianum, II. Rákóczi Ferencz levéltára, Első osztály: Had- és belügy, 1. köt.) Budapest 1873.

THALY KÁLMÁN, *Szab. kir. Bártfa városa követeinek naplója az ónodi gyűlésről. 1707.*, in: Történelmi naplók. 1663–1719. Thaly Kálmán (szerk.) Budapest 1875. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, XXVII. köt.) p. 121–174.

II. Rákóczi Ferenc államának várospolitikai kérdéseiről

H. Németh István

II. Rákóczi Ferenc államának várospolitikai kérdéseit önmagában a szabadságharc nyolc évére korlátozva nem lehet reálisan tárgyalni, hiszen azok a problémák, amelyekre a történelem eme kis szakaszában válaszolni próbáltak, nem kizárólag ennek az időszaknak a speciális kérdései. A várospolitika kérdéskörét így a 16–17. századi általános várospolitikai kérdések köré csoportosítva tudjuk reálisan bemutatni, elsősorban a felső-magyarországi városok (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben, Késmárk) példáján keresztül. Kiemelten fontosnak tartjuk, hogy rámutassunk arra a tényre, hogy a folyamatosan háborúban álló Rákóczi-féle állam intézkedéseit elsősorban olyan tényezők befolyásolták, amelyek reálisan nem vethetők össze azokkal az intézkedésekkel, amelyek egy békeállapotban működő államgépezetet jellemezhetnek. Éppen ezért sorra veszem azokat a várospolitikai kérdéseket, amelyek 1703 és 1711 között felmerültek, de a rájuk adott válaszokat összevetem azokkal, amelyek a Habsburgok irányította Magyar Királyság államigazgatási gyakorlatában születtek. Ezzel a módszerrel a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején létrehozott állami szervek tényleges várospolitikai és általában államigazgatási alapelveire tudunk rámutatni.

A szabadságharc várospolitikai intézkedései immáron jól elhelyezhetők a 16–17. század viszonylatában épp úgy, mint a 18. század tekintetében. Előbbi korszakról 2004-ben jelent meg összefoglaló monográfia,[1] míg utóbbi esetében Kállay István és Anton Špiesz munkáira hivatkozhatunk.[2] Miután a II. Rákóczi Ferenc állam éppen e két korszak határán létezett, ezért az előzmények éppen úgy megfigyelhetők várospolitikai intézkedéseiben, mint a 18. század ekkoriban kialakuló városigazgatási gyakorlata. A városok politikai képviseletét a felső-magyarországi városszövetség látta el, amelynek tagjai 1704-től, Kassa elfoglalásától szinte mindvégig a fejedelem hatalma alá kerültek.[3] A 15. századtól létező városszövetség és a városok külön-külön is ellátták saját és együttes érdekvédelmüket. A közösen követett politikát a városok közötti levelezés segítségével, valamint közös gyűléseiken határozták meg. A városok közötti levelezés nem merült ki csupán a szövetség gyűléseinek összehívására: a városok közös politikájának alapelveit a gyűlések mellett vagy helyett ezen a csatornán bonyolították. A szövetség a 17.–

[1] H. NÉMETH I., Várospolitika. A monográfia főbb megállapításainak összefoglalása szlovák nyelven: H. NÉMETH I., Mestská politika.

[2] KÁLLAY I., Die Städte Ungarns; KÁLLAY I., A városi igazgatás reformja; KÁLLAY I., Die einige Fragen der Städtepolitik; KÁLLAY I., A bécsi udvar várospolitikájának; KÁLLAY I., Zur Verwaltungsgeschichte; A ŠPIESZ, Slobodné kráľovské mestá, különösen: p. 17–68.; A ŠPIESZ, Die Wiener Hof.

[3] Kassa feladását követően a város követei átnyújtották a fejedelemre felesküdött tanács és polgárok névsorát: AMK Schw. Nr. 12184. Kassa, 1704. november 2.

18. század fordulóján mind jobban rákényszerült arra, hogy a török alól felszabadult és szabad királyi városi privilégiumot nyert városokkal (Nagybánya, Debrecen) mind szorosabb együttműködést alakítson ki. Ennek előzményei a 17. század első felére nyúlnak vissza, de olyan „erőkoncentrációra" mint ebben a korszakban, nem került sor.[4] A korszakot jellemző várospolitika (erős ellenőrzés, kameralista eszközök a városokkal szemben stb.) a szabad királyi városok erőteljesebb kapcsolattartását kívánta meg; a városszövetségi keretek immáron alkalmatlannak bizonyultak a hatékony politikai képviseletre. Elsősorban az adó és a katonai terhek ügyében a felső-magyarországi városszövetség a 17. század második felében követett politikája jegyében a 18. század elején - ha lehet - még szorosabb kapcsolatot tartott fenn az alsó-magyarországi városokkal.[5] A felső-magyarországi városszövetség és a környező szabad királyi városok kapcsolata lényegében a városok politikájának erre az „áttagolódására" épült. A városok és az állam viszonyában olyan változások történtek, amelyek elengedhetetlenné tették a városok politikájának nagyobb mérvű egységesítését. A városszövetség regionálisan eleinte ennek az irányítására vállalkozott, a régió városai politikai akaratának egyeztetését követően pedig Kassa a többi várossal már a városszövetség nevében tárgyalt.[6]

A szorosabb kapcsolatok a városszövetség másik legfontosabb területén, az országgyűlések alkalmával még szorosabbakká váltak. A városszövetség országgyűlési szereplése kapcsán már korábban is megfigyelhettük, hogy a városok követei igyekeztek mind a hírek, mind a cselekvés szintjén egymást segíteni, együttesen fellépni sérelmeik ügyében.[7] Az országgyűléseket megelőző városszövetségi gyűléseken alakították ki a városok közös álláspontját, készítették el a szövetség együttesen felterjesztendő kérelmeit, amelyeket hol az uralkodói audiencián, hol a rendek sérelmei közé szerkesztve nyújtottak be.[8] Az országgyűlésekre küldött követek instrukcióját a felső-magyarországi városszövetség már régóta egyeztette, ebben az időszakban pedig arra figyelhetünk fel, hogy a városszövetség javaslatára a többi várossal is megbeszélték, így lényegi eltérés nem volt a városi követek utasításaiban. Az új adózási rend miatt ez a jelenség már a Rákóczi hatalma alatt álló összes szabad királyi városra kiterjedt.[9]

---

[4] Az előzményekre lásd: H. NÉMETH I., A szabad királyi városok.

[5] AMK Schw. Nr. 12398. Kisszeben, 1703. március 24.

[6] „Quidam libera ac regia civitas Posoniensis in facto opificum et quaestorum civitatensium nobis notificet, id ipsumque reliquis harum partium aeque liberis ac regiis civitatibus, ita etiam montanis communicandum censeat" AMK Schw. Nr. 14336. Kassa, 1719. augusztus 29.

[7] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 175–192.

[8] AMK H I. 4545/13. Lőcse, 1595. március 24. Az előzetes egyeztetések során többnyire sikerült az ellentétes álláspontokat közös nevezőre hozni. AMK H I. 4268/8. Eperjes, 1591. február 16.

[9] AMK Schw. Nr. 12538. Nagyszombat, 1706. február 5., AMK Schw. Nr. 12539. Besztercebánya, 1706. augusztus 3. A szoros együttműködés a Rákóczi-szabadságharcot követően is megmaradt: AMK Schw. Nr. 13440. Kassa, 1713. október 27.; Nr. 13441. Kassa, 1713.

A városok számára nyilvánvalóan nagyobb politikai súlyt adott a közös fellépés, de abból a szempontból is kedvező volt számukra ez a szövetség, hogy a döntő pozícióban lévő tisztviselőket együttesen tudták ajándékokkal, vagy állandó apanázzsal számukra döntő információk megszerzésére ösztönözni. A városok érdekérvényesítésének ez fontos eszköze volt. A „discretio", „gratificatio" vagy „illő ajándék" címén pénzben, borban kifizetett hatalmas összegek lényeges megterhelést jelentettek a városoknak. Kassa adócsökkentését éppen az 1704. évi blokád idején kiadott nagyszámú „ajándék" miatt is kérte.[10] A városok számára sokszor hatékonyabbnak és olcsóbbnak tűnt, ha nem követeket, csak ajándékot küldtek az ügyeikben illetékes uraknak.[11]

A Magyar Királyság helyzetét a kora újkorban és a Rákóczi-szabadságharc idején is az állandó háború határozta meg, így a várospolitikát is a háború–gazdaság, hadsereg–társadalom kapcsolata alapvetően határozta meg.[12] Ennek a viszonylatnak közvetlen hatása volt, hogy bizonyos szabad királyi városok olyan főkapitányi központokká alakultak (Kassa, Varasd), ahol a letelepedő katonaság immáron nem a városi önkormányzat, hanem a főkapitányok hatáskörébe tartozott.[13] Ez a konfliktushelyzet az általam tárgyalt városokban a Rákóczi-korszakban is fennállt, hiszen Kassa esetében minimum ezerfős a városban állomásozó katonaságról beszélhetünk.[14] Ez a létszám még a korábbi korszakokét is felülmúlta,[15] ami a városban zsúfoltságot, és a lakosság fokozott megterhelését okozta. A fennmaradt források mindegyike arról tanúskodik, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a városban állomásozó csapatok számára nem csak szállást kellett biztosítani hanem a Radics András ezredében szolgáló katonákat mintegy teljes ellátásban is kellett részesíteni. A város elkeseredett kérelmeiben már 1705 elején arról panaszkodtak, hogy a kuruc tisztek olyan szolgálatokat és felszerelést követelnek, amit még a sokszor panaszolt „német" katonaság időszakában sem.[16] A fennmaradt be-

november 6.; Nr. 14021. Kassa, 1717. április 6.; Nr. 14481. Kassa, 1720. július 18. Nr. 14742. Kassa, 1722. május 27.; MML XIII/112/3.

[10] AMK Schw. Nr. 12207.

[11] Lőcse város javaslata szerint ne küldjenek követeket, mivel a városok nagy többsége, annak nagy költségei miatt, nem támogatja. Inkább a megfelelő embereknek kell gratificátiót adni. AMK Schw. Nr. 12527. Lőcse, 1706. február 19. A közösen adott ajándékokról lásd többek között: AMK H I. 12541/4. Miskolc, 1706. január 31., 12541/16. Vizsoly, 1708. augusztus 24., 12726/24. Eperjes, 1707. augusztus 4., AMK Schw. Nr. 12516. Kassa, 1706. január 4.

[12] Lásd erre Gecsényi Lajos hozzászólását Szakály Ferenc előadásához: SZAKÁLY F., Gazdasági és társadalmi változások, p. 33.

[13] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 280–438.

[14] Kassa város kérelme szerint 1000 fő állomásozik a városban (AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12.). A lipóci Keczer Sándor és Berthóthy Ferenc biztosokhoz küldött Szentmártoni Imre és Árvai János utasítása szerint pedig 996 fő közlegény és a tisztek. AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13.

[15] A 16–17. században a városban és annak környékén állomásozó katonaság létszámáról lásd: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 288., 301.

[16] AMK Schw. Nr. 12353. Kassa, 1705. január 21., AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12. A város kérelmei néha meghallgatásra találtak, mivel a fejedelem a militia servitiumot lecsök-

szállásolási jegyzékekből kiderül, hogy családonként átlagosan 5-6, bizonyos esetekben 10-14 katonát és annak családját kellett a város polgárainak befogadniuk, és élelemmel ellátniuk. Kassa városa önállóan, de a városszövetség súlyával megerősödve is folyamatosan tiltakozott ez ellen, és megpróbálta a katonáknak nyújtott ellátást (fa, gyertya, só, élelem, edények, stb.) egy átlagértéket figyelembe véve a város adójába beszámíttatni, amit azonban sosem sikerült elérniük.[17] A városokkal hadi ügyekben állandó levelezésben álló lipóci Keczer Sándor főhadbiztos általában világos és lényegretörő leveleiben ez ügyben már-már szinte zsarolta az elkeseredett kassai tanácsot: 1705. február 25-én kelt levelében kijelentette, hogy megunta a város és a helyőrség huzavonáját. Szerinte a város a kapituláció szerint köteles élelmet, szénát stb. biztosítani a beszállásolt katonaságnak. Ha meg akarnak tehát szabadulni Roth János ezredétől, szerezzenek pénz fegyverre, hogy a katonák elvonulhassanak.[18] A város helyzete a romló hadi helyzet miatt csak még rosszabbá vált. A korábbi főkapitányi központ jelleg csak rontott a város helyzetén, hiszen a végvidék tüzérségének ellátását is a Kassán lévő tüzérségi házból végezték.[19] A helyzet odáig fajult, hogy még a nemesekre, városi tanácsosokra, bíróra is szállásoltatnak be katonákat.[20]

Nem csodálkozhatunk, ha a nagy létszámú katonaság és az otthonaikat kényszerből átengedő polgárság között hasonló összetűzések történtek, mint amilyeneket a 16–17. század során Kassa városában minduntalan felfedezhetünk.[21] Mivel a város csak nagy nehézségek árán tudta ellátni a beszállásolt katonákat, ezért azok az erőszakhoz folyamodva próbálták megszerezni az általuk jogosnak vélt élelmiszert, illetve a követelt gyertyát, fűszert és konyhai eszközöket.[22]

Kassán a felső-magyarországi főkapitányok már a 16. század közepétől kocsmákat és mészárszékeket állítottak fel, amelyek jócskán csökkentették a városi bevételeket. A lefoglalt és későbbi létesítmények a város bevételeit

---

kentette a város számára. A katonaság azonban nem volt hajlandó az említett rendelkezéshez tartani magát, és a lakosokat mindenféle szolgálattal terhelte, úgymint fával, sóval, fűszerrel, edényekkel, zöldségekkel. AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13.

[17] AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12-én kelt kérelmében a városi tanács 60 dénár/fő/hó beszámítását kérte. AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13. A felső-magyarországi városszövetség kérelme szerint a kassai tanács egy évben csak gyertyára 500 forintot költött. AMK Schw. Nr. 12614. 1707. január 27.

[18] AMK Schw. Nr. 12416. Lőcse, 1705. február 25.

[19] PÁLFFY G., A főkapitányi hadiipari műhely.

[20] AMK Schw. Nr. 12693. 1707. szeptember 28.

[21] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 302.; H. NÉMETH I., Kassai polgárok és katonák.

[22] AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13. A katonák garázdálkodására jó példa a Radics András ezredében szolgáló Keminger Ignác hadnagy által elkövetett bűntett. A hadnagy 10 hajdújával Holub János kassai házára tört, akinek beteg feleségét és gyermekeit verte és ütötte. Miután Holub elmenekült otthonról, a hajdúkkal utolérte őt, és agyba-főbe verte. Állítólag azt mondta miközben verte őket: „Én is úgy bánok veletek mint a magyarok a schelmák bántak feleségemmel és gyermekemmel." Más szálláson az ágyat, párnát stb. minden különösebb ok nélkül összevagdalta. AMK H II. 1706., AMK Schw. Nr. 12506. 1706. április 9.

nagy mértékben csökkentették, ezen azonban még a felső-magyarországi városszövetség közös fellépése sem változtatott, hiszen nem csak a város, de a jelentős financiális nehézségekkel küzdő főkapitányság számára is a királyi uradalmakból, illetve a Szepesi Kamara által bérelt püspöki tizedekből származó bor és az ide hajtott állat kicsiben történő kimérése jelentette a legfontosabb bevételeket.[23] A Rákóczi-szabadságharccal ez sem változott lényegesen. A Habsburgok által kinevezett főkapitányok által elfoglalt vagy újonnan létesített kocsmákat és mészárszékeket Rákóczi kapitányai sem engedték át a városnak, hanem éppen úgy használták azokat, mint elődeik.[24] Rákóczi ugyan a többi Habsburg uralkodóhoz hasonlóan felszólította Radics Andrást, hogy engedje át a kocsmákat, de (mint ennek előtte) most sem történt semmi érdemleges, jóllehet ezt a kérelmet a város és a városszövetség ügyeiben járó követek utasításába minden alkalommal belefoglalták.[25] Rákóczi hadseregének állandó ellátási problémái miatt előfordult, hogy a kassai tanácsot Keczer Sándor főhadbiztos arra kényszerítette, hogy a város sörfőzőjét árendába adja neki, aki azt az 1706. évi ostrom pusztításait javító munkások ellátására használta fel.[26] Amikor a városok közösen tiltakoztak ez ellen, a fejedelem azzal vádolta őket, hogy nem a haza, hanem saját hasznukat nézik.[27]

Az ellátási nehézségek ebben a korszakban olyan problémákat is okoztak, amelyekkel a városok esetében csak a 16. század közepén, valamint Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadjáratai idején szembesültek.[28] A városokra kivetett repartícióban meghatározott pénzösszeg mellett ugyanis nagy mennyiségű katonai ruházat is szerepelt. Kassa esetében ez évente 466 pár csizmát, közel 1956 pár bakancsot és 2160 süveget jelentett. A kötelezően beszolgáltatandó élelmiszer mennyisége általában 2000 köböl búza és ugyanennyi zab volt.[29] Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy az 1661-től Kassa mellett állomásozó német ezredek számára 1200 köböl zabot és 600 köböl rozst kellett volna a felső-magyarországi városszövetségnek leszállítania.[30] 1671-

[23] Részletesen lásd: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 318–334.

[24] AMK Schw. Nr. 12209. 1704. augusztus, AMK Schw. Nr. 12207. 1704. október

[25] Kassa városa Berthóty Ferenchez. AMK Schw. Nr. 12339. 1705. március 21. Az eredménytelenségről lásd: AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13., AMK Schw. Nr. 12368. 1705. március 13., AMK Schw. Nr. 12377. Kassa, 1705. január 18., AMK Schw. Nr. 12408. Eperjes, 1705. március 24. Lásd még: Schw. Nr. 12340. 1705. március 31.

[26] AMK Schw. Nr. 12640. Kassa, 1707. március 10.

[27] AMK Schw. Nr. 12542. Munkács, 1707. március 9.

[28] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 370–392. A Rákóczi-szabadságharc ellátási nehézségeire lásd: BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái. A ruházatról külön lásd: p. 59–62., BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai.

[29] A leszállítandó áruról: AMK Schw. Nr. 12596. 1707., AMK H III/2. mac. 104. fol. 6. 1708. január 16., AMK Schw. Nr. 12789. 1708. január 17., AMK Schw. Nr. 12914. 1709. Csáky István a hamarosan elkészítendő csizmákról: AMK Schw. Nr. 12699. Besztercebánya, 1707. március 25. Vö. még: AMK H III/2. mac. 103. fol. 30. 1707. április 11., fol. 48. 1707. május 15., fol. 52. 1707. május 27.

[30] AMK H I. 8669/44. Lőcse, 1661. szeptember 6., AMK H III/2. mac. 73. fol. 11. 1662. február 1.

ben Kassára 1500 köböl búzát, 1000 köböl zabot róttak, amit a városok akkor előteremthetetlennek ítéltek.[31] A városra kirótt húsmennyiség még ennél is megdöbbentőbb: az általában kirótt 64000 font helyett 1709-ben több mint 300.000 fontot adott a város a katonák ellátására![32]

Az állandó hadiállapot miatt a városok adó és hadi terhei már a 16–17. században állandóan emelkedtek. A kezdeti 30–40 000 forintos összes városi adó, a 17. század második felére elérte a 170–180 000 forintot, ami szabad királyi városok számára túlzottnak tűnő pénzügyi terhet jelentett.[33] Az 1630-as évektől kezdve a városok restanciái mind nagyobbak, az ezek elszámolására és rendbetételére kiküldött kamarai vizsgálatok mind gyakoribbak lettek.[34] A 17. század utolsó harmadában a megszakítatlan hadakozások

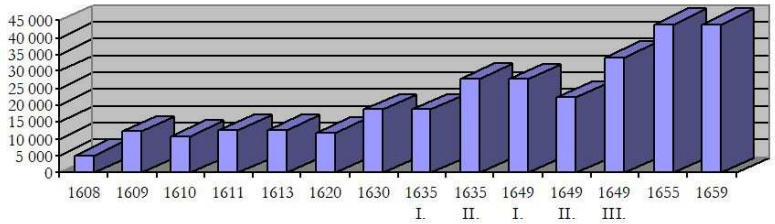

A felső-magyarországi városok adóterheinek alakulása a tizenöt éves háborút követően

következtében a városi lakosság száma egyre csökkent, a polgárjogért folyamodók száma pedig elenyészővé vált. A városok kérvényeinek mindegyikében a lakosság elvándorlására, az adóterhek elviselhetetlenségére és a katonaság visszaéléseire panaszkodtak.[35] A városok eladósodása rohamléptekben haladt előre, többségük kénytelen volt birtokainak egy részét zálogba vetve kölcsönökhöz folyamodni.[36]

A Rákóczi-szabadságharc időszakában a városok adózását hasonló tendenciák jellemezték, és ezzel együtt hasonló rendszerben is történt, mint a 17. század utolsó harmadában a bécsi udvar által bevezetett városi adózás.[37]

---

[31] MNL OL E 23 (Litt ad Cam. Scep.) 1671. május 7.
[32] AMK Schw. Nr. 12914. 1709.
[33] NAGY I., A Magyar Kamara, itt 45.
[34] MNL OL E 554 (Városi és kam. i.) Fol. Lat. 508. fol. 2–5., 15–17., MNL OL E 190 (Arch. fam. Rákóczi) Missiles Nr. 4465. Eperjes, 1646. augusztus 30.; MNL OL E 554 (Városi és kam. i.) Fol. Lat. 955. fol. 56–58. Kassa, 1668. augusztus 22.; MNL OL E 210 (Misc.) Civitatensia 36. t. Nr. 1–2. Pozsony, 1672. június 28.
[35] AMK H III/2. pur. 30. fol. 25. 1684. március 28.
[36] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 245–280.
[37] Összefoglalóan lásd: BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, p. 99–114., BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai.

Az adóztatás alapját mindkét időszakban a katonaság ellátása határozta meg, és annak mértékét a város környékén állomásozó ezredek porciószükséglete alapján számolták ki. A portionális adóztatás első szakaszában a városok külön sérelme volt, hogy nem a kamara, az Udvari Haditanács vagy a nádor határozta meg a rájuk eső összeget, hanem a vármegyék.[38] Jóllehet sok tekintetben a Rákóczi-szabadságharc időszaka a városokkal szemben a vármegyék megerősödését hozta magával, ezt a városoknak sikerült elkerülniük, és a rájuk eső porciókat a fejedelem külön pátensben határozta meg. A Kassára eső éves porció mértéke ebben az időszakban (a fent felsorolt élelmen és ruházaton kívül) hatalmas összegű: havonta 2500 rajnai forint volt. Ezt az összeget 1704-ben a város képtelen volt kifizetni, az első havi ellátásra is saját polgárait kellett kényszerkölcsönre fognia, ahonnan 2000 rajnai forintot sikerült beszednie.[39] 1705-től kezdve ez az összeg évente mintegy 6200-6300 rajnai forintra csökkent.[40] A kassai tanács számára még ez az összeg is túl nagynak számított, ezért az adóterhekre való hivatkozással zálogosították el Forró birtokukat Szirmay Péternek éppen 6000 forintért.[41]

A városok már 1706 első napjaiban arról értesítették egymást, hogy a városok adózásának régi-új elemeként az adóztatás porták szerinti kiszámítására is sor fog kerülni a katonaság porcióinak kivetése mellett. Ez lényegében nem volt más, mint az I. Lipót által 1697-ben bevezetett rendszer, ami során a városokra is adott portaszámot osztottak ki.[42] Az 1705 végén Munkácson tartott gyűlésen ugyan a portális adózás terve éppen csak felmerült, de a szabadságharc mind súlyosabb pénzügyi problémái miatt az 1706-ban megtartott Rozsnyón és az azt követő körömi mezőn (vagyis Ónodon) hozott döntések során már az új adórendszer bevezetését határozták el, egyben megszabták a kivetendő portaszámokat is.[43] A felső-magyarországi városszövetség már 1706 első napjaiban követeit küldte el a miskolci gyűlésen tartózkodó fejedelemhez és a Gazdasági Tanácshoz, hogy azon nyomban tiltakozzanak az újnak mondott (noha már 1698 óta ismert) adónem ellen.[44] Az ügy fontosságát mutatja, hogy a felső-magyarországiak ezzel egy idő-ben emiatt a kuruc seregek ellenőrzése alatt álló összes szabad királyi várossal felvették a kapcsolatot, akik egységesen léptek fel ebben az ügyben mind az országgyűléseken, mind a Consilium Oeconomicumban, mind pedig a feje-

[38] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 266–278., ill. IVÁNYI E., Esterházy Pál, p. 136–179., 205–206.
[39] AMK Schw. Nr. 12207., 12209. 1704. október
[40] AMK Schw. Nr. 12596. 1707., Nr. 12914. 1709.
[41] AMK Schw. Nr. 12361. 1705. május 6.
[42] IVÁNYI E., Esterházy Pál, p. 157–158. Kassa város portaszámai: AMK Schw. Nr. 12195.
[43] BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, p. 104., BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai.; AMK Schw. Nr. 12596.
[44] AMK Schw. Nr. 12516. 1706. január 4.

delemnél.[45] A már a miskolci gyűlésen megkezdett egyeztetéseket követően augusztusban már a szabad királyi városok összességének együttes és összehangolt fellépésének lehetünk tanúi: Az alsó-magyarországi bányavárosok Lőcse közvetítésével a többi szabad királyi várossal is egyeztetve léptek fel az országgyűléseken.[46] Az 1707. év szinte az állandó követjárásokkal telt el, de a Gazdasági Tanácsba „beépített" informátoraik felhasználásával sem sikerült elérniük, hogy az adónemet töröljék.[47] A városok egységes fellépése korántsem volt újszerű, hiszen szintén az adóztatás megváltoztatása miatt már a 17. század elején, illetve a század végén is egységesen léptek fel.[48] A városok által használt érvek sem mondhatók újaknak: 1697-ben és ekkor is azzal utasították el az adóztatás porták szerinti rendszerét, hogy a városok önálló rendet alkotva kollektíven a nemességhez hasonlatos jogokkal bírnak, és így őket nem lehet a parasztoknál használt adókkal terhelni. A városok érvelése azon alapult, hogy őket nem lehet portákra osztva adóztatni, jóllehet a városi adózás alapja akkor már évek óta ez volt, és a szabadságharcot követő évtizedekben is ez maradt.[49]

A városokra nehezedő terhek felosztását jól láthatjuk ezen az 1707 februárjában készített összesítésen:[50]

Város neve	Adóösszeg (r.fl.)	Az összes adóösszeghez mért arány (%)
Kassa	8000 (16.000 helyett)	2,5
Eperjes	10000	
Lőcse	13000	
Bártfa	7000	
Kisszeben	3500	
Késmárk	8000	

[45] AMK Schw. Nr. 12538. Nagyszombat városa Kassához. Nagyszombat, 1706. február 5., Nagyszombat, 1706. március 26.

[46] AMK H I. 12541/3. Miskolc, 1706. február 14., AMK Schw. Nr. 12506. 1706. április 9., 1706. május 7., 1706. június 5., 12539. Besztercebánya, 1706. augusztus 3.

[47] AMK Schw. 12608. Eperjes, 1707. január 7., Nr. 12614. 1707. január 27., Nr. 126471707. január 27.,Nr. 12658. 1707. április 3., Nr. 12656. Kassa, 1707. október 12., Nr. 12706. Lőcse, 1707.

[48] H. NÉMETH I., A szabad királyi városok, p. 210–238., ill. H. NÉMETH I., Várospolitika, 2. köt. p. 213–216.

[49] AMK Schw. Nr. 12493. 1706., Nr. 12516. 1706. január 4., Nr. 12608. Eperjes, 1707. január 7., Nr. 12614. 1707. január 27., Nr. 12615. 1707. november 1., Nr. 12647. Eperjes, 1707. január 27.

[50] AMK Schw. Nr. 12684. 1707. március 20.

Zólyom	2500	2,25
Korpona	4000	
Selmecbánya	12000	
Körmöcbánya	9000	
Besztercebánya	9500	
Bakabánya	2500	
Bélabánya	1500	
Libetbánya	1500	
Breznóbánya	600	
Újbánya	2000	
Nagybánya	3158	0,5
Felsőbánya	1858	
Eger	1372,5	
Szatmár	2243	
Németi	1200	
Jászság	13629	1,45
Nagykunság	1800	
Kiskunság	2370	
hajdúvárosok	11112	
Összesen	133.342	6,7

A felső-magyarországi városszövetség által fizetendő összeg összesen 49.500 rajnai forint volt, ami egy csökkentett összeg, hiszen Kassa eredetileg a rá kirótt 8000 rajnai forintnak a kétszeresét fizette volna (és a következő évtől kezdve évi 16000 forintot fizetett is).[51] A Kassára kirótt adóösszeg azonban a városi tanácsnak még így is túl nagy összegnek tűnt az 1706-ban elszenvedett ostrom költségei pusztításai miatt (a város számítása szerint az ostrom alatt elszenvedett károk és kiadások 386.032 magyar forint 17 dénárt tettek ki), ezért erre az évre teljes adómentességet kért.[52]

A városok számára azonban az adókon és az esetlegesen elszenvedett ostromokon kívül további terhek növelték az amúgy is nehéz pénzügyi helyzetüket. Az egyre növekvő adók mellett a városok ugyanis a 16. századtól kezdve kötelesek voltak évente bizonyos meghatározott számú katonát kiállítani, és zsoldjukat fizetni. Létszámuk az 1560–70-es évekre állandósult, amikor 200 főt kellett kiállítaniuk és fizetniük. Ennek költségei már akkor

[51] AMK Schw. Nr. 12552. Kassa, 1707. december 24., Nr. 12789. 1708. január 17.
[52] AMK Schw. Nr. 12620. 1707. február 9.

közel megegyeztek a városi adó összegével.[53] A városokra nehezedő katonai kiadások a Rákóczi-szabadságharc idején tovább fokozódtak. A városok által fizetendő katonaság teljes létszámára sajnos nem rendelkezünk adatokkal, csak a Kassára eső részről vannak információink. Kassa a 200 főből addig 66 főt állított ki, ami a szabadságharc idején 100 főre kúszott fel.[54] Nem véletlen, hogy a kassai tanács 1705 októberében 60 főre kívánta csökkentetni a város által felfogadott katonák számát, amit azonban a fejedelem a hadi helyzetre való tekintettel elutasított, mivel „ha szabadságoknak örülnek az instansok sem kívánhatják".[55] A hajdúk felfogadására a kassaiak havonta 300-400 forintot fizettek ki. A költségeket növelte, hogy a felfogadott katonákat ráadásul még élelemmel, fegyverzettel és ruházattal is el kellett látniuk, amire korábban nem került sor. Miután sokszor megesett, hogy a rossz termés idején nem volt elég élelem, ezért csak nagy költséggel tudtak élelmet szerezni.[56] A város ezért többször kérte, hogy az élésházból lássák el a hajdúkat, ami azonban csak egy-egy kisebb időszakra történt meg.[57] A zsoldosok tartásának költségeit jól mutatja az is, hogy Kassa városának éppen a katonák felfogadása miatt kellett egyik igen fontos jövedelemforrását, a pálinkamérést, valamint a pálinka után szedett kapuvámot árendába adnia.[58] A városszövetség és Kassa állandó kérelmezésére és a kifizetett tetemes mennyiségű ajándék hatására csak 1708 végén csökkentették le a kiállítandó zsoldosok számát 55 főre.[59]

A tüzérség elterjedése és széles körű alkalmazása a városi lakosságra további, az előző katonai kiadásoknál jóval kiszámíthatatlanabb nagyságú terhet rótt. A tüzérségi eszközök (ágyúk, lövegek, muníció, stb.) szállítása ugyanis hagyományosan a szabad királyi városok feladata volt,[60] és ez a „hagyomány" a mohácsi ütközetet követő évszázadokban még élőbb, még megterhelőbb volt, mint annak előtte.[61] A 17. század folyamán a felső-magyarországi városszövetségnek 75-80 igáslovat vagy ökröt, illetve 12 szekeret kellett biztosítaniuk a hadsereg számára. Ez nem csekély összeget emészthetett fel

[53] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 337–351.

[54] A szécsényi országgyűlésen részt vevő követe jelentése szerint is ezt a létszámot rótta ki a fejedelem: AMK H I. 12425/22. Szécsény, 1705. szeptember 15.

[55] AMK Schw. Nr. 12324. 1705. március 2., Nr. 12332. 1705. október 12., AMK H I. 12425/22. Szécsény, 1705. szeptember 15.

[56] AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13., AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12., AMK Schw. Nr. 12473. 1706. február 16.

[57] AMK H III/2. mac. 103. fol. 74. 1707. október 9.

[58] AMK Schw. Nr. 12362. 1705. augusztus 4., Nr. 12520. 1706. augusztus 16.

[59] AMK Schw. Nr. 12737. Sárospatak, 1708. december 17.

[60] KUBINYI A., Városaink háborús terhei, p. 157.; A központi szervek ugyan többször figyelmeztettek arra, hogy a városok számának csökkenésével, és a tüzérség feladatkörének szélesedésével a városok egyedül nem tudják ellátni ezt a feladatot. MOE 4. köt. 424., 433., 437.

[61] Vö. az országgyűlés uralkodói előterjesztése: MOE 5. köt. 38-39. A tényleges szabályozásról: CJH 1569:26., MOE 5. köt. 285., 290. 1572. február–március, 8. köt. 156. 1593–1594., CJH 1595:50., 1599:27., 1600:14. Az 1563. évi országgyűlés szabályozásáról: MOE 4. köt. 424.

a városok bevételeiből, hiszen a lőcsei követ jelentése szerint a fuvarosok (főként a télre hivatkozva) lovanként csak nyolc forintért voltak hajlandóak elszegődni. Ha az általunk kalkulált 72 igáslóval számolunk egy hónapra ez havonta közel hatszáz (576) forintot jelentett.[62]

A 17. század utolsó harmadában megtartott két országgyűlésre menesztett városi követek utasításában minduntalan megjelentek a városok vectura-kötelezettségével kapcsolatos panaszok. A felső-magyarországi városszövetség követei ekkor elsősorban saját terheik csökkentését, valamint a vármegyékre és a kincstári birtokokon élőkre való kiterjesztését javasolták.[63] A Rákóczi-szabadságharc sem hozott semmi újat ebben az ügyben, sőt, miután a vezérlő fejedelemnek főként a vármegyei nemesség politikai támogatását kellet elnyernie és megtartania, és Rákóczi állama csak és csupán az ország belső erőtartalékaira volt utalva, a városok megterhelése inkább a lipóti korszakot megelőző időszakhoz volt hasonlatos. A szécsényi országgyűlésre bocsátott követek kérvényében szintén megfelelő hangsúlyt kapott a vectura csökkentése iránti igény.[64] A városszövetség egészére kirótt mennyiségről nem rendelkezünk információkkal, de abból, hogy csak Kassa városának évente 40 ökröt, 25 lovat, 6 kocsit és 13 bérest kellett a tüzérséget irányító Antoine de la Motte ezredes rendelkezésére bocsátania, jól látható a növekedés mértéke.[65] 1707-ben még ennél is nagyobb számokról tudunk: Kassa városának összesen 120 ökröt és 12 szekeret kellett volna előállítani, amiből azonban csak nyolcvanat tudott a város birtokairól összeszedni.[66] A költségek nem csak a fogatok kiállításában rejlett, hanem az elküldött ökrök és lovak sokszor el is tűntek. 1705-ben 18 ökör és 5 ló veszett el, 1706-ban pedig 9 ökör, 4 ló és 2 kocsis veszett el kocsistól.[67] A város földbirtokosként természetesen a hozzá tartozó falvakra terhelte az ökrök és szekerek kiállítását, jóllehet szükség esetén maguk is rendeltek szekereket a közeli Mecenzéfről.[68] A fontos munkaeszközétől megfosztott falusi lakosság elkeseredésében néha még kisebb lázadásokkal is tiltakozott ez ellen. A tor-

[62] MML XIII/102/24. Eperjes, 1632. december 8. Johann Srednitz lőcsei követ jelentése. A kalkulált összeg nem térhet el nagy mértékben a tényleges értékektől, hiszen Michael Wirt eperjesi jegyző sógorához, Melchior Reiner kassai bíróhoz írt levelében éppen 100 igásló kiállításáról tudósít. AMK H I. 5442/24. Eperjes, 1611. június 24. A 16–17. századi tüzérségi szállításokról lásd: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 351–362.

[63] MML XXI/10. 1687.

[64] AMK H I. 12726/24. Eperjes, 1707. augusztus 4., AMK Schw. Nr. 12615. Kassa, 1707. november 1.

[65] AMK Schw. Nr. 12619. 1707. február 4., Nr. 12626. 1707. május 11. A fejedelem korábbi parancsa szerint két évvel ez előtt ennél kevesebbet, 12 lovat, 40 ökröt, 6 kocsist, 13 bérest, kellett fizetnie a városnak. AMK Schw. Nr. 12241. Eger, 1705. március 6.

[66] AMK H III/2. mac. 103. fol. 52. 1707. május 29. A birtokok között a következő módon oszlott meg a teher: Miszlóka 4, Alsótőkés 4, Felsőtőkés 6, Belarn 8, Hámor 6, Aranyidka 8, Rusin 4, Felsőladna 6, Alsóladna 6, Soklya 8, Szin 2, Tehány 4, Kavacsány 14.

[67] AMK Schw. Nr. 12619. 1707. február 4., Nr. 12626. 1707. május 11.

[68] AMK H III/2. mac. 104. fol. 21. 1708. május 7.

nyosnémeti Bányai András ellen éppen emiatt indítottak eljárást. Bányai az ökrök összegyűjtésével megbízott Szilágyi Mihály szolgabíró és a vele érkező hajdúk ellen uszította a falu lakosságát, akik a szolgabírót a vele lévő hajdúkkal együtt megverték, majd a falu bírájának házában melegedő hajdúkra is rátörték az ajtót, akiket szintén helyben hagytak.[69]

Nem csodálhatni hát, hogy a városi tanács minden eszközt megragadott, hogy „vagy pénzbeli, vagy borbéli discretio által" a vectura mértékét csökkentsék, illetve az elküldött fogatokra és igásállatokra a tisztek gondot viseljenek.[70] Az ügy érdekében érdemes volt nagyobb urakat is megkeresni. Bercsényi Miklós rendszeresen kapott ajándékokat a várostól, pisztolyokat vagy 1708-ban 200 aranyat.[71] A közbenjárásnak sokszor volt is eredménye, hiszen a fennmaradt városi jegyzőkönyvek és a követek jelentéseiben de la Motte engedékenysége akár szembeszökő is lehet.[72]

A városok érdekei a városokba költöző nemesség, valamint a nemességet nyert polgárok feletti joghatóság kiterjesztésében is érvényesültek. A vármegyék ugyanis egyre inkább megpróbálták kivonni a városi nemeseket, valamint a nemes polgárokat a városi tanács fennhatósága alól. A 16. században hozott törvények ugyan a városok javára szabályozta helyzetüket, a 17. század közepén alkotott törvénycikkek a nemeseket azonban szinte teljesen kivették a város hatásköre alól, és a vármegyék alá vonták őket. Ez épp úgy vonatkozott a városi nemesekre, mint a polgári életmódot folytató, de az armálist elnyert nemes polgárokra is.[73] A városi nemesek esetében azonban a Rákóczi-szabadságharc idején is sikerült őket a városi adók megfizetésére kötelezni, ami ellen azok természetesen a vármegyéknél és a fejedelemnél léptek fel. A városoknak többször kellett visszautasítaniuk olyan vádakat, hogy a polgárok adójának többszörösével terhelik őket, vagy a beszállásolásnál nagyobb terhet raknak rájuk.[74] A város az adózás terén keményen lépett fel ellenük, hiszen 1709-ben elrendelte például, hogy ha egy nemes nem hajlandó adót fizetni, a behajtót kell ráküldeni.[75] Mind a fejedelem mind Bercsényi Miklós gyakran emelt kifogást olyan beszállásolások ellen, amelyek nemeseket érintett[76] Ez utóbbi esetben persze jobb volt vigyázni, hiszen olyan befolyásos nemeshez is tehettek kellemetlen katonákat, akik

[69] AMK Schw. Nr. 12282. 1705. március 16.
[70] AMK H III/2. mac. 104. fol. 21. 1708. május 7.; Az elveszett ökrökről lásd a fejedelem parancslevelét: AMK Schw. Nr. 12542. Munkács, 1707. március 9. Az ajándékokról: AMK H III/2. mac. 104. fol. 24. 1708. május 20., fol. 27.
[71] AMK H I. 12726/24. Eperjes, 1707. augusztus 4.
[72] AMK H III/2. mac. 103. fol. 38. 1707. április 19.
[73] A városban lakó nemességgel kapcsolatban negatív képet Szűcs Jenő festette meg: SZŰCS J., Das Städtewesen, p. 137–138.; J. ÚJVÁRY ZS., Polgár vagy nemes. Újabban ennek árnyalására került sor: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 439–478.; H. NÉMETH I., Polgár vagy nemes.
[74] AMK Schw. Nr. 12855. Munkács, 1709. április 10., Nr. 12926. Kassa, 1709. április 17.
[75] AMK H III/2. mac. 105. fol. 14. 1709. március 22.
[76] AMK Schw. Nr. 12859. Ungvár, 1709. március 18.

sokat árthattak a városoknak. A város Olasz Ferenc kassai házába 1705-ben 12 hajdút szállásolt el. Az ezzel járó veszélyekre Keczer Sándor kerületi főhadbiztos hívta fel a tanács figyelmét, miszerint Olasz a fejedelem haditanácsának fő secretariusa. „Nem veszi észre a város, hogy akkor adhatja meg ő kegyelme a kölcsönt, amikor akarja."[77]

A nemes polgárok helyzete még ennél is speciálisabb volt, hiszen ők életmódjukat és felfogásukat tekintve egyaránt nem tartoztak a megyei nemesség, annál inkább a városi polgárság közé. Nemességük elnyerésével többnyire nem adták fel korábban űzött foglalkozásukat. A városi polgárok többségének a nemesi rang - egyáltalán nem magyarországi sajátosságaként - a korszak legmagasabbnak elismert státuszát jelentette.[78] A Rákóczi-szabadságharc idején azonban a vármegyék és maga a fejedelem is mind untalan személyes felkelésre akarta őket kényszeríteni. A vegyes jogállású armalista polgárok jogi állása a korszak végéig problémákat okozott, adóztatásukról a vármegyék sosem mondtak le. Ez a Rákóczi-szabadságharc idején is hasonló gondokkal járt. A szécsényi országgyűlésen részt vevő követek jelentése szerint ugyanis a rendek és a kancellár úgyszintén hasonló álláspontot képviselt ebben a kérdésben. Az országgyűlésre érkező városi követek előtt már első tárgyalásaik során szóba kerültek a városi armalista nemességgel kapcsolatos problémák, de az állam legfontosabb képviselői nem voltak hajlandóak engedni. A szécsényi országgyűlés nem a hagyományos módon történt, ahol a vármegyéket követek képviselték, hanem a vármegyék nemessége nagy létszámban, mintegy önmagát képviselte. Éppen ezért felmerült, hogy a városi armalista nemesség szintén személyesen jelenjen meg Rákoson (az országgyűlés tervezett helyszínén), majd Szécsényben. Ráday Pál az országgyűlés helyszínére érkező követektől azon nyomban a meg nem jelent nemesek iránt kérdezett, mivel akik „Nemessi szabadsággal éltek, élnek és élni kívánnak", jogukban áll és kötelességük lenne a rendek gyűlésén megjelenni.[79]

A nemes polgárok nagy többsége (a politikai indokokon kívül) nem sok hasznot hajtott volna a felkelő seregnek, hiszen saját bevallásuk szerint „öregek, betegesek, köszvényesek, és nagyobbrészt idegen nemzet által megfosztatott, annyira, hogy nagy részük még csak háza népét sem tudja eltartani, a táborozásra így alkalmatlanok", illetve a városi tanácsban helyet foglalván a város ügyeivel vannak elfoglalva. Előtte pedig soha személyes felkelésre nem hajtották őket, mivel „az városhoz s annak kőfalaihoz esköttünk, az városnak oltalmazására és a városi dolgoknak folytatására, azoknak végben valo

[77] AMK Schw. Nr. 12417. Eperjes, 1705. február 17.
[78] H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 439–478.; H. NÉMETH I., Polgár vagy nemes.
[79] AMK H II. Szécsény, 1705. szeptember 7., AMK H I. 12425/9. Kassa, 1705. szeptember 21., 12425/22. Szécsény, 1705. szeptember 15.; 12425/17. Szécsény, 1705. szeptember 25.

vitelére."[80] A felső-magyarországi városszövetség a többi szabad királyi várossal is tárgyalt az ügyben,[81] és ekkor is közös lépésekre szánták el magukat: az adózás megváltoztatásával együtt közösen tiltakoztak a miskolci gyűlésen.[82] A vármegye azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a nemes polgárokat is ő maga kényszerítse inszurrekcióra, amit esetenként még különféle bírságok kirovásával is megerősített.[83] A miskolci gyűlésen történt közös fellépésük sem változtatott a dolgon, hiszen a városok nagy része már lemondott arról, hogy követeit hiábavalóan küldje ki a fejedelemhez.[84] A városokon még az sem segített, hogy az ügyben döntő Keczer Sándor szokásos gratifikációját még 15 arannyal toldották meg.[85] A nemes polgárság inszurrekciójaként azzal válthatta meg magát, hogy maguk helyett egy zsoldost fogadtak, amit ők alapvetően elutasítottak, hiszen az adók, a vec-tura, porció és katonaság fizetésével valóban már többszörösen megfizették ezt a hozzájárulást. Ennek ellenére a szabadságharc idején minden évben 100-150 forintot fizettek be a vármegye kasszájába erre a célra.[86]

Mint azt láthattuk a Rákóczi-szabadságharc a városok tekintetében ugyanolyan financiális szemléletű volt, mint a bécsi udvar irányította várospolitika. Ennek okait elsősorban a folyamatos háború szolgáltatta, ami nem tett lehetővé semmilyen tudatos várospolitikai elképzelés keresztülvitelét. Rákóczi ugyan a szabadságharc első éveiben visszaadta azokat a városi privilégiumokat, amelyeket a bécsi udvar pénzügyigazgatása a modern város- és gazdaságpolitika szempontjából feleslegesnek vagy károsnak ítélt.[87] A bécsi udvar és az európai államok által alkalmazott alapelvek alaptétele volt: a korábbi, középkorban kiadott árumegállító jogokat meg kell szüntetni, a monopóliumok új rendszerét kell kialakítani.[88] E privilégiumok gazdasági hatásukat sem éreztethették. A korábban a városok kereskedelmi életének virágzását biztosító árumegállító jog ugyanis ekkorra már elvesztette valódi értelmét, melyet a városi tanácsok tényleges érdekei jól mutatnak. A városok 1693-ban, de két évvel korábban is szinte kizárólag az árumegállítás jogából eredő illeték- és vámjövedelmek növelését kívánták elérni.[89] Másrészt a háborús

[80] AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13.., Nr. 12332. 1705. október 12., Nr. 12348. 1705. július 17., Nr. 12473. 1706. február 16., AMK H I. 12541/3. Miskolc, 1706. február 14., Nr. 12516. 1706. január 4., Nr. 12926. Kassa, 1709. április 17., Nr. 12928. 1709. június 11.

[81] A felső-magyarországi szabad királyi városok gyűléséről ebben az ügyben: AMK Schw. Nr. 12373. 1705. július 27.

[82] AMK H I. 12541/4. Miskolc, 1706. január 31.

[83] Az országgyűléseken való vármegyei fellépésre: AMK H I. 12541/16. Vizsoly, 1708. augusztus 24. A vármegyék bírságaira: AMK H III/2. mac. 103. fol. 75. 1707. október 11.

[84] AMK Schw. Nr. 12527. Lőcse, 1706. február 19.

[85] AMK H I. 12541/16. Vizsoly, 1708. augusztus 24.

[86] AMK Schw. Nr. 12409. Szend, 1705. április 11., Nr. 12810. 1708. augusztus 21.

[87] P. KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov.

[88] L. SOMMER, Die österreichischen Kameralisten, 1. köt. p. 55–57.

[89] AMK H III/2. pur. 29. fol. 124-125. 1691. február 15. Az egyezmény szövege: AMK Schr. Nr. 19552. Kassa, 1693. március 6. Lásd erre még: H. NÉMETH I., Várospolitika, 2. köt. p. 28–51.

állapotok mellett sem tudták a városok maradék gazdasági potenciáljukat kihasználni, mivel a gazdálkodást és a kereskedelmet szinte lehetetlenné tette az államháztartás csődjét megakadályozni hivatott rézpénz.[90]

A bevezetett rézpénz, majd a libertások hatalmas pénzügyi csődöt jelentettek a városok és polgáraik számára is. Amint a rézpénz megjelent, a jó fizetőképességű ezüst és aranymonéták azonnal eltűntek a városok piacairól.[91] A városszövetség a fejedelmet és a Gazdasági Tanács szenátorait igyekezett meggyőzni a helyzet tarthatatlanságáról, de igyekezetük sikertelen maradt.[92] Közösen határozták meg az árakat, és egybehangoltan léptek fel az engedetlen mészárosok ellen is, akik nem voltak hajlandóak rézpénzért húst árulni, de fellépésük csak ideiglenesen volt sikeresnek mondható.[93] A városi jegyzőkönyvekben a rézpénzzel kapcsolatos gondok állandó forrását jelentették az újabb és újabb ámde hiábavaló statútumoknak.[94] A fő problémát a lőcseieknek a kassaiakhoz írt leveléből tudhatjuk meg a legszemléletesebben: nem hajlandók elfogadni a rézpénzt csak az ezüstöt. A limitáció és a rézpénz elfogadtatásához általában az áru elkobzásával szoktak védekezni, de a városon kívül behozott élelmiszer árát nem hajlandók betartani. Élelmet éppen ezért nem hoznak a város piacára, és a kocsmáltatás sem hoz hasznot.[95] A város által ezüstön vásárolható bort, sört és más élelmiszereket a városban azonban rézpénzen kellett kimérniük. Miután a város az ezüstöt elfogyasztotta, sem külföldről, sem belföldről nem tudott beszerezni semmit, így a kereskedés és a gazdálkodás meghalt.[96] A hadiszállításokból sem lehetett meggazdagodni, mert az elkészített termékekért csak késedelmesen (ez már nem volt ismeretlen a városiaknak), és ráadásul rézpénzben fizettek a mesteremberekeknek, akik azon nem tudtak túladni. Sokszor előfordult, hogy a katonaságnak kényszerből eladott termékekért a katonaság rézpénzben fizetett, majd az így beszerzett árut ezüstért értékesítették.[97] A városok maguk is rákényszerültek arra, hogy fellelhető ezüsttartalékukat éljék fel annak érdekében, hogy a katonaság élelmiszerigényeit fedezni tudják,[98] de az is előfordult, hogy mintegy az árucsere színvonalára süllyedve borért vásároltak.[99]

[90] A rézpénzről lásd: BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, p. 73–91.; BÁNKÚTI I., A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai.
[91] AMK Schw. Nr. 12596. 1707. szeptember 16.
[92] AMK Schw. Nr. 12207. 1704. október, Nr. 12432. Besztercebánya, 1706. szeptember 3.
[93] AMK H III/2. mac. 103. fol. 44. 1707. május 9., 47. 1707. május 12., 65. 1707. július 16., mac. 104. fol. 44. 1708. szeptember 25., AMK Schw. 12537. Késmárk, 1706. március 31.
[94] A bíró előadta, hogy a városban nemesek ezüstpénzért mérnek húst. A mérést meg kell tiltani, és hogy ebből ne legyen, probléma a nemes polgárok se mérjenek húst. AMK H III/2. mac. 103. fol. 55. 1707. június 11., mac. 104. fol. 27. 1708. július 21.
[95] AMK Schw. Nr. 12532. Lőcse, 1706. október 23.
[96] AMK Schw. Nr. 12930. 1709. június 7.
[97] AMK Schw. Nr. 12832. 1708. október 12.
[98] AMK Schw. Nr. 12615. 1707. november 1.
[99] AMK H III/2. mac. 103. fol. 30. 1707. április 11.

A városok vagyona azonnal megérezte a fokozott kiadásokat: a városok birtokaikat egyre-más zálogosították el környékbéli birtokos nemeseknek. Kassa városa például főként a város feladásakor kiadott nagy összegű gratifikációk, ajándékok miatt kénytelen volt Barkóczy Györgynek és feleségének, Koháry Juditnak 4000 rajnai, azaz 4800 magyar forintot kölcsön venni megfelelő kamatra. A pénzt még négy évre rá sem tudták visszafizetni, ezért meghosszabbították a kölcsönt, ami után a szokásos kamatot (6%) évente fizetik aranyban vagy ezüstben. Utóbbi, a rézpénz elterjedését ismerve, további kiadásokra kényszeríthette a város vezetését.[100]

Az abszolutista jellegű várospolitika legtöbbet idézett, ám részleteiben annál kevésbé ismert alapvető jellemzője volt a városi tisztújítások ellenőrzése. Ez több szempontból is hasznosnak bizonyult a kormányzat számára: a rekatolizáció jegyében katolikusokat lehetett a város élére állítani, a városok adóztatása érdekében jobban lehetett ellenőrizni a városi gazdálkodást, és jobban lehetett azt befolyásolni.[101] A korszak Európájában ez korántsem volt példanélküli, hiszen szinte minden modern államban így ellenőrizték a városokat.[102] A Rákóczi-szabadságharc idején sem volt ez másként. Besztercebánya tanácsának maga Rákóczi adta parancsba: „Mint hogy ennek előtte is, mind hazánk törvénye, mind penig a jó rendtartás és szokás szerint, úgy practicáltatott, hogy a' királyi és bánya városok bírájának választása, és tétele, vagy az előtteniek helybe hagyása, és ratificatiója, ugy occuráló akkoron közönséges jóra tzélozó egyéb állapotok király embere praesentiájában, és communicatis invicem consiliis mennyenek véghez."[103] Nagyszombat városának tisztújítását hasonló módon befolyásolta abba az irányba, hogy evangélikusokat is válasszanak a tanácsba, és Körmöcbánya városa is hasonló értelmű panasszal élt a fejedelemnél.[104] Kassa esetében hasonló tendenciákat figyelhetünk meg. A városi tisztújítással kapcsolatos problémákra kívánt pontot tenni a kassai (alapvetően a kamarai biztosok által kiválasztott és jóváhagyott) tanács, amikor a város kapitulációjakor benyújtott feltételek közé a libera electio/szabad választást is felvették, egyben kikötötték, hogy csak

[100] AMK Schw. Nr. 12820. Kassa, 1708. február 1.

[101] Összefoglalóan lásd: H. NÉMETH I., Várospolitika, 1. köt. p. 519–528.; H. NÉMETH I., A szabad királyi városok igazgatásának; H. NÉMETH I., Városigazgatás fordulóponton.

[102] Összefoglalóan ld.: CH. TILLY, Entaglements; E. ENNEN, Mitteleuropäische Städte, p. 6–7.; Ausztriára lásd összefoglalóan: M. SCHEUTZ, Kammergut. Csak a legfontosabbakat említve. Német-római Birodalom: F. QUARTHAL, Verfassung und Verwaltung, p. 227.; L. SIGLOCH, Der Gemeindehaushalt, p. 118–119.; J. ROGGE, Stadtverfassung; W. HUBATSCH, Ziele und Maßnahmen; K. GERTEIS, Die deutschen Städte, p. 65–80. Franciaország: B. HODLER, Doléances; A. CHÉDEVILLE – J. LE GOFF – J. ROSSIAUD, La ville médiévale, p. 604–608.; R. CHARTIER – G. CHAUSSINAAD-NOGARET – H. NEBEUX – E. LE ROY LADURIE, La ville classifique, illetve vö.: B. CHEVALIER, Les bonnes villes, p. 101–128; R. MOUSNIER, Les institutions; F. AUBERT, Le Parlament et la ville. Itália: M. FOLIN, Principi e cittá.

[103] MNL OL G 25 (Megyék és városok i.) III.2.a. 1703. december 28.

[104] Uott. 1706. március 26. Körmöcbányára lásd: III.2.b. 1704.

katolikusokat választhassanak be a tanácsba.[105] A fejedelem és a kassai tanács között létrejött kompromisszum eredményezte azt a különleges helyzetet, hogy a hatalmon lévő kassai katolikus elit nehezményezte a legjobban a fejedelemhez forduló evangélikusok panaszát, akik régi hatalmukat vissza kívánván nyerni maguk követelték a fejedelmi biztos megérkezését.[106]

A Rákóczi-szabadságharc várospolitikai intézkedéseiben tehát leginkább a háború okozta fiskális szemlélet jellemzői érhetők tetten, melyek nagy hasonlóságot mutatnak a lipóti abszolutizmus idején tapasztaltakhoz. A szabadságharc fenntartásának költségeit jelentős részben a városokra terhelte a fejedelem úgy, hogy valódi beleszólást nem nagyon engedett a városi képviselőknek: a tisztújítást kis mértékben ugyan, de befolyásolni próbálta, a városok (vagyis a negyedik rend) képviselőit a Gazdasági Tanácsba nem vonta be, és csak a magyarországi szabad királyi városok együttes fellépésének volt köszönhető az is, hogy a Tábla esküdtei közé sikerült két városi küldöttet is nagy nehezen felvétetni.[107]

Források:

AMK = Archív Mesta Košice

E 190 (Arch. fam. Rákóczi) = Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Rákóczi (E 190)

E 210 (Misc.) = Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Miscellanea (E 210)

E 23 (Litt ad Cam. Scep.) = Kincstári levéltárak, Magyar Kamara regisztratúrája, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23)

E 554 (Városi és kam. i.) = Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Városi és kamarai iratok (E 554)

G 25 (Megyék és városok i.) = Thöhöly- és Rákóczi-szabadságharc levéltára, Rákóczi-szabadságharc levéltára, Megyék és városok iratai (G 25)

H I. = Supplementum H, Spisy a listiny

H III/2. mac. = Supplmentum H., Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor)

H III/2. pur. = Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior)

MML = Magisrat Mesta Levoča

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

[105] AMK Schw. Nr. 12183. Kassa, 1704. augusztus 24.

[106] AMK Schw. Nr. 12353. Kassa, 1705. január 21., AMK Schw. Nr. 12327. 1705. május 3. Lásd erre még: R. Várkonyi Á., II. Rákóczi Ferenc államáról, p. 252–253.

[107] AMK Schw. Nr. 12372. 1705. április 3. A táblai ülnökökről: AMK Schw. Nr. 12659. 1707. július 18., AMK Schw. Nr. 12708. Lőcse, 1707. augusztus 7.

Schw. = Collectio Schwarzenbachiana

Irodalomjegyzék:

FÉLIX AUBERT, Le Parlament et la ville de Paris au XVIe siècle, Revue des Études Historique, 71, 1905, 225–247., 337–357., 453–487.

BÁNKÚTI IMRE, A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, 1703–1711, Budapest 1991.

BÁNKÚTI IMRE, A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai, in: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról, (Szerk.) CZIGÁNY ISTVÁN, Budapest 2002, p. 65–97.

ROGER CHARTIER – GUY CHAUSSINAAD-NOGARET – HUGUES NEBEUX – EMMANUEL LE ROY LADURIE, La ville classifique, in: Histoire de la France urbaine, (Szerk.) GEORGES DUBY, Paris 1981.

ANDRÉ CHÉDEVILLE – JACQUES LE GOFF – JACQUES ROSSIAUD, La ville médiévale, in: Histoire de la France urbaine, (Szerk.) GEORGES DUBY, Paris 1980.

BERNARD CHEVALIER, Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècles, Paris 1982.

EDITH ENNEN, Mitteleuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert, in: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert, (Szerk.) WILHELM RAUSCH, Linz/Donau 1981, (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) p. 1–20.

MARCO FOLIN, Principi e cittá in Italia fra medioevo et etá moderna: note a margine del caso ferrarese, in: Aspetti e componenti dell'identita` urbana in Italia e in Germania (secoli XIV – XVI), Aspekte und Komponenten der städtischen Identität in Italien und Deutschland (14.–16. Jahrhundert), (Szerk.) Giorgio Chittolini, Berlin 2003, p. 25–43.

KLAUS GERTEIS, Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt", Darmstadt 1986.

WALTHER HUBATSCH, Ziele und Maßnahmen landesherrlicher Politik im Absolutismus gegenüber den Städten aus der Sicht des Verwaltungshistorikers, in: Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa, (Szerk.) Volker Press, Köln – Wien 1983, p. 30–44.

IVÁNYI EMMA, Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713), Budapest 1991, (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.)

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA, Polgár vagy nemes? A kassai patrícius-polgárok házassági-társadalmi kapcsolatai a XVII. században, in: Ezredforduló — századforduló — hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére, (Szerk.) J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA, Piliscsaba 2001, p. 395–426.

KÁLLAY ISTVÁN, A bécsi udvar várospolitikájának néhány kérdése Mária Terézia korában, Századok, 97, 1963, p. 1055 –1072.

KÁLLAY ISTVÁN, A városi igazgatás reformja az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon Mária Terézia korában, Levéltári közlemények 42, 1971, p. 115 – 135.

KÁLLAY ISTVÁN, Die einige Fragen der Städtepolitik des Wiener Hofes in Ungarn zur Zeit Maria Theresias, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv, 16, 1963, p. 151 –164.

KÁLLAY ISTVÁN, Die Städte Ungarns im 17. und 18. Jahrhundert. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert, (Szerk.) Wilhelm Rausch, Linz/Donau 1981, (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) p. 73–82.

KÁLLAY ISTVÁN, Zur Verwaltungsgeschichte der freien königlichen Städte im 17. und 18. Jahrhundert, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv, 15, 1962, p. 181 – 199.

PETER KÓNYA, Prešov, Bardejov a Sabinov v povstaní Františka II. Rákócziho, in: Povstanie Františka II. Rákócziho, 1703–1711. (v novšom približení), (Szerk.) KÓNYA, PETER, Prešov 2005, p. 86–112.

KUBINYI ANDRÁS, Városaink háborús terhei Mátyás alatt, in: Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére, (Szerk.) DOMINKOVITS PÉTER – TURBULY ÉVA, Sopron 1993. p. 155–168.

Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae, (Szerk.) FRAKNÓI VILMOS (1–8. köt.), FRAKNÓI VILMOS – KÁROLYI ÁRPÁD (9–12. köt.), Budapest 1874–1917, (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek 3. osztály. Monumenta comitialia. Országgyűlési emlékek)

Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici, (Szerk.) KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN, Budapest 1899.

ROLAND MOUSNIER, Les institutions de la France sous la monarchie absolute, Paris 1974.

NAGY ISTVÁN, A Magyar Kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században, Levéltári Közlemények, 66. 1995, p. 29–51.

H. NÉMETH ISTVÁN, A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora újkorban (16–17. század), Soproni Szemle, 56, 2002, p. 210–238.

H. NÉMETH ISTVÁN, A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai, in: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára, (Szerk.) MAYER LÁSZLÓ – TILCSIK GYÖRGY, Szombathely 2003, p. 229–254.

H. NÉMETH ISTVÁN, Kassai polgárok és katonák a 16. században (A hadsereg beköltözésével jár társadalmi és közigazgatási jelenségek a felső-magyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során), Levéltári Közlemények, 68, 1997, p. 143–198.

H. NÉMETH ISTVÁN, Mestská politika Uhorského kráľovstva v období raného novoveku, in: Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, südnictvo a vzdelanosť v mestách v 13.–17. storočí, (Szerk.) CSUKOVITS ENIKŐ – TÜNDE LENGYELOVÁ, Prešov–Bratislava 2005, p. 285–308.

H. NÉMETH ISTVÁN, Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében, Korall, 9, 2002. szeptember, p. 79–106.

H. NÉMETH ISTVÁN, Városigazgatás fordulóponton. A 17. század utolsó harmadának abszolutista vonásai a városokban, in: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel, (Szerk.) CZOCH GÁBOR – KOCSIS ARANKA – TÓTH ÁRPÁD, Pozsony 2005, p. 212–232.

H. NÉMETH ISTVÁN, Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség, Budapest 2004.

PÁLFFY GÉZA, A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai, in: Végvár és környezet (Szerk.) PETERCSÁK TIVADAR – PETŐ ERNŐ, Eger 1995, (Studia Agriensia 15.) p. 183–221.

FRANZ QUARTHAL, Verfassung und Verwaltung in südwestdeutschen Städten der Frühen Neuzeit, in: Recht, Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt, (Szerk.) MICHAEL STOLLEIS, Köln – Wien 1991, p. 217–239.

JÖRG ROGGE, Stadtverfassung, städtische Gesetzgebung und ihre Darstellung in Zeremoniell und Ritual in deutschen Städten vom 14. bis 16. Jahrhundert, in: Aspetti e componenti dell'identita` urbana in Italia e in Germania (secoli XIV – XVI), Aspekte und Komponenten der städtischen Identität in Italien und Deutschland (14.–16. Jahrhundert), (Szerk.) Giorgio Chittolini, Berlin 2003, p. 193–226.

MARTIN SCHEUTZ, Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff" der Gegenreformation. in: Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie, (Szerk.) RUDOLF LEEB, Wien 2006, (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47.) p. 309–337.

LOTHAR SIGLOCH, Der Gemeindehaushalt der württembergischen Landstadt pfullingen von 1656 bis 1874, in: Städtisches Haushalts- und Rechnungswesen. (Szerk.) ERICH MASCHKE – JÜRGEN SYDOW, Sigmaringen 1977, (Stadt in der Geschichte 2.) p. 118–126.

LOUISE SOMMER, Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstelungen, Wien 1925, (Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte 13.)

ANTON ŠPIESZ, Die Wiener Hof und die Städte des Königreiches Ungarn in den Jahren 1681–1780, in: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert, (Szerk.) Wilhelm Rausch, Linz/Donau 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) p. 83–95.

ANTON ŠPIESZ, Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780, Košice 1983.

SZAKÁLY FERENC, Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában, Budapest 1994. (História Könyvtár, Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.)

SZŰCS JENŐ, Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert, in: La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie (Szerk.) FÜGEDI ERIK – SZÉKELY GYÖRGY, Budapest 1963, p. 97–164. (Studia Historica 53.) p. 137–138.

CHARLES TILLY, Entaglements of European Cities and States, Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800, (Szerk.) TILLY, CHARLES – BLOCKMANS, WIM P., San Francisco – Oxford 1994, p. 1–27.

R. VÁRKONYI ÁGNES, II. Rákóczi Ferenc államáról, in: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról, (Szerk.) CZIGÁNY ISTVÁN, Budapest 2002, p. 229–282.

A militarizált társadalom és a Rákóczi-szabadságharc*

Czigány István

A másfél évtizedes háborút lezáró karlócai béke (1699) nem csak a középkelet európai, hatalmi viszonyokban, hanem a magyarországi politikai viszonyokban is komoly változásokat eredményezett. Az újonnan visszafoglalt területeknek a Magyar Királyságba, illetve a Habsburg Birodalomba történő beillesztése a császári-királyi és a rendi hatalom számára egyaránt komoly gondot jelentett. A két hatalmi centrum politikai elitje tisztában volt azzal, hogy a Magyar Királyság társadalmi, gazdasági struktúrája, közjogi és katonai berendezkedése gyökeres változásokra szorul, ám ennek végrehajtását máshogy képzelték. Katonai sikerei tetőpontján Bécs elérkezettnek látta az időt, hogy a Magyar Királyságban megerősítse és kiterjessze a központi kormányszervek hatalmát. A központi kormányzatnak adó-, hadügy és a közigazgatás átszervezésére irányuló intézkedéseit az ország politikai vezetőinek és a nemesek többsége, a rendi jogok korlátozására, illetve a maradék állami önállóság felszámolására való törekvésként értékelte. Tetézte mindezt, hogy a két évszázados török elleni harc során militarizálódott társadalmi rétegek helyzetének rendezetlensége, nemcsak katonai, hanem olyan súlyos politikai, pénzügyi és gazdasági problémává vált. A bajokat az új hadügyi berendezkedésnek kellett volna orvosolni, de a rendek és az udvar elgondolása igen távol volt egymástól.

A magyar rendek álláspontját Esterházy Pál nádor vetette papírra, aki az ország török elleni védelmét a „nemzeti főkapitányságok" rendszerére kívánta alapozni, vagyis a középkori magyar állam hadügyi intézményei korszerűsített formában kívánta újjáéleszteni. Javasolta a nádor helytartói hatáskörének kibővítését, az uralkodó katonai helyettesi jogkörének visszaállításával. A rendi bizottságnak a középkori védelmi rendszer újjászervezésére tett indítványai a Magyar Királyság Bécstől független hadügyi szervezetét kívánta visszaállítani, ám ez alapjaiban tért el az Udvari Haditanács elképzeléseitől. Ha nemzeti elfogultságtól mentesen értékeljük a magyar rendek javaslatait, akkor ki kell mondanunk, hogy az általuk elképzelt középkori hadügyi konstrukció az állandó hadseregek időszakában már anakronisztikus volt.[1] Az Udvari Haditanács által létre hozott új török ellenes védelmi rendszert a kor követelményeinek megfelelően, a reguláris haderőre alapozták, irányítását a hivatásos tisztikar végezte. Területén nem állították vissza a vármegyék joghatóságát, hanem a Haditanács irányítása alá tartozó katonai határőrvidékeket hoztak létre. A védelem gerincét, az újonnan épülő, vagy korszerűsített erődítményekbe, Aradra, Bródba, Eszékre, Péterváradra és Szegedre vezényelt re-

* A tanulmány az Országos Tudományos és Kutatási Alapprogram a T 038212 számú pályázatának és a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány támogatásával készült.

[1] VARGA J. J., Berendezkedési tervek, p. 451., 457.; IVÁNYI E., Esterházy Pál nádor, p. 161–164.

guláris egységek alkották. A magyar és a rác katonaságnak csak kiegészítő szerepet szántak.

Nyilvánvaló volt, hogy az egykori végvidékek fegyverforgatóinak csak kis része találhat alkalmazást az új védelmi struktúrában. A központi kormányzat, álláspontja szerint a török kiűzése után az ország középső részein lévő egykori végvidékek szerepe megszűnt, így az itt lévő erődítményekben szolgáló végvári katonaság már nem jogosult azokra a kiváltságokra, amelyet a fegyveres szolgálat fejében kapott. Az Udvari Haditanács 1701 novemberében kiadott rendelete a birtokkal, egyéb ingatlannal rendelkező, vagy gazdasági tevékenységet folytató katonákat az ország többi lakosaihoz hasonlóan adófizetésre kötelezte. Azoknak viszont, akik az idők folyamán nem szereztek birtokot, házat és nem volt más foglalkozásuk, az állandó hadsereg alakulataiban, és a helyőrségekben kínáltak alkalmazást.[2] Ezzel az intézkedéssel a fegyverben tartott katonaság csökkentésén kívül az adózók körének kiterjesztésével, s az adóbevételek növelését kívánták elérni. Noha a végvári katonaság jelentős része már a háború idején sem mentesült a porció, vagyis a hadiadó megfizetése alól, sokaknak az életmódja tekintélyes föld- és ingatlanvagyona révén egyre közelített a polgári életforma felé, de a katonai szolgálatból való elbocsátás, a privilegizált helyzet megszüntetése az adóterhek állandóvá válása, társadalmi és gazdasági helyzetük romlását eredményezte.[3]

Az oszmánok ellen vívott felszabadító háború második felében évente mintegy 25–30 000 magyarországi katona küzdött a magyarországi hadszíntéren. Ebből 8–9 000 fő volt végvári katona, 3–4000 fegyveres a császári-királyi hadsereg reguláris magyar ezredeiben, a többi fegyveres a mezei alakulatok szolgált. Az Udvari Haditanács ekkor már minden olyan magyarországi egységet „national miliznek" nevezett, amely nem tartozott a császári-királyi állandó hadsereg hadrendjébe.[4] A karlócai békét követően a reguláris ezredek létszámát csökkentették, a mezei ezredek zömét pedig feloszlatták.

A közvélekedéssel ellentétben elmondható, hogy a helyőrségekben sok magyar vitéz szolgált. A Kállóban, Hatvanban, Nyitrán, Simontornyán, Ónodon, Szatmáron és Szendrőben lévők létszámát nem ismerjük, de Győrben, Komáromban, Esztergomban, Szigetváron, Szolnokon, Nagyváradon mintegy 1500, Gyulán 132, Szegeden 632, Léván 500 magyar katona állomásozott.[5]

---

[2] Az Udvari Haditanács átirata a Magyar Kancelláriának 1701. november 7. MNL OL A 14 (Ins. Cons. Bell.) 1701. No. 65.; Az iratot kivonatos közlését és magyarázatát lásd TAKÁTS S., Kísérletek a magyar haderő, p. 338.

[3] GOTTREICH L., A bihari nép harca, p. 109; HORVÁTH M., Magyarország történelme, 6. köt. p. 291.

[4] A „national miliz" megfogalmazást a 17. század közepétől egyre következetesebben használják a magyar rendi és mezei haderőre, a század végére már a király által fizetett végvári katonaságot is így emlegették. A megkülönböztetés logikus, hiszen a korabeli közgondolkodásban a magyar hazát a rendek jelentették.

[5] CZIGÁNY I., Reform vagy kudarc, p. 175–176.

A magyarországi fegyverforgatóknak azonban csak egy része volt hivatásos katona vagy szabad zsoldos, a többség különböző, részben kollektív privilégiumok jogán fegyverviselő hajdú, vagy katonaparaszt, akiknek zöme a földesúri magánvárakban és birtokokon teljesített szolgálatot. Ezzel párhuzamosan s paraszti lakosság a 17. században létrehozta saját önvédelmi szervezeteit, az úgynevezett parasztvármegyéket.[6] Ezek a rendészeti feladatokat ellátó parasztvármegyék a 18. század elején is működő intézményrendszert alkottak.[7] A török veszély megszüntetésével, a földesúri nagybirtokok katonaparasztjainak szolgálataira sem volt szükség. Jóllehet, a katonaparasztság felszámolását a rendek is szorgalmazták, de a parasztság lefegyverzését nem hajtották következetesen végre. A lakosság körében tapasztalható általános fegyverviselés megakadályozására, a fegyverek begyűjtésére az Udvari Haditanács ugyan több rendeletet is hozott, de végrehajtásukat kevés siker koronázta. 1698-ban Pest Pilis Solt vármegyének sikerült ugyan a jobbágyok egy részét lefegyverezni, de sokan nem adták le fegyvereiket, sőt a nemesekkel összejátszva elrejtették azokat.[8] A lakosság olyan sok fegyvert tartott magánál, hogy arra a kuruc hadsereg is számított. Erre utal Pest-Pilis-Solt vármegye jegyzőkönyvébe 1708 végén bejegyzett hadfogadási instrukció, is amely elrendelte, hogy a toborzandó katonák számára fegyverek egy részét a helység lakóitól szedjék be.[9]

Számításaink szerint a Magyar Királyságban[10] mintegy 90–100 000 főre tehető az a társadalmi réteg, amelyet a fegyveres szolgálatból élőktől kezdve, a hajdúkon, jászokon, a kunokon és az alkalmi katonáskodás fejében egykor privilegizáltakon át a paraszti önvédelmi szervezetek keretében felfegyverzettek különböző rendű, rangú és jogállású csoportjait alkottak. Soraikban nőtt az elégedetlenség, mert a katonáskodás beszűkülése, privilégiumaik elvesztése, komoly létbizonytalanságot eredményezett közöttük.[11] Nem véletlen, hogy ebben a feszült társadalmi és politikai légkörben oly hamar visszhangra találtak II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós gróf még a lengyelországi Brezánban (Brzeżany) 1703. május 6-án papírra vetett pátensei, amelyek a ”*…nemes és nemtelen, fegyver viselő és otthon lakos egy szóval minden rendű igaz magyarokat*”, vagyis az ország lakos-ságának egészét hívták fegyverbe.[12] A szakirodalom eddigi megállapításával szemben, amely a jobbágyság fegy-

[6] A parasztvármegyék történetére nézve ld.: ld.: SZAKÁLY F., Parasztvármegyék.

[7] Nógrád vármegye nemesi közgyűlése1703 májusában csatolta a Gács várához tartozó alsóvárost a parasztvármegyéhez, amely ellen a birtokos Forgách család azonnal tiltakozott.

[8] BOROSY A., Pest-Pilis-Solt vármegye, 4. köt. p. 29–30.

[9] BOROSY A., Pest-Pilis-Solt vármegye, 5. köt. p. 205.

[10] A Erdélyt (Partium nélkül), Szlavóniát és Horvátországot nem számítva.

[11] A háborús állapotok megszűnésére hivatkozva az Udvari Kamara a végvári katonasághoz hasonlóan, a hajdútelepüléseket is rendszeres adófizetésre kívánta szorítani. Az Udvari Kamara rendelete a bihari hajdúvárosokra vonatkozóan, 1700. október 17. ÖStA HKA HFU RN 408 fol 283–284.

[12] BÁNKÚTI I., Rákóczi hadserege, p. 17–18.

verfogását tartja meghatározónak a szabad-ságharc kibontakozásában, a legújabb vizsgálatok azt látszanak igazolni, hogy a felkelés megindításában az ország észak-keleti részének fegyverforgatói Thököly volt katonái, az elbocsátott mezei vitézek, a létükben fenyegetett végváriak és hajdúk és a Rákóczi család egykori katonaparasztjai vettek részt.[13] Hogy a nemesség több helyütt parasztfelkelésként élte meg 1703 nyarát, valószínűleg a katonaparasztok és felfegyverzett jobbágyok tömeges csatlakozásával magyarázható. A fegyverfogásukért cserébe, amint ezt Rákóczi Szatmár vármegyei Vetés mellett lévő táborban augusztus 28-án kibocsátott a pátensében leszögezte, a katonának állók és szűkebb családjuk mentesült a földesúri szolgáltatások alól.[14] A paraszti lakosság fegyverfogásának egyik fő indítéka a fokozódó állami és földesúri terhek elleni fellépés volt, de legalább ilyen súllyal esett a latba, a küzdelembe való részvételért felajánlott adómentesség is.

A katonaszükséglet ilyetén való biztosítása általános gyakorlat volt az előző évszázad során. A legnagyobb és leggazdagabb főúri famíliák, a Batthyányak, Rákócziak, Zrínyiek birtokaik védelmére parasztjaik jelentős részét felfegyverezték, és szolgálatuk fejében mentesítettek a földesúri szolgáltatások, nem ritkán a jobbágyi függés alól. Ez a fegyverforgató réteg nem enyészet el, hiszen fegyverkínálatukból, a királyi hatalom és II. Rákóczi Ferenc egyaránt merített. Batthyány Ádám 1703 tavaszán többek között az 1670-ben elkobzott és még kamarai kezelésben lévő Zrínyi és Frangepán birtokok katonaparasztjaiból mintegy 80 embert toborzott újonnan felállítandó császári-királyi gyalogezredébe.[15] Nem telik el fél év, és Rákóczi, mint földesúr parancsol fegyverfogást Borsod megyei birtokai fegyveres hajdúinak.[16] Nem tudjuk, hogy II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós, mit ígért az őt megkereső felkelőknek, de a fegyverfogás honorálásának, bevett formái köztudottak voltak, amellyel Bocskai Istvántól kezdve éltek is a Habsburg-ellenes felkelések vezetői. Ennek a folyamatnak eredményeként alakultak ki Felső-Magyar-országon és a Tiszántúlon azok a hajdú és katonatelepülések, amelynek fegyverforgató lakossága most a fejedelemtől várhatta privilégiumaik megújítását.

Közülük először a bihari hajdútelepülések bontottak zászlót. Fegyveres erejüket a Diószegen lakó Bóné András szervezte meg, aki Thököly zászlai alatt kezdte pályafutását, majd 1686-tól a császári-királyi haderőben küzdött tovább Sennyei István ezredében főhadnagyi, majd kapitányi rangban.[17] 1703 nyarán mintegy 3000 embert, zömében volt mezei katonát, egykori hajdút és katonaparasztot mozgósított. A Bihar vármegyei katonáskodók 1704. évi

[13] CZIGÁNY I., Rebellió Magyarországon.
[14] BÁNKÚTI I., Rákóczi hadserege, p. 22–23.
[15] Batthyány Ádám az Udvari Haditanácsnak, 1703. május 23. ÖStA KA HKR Prot Exp 1703. május Bd. 418. fol. 421.
[16] Rákóczi Ferenc pátense, Tokaj 1703. október 16. BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, p. 10.
[17] Anno 1686 Extractus Militiae Equestris Pariter et Pedestris Ordinis… MNL OL P 71 (Csáky lt., Közp. lt.) Fasc 198.

összeírása alkalmával 91 településen 1129 főt vettek számba.[18] Az összeírás közel sem teljes, mivel a szintén hézagos 1692. és az 1696. évi összeírások 112, illetve 218 helységet tartalmaznak.[19] A 1704. évi lajstromból például olyan népes hajdúhelységek hiányoznak, mint például Derecske, Kaba, Sarkad és Szalonta. Korántsem végleges adatok szerint 1706 februárjában a tiszántúli ezredekben 58 derecskei, és 20 kabai vettek mustrajegyzékbe.[20] Diószeg és Margita például 1704 áprilisi összeíráshoz képest, 1706 több katonát állított ki, mert amíg a két helységből 1704 tavaszán 161, illetve 61 lakos kelt hadra, addig 1706 februárjában Bóné András, Kárándi Mihály lovas és Öllyüs János gyalogezredében 213 diószegi és 80 margitai lakos katonáskodott.[21]

Szabolcs vármegyében a hajdúvárosok Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Polgár, Szoboszló, Vámospércs csatlakozása jelentős anyagi és katonai erővel gyarapította a felkelők táborát. II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1704 őszén Kállót kivette Szabolcs vármegye joghatósága alól és a hajdúvárosok sorába iktatta.[22] A nyolc hajdúváros 1706 március végén összesen 1044 katonát állított ki, akiknek legnagyobb része Budai István akkor 931 főt számláló mezei lovas ezredében szolgált.[23] A megye más helységeinek hadbavonultjait szintén 1704 tavaszán vették számba, 114 helységből összesen 1823 katonát. [24] Az összeírás itt is hiányos, mert hét helység köztük olyan hajdúk által lakott települések, mint Csege, Püspökladány, vagy Téglás hiányoznak a listából. Ennek ellenére elmondható, hogy az összeírt katonaság 37%-át tizennyolc olyan helység adta, ahová a 17. század folyamán hajdúkat telepítettek.[25] A 677 katonából Tiszadob 72, Tiszaeszlár 91, Tiszalök 95 Nyírbátor 91, Nyíregyháza 41, Újfehértó 32 fegyverest adott. Bihar és Szabolcs vármegyén kívül Borsodban és Zemplénben a Sajó és a Hernád völgyében, a Rákócziak birtokain jött létre a hajdútelepülések összefüggő láncolata.

A fejedelem Bereg vármegyében fekvő munkácsi és szentmiklósi uradalmának fegyveres parasztságára kezdettől fogva számíthatott.[26] A Sajó és Hernád mentén Lucon, Kesznyétenyen, Ódon, Szederkényben és Emődön élő hajdúival már az október közepi hadba hívásuk előtt kapcsolatba lépett a feje-

[18] A Bihar vármegyei katonaság összeírása 1704. április 29. MNL OL Filmtár 1678. doboz.
[19] BÁRSONY I., Bihar megye adózó népessége, p. 9.
[20] SZENDREY I. – NYAKAS M., Derecske története, p. 44. Az 1705. évi és az 1708. évi mustrakönyvek összevetése alapján 30 kabai katona szolgált a kuruc ezredekben. GONDA F., Kaba története, p. 81–82.
[21] A Bihar vármegyei katonaság összeírása 1704. április 29. MNL OL E 158 (Consc. port.) ???
[22] BALOGH I., Katonai tábortól, p. 17.
[23] GÉRESI K., A nagy-károlyi gróf Károlyi család, p. 413–414., 435.
[24] A megye hivatalnokai szerint Téglásról nem érkezett összeírás. Szabolcs vármegye összeírása 1704. MNL OL E 158 (Cons. port.)
[25] SZENDREI I., A nyirség-tiszaháti hajdúság. A hajdúk későbbi jelenlétére: Balsa, Buly, Lök, Téglás, Tiszaladány urbáriumai. MNL OL E 156 (U et C) Regestrata, Fasc. 58. Nr. 7., 8., 14., 16.
[26] A két uradalomban 1704 tavaszán 433 katonát írtak össze. HODINKA A., II. Rákóczi Ferenc, p. 35.

delem, mert Szederkény lakosainak már szeptember elején védlevelet adott. Ennek ellenére úgy tűnik a hajdúk egy része vonakodott hadba szállni, mert a hernádnémetieket néhány nappal később halálbüntetéssel fenyegette meg, ha nem jönnek táborába.[27] Zemplén vármegye 1704 április elején lezárt összeírása 2115 katona nevét tartalmazza, de a Tokajból hadra keltek hiányoznak a lajstromból. A városból katonának álltak számáról egy, 1707 áprilisában készített kimutatásból tájékozódhatunk. A jegyzék szerint ekkor Tokajból 78 fő vonult hadba.[28] Figyelembe véve, hogy már több mint három éve folyt a háború és a várost, valamint környékét Rabutin 1706 őszi hadjárata idején súlyos pusztítás érte, valószínű, hogy 1704 tavaszán a város több katonát adott a fejedelemnek, mint 1707-ben. Az adatokat elemezve szembetűnő, hogy a vármegye fegyvereseinek több mint a felét az „Alsó-járás", vagyis a Hegyalja adta. Az itt lévő nyolc hajdútelepülés (Csanálos, Gesztely, Hernádnémeti, Kesznyéten, Köröm, Lúc, Megyaszó, Szerencs) pedig egymaga több mint egyötödét, 439 fegyverest.[29] Ha ehhez hozzávesszük, azokat a településeket, Mádot 168, Monokot 66, vagy Tályát 57 katonával, amelyek hajdúprivilégiumot ugyan nem szereztek, de a községekben jelentős számú hajdúnépesség volt, akkor elmondható, hogy a vármegye hadállításának több mint egyharmadát a hajdúk adták.[30]

Borsod vármegye 1704 tavaszán elvégzett katonai összeírása szerint, szendrői és a miskolci 1091 lakos állt be katonának. A hajdúk által lakot települések közül csak Tiszapalkonya és Miskolc szerepelt a lajstromban, 12, illetve 181 fővel.[31] A jegyzékből azonban olyan hajdú és katonatelepülések hiányoznak, mint Szendrő, Ónod, Bőcs, Szederkény, Emőd és Sajóhidvég. Szendrő vára az összeírás időpontjában még császári kézen volt, és nem tudjuk, hogy a városból hányan csatlakoztak már a felkelőkhöz.[32] A megye hajdútelepüléseinek hadba vonultjairól az 1706. szeptember első napján kelt összeírása ad felvilágosítást. Ekkor Bőcs, Ónod és Szederkény helységekből 259 vitéz szolgát a kuruc egységekben.[33]

Bár a fentebb ismertetett adatsorok elég hézagosak, de az egyértelműen megállapítható, Bihar, Borsod, Szabolcs és Zemplén vármegyének a katonaság zöme a társadalom különböző mértékben militarizálódott rétegeiből került ki. A korabeli források általában csak a hajdúkat említenek, ám ez a társadalmi kategória a korszakban nemcsak a régi privilégiumokkal rendelkező

[27] Rákóczi parancsa, Tokaj, 1703. október 20. BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, p. 12.
[28] A kimutatás csak a közrendű fegyverfogókat tartalmazza. Tokaj város főbírájának kimutatása a hadba vonult lakosokról, Tokaj 1707. április 20. Uo. p. 257–259.
[29] MÉSZÁROS K., Zemplén vármegye.
[30] RÁCZ I., A hajdúk, p. 119–141.
[31] BODNÁR T., Borsod vármegye.
[32] A vár 1704 augusztus végén történt kapitulációja után a magyar őrség Rákóczihoz csatlakozott. BOROVSZKY S., Borsod vármegye története, p. 345–346.
[33] MÉSZÁROS K., A Sajó-Hernád melléki hajdúvárosok, p. 242–245.

vitézeket, hanem mezei katonákat, szabad legényeket jelentett, sőt a korabeli szóhasználatban a gyalogos szinonimája volt.

A hajdúhelységként összeírt településeken kívül, sok olyan helység volt ahol, különböző rendű és rangú „fegyvert viselő" lakosság élt. Ilyen például Bihar vármegyében Diószeg, Margita, Szalács, Székelyhíd, ahonnan 342 főt állítottak ki, az összeírtak 30%-át. Bogyiszló községből, ahol a 17. század közepén Csáky família katonaparasztjai éltek, 11 lakos szolgált Esze Tamás ezredében.[34] Borsod, Szabolcs és Zemplén vármegyékben a hajdú településeken kívül általában az egykori véghelyeken, vagy azok mellett telepedtek meg a katonáskodók nagyobb csoportjai. Kálló városában, ahol az 1670-es években a helyőrség mellett sok katonáskodó nemes, hajdú és szabad legény élt, 1703 július elején 400 lakost állítottak fegyverbe, amikor a Bagossi gyalogezred újoncai között lázadás tört ki.[35] Az Ónodhoz, Tokajhoz tartozó kiterjedt uradalmakban hajdútelepülések mellett, számos olyan helységet találunk, ahol hajdúk, vagy hajdúnak nevezett katonák élek, mint például Tiszacsegén, Tiszaeszláron, vagy Ptrügyön.[36] Borsod vármegyéről tudjuk, hogy ott túlsúlyba került a militarizált lakosság. Erre a vármegyének a fejedelemhez intézet beadványa utal, amikor a haditerhek könnyítésére vonatkozó kérelmüket következőképp indokolják: "*állván ezen Nemes Vármegye többire nemes személlyekbül s nem parasztságbúl*", ezért nem tudják a kirótt haditerheket teljesíteni.[37]Azt már további vizsgálatoknak kell eldönteni, hogy olyan viszonylag sok katonát adó falvak, mint például a Borsod megyei Sajóvámos, vagy Mezőcsát, milyen nagyságú volt a „fegyvert viselők" csoportja.

Bár tanulmányunk szűkre szabott keretei nem engedik meg az adatok részletesebb elemzését, röviden mégis szeretnék néhány megjegyzést fűzni a katonáskodók hajdúkiváltságok kérdéséhez. A hazai szakirodalomban hajdúszabadságolást döntően a jobbágyság által szorgalmazott privilegizálási törekvésként értékelte, akik a hajdúprivilégiumokon keresztül kívánták elérni a szabadparaszti állapotot.[38] Úgy véljük, a kérdés sokkal bonyolultabb, mert számos adat utal arra, hogy a katonának állók jelentős része nem jobbágyi állapotú, hanem privilégiumaikat vesztett katonaparaszt, hajdú, mezei és végvári katona, vagy szabad legény, akik a szabad zsoldosok kategóriájába sorolhatók. Természetesen ott voltak Rákóczi zászlói alatt birtokainak régi fegyveresei mellett a hivatások katonák és jelentős számban álltak be szabad parasztok és jobbágyok, akik a fegyverfogással járó adómentességtől anyagi

[34] A Bihar vármegyei katonaság összeírása 1704. április 29. MNL OL E 158 (Cons. port.)

[35] Szuhay Mátyás és társai Teleki Mihálynak Nyíregyháza 1672. szeptember. 5. GERGELY S., Teleki Mihály levelezése, 6. köt. p. 285.; MÁRKI S., Gróf Gyulai Ferenc naplója, p. 14.

[36] A karlócai békét követően például a Szabolcs vármegyei Ptrügyre vonult vissza újvárosi Szöcs János Csáky László huszárezredének alezredese.

[37] Borsod vármegye beadványa a fejedelemhez, 1704. május 28. BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, p. 89–91.

[38] RÁCZ I., II. Rákóczi Ferenc katonáinak, p. 23–24.; R. VÁRKONYI Á., A jobbágy katonaság védelme; RÁCZ I., A hajdúszabadság kérdése.

helyzetük jobbra fordulását várták. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez utóbbi fegyverforgató réteg meglehetősen instabil, és nem tekintette életcéljának a huzamosabb ideig való hadakozást.

A hadviselés elhúzódásával egyre nagyobb politikai szerepre szert tevő „vitézlő rend" tagjai a katonáskodó nemesekből és a társadalom militarizált rétegeiből kerültek ki. Döntően az ő fellépésük eredménye volt, hogy az 1708. évi sárospataki országgyűlésen törvénybe iktatták a hajdúszabadság ígéretét, vagyis hogy a háború győztes befejezését követően a jobbágyi állapotú katonák felszabadíttatnak, sőt a 10. törvénycikkben a katonának álltak otthon maradt családtagjait, illetve az elesettek özvegyeit mentesítették a közterhek alól.

A katonák letelepítési, kiváltságolási formáira, s mindezek követelésére, számtalan példát idézhetnénk a 17. századból. Most csak elégedjünk meg annyival, hogy erre a török ellenes háború idején is van példa. A katonai helytállást honorálandó Draskovich Miklós országbíró 1687-ben a Vas vármegyei Ikervárnak, Batthyány Ádám a Kanizsa elleni végvidéki főkapitány 1688-ban a Veszprém vármegyei Városhidvégnek adományozott hajdúszabadságot. A földesúri hajdútelepítés mellett, császári-királyi kiváltságolásra is akad példa. Az Udvari Kamara 1697-ben az elmaradt zsold fejében a Bihar vármegyei Fekete-Bátorban birtokot ad a Gyulán szolgáló magyar hajdúknak.[39] Arra hogy a hajdúkiváltságot a katonák, a javadalmazás részének tekintették, azt jól példázza Molnár János ezredesnek az északak-itáliai hadszíntérről haza érkező reguláris hajdúezred parancsnokának az Udvari kamarához intézett beadványa. Ebben katonái számára Békés, Gyarmat és Sarkad helységeket kéri, ellenkező esetben a vitézek Gyulát hajdúvárossá teszik.[40]

Rákóczi és a mögötte csoportosuló katonai és politikai elit ugyanúgy élt ezekkel a privilegizálási formákkal, a fegyveres szolgálat javadalmazására, mint elődei. A fejedelem 1703 szeptemberében kiadott hadiszabályzata leszögezte, hogy katonának állókat szolgálattal nem terhelik, szabadságukban megtartják őket.[41] Bercsényi Miklós 1704 áprilisában a vitézeknek a „föl-des urak hatalmától" való felszabadítást, a fegyvert fogott helységek számára kollektív hajdúszabadságot kínált.[42] Esterházy Antal utasítása viszont már nemcsak a fegyvert fogók személyének felszabadítását ígérte meg, hanem azt is, hogy ha a katona lakhelyéről más helyre kívánt költözni, akkor „bizonyos falu adatik letelepedésükre".[43] Rákóczi ediktuma, úgy tűnik, az egykor privilegizált, de azóta kedvezményeiket vesztett, ám személyükben szabad

[39] Az Udvari Haditanács rendelete, 1697. május 17. ÖStA KA Prot. Reg. Bd. 398. fol. 301.
[40] Molnár János kérelme az Udvari Kamarához 1697 december. ÖStA HKA Prot Exp Bd. 1009. fol 849–851.
[41] Ilosvay Bálint ezereskapitány ediktuma az Ungvárt ostromló kuruc hadak számára. ESZE T., Iratok II. Rákóczi Ferenc, p. 293–294.
[42] R. VÁRKONYI Á., Bercsényi Miklós pátense, p. 224.
[43] RÁCZ I., II. Rákóczi Ferenc katonáinak hajdúszabadságáról, p. 20.

csoportokhoz szólt. Bercsényi és Esterházy Antal pátensei inkább a jobbágytársadalmat vették célba. Az persze továbbra is kérdés, hogy valójában mit értettek „földes urak hatalmától" való felszabadításon, örökös-, szabad költözésű jobbágyra, vagy a volt földesúri hajdúkra és katonaparasztokra is vonatkozik-e, akik taxával, vagy egyéb szolgáltatással tartoztak a földesúrnak. Amint láttuk, Rákóczi megerősítette a Sajó-Hernád-melléki hajdúfalvak és a szabolcsi hajdúvárosok privilégiumait, majd Kállót is hajdúvárossá emelte. Hitelt érdemlő forrás hiányában, azt nem tudjuk megmondani, hogy a bihari kis hajdúvárosok kiváltságait visszaállította-e a fejedelem, vagy csak adókönnyítéseket adott. A sarkadiak fejedelemhez intézet beadványa, amelyben „*régi szabadságuk helyreállítását kivánnyák, hogy más ember jobbágyit megtarthassák*", jelzi, hogy a probléma napirenden volt.[44]

Jelenlegi ismereteink szerint a fejedelem Mezőkövesnek, Simontornyának, Göncnek, Diószegnek és Tarpának adott hajdúkiváltságokat.[45] Jóllehet, a katonák letelepítéséről 1705-ben már a széchényi gyűlésen is tárgyaltak, a végleges formulát csak a sárospataki országgyűlésen fogadták el: „*A hajdúvárosok s más hajdúhelységek, melyek (Göncön kívül) Abaújvár megyében, Zemplén, Borsod és Szabolcs megyében feküsznek, (kivéve azokat, amelyek régóta kiváltságoltak), a katonai ügyeken kívül mindenben a hazai törvények értelmében a vármegyék alá tartoznak*".[46] A törvény már meglévő hajdúhelységekről beszél, de a Rákóczinak tulajdonított öt hajdúkiváltságolás közül kettőt, a Tolnában fekvő Simontornyát és a Biharban lévő Diószeget nem tekinti hajdútelepülésnek. Ez viszont azt sugallja, hogy talán több települést is felruháztak, hajdúprivilégiumokkal. Hogy a hajdúkiváltságolás mennyire bonyolult probléma arra végezetül még egy forrást idéznénk. Deák Ferenc ezereskapitány 1704 őszén intézett vitézei nevében a fejedelemhez, amelyben kérte, hogy katonáinak otthon maradt családtagjaikat Nógrád vármegye ne kényszerítse beszállásolásokra. Felpanaszolták Rákóczinak, hogy a falvak bírái és la-kosai a katonai beszállásolás megtagadása miatt azzal fenyegették családtag-jaikat, hogy felgyújtják házaikat és elűzik őket, hogy „*kuruc városban szálljunk*".[47] A „kuruc város" minden bizonnyal, a hajdú-, vagy katonaváros közszájon forgó megnevezése lehet. A másik fontosabb mozzanat a civil és a militarizált társadalmi csoportok közti sajátos ellentétre utal, melyről keveset tudunk. Ilyen konfliktust okozott az is, hogy sokan néhány hét, vagy hónap katonáskodást követően „haza széledtek", s arra hivatkozva, hogy ők katonák nem

[44] Protocollum Instantiarium 1705 május-1706 december. Nr. 185. 1705. szeptember 22. MNL OL G 19 (Fej. Kanc.) II.2.i.

[45] BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, p. 71–72., RÁCZ I., II. Rákóczi Ferenc katonáinak hajdúszabadságáról, p. 18.

[46] BOROSY A., Pest-Pilis-Solt vármegye, 5. köt. p. 197.

[47] Deák Ferenc ezredes katonáinak levele II. Rákóczi Ferenchez. SZIRÁCSIK É., A nemes vármegye kezéhez, p. 201–202.

fizettek adót. A kvótát aztán pedig az adómentességgel nem rendelkező civileken hajtották be.

Nyilvánvaló, hogy a hajdúkiváltságok adományozásának gyakorlata és mértéke éppúgy további kutatásokra szorul, mint a militarizált társadalom mentalitásának, konfliktusainak vizsgálata, amely elengedhetetlen a szabadságharc történetének reális megismeréséhez.

Források:

A 14 (Ins. Cons. Bell.) = Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Insinuata Consilii Bellici (A 14)

AFA = Alte Feldakten

E 156 (UetC) = Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et Conscriptiones

G 19 (Fej. Kanc.) = Rákóczi-szabadságharc levéltára, Fejedekmi kancellária

HHStA = Haus Hof und Staatsarchiv

HKA HFU RN = Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer

HKR = Wiener Hokriegsrat

KA = Kriegsarchiv

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

OSzK Kt = Széchényi Könyvtár Kézirattár

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

P 71 (Csáky li., Közp. Lt.) = Csáky család levéltára, Központi levéltár (P 71)

Prot Exp = Protocollum Expedit

Prot Reg = Protocollum Registratur

Irodalomjegyzék:

BALOGH ISTVÁN, Katonai tábortól a mezővárosig. Böszörmény, Hadház, Nánás és Szoboszló magisztrátusi jegyzőkönyvei 1711-ig, Debrecen 1999. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár kiadványai 31.)

BÁNKÚTI IMRE, (Szerk.) A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai, 1703–1704, Miskolc 1989.

BÁNKÚTI IMRE, Rákóczi hadserege, 1703–1711, Budapest 1976.

BÁRSONY ISTVÁN, Bihar megye adózó népessége a XVIII. században, Debrecen 1984. (Magyar történeti tanulmányok. Debrecen Kossuth Lajos Tudományegyetem 1967–1988.)

BODNÁR TAMÁS, Borsod vármegye katonai összeírása 1704-ből, in: Borsod–Abaúj–Zemplén Megye Levéltári Évkönyv, 12/13, 2005, p. 69–107.

BOROSY ANDRÁS, Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711, Budapest 1984–1987.

BOROVSZKY SAMU, (Szerk.) Borsod vármegye története, Budapest 1909.

CZIGÁNY ISTVÁN, Rebellió Magyarországon 1702/1703. Stratégiai elképzelések és a taktikai valóság, in: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. (Szerk.) TAMÁS EDIT, Sárospatak 2003, p. 44–53.

CZIGÁNY ISTVÁN, Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700, Budapest 2004.

ESZE TAMÁS, Iratok II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjártának történetéhez, Hadtörténelmi Közlemények, 1, 1954, p. 285–297.

GÉRESI KÁLMÁN, A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára, V. köt., Budapest 1897.

GERGELY SÁMUEL, Teleki Mihály levelezése, 6. köt., 1672–1674, Budapest 1912.

GONDA FERENC, Kaba története. Egykori hajdúváros múltjából, Kaba 1981.

GOTTREICH LÁSZLÓ, A bihari nép harca 1703–1704-ben, Hadtörténelmi Közlemények, 2, 1955, p. 92–133.

HODINKA ANTAL, II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima", Pécs 1937.

HORVÁTH MIHÁLY, Magyarország történelme, 6. köt., Pest 1872.

IVÁNYI EMMA, Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban, Levéltári Közlemények, 42, 1971, p. 137–161.

MÁRKI SÁNDOR, Gróf Gyulai Ferenc naplója 1703–4, Pécs 1928.

MÉSZÁROS KÁLMÁN, A Sajó–Hernád melléki hajdúvárosok katonaállítása a Rákóczi-szabadságharcban, in: Hegyaljai felkelés, 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára, Sárospatak 2000, p. 225–247. (A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 36.)

MÉSZÁROS KÁLMÁN, Zemplén vármegye katonai összeírása 1704-ben, in: Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére, Sárospatak 1999, p. 112–238. (A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 37.)

R. VÁRKONYI ÁGNES, Bercsényi Miklós pátense a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 tavaszán, Századok, 92, 1958, p. 222–231.

R. VÁRKONYI ÁGNES, A jobbágy katonaság védelme és tehermentessége Rákóczi államában, in: Rákóczi-tanulmányok, (Szerk.) KÖPECZI BÉLA – HOPP LAJOS – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest, 1980, p. 14–31.

RÁCZ ISTVÁN, A hajdúk a XVII. században, Debrecen 1969. (Magyar történeti tanulmányok)

RÁCZ ISTVÁN, A hajdúszabadság kérdése a szabadságharcban, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (Szerk.) BENDA KÁLMÁN, Budapest, 1980. p. 164–166.

RÁCZ ISTVÁN, II. Rákóczi Ferenc katonáinak hajdúszabadságáról, in: Rákóczi-kori tudományos ülésszak. 1973. szeptember 20–21., (Szerk.) MOLNÁR MÁTYÁS, Vaja 1975.

SZAKÁLY FERENC, Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században, Budapest 1969. (Értekezések a történeti tudományok köréből 49.)

SZENDREY ISTVÁN – NYAKAS MIKLÓS, Derecske története, Debrecen 1980.

SZENDREY ISTVÁN, A nyírség-tiszaháti hajdúság, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 6, 1971, p. 35–51.

SZIRÁCSIK ÉVA, A nemes vármegye kezéhez… II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk, (1703–1705), Salgótarján 2004. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 44.)

TAKÁTS SÁNDOR, Kisérletek a magyar haderő feloszlatására, 1671–1702, Századok, 38, 1904, p. 1–24., 114–135., 219–239., 322–343.

VARGA J. JÁNOS, Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában, az „Einrichtungswerk", Századok, 125, 1991, p. 449–488.

Katonai irányelvek a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idejéből

Segeš Vladimír

A törvényadó jogi irányelvek a társadalmi élet sokféleségét, az egyes emberek közötti kapcsolatokat, valamint egy bizonyos közösségen vagy társadalmon belüli interaktív kapcsolatokat szabályozzák. Vagyis az irányelv maga a viselkedés valamilyen sémája, de egy olyan mutató is, amelyek dokumentálja a társadalmi élet szubjektív és objektív törekvéseit és tendenciáit, valamint a társadalom és rétegeinek, a szakmai csoportok (beleértve a hadsereget is) fejlődését, stratégiáját és hanyatlását. A katonai irányelvek egyedülálló forrást jelentenek a katonai mindennapok megismeréséhez. Hiszen a korabeli – a régi szlovák nyelvben, mint regulament, regula[1] megnevezésként előforduló – előírások gyakran sokkalta részletesebben és sokoldalúbban mutatják meg bármelyik katona, katonai egység vagy alakzat életét mint a kortársak feljegyzései és történeti munkák. Ez a tény kétségtelenül fontos abban az esetben is, ha tudatosítjuk, hogy a csata, vagy a csatában való részvétel – amely rendszerint a katona fő hivatása – a katonai életnek csak egy kis részét képezte. Sokkalta több idő szükségeltetett a katonák kiképzésére, a fegyverek karbantartására, a katonák áthelyezésére, élelmezésére, pihenésére, vagyis arra, amit egy katona reggeltől estig átélt. Békeidőben elhanyagolhatatlan a hadsereg és katonák napirendjének meghatározása.

A katonai előírásokban több elem kapcsolódott egybe: első sorban a technika, a moralitás, a stratégia és a hadművészet. Rákóczi idejében, amikor a újoncok döntő többsége analfabéta volt, a katonai irányelvek fontos szerepet játszottak a nevelés és az oktatás terén. Ilyen szempontból a katonai irányelv tanúvallomása annak is, hogy miképpen fejlődött egy közönséges katona, akit kissé túlzásba véve egy műveletlen értelmiséginek vagy művelt analfabétának nevezhetnénk, aki szüntelenül, a saját tapasztalatain keresztül, és a katonai mikro- és makroközösségnek köszönhetően saját ismereteit gyarapítja. A II. Rákóczi Ferenc szabadságharc idejében szokatlan mennyiségű katonai irányelv született.[2] E nagy mennyiség arról tanúskodik, hogy szükség volt rájuk, mivel a felkelő hadsereg nem rendelkezett olyan tudással és tapasztalattal, mint a császári hadsereg. Ebben a tanulmányban csak az irányelvek osztályozásával és rövid jellemzésével foglalkozom. Az irányelveket három csoportba sorolhatjuk be:

1. Reglementum, Regulamentum (beleértve a részreglementumokat is)
2. Edictum
3. Egyéb előírás és rendelet

[1] Historický slovník, p. 39–40.

[2] Összefoglaló áttekintés: Markó Á. – Tóth Gy., A Rákóczi szabadságharc.

A reglementumot egy olyan előírásként írhatjuk le, amely a hadsereg, valamint az egyes alakulatok és egységek szervezését, vagyis kialakítását, felosztását, ellátását, élelmezését és finanszírozását szabályozta.[3] A kuruc hadsereg legfontosabb reglementuma az 1707-es ónodi országgyűlésen elfogadott „Regulamentum Universale" volt. Ezt a hét részből álló katonai szabályzatot 1707. július 5-én saját maga Rákóczi is megerősítette.[4] Ezt követően az említett reglementumot kiadta a híres lőcsei Brewer nyomda 200 példányban, párhuzamosan latin és magyar nyelven.[5] Ugyanúgy fontos irányelveknek számítanak az ediktumok, amelyek a mai szolgálati előírásoknak felelnek meg. Ilyen irányelv típus a kuruc hadsereg viselkedését és kötelességeit is szabályozta. A legfontosabb ediktum a „Hadi edictum" címet viseli, és 1705. május 1-én adták ki Egerben.[6] Következő esztendőben, 1706 novemberében Nagyszombatban kinyomtatták a rövidített ediktumokat „Hadi Regulák avagy Articulusok" címen. 47 pontot foglal magába, amelyek a kuruc hadseregben való szolgálatot és fegyelmet szabályozzák.[7] A szabadságharc idejében kiadott irányelvek csúcspontjának az 1707-ben kiadott „Edictum universale" tekinthető, magyar címen „A Magyar Országi Confoederált Nemes Statusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és Törvények". A határozatok 12 fejezetbe vannak besorolva: I. A czégéres vétkekről, a büntetésekről, és némely hadi successiókról. II. Mindenféle Vitézlő Rendeknek magok alkalmaztatásokról. III. A Strázsálásrul. IV. A tábor megindulásának módgyárul. V. A zászlóikat elhagyókrul, szökőkrül, Passus nélkül járókrul. VI. Az erősségnek fel-adásárul, megegyezésérül, ellenséggel való összemenésrül, Correspondentiárul, beszéllgetésrül, árultatásrul, kémekről. VII. A Quartélyrul. VIII. A Gyujtogatásrul. IX. A Fegyver- és Hadi eszközök gondviselésérül. X. A Mustrárul. XI. A Bírónak tisztirül és némely környül álló dolgokrul. XII. A Hadi Törvényes Processusról. Az irányelvek harmadik csoportjából leginkább ezeket említenénk meg:

- Az erődítmények, főleg várak védelmével foglalkozó utasítás, 1705 május 1. Az eperjesi kapitánynak, Dessewffy Ferencnek adott utasítás nyomtatott példány fennmaradt a budapesti Hadtörténeti Levéltárban.[8]
- „Tábori Főstrázsamester és alatta való tábori strázsamester instrukcióia", 1704 július 4.[9]

[3] Uott. p. 144.
[4] Az egyes részek megnevezéseit és tartalmát lásd: uott. p. 148–149.
[5] A példányok közül az egyik pl. az Országos Széchényi Könyvtárban található, RKM 1734 sz.
[6] OSzK RMK 1701 sz.. Az ediktum 12 fő titulusra osztódik és ezek több pontból állnak. Címeiket és rövid tartalmukat lásd Markó Á. – Tóth Gy., A Rákóczi szabadságharc, p. 155–162.
[7] Rövid leírás: uott. p. 165–167. OSzK RMK 1718 sz.
[8] HL, Kuruc kori gy. E 1705/9. Fakszimile – lásd: A Hadtörténeti Levéltár Képeskönyve, p. 54–61.
[9] A leírást lásd: Markó Á. – Tóth Gy., A Rákóczi szabadságharc, p. 174–175.

• Előírás a „Nemesi Társaság Serege” számára, rövidítve „Nemesi Társaság Nemesi Compánia”, keletkezett 1706/07-ben.[10]

Ebbe a csoportba sorolhatjuk a katonai parancsokat is, amelyek nem voltak külön kiadva, azonban Thaly Kálmán, a Rákóczi szabadságharc nagy ismerője ezeket feljegyezte. A számuk csaknem 30, és jelentős nyelvi emléknek számítanak, mivel dokumentálják a hadi szakterminológia fejlődését.[11]

Fel az fegyvert!
Készülj az tüzeléshez!
Pofádhoz a fegyvert!
Adj tüzet!
Vedd el a pofádtul a fegyvert!
Tisztítsd ki a serpenyőjét!
Fordulj félbalra; engedd függni a fegyvert!
Vedd ki a tötést a lódingbúl!
Harapd el a tőtést!
Porozd fel a fegyvert!
Zárd be a serpenyőjét!
Készüj félbalra a puskatőtéshez!
Ereszd a csűbe a tőtést!
Húzd ki két vonással a vesszőt!
Igazítsd a mellyeden!
Tedd a puskacsűben a tőtést!
Fejtsd meg kétszeri ütéssel a tőtést!
Húzd ki kivonással a vesszőt!
Tedd helyre a vesszőt!
Bal-hónad alá a fegyvert!
Lábodhoz a fegyvert!
Hajulj le az fegyverért!
Karodra a fegyvert!
Féljobbra négyszer!
Félbalra négyszer!
Egész jobbra!
Fordúlj helyre!

A katonai eskü egy különleges fontosságú irányelvnek számít. Az eskü a régi közjogi eljárások közé tartozik. A különböző eskük mellett, amelyeket a peres eljárástól függően a vádlottak, a vádlók és a szemtanúk tettek, kialakult a katonai eskü is.[12] Leggyakrabban úgy jellemzik, mint egy nyilvános

[10] Uott. p. 175–176. Továbbá lásd: Ajtay E., Adatok II. Rákóczi Ferenc, p. 229–267.

[11] Thaly K., Kurucz vezényszavak, p. 740–742.

[12] A katonai esküvel szlovák szempontból idáig csak egyetlen szerző foglalkozott röviden: I. Gosiorovský, Vojenská prísaha. Fontosnak tekinthető (azonban helyenként erősen patetikus) az alkalmi brosúra, amelyet a Magyar Honvédség Informatikai és Sajtó Osztálya adott ki, és melynek szerzője: Horváth Cs., A magyar katonai eskü.

ígéret, amely katonai kötelezettséggel van egybekötve egy bizonyos személy, intézmény valamint eszménykép érdekében. A katonai eskü morális vonatkozását és kötelezettségeit rendszerint megerősítette egy nem verbális ceremónia is, amely gyakran szakrális rítusba ment át. Így régóta tudatosan vagy tudattalan módon kihasználta az érzelmi hatásokat is, sőt magát a tömegpszichózist, tekintet nélkül arra, hogy a katonai esküt egy kollektíva avagy egy kollektíván belül az egyén tette-e le.[13] Annak ellenére, hogy az eskük gyakran fordultak elő a mindennapi életben, a középkor idejéből csak kevés eskü szövege maradt ránk.[14] Egyedülálló például az 1476-ból fennmaradt trencséni városi tanács tagjai eskületételének szlovák nyelvű formája,[15] illetve a zsolnai városkönyvben fennmaradt zsidóeskü fordítása szlovák nyelvre, 1473-ból.[16] Eddigi legrégibb ismert katonai eskü a libetbányai városi milícia esküje 1809-ből, amely a Besztercebányai Állami Levéltárban található meg.[17] Tulajdonképpen ez egy kézirat, egy német nyelvű eskü fordítása, amelyet az Előírás Magyarország városi milíciái számára című szabályzat határozott meg 1809-ből.[18] A későbbi kutatások folyamán az Eperjesi Állami Levéltárban, Sáros vármegye fondjában még régebbi, szlovák nyelven íródott katonai esküre bukkantam rá, amely a II. Rákóczi Ferenc szabadságharc idejéből származik.[19] Ezen eskü a latin és német szöveg után következik, az utolsó, negyedik oldalon. A magyar nyelvű szövegmagyarázatból kiderül, hogy az eskü szövegét 1705. szeptember 20-án a szécsényi kuruc országgyűlésen fogadták el,[20] vagyis három nappal később, mint ahogy a magyar rendi konföderációt kinyilvánították, II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel az élén.

Az eskü szövege több beszúrással és javítással, nehezen olvasható írással van feljegyezve; tulajdonképpen egy fogalmazványról van szó, amely a következő:

„Ja, N.N., prisaham skrze Boha živeho, jenž jest Buch Otecz, Syn y duch Swaty, Blahoslawena Trojice Swata, jeden a wečny Buch a skrze matku Božy Bl(a)hoslawenu, Pannu Mariu y wšech swatich. Že na nynejšu (felette: *terajšu*) *Confederatiu anebo zwazek slawnich stawuw Uhorskej krajiny* (a lap

[13] Legalább illusztrációképpen megemlíthetjük azokat a tömeges eskütételeket és hűségesküket, amelyeket este vagy éjjel fáklyák mellet tettek le, és amelyek jellemzőek voltak a nemzetiszocialista Harmadik Birodalomra.

[14] Encyklopedie antiky, p. 510–511. A görög szöveg és az athéni katonai eskü cseh fordításban: C. Julii Caesaris, Commentarii p. 279.

[15] Dokumenty slovenskej národnej identity, p. 175.

[16] Kritikai kiadását előkészítette: R. Kuchar, Žilinská právna kniha. Lásd még: V. Segeš, Židovská prísaha, p. 34.

[17] ŠtABB, pob. BB, MML sign. 2568/1809, valamint: V. Dangl – V. Segeš, Vojenské dejiny, p. 73.

[18] Reglement für die Bürger-Miliz, p. 7–8. Vö. V. Segeš, Bürgermiliz.

[19] ŠtAPr, Šarišská stolica, sign. A.p. 1705/193. Lásd V. Segeš, Kurucká prísaha.

[20] „Költ a Szécsényi mezűben celebrált Generalis Conventussunkkul Sz(ent) Mihaly havanak 20 napjan 1705“ ŠtAPr, Šarišská stolica, sign. A.p. 1705/193. 2.

szélén: *a od Domu Austriaczkeho we wšech narušenich slobodach a prawach namesko priwedeny*) *dobrovolne a milerad prijimam a do nej wstupujem, a tu jistu jako život muj w poctiwosti mity, važyty a zachowaty budem se usylovat, proty nej any zjewne, any tajne nykdy ne budem practykowat, ale radejy jestlyže koho proty nej practycowat nečo zrozumym a nebo uslišym, toho hnedky najbliššymu comendantowy, anebo Samemu oswycenemu Knyžecy*[21] (*felette: Jasnemu Feidelmowy*) *osnamym a wyjawym; a nykdy od tohp zwazku ne odstupim, ale radejy o to se budem usylovat, abich se neswornosti wystryhal, swornost samu jažto dušy toho zwasku Swato nasledowat a zachovat, a nadto nadewšetko jeho oswycenost*[22] (felette: *Jasnost Feidelemsku*) *Knyžecku za wudce tej Confederatiy poznawat a usnawat budem, jeho z wšecku sylu uctit, prykazanym jeho poslušny budem, a tak dalej, prytelem jeho pritelem, a nepritelum nepritelem dokavat sem živy, až do poslednej kropejky mojej krve budem. A ponevacz tej confederacii cýl a konecz jest ten, aby sloboda našej uhorskej krajiny nawrácena bila, ten techdy cil promowowat*[23] *a wšelijakim spusobem branit, a čokolwek stawy tej confederatii spolu uložy a dokonczy*[24]*, y ja podle toho dobrowolne ridit a sprawowat se budem. A to moje predsewzety prisahu potwrzujem. Tak my Bože pomahaj."*

Fordításban*: Én, N.N., esküszöm az elő Istenre, az Atyára a Fiúra és Szentlélekre, a Szent Háromságra, az egy és örök Istenre és az Boldog Szűz Máriára és minden szentre. Hogy én a jelenlegi (*felette: *mostani) Confederatiót vagyis Magyarország dicsőséges kiváltságos rendjei szövetségét* (a lap szélén: *az Ausztriai Háztól minden szabadságába és jogába megsértve*) *önkéntesen és szeretettel elfogadom és ebbe belépek, és ugyanúgy mint az életemet azt is törekszem becsülni, tisztelni és betartani, és nem teszek ellene sem nyilvánosan sem titokban semmit, sőt inkább ha bárkiről is tudni fogom, vagy meghallom hogy ellene vétkezik, azt a legközelebbi parancsnoknak, vagy egyenesen magának a méltóságos fejedelemnek* (felette: a fejedelem szó magyar nyelven) *bejelentem; ettől a szövetségtől soha nem lépek vissza és inkább arra fogok törekedni hogy a viszálykodástól megóvjam magamat. Az összetartást és a szövetség lelkét igyekszem követni és betartani, emellett a méltóságos fejedelmet* (felette: a fejedelem szó magyar nyelven)*, mint a szövetség vezetőjét elismerem, az ő erejét tiszteletben tartom, parancsainak engedelmeskedem és így tovább. Barátja leszek az ő barátjainak, ellensége az ő ellenségeinek amíg csak élek, egészen az utolsó vér-cseppemig. Mivel a konfederáció célja és vége az, hogy Magyarországunk visszanyerje szabadságát, ezt a célt támogatni és minden módon védeni fogom, és bármit is*

[21] Az utolsó két szó áthúzva és felette átírva, vagyis kijavítva a következő képpen: Jasnemu Feidelmowy; aminek az értelme ugyanaz, mivel a Knyže szó fejedelmet jelent.

[22] Az utolsó szó ismét áthúzva és magyarosított módon kijavítva

[23] Promovat – (latinból) támogatni, terjeszteni

[24] A lap szélén hozzáírva, vagyis kijavítva: uloža a dokoncza

a kiváltságos rendek elrendelnek és elhatároznak, én is önkéntesen az szerint cselekszem. Ezt az elhatározásomat esküvel megerő-sítem. Isten engem úgy segéljen.„

A szöveg tartalmi elemzéséből kiderül, hogy az esküknek szubjektív, címzett jellege volt, minden esküt letenni készülő személy először megemlítette a nevét és közbe kérte az Istent, Szentháromságot, Szűz Máriát és minden szentet. Ezután következett a nyilatkozat arról, hogy önkéntesen teszi le a magyar rendi konföderáció, parancsnokai és vezetője (II. Rákóczi Ferencet azonban név szerint nem említi meg) iránt a kötelezettségeket. Érdemes figyelembe venni, hogy az eredetileg idézett „osvietený knieža, kniežacia osvietenosť" titulust később kijavították egy magyarosított „jasný fejedelem, fejedelemská jasnosť" kifejezésre. Az esküben kinyilvánított fő erkölcsi jellemzők a hűség, összetartás, engedelmesség és a parancsok teljesítése. Az ellenállás célja – Magyarország felszabadítása ezek végrehajtása a „barátom barátja (adott esetben fejedelmem barátja az én barátom is), ellensége pedig az én ellenségem is" alapelv szellemében. A rendi konfö-deráció, vagyis a felkelők országgyűlései szerint e cél érdekében az esküt letevő személy az utolsó csepp véréig szándékozik harcolni. Az eskü végén egy megszokott és kihagyhatatlan, az Isten segítségére hivatkozó invokáció található.

Az 1705-ös szlovák nyelven feljegyzett kuruc eskü eddig a legrégibb szlovák nyelven íródott katonai esküt jelenti. Nagy jelentősége van nem csak nyelvi, de tartalmi szempontból is. Annak a tanúvallomása, hogy a szlovákok ezrei, akik az esküt anyanyelvükön tették le, részt vettek a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban, amelynek kétségtelenül demokratikus, szociális és vallási céljai és eszméi voltak.

Források:

HL = Hadtörténeti Levéltár

MMĽ = Magistrat mesta Ľubietová

OSZK = Országos Széchenyi Könyvtár

RMK = Régi Magyar Könyvtár

ŠtABB = Štátny archív v Banskej Bystrici – pobočka Banská Bystrica

ŠtAPr = Štátny archív Prešov

Irodalomjegyzék:

AJTAY ENDRE, *Adatok II. Rákóczi Ferenc nemes testőrségének történetéhez*, Hadtörténelmi Közlemények, 39, 1938, p. 229–267.

Historický slovník slovenského jazyka, (szerk.) MIROSLAV MAJTÁN – RUDOLF KUCHAR – JANA SKLADANÁ, Bratislava 2000.

MARKÓ ÁRPÁD – TÓTH GYULA, *A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai*, Hadtörténelmi Közlemények, 1, 1954, p. 142–178.

THALY KÁLMÁN, *Kurucz vezényszavak*, Századok, 2, 1868, p. 740–742.

IVAN GOSIOROVSKÝ, *Vojenská prísaha (história a súčasnosť)*, Vojenská história, 5, 2001, p. 86–95.

HORVÁTH CSABA, *A magyar katonai eskü története*, Budapest 1998.

Encyklopedie antiky, Praha 1973.

Caii Julii Caesaris Commentarii de Bello Gallico (szerk.) RUDOLF SCHENK, Praha 1920.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, (szerk.) MIROSLAV PEKNÍK, Bratislava 1998.

RUDOLF KUCHAR, *Žilinská právna kniha*, Bratislava 1993.

Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn. Pesth 1809.

VLADIMÍR SEGEŠ, *Židovská prísaha*, Historická revue, 6, 1995, p. 34.

VOJTECH DANGL – VLADIMÍR SEGEŠ, *Vojenské dejiny Slovenska*, *III. zväzok, 1711–1914*., Bratislava 1996.

VLADIMÍR SEGEŠ, *Bürgermiliz und Insurrektionstruppen im Königreich Ungarn während der napoleonischen Kriege*, In: La Guerre Totale Défense Totale, 1789–2000, XXVI^{ème} Congrés International d´Histoire Militaire. Actes, Stockholm 2001. p. 207–212.

VLADIMÍR SEGEŠ, *Kurucká prísaha v slovenčine z roku 1705.*, Vojenská história, 8, 2004, p. 85–87

A császári állandó hadsereg kialakulása a 17. század folyamán

Bagi Zoltán

A 16. században illetve a 17. század első felében, ha a mindenkori Habsburg uralkodónak csapatokra volt szükségük, akkor egy-egy hadi vállalkozóként tevékenykedő ezredesnek adtak megbízást kiállításukra és felszerelésükre. A két fél szerződést kötött egymással, amely értelmében a felfogadással megbízott személy vállalta, hogy a kívánt egységet meghatározott időpontra felállítja, míg az uralkodó kötelezte magát a toborzópénz, valamint a zsold- és élelemellátás biztosítására. Az ezredes teljhatalmat kapott az ezred belső ügyeinek intézésében: ő nevezte ki tisztjeit, döntött az elbocsátásról és a zsákmány nagyobb része is megillette. Az ezredes kapta meg egysége zsoldját, és osztotta szét katonái között, valamint neki kellett gondoskodni a fegyver és ruházat beszerzéséről, pótlásáról. Mindezen jogai lehetőséget adtak pénzügyi visszaélésre, vagyongyűjtésre, így még akkor is jelentős többletbevételre tehetett szert, ha – mint ahogyan az esetek nagy többségében történt – a toborzópénz megelőlegezésével saját tőkéjét is kénytelen volt befektetni az üzletbe.[1] A hadi vállalkozók a 30 éves háború első időszakában élték fénykorukat, hiszen ekkor akár több ezer katona felszerelésére is képesek voltak,[2] sőt megfelelő anyagi és politikai előnyökért cserében már meghitelezhették a katonák fenntartásának költségét az uralkodónak. Közülük is kiemelkedett Albrecht Wenzel Eusebius Valdstein/Wallenstein. A szegény, csehországi köznemesi család sarját katonai tehetsége, jó üzleti érzéke és tekintélyes hozománnyal járó házassága a Habsburg Birodalom egyik legmagasabb rangú katonájává és leggazdagabb hadivállalkozójává emelték. Szervezőképességére és vagyonának nagyságára jellemző, hogy 1625-ben jórészt saját költségén egy 20 000 katonából álló sereget állított fel. Nyolc esztendővel később pedig egy minden eddiginél nagyobb, 62 gyalog- és 59 lovasezredet, összesen több mint 100 000 főt számláló haderőt verbuvált. Szolgálataiért cserébe II. Ferdinánd császár és magyar király 1623. szeptember 7-én birodalmi hercegi címet adományozott neki, 1625. június 13-án pedig Friedland hercegévé tette meg. Az uralkodó ellenségével megbízás nélkül, titokban tárgyaló Wallensteint a csehországi Egerben (ma Cheb) Walter Buttler ezredes dragonyosai gyilkolták meg 1634. február 25-én. Halála a császári állandó hadsereg kiépítésnek kezdetét jelentette.[3]

[1] Nagy L., Megint fölszánt magyar világ van, p. 142–143.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 47–48.; Bagi Z., A Német-római Birodalom, p. 110.

[2] G. Parker, Der Dreissigjährige Krieg, p. 286.; Th. Winkelbauer, Ständefreiheit und Fürstenmacht, p. 413–414.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 48.

[3] W. Hummelberger, Der dreissigjährige Krieg, p. 16.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 48–50.

Az udvar ugyanis a „zsoldos üzlet" államosításához kezdett. Két hónappal Wallenstein meggyilkolása után, 1634 áprilisában II. Ferdinánd rendeletet adott ki, miszerint a jövőben egy ezredes sem állíthat ki egy ezrednél többet.[4] Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amelynek eredményeként az uralkodó és az ezredesek között addig fennállt szerződéses viszonyt felváltotta a szolgálati viszony. Emellett e rendelet kifejezte az udvar törekvését, hogy a hadivállalkozó–parancsnokokból valódi, császárhoz hű tiszteket formáljon, és erősítse az uralkodónak a hadsereg tisztikara feletti parancsnoki jogait, amelyek Wallenstein második főparancsnoksága alatt (1632–1634) fokról-fokra gyengültek. A császári tekintély megerősödését jelezte az is, hogy a Wallensteint meggyilkoló katonák *„aki jó, az császári"* kiáltással törtek rá áldozatukra és kíséretére.[5]

Az udvar a következő években is folytatta e törekvéseit. III. Ferdinánd rendelete alapján azon ezredtulajdonosoknak, akik magasabb rendfokozatuk vagy beosztási helyük miatt nem irányíthatták közvetlenül ezredüket, le kell adniuk egységüket. Ebben az esetben az egység vezényletét alezredesek vették át, akikre az ezredprivilégiumok egy részét is át lehetett ruházni. A 17. század végére ez a helyzet teljesen elterjedtté vált. Megszüntetésére I. Lipót és I. József császár és magyar király ezredes-ezredparancsnokokat neveztek ki, így ezt a rangot elválasztotta az ezredtulajdonosi tisztségtől. Ez utóbbi lett felelős az alakulat harcászati kiképzéséért, vezényletéért és igazgatásáért.[6] Jogköre oly széles volt, hogy az örökösödési, szabadságolási és házasság engedélyezési jogtól (ez utóbbi 1769-ig) a kinevezési, előléptetési és elbocsátási jogig (1766-ig) terjedt.[7]

A hadsereg legfelső vezetésében is jelentős átalakulások történtek. 1634-ben a birodalomban és az örökös tartományokban állomásozó császári hadak feletti fővezérletet, a későbbi III. Ferdinánd császár vette át. Ezzel párhuzamosan az udvar kísérletet tett 1635-ben arra is, hogy egy az uralkodóra felesküdött és parancsnoksága alá rendelt birodalmi hadsereget hozzanak létre, ez a terv azonban zátonyra futott.[8] Miután III. Ferdinánd 1637-ben trónra lépett, ezt a pozíciót hasonló jogokkal és kötelességekkel, 1639 őszén testvéröccsének, Lipót Vilmos főhercegnek adta át, aki 1642-ben mondott le erről a tisztségről. Az 1645. évi jankaui vereség utáni helyzet újra megkövetelte egy főparancsnok kinevezését a császári hadsereg élére. A Wallenstein szerepléséből fakadó rossz tapasztalatok miatt azonban úgy döntöttek, hogy e tisztség betöltésével az uralkodói család egyik tagját bízzák meg. Így

[4] J. Ch. Allmayer-Beck – E. Lessing, Die kaiserlichen Kriegsvölker, p. 72.; Th. Baker, Doppeladler und Halbmond, p. 170., Th. Winkelbauer, Ständefreiheit und Fürstenmacht, p. 415.
[5] Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 99.
[6] Feldzüge, p. 205.; A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 60–61.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 43–45., 127–128.
[7] A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 63.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 42.
[8] L. Koller, Studien zur Reichskriegsverfassung, p. 377–390.

esett a választás újra Lipót Vilmos főherceg, Passau, Olmütz, Strassburg és Halberstadt püspökére. Feladatának ellátásához teljhatalmat kapott: korlátlan bírói hatalommal rendelkezett, teljesen független volt az Udvari Haditanácstól, szabadon rendelkezhetett a hadiadókkal és egyéb jövedelmekkel. Szabad kezet kapott a toborzásban, új ezredek felállításában, azaz a császár jogait, mint legfőbb hadúr átvette. Mindez olyan hatalmat adott a főherceg-püspök kezébe, amelyet Wallenstein óta senki sem bírt.[9] A 17. század második felében és a 18. században már olyan, nem a Habsburg családból származó személyek kerültek a császári hadseregek élére, akiket tehetségük mellett udvarhűségük is a legmagasabb katonai pozíciókba emelt. Gondoljunk csak Raimondo Montecuccolira, vagy Savoyai Jenőre.[10]

Az állandó császári hadsereg megteremtésének következő fontos állomásához 1649-ben érkezett el az udvar, hiszen a 30 éves háborút lezáró vesztfáliai békét követően is 9 lovas- vagy vértes, 1 dragonyos- és 9 gyalogezred szolgálatban maradt.[11]A télen-nyáron egyaránt szolgáló mezei ezredek felállításának gondolata a Habsburg Monarchiában a 16. század utolsó harmadára nyúlik vissza. A tizenöt éves vagy hosszú török háború idején a fölfogadott egységek közül több német és vallon gyalog- és lovas egység katonái a hadműveletek végeztével, télen is tovább szolgáltak.[12] Ezt azonban - csatlakozva Alphons von Wrede megállapításához - magam sem tekintem úgy, mint az állandó császári hadsereg kifejlődésének kezdetét, hiszen a különböző szakvéleményekben és a birodalmi gyűlésekre készített propozíciókban csak a néhány évig vagy a háború végéig szolgálatban tartott csapatokról volt szó.[13] Az Udvari Haditanács és Udvari Kamara tanácsosai két okból tartották nélkülözhetetlennek bizonyos ezredek egész évi szolgálatát. Egyrészt jelentős összegeket lehetett megtakarítani a katonák fegyverben tartásával, hiszen a szerződésben (Bestallunglevélben) meghatározott 3 hónap szolgálati idő után, csökkentett zsold fejében továbbszolgálóknak nem kellett a leköszönésért, a toborzásért és a fegyverzet beszerzéséért újra pénzt kifizetni.[14] Másrészt stratégiai megfontolásokból is előnyösnek vélték egyes egységek továbbszolgálását, hiszen így olyan időszakokban - mint például

[9] Th. Winkelbauer, Ständefreiheit und Fürstenmacht, p. 415–416.

[10] Uott. p. 416. Montecuccoli életéről: G. Schreiber, Raimondo Montecuccoli; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 107–113. Savoyai Jenő életéről készült irodalom igen terjedelmes, én ezek közül a következőket emelném ki: A. Lernet-Holenia, Prinz Eugen; M. Braubach, Prinz Eugen; W. Oppenheimer, Prinz Eugen.

[11] A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 13.; W. Hummelberger, Der dreissigjährige Krieg, p. 46–48.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 99.; Zachar J., Habsburg-uralom, p. 104.

[12] E. Heischmann, Die Anfange des Stehenden Heeres, p. 246–258.; Bagi Z., Az 1595-ben Esztergom ostromára, p. 407–409.; Sahin-Tóth P., Lotaringia, p. 1156–1177.; Bagi Z., A Német-római Birodalom, p. 138–140.

[13] A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 30.

[14] A tizenöt éves háborúra tekintettel lásd: Bagi Z., A Német-római Birodalom, p. 211–234., E. Heischmann, Die Anfange des Stehenden Heeres, p. 27–50, 101–105, 109–111.

télen vagy kora tavasszal - is lehetőség nyílhatott hadjáratok indítására, amikor az Oszmán Birodalom képtelen lett volna főseregét mozgósítani, és a magyarországi hadszíntéren bevetni.[15]

A békeidőszakban is zsoldban tartott mezei császári ezredekről a döntés 1649 júniusában született meg, amikor 4000 lovas és 10 000 gyalogos továbbszolgálását határozták el. Egy esztendővel később a császári főseregben még mindig 30 000 főből állt, miután pedig a feloszlatáskor szükséges zsold kifizetésére az udvar nem rendelkezett elegendő pénzel, így 1650 szeptemberében még 14 500 gyalogos és körülbelül 10 000 lovas szolgált tovább. Végül az Észak-Rajna-Vesztfália birodalmi kerületben állomásozott császári csapatokat, mintegy 9000 katonát, elbocsátották a szolgálatból, és 5000 főre csökkentették a lovasság létszámát. Két külpolitikai esemény miatt az Udvari Haditanács már 1656-ban újabb ezredek fegyverbe állításába kezdett. Egyrészt III. Ferdinánd császár és magyar király úgy döntött, hogy az Észak-

[15] A tizenöt éves háború folyamán több olyan szakvélemény is készült, amely téli vagy kora tavaszi támadást javasolt az Oszmán Birodalom ellen: 1595. szeptember 6-i emlékiratban Nicolaus Gablmann megjegyezte, hogy „télen is sok minden történhet, és nyolc napot a harcmezőn maradni nem lehetetlen, az ellenségnek pedig ehhez semmi kedve." Prépostváry 1594-ben azt tanácsolta, hogy a támadást még az árpa érése, azaz április előtt meg kell kezdenie a két részre osztott császári-királyi hadseregnek. Hasonlóan vélekedett erről 1597. januári jelentésében Zacharias Geizkofler, valamint 1601 késő őszén készült tervezetében Karl von Liechtenstein is. Egy hónappal későbbre, májusra javasolták a következő évi hadjárat kezdetét az 1600. december 12-én és 13-án Bécsben tartott haditanácskozás résztvevői. Általánosságban a hadműveletek tavaszi kezdése mellett foglalt állást az 1595. január 3-i keltezésű emlékirat készítője, egy 1602 februárjában egy ismeretlen szerző által összeállított szakvélemény is, valamint az V. Pál pápa kezdeményezésére összeállított Szent Liga tervezet is. Ám ez utóbbi esetben meg kell jegyezni, hogy ez tervezet már Bocskai elleni támadást javasolta. A tervezetek, emlékiratok és szakvélemények mellett a császári udvar is a birodalmi rendekkel a töröksegély ügyében folytatott tárgyalásain fontos érvként használta fel egy állandóan fegyverben tartott hadsereg előnyeit. Az 1597. december 20-án a Regensburgba összehívott birodalmi gyűlésen felolvasott propozícióban a török elleni harchoz egy olyan állandó segély megszavazását kérte az uralkodó, amelyből nem csupán néhány hónapra, hanem öt évre, télennyáron egy hadsereget állíthatna fel. Az előterjesztés készítői ennek igazolására a Mátyás király által felállított fekete sereg példáját hozták fel. A császári oldal úgy vélte, hogy ezzel el lehetne érni, hogy a török ellen olyan hónapokban is hadjáratokat vezethessenek, amelyekben a komoly erőkkel nem képes harcba szállni, hiszen sem katonáit élelemmel, sem lovait és tevéit takarmánnyal ellátni nem lenne képes. Emellett jelentős költségek megtakarítására nyílt volna lehetőség az előterjesztés szerint, hiszen nem kellett volna a toborzásért, felszerelésért, elbocsátásért újra és újra, mindig emelkedő tarifa szerint, fizetni. 1603-ban a szintén Regensburgban összegyűlt birodalmi rendek előtt előadott propozícióban az uralkodó ugyanezen érvek alapján kért segélyt a török elleni háborúhoz szükséges, állandóan szolgálatban álló hadsereghez. ÖStA HHStA AA Hung Fasc. 127. Fol. 50v.–55r., ugyanez megtalálható OSzKK V. 41/10-1964; Prépostváry Bálint egri kapitány tervezete, 1594. január 24. Hadtörténeti Levéltár, VII. 201. 1594/1. sz. irat. Vö.: Tóth P. L., Esztergom, p. 9.; Magyarország hadtörténete, p. 213.; J. Müller, Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen, p. 244.; E. Heischmann, Die Anfange des Stehenden Heeres, p. 34., 39., 43., 106.; ÖStA, KA, AFA 1600-12-7; 1595-13-1; K. Vocelka, Die politische Propaganda, p. 232–233. A császári propozíció, 1597: HHStA, MEA, RA Fasc. 95a. Fol. 80r.–81v. A császári propozíció, 1603: ibidem Fasc. 98. Fol. 543r.–545r.

Itáliában zajló francia–spanyol háborúban támogatja a spanyolokat. Másrészt Károly Gusztáv svéd király megtámadta a Lengyel Királyságot, amely szintén aktivizálta a Habsburg-külpolitikát. Még az év júniusában a császári haderő 11 gyalogos- és lovasezredből, azaz körülbelül 41 400 főből állt. A bemutatott példából is jól kivehető, hogy a hadsereg létszáma erősen ingadozott, a küzdelmet lezáró békeéveket létszámcsökkentések követték. A 17. század végének és 18. század elejének állandósuló keleti és nyugati háborúi azonban - ezek közül is kiemelendő a felszabadító háborúk időszaka, amikor több új ezredet is felállítottak - azzal a következménnyel jártak, hogy VI. Károly császár (III. Károly magyar királyként) már az 1718-at követő békeidőszakban is egy jelentős állandó sereg felett rendelkezett.[16] Természetesen ezt a nagy létszámú haderőt felállítani vagy kiegészíteni pusztán toborzással már lehetetlen volt. Az 1680-as évektől ezért már egy-egy ezredet az olcsóbb sorozási szisztéma segítségével töltöttek fel hadilétszámra. Ennek keretében az osztrák és a cseh rendeknek főképpen háború idején kellett kiállítani katonákat.[17]

Az „államosított" és az immáron békeidőszakban is fegyverben tartott császári mezei haderő egységessé tétele jórészt Raimondo Montecuccoli elképzelései alapján vette kezdetét a 17. század második felében. Az Udvari Haditanács elnökeként jelentős változásokat vezetett be a hadsereg legfőbb irányító apparátusában. A Haditanács tisztviselőinek, tanácsosainak számát négy esztendő leforgása alatt 32 főre emelte, a hivatali munka megkönnyítése érdekében nagy számban alkalmaztak írnokokat, tolmácsokat, számvevőket és ellenőröket. Nem csupán a hivatali ügymenetet ellenőrizte személyesen, hanem mint a hadsereg fegyver- és tüzérségi főfelügyelője a korántsem veszélytelen fegyverkísérleteket is.[18]

Montecuccoli elrendelte az egységes kaliberű fegyverek bevezetését és használatát. A kovakő závárzatú puskák bevezetésével (1666) egyrészt korszerűsítette a lövészek fegyverzetét, másrészt növelte az egységek tűzerejét. A pikások és a lövészek arányát úgy határozta meg, hogy a legnagyobb harctéri tűzhatást érhesse el, ezért a legénység kétharmadát már tűzfegyverekkel szereltette fel. Könnyített mind a gyalogság, mind pedig a lovasság ruházatán. A mozgást nehezítő vértezetet nem egy esetben el is hagyták.[19] A 17. század utolsó harmadára a császári gyalogság sisak helyett már háromszögletű kalapot viselt. Mell- és hátvértje is a század végére a múlté lett. A lövészek a 250–260 méter távolságra hordó könnyített muskétákkal lőttek, míg a pika teljesen eltűnt a katonák kezéből. Helyét a szurony vette át, amelyet kezdetben a fegyver csövébe húztak, majd később

[16] J. Zimmermann, Militärverwaltung, p. 61–69. A császári haderőben szolgáló magyar ezredek létszámának növekedéséről: Zachar J., Habsburg-uralom, p. 106–108.
[17] Th. Winkelbauer, Ständefreiheit und Fürstenmacht, p. 416–417.
[18] Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 111.
[19] Uott. 111.; Borus J., Modern haditechnika, p. 18.

megjelent a puska végére erősíthető változat is. A lovasság és a gyalogság erényeit ötvöző dragonyosokat a lovas szablya és karabély helyett, a gyalogos harchoz alkalmasabb flintával és gyalogsági karddal szerelték fel, a nyeregkápára erősített két pisztoly mellett. A vértes lovasok páncélzatát is megkönnyítették, hiszen az addig használt comb-, karvast és vértet felváltotta a vassodronnyal és fémlemezekkel megerősített mellvért. Fegyverzetük továbbra is nehéz, kétélű lovassági pallosból, karabélyból és két pisztolyból állt.[20] Az egyenruha színének megválasztásában egészen 1690-ig az ezredes akarata döntött. Ekkortól az Udvari Haditanács mind a ruházat alakját, mind pedig a színét meghatározta és fegyvernemenként egységesítette. A gyalogságnál például így terjedt el a gyöngyszürke szín. Az ezredes csak a hajtóka és az ujjas színét határozhatta meg, de ez a jog is csak 1767-ig maradt fenn.[21]

Montecuccoli a hadsereg hatékonyságát tovább növelte azzal, hogy egységes parancsnoki kart hozott létre, és az azonos nemzetből valók katonákat egy alakulatba szervezte. Mind a gyalogos-, mind pedig a lovasezredek szervezetét átalakította illetve hozzálátott ezek átformálásához. A gyalogság esetében, ahol az ezred alegységeinek megnevezésében, már a 30 éves háború időszakában a zászlót (*Fahne*) felváltotta a század (*Compagnie*), az ezred létszámát 2040 főre csökkentették. Az ezredeken belül öt vagy több századból egy-egy zászlóaljat (*das Bataillon*) szerveztek, amelyek nem egyszer különböző hadszíntéren szolgáltak, vagy ha ugyanazon hadsereg kötelékébe is osztották be ezeket, akkor is külön-külön seregcsoportban kerültek alkalmazásra.[22] A század végén az ezredekbe beosztott századok száma átmenetileg újra növekedett: egy ezred az eredeti 10 század helyett 12 majd akár 16 századra nőtt. Ez azonban nem érintette a császári szolgálatba fogadott összes ezredet. Az uralkodó 1695. évi rendelkezése szerint a gyalog-ezredek egyöntetűen 12 századból kellett, hogy álljanak, amelyeket három zászlóaljba osztottak be. A századok létszáma is megváltozott: 204 főről 150 főre redukálták.[23] Az 1670-es években feltalált puskacsőbe húzható szurony elterjedésének köszönhetően pedig a 17. és a 18. század fordulójára a gyalogság fegyvertárából a hidegfegyver, azaz a pika teljesen eltűnt. Ennek köszönhetően a spanyol örökösödési háború és a Rákóczi szabadságharc küzdelmeibe bevetett császári gyalogezredek 17 századából immáron 16 lövész és 1 gránátos volt.[24]

[20] A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 37–38.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 129–130, 144–145.; Th. Barker, Doppeladler und Halbmond, p. 170–173.; Borus J., Modern haditechnika, p. 157–160.; Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 112.

[21] Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 43., 133.; Th. Baker, Doppeladler und Halbmond, p. 172.

[22] Feldzüge, p. 372–373.; A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 35.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 126.; Th. Baker, Doppeladler und Halbmond, p. 170.

[23] H. Meynert, Geschichte der k.k. österreichischen Armee, p. 157.; Feldzüge, p. 372.; A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 35.

[24] Uott. Bd. I. p. 36.; H. Meynert, Geschichte der k.k. österreichischen Armee, p. 155–156.; Feldzüge, p. 373.; Újhelyi P., Az állandó hadsereg, p. 128.

A császári haderőben már az 1670-es években megjelentek az első gránátosok. Ezeknek a katonáknak a fegyverzete lőfegyverük mellett 2–3 font súlyú kézigránátokból állt, amelynek repeszei gyakran akár 50 lépés távolságban is sebeket ejthettek. A 17. század végén minden gyalogos századba 8–8 gránátost osztottak be, amelyekből 1701-ben ezredenként egy 100 fős századot szerveztek. A szintén minden századba beosztott pikás gyalogság megszüntetése után, 1711-ben ezekből is egy újabb, második gránátosszázadot állítottak fel.[25]

A vértesekből, dragonyosokból és huszárokból álló császári lovasság esetében Montecuccoli pontosította az eszkadron vagy svadron fogalmát. Eszerint immáron kizárólag csak két század alkothatott egy-egy ilyen egységet. Ennek megfelelően az általában 10 századból, illetve 5 svadronból álló ezred 800–1000 főből állt. Az új háborús tapasztalatoknak megfelelően, 1701-ben az Udvari Haditanács valamennyi lovasezred századainak számát tizenkettőre növelte, amiket hat eszkadronba osztottak. A századok létszámát pedig átlagosan 90 főben és (a lovasságnál jellemző módon) 90 lóban határozta meg.[26]

A 16. és a 17. század más jelentős katonai szakíróihoz hasonlóan Montecuccoli is fontosnak ítélte a katonák megfelelő kiképzését, amely megalapozta a hadjáratokban és az ütközetekben morális és fegyelmi állapotukat. Míg azonban Lazarus von Schwendinek az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés döntéseinek függelékében található javaslata a rendszeres gyakorlatoztatásról csak írott malaszt maradt,[27] addig a 17. század második felétől már mindennapos kiképzés volt. Az újoncokat kiképző táborokba vezényelték, ahol elsajátíthatták a hadimesterség és fegyverük használatának alapjait. A már kiképzett és „garnizonokba" osztott egységeknél pedig Montecuccoli bevezette az állandó gyakorlatoztatást.[28]

Mindezek alapján is jól látható, hogy a császári haderejét kevesebb, mint egy évszázad alatt szervezték az uralkodóhoz hű, állandó és egységes hadsereggé, amely a harctereken szerzett tapasztalatokat kihasználva, és kiváló hadvezérek irányítása alatt visszafoglalta a hódoltsági területeket az Oszmán Birodalomtól, valamint fényes győzelmeket aratott a Francia Királyság és Rákóczi Ferenc csapatai felett.

Források:

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsachiv

AA Hung = Allgemeine Akten Hungarica

[25] H. Meynert, Geschichte der k.k. österreichischen Armee, p. 156.; Feldzüge, p. 206.; A. Wrede, Geschichte der K. und K. Wehrmacht, Bd. I. p. 37.; Ujhelyi 1914. 128.

[26] Uott. Bd. III. p. 13., 44–45.; Th. Baker, Doppeladler und Halbmond, p. 173–174.

[27] J. Ch. Lünig, Corpvs jvris militaris, p. 76.; W. Janko, Schwendi, p. 211.; Kelenik J., A kézi lőfegyverek jelentősége, p. 84.

[28] Czigány I., Reform vagy kudarc, p. 111.

OSzKK = Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár

VII. 201. = A török hódoltság és a török elleni háborúk iratai

KA = Kriegsarchiv

AFA = Alte Feldakten

MEA = Mainzer Erzkanzler Archiv

RA = Reichstagakten

Irodalomjegyzék:

JOHANN CHRISTOPH ALLMAYER-BECK – ERICH LESSING, *Die kaiserlichen Kriegsvölker. Von Maximilian I. bis Prinz Eugen, 1479–1718,* München 1978

BAGI ZOLTÁN, *Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése*, Hadtörténelmi Közlemények 114, 2001, p. 391–445.

BAGI ZOLTÁN, *A Német-római Birodalom és a Magyar Királyság kapcsolatai a 16–17. század fordulóján. Különös tekintettel a birodalmi gyűlésekre és a császári-királyi haderő szervezetére a tizenöt éves háború időszakában*, Doktori disszertáció, Budapest ELTE BTK 2005.

THOMAS BARKER, *Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683*, Graz – Wien – Köln 1982.

BORUS JÓZSEF, *Modern haditechnika és régi fegyverek a török háborúban 1663–1698*, in: Bécs 1683. évi ostroma és Magyarország, (Szerk.) BENDA KÁLMÁN – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1988, p. 154-170

MAX BRAUBACH, *Prinz Eugen von Savoyen*, *I.–V. Band*, Wien 1963–1965.

CZIGÁNY ISTVÁN, *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700*, Budapest 2004.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Akten und anderen autentischen Quellen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archivs. I. Band, Wien 1876.

EUGEN HEISCHMANN, *Die Anfange des Stehenden Heeres in Österreich*, Wien 1925.

WALTER HUMMELBERGER, *Der dreissigjährige Krieg und die Entstehung des kaiserlichen Heeres*, in: *Unser Heer. 300 Jahre österreiches Soldatentums in Krieg und Fried*, Wien – München – Zürich 1963, p. 7–49.

WILHELM JANKO, *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II.*, Wien 1871.

KELENIK JÓZSEF, *A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben*, Hadtörténelmi Közlemények, 104, 1991 80–122.

LEOPOLD KOLLER, *Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit*, Dissertation zur Erlangugng des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1990.

ALEXANDER LERNET-HOLENIA, *Prinz Eugen*, Wien – Hamburg 1960.

JOHANN CHRISTIAN LÜNIG, *Corpvs ivris militaris des Heil. Roem. Reichs Worinn das Kriegs-Recht sowol Der Roem. Kayserl. Majestaet als auch Desselben Reichs und dessen Creisse insgemein ingleichen Aller Churfuersten und Derer maechtigsten Fuersten und Staende in Teutschland insonderheit enthalten ist*, Leipzig 1723.

Magyarország hadtörténete két kötetben, (Főszerk.) LIPTAI ERVIN, I. kötet, A honfoglalástól a kiegyezésig, (Szerk.) BORUS JÓZSEF, Budapest 1984.

HERMANN MEYNERT, *Geschichte der k.k. österreichischen Armee, ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge, von der frühesten bis bis auf die jetzige Zeit. III. Band. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der österreichischen Monarchie während des dreissigjährigen Krieges und bis zum Tode des Kaisers Leopold I.*, Wien 1854.

JOHANNES MÜLLER, *Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597*, Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. 28, 1901, p. 155–262.

NAGY LÁSZLÓ, *„Megint fölszánt magyar világ van…" Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben*, Budapest 1985.

WOLFGANG OPPENHEIMER, *Prinz Eugen von Savoyen. Feldherr und Baumeister Europas*, Wien 2004.

GEOFFREY PARKER, *Der Dreissigjährige Krieg*, Frankfurt – New York 1987.

SAHIN-TÓTH PÉTER, *Lotaringia és a tizenöt éves háború*, Századok, 138, 2004, 1149–1188.

GEORG SCHREIBER, *Raimondo Montecuccoli. Feldherr, Schriftsteller und Kavalier*, Graz –Wien – Köln 2000.

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, *Esztergom 1594.évi sikertelen ostroma*, in: *A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról*, (Szerk.) KISS GÁBOR FERENC – KRUPPA TAMÁS, Szeged 2004, p. 7–25.

ÚJHELYI PÉTER, *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780)*, Budapest 1914.

KARL VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576–1612),* Wien 1981.

THOMAS WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht*, Wien 2003.

ALPHONS VON WREDE, *Geschichte der K. und K. Wehrmacht. I und III. Band*, Wien 1898.

ZACHAR JÓZSEF, *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792,* Budapest 2004.

JÜRG ZIMMERMANN, *Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806. Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648–1939*, Frankfurt 1965.

A Kassai Főkapitányság a Rákóczi-szabadságharcban

Mészáros Kálmán

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc gazdag szakirodalmában sokáig mellőzött téma volt a kuruc katonai közigazgatás megszervezésének és működésének története. A szerzők többnyire a legutóbbi időkig csupán Rákóczi *Emlékiratai* nyomán tárgyalták az országos főkapitányságok 1706. évi felállítását, s még a hadtápszolgálat történetével behatóan foglalkozó munkák sem vizsgálták kellő alapossággal a hadbiztosi körzetek területi változásait és működésüknek a főkapitányságokkal összefüggő momentumait. Jómagam a kuruc katonai felső vezetésről írott értekezésemben foglalkoztam a főkapitányságok 1706. évi felállításával és 1707. évi átszervezésével – ezen belül is főként a személyi vonatkozásokkal.[1] Most a kassai főkapitányságról eddig feltárt szervezeti és személyi adatok összegzésén túl a működésre vonatkozó néhány újabb adat és dokumentum ismertetésére vállalkozom.

Amikor Rákóczi fejedelem elhatározta a területi alapon szervezett katonai igazgatási egységek felállítását, terveivel egy nagymúltú intézményrendszerre és legalább másfél évszázad tapasztalataira támaszkodhatott. Lényegében a török elleni védelmi rendszer kereteinek felélesztésére, pontosabban a bonyolult rendi hadszervezet területi igazgatásának egyfajta reformjára tett kísérletet. Hogy ennek részleteiről egyelőre meglehetősen keveset tudunk, az nem csak a célirányos forráskutatások hiányával magyarázható, hanem azzal is, hogy magáról a török elleni védelmi rendszerről is sokáig hézagos és pontatlan ismeretekkel rendelkeztünk. Pálffy Géza csak egy évtizede tisztázta például a kerületi és végvidéki főkapitányságok kettős rendszerének problémakörét. Megállapítása szerint a vármegyék és városok által kiállított, illetve a rendek által megszavazott hadiadóból fizetett, egyre csekélyebb jelentőségű haderő irányítása a *kerületi* főkapitányok hatáskörébe tartozott. A (kuruc kor szempontjából mellékes) vend, horvát és szlavón területeket leszámítva a dunántúli, a dunáninneni, a felsőmagyarországi és (1566-ig az egyre északabbra tolódó) alsó részekbeli vármegyék alkottak egy-egy kerületi főkapitányságot. Nagyobb átfedésekkel, de a kerületekkel mégis párhuzamosan szervezték meg a *végvidéki* főkapitányságokat. A Dunántúlon a kanizsai (majd Kanizsával szembeni), a győri és a különleges helyzetű komáromi, Alsó-Magyarországon (Dunán innen) a bányavidéki (érsekújvári, majd Újvárral szembeni), Felső-Magyarországon pedig a kassai és az Erdélyi Fejedelemséggel szemben ez utóbbi keretein belül megszervezett szatmári (tiszántúli) főkapitányság jött létre. Valamennyi végvidék egy-egy nagyobb központi várból és annak vé-

[1] MÉSZÁROS K., II. Rákóczi Ferenc tábornokai. Lásd főként A katonai közigazgatás és a hadvezetés c. részt: 44–61. Jelen tanulmányt – több új forrással és adattal kiegészítve – az akkor még sajtó alatt lévő könyv részleteiből állítottam össze.

delmi övezetéhez tartozó kisebb erősségekből állt, a dunai flotta miatt kiemelt fontosságú Komárom pedig közvetlenül az Udvari Haditanács alárendeltségébe tartozott. Hasonló módon jött létre Erdélyben a váradi főkapitányság is. A végvidéki főkapitányok az uralkodó által fizetett katonaság felett rendelkeztek.[2]

A török kiűzése után a visszafoglalt országrészek integrálásával természetesen a katonai igazgatásban is szükségszerű területi változások következtek be. A kérdéskört legújabban Czigány István tárgyalta kitűnő monográfiájában: Az új határvédelmi rendszer az ország déli részén a korábbiaktól eltérő módon épült ki, az ország belsejében pedig 1699–1700 folyamán három katonai kerületet (districtust) hoztak létre: a pozsonyit, a budait és a kassait, Erdély pedig önálló főhadparancsnokság lett. A Pozsonyi és a Kassai Kerület a korábbi Alsó- és Felső-magyarországi Főkapitányság határai között alakult újjá, Buda pedig a Dunántúl mellett az ország felszabadított középső területeinek is székhelye lett. A kerületek élére egy-egy idegen származású tábornokot neveztek ki két-két helyettessel. Az utóbbiak között magyarokat is találunk, akik a magyar katonaság irányításáért feleltek.[3] A kiforrott szervezeti keretekről és az új kerületek működéséről persze csak további források feltárásával nyerhetünk pontosabb képet, azt azonban valószínűsíthetjük, hogy a karlócai békétől a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig terjedő rövid időszak elégtelen volt a katonai közigazgatás gyökeres reformjára, az új szervezet teljes kiépítésére.

A kassai főkapitányság földrajzi adottságai folytán nem csupán a török elleni védelmi övezet részeként játszott fontos szerepet, hanem a királyi országrész, az erdélyi fejedelemség és a török hódoltság ütközőzónájaként politikai szempontból is speciális helyzetű régió, a Habsburg-ellenes rendi küzdelmek bázisterülete volt. Az oszmán terminológia is önálló névvel („Orta Madzsar") illette a saját szemszögéből nézve „közép-magyarországi" térséget. Felső-Magyarország 13 megyéje közül a nevezetes „hét vármegye" a 17. században többször is gazdát cserélt Erdély és a Magyar Királyság között, Thököly uralma alatt pedig egy rövid időre politikailag mindkettőtől független török vazallus fejedelemség magvát alkotta. A hegyaljai és a tiszaháti felkelés is a körzetben zajlott, s ez a terület vált az utóbbiból kibontakozó Rákóczi-szabadságharc tartósan birtokolt hátországává. Köztörténeti szempontból is fontos területről van tehát szó, amely így nem csupán a kuruc szabadságharcban eredetileg felállított öt, majd a hagyományos keretek között visszaállított három országos főkapitányság egyike, hanem sok szempontból azok legfontosabbika.

A szabadságharc kezdetén (1703–1705) Rákóczi territoriális alapon a tiszántúli, erdélyi, dunántúli és Duna–Tisza közi csapatok élére nevezett ki

[2] PÁLFFY G., A török elleni védelmi rendszer; PÁLFFY G., Kerületi és végvidéki főkapitányok, és PÁLFFY G., Védelmi övezetek.
[3] CZIGÁNY I., Reform vagy kudarc, p. 176–177.

önálló hatáskörű vezénylő tábornokot többek között Sennyey István, Thoroczkay István, Károlyi Sándor, Buday István és Barkóczy Ferenc személyében, a dunáninneni vármegyékben (Alsó-Magyarországon) pedig többnyire maga a főgenerális, Bercsényi Miklós gróf parancsnokolt. A szinte kezdettől hátországi szerepet betöltő Felső-Magyarországon csak az ellenálló császári helyőrségek (Kassa, Eperjes, Szendrő, Ungvár, Munkács) körülzárását kellett biztosítani. Természetesen hosszabb-rövidebb ideig e térségben is működtek magasabb parancsnokok, de nem az egykori Kassai Főkapitányság egészére kiterjedő hatáskörrel. Orosz Pál például hosszabb ideig volt a kassai és eperjesi ostromzár parancsnoka, Berthóti Ferenc pedig lőcsei kapitányként a lengyel határszélre is felügyelt. Ezek a területek a korábbi hagyományok alapján és a természetes földrajzi határok révén is jól elkülönültek egymástól, átfedés csak kivételesen fordult elő.

A katonai közigazgatás megszervezésére tett első lépések a hadtápszervezet kiépülésével érhetők tetten. A csapatok ellátására Rákóczi már 1703-ban hadbiztosokat nevezett ki, 1704 őszén pedig arról tájékoztatta a vármegyéket, hogy a hadellátást területi alapon, több megyére kiterjedő körzetek létrehozásával kívánja hatékonyabbá tenni. Ekkor öt kerületi főcommissariust nevezett ki Orosz György, Ambró Pál, Bene Pál, Usz Ferenc és Keczer Sándor személyében. Orosz körzetét Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár, Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd vármegye és Kővár vidéke, Ambróét Pozsony, Trencsén, Nyitra, Liptó, Turóc és Árva vármegye, Benéét Bars, Komárom, Esztergom[4] és Nagy-Hont vármegye a Körmöcbányához tartozó falvakkal együtt, Usz Ferencét Borsod, Gömör, Heves-Külső-Szolnok, Csongrád, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Kis-Hont és Zólyom vármegye, Keczerét pedig Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj és talán Torna vármegye alkotta.[5] A kerületi hadbiztosok személye és az egyes körzetek határvonala többször változott. Egy 1705/1706 fordulóján kelt forrás ugyanezen a területen a következő felsorolást adja:[6] 1. *Krucsay Márton körzete:* Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd vármegye, valamint Kővár vidéke. 2. *Keczer Sándor körzete:* Abaúj, Torna, Szepes, Sáros és Zemplén vármegye, valamint Kassa, Eperjes, Bártfa, Kisszeben, Lőcse és Késmárk szabad királyi városok. 3. *Kajali Pál körzete:* Borsod, Gömör, Heves, Csongrád és Pest vármegye. 4. *Bene Pál körzete:*

[4] E két megyének feltehetően csak a dunáninneni részei.

[5] A hadbiztosi körzetek 1704 őszi felosztására vonatkozó adatok korábban elkerülték a figyelmemet, így arról említett összefoglaló munkámban nem szóltam részletesen. (MÉSZÁROS K., II. Rákóczi Ferenc tábornokai, p. 46–47.) Négy körzet adatait ismerteti TAKÁCS J., Köztehervíselés, p. 103. Takács a Szabolcs, Zemplén, Sáros, Szepes, Borsod, Turóc és Pest vármegyének szóló utasítások eredetijét vagy fogalmazványát ismerte, s az ő figyelmét a Nagy-Hontnak szóló utasítás kerülte el, amelyben a Bene Pál körzetére vonatkozó adatok szerepelnek. Ez utóbbit kiadta P. SZ[ATHMÁRY] K., II. Rákóczy Ferencz, p. 17–23. VII. sz. irat.

[6] MNL OL G 19 (Fej. Kanc.) II. 3. h. Protocollum Rákóczianum, tom. II. fol. 85r–v.

Nógrád, Kis-Hont, Bars, Nagy-Hont, Esztergom és Komárom,[7] valamint Zólyom vármegye, továbbá Zólyom, Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmec-, Baka-, Béla-, Libet-, Breznó- és Újbánya városa. 5. *Ambró Pál körzete:* Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turóc, Liptó és Árva vármegye, valamint Nagyszombat, Modor, Bazin, Szentgyörgy és Szakolca városa. Keczer Sándor és Ambró Pál körzetében nem történt területi változás, Orosz György utóda Krucsay Márton lett, a körzet határai azonban itt sem változtak, Usz Ferenc korábbi körzetének élére Kajali Pál került, de innen néhány megyét Bene Pál kerületéhez csatoltak át. A hadbiztosi körzeteket érintő területi és személyi változásokra az itt említetteken túl is vannak adataink,[8] a jelen keretek között azonban nincs módunk a szorosan vett téma keretein túlmutató részletekben elmélyedni.

A korábbi kerületi főkapitányságok kiterjedése az 1704–1705-ben felállított hadbiztosi körzeteknél jóval nagyobb volt. A Kassai Főkapitányság vármegyéi, mint láttuk, három hadbiztosi körzetbe tagolódtak más szomszédos megyékkel együtt. A katonai közigazgatásnak a hadtápszervezeten túlmutató, magasabb szintű megszervezésének egyik első lépését viszont már egy Felső-Magyarország jelentős részére kiterjedő intézkedésben érhetjük tetten. Esterházy Antal dunántúli főgenerális 1705. február 13-án részletes instrukciót kapott Rákóczitól Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Torna, Sáros, Szepes, Borsod, Gömör, Nógrád, Nagy- és Kis-Hont vármegye különböző hadszervezési ügyeinek rendbetételére.[9] Heckenast Gusztáv, aki a kuruc hadvezetés személyi összetételét elsőként vizsgálta a teljesség igényével, úgy értelmezte ezt az adatot, hogy Esterházy valójában felső-magyarországi (kassai) főkapitány lett.[10] Gyakorlati szempontból Esterházy csakugyan ebben a szerepkörben tevékenykedett 1706 késő tavaszáig, véleményünk szerint azonban ezt még nem tekinthetjük a későbbi főkapitányi kinevezésekkel azonos szerepkörnek. Esterházy dunántúli főgenerálisként kapta megbízatását, akkor, amikor a Dunántúl császári ellenőrzés alatt állt. Károlyi Sándor ugyanekkor nyert tiszántúli főkapitányi címet, s azzal egyidejűleg újabb megbízatást egy dunántúli hadjárat vezetésére. Ekkor tehát mindkettőjük esetében elvált címzetes főkapitányi (főgenerálisi) rangjuk és tényleges feladatkörük.

A kuruc hadügyi igazgatás territoriális keretei tehát már a felkelés első éveiben kirajzolódtak részben a földrajzilag elkülönülő hadszínterek katonai irányítása által, részben pedig a vármegyei és városi igazgatásra épülő

[7] Lásd a 4. jegyzetet.

[8] Egy 1705. dec. 12-i forrás például Krucsay körzetéhez számlálja még a fent említett vármegyéken kívül Belső-Szolnokot, és külön megemlíti Debrecen városát is: BENDA K. – ESZE T. – MAKSAY F. – PAP L., Ráday Pál, I. köt. p. 479.

[9] MNL OL G 16 (Munkácson maradt rész) I. 2. d. No. 262.

[10] HECKENAST G., A Rákóczi-szabadságharc tábornokai, p. 168., 173/10. jegyzet és HECKENAST G., Nemesi vármegye, 8/2. jegyzet. A szerző csak Esterházy dunántúli főkapitányi címének értelmezésében tévedett, erre vonatkozó ellenvetéseimet lásd részletesebben: MÉSZÁROS K., II. Rákóczi Ferenc tábornokai, p. 35–36.

hadbiztosi körzetek révén. E spontán folyamat végén, az 1706. évi miskolci tanácsülésen született *testületi döntés* az országos főkapitányságok megszervezéséről. A fontos közjogi lépésről Rákóczi is beszámol *Emlék-irata*ban, s – mint említettük – a szakirodalom is ennek alapján tárgyalja a témát.[11]

A fejedelem a hadellátás megszervezése és az ország távoli vidékeiről verbuválódott ezredek toborzókörzetek szerinti újjászervezése kapcsán említi a főkapitányságok felállítását. A következőképp ír minderről: „Az öt főkapitányság, amelyről beszéltem, az ország törvényein alapult. Dunántúlon a győri és a kanizsai, melyeket egyesítettem és gróf Esterházy Antalra bíztam. Az érsekújvári főkapitányságot Bercsényi gróf fővezéri rangjához adtam, Forgách grófnak Kassa jutott, amelyhez a felső-magyarországi tizenhárom vármegye tartozott, a szolnokit Barkóczy grófnak adtam… Károlyi grófra [*helyesen: báróra*] bíztam a szatmári kapitányságot, amely magában foglalta a tiszántúli vidéket. E tábornokok alatt egy altábornagy, egy kerületi kormánybiztos [*hadbiztos*] állt, akinek az élelem összegyűjtéséről kellett gondoskodni, és ennek volt egy fizetőtisztje és egy ruházati biztosa. Minden tábornokom mellett volt egy hadbíró, akinek a letartóztatott vagy fogoly katonák és tisztek ügyét kellett intéznie. Ez az intézkedés azért okozott nagy változást a seregben, mert a tiszteket és a katonákat egyik ezredből a másikba kellett áthelyezni, hogy az azonos megyeiek együtt legyenek. Mindezt a szenátus tanácsülésén határoztuk el. A főkapitányságokat a miskolci tanács ülésén föl is állítottuk, de a többit csak a rendek ónodi gyűlése után valósítottuk meg."[12]

Rákóczi szerint tehát az 1706. január 30. és február 16. között lezajlott miskolci szenátusi ülésen határozták el az „ország törvényein alapuló" főkapitányságok felállítását. Károlyi Sándornak a tanácsülésről készített részletes feljegyzései és Louis Lemaire *Emlékiratai* alapján részletesebb és pontosabb képet alkothatunk a tanácsülés hadügyi határozatairól. Eszerint a szenátus elsősorban a béketárgyalások kapcsán foglalkozott a kérdéssel, s az „Ausztriai házzal" szemben támasztott követelések egyik pontja lett a hadügyi irányításban való magyar rendi szerep erősítésének igénye. Az idegen csapatok kivonásán és a helyőrségek magyar kézbe történő átadásán túl új országos főkapitányságok megszervezését követelték Érsekújvár, Eger és Várad székhellyel, amelyekhez a Károlyi által székhely nélkül említett dunántúli kerület járult volna negyedikként. Egert Kassa helyett kívánták főkapitányi központtá emelni, s egy Budán székelő főparancsnokság felállítására is javaslatot tettek. Az országos főkapitány (Generalissimus) nyolc főtanácsossal irányította volna a „hadi dolgokat", tehát az Udvari Haditanácstól független magyar szervezet létrehozását tűzték ki célul. Jellemző a rendi szemléletre, hogy miközben ilyen határozott állásfoglalás született a legalább részben önálló magyar

[11] HECKENAST G., A Rákóczi-szabadságharc, p. 86.; KOVÁCS Á., Károlyi Sándor, p. 89.
[12] VAS I. – KÖPECZI B. – KOVÁCS I., II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai, p. 386–387.

hadügyi irányítás megszervezéséről, addig „sok disputatiók után sem egyezhetett meg az senatus" a békeidőben szükséges katonai létszámról és főként arról, hogy a hadsereg „fizetése honnat s miformán telhetik". Döntés helyett végül javaslatokat kértek 40 ezer ember fegyverben tartásának financiális lehetőségeiről.[13]

Rákóczi persze nem várt a béketárgyalások eredményére, s tovább folytatta a kuruc rendi állam- és hadszervezet kiépítését. Bercsényivel váltott levelezésében a következő hónapok vissza-visszatérő témája volt a főkapitányságok felállításának ügye. Forrásaink, sajnos, elég hézagosak, nyilvánvaló, hogy fontos kérdéseket csak szóban vitattak meg, és szóbeli döntések nyomán történtek meg az első lépések is. A miskolci tanácsülés után a béketárgyalások előkészítése és a fegyverszünet megkötése előtti katonai stabilitás biztosítása volt a legfőbb cél. Ugyanakkor a legfelső kuruc hadvezetésben támadt súlyos személyi ellentétek tették próbára a fejedelem diplomáciai és pszichológiai érzékét. Forgách Simon ugyanis többszörösen is sértve érezte magát, s hetekig az ő ügye adta az egyik legfőbb témát Bercsényi és Rákóczi levelezésében. Forgách sértettségének egyik - Bercsényi szerint a legfontosabb - oka éppen az országos főkapitányságok megszervezéséhez kapcsolódott. Forgách ugyanis azt sérelmezte, hogy bár ő a hadsereg rangidős tábornagya, főúri társaival (Esterházy Antallal, id. Barkóczy Ferenccel és Károlyi Sándorral) szemben mégsem nyert még kerületi főkapitányi címet. Bercsényi Miklós azt javasolta, hogy a még betöltetlen felföldi (kassai) vagy a dunáninneni (érsekújvári) főkapitánysággal elégítsék ki Forgách ambícióit.[14] A három fennmaradó főkapitányi posztot a már korábban kinevezett vezénylő generálisok megerősítésével töltötték be: a Dunántúlon Esterházy, a Duna–Tisza közén Barkóczy, a Tiszántúlon pedig Károlyi tarthatta meg beosztását.

Rákóczi március 12-i levelében magáévá tette Bercsényi javaslatát, s Forgáchnak ígérte a kassai főkapitányságot, hozzátéve, hogy az egykori tizenhárom vármegyéből csak azokat kaphatja meg, amelyek nem tartoznak Károlyi tiszántúli, illetve Barkóczy szolnoki (Duna–Tisza közi) főkapitányságához.[15] A főkapitányságok felállítása, az apparátus megszervezése hónapokig elhúzódott, az egyes vezetők kinevezésére lépésről-lépésre került sor. 1706. június 21-én Érsekújvárott végre döntés született három főkapitányság szervezeti felépítéséről is. A fejedelmi leveleskönyvbe bejegyzett, pontokba szedett tervezet felsorolja a kassai, a Duna-Tisza közi és a tiszántúli

[13] GÉRESI K., A Károlyi család oklevéltára, V. köt. p. 388.; L. LEMAIRE, Beszámoló, II. köt. p. 216–217.

[14] Bercsényi Rákóczihoz: Nagyszombat, 1706. márc. 8. THALY K., Bercsényi Miklós, II. köt. p. 46–47.

[15] THALY K., II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, I. köt. p. 484. A felső-magyarországi „tizenhárom vármegye" alkotta egykor a kassai főkapitányságot, de ebbe a felső-Tisza-vidéki vármegyéket (Szabolcs, Szatmár, Ugocsa) és Heves–Külső-Szolnokot is beleértették, Forgách viszont most csak ezek nélkül lehet kassai főkapitány.

főkapitányság legfőbb személyzetét és területi kiterjedését.[16] A kerületi fő- és vicekapitányok (-generálisok) mellett egy-egy kerületi főhadbiztosi, fizetőmesteri és mustramesteri, valamint a katonaszökevényeket üldöző ún. „ármányos kapitányi" állást rendszeresítettek. A kassai főkapitányság élére Forgách Simon fő- és Berthóti Ferenc vicegenerális nyert kinevezést. Kerületi főhadbiztosként továbbra is megmaradt Keczer Sándor, „ármányos kapitánnyá" pedig - ezredesi rangjának és fizetésének megtartásával - Nádaskay Györgyöt tette meg a fejedelem. A körzet Gömör, Borsod, Torna, Abaúj, Szepes, Sáros, Ung, Zemplén és Bereg vármegyére, valamint a területen lévő városokra és várőrségekre terjedt ki. A fejedelmi kancellária egyik jegyzőkönyvében Berthóti Ferenc vicegenerálisi dekrétumának július 22-én kelt fogalmazványa is fennmaradt. A kinevezések után a beiktatásokról is intézkedni kellett. Rákóczi 1706. július 23-án Érsekújvárról tájékoztatta Sáros, Abaúj, Torna, Bereg, Ung, Szepes, Gömör, Borsod és Zemplén vármegyét, továbbá a területükön található várak (Ungvár, Kassa, Murány, Makovica, Szepesvár és Szendrő) kapitányait és a szabad királyi városokat (Lőcse, Késmárk, Bártfa, Kisszeben, Eperjes, Kassa) Forgách és Berthóti Ferenc kinevezéséről. Beiktatásukat augusztus 21-re tűzte ki, s mivel folyamatban volt az inszurrekció szervezése, ez alkalomból a vár-megyék felkelőit is a vizsolyi táborba rendelte.[17]

Nem tudjuk, a kitűzött időpontban sikerült-e mindkettőjüket beiktatni, de az tény, hogy Forgáchnak nem volt alkalma új beosztását ténylegesen is elfoglalni. Vezénylő tábornokként Esztergom ostromának fedezésére rendelték, s közismert, hogy kiadott instrukciójától eltérően nem vállalkozott Pozsony ostromára, hanem egy sikeres portyát vezetett Morvaország ellen. Kassa közben kiállta Rabutin ostromát, s a város védelmében sem Forgách, sem Berthóti vicegenerális nem vett részt. Kassa derék parancsnoka, Radics András azonban Ordódy György brigadérossal, valamint Esze Tamás és Eöllyűs János ezereskapitányokkal karöltve Rákóczi főseregének megérkezéséig sikeresen visszaverte a császáriak támadását. A Rabutin felett aratott sikert beárnyékolta Esztergom elvesztésének híre, s Rákóczi ekkor a Pozsony ostromára kiadott parancs megtagadására hivatkozva, de vélhetően inkább politikai okokból elrendelte Forgách Simon letartóztatását. Az 1706. november 22-én fogságra vetett Forgách csak 1710. november 16-án nyerte vissza szabadságát, s a közben eltelt négy év folyamán a Kassai Főkapitányság három várának (Krasznahorka, Szepes és Munkács) „vendégszeretetét is élvezte".

A főkapitányság ügyei Forgách letartóztatását követően Berthóti Ferenc vicegenerálisra hárultak. Egyelőre igen kevés adatunk van az egyes főkapitányságok szervezeti működéséről, illetve a kinevezett vezetők gyakorlati tevékenységéről, de úgy tűnik, a pontos feladatkörök meghatározására csak

[16] MOL G 19 (Fejedelmi kanc.) II. 3. h. Protocollum Rákóczianum, tom. IV. fol. 421r–v.
[17] Uo. fol. 436–440.

a főkapitányságok felállítását követően került sor. Rákóczi a korábbi időszakból származó instrukciót szeretett volna mintául használni, s ezért Bercsényihez fordult, nyilván egykori bányavidéki főkapitányságának tapasztalatait kívánta megismerni. Bercsényi 1706. július 17-én a következőket válaszolta: „Én ugyan nem emlékezem, hogy soha láttam volna az ollyan Partium Generálisnak instructióját, minthogy törvényes[18] lévén, csak az szokott volt expeditiójokban feltéve: omnia, quod lege et ordine militari competerent, strenue, indefesse etc. exequuntur [*minden, ami a törvénnyel és a katonai renddel összhangban van, serényen, fáradságot nem kímélve stb. hajtassék végre*].”[19] Valójában több adatunk van rá, hogy annak idején a ke-rületi és végvidéki főkapitányok is részletesebb instrukciót kaptak kinevezésük alkalmából. Pálffy Géza többek között éppen az ugyanazon főkapitány részére egyidejűleg kiállított két különböző instrukció alapján különítette el a kétféle funkciót, máskor pedig az egyetlen instrukció bizonyítja a két külön eredetű tisztség összeolvadását, igaz ugyan, hogy mindkét említett példa a 16. század végéről való.[20]

Bercsényi említett levelében a főkapitányok hatáskörével kapcsolatban kifejti, hogy az „két vagy három karban is lehet”. Az egyik lehetőség, hogy hatáskörük csupán a vármegyék hadi feladatainak és a kerület helyőrségeinek irányítására terjed ki. Bővebb hatáskör esetén a nemesi felkelésen túl a nemesi és paraszti újoncállítás és a belőlük szervezett alakulatok szervezése is közvetlenül a kerületi főkapitányok parancsnoksága alá kerülhet katonai és gazdasági téren egyaránt. A harmadik lehetséges variáció, hogy „az mezei regimenteket” vagyis a teljes irreguláris haderőt is felosztják kerületek szerint. Végül mindezek együttesen is megvalósíthatók, úgy hogy külön pénztárat szerveznek, és önálló hatáskörű kerületi hadbiztost, mustramestert, fizetőmestert neveznek ki. A vármegyék és hadak között keletkező problémák megoldása a kerületi tisztségviselők, legfelső fokon a főkapitány, illetve távollétében a vicegenerális feladata lenne.[21]

A reform következetes végigvitele persze számos nehézségbe ütközött. A kuruc alakulatok az ország egész területéről álltak fel, s így a katonaság hazaoszlását követően az ezredek tisztjei szinte képtelenek voltak őket ismét összegyűjteni. Az 1706-ban foganatosított redukcióval úgy szervezték át a hadsereget, hogy az azonos, illetve szomszédos megyék katonaságát ugyanabba az ezredbe osztották be.[22] A fáradságos szervezőmunka a főkapitányságok felállításával párhuzamosan zajlott, s még 1707-re is átnyúlt, de Bercsényi már 1706 nyarán figyelmeztetett rá, hogy még az átszervezés után is adódhatnak gondok, néhány ezred (például Esterházy Dánielé és Csáky

[18] Értsd: az ország törvényein alapuló.
[19] THALY K., Bercsényi Miklós, II. köt. p. 165.
[20] PÁLFFY G., Kerületi és végvidéki főkapitányok, 197/94. és 198/96. jegyzet.
[21] THALY K., Bercsényi Miklós, II. köt. p. 164.
[22] MÉSZÁROS K., Hadseregszervezés.

Mihályé) ugyanis két generálisság alá fog esni.[23] Vagyis két (esetünkben az újvári és a kassai) főkapitányság szomszédos vármegyéinek katonái még a redukciót követően is azonos alakulatba tartoztak, s ebben az esetben problémát jelentett az ezred kerületi besorolásának eldöntése. Valójában a hadműveletek irányítása, a hadseregszervezés és -ellátás gyakorlati problémáinak orvoslása mindennél fontosabb volt, s a szervezeti és elméleti kérdések megnyugtató rendezése továbbra is váratott magára. A következő év pedig újabb változásokat eredményezett, 1707 tavaszán ugyanis Rákóczi végre elfoglalhatta erdélyi fejedelmi székét. A marosvásárhelyi országgyűlésen rendezték Magyarország és Erdély területi integritásának régóta húzódó kérdését, azaz a Partium közjogi helyzetét is. Rákóczi saját érdekeinek szem előtt tartásával jelölte ki Erdély határait, s a szűkebb értelemben vett Részek mellett Máramarost, Bihar vármegyét, sőt Debrecent is a fejedelemséghez csatolta. Miután Erdély nagy része 1707–1708 folyamán végleg császári ellenőrzés alá került, Rákóczi továbbra is fenntartotta a megmaradt partiumi területek külön igazgatását, annál is inkább, mert ezek az egyre fogyatkozó területek (utoljára Máramaros megye, valamint Kővár és Huszt vára) jelképezték az erdélyi fejedelem tényleges hatalmi pozícióit.

A probléma alkotmányos rendezésével a magyarországi főkapitányságok sorsát érintő kérdések is felmerültek. A Partium Erdélyhez csatolásával a tiszántúli főkapitányság minimálisra zsugorodott, Rákóczi ezért előbb a Duna–Tisza közi főkapitányság egyesítését fontolgatta Károlyi megmaradt körzetével, Szabolcs és Szatmár megyével, hiszen „úgyis csak az Tisza hasítja őket".[24] Végül az ónodi országgyűlésen törvénybe iktatott hadi szabályzat, a *Regulamentum universale* rendezte a problémát. Visszaállították a hagyományos (török kori) kerületi beosztást, s ezzel egyedül a dunántúli főkapitányság maradt meg korábbi természetes határai között. Megszűnt az önálló Duna–Tisza közi és tiszántúli generalatus, az alsó- és felső-magyarországi főkapitányság pedig ismét az egykori 10 (most 11), illetve 13 vármegyére terjedt ki.[25] A főkapitányok hatásköre a kerülethez tartozó vármegyékre és végvárakra, valamint a kerületi elv szerint átszervezett alakulatokra is kiterjedt. Minden főkapitányság területén önálló hadipénztár, mustracommissarius, postamester és hadbíró működött. A hadbiztosságtól is kerületenként rendeltek ki commissariusokat, a ruházati ügyek intézése pedig két főhadbiztos kezébe került, olyan formán, hogy egyikük a dunáninneni főkapitányságból a dunántúli kerületre is felügyelt, a kassai főkapitányságba kinevezett ruházati commissarius pedig a Partiumon kívül a tiszántúli hadak ellátását is irányította.[26] Mivel a főkapitányok egyszersmind „hadi marschallus generá-

[23] Bercsényi Rákóczihoz. Morvánka, 1706. júl. 23. THALY K., Bercsényi Miklós, II. köt. p. 173.
[24] Rákóczi Bercsényihez. 1707. ápr. 24. THALY K., II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, II. köt. p. 71.
[25] BÁNKÚTI I., Rákóczi hadserege, p. 193–195., 214.
[26] Uo. 195.

lisok is" voltak, a közigazgatási ügyek tényleges irányítása a „districtusban állandóképen" resideáló vicegenerálisok kezébe került. Feladatukat úgy kellett ellátni, hogy „az interveniáló panaszokat orvosolhassák, eligazíthassák, büntethessék, s a' vármegyék és hadak között származó dolgokat jó rendben tarthassák".[27] Károlyi Sándor a régi-új kerületek felállítását követően is megtartotta tiszántúli főkapitányi címét, de hamarosan megkapta Erdély, pontosabban az Erdélyből kiszorult csapatok főparancsnokságát, s a 13 felső-magyarországi vármegye főkapitányává is őt nevezte ki a fejedelem. Elődje, mint láttuk, 1706 késő őszétől nem láthatta el feladatát, s a kerület ügyeit Berthóti Ferenc vicegenerális igazgatta. Károlyit 1707 nyarától a „felső részek generalátusa adminisztrátorának",[28] majd a továbbiakban tényleges főkapitánynak titulálták.[29] Erre a korábbi szakirodalom nem figyelt fel, már csak azért sem, mert Rákóczi leveleinek címzése ebből az időszakból is rendre elmaradt mind Géresi Kálmán, mind pedig Lukinich Imre kiadásában.[30]

Károlyinak nem igen nyílt módja a 13 vármegye napi ügyeivel foglalkozni, így továbbra is Berthóti Ferencet tekinthetjük a kerület tényleges irányítójának. A vicegenerálisok feladatköréről, mindennapos tevékenységéről eddig nem sok adat került elő, de hogy nem üres címről volt szó, azt az is bizonyítja, hogy amikor Berthóti Ferenc 1707 szeptemberében Bercsényi oldalán diplomáciai szolgálatot teljesített,[31] Rákóczinak gondoskodnia kellett a helyettesítéséről. Berthóti távollétében a fejedelem a kassai városparancsnokot, Radics András brigadérost nevezte ki substitutus vicegenerálissá.[32] Éppen ebből az időből származik két, a vicegenerális hatáskörébe tartozó konkrét ügyben kelt forrásunk is. Mindkettő dátum nélkül fennmaradt kancelláriai fogalmazvány. Az egyikben Rákóczi Esterházy Antalt tájékoztatja, hogy Gömör vármegye panaszára a Berthóti helyettesítésével megbízott Radics András elé utalta Palugyay István főhadnagy ügyének kivizsgálását. Palugyay Andrássy Pál gyalogezredének tisztjeként a portális hajdúk kiállí-

[27] Uo. 194.

[28] Rákóczi 1707. júl. 11-i és 24-i levelei „exercituum et partium trans Tybiscanarum generali campi marschallo, partiumque superiorum generalatus administratori" címzéssel íródtak: MNL OL P 396 (Acta publica) 1. Acta Rákócziana, Ser. II.

[29] Rákóczi 1707. szept. 5-i levelének sajátkezű címzése: „az tizenhárom vármegyebéli hadainknak campi marschallusának". Uo. Károlyi intitulatiója 1709. júl. 24-én ifj. Barkóczy Ferenc számára kiállított útlevélen: „II. Rákóczi Ferencz erdélyi és vezérlő magyarországi fejedelem kegyelmes urunk őfelsége és az tekintetes confoederált magyarországi statusok hadainak marschallus generalissa, senatora, tizenhárom vármegyebeli hadak és nemes Erdélyországa generalis főcommandója, nemes Szatmár vármegye örökös főispánnya". MNL OL P 21 (Barkóczy cs. lt.) No. 1797.

[30] Tudomásunk szerint egyedül Bánkúti Imre figyelt fel Károlyinak a szabadságharc utolsó éveiben következetesen használt 13 vármegyebeli főkapitányi címére. (Bánkúti Imre szóbeli észrevételei konzultációink során.)

[31] Az I. Péter cárral kötendő szövetség ügyében járt Varsóban, mint a kuruc követség tagja.

[32] Lásd erről Radics András 1707. szept. 2-án Kassán kelt levelét Ugocsa vármegyéhez. KOMÁROMY A., Kurucz, p. 406.

tását irányította, s ő hajdúk helyett „nem kevés summa pénzt" vett fel a helységektől, Esterházynak ezért a fejedelem utasítása szerint árestom alatt kellett előállítani Palugyayt a Radics által kitűzendő határidőre. Másik forrásunk egyanebben az ügyben Rákóczi Gömör vármegye számára kiadott rendelete, amelyben szintén előadja, hogy a megye panaszára Palugyay ügyének kivizsgálását és a megkárosított felek számára adandó elégtételt Radics Andrásra bízta. Mindkét levél hangsúlyozza, hogy a lengyelországi követségben járó Berthóti helyett eljáró Radics a „districtualis generalatust illető" dolgok, különösen a kerületben állomásozó katonaság és a vármegyék között a zsoldos és portális katonák „iránt eredhettő kérdések" eligazítására kapott parancsot.[33] Mindez pontosan összecseng a vicegenerálisok *Regulamentum universale*ban meghatározott feladatkörével, s így a Kassai Főkapitányság szervezetére és működésére vonatkozó adatból egyúttal a kuruc hadiszabályzat előírásainak gyakorlati érvényesítésére is következtethetünk.

A főkapitányság működésére vonatkozó további adatok elsősorban Berthóti Ferenc vicegenerális és Keczer Sándor főhadbiztos nagyrészt még kiadatlan levelezésének, valamint az érintett vármegyék és szabad királyi városok iratainak közzétételével tárhatók fel, ez azonban a jövő kutatási feladataihoz tartozik.[34] Berthóti 1710. szeptember 11-én bekövetkezett halála és Radics András súlyos betegsége után Esterházy Dániel altábornagy vette át a Kassai Generalátus parancsnokságát, az ágyhoz kötött Radics helyettesítésével pedig Náray László brigadérost bízták meg. Bercsényi főgenerális kancelláriáján 1710. október 10-én részletes instrukciót adtak ki Esterházy számára.[35] Az utasítás több pontja is hangsúlyozta, hogy az altábornagy nem csupán a kassai helyőrség, hanem az egész generalátus irányítására nyert joghatóságot. A kerülethez tartozó vármegyéket a 3. pont sorolja fel: Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Torna, Gömör és Borsod. A 13 vármegyéből nem csak az akkor már császári megszállás alatt álló Heves-Külső-Szolnok, hanem a tiszántúli és a felső-Tisza-vidéki megyék (Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa és Ung) is hiányoznak. A Kassa alá tartozó erősségek ugyanakkor a következők voltak: Eperjes, Murány, Jászó, Krasznahorka és Bártfa. Látható, hogy a tényleges hadihelyzetnek megfelelően ismét a gyakorlati szempontok érvényesültek, amikor Esterházy Dánielt a Kassai Főkapitányság formális kereteinél szűkebb terület, a kassai „végvidék" élére nevezték ki. Egy 1710. december 2-án kelt levél címzésében nem pontosan helytállóan, de a tényleges helyzetnek megfelelően vetették papírra Esterházy titulusát: „partium Regni

[33] A két parancslevél fogalmazványát lásd: MNL OL G 19 (Fejedelmi kanc.) II. 3. b. fol. 596., 600.

[34] A régió Rákóczi-kori történetéről legújabban Bánkúti Imre tett közzé több kötetre rúgó kuruc kori iratanyagot. Lásd: BÁNKÚTI I., A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai. A sorozatot részletesen ismertettem: Hadtörténelmi Közlemények, 119, 2006, p. 243–246.

[35] THALY K., Gr. Bercsényi Miklós utasítása.

Hungariae superiorum generalis mareschallus commendans".[36] Dániel úr valójában végig megmaradt altábornagyi rendfokozatban, s főkapitánysága is hamarosan Kassa közvetlen környékére zsugorodott, Felső-Magyarország fővárosát azonban csak a szatmári béke-kötéssel egy időben, 1711. április 26-án adta át a császáriaknak.[37]

Források:

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

G 19 (Fej. Kanc.) = Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára, Rákóczy-szabadságharc levéltára, A Fejedelmi Kancellária iratai (G 19)

G 16 (Munkácson maradt rész) = Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára, Rákóczy-szabadságharc levéltára, Munkácson maradt és a királyi kincstár kezére jutott rész

P 396 (Acta publica) = Károlyi család nemzetségi levéltára. Acta publica (P 396)

P 21 (Barkóczy cs. lt.) = Barkóczy család levéltára (P 21)

Irodalomjegyzék:

BÁNKÚTI IMRE – DOBROSSY ISTVÁN, *A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből*, I–IV. köt. Miskolc 2003–2005.

BÁNKÚTI IMRE, *Források Kassa 1710–1711. évi védelméhez*, Hadtörténelmi Közlemények, 113, 2003, p. 876–932.

BÁNKÚTI IMRE, *Rákóczi hadserege 1703–1711.*, Budapest 1976.

BENDA KÁLMÁN – ESZE TAMÁS – MAKSAY FERENC – PAP LÁSZLÓ, *Ráday Pál iratai, I. köt. 1703–1706.*, Budapest 1955.

CZIGÁNY ISTVÁN, *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.*, Budapest 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára, 4.)

GÉRESI KÁLMÁN, *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, V. köt. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Budapest 1897.

HECKENAST GUSZTÁV, *A Rákóczi-szabadságharc tábornokai*, in: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára, (szerk.) GLATZ FERENC, Budapest 1993. ???

HECKENAST GUSZTÁV, *A Rákóczi-szabadságharc*, Budapest 1953.

HECKENAST GUSZTÁV, *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*, (szerk.) MÉSZÁROS KÁLMÁN, Budapest 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.)

[36] Idézi HECKENAST G., Ki kicsoda, p. 134.
[37] Kassa utolsó hónapjainak történetére lásd BÁNKÚTI I., Források Kassa.

HECKENAST GUSZTÁV, *Nemesi vármegye és szabad kerületek*, in: Vármegyék és szabad kerületek, I–II. köt. (szerk.) RADICS KÁLMÁN, Debrecen 2001. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei, 27.) ??

KOMÁROMY ANDRÁS, *Kurucz világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában*, Történelmi Tár, 1901, p. 406.

KOVÁCS ÁGNES, *Károlyi Sándor*, Budapest 1988. (Magyar História – Életrajzok)

LOUIS LEMAIRE, *Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig*, (ford.) SZÁVAI NÁNDOR, in: Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról, (szerk.) KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1973. (Magyar Századok.) II. köt.

MÉSZÁROS KÁLMÁN, *Hadseregszervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban*, Hadtörténelmi Közlemények, 112, 1999, p. 602–626.

MÉSZÁROS KÁLMÁN, *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711.* Budapest 2006. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

P[ÉTERFALVI] SZ[ATHMÁRY] K[ÁROLY], *II. Rákóczy Ferencz és nevezetesebb kortársainak némely kiadatlan eredeti leveleik*, Pest 1861.

PÁLFFY GÉZA, *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.)*, Történelmi Szemle, 38, 1996, p. 163–217.

PÁLFFY GÉZA, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, Történelmi Szemle, 39, 1997, p. 257–288.

PÁLFFY GÉZA, *Védelmi övezetek a Tiszától keletre a 16. században*, in: In memoriam Barta Gábor, (szerk. LENGVÁRI ISTVÁN) Pécs 1996, p. 209–227.

TAKÁCS JÁNOS, *Köztehervíselés II. Rákóczi Ferenc korában*, Zalaegerszeg 1941.

THALY KÁLMÁN, *Gr. Bercsényi Miklós utasítása gr. Eszterházy Dániel altábornagy mint kassai generális részére. 1710. október 10-kén*, Történelmi Tár, 1884, p. 347–359.

THALY KÁLMÁN, *II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712. Első kötet (1703–1706.), Második kötet (1707–1709)*, (Archivum Rákóczianum, II. Rákóczi Ferencz levéltára, Első osztály: Had- és belügy, 1–2. köt.) Budapest 1873.

THALY KÁLMÁN, *Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. II. köt. 1706–1708.*, Budapest 1877. (Archivum Rákóczianum. I. osztály V. köt.)

VAS ISTVÁN – KÖPECZI BÉLA – KOVÁCS ILONA, *II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig*, Budapest 1978. (Archivum Rákóczianum III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei I. köt.)

Huszár ezredek létrehozása az európai hadseregekben

Uhlíř Dušan

A 16. század közepén a német harctereken a császár zászlaja alatt a katonák egy új típusa jelent meg, amely azonnal feltűnést keltett. A tarka magyar öltözetben megjelenő, török szablyával felszerelt, mozgékony lovon ülő könnyűlovas katonákat huszároknak nevezték. A huszárok e pillanattól kezdve nem hagyták el az európai hadszíntereket egészen addig a pillanatig, amíg a ló a modern háborúban is szerepet kapott.

Magyarországon a huszárság kezdetei Korvin Mátyás idejére vezethetők vissza, a Habsburgok alatt pedig a császári seregek új lovas katonái lettek, és az egyes magyar vármegyék kötelesek voltak a felállított lovas egységekbe saját katonákat állítani. 1598-ban I. Rudolf magyar király négy magyar kapitánnyal kötött egyezséget, hogy négy huszárcsapatot, összesen 200 lovasból állót alakítanak ki.[1] A harmincéves háború alatt a huszárok (gyakran horvátoknak nevezték őket) a császári seregekben már megszokottnak számítottak. A hadsereg legmozgékonyabb részét alkották. Az első huszárezredet Czobor Ádám generális 1688-ban alakította meg I. Lipót császár számára. Ez az ezred ettől kezdve a császári sereg reguláris részét alkotta, és később a 9. számú huszárezredként egészen a Habsburg Monarchia végéig létezett. Nemsokára az első huszárezredet követte a második, amelynek az élén Pálffy János gróf állt. Az ilyen típusú lovas fegyvernem közkedveltségét bizonyítja az a tény, hogy a 18. század közepéig a császári huszárezredek száma tizenötre nőtt. Akkoriban a huszárezredek vezetői közül Hadik András generális emelkedett ki, aki még ma is Mária Terézia korának legendás alakja.

A huszáregységek fejlődésének nagy lökést adott Rákóczi Habsburg-ellenes felkelése (1703–1711). A lovasság, amelynek nagy része huszárokból állt, a fölkelő seregek jelentős részét alkotta. 1707-ben 44 huszárezred létezett, míg a gyalogság csak 29 ezredből állt.[2] Rákóczi kuruc csapatai főleg mozgékonyságukkal tűntek ki, ami lehetővé tette az ország nagy részének elfoglalását. Másrészt viszont a gyalogság hiánya, mégpedig a jól képzett gyalogságé, nem tette lehetővé a felkelők számára, hogy az elfoglalt területeket hosszabb ideig megtarthassák. Ebben az időben Európában a magyar könnyű lovasság nagy hírnévre tett szert. Több királyi udvar számára tudatosult, hogy hasonlóan gyors lovas egységek szükségesek saját hadserege számára is, főleg a felderítés, a gyors rajtaütések, valamint az ellenség üldözésének terén. Számukra a magyar huszárok követendő példák lettek. Így, amikor a Rákóczi szabadságharc leverése után a felkelők elmenekültek a megtorlások elől, az érvényesülésüket idegen szolgálatban találták meg. Az európai hadseregek

[1] R. Ottenfeld – O. Teuber, Die österreichische Armee, p. 104–106., G. Schreiber, Des Kaisers Reiterei, p. 118–127., Barczy Z. – Somogyi Gy., Magyar huszárok, p. 22–37.
[2] V. Dangl – V. Kopčan, Vojenské dejiny Slovenska , p. 191.

szívesen vették át a magyar példát, beleértve a felszerelést is. A színes huszár egyenruhák egyaránt otthonra találtak keleten és nyugaton a hadseregekben.

Az északi háború során Nagy Péter cár is érdeklődést tanúsított a huszárezredek iránt. 1707-ben megbízta Kicsics Apostol szerb emigránst, hogy számára háromszáz főből álló könnyű lovas egységet hozzon létre. Ez magyarokból, oláhokból, moldávokból és szerbekből állt össze, és számukra a császári hadsereg huszárezredei szolgáltak példaképül. Az egység száma fokozatosan növekedett, és 1711-ben, amikor az orosz hadsereg a Prut folyó irányában támadt, Nagy Péternek már hat „oláh" huszárezrede volt. Mivel azonban ez a sereg a harcban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és ráadásul rossz fegyelme miatt is megszaporodtak a velük kapcsolatos panaszok, Nagy Péter feloszlatta ezt a sereget. Csak egy 500 lovasból álló egységet hagyott meg, Kicsics Apostol vezetése alatt, amelyet azonban 1721 után, a svédekkel történt békekötést követően szintén feloszlatott, ugyanis a svédek elleni harcokban nem voltak megfelelőek. A törökökkel vívott háborúk alatt az orosz hadseregben helyenként kisebb huszáregységek jelentek meg, de csak 1741-ben adott ki újra a cár rendeletet az első huszárezredek szervezéséről. Stojanov alezredes kapta meg azt a feladatot, hogy a szerb menekültek soraiból alakítson ki mintegy ezer főből álló ezredet, míg Kuming ezredes 500 magyarból álló huszár csapatot, Mamunov-Davydov fejedelem pedig 200 grúzból álló huszár csapatot hozott létre. A könnyűlovasság száma fokozatosan nőtt, aminek következtében négy huszárezred alakult: a szerb, a magyar, a grúz és a moldvai. Közülük mindegyik tíz–tíz századból állt. Ezek lettek a későbbi orosz cári hadsereg huszárezredeinek alapjai.[3]

A porosz királyi hadseregben a huszár csapatok kezdetei I. Frigyes Vilmos idejére nyúlnak vissza (1713–1740). A porosz militarizmus hagyományának megalapítója a kortársai által „le roi sergeant" (őrmester király) 1721 novemberében megbízta Von Wuthenau tábornokot, hogy számára huszár csapatot verbuváljon. A nemrég befejezett spanyol örökösödési háború alatt ugyanis meggyőződött a huszáregységek tehetségéről, és elhatározta, hogy a saját hadseregében is létrehozza azokat. A tisztek többsége és az első csapat tagjai, mintegy 170 fő, Magyarországról származtak, állomáshelyük pedig a kelet baltikumi Memel városa lett. A magyar lovasoknak a porosz fegyelemmel elégedetlen nagyobbik része, 1724-ben Gábor nevű század törzsőrmesterük vezetésével Oroszországba szöktek. Gábort azonban az oroszok kiadták, akit később halálra ítéltek és ki is végeztek. A csapat fennmaradt részét azonban kiegészítették, és élükre Bronikowski János lengyel törzsőrmester került. 1734-től, vezetése alatt a huszárok száma 464 főre emelkedett, és három osztagra osztották szét őket. 1740-ben ebből alakult meg a porosz

[3] A. Běgunova, Sabli ostri, p. 43–49., A. A. Kersnovskij, Istorija russkoj armiji, p. 41., P. Kosmolinskij, Gusary Jelizavety.

hadsereg első huszárezrede, amely 825 főt számlált. Az akkor már ezredesi ranggal bíró Bronikowski vezetése alatt állt, és az osztrák örökösödési háborúban Mária Terézia ellen lépet hadba.[4] Az új király, II. Frigyes, a huszárokat nagyon megkedvelte, így uralkodása idején a számuk a porosz hadseregben 10 ezredre nőtt. Szervezésüknél és kiképzésüknél különös érdemeket szerzett a II. huszárezred megalapítója, Hans Joachim von Zieten tábornok, II. Frigyes király közeli munkatársa.

A 18. század során huszárezredeket találunk a kisebb német fejedelemségekben, valamint a svéd és a spanyol hadseregben is. Spanyolországban a Bourbon háború során 1705-ben már létezett a „halálhuszárok ezrede" (husares de la muerte). Svédországban az első két huszárezred a hétéves háború során jelent meg.[5] A könnyűlovasság elterjedésének és a huszáregységek kialakításának legtovább Nagy Britannia ált ellen, amely a hazai hagyományokra épített. A 18. század folyamán a könnyű lovasságot itt a könnyű dragonyosok jelentették. A négy könnyű dragonyosezred a napóleoni Franciaországgal folytatott harcok során fokozatosan alakult át huszárezredekké, és színes, magyar mintájú egyenruhát kapott. Ez a fejlődés 1805-ben fejeződött csak be.[6] Itáliában a huszárok csak helyenként jelentek meg, elsősorban a különböző kisebb itáliai államok seregeiben. A Szardíniai Királyságban egy huszárezredet, a Piacenza ezredet II. Viktor Emánuel uralkodásának idején, a 19. század második felében hozták létre.

Különös figyelmet érdemelnek a lengyel huszárok (husária, illetve usária). A lengyel huszárok különböztek a magyar huszároktól. A hagyományok ez esetben is a 15–16 századba vezethetők vissza. Itt azonban nem könnyű lovasokat jelentettek, mint Magyarországon, hanem elit nehéz lovasokat. Korábban szintén könnyű lovasokat értettek e szó alatt, akik a lándzsán kívül szablyával és pajzzsal voltak fölszerelve. Ezeket rácoknak is hívták, mivel közülük több szerb származású volt. A 16. század közepére fokozatosan nehézlovassággá alakultak, és a felszerelésük is átalakult. A 17. században elit, nemesi lovassággá váltak, akik fémpáncéllal és sisakkal rendelkeztek. Ez a jól felszerelt lovas egység elismerést váltott ki már külsejével is, és egy vonalban támadva bontotta meg az ellenség sorait. Felszerelésükhöz díszes tollazat is tartozott, valamint a sisakot is gazdagon díszítették. A lengyel-litván állam büszkeségei voltak, és hosszú időn át uralták Kelet Európa harctereit. Váltakozó sikerrel harcoltak a törökök, a tatárok és a svédek ellen, valamint a Bohdan Chmelnicky vezette kozák felkelés ellen.[7]

[4] G. Dorn – J. Engelmann, Die Kavallerie; H. Bleckwenn, Reiter, p. 44–48.

[5] L. Funcken – F. Funcken, Historische Uniformen, p. 82–91., 124-127.; R. Knötel – H. Sieg, Handbuch der Uniformenkunde, p. 346–348.

[6] L. Funcken – F. Funcken, Historische Uniformen, p. 52–60.; M. Barthorp, The Armies of Britain, p. 103–116.

[7] T. M. Nowak – J. Wimmer, Historia oreża polskiego, p. 270–272., M. Kukiel, Zarys historii wojskowości, p. 50–51.

Különösen kedvelték a huszárokat a francia királyi seregekben. Sok magyarországi felkelő, aki a szatmári béke után elmenekült, a francia seregben talált érvényesülést. Ez időben a huszárok már nem számítottak ismeretlennek XIV. Lajos hadseregében. Az első huszár egység Franciaországban már a harmincéves háborúban megjelent. Ha eltekintünk néhány kisebb feltűnésüktől (pl. 1624-ben egy bizonyos De Couvres márkiz alakított ki a magyar szökevények közül egy huszár csapatot, hogy azokat a spanyolok ellen Valtelinenél vesse be, avagy 1636-ban, amikor Eszterházy György vezetése alatt magyar huszárok harcoltak a francia király szolgálatában Landrecies város ostrománál), a huszárok első jelentős megjelenése Korneberg német báró huszárezredének 1692-es megalakítása. Ebben kaptak helyet a császári hadseregből átszökött magyar huszárok. Franciaországban ekkor még tulajdonképpen senki sem értette meg az ilyen fajta lovasság előnyét, ezért az ezredet 1697-ben feloszlatták. Savojai Eugen sikereinek, és emellett a felkelésről érkező hírek hatására a francia kormány már komolyabb érdeklődést tanúsított a magyar könnyű lovasság iránt. A franciák, akik a spanyol örökösödési háborúban a Habsburgok ellen harcoltak, Rákóczi felkelését, mint a császári hadseregek hátbatámadását üdvözölték és támogatták. Rákóczi igyekezett a franciákkal szövetséget kötni, azonban a francia kormány e tervet óvatosan fogadta. Nem tagadta meg a pénzügyi segítséget és Magyarországra küldte katonai szakembereit is.[8] A francia küldöttek sora hozta a híreket a kuruc felkelésről, ami kiváltotta a franciák érdeklődését az új lovas harcmodor iránt. 1707-ben „Rákóczi fejedelem történelme, vagy az általa vezetett felkelők harca" címen könyvet adtak ki Párizsban, amely a magyar ügyekről adott tudósítást és felkeltette az olvasók szimpátiáját a felkelők iránt.[9] 1706-ban a Deák Pál vezetése alatt létrejött huszárezred 12 egységből állt, és mindegyik 50 lovasból tevődött össze. Ezeket ugyan 1726-ban feloszlatták, de rögtön új ezredet hoztak létre, amelynek alapját a Deák ezred huszárain kívül azok a huszárok alkották, akiket a bajor választófejedelem ajándékozott a francia királynak. Vezetője egy bizonyos Ratki báró volt, egy állítólagos cseh kalandor (Hradsky volt az eredeti neve), aki a csapatából rendes osztagot hozott létre.[10] Abban az időben a francia hadsereg vezetésében már senki sem kételkedett a huszár csapatok hasznosságáról. A francia huszárság kaotikus fejlődésének vetett véget az a férfi, akinek az érdeme lett, hogy a huszárok a reguláris francia lovassági hadnem közt állandó helyet kaptak. Ez a férfi gróf Bercsényi László Ignác volt.

Ez a magyar nemes II. Bercsényi Miklós grófnak, Ung vármegye főispánjának a fia volt, aki Rákóczi Ferenccel együtt a felkelés vezetője, egyik alvezére lett, mintegy Rákóczi jobb keze. László Ignác egyszülött fiú volt,

[8] E témában lásd: F. Krones, Gesichte Ungarns, és főleg a 286. utáni oldalak.
[9] Histoire du Prince Ragotzi.
[10] L. Funcken – F. Funcken, Historische Uniformen, p. 28–38., J. Rupelle, Le mareschal de Bercheny, p. 46–47., J. Revol, Histoire de l´Armée, p. 11–116.

Eperjesen született 1689. augusztus 3-án, és Ungváron apja felügyelete alatt nevelkedett. Az ungvári és a kassai jezsuitáknál tanult. Amikor Rákóczi felkelése kitört, egyedüli vágya volt, hogy apja oldalán a kurucokkal harcolhasson. Sikertelenül ugyan, de a líceumból is próbált megszökni. Csak 1705 februárjában találkozhatunk vele a felkelők táborában. A császári seregekkel folytatott harcokban szerzett érdemei miatt Rákóczi nemesi gárdájának kapitánya lett. Részt vett a trencséni ütközetben, harcolt Érsekújvárnál és a császári egységek ellen vezetett hadsereget Liptó megyébe. 1711-ben, amikor a felkelők már szorongatva voltak az ellenség által, Ungvár védelmét szervezte és felkészült a város ostromára. Ott érte őt a szatmári békéről és a fegyverletételről szóló hír. Mivel nem akarta letenni a fegyvert, Lengyelországba szökött, ahol atyjával találkozott. Bercsényi Miklós végül szintén török száműzetésbe kényszerült, abba a Rodostóba, amelyet Rákóczi Ferenc választott száműzetésének városául. Bercsényi fia vele ellentétben Franciaországot választotta, ahol le is telepedett, és Franciaországhoz kötötte további pályafutását.

Francia szolgálatba lépett be, és Ratki huszárezredében vett részt a spanyol örökösödési háborúban a Habsburgok ellen. A háború után a francia hadsereg vezetése Versaillesban elhatározta Ratki ezredének egy magyar egységgel való kibővítését. Ez ügyben Bécsben is tárgyalt, és kérte, hogy egyenesen Magyarországról verbuválhasson. Az osztrák kormány azonban ezt megtagadta. Ekkor állt elő Bercsényi a másik tervével. Az 1720-as év elején felajánlotta, hogy a huszár egység megalakításához szükséges 200 férfit Törökországban szerzi meg az ott élő magyar emigránsok soraiból. A tervet elfogadták, és az isztanbuli tárgyalások is sikeresek lettek. Bercsényi az első 300 főt 1721-ben genovai hajókon szállította Törökországból Franciaországba. Ők képezték alapját egy új huszárezrednek, amelynek vezetésével magát Bercsényit bízták meg.[11]

Ezrede, valamint az összes lovas egység élén Bercsényi László Ignác harcolt a lengyel és az osztrák örökösödési háborúban is. 1734-ben dandártábornok rangra emelték, és négy évvel később pedig tábornagy (maréchal de camp) címet kapott, és megkapta a Szent Lajos érdemrendet is. Franciaországban a huszár csapatok további fejlődése szempontjából nagy jelentősége volt, hogy 1743-ban a huszár csapatok fő felügyelőjévé őt nevezték ki. E cím alapján az összes huszárezred szervezése az ő kezében összpontosult. 1748-ban a francia királyi hadseregnek már három magyar (Berchény, Turpin és Polleresckу), és négy német (Lynden, Beausobre, Raugrave és Ferrary) huszárezrede volt. 1761-ben az előbbiek sora egy újabbal, az Eszterházy nevű magyar ezreddel gyarapodott. Ekkor Bercsényi, akit 1744-ben altábornagyra

[11] J. Rupelle, Le mareschal de Bercheny, p. 47–56.

(lieutenant general) léptettek elő, már Mária Terézia császári hadseregének szövetségese a hétéves háborúban.[12]

Bercsényi igyekezett a huszár egységek magyar jellegét megtartani, a vezetés nyelvét is beleértve. A huszárok Franciaországban népszerűek voltak, sőt egyenesen divatosak. Így nem csoda, hogy sok fiatal francia igyekezett a tiszti rangot a huszár ezredekben megszerezni, és ezzel mintegy francia elemet is közéjük vittek. Egy 1743 decemberéből származó királyi rendelet ugyan leszögezte, hogy a huszártiszteknek magyarul vagy németül kell beszélniük, azonban ezt a parancsot soha sem tartották be szigorúan. A nyelv nem ismerése a kiképzések során okozott bonyodalmakat. Ezért Bercsényi arra törekedett, hogy a huszárezredek magyarokkal vagy németekkel legyenek feltöltve, és csak kényszerből fogadta be a lotaringiai és elzászi huszárokat, akik általában csak franciául és németül tudtak. A különböző hadseregek szökevényei közül is utánpótlást szerzett. A nemzetiségi összetételt illetően a huszár csapatok magját a magyarországi katonák alkották. Zachar József, magyar hadtörténész ezt a tényt a francia levéltári dokumentumok alapján azon magyarok névsorával egészítette ki, akik a 18. század első felében Bercsényi francia huszárjai között voltak megtalálhatók.[13]

A huszárok ugyan becsületesen harcoltak, de Bercsényinek sok gondja támadt a fegyelem megtartásával. Hajlamosak voltak erőszakos cselekedetekre, rablásra és ivászatra, ami gyakori panaszra adott okot a királyi hivataloknál. Bercsényi ezen kihágások ellen szigorúan fellépett, amelynek során sikerült a fegyelmet megszilárdítania. Ennek ellenére nem vesztette el katonái tiszteletét és megtartotta előttük tekintélyét. A könnyűlovasság szervezésében szerzett érdemeiért, valamint katonai sikereiért Bercsényi László Ignác 1758. március 15-én megkapta a legmagasabb katonai címet. Hatvankilenc éves korában Franciaország marsallja lett. Ő volt az egyedüli magyar, aki ezt a katonai tisztséget elérte. 1759-ben Mária Terézia is megkegyelmezett neki a kuruc felkelésben való részvételéért, azonban elkobzott birtokait nem szolgáltatta számára vissza. Életének 89. évében halt meg Luzancy nevű északfranciaországi uradalmán, 1778. január 9-én. Francia feleségéjétől, Katalin Annától kilenc gyermeke született, három fiú és hat lány. Csak két lánya élte őt túl.

A királyi seregek huszárcsapatai, amelyeket Bercsényi László Ignác épített ki, a forradalomig maradtak fenn. A forradalom a francia hadsereget alapjaiban változtatta meg. A forradalmi, valamint a napóleoni hadsereg is polgári alapokra épült, felhagyott az addigi zsoldos módszerrel valamint annak stratégiájával és taktikájával. Az új hadsereg nemzeti színezetet kapott, és a huszár az egyik forradalmi szimbólummá vált.

[12] Uott. p. 72–85.
[13] Zachar J., A franciaországi Bercsényi-huszárezred; Zachar J, Franciaország.

Irodalomjegyzék:

BARCZY ZOLTÁN – SOMOGYI GYŐZŐ, *Magyar huszárok*, Budapest 1987.

MICHAEL BARTHORP, *The Armies of Britain 1485 – 1990*., London (sd)

ALLA BĚGUNOVA, *Sabli ostri, koni bystri… Iz istorii russkoj kavaleriji*, Moskva 1992.

HANS BLECKWENN, *Reiter, Husaren und Grenadiere*, Dortmund 1985.

VOJTECH DANGL – VOJTECH KOPČAN, *Vojenské dejiny Slovenska II.*, Bratislava 1995.

GÜNTER DORN – JOACHIM ENGELMANN, *Die Kavallerie – Regimenter Friedrich des Grossen 1756-1763*., Utting, 2001.

LILIANE FUNCKEN – FRED FUNCKEN, *Historische Uniformen 18. Jahrhundert*, München 1978.

Histoire du Prince Ragotzi ou la querre des mécontents sous son commandement, Paris 1707.

ANTON ANTONOVIC KERSNOVSKIJ, *Istorija russkoj armiji, I. Ot Narvy do Pariža 1700–1814.*, Moskva 1992.

RICHARD KNÖTEL – HERBERT SIEG, *Handbuch der Uniformenkunde*, Hamburg 1971.

PJOTR KOSMOLINSKIJ, *Gusary Jelizavety Petrovny 1741–1762*, (Bibliotěka VIK 4), Moskva 1988.

FRANZ KRONES, *Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rákóczi´s*, Archiv für österreichische Geschichte, 42, 1870, p. 253–361, 43, 1870, p. 3–102.

MARIAN KUKIEL, *Zarys historii wojskowošci v Polsce*, London 1949.

TADEUSZ M. NOWAK – JAN WIMMER, *Historia oreža polskiego 963–1795.*, Warsawa 1981.

RUDOLF VON OTTENFELD – OSCAR TEUBER, *Die österreichische Armee von 1700 bis 1867.*, Wien 1895.

J. REVOL, *Histoire de l´Armée francaise*, Paris 1929.

JACQUES COMTE DE LA RUPELLE, *Le mareschal de Bercheny de Szekes, Vivat hussar, N° 12*, Tarbes 1977.

GEORG SCHREIBER, *Des Kaisers Reiterei. Österreichische Kavallerie in vier Jahrhunderten*, Wien 1967.

ZACHAR JÓZSEF, *A franciaországi Bercsényi-huszáezred története 1721–1791.*, Hadtörténelmi Közlemények, 105, 1992, p. 33–71.

ZACHAR JÓZSEF, *Franciaország magyar marsalja, Bercsényi László*, Budapest 1987

II. Rákóczi Ferenc levéltára

Farkas Andrea

II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek, illetve a fejedelmi Rákóczi családnak a magyar (ezen belül pedig főleg az erdélyi) történelemben betöltött szerepére gondolva, joggal merül fel az igény arra minden komoly kutatóban, hogy a család, illetve a fejedelem személyes levéltárát a lehető legjobban megismerhesse. Kétségtelen ugyanis, hogy az ezekben található iratanyag részletekbe menő ismerete híján aligha lehet mélyreható történeti kutatásokat végezni. Éppen ezért az alábbiakban II. Rákóczi Ferenc levéltárának történetét, régebbi, illetve mai struktúráját szeretném röviden ismertetni az érdeklődőkkel.[1]

Amint az igen széles körben köztudott, a nemesi családok a középkor évszázadaitól kezdve uralkodójuktól hűséges szolgálatukért nemességet, címert és - legalábbis egy ideig - birtokadományt is kaptak. Ezeknek az adományozásoknak a tényét írott oklevél formájában hitelesítettek. Tekintettel az ilyen adományok révén biztosított kedvezményekre, a nemesi családok ezeket az igen értékes jogbiztosító okleveleiket vagy valamelyik hiteleshelyen, vagy - amennyiben azt kellőképpen biztonságosnak vélték - saját székhelyükön (kastélyukban, várukban) gondosan őrizték. Természetesen nem volt ez másként a fejedelmi Rákóczi család esetében sem.

A Rákóczi család levéltárának említésére az első nyom I. Rákóczi György erdélyi fejedelem uralkodásának (1630–1648) korából, vagyis a 17. század közepéről való. Ekkor még a család levelesládáját a fennmaradt adatok szerint a sárospataki várban őrizték, egészen a Thököly Imre-féle felkelésig. Ekkor a vészterhes idők eseményei elől az értékes iratokat a munkácsi várba szállították át. Thököly Imre, Felső-Magyarország fejedelme (és korántsem mellesleg I. Rákóczi Ferenc özvegyének, Zrínyi Ilonának második férje) bukása után Törökországba menekült és ott Kisázsiában, Bithünia tartomány székhelyén, az akkori Nikomédiában, a mai Izmitben lelt menedéket száműzetésében.[2] Távozása előtt azonban egyes fontosabb iratokat - főképp okleveleket - kiemelt a Rákóczi család levéltárából és azokat magával vitte török földre. Ezeket az okleveleket aztán már csak halála után, 1707-ben hozták vissza Magyarországra. Hogy pontosan milyen jelentőségű dokumentumokról volt szó, azt egyetlen példával is elegendő érzékeltetni: a Pápai János és Horváth Ferenc konstantinápolyi követek által 1707. június 5-én aláírt jegyzékben,

[1] Jelen áttekintő ismertetés döntően az alábbi munkákon alapul, ezért ezekre a továbbiakban nem hivatkozom: THALY K., Jelentés; THALY K., Dunántúli levéltárak ismertetése; FEKETE NAGY A., Rákóczi–Aspremont levéltár; MAKSAY F., A Rákóczi-szabadságharc levéltára; IVÁNYI E., II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára; MAKSAY F., A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltárai.

[2] Thökölyről — és ezen belül törökországi életéről — legújabban: SERES I., Thököly Imre.

amelyben összesen 27 oklevél szerepel, megtalálható pl. a II. Rudolf császár és király Rákóczi Zsigmond részére 1597-ben adományozott címereslevél is.

A Rákóczi-levéltár zöme azonban természetesen Munkácson maradt Thököly Törökországba távozását követően is, ám ez az iratanyag, miután a munkácsi várat Zrínyi Ilona hosszú ostrom után feladta (1688), szintén nem kerülhette el sajátos sorsát, ugyanis igen sajnálatos módon két részre szakadt. Az egyik részét Kollonich Lipót bécsi érsek, a száműzött férjét Törökországba is követő Zrínyi Ilona gyermekei, II. Rákóczi Ferenc és leánytestvére, Julianna gyámja Bécsbe vitette Munkácsról. A Rákóczi-levéltár másik felét pedig, amely szintén nem maradt Munkácson, mivel azt Kassára szállítottak, az ott működő Szepesi Kamara foglalta le. Ezt a Kassán lévő levéltárrészt ekkor Makay András rendezte, méghozzá cista, capsa, fasciculus és numerus jelzetek szerint, és ezeket részletesen jegyzékelte is. A Szepesi Kamarától aztán Velics Zsigmond, a család megbízottja 1700-ban vette át a család levéltárát. Ő egyúttal azt a kötelezettséget is vállalta, hogy ha a Szepesi Kamarának szüksége lesz az iratokra, akkor a család az oklevelekről hiteles másolatot ad. A család birtokain maradt iratokat ekkor Badinyi János vette kezelésbe. Amikor II. Rákóczi Ferencet nagykorúsították és ezzel birtokai kezelésének jogát is visszakapta 1694-ben, ő a Bécsben őrzött levéltárat magával vitte Sárospatakra. A már említett Badinyit - mivel munkájával elégedett volt - állásában megerősítette, helyettesévé pedig Körössy Györgyöt nevezte ki.

Sajnos azonban a levéltár vándorlása ezzel még nem ért végett. 1701-ben, amikor Rákóczit felségárulási perbe fogták, és ezért birtokait is elkobozták, a levéltár újból Kassára, ismét a Szepesi Kamara kezelésébe került. Már a Rákóczi-szabadságharc kitörését követően, 1704-ben - miután Kassa városát elfoglalták a kuruc felkelők - a fejedelem saját családi levéltárát Velics Zsigmond, Kéry János és báró Klobusiczky Ferenc segítségével kiválogatta a Szepesi Kamara levéltárából és az iratokat újból régi helyükre, a munkácsi várba szállíttatta át. Mivel pedig ily módon a levéltár alig másfél évtized alatt négyszer cserélt helyet, amit óhatatlanul is megsínylett az iratanyag áttekinthetősége, ismételten szükségessé vált a fontos dokumentumok rendezése. Ennek jegyében a fejedelem családi levéltárát nemcsak a Szepesi Kamarából kiválogatott iratokkal bővítette ki, hanem egy külön bizottságot is megbízott azzal a feladattal, hogy az ország összes hiteleshelyeinek levéltárát átkutatva, átiratokban szerezzék meg mindazokat az okleveleket, amelyek valamilyen módon a Rákóczi család birtokaira vonatkoznak. A fejedelem a levéltár kezelését ekkor Kéry Jánosra bízta, aki meg is kezdte a levéltár rendezését.

A levéltár ebben az időben három, egymástól elkülönített részből állt. Az első részben található családi vonatkozású iratokat, valamint a hadi és belkormányzati iratokat külön sorozatba rendezték, amelyeket elenchizáltak /mutatóztak is. Ezeken az iratokon kívül a fejedelmi elődök révén politikai és közigazgatási jellegű iratok is megtalálhatóak voltak ebben a részben, amelyek értelemszerűen főképpen az erdélyi fejedelemséget illették. Ide tartoztak még

a Thököly Imre-féle iratok és a felkelés óta keletkezett, nem magánjogi vonatkozású dokumentumok is. A második részbe a gazdasági iratokat sorolták be, amelyeket 1709-ben Baross Miklós vett át Kéry Jánostól. Az iratok két cistulában (ládácskában) és három boroshordóban voltak elhelyezve; ezt az iratcsoportot is jegyzékelték. A harmadik részben a legfontosabb iratanyag volt megtalálható, az ún. titkos levéltár. A felkeléssel kapcsolatban keletkezett bizalmas természetű iratanyag - leveleskönyvek, külföldi uralkodóknak, követeknek címzett levelek, jelentések és az elődöktől örökölt politikai természetű iratok. Ezt a harmadik részt a fejedelem titkára, Beniczky Gáspár őrizte és rendezte. A levéltár ennek a részének a rendezésénél, amelyet 1709–1710 között hajtottak végre, maga II. Rákóczi Ferenc is részt vett. A leveleket a levélíró személye szerint, avagy tartalmi csoportosításban csomagolták össze, ráírva a csomagra illesztett és átkötött cédulára az adott irat rövid tartalmi kivonatát is. A rendezett iratokat, amelyekhez eközben három jegyzék is készült, így két sorozatba és nyolc, capsanak nevezett levéltári egységbe foglalták, amely így összesen 252 csomagot tett ki.

Mikor II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc bukásának az évében, azaz 1711-ben elhagyta az országot és Lengyelországba távozott, külön gondot fordított arra, hogy a család levéltárát megmentse az enyészettől. Mivel azonban az egész levéltárat nem tudták elszállítani Munkácsról, így a fejedelem régi levéltárosai különválogatták az általuk legfontosabbnak ítélt iratokat - birtokjogi vonatkozású iratok, magánlevelezések és a felkelésre vonatkozó iratok -, majd pedig ezeket jegyzékelték. Az ily módon kiválogatott iratokat Kőrössy György öt nagy boroshordóban helyezte el, és a hordókat szekéren Lengyelországba szállíttatta. Így viszont a levéltár újból két részre szakadt. A munkácsi várban maradt iratokat is boroshordókban rejtették, és azokat a felső vár borospincéjében rejtették el. A vár újbóli eleste után (1711. június 24.) ezeket megint Kassára szállították őket és ismét a Szepesi Kamara levéltárában helyezték el.

Visszatérve a Lengyelországba szállított iratokhoz, ezeket először a nyugat-galíciai Jaroszlóba (Jaroslaw),[3] egész pontosan egy jaroszlói birtokhoz tartozó kastélyban helyezték el. Amikor aztán a fejedelem áthelyezte szállását Danzigba (Gdańskba), a levéltárat is ide szállították és ott folytatták a levéltár időközben abbamaradt rendezését. A fejedelem rendeletére Beniczky Gáspár ismét megkezdte az iratanyag elenchizálását, Fogarassy István (a család régi levéltárnoka) pedig az oklevelek függőpecsétjeit szövetzacskóba varrta. Rendezték a munkácsi várban nem lajstromozott és azóta keletkezett diplomáciai levelezéseket, valamint ezen kívül a jaroszlói uradalomnak és a fejedelemné udvartartásának iratait is. Ez a szorgos munka azt eredményezte, hogy 1712-re az egész levéltár minden egyes részé rendezték.

[3] A városra és II. Rákóczi Ferenc kapcsolatára nézve: www.hhrf.org/rmsz/03dec/031206.htm

Közben Magyarországon a Rákóczi-szabadságharc leverését követően II. Rákóczi Ferenc lánytestvérének, Juliannának (Aspremont grófnénak)[4] a családi birtok egy részét sikerült megtartania, de a családi levéltárat nem kapta kézhez.[5] A fejedelem azonban további száműzetésében is gondoskodott a Lengyelországban maradt levéltárról, konkrétan Krucsay Istvánt bízta meg azzal, hogy gondoskodjon a levéltár őrizetéről. A közben Danzingot fenyegető háborús veszély miatt Krucsay - a biztonságot szem előtt tartva - a danzigi karmeliták kolostorába vitette a két ládába helyezett iratanyagot, és ott letétbe helyezte azt. Így a dokumentumok egészen 1749-ig (azaz Krucsay haláláig) a karmeliták gondozásában maradtak, amikor is a család ügyvédje, Komlósi Izdenczy Imre a 33 évre szóló őrzési díjat kifizette - ami összesen 396 aranyat tett ki -, majd pedig ezt követően a család zborói kastélyába szállították a levéltárat.

A levéltár „vándorútja" azonban még mindig tovább folytatódott. Pár éven belül az iratanyag a felkelés után keletkezett iratokkal együtt Bécsbe került az Aspremont grófok gyámja, gróf Lynden tábornok kezelésébe. Innen aztán az utolsó Aspremont a 18. század utolsó éveiben a Trencsén vármegyében fekvő rovnyei kastélyába vitette át a hányatott sorsú iratanyagot. Az Aspremont család kihaltával leányágon immár az Erdődy grófokhoz került a levéltár, méghozzá Vas vármegyébe: először gróf Erdődy György gyepüfüzesi, majd pedig gróf Erdődy István vörösvári kastélyába. 1920-ban, amikor ez utóbbi kastélyt súlyos tűzvész pusztította, gróf Erdődy Lajos úgy döntött, hogy saját levéltárát, valamint a családja által „megörökölt" Rákóczi–Aspremont családi levéltárat is biztonságosabb helyre kell vitetni. Ezért ő úgy határozott, hogy az iratokat Nemzeti Múzeumban helyezi el örök letétbe.

Térjünk vissza a munkácsi várban lefoglalt levéltárhoz. Ezt egészen Mária Terézia uralkodásának idejéig a Szepesi Kamara levéltárában őrizték. Ekkor azonban a királynő rendeletére - több más levéltárral együtt - Pozsonyba, a Pozsonyi Kamarába vitték, amelynek később Budára tették át a székhelyét. Amikor 1874-ben Pauler Gyula vezetésével létrejött az ún. új Országos Levéltár, a kamarai iratanyag is ide került át.[6] Ezen a kamarai levéltárba került iratanyagon végrehajtottak egy igen nagy arányú rendezést akkor, amikor az iratanyagot besorolták az ekkor újonnan felállított gyűjteményekbe - pl. a birtokjogi iratokat az *Acta Neoregestrata* sorozatba, a politikai és államjogi vonatkozású iratokat az *Acta Publica* gyűjteménybe, a Rákóczi-felkelés idejéből származó levelezéseket a *Missiles*ekhez, a számadásokat és a kevésbé fon-

[4] II. Rákóczi Ferenc leánytestvére, Rákóczi Julianna (1673–1717) férje gróf Ferdinand Gobert von Aspremont-Lynden und Reckheim (1643–1708) volt.

[5] Sem ő, sem utódai nem tudták visszaszerezni a Szepesi Kamarában elhelyezett levéltárrészt, eleinte a család kérésére az oklevelekről még hiteles másolatot sem állítottak ki.

[6] Az 1934. évi VIII. törvénycikk egyesítette a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárát a Magyar Országos Levéllárral, így a 18. században kettészakadt Rákóczi családi levéltár végre egy intézetben került elhelyezésre.

tosnak ítélt iratokat feldolgozatlanul a *Lymbus*ban helyezték el. Az ezt követően még mindig fennmaradt 36 csomót viszont együtt hagyták és Rákóczi-levéltár néven az Országos Levéltár kamarai levéltárában helyezték el.

Szóljunk pár szót a 20. században végrehajtott rendezésekről is. A Magyar Országos Levéltár múzeumi levéltárában őrzött Rákóczi-levéltár, amely kibővült az Aspremont családra vonatkozó, 1711 után keletkezett iratokkal, a Rákóczi–Aspremont levéltár nevet kapta. Ez a levéltár két főcsoportra - birtokjogi és politikai iratok csoportjára - oszlik. Az első csoportba tartozó birtokjogi iratok és gazdasági számadások a 13–19. század éveiben keletkeztek. Az ide sorolt iratok értelemszerűen főképpen Magyarország északkeleti és Erdély nyugati területeire vonatkoznak. Az iratanyag 118 capsára, továbbá ezen belül fasciculusokra és numerusokra oszlik. Ehhez öt kötetet kitevő elenchus tartozik, személyi és tárgyi mutatókkal kiegészítve.

A politikai iratok csoportja a levéltár kétségtelenül legértékesebb iratait tartalmazza, ám sajnálatos módon a sok költöztetés miatt az eredeti rendezés itt is megbomlott. Ennek okán 1935-ben az iratanyagot ismételten újrarendezték, amely fontos munkálat alapjául elsősorban az 1710-ben készített jegyzéket használták fel. A politikai iratokat ekkor három csoportra osztották: 1. A felkelés előtti iratok (1505–1690); 2. A felkelés iratai - ehhez megmaradt az eredeti iratjegyzék; 3. A felkelés utáni iratok (1710–1712) - ennél az iratcsoportnál nem maradt fenn iratjegyzék, így aztán ezt az előbbi csoport rendszere szerint állították össze és jegyzékelték.

A két - voltaképpen összetartozó - levéltár: azaz a Rákóczi-levéltár és a Rákóczi–Aspremont levéltár a mai napig a Magyar Országos Levéltárban található. A Rákóczi-levéltár a Magyar Kamara Archivumában (E 190) található, míg a Rákóczi-Aspremont levéltár a családi iratok között volt található. A Rákóczi-Aspremont levéltár azonban 1956-ban szinte teljesen elégett (18, 16 ifm), csak 0,50 ifm terjedelmű, erősen sérült anyag maradt belőle. 1952/53-ban kiemelték azonban az anyagból a szabadságharc idején keletkezett iratokat (kb. 3,00 ifm), melyek ma a G 15 fondban találhatók, ami a G szekció része. Ez a fond a Thököly- és Rákóczi-szabadságharc levéltárai (1526) 1648-1714 (1728) nevet viseli és összesen 18,46 iratfolyóméter terjedelmű. A G szekciót két mesterségesen kialakított, gyűjteményes jellegű levéltár alkotja. Kisebb terjedelmű a Thököly-szabadságharc levéltára, amely nem egész 4 ifm terjedelmű. A nagyobbik rész, a több mint 15 ifm kitevő Rákóczi szabadságharc levéltára. A levéltár iratait 1952–1953-ban válogatták ki a Magyar Kamara és a Szepesi Kamara iratanyagából. Az összegyűjtött iratokat a következőképpen csoportosították: a fejedelem levéltárának megmaradt részei, a szabadságharc központi hatóságainak iratai, törvényhatóságok iratai, magánosok kérvényei és levelei, kuruc és labanc iratok. Az iratok nyelve latin és magyar.

A tavaly a fél évszázados évforduló miatt a magyarországi figyelem középpontjába kerülő 1956. évi forradalom ideje alatt a Magyar Országos Levéltár épülete súlyos károkat szenvedett. A Vörös Hadsereg Budapestre

való bevonulása után majdnem 50 tüzérségi lövedéket lőttek ki a szovjet csapatok a levéltár budai várban magasodó palotájára; ezek a lövések az épület északi és keleti részét rongálták meg különböző mértékben. 1956. november 6-án keletkezett a legsúlyosabb sérülés: egy pontosan célzott gyújtógránát a nyugati szárny IV. emeleti raktárát borította lángba. Egészen pontosan egy, a Margitszigeten állomásozó szovjet üteg lövése találta telibe a Magyar Országos Levéltárat, mivel állítólag fegyveres ellenállók voltak az épületben és a Vörös Hadsereg katonái torkolattüzet véltek látni az épületben.[7] A sajnos valóban pontosnak bizonyuló belövést követően napokig tombolt a levéltárban a tűzvész, méghozzá egészen 1956. november 12-éig.[8] Ennek során összesen mintegy 9000 iratfolyóméternyi történeti iratanyag semmisült meg végleg a Magyar Országos Levéltár állományából.[9]

Ebben a nagyarányú iratpusztulásban szerepet játszott az is, hogy a viharos szél és a több napon át elhúzódó oltás miatt két még másik raktár is lángba borult ezekben a napokban. A tűzoltók kiérkezése után ugyanis a vízzel való oltással összességében csak annyit értek el, hogy a tűz immár nem terjedt tovább - viszont a II. emeleti raktárt szükségképpen elárasztották vízzel -, így aztán legalább a családi levéltárak egyes megégett részeit még meg lehetett menteni az enyészettől (így pl. a Rákóczi–Aspremont család levéltára, a Habsburg család magyaróvári levéltára).[10] Az e tanulmány tárgyát képező iratanyagból a Rákóczi–Aspremont család levéltárának birtokjogi és birtokgazdálkodási iratanyaga semmisült meg a tűzben, de szerencsére a szabadságharcra vonatkozó iratanyag megmenekült. Jelenleg a téma iránt érdeklődő kutatók részére a kutatáshoz egy ismertetőleltár áll rendelkezésre, méghozzá IVÁNYI EMMA: *II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára* c. alapos munkája. Ez az írás nyomtatásban is megjelent egészen pontosan a Levéltári Közlemények 1954. évi évfolyamában. Ugyancsak említést érdemel e helyt, hogy ugyanebben az évfolyamban olvasható MAKSAY FERENC: *A Rákóczi-szabadságharc levéltára* című ismertetője is.

Az 1956. évi tűzvész okozta tragikus károkat követően a Rákóczi-szabadságharc megmaradt levéltára összesen 115 dobozban került elhelyezésre. Ezek közül az 1–32. dobozokban elhelyezett iratanyag II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára. Ez az emigrációba vitt rész nevet viseli - ide főképpen levelezéseket és a Rákóczi-féle felkelés alatt keletkezett iratokat csoportosították. A 33–36. dobozok a Munkácson maradt rész nevet kapta - ez viszont főképp fejedelmi pátenseket, valamint ezen felül katonai és gazdasági iratokat foglal magába. A 37. dobozban a fejedelmi és az Erdélyi Tanács leiratai, kérvényei és ülésjegyzékei találhatóak meg. A 38-60. dobozokban a Fejedelmi Kancellária megmaradt iratai kerültek - különböző beadványok,

[7] LAKOS J., A Magyar Országos Levéltár, p. 347.
[8] Uo. p. 348.
[9] Uo. p. 348.
[10] BORSA I., Az Országos Levéltár épületei, p. 45.

kérvények, fogalmazványok, instrukciók stb. A 61–76. dobozokban a Consilium Oeconomicum, az Eperjesi Adminisztráció, a Dunántúli- és Dunáninneni Admnisztráció, a fejedelem magyarországi táblája, Bercsényi Miklós főgenerális kancelláriájának iratai találhatóak meg. A fond utolsó részéből egy gyűjteményes rész lett kialakítva - Megyék és városok, Kérvények, levelek, jegyzékek, Országos politikai iratok, Katonai iratok, Gazdasági iratok, Bírósági iratok, Vallásügyi iratok, Nevezetesebb személyek vonatkozó iratok, Labanc iratok. Az egyetlen más csoportba sem besorolt iratokat pedig időrendbe rendezték.

E ponton kell megemlíteni, hogy a levéltár anyagának egy része a 19. század végén nyomtatásban is megjelent, mégpedig a kuruc kor jeles kutatója, Thaly Kálmán *Archivum Rákóczianum* című kiadványsorozatában, összesen 9 kötetben. Ennek első három kötete a fejedelmi leveleskönyv, amely II. Rákóczi Ferenc - túlnyomórészt magyar nyelven írt - leveleit tartalmazza az 1703-1712 közötti évekből. A 4–8. kötetben gróf Bercsényi Miklós levelei olvashatóak, az utolsó kötetben pedig Bottyán János generális levelei és más jellegű iratai találhatóak meg.

Mint látható, Magyarország történelmének viharai a folyamatosan vándorlásra „kényszerített" Rákóczi-levéltárat sem kímélték meg: a 18. század eseményei éppúgy döntően befolyásolták sajátságos sorsát, mint a 20. második felének forradalma. Jelenleg azonban a Magyar Országos Levéltár őrizetében végre biztos helyen található, a kutatók számára elérhető, és reményeink szerint ez a jövőben immár nem is fog változni.

Irodalomjegyzék:

BORSA IVÁN, Az Országos Levéltár épületei, 1874–1974, Levéltári Közlemények, 50, 1979, p. 23–50.

FEKETE NAGY ANTAL, Rákóczi–Aspremont levéltár, Levéltári Közlemények, 18–19, 1940–1941, p. 441–455.

IVÁNYI EMMA, II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára, Levéltári Közlemények, 25, 1954, p. 130–141.

LAKOS JÁNOS, A Magyar Országos Levéltár története, Budapest 2006.

MAKSAY FERENC, A Rákóczi-szabadságharc levéltára, Levéltári Közlemények, 25, 1954. 94–129.

MAKSAY FERENC, A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltárai. Repertórium, Budapest 1971. (Levéltári leltárak, 52.)

SERES ISTVÁN, Thököly Imre és Törökország/İmre Thököly ve Türkiye, Budapest 2006.

THALY KÁLMÁN, Dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferenc korára, 1873, (Értekezések a történettudományok köréből 3.) p. 23–45.

THALY KÁLMÁN, Jelentés a Rákóczi–Apremont–Erdődy levéltárról, Századok, 4, 1870, p. 581–604.

Vallási tűrelem az észak-magyarországi vármegyék példáján a Rákóczi-szabadságharc idején

Misóczki Lajos

Az 1703-tól 1711-ig vívott, II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc az első volt, amely nem vallási színezettel folyt a Habsburg-uralom ellen. A harchoz alapvetően kellett az a támogatás vagy egység, amely vallási különbség nélkül csatlakoztatta a nemeseket is, jobbágyokat is, és a nemzetiségi lakosokat is.[1] Bár a Rákóczi-szabadságharc nem volt vallásháború, alkalmanként a vallásügy meghatározó szerepet kapott benne.[2] Olyankor a fejedelem a felekezeti békét, megértést és a vallási türelmet állította a mindenkori nemzeti ügy szolgálatába. Ennek bizonyítására éppen őt idézhetjük: „…Minthogy a szabadság helyreállításáért fogtunk fegyvert,… nem erőszakkal és indulattal léptem föl… Irgalomra és kölcsönös türelemre buzdítottam, mert nem helyeseltem, hogy lelkiismereti kérdésben erőszakot alkalmazzunk."[3] A vallási szítás és erőmegosztás helyett a türelmet, engedményt, belátást és a megértést gyakorolta. Ugyanis olyan hadsereget vezetett, amelynek katonái többségében a protestáns hitet vallották, ezért nem állhatott szembe sérelmeik orvoslásával. „Tudatosan, következetesen és egyedülállóan képviselte a nemzeti összefogás szükségszerűen felekezetközi jellegét."[4] Nem engedte, hogy a sérelmezett katolikus vagy protestáns vallásügy megelőzze a nemzet érdekeit. A szabadságharc idején Rákóczi vallási politikája és intézkedései a vallási türelem gyakorlatával a vallásügyet összekapcsolta a nemzeti üggyel. A seregekben nem támadt testvérharc, és a Habsburg ellenes küzdelem sem vált vallásháborúvá.[5]

Kortársai ismerték a fejedelem mély római katolikus vallásosságát, amit édesanyjának, Zrínyi Ilonának, első tanítójának, P. Bárkány János ferences szerzetesnek és Badinyi Jánosnak köszönhetett. „Kialakították tanítóim bennem a rangomhoz illő erkölcsöket, és imádkozásra késztettek" – írta a Vallomásokban.[6] Világnézetének, vallásosságának és toleranciájának további megszilárdításában a külső körülmények is segítették. Mégis, „világnézetének alakulásában a belső, lelki alkatán van a hangsúly" – erősítette meg 20. századi egyik történészünk.[7] Korán, huszonnégy évesen a vallásos világnézete nemzeti, történeti és hazafias tartalmat kapott. Így szólt Istenhez: „A magyar

[1] HECKENAST G., Függetlenségi harcok, p. 165–166.
[2] LADÁNYI S., A vallási türelem, p. 311.
[3] RÁKÓCZI F., Emlékiratok, p. 91.
[4] FABINY T., Rákóczi és az evangélikusok, p. 365.
[5] KARÁCSONYI J., Magyarország egyháztörténete, p. 158.
[6] RÁKÓCZI F., Vallomások, p. 13. P. Bárkány (nevét a feldolgozásokban Bárkányinak is írják) életrajzára: KARÁCSONYI J., Szt. Ferenc, p. 95., 98.; TAKÁCS J. I.– PFEIFFER J., Szent Ferenc, p. 824–825.
[7] BOROVI J., Rákóczi, p. 297.

nemzet ügyét úgy vettem kezembe, mint a Te ügyedet. Azt hittem, Te hívtál el erre engem. Közvetlen a Te gondviselésedbe ajánlottam magamat. És Te nem is hagytál el engem."[8] Istenközpontú filozófiáját egyet-len gondolat hatotta át, az ország szabadságának visszaszerzése. A hazafiság második világnézetévé válik. A gyökerében vallásos világnézet párhuzamos marad hazafiúi világnézetével, sőt „vallásos világnézete lesz hazafias világnézetének megmentője is".[9]

II. Rákóczi Ferenc szabadságküzdelmének egyik alappillérét a vallási türelem alkotta. Toleráns magatartásával nemcsak példát mutatott, hanem annak elfogadására és gyakorlására tömegeket sorakoztatott fel katonái és a hátországi lakosság között is. Kezdetben ennek megvalósítása kínzó gonddal járt. Seregeit túlnyomóan alkotó protestáns katonák sokan úgy látták, „ütött az óra a vallási sérelmek megtorlására is. Sok helyen véres összetűzésre került sor az egykor elkobzott templomok, iskolák visszavételéért. Már attól kellett tartani, hogy az évtizedek alatt mesterségesen szított vallási gyűlölet, belső villongás, szétforgácsolja a felkelők erejét".[10] Rákóczi közbelépésére abbamaradtak a vallási önbíráskodások. A katonai érdek és a politikai belátás alapján meggyőződéssel követte szíve és lelke sugallatát, a vallási türelmet.[11] Ugyanakkor vallási türelem terén híveinek volt kit – a szemléletében vallási toleráns Rákóczit – és volt mit, vallási türelmet tükröző és megvalósító intézkedéseit, rendeleteit és törvényeit követni.

Pátensek a vallási türelem biztosítékai

1703. május 6. és 12. között II. Rákóczi Ferenc és gr. Bercsényi Miklós megfogalmazta a harcra szólító „*brezáni kiáltvány*át",[12] amely a küzdelem pillanatától eldöntötte annak felekezeti semlegességét. Eleve leszögezték minden vallás háborgatásának tilalmát.[13] Az 1704. január elején (1703. június 7-i előkeltezett) kiadott *„Recrudescunt"* (*„Felfakadnak"*) kezdetű kiáltvány 16. pontja a háború okai között a vallási sérelmekre is utalt.[14] A fejedelem először Tokajban, 1703. november 10-én adott ki *vallásügyi pátens*t.[15] Ezzel megtiltotta a katolikus templomok önkényes elfoglalását és protestánsoknak adását. A következő, 1704. január 27-én közzétett *vallásügyi pátens* már nemcsak templomokról vagy istentiszteleti célú helyiségekről szólt, hanem

[8] Uott. p. 299. Idézi II. Rákóczi Ferencet.
[9] Uott.
[10] KÖPECZI B.– R. VÁRKONYI Á., II. Rákóczi Ferenc, p. 102.
[11] ESZE T., Rákóczi valláspolitikája, p. 289.
[12] Nevezik még: „brezáni pátens", brezáni proklamáció", „brezáni manifesztum".
[13] A szövegére l. SPANGAR A., Continuátiója, p. 50. M. KOVÁCS J., A magyar kronikának, p. 50. A teljes szövegét legutóbb közölte: A Rákóczi szabadságharc, (szerk.) R. VÁRKONYI Á. – KIS D. D., p. 34–35.
[14] SZEGEDI J., Rubricae, p. 244.; ACSÁDY I., Magyarország története, p. 572.; ASZTALOS M., II. Rákóczi Ferenc, p. 151.
[15] NAGY ZS. J., Magyarország, p. 529.

minden egyházi tulajdonú ingó és ingatlan vagyon védelméről is. „Az akár jogtalanul is elvett egyházi javak önkényes visszavételének tiltásával együtt jár a templomok, egyházi épületek létesítésének bárki részére biztosítandó engedménye is."[16] Az egyházak tevékenységéhez szükséges volt Rákóczinak a megkülönböztetést kizáró, azonnali, folyamatos és minden térre kiterjedő segítségére is. 1704. június 20-án, a solti táborában adta ki azt a *vallásügyi rendelet*et, amellyel a r. k. főpapokat a protestánsok szabad vallásgyakorlatára hívta fel.[17] Rákóczi a vallási türelemmel számbavett gondok feloldását a majdani országgyűlés elé utalta. Addig is türelmet sugallt, és oltalomlevelekkel nyújtott védelmet az egyházaknak.

Oltalomlevelek védelmében

A felekezeti gyűlölködések elkerülésére, és hogy seregei egyik vallás követőit se háborgassák, Rákóczi oltalomleveleket állított ki. A Heves vármegyei gyöngyösi ferences szerzeteseknek a szatmári táborában, 1703. szeptember 3-án adta át az oltalomlevelet.[18] Városnak és protestáns közösségének 1703. szeptember 27-én, szintén a szatmári táborában állított ki oltalomlevelet, amit a Zólyom vármegyei besztercebányaiak vettek át.19 Kiemelten említjük a kassai római katolikus egyháziakkal induló jó kapcsolatát. Kassát 1704. október 20–21-én adta át Hercules Pius Montecuccoli gr. császári generális-főstrázsamester gr. Forgách Simon kuruc tábor-nagynak.[20] A kapitulációs szerződés első pontja „az egyházközségek, templomok és iskolák zavartalan működését, a második pont a templomok kincstára(i)nak… sértetlenségét" szavatolta.[21] A fejedelem kivizsgálta az ottani protestánsok sérelmeit: „Érvényt szerzett a vallásszabadságnak és a hitfelekezetek jogegyenlőségének."[22] Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Rákóczi kedves városában nem volt vallási torzsalkodás. A vallási türelemre mutatott példát a segélyek folyósításakor is. A sok eset közül: A Nyitra vármegyei komjáti református esperesnek megélhetésre 1704-ben 400 forintot küldött.[23] 1705-ben a szűkölködő Borsod vármegyei szendrői szerzeteseknek 500 magyar forintot utaltatott ki a kassai harmincad-jövedelemből.[24]

[16] FAZEKAS CS., II. Rákóczi Ferenc, p. 70–72. Hivatkozik: MNL OL G 15 (Emigrációba vitt rész) A. 2. I. 7·8. Pátens ex Miskolcz.
[17] ESZE T., Tábori papok, p. 45–46.
[18] KARÁCSONYI J., Szt. Ferenc, p. 512. Hivatkozik GYFL Gyöngyösi Protocollum I. 13. = MFKL Historia Domus Conventus Gyöngyösienis. 1767, 63–64. BACHÓ L., Gyöngyös, p. 9–10.
[19] ROSENAUER K., A besztercebányai, p. 91–92.
[20] J. DUCHOŇ, Rákóczi, p. 16.
[21] AMK Schw. 12183. Capitulatio cum civitate Cassoviensi die 22. 7bris 1704. facta
[22] KEMÉNY L., Kassa története, p. 59.
[23] ESZE T., Jeltelen sírok, p. 6.
[24] BÁNKUTI I., Rákóczi-szabadságharc, p. 132.

Törvényekkel a vallási türelem védelmében

Már az 1704. március 12-én megnyitott I. gyöngyösi béketárgyaláson, a *gyöngyösi 25 pont*-ban helyet kapott a vallásügy. Mind azon, mind az augusztus 28-i II. gyöngyösi fegyverszüneti vagy béketanácskozáson, ugyanúgy az október 21-i, selmecbányai tanácskozáson a vallás- és egyházügy megoldatlan maradt, hiszen azokon a fegyverszünet vagy a béke ügye volt a megbeszélések középpontjában. A vallásügy vitája az 1705. szeptember 20-án megnyílt szécsényi országgyűlésen került elő. A szentesített 19 törvénycikk közül a 13. kimondta a vallási türelem alapvetését, hogy a három *bevett vallás* közül bárki bármelyiket követheti, *„abban pedig senki által ne háborgattassék”*.[25] A 14. törvénycikk a templomok hovatartozásában kimondta, a vitázó felek csendes megegyezéssel döntsenek. A 15. törvénycikk a római katolikus klérus és a pálos rend ügyét rögzítette. A 16–17. cikkely kinyilvánította, hogy a földesúri jog szűnjön meg a vallás dolgában; amely valláson többen vannak valamely helységben, azoknak adassék a templom a jövedelmeivel együtt; vegyes bizottságokat küldött a helyszíni vallásügyi eljárásokhoz; ezeket az egyezségeket a dunántúli vallási vitákban is érvényesíteni kellett. A felsorolt törvénycikkek láthatóan a már addig is elfogadott és megvalósított egyház- és vallásügyi intézkedéseket törvényesítették. Kivilágolott, Rákóczi a vallásügyet úgy oldotta meg, hogy alárendelte a haza ügyének.[26] A vezérlő fejedelem a vallási megbékélés emlékére érmet veretett.[27] Az országgyűlés törvényeit vagy végzéseit 1705. október 22-ig a vármegyék törvényhatóságai írásban is megkapták. Azokkal egy időben a *vegyes* vagy *kiküldött* vagy *vallásügyi bizottságok* és *biztosok (Commissarius Deputatus vagy Exmissiorum Commissariorum)* hozzáfogtak feladatuk megoldásához.[28]

A lakosság legtöbb helyen megértően figyelte e *bizottságok* tevékenységét. A sok közül: az Esztergom vármegyei Bátorkesziben 306 római katolikus, 264 református és 66 evangélikus tartózkodott. A protestánsok többen voltak, mint a katolikusok. Azonban a *bizottság* döntésére, többségi jogon, a templom a katolikusoké lett, parókiával, iskolával és az egyházi földekkel együtt. Mivel a parókiát körül kellett keríteni, a reformátusok kétszáz karót ígértek. A vesszőt a katolikusok adták, és ők fonták a kerítést is. A reformátusok megtartották a parókiának épített házukat, amelynek udvarán templom- és iskolaépítéshez is telket kaptak.[29] A *vegyes bizottság*ok nemcsak a helybeli érdekekből keletkezett súrlódásokat simították el, hanem egy-egy bizonytalan elvi kérdést vagy sajátos helyzetet is megoldottak éppen a Rákóczi sugallta

[25] BEÉR J. – CSIZMADIA A., Történetünk, p. 207.
[26] LADÁNYI S., A vallási türelem, p. 314.
[27] HUSZÁR L., A kuruc-kor érmészete, p. 405–406. Előlapján Rákóczi mellképe, hátlapján antik oltár van, amelynek tüzét három Vesta-papnő éleszti, jelképezve a három vallást. Ungarn. 1000 Jahre Geschichte in Münzen, p. 51., 647.
[28] LESKÓ J., Adatok Telekessy István, p. 283. 26. tétel, p. 389. 27. tétel
[29] MÁLYUSZ E., A Rákóczi-kor, p. 57–58.

vallási türelemnek megfelelően. Adódott: az anyaközség lakosságának létszámát egyedül kell-e számítani, vagy hozzá kell adni a filiáinak lélekszámát is? A Pozsony vármegyei Szerdahelyen a katolikusok erősen fogadkoztak, ha a reformátusok számának megállapításakor a filiákat is beszámítják, ezáltal ők kisebbségbe kerülnek, a templomot halálukig védeni fogják. A *vallásügyi bizottság*nak még ebben az izzó helyzetben is sikerült békességet teremtenie. Győzött a vallási türelem, mert a reformátusok lemondtak a régi templomról, és beleegyeztek abba, hogy az új építéséhez telket kapnak. Erre a katolikusok átadtak nekik egy harangot.[30]

A nemzeti műveltség vallásos alapjai is igényelték a türelmet. Rákóczi fontos állami feladatnak tekintette az oktatás-nevelés ügyét. Oktatáspolitikai nézetei és intézkedései szintén a türelemre törekvést tükrözték.[31] Az iskolaügy Magyarországon a 18. század legelején is katolikus és protestáns sarkosítással jelent meg. Rákóczi viszont nem csak eltűrte országában a protestáns iskolákat, hanem intézkedett is, ha éppen a jezsuitákkal szemben kellett is, a protestáns iskolák visszaállítására.[32] Már az 1704. augusztus 12-i, a vallás szabad gyakorlásáról szóló, *„a vallási türelem tárgyában”* a vármegyékhez küldött rendeletével kinyilvánította a városi kollégiumokra és falusi iskolákra is érvényes oktatási szabadságot.[33] Sárospatak, Debrecen, Eperjes, Késmárk és Nagyenyed híres protestáns iskoláiba visszatértek, vagy újakkal bővültek a tanárok és a diákok. „A katolikus művelődésnek… önfeláldozó hirdetői… a nép között a szó és a példa eszközével nyertek az egyház számára új híveket… Lelkes plébánosoknak és szerény szerzeteseknek” (lehetett ezt köszönni).[34]

A katonák hitélete is (néhány kirívó kivétellel) a megértő türelmet tükrözte. Az 1707. február 26-án, a Bihar vármegyei Diószegen rendezett mustra vagy katonai szemle alapján a br. Károlyi Sándor vezette hadtestben, a vallási tételnek megfelelően 15 református prédikátor szolgált (korábban 10 volt), (de római katolikus káplán egy sem). 1708 márciusától a jász lovasezredben Németi Ferenc káplán volt a tábori pap. 1707/1708-ban az udvari papok és várkáplánok 72-en voltak.[35] 1707-ben Czelder Orbán ezereskapitány a Trencsén vármegyei Zsolnán zászlókat bontatott az ezredében. Felavatásukra Rákóczi Krmann Dániel evangélikus püspököt kérte meg. Krmann a zászlószentelő beszédét március 8-án mondta el (cseh nyelven) a zsolnai templomban. Az avató ünnepély Rákóczi által írt imával zárult.[36] 1709-ben a kassai volt jezsuita majd premontrei templom orgonáját kuruc

[30] Uott.
[31] FÖLDES É., II. Rákóczi Ferenc oktatáspolitikája, p. 48.
[32] Uott. p. 49.
[33] FÖLDES É., Rákóczi iskolapolitikája, p. 250.
[34] MÁLYUSZ E., A Rákóczi-kor, p. 62.
[35] ESZE T., Tábori papok, p. 88., 95.
[36] ZSILINSZKI M., Kermann Dániel, p. 67–68.

alezredes, Bácsmegyey Ádám állíttatta fogadalmi ajándékul, szerencsés felgyógyulásának emlékére. Vallásos tette különleges példa a kuruc seregben tapasztalható vallási türelemnek. Hiszen Bácsmegyey evangélikus vallású volt.[37] A 77 éves egri püspök, Telekessy István a végsőkig kitartott II. Rákóczi Ferenc és szabadságharca mellett.

Utószó

II. Rákóczi Ferenc emlékét a római katolikusok és a protestánsok is vallásos tisztelettel megőrizték. A 18. század óta énekelték a 12 versszakos *Rákóczi Ferenczet sirató templomi szent éneket* a szlovák (szláv) evangélikus templomokban.[38] A vezérlő fejedelem megdicsőülten került haza: A kassaiak örök nyughelyet adtak neki 1906. október 29-én az Árpád-házi Szent Erzsébet emlékére szentelt templomuk kriptájában.[39] 1917. május 21-én a gyöngyösi Szent Bertalan-templom elhamvadt. 1922-ben a város kérésére Unghváry Sándor festőművész az újjáépített északi hajó mennyezeti freskójával megörökítette Rákóczi 1704. március 27-i ottani tartózkodásának emlékét. Amíg az a templom áll, II. Rákóczi Ferenc alakja ott lesz a szentek között.

* * *

Elkezdtük, de együtt már nem írhattuk meg. Feleségemnek, Kazella Máriának emlékére.

Források:

AMK = Archiv Mesta Košice

G 15 (Emigrációba vitt rész) = A Rákóczi-szabadságharc levéltára, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára, Emigrációba vitt rész (G 15)

MFKL–GYFL = Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár – Gyöngyösi Ferences Levéltár (Budapest-Gyöngyös)

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Schw. = Collectio Schwartzenbachiana

[37] SZABÓ A., II. Rákóczi Ferenc, p. 47. Hivatkozik: Diarium Oeconom. Collegi Cassoviae, 1709. jan. 2. / jún. 11.

[38] Magyar Szó, 1903. dec. 25., VII–VIII. Jeszenszky Károly: II. Rákóczi Ferenczet sirató templomi szent ének

[39] BALLA A., II. Rákóczi Ferenc élete, p. 260–261.; J. DUCHOŇ, Rákóczi, p. 72–74.

Irodalomjegyzék:

ACSÁDY IGNÁC, *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711)*, Budapest 1898. (A magyar nemzet története 7.)

ASZTALOS MIKLÓS: *II. Rákóczi Ferenc és kora*, Budapest 2000.

BALLA ANTAL, *II. Rákóczi Ferenc élete*, in: Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszáz-éves fordulójára, (szerk.) LUKINICH IMRE, Budapest 1935.

BÁNKUTI IMRE, *Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai 1705*, Miskolc 1990.

BEÉR JÁNOS – CSIZMADIA ANDOR, *Történetünk a jogalkotás tükrében*, Budapest 1966.

BOROVI JÓZSEF, *Rákóczi világnézetének vallásos vonatkozásai*, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (szerk.) BENDA KÁLMÁN, Budapest 1980. ???

DEZSÉRI BACHÓ LÁSZLÓ: *Gyöngyös város Rákóczi idejében*, Gyöngyös 1938.

ESZE TAMÁS, Jeltelen sírok… in: Theológiai tanulmányok 69. Csikesz Sándor emlékkönyvek 2. (szerk.) FARKAS IGNÁC, Debrecen 1941. ???

ESZE TAMÁS, *Rákóczi valláspolitikája*, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (szerk.) BENDA KÁLMÁN, Budapest 1980. ???

ESZE TAMÁS: *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*, Egyháztörténet 1943. 1–2. füzet, p. 44–109.

FABINY TIBOR, *Rákóczi és az evangélikusok*, in: Rákóczi tanulmányok, (szerk.) KÖPECZI BÉLA – HOPP LAJOS – R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1980. ???

FAZEKAS CSABA, *II. Rákóczi Ferenc miskolci pátense a vallás ügyéről*, in: Emlékülés, (szerk.) DOBROSSY ISTVÁN, Miskolc 2004. ???

FÖLDES ÉVA, *II. Rákóczi Ferenc oktatáspolitikája*, in: Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XIX. századi történetéből, (szerk.) MÉSZÁROS ISTVÁN, Budapest – Dabas 1980, p. 41–58.

FÖLDES ÉVA, *Rákóczi iskolapolitikája*, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (szerj.) BENDA KÁLMÁN, Budapest 1980. p. 245–255.

HECKENAST GUSZTÁV, *Függetlenségi harcok a török és Habsburg hódítás korában 1526–1711*, in: A magyar nép története II. (szerk.) MÁRKUS LÁSZLÓ, Budapest 1953. ???

HUSZÁR LAJOS, *A kuruc-kor érmészete*, Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszáz-éves fordulójára. (szerk.) LUKINICH IMRE, Budapest 1935, p. 388–412.

JOZEF DUCHOŇ, *Rákóczi Kassája*, Košice 2004.

KARÁCSONYI JÁNOS, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*, Pécs 1985.

KARÁCSONYI JÁNOS, *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*, Budapest 1923–1924.

KEMÉNY LAJOS, *Kassa története*, in: Abaúj-Torna vármegye és Kassa, (szerk.) SZIKLAY JÁNOS – BOROVSZKY SAMU, Budapest 1896. ???

KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES, *II. Rákóczi Ferenc*, Gyula 2004.

LADÁNYI SÁNDOR, *A vallási türelem eszméje a Rákóczi-szabadság-harcban*, in: Európa és a Rákóczi-szabadságharc, (szerk.) BENDA KÁLMÁN, Budapest 1980. ???

LESKÓ JÓZSEF, *Adatok Telekessy István egri püspök korához*, in: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. IV. (szerk.) LESKÓ JÓZSEF, Eger 1907, p. 267–546.

M. KOVÁCS JÁNOS, *A magyar kronikának röviden le-rajzolt sómmája…*, Posony 1742.

MÁLYUSZ ELEMÉR: *A Rákóczi-kor társadalma*, in: Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára, (Szerk.) LUKINICH IMRE, 2. köt. Budapest [1935], p. ???

NAGY ZSIGMOND JÓZSEF, *Magyarország történeti kronológiája 1687–1740*, Budapest 1982.

P. TAKÁCS J. INCE OFM – PFEIFFER JÁNOS, *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*, 2. Szombathely 2001.

R. VÁRKONYI ÁGNES – KIS DOMONKOS DÁNIEL (szerk.): *A Rákóczi szabadságharc*, Budapest 2004.

RÁKÓCZI FERENC, *Emlékiratok, 1717*, Debrecen 1985.

RÁKÓCZI FERENC, *Vallomások. Emlékiratok (1716–1719)*, (szerk.) HOPP LAJOS, Debrecen 1979.

ROSENAUER KÁROLY, *A besztercebányai Á. H. Ev. Gymnasium története*, Besztercebánya 1876.

SPANGAR ANDRÁS, *Continuátiója a Magyar Kronikának*, Posony 1742.

SZABÓ ADORJÁN: *II. Rákóczi Ferenc Kassa multjában*, Kassa 1906.

SZEGEDI JOANN(ES), *Rubricae sive synopses Titulorum, Capitum et Articul Universi Juris Ungarici*, Tyrnavia 1734.

Ungarn. 1000 Jahre Geschichte in Münzen und Medaillen, Bern 1986.

ZSILINSZKY MIHÁLY, *Kermann Dániel evangélikus püspök élete és művei 1663–1740.*, Budapest 1899.

Az evangélikus egyház II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején és az azt követő időszakban (különös tekintettel az északkelet-magyarországi szabad királyi városokra)

Bodnárová Miloslava

Az evangélikus egyház helyzete a 17. század végi Magyarországon nagyon kedvezőtlen volt. I. Lipót idejében, akinek az egyházi ügyekben Kollonich püspök és Szelepcsényi érsek voltak a tanácsosai, Magyarországon a protestánsok tervszerű üldözése folyt. A pozsonyi törvényszékek működése, a bebörtönzött és kényszermunkára eladott lelkészek, az eperjesi vérengzések, az elkobzott templomok mind az evangélikus egyház szomorú helyzetét mutatta. Az evangélikus egyház úgy megtizedelődött, hogy a korábbi 2000 egyházi gyülekezet helyett, II. Rákóczi Ferenc felkelését megelőzően már csak 150 tengődött, és az egyházi élet csak az artikuláris templomokban folytatódott korlátozott keretekben.[1] Az egyháznak már csak egy szuperintendense volt, a bártfai Zabler Jakab, aki többször volt kénytelen emigrálni az üldözés miatt. Az üldözés miatt az egyházi élet meglazult. Az egyházi istentiszteletek nem voltak egységesek, és a lelkészek gyakran, a szükséges műveltség nélkül, nem tudták rendesen teljesíteni kötelezettségeiket, ami még jobban hozzájárult az egyházi gyülekezetek hanyatlásához.

A bécsi udvar szigorú ellenreformációs politikája szintén a Habsburg-ellenes felkelés egyik okává vált Magyarországon. A legnagyobb, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc azonban más helyzetben kezdődött, mint a többi. Először is a felkelés élén nem protestáns, hanem katolikus személy állt. A fő különbség azonban abban volt, hogy a felkelés széles társadalmi alappal rendelkezett, amelybe a magyar társadalom többsége, vallásfelekezeti és nemzeti hovatartozás nélkül, bekapcsolódott. A felkelők egyre nagyobb sikere már 1704-ben az evangélikusoknak vallásszabadságot ígérő deklaráció kiadására kényszerítette a császári udvart. A magyar protestánsok és a császári udvar között tárgyalások indultak meg Anglia és Hollandia, e protestáns országok közvetítésével.[2] Ebben a helyzetben volt kénytelen megoldani II. Rákóczi Ferenc a vallásfelekezeti kérdéseket. A vallási kérdésekről egyrészt a gyöngyösi tanácskozáson, de főleg 1705-ben, a szécsényi országgyűlésen tárgyaltak.

A szécsényi országgyűlésen, ahol a résztvevő kisnemesek nagyobbik része protestáns volt, a vallásfelekezeti kérdések a legfontosabbak közé tartoztak. Az országgyűlés egyenjogúsította az evangélikus és a református egyházat a katolikussal. A szabad vallásgyakorlatot nem kötötték társadalmi álláshoz, és a felsőbb szervek jogköre sem korlátozhatta azt. A „cuius regio, illius religio" elvét eltörölték. A templomok és iskolák visszaszolgáltatásának alapjául

[1] PETRÍK, J., *Kapitoly z domácich cirkevných dejín*, p. 76.
[2] KVAČALA, J., *Dejiny reformácie na Slovensku*, p. 294.

az 1647-es állapotot vették, és a lakosság vallásfelekezeti hovatartozásának aktuális állapota szerint osztották őket meg. A templomok igazságos visszaadásának érdekében több vegyes bizottságot hoztak létre, amelyek az összes elismert egyházfelekezet képviselőiből tevődtek össze. Ezek a bizottságok voltak hivatva végrehajtani az országgyűlés határozatait az egyes vármegyékben. A bizottságok a következő években is működtek, és a legkülönbözőbb vallási nézeteltéréseket és panaszokat orvosolták. Ezzel főleg a katolikus egyház volt elégedetlen, hiszen csaknem mindenütt kisebbségbe került, elvesztette kiváltságos állását és vagyonának nagy részét.[3]

Ezt a kedvező helyzetet az evangélikusok az istentiszteletek és az egyházi élet megújítására használták fel. Még 1704-ben létrehozták a szuperintendenciákat és az addigi egyedüli szuperintendens, Zabler mellé két újat választottak, még pedig Pilárik István selmecbányai és Bodó András csetneki lelkészt. Ez a Hont megyei cseri szinóduson történt meg, Hellenbach báró kezdeményezésére. 1706-ban a lelkészek akarata ellenére, a kisnemesség közbenjárására, szuperintendensé választották Krman Dániel zsolnai lelkészt, Rákóczi lelkes hívét. 1707-ben II. Rákóczi Ferenc megengedte az evangélikusoknak, minden bizonnyal az általa elfoglalt terület belső konszolidációjának érdekében, az evangélikus rendek generális zsinatának összehívását. Az 1707 februárjában Rozsnyón megtartott egyházi tanácskozás döntése alapján ezt 1707 áprilisának elejére, Rózsahegyre hívták össze. A zsinat feladata volt a szervezési, istentiszteleti, fegyelmi eljárási problémák megoldása az egyházon belül. A zsinat 1707. április 3-a és 10-e között valósult meg, és 82 egyházi és világi küldött vett rajta részt. Krman javaslatára a zsinat világi elnökéül Petróci generálist, az egyházi rész elnökéül pedig Zabler Jakab szuperintendenst választották.

Az előirányzott feladatot a zsinat az előszóból, a 25 kánonból és egy külön álló, és minden bizonnyal később hozzá csatolt cikkelyből szerkesztett egyházi törvény elfogadásával valósította meg.[4] A törvény bevezetése az istentiszteletek megújítását, a meggyengült jogrendszer helyreállítását és a egyházi tévhitek, vagyis a pietizmus elítélését tartalmazta. A törvény:

1. cikkelye az evangélikus egyház rossz állapotát vázolta fel, kimutatta az egyházi gyüleke-zetek kisebb számát, és az egyes egyházi gyülekezeteken, szeniorátusokon és egyházkerületeken belül a hívők megcsappant számát.

2-4. cikkely az egyházi közigazgatás szervezetével foglalkozik. A mai Szlovákia és részben a mai Magyarország területén négy egyházkerületet hoztak létre, mégpedig: I. Keleti egyházkerület (a Pentapolis szabad királyi városai, Szepes, Sáros, Zemplén, Aba, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Bihar vármegyék), Zabler szuperintendenssel. II. Bányai egyházkerület (bányavárosok, Bars, Hont, Nógrád, Turóc, Zólyom,Pest, Pilis, Zsolt vármegyék),

[3] PETRÍK, J., *Kapitoly z domácich cirkevných dejín*, p. 76.
[4] Uo. p. 77.

melynek szuperintendenséül ifj. Pilárik István választották. III. Észak-nyugat egyházkerület (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Esztergom és Komárom vármegye egy része), melynek szuperintendense Krman Dániel volt. IV. Gömör-déli egyházkerület (Gömör, Kishont, Torna, Borsod, Heves, Szolnok vármegyék), melynek szuperintendense 1708-ig Bodó András volt. Az így kialakított szuperintendenciákat az 1714-es országgyűlésen szüntették meg, és ezért az evangélikusok, hogy megőrizzék egyházi igazgatásukat megújították az egyházi felügyelők tisztségeit. Csak III. Károly 1731 és 1734-es rezolúciójai engedték meg, hogy az evangélikusok ismét szu-perintendenseket választhassanak, és hogy új egyházkerületeket hoz-hassanak létre, amelyek egyébként kisebb változtatásokkal 1918-ig fennmaradtak.[5]

5. cikkely elrendelte az egyházi gyülekezetek évenkénti látogatását – vizitációját

6. cikkely a szuperintendensek támogatásáról szól.

A további tíz cikkely olyan istentiszteleti kérdésekkel foglalkozott, amelyeket az előző időszakban elhanyagoltak. Szó van bennük egy egységes egyházi ügyvitel kiadásáról, hogy az istentiszteleteket és más egyházi tevékenységeket egyformán szolgáltassák ki. Az istentiszteleti rendeleteknek három nyelven kellett volna megjelenniük, de a felkelés elnyomása után a megváltozott politikai viszonyok között ez nem történt meg. 1734-ben Krman érdemeként megjelent ugyan a templomi ügyvitel bibliai cseh nyelven, de csak később, 1789-ben adta ki Plachy András a háromnyelvű agendát. A zsinat egyes szertartási ügyekkel is foglalkozott, amelyek közül némely részeket el akartak hagyni, vagy éppen meg akartak őrizni (pl. az evangélium előtti csengetést). Ki akarták tiltani a mellékoltárokat, a képeket és a gazdagabban díszített miseruhákat is.[6] Ezért ezt a zsinatot képrombolónak is szokták nevezni. Részletesen meghatározta az istentiszteletek rendjét, amely azután átkerült Krman ügyvitelébe is. Megállapodtak az egyházi ünnepek számában is, a 21 napban és a vasárnapokban. Böjti napok szerdán és pénteken voltak, külön bűnbánati nap pedig Pál fordulása ünnepén, Fülöp és Jakab, valamint Márk evangélista ünnepén azzal a kikötéssel, hogy ezeken a napokon a vendéglők és a vágóhidak, mészárszékek zárva tartanak. További cikkelyek foglalkoztak a kereszteléssel, a házasságkötések kihirdetésével, a házasságkötésekkel, a temetésekkel, a napi istentiszteletekkel, a segédlelkészekkel, a leányegyházak gyülekezeteivel és néhány egyházi per megoldásával. Az utolsó, 25. cikkely egyházjogi szempontból fontos, ugyanis bevezette az egyház szervezetébe az ún. konzisztóriumokat, amelyeknek a bírósági és közigazgatási jogon kívül feladata volt az egyházi jog védelme.

[5] Ezek a következő kerületek voltak: Dunáninneni, Dunántúli, Bányai és Tiszai kerület. BODNÁROVÁ, M., *Vývoj územnej organizácie*, p. 30.

[6] El akarták tiltani a temetési kereszt hordást is, mivel a zsinat nézete szerint a keresztet az evangélikusok üldöztetésében is használták.

Az eredetiekhez külön hozzácsatolt cikkely megerősítette az evangélikus egyház szimbolikus könyveit, elítélte a pietizmust és a hallei teológiai kar irányvonalát. A pietizmus képviselőinek, Burius János besz-tercebányai és Mittuch János bazini lelkésznek nyilvánosan le kellett mondaniuk a pietizmusról és fel kellett esküdniük a liber condordiae-ra. A zsinat megmaradt Luther ortodox tanítása mellett, ami elsősorban Krman Dániel érdeme volt, aki a pietistákat már korábban „isten szőlőjét pusztító rókáknak" nevezte. Krman Dániel javaslatára szóba került az evangélikus egyház levéltárának létrehozása, és a szlovák evangélikus egyház számára szlovák nyomda működtetése. A zsinat foglalkozott az iskolaüggyel, azon belül is főleg az eperjesi kollégiummal. XII. Károly svéd királyhoz segítséget kérő küldöttséget javasolt küldeni. Az útra 1708–1709-ben került sor, Krman Dániel és Podhorsky Sámuel besztercebányai kisnemes részvételével. Rákóczi felkelésének leverése után azonban a tervekből semmit sem sikerült magvalósítani.

A rózsahegyi zsinat, amelyet forradalminak, felkelőnek, vagy generálisnak is neveztek, nagy jelentőségű volt az evangélikus egyház számára. Bár rövidesen megváltoztak a politikai viszonyok, és az 1714-es országgyűlésen a határozatait érvénytelennek mondták ki, azok Krman Dániel érdemeként fokozatosan életbe léptek. Annak ellenére, hogy a zsinat határozatait eltörölték, sőt az uralkodó kijelentette, hogy a zsinat sohasem létezett, az evangélikus papok és gyülekezetek a kánonjait betartották és az egyházi életben aszerint is cselekedtek.

A szatmári béke a protestantizmus végső vereségét és az ellenreformációs erők győzelmét jelentette. A katolikus egyház a Habsburg politika támaszává vált Magyarországon. Politikai befolyásának növekedésével az ellenreformáció ereje is növekedett, és vele együtt a protestánsok elnyomása és üldözése. A soproni országgyűléstől a türelmi pátens kiadásáig eltelt száz év az intenzív rekatolizáció ideje volt, és a legerősebb ellenreformációs nyomás a szabad királyi városokra összpontosult, amelyek az országos rendekhez tartoztak és az erősödő abszolutizmus a saját ellenőrzése alá próbálta őket kényszeríteni.

A 17. század végén még a királyi városok vallásfelekezeti képe a katolikus egyház számára kedvezőtlen volt, következményeként annak, hogy Szlovákiában a városok szívesen fogadták a reformációt, és a vidéki jobbágyoknál sikeresebben fordultak szembe az ellenreformációval. Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kisszeben szabad királyi városok már a 16. század közepén evangélikusokká lettek, és 1614-től a kelet-szlovákiai öt királyi város szuperintendenciájaként szövetkeztek össze. 1668-ban csatlakozott hozzájuk Késmárk is. 1734-től a Carolina Resolutio alapján a Tiszamelléki egyházkerület részei voltak és az ugyanezen évi dobsinai egyezmény alapján e kerületben szeniorátust alkottak.[7]

[7] BOTTO, J., *Stav náboženskej slobody*, p. 102.

A 18. században a városok vallási életét az határozta meg, hogy a katolikus vallás volt az állami vallás, és maga a katolikus egyház hajtotta végre az általános rekatolizációt, melynek keretén belül saját oldalára igyekezett állítani az ország összes keresztény lakosát. A katolikus egyház a soproni országgyűlés határozatai szerint cselekedett, amelyet a szatmári béke is elismert. Az országgyűléseken az evangélikusok továbbra is igyekeztek harcolni jogaikért, amelyeket számukra az 1608-ik, és az 1647-ik évi törvények biztosítottak, azonban a pozsonyi országgyűlés rendjei 1714–1715-ben szembe fordultak a protestánsokkal, és kérték, hogy azok vallásszabadságát teljesen vonják meg. Ezt azzal indokolták, hogy a protestánsok 1707-ben a rózsahegyi zsinaton eltértek az augsburgi vallástól, és az országgyűlés az erre vonatkozó határozatokat érvénytelenítette is. Az 1681-es soproni országgyűlés vallási törvénye 25. és 26. törvénycikkelye, és az 1687-es pozsonyi országgyűlés 21. törvénycikkelye érvényességét csak feltételekkel hagyták meg.[8] Az evangélikusok vallási ügyeit magánüggyé nyilvánították és megoldását a király hatáskörébe utalták. III. Károly 1731-ben adta ki a Carolina Resolutio-t, amely egyházi ügyekben a türelmi rendelet kiadásáig volt érvényben. A Carolina Resolutio szerint a protestánsok magánterületen szabadon megvallhatták hitüket, azonban nyilvánosan csak ott, ahol az 1681-ik évi 26. törvénycikkely megengedte, vagyis minden megyében két helyen (az úgynevezett artikuláris helyeken), ahol az evangélikusok templomot is emelhettek. Az evangélikus lelkészeknek nem volt szabad e helyekről eltávozniuk, azonban a hívők őket szabadon látogathatták. Az evangélikusok szuperintendenseket választhattak, akiknek hatásköre az egyházi tanításokra és erkölcsi életre vonatkozott. A keresztelés terén a katolikus papok felügyelete alá tartoztak, házasság kötéseknél a katolikus bíráskodás alá, a vegyes házasságok esetén csak katolikus pap eskethette meg őket és a házasságból származó gyerekek csak katolikus vallásúak lehettek.[9]

Mária Terézia megerősítette az elődei által kiadott vallási rendeleteket, és igyekezett a katolikus egyház helyzetét tovább erősíteni. Az evangélikusokat különböző korlátozásokkal sújtotta és támogatta a katolikus hitre történő konvertálásukat. 1749-ben elrendelte, hogy azokat a katolikusokat, akik el akarják hagyni vallásukat, börtönözzék be, és ha ismételten ilyen tettet kívánnának véghezvinni, kerüljenek száműzetésbe. Hasonló büntetések várták azokat a protestánsokat is, akik hitükre akartak csábítani valakit. Az evangélikusoknak nem volt szabad felsőbb iskolákat látogatni, a lelkészeknek tilos volt híveik látogatása és a szuperintendensek sem látogathatták egyházi gyülekezeteiket. Egy 1756-os rendelet szerint a protestánsok is kötelesek voltak a katolikus papoknak stólát fizetni. 1768-ban az uralkodónő megtiltotta a vegyes házasságokat, mivel ezekben nem volt megfelelően biztosított a gye-

[8] *Corpus Juris Hungarici*.
[9] BOTTO, J., *Stav náboženskej slobody*, p. 102.

rekek nevelése.[10] A magyarországi vallásfelekezeti kérdés nemzetközi bonyodalommá vált. A szlovák evangélikusok a jogaiknak idegen hatalmak, főleg a poroszok segítségével próbáltak érvényt szerezni.[11]

A katolikus egyház az evangélikusok vallási életét igyekezett a minimálisra korlátozni, harc folyt a templomokért és az iskolákért, a lelkészek és tanítók számáért, a halottak eltemetéséért, a lelkészeknek a haldoklók szabad látogatásáért, a temetéseken való harangozásért stb. Az általuk használt módszerek nagyon sokrétűek voltak, a panaszoktól kezdve egészen az erőszak alkalmazásáig. A nézeteltérések egyik fő oka a templomok kérdése volt. A soproni országgyűlést követően, a Thököly és a Rákóczi felkelések idejét kivéve, a városokban a templomokat, mint a katolikus egyház tulajdonát, elvették a protestánsoktól és csak az elővárosokban engedélyezték a templomépítést, de az evangélikusoknak még ezért is keményen kellett harcolniuk. Eperjesen a Rákóczi szabadságharcot követően Pálffy János vezetésével a királyi bizottság elvette az evangélikusok templomát, ugyanakkor megengedte, hogy az elővárosban imaházat építhessenek. Bonyolult volt az építési engedély megszerzése is. Miután ez sikerült, még a templom befejezésének 1712. június 1-jei határideje előtt fölépítették templomukat és plébániájukat az evangélikusok. Azonban a templom léte ellen támadások indultak meg, mivel azt nem közvetlenül a soproni és pozsonyi országgyűlés törvényeinek megjelenése után építették és nem létezett még Rákóczi felkelésének idején sem. Ezért az 1714. április 28-ai királyi rendelet értelmében elvették az evangélikusoktól, lebontatták és az építési anyagot eladták. Az 1715-ik évi 30. törvény alapján megengedték az eperjesi evangélikusoknak a templomhasználatot, és az építéséhez szükséges fának a városi erdőből történő biztosítását. A templom építése nagyon lassan haladt, ennek oka pedig a katonai hivatalok ellenszenve volt, akik azt kifogásolták, hogy a templom épülete gátolni fogja a város védelmét. Mivel az evangélikusok nem akarták elfogadni a város által felkínált telket, a templom még 1724-ben sem állt.[12] A templom építése elé komoly akadályokat gördített a város elöljárósága, valamint a jezsuiták, főleg főnökük, Kelb Krisztián.[13]

[10] ŠPIRKO, J., *Cirkevné dejiny*, p. 305–306.

[11] 1734-ben Eperjesre Sivetici Bahil Mátyás érkezett lelkésznek. 1746-ban hazaárulásra való bujtogatás vádjával börtönözték be, mivel Wittenbergben kiadta Cyprián E.: Naučení o původu a zrůstu pápežství című könyvét. A börtönből való szökése után Sziléziában telepedett le, mint menekült lelkész. 1747-ben kiadta a Tristissiae ecclesiarum Hungariae protestantium facies című könyvet, amellyel a külföldet tájékoztatta a magyarországi vallási helyzetről, és amely nagy visszhangot váltott ki és hozzájárult a protestáns ellenes támadások mérséklődéséhez. LAZAR, E. – MIDRIAK, J., *Dejiny evanjelického cirkevného*, p. 54.

[12] ŠPIESZ, A., *Rekatolizácia na Slovensku*, p. 599. Az Annales fata et vicessitudines Ecclesiae Evangelicae Eperjessiensis 1671–1721. Az eperjesi evangélikus gyülekezet levéltára szerint az elővárosi templom 1715-ben már létezett és 1750-ben átépítették.

[13] LAZAR, E. – MIDRIAK, J., *Dejiny evanjelického cirkevného,* p. 123.

Nehézségek adódtak a késmárki evangélikus templom esetében is. A királyi megbízott 1719-ik évi jelentéséből tudjuk, hogy a késmárkiak 1716-ban teljesen átépítették a templomot, méghozzá az udvar előzetes engedélye nélkül. Ezt olyan kihágásnak tekintették, amelyet meg kellett torolni.[14] Eredeti imaházukat, amelyet egy egykori gabonaraktár területén építettek, a kassai reformátusok a 17. század végén elveszítették, bár azzal védekeztek, hogy ez eredetileg nem volt katolikus birtok. Mivel azonban a belvárosban volt, elkobozták. A szlovák és német evangélikusokkal közösen a városfa-lakon kívül, egy temetői telken építettek templomot, amely azonban 1707-ben, a Rákóczi szabadságharc alatt leégett. A városi tanács a Szent Mihály kápolnát utalta ki nekik, ezt azonban a Rákóczi szabadságharc leverése után vissza kellett adniuk. 1711-ben az evangélikusok és a reformátusok az eredeti temetői telken három templomot: egy magyart, egy szlovákot és egy németet építettek. Fennmaradtak a kassai evangélikusok panaszai, akik az istentiszteleteken való részvételben való akadályoztatásuk miatt panaszkodtak, így pl. a temetőkapu korai bezárása miatt. Az evangélikusok állandóan a városba történő bejutásukra törekedtek. 1787-ben meg akarták venni a feloszlatott jezsuita rend templomát, azonban ezt a város elöljárósága nem engedte meg. Csak a 19. század elején építtethettek a belvárosi Malom utcában templomot.[15]

A II. Rákóczi Ferenc vezette felkelés leverése után Bártfa vallási életében is változás történt. A katolicizmus a városban végleg megtelepedett. 1704-ben Rákóczi megbízottjai a városi templomokat elosztották az evangélikusok és katolikusok között. Az evangélikusok, akik Bártfán mintegy kétezren voltak a Szent Egyed templomot kapták, a katolikusok, akik mintegy kétszázan voltak, az ágoston rendi templomát és kolostorát nyerték el. Miután azonban a várost a császári hadak elfoglalták, a helyzet megváltozott. Virmond tábornok küldötte megparancsolta, hogy a Szent Egyed templomot adják át a katolikusoknak. Az evangélikusok 1714-ig, az imaházuk megépítésének idejéig istentiszteleteiket csak egy polgári házban végezték. Az elővárosban az imaház, a plébánia és az iskola működését III. Károly 1714. július 13-ai rendeletével ugyan megengedte, de csak azzal a feltétellel, hogy a papjuk nem az ifj. Zabler Jakab lesz, akit külföldi evangélikusokkal tartott kapcsolatokkal vádoltak, és emellett túlságosan buzgónak ítéltek. Az evangélikus papoknak szabad volt a városba belépni, de nem volt szabad ott hosszabb ideig tartózkodni.[16]

A lőcsei evangélikusoknak is át kellett adniuk Szent Jakab templomukat a katolikusoknak. 1712-ben ideiglenes fa templomocskát építettek, amely azonban már 1745-ben omladozott. A helytartótanács engedélyt adott megja-

[14] ŠPIESZ, A., *Rekatolizácia na Slovensku*, p. 599., Baráthová, N. a temlom átépítését 1717-re teszi, amikor azt a mai formájára két és fél holnap alatt alakították át. BARÁTHOVÁ, N., *Evanjelický drevený ertikulárny kostol*, p. 58.

[15] JURKOVIČ, L., *Dejiny košického evanjelického zboru*, p. 13.

[16] BANDURIČ – HOLOTÍK – KOKUĽA – ČORNANIČOVÁ, *Dejiny Bardejova*, p. 155.

vítására, de csak eredeti alakjában és nagyságában. Figyelmeztették a lőcsei evangélikusokat, hogy ha nagyobb templomot akarnak építeni, ahhoz királyi engedélyre van szükség, különben az épületet lebontják. Ilyen körülmények között az új templom építése nem jöhetett számításba. Az említett rendeletet azonban a város nem tartotta be teljes mértékben, és más parancsokat is megszegett. Erről tanúskodik, hogy Máriási Sándor szepesi prépost tiltakozott a templom és az iskola megnagyobbítása miatt, valamint azért is, hogy a vegyes házasságokból származó gyerekek evangélikus iskolákat látogatnak.[17]

Az evangélikus templomoknak látogatottságuk szempontjából is figyelmet szenteltek, és azok csak a városbéli hívőket szolgálhatták, ami nehézséget okozott a főleg azokból a városokból származó hívőknek, ahol nem volt saját templomuk. A lelkészek száma körül is több vita támadt, ugyanis a Rákóczi felkelés leverése után bevett szokássá lett, hogy három protestáns lelkész tevékenykedett a városokban, rendszerint kettő a német és egy a szlovák nemzetiségű lakók részére, vagy Eperjeshez hasonlóan egy a németek, egy a magyarok és egy a szlovákok számára.[18] Számuk különböző ürügyek miatt korlátozott volt. A hivatalok azt követelték, hogy a felesleges lelkészeket bocsássák el Lőcséről, és ugyanígy 1718-ban Eperjesről, és máshonnan is. Az evangélikus hívek számának csökkenése miatt az evangélikus lelkészek számát is túlzottnak ítélték meg, főleg azért, mivel a hívőknek saját erejükből kellett őket eltartani. A néhány evangélikus lelkésszel szemben minden városban többször annyi katolikus pap volt, így pl. Kassán 1777-ben 135, Eperjesen 85, Bártfán 21 és Lőcsén 50 katolikus egyházi személy működött.[19] A protestáns lelkészek, eltérően a katolikusoktól, magánszemélyek voltak, nem kaphattak semmit a közjavakból, a világi bíróságok alá tartoztak, és nem mentesültek semmilyen adó és illeték fizetése alól. Az evangélikus lelkészek a felsőbb hivatalok engedélye nélkül nem látogathatták meg a híveiket a belvárosban betegség, vagy akár halál esetén sem. Az eperjesi evangélikus lelkészeknek a belvárosba való belépésre vonatkozó kérvényét 1731-ben Pálffy kancellár elutasította, és csak 1745. július 28-án engedélyezte azt a császárnő. Az evangélikus lelkészek számára veszélyes volt buzgóságuk a vallási téren is.

Még a templomok elvesztésénél is komolyabb veszteséget okozott az iskolák elvesztése. A protestánsoknak csak elemi iskoláik lehettek, azok is csak az elővárosokban, imaházaik közelében. Így az északkelet-magyarországi evangélikusok elvesztették felsőbb szintű evangélikus iskolájukat, az eperjesi kollégiumot, amelyet 1665-ben a felső-magyarországi evangélikus

[17] SUCHÝ, M., *Dejiny Levoče*, p. 340.

[18] Eperjesen 1711-től egy háromnyelvű egyházi gyülekezet helyett két önálló egyházi gyülekezet (szlovák és német) működött. Annak ellenére, hogy a leányegyházakkal együtt mindkét gyülekezet körülbelül négyezer tagot számlált, Eperjesen csak két evangélikus lelkész működött. LAZAR, E. – MIDRIAK, J., *Dejiny evanjelického cirkevného*, p. 131.

[19] ŽUDEL, J., *Náboženská štruktúra obyvateľstva*, p. 223.

rendek és a szabad királyi városok kezdeményezésére hoztak létre. Felépítéséhez és működéséhez hozzájárultak a magyar protestáns rendek, a protestáns mágnások és a külföldi uralkodók is.[20] A kollégium feladata volt az evangélikus ifjúságnak a külföldi egyetemekre történő felkészítése. Rövid működése alatt (1666–1673, 1682–1687, 1705–1711) kitűnő színvonalat ért el. Olyan tanítóknak köszönhetően, mint Caban Izsák, Ladivér Illés filozófusok, Matheides János és Rezik János historiográfusok. 1711-ben, amikor leégett a jezsuiták gimnáziuma, az evangélikusok kollégiumát elkobozták. Az iskola felépítését számukra csak a városfalakon kívül engedték meg, és csak alsófokú képzéssel. Ennek az iskolának fokozatosan felsőbb osztályi is megalakultak, és a tanításba az akkoriban haladónak számító módszerek is bekerültek. A városfalon kívüli kollégium fejlődését a jezsuiták nem szívesen látták. El tudták érni az uralkodónőnél, Mária Teréziánál, hogy a kollégiumot 1750-ben kezdő szintre építsék le. Az eperjesi evangélikusok azonban szintén az uralkodónőhöz fordultak, aki nem csak az alsó osztályok működését, de a bölcseleti és a teológiai osztályok létesítését is megengedte. A kollégium sikere akkor teljesedett be, amikor 1784-ben újra visszakapta épületét és így visszakerült a városba.

A kisszebeni városi iskolának szintén jó hírneve volt. A városi tanács igyekezett felsőbb katolikus iskolát is létrehozni a városban, azzal érvelve, hogy a protestáns iskolák túlságosan felvirágoztak, és eretnek téveszméket terjesztenek. A városi tanács igyekezete sikerrel járt, 1740 októberében Kisszebenbe érkeztek a piaristák, akik gimnáziumot nyitottak, amelyet Mária Terézia még ugyanebben az évben jóvá is hagyott. A piaristák megérkezése a városba vallási ellentéteket váltott ki. A városi tanács elrendelte, hogy 50 pálca vagy 100 arany büntetést fizessen az, aki a piaristák ellen lázít. Az evangélikus iskolák azonban Kisszebenben nem szűntek meg, 1786-ban említik az elővárosában, a német és a cseh imaházzal szemben álló két iskolát.[21]

A bártfai evangélikusoknak 1687 és 1714 között — kivéve II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának idejét — nem volt saját iskolájuk. Csak 1714-ben, királyi engedély alapján lett iskolájuk, amely azután megszakítás nélkül a 20. századig működött. A türelmi rendelet kiadásának idején 42 tanulója és három tanítója volt.[22]

A városok rekatolizációjából törvényszerűen következik azon igyekezet, hogy vezetésük is a katolikusok kezébe kerüljön, az önkormányzatban lehetőleg minél több helyet ők töltsenek be, és onnan fokozatosan kiszorítsák a protestánsokat. Ehhez egyáltalán nem vették figyelembe az egyik vagy másik vallás polgárainak számát. Már a pozsonyi országgyűlés után a Csáky által vezetett bizottság a városi tanácsok tagságának a felét a katolikusok

[20] HÖRK, J., *Az eperjesi ev. ref. collegium*.
[21] HALAGA, O., *Sabinov a okolie*, p. 100.
[22] BANDURIČ – HOLOTÍK – KOKULĽA – ČORNANIČOVÁ. *Dejiny Bardejova*, 1975. p. 178.

számára foglalta le minden városban, Eperjest kivéve, ahol az evangélikusoknak a Thököly felkelés alatti király iránti hűtlenségüket hányták a szemükre, és teljesen kizárták őket a város vezetéséből. Az evangélikusok a városi tanácsokból való kiszorítását különböző ürügyek alatt vitték véghez, néhol a helyi katolikusok buzgósága, másutt a királyi hivatalok rendelete által. Elsőként Bártfán szabadultak meg az evangélikusoktól, ahol már 1698-ban kizárták őket a városi tanácsból és 1699-ben az alsóbb önkormányzati szervekből is. A következő város, ahol az evangélikusok és a reformátusok nem kaptak helyet a városi tanácsban, Kassa volt, és ennek alapját egy 1719-ből származó királyi rendelet szolgáltatta, bár ekkor Kassán a protestánsok számban még igen erősek voltak.[23] 1779-ben Eperjesen a számon tartott 89 városi hivatalnok és segédszemélyzet közül mind a 89 katolikus volt. A helyzet 1783-ban II. József eperjesi látogatása után változott meg, amikor az evangélikusoknak sikerült két helyet megszerezni a városi tanácsban.[24] 1756-ban a kisszebenbeni városi tanácsban már egyetlen egy evangélikus sem volt. Lőcsén és Késmárkon azokat a királyi rendeleteket, amelyek a katolikus egyház előnyben részesítését és pozíciójának megerősítését írták elő, nem tartották be szó szerint. Késmárkon, amely a türelmi rendelet kiadásakor túlnyomóan evangélikus volt, a városi tanácsban a katolikusok mellett evangélikusok is voltak, így pl. 1752-ben a kilenc katolikussal szemben hét evangélikus.[25] Lőcse, annak ellenére, hogy a jezsuiták itt szorgalmasan tevékenykedtek, még a 18. század első felében is evangélikus volt, tehát a város vezetősége sem lehetett katolikus, mint ahogy azt az ország központi szervei kívánták. A lőcsei polgárság nem ijedt meg a hivatalos állami politikától és tiltakozását különböző formában adta tudomásul: pl. a katolikus ünnepek alatti tanítással az iskolákban, a körmenetek megzavarásával stb.[26]

Azon tény, hogy az önkormányzatokban betöltött tisztségeknek közhivatali jellege volt, azt jelentette, hogy azon evangélikusoknak, akik a tisztségeket betöltötték, hitet kellett tenniük az államvallás mellett és részt kellett venniük a katolikus istentiszteleteken. Késmárkon és Lőcsén az evangélikus tanácstagoktól azt kérték, hogy legalább a nagy ünnepeken látogassák meg a katolikus templomokat és vegyenek részt a körmeneteken. Ezeken részt kellett venniük a céheknek is, tekintet nélkül tagjaik vallási hovatartozására. Gondot okozott a hivatali tisztségek, illetve a városi közigazgatásban betöltött funkciók átvételénél a leteendő eskü, amelynek szövege ellentétben állt az evangélikus tanítással. 1755-ben Kisszebenben azt követelték az evangélikusoktól, hogy döntsék el leteszik-e az esküt katolikus módon, vagy nem

[23] ŠPIESZ, A., *Rekatolizácia na Slovensku*, p. 606.
[24] SEDLÁK, I., *Dejiny Prešova*, p. 212.
[25] ŠPIESZ, A., *Rekatolizácia na Slovensku*, p. 606.
[26] Uo. p. 343.

nyerik el a közhivatalokat. Kassán 1747-ben minden olyan céhmestert, amely megtagadta az előírt formájú eskütételt, eltávolították tisztségeiből.[27]

A felső-magyarországi királyi városok lakosságának rekatolizációjában elért sikereket legjobban az 1777-es lakossági összeírások bizonyítják.[28] Bártfán 53,8%-nyi, Kassán 84%-nyi katolikus élt. Késmárkon 40,9%, Lőcsén 63%, Eperjesen 74%, Kisszebenben 66,1% volt a katolikusok aránya. A katolikus és az evangélikus lakosság teljes növekedése alapján is megállapíthatjuk, hogy az említett városok vallási összetétele a katolikusok javára alakult. Ennek oka lehetett a katolikus lakosság számának természetes növekedése, a katolikus vidékről történő beköltözés, valamint a rekatolizáció. A lakosság vallási összetétele és foglalkozása az említett évben a következő volt. A hivatalnokok és segédszemélyzet csoportjában a katolikusok 100%-ban képviseltették magukat Bártfán, 95,1%-ban Kassán, 96,5%-ban Eperjesen, 87,5%-ban Kisszebenben, 82,7%-ban Lőcsén és 67%-ban Késmárkon. Más volt a helyzet a kereskedők és kézművesek csoportjában. Az összes kereskedő közül Bártfán és Kisszebenben 66,6%, Kassán 63%, Késmárkon 68,9%, Lőcsén 76,9%, Eperjesen 39,6% volt akatolikus.[29] Hasonló volt a helyzet a kézművesek kategóriájában is. Az összes kézműves közül Bártfán 57,3%, Késmárkon 80,5%, Kassán 32%, Lőcsén 68,5%, Eperjesen 32,8% és Kisszebenben 52,2% nem volt katolikus. A katolikusok magas számarányban voltak képviselve a napszámosok és szolgák kategóriájában is. Bártfán a szolgák és szolgálóleányok 82,2%, Kassán 91,4%, Késmárkon 82,6%, Lőcsén 66,9%, Eperjesen 91% és Kisszebenben 83% volt katolikus. Az utóbbi három adat bizonyítja, hogy a vidéki katolikus lakosság betelepülése volt hatással a lakosság nemzetiségi összetételére. Topográfiai szempontból az evangélikusok főleg a belvárosban laktak, pl. Bártfán a belvárosban lakó evangélikusok száma meghaladta a katolikusokét.

Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizede az ellenreformáció kicsúcsosodásának időszaka. Mária Terézia mindig is a katolikus egyházat tartotta a Habsburg hatalom fő támaszának, bár több esetben át kellett értékelnie a hagyományos Habsburg hozzáállást. Az egyház érdekeket összhangba kelet hozni az ország fejlődésével. Már a 18. század hatvanas éveiben több Mária Terézia köréhez tartozó értelmiségi, mint pl. Kollár Ádám (Adam František Kollár), az akatolikusok iránti nagyobb tolerancia szükségességére figyelmeztetett. Ebben a kérdésben látható legjobban a Mária Terézia és II. József egyházpolitikája közötti különbség. II. József pontosan tudatosította a to-

[27] Uo. p. 607.

[28] A Conscriptionum animarum in liberis regiisque civitatibus pro anno 1777 adpromptata teszi lehetővé az egyes vallásfelekezetek arányának megállapítását a lakosság összetételében és azoknak arányát az egyes társadalmi csoportokban. Ezt az összeírást feldolgozta ŽUDEL, J., *Náboženská štruktúra obyvateľstva*, p. 215–229. A következőkben közölt adatok e munkában találhatóak. p. 220–224.

[29] Ezen megjelölés alatt az összeírásban evangélikusokat, reformátusokat és görögkeletieket értettek.

lerancia jelentőségét, és a türelmi rendelettel a korlátozott vallási és polgári egyenlőséget törvényesítette a három akatolikus vallás számára. A katolikus egyház kiváltságos helyzete ellenében mély változást jelentett a vallási és a politikai életben a türelmi rendelet. Nem igazolta azokat a félelmeket, hogy a katolikus egyházból tömegesen fognak kilépni. A katolikusok, Késmárkot kivéve, megtartották többségüket a Pentapolis városaiban. A József korabeli népszámlálás szerint 1782-ben Kisszebenben a katolikusok száma lényegesen csökkent, 450 személlyel, de Lőcsén, Eperjesen, Kassán éppen az ellenkezője történt, a protestáns lakosság száma csökkent, és a következő évben ugyanez történt Bártfán is.[30]

Irodalomjegyzék:

IVAN BANDURIČ – LÚDOVÍT HOLOTÍK – ANDREJ KOKUĽA – ANNA ČORNANIČOVÁ, *Dejiny Bardejova*, Košice 1975

NORA BARÁTHOVÁ, *Evanjelický drevený ertikulárny kostol v Kežmarku*. 1966.

MILOSLAVA BODNÁROVÁ, *Vývoj územnej organizácie evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*, Slovenská archivistika, ??? 1996, p. 25–38.

JÚLIUS BOTTO, *Stav náboženskej slobody v Čechách a v Uhorsku za panovania Karla III. (VI.)*, Cirkevné listy, ??? 1905. ???

ONDREJ R. HALAGA, *Sabinov a okolie*, Košice 1962.

HÖRK JÓZSEF, *Az eperjesi ev. ref. collegium története*, Kassa 1895.

LADISLAV JURKOVIČ, *Dejiny košického evanjelického zboru*. Kézirat

Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici, Kolosvári Sándor – Óvári Lipót (szerk.), Budapest 1899.

JÁN KVAČALA, *Dejiny reformácie na Slovensku, 1517–1711*. Liptovský Sv. Mikuláš 1935.

ERVÍN LAZAR – JÁN MIDRIAK, *Dejiny evanjelického cirkevného zboru podľa augsburského vyznania v Prešove*. Prešov 1983. [online] http://www.patmos.sk/ecavpo/web/sk/index.jsp?id=50006

JÁN PETRÍK, *Kapitoly z domácich cirkevných dejín. [Bratislava]: Slovenská evanjelická bohoslovecká fakulta v Bratislave*, Bratislava 1969.

IMRICH SEDLÁK, *Dejiny Prešova*, Košice 1965.

Anton Špiesz, *Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781.*, Historický Časopis, 39, 1991, p. 588–612.

[30] Uo. p. 227. A feltüntetettekből látjuk, hogy az ellenreformáció főleg a nagyobb, gazdaságilag fejlődő városokat érintette, és a kisebb, gazdaságilag kevésbé jelentős városokban megőrizték túlsúlyukat az akatolikus lakosok.

JOZEF ŠPIRKO, *Cirkevné dejiny II. s osobitým zreteľom na vývin cirkevných dejín Slovenska*, Martin 1943.

MICHAL SUCHÝ, *Dejiny Levoče*, Levoča 1974–1975.

JURAJ ŽUDEL, *Náboženská štruktúra obyvateľstva slobodných kráľovských miest na Slovensku v 2. polovici 18. storočia*, Geografický časopis, 43, 1991, p. 215–30.

II. Rákóczi Ferenc a történelmi és kulturális örökségünk közös része

Fundárková Anna

„Kossuth Lajos - aki sohasem ismerte el a szlovákokat, mint nemzetet - Rozsnyón a Tátra felé emelt karddal fenyegetőzik. Márai Sándor, aki a fehér lovon érkező Horthy Miklóst üdvözölte Kassán, és ugyanezen szlovák városban II. Rákóczi Ferenc - a törökök hű és nagy szövetségese Európa ellen, valamint sokan mások [...] nagyobbak és kisebbek bronzba öntve, avagy csak szoborba formázva, a Szlovákia különböző helyein felállított „nemcsak-magyarok" csöndesen és elégedetten mosolyognak. És türelmesen várják az ő pillanatukat. Ha a történelem elferdítéséről szőtt álmaikat a múltra érvényesítik - az nem csak az ő érdemük lesz."[1]

Az idézet szerzője, Viliam Horňáček a Dél-Szlovákiában nemrég felállított magyar történelmi személyiségek szobrait, mint a veszély szimbólumait értelmezi. Egyetérthetünk-e az ő nézeteivel, vagy éppen ellenkezőleg, gondolhatunk-e arra, hogy ideje már felhagyni „a félelemmel" a közös múltunk személyiségeitől. Emellett szükséges tudatosítani, hogy az irodalmi szövegek olvasóihoz hasonlóan, a szobor nézőinek is aktív szerep köre van, együtt válik alkotójává egy nem állandó, nem stabil, hanem éppen hogy változó jelenségnek. Alapvetően egy emlékmű, egy monumentum, mint például egy politikus mellszobra, azok szándékának a megtestesítője, akik a szobrot felállították. Egyértelműen tartalmaz egyfajta feleletet, sőt egy konkrét politikai eszmét, amely ilyen formában közvetítődik. Valójában azonban egy emlékmű, egy szobor vagy mellszobor tárgya egy személyiség anyagi megformázásának. A nyilvánosság számára magán egy emlékművön keresztül kell egy konkrét személyiségét felelevenïteni, miközben az egyéni vagy közös emlékezetet egyértelműen jelekre és kódokra lehet szétbontani, amelyeket maga a szobor tartalmaz. Az idők folyamán azonban az emlékmű állításának eredeti célja megváltozhatott, jelentősebbé vagy jelentéktelenebbé válhatott, pozitív vagy negatív előjelet kaphatott.[2]

Csáky Móritz arra figyelmeztet, hogy Közép-Európában egyedi világában az emlékezet jelentősége gyakran változott. E régióban, amely multietnikus és multikulturális jellegével tűnik ki, az említett emlékezéseknek nemzeti jellege van. Másrészt épp emiatt magát az emlékezést éles viták kísérik és ellentétek jellemzik. Míg az etnikailag homogén térségekben az emlékművek a nemzeti identitás alakítása számára fontosak, Közép-Európában a köztér elfoglalása az emlékezésért folytató harcban maga az emlékezés aktusa, és mindig is nyilvános jele volt egy kollektív, hegemoniális nemzeti irányzatnak, amely a ma-

[1] V. HORŇÁČEK, *Čas zmeny*.
[2] M. CSÁKY, *Gedächtnis*, p. 25.

gasabb rendűségét akarta kifejezni a többi nemzetiség felett. Ez az igyekezet azonban a nemzetiségek, kisebbségek ellenállásába ütközött.[3] Csáky ezért azt javasolta, hogy a Közép-Európai térségben a történelmi eseményeket és személyiségeket nem csak konstruktív módon - vagyis a nemzet egyesítésének egyedüli szempontja szerint - hanem egy destruktív nézőpontból is közelítsék meg. Ez a módszertani eljárás teszi lehetővé az emlékezések különböző szemszögű vizsgálatát, amelyekből kialakul az egységes kép.[4]

Elhatároztuk, hogy a destrukció módszerét II. Rákóczi Ferenc példáján mutatjuk be. Ő Közép-Európa régiójában élt és működött, felkelésében részt vett az akkori Magyarország minden nemzetisége, és ma e régió más, egyenjogúsított nemzetei történelmi emlékezetének is része. Volt-e valaha és lesz-e a jövőben II. Rákóczi Ferenc a „miénk" (szlovákoké és magyaroké)? Avagy csak az „övék" (a magyaroké)? Az eddigi kutatások alapján három részre lehet osztani a magyarok és a szlovákok rá vonatkozó felfogását:

1. adott kutatásai,
2. a 18. század végétől egészen 1918-ig,
3. 1918-tól máig.

A történelmi kutatás Rákóczi küzdelmével, szabadságharcának eseményeivel és azok megismerésével, valamint személyével már a 18. századtól foglalkozik. E téma szempontjából válik fontossá az a kérdés, hogy fogták fel a felkelését és magát a vezért a kortársai? Voltak-e valamiféle viszályok a nemzetiségek között, konkrétan a magyarok és szlovákok között? E probléma megvilágítására Käfer István kutatásai az irányadóak. Ő mutatott rá ugyanis arra, hogy a szlovák népi- és szépirodalomban a felkelés végétől a 18. század közepéig szinte megszámlálhatatlan kuruc, illetve Rákóczi-motívum és hagyomány él.[5] Szintén ismert, hogy Rákóczi zászlaja alatt szlovákok is harcoltak. Ez a mai szemszögből nézve szinte érthetetlen jelenség, azonban a 17. és 18. század fordulóján természetes jelenség volt. Ugyancsak lehetetlen ezt az időszakot a 19. század szemszögéből, a nacionalizmus elméletével megközelíteni. Ami még jelentősebb, a másik oldalon a szlovákok Rákóczi felkelésének idején a magyarokat nem tekintették úgy, mint „elnyomókat". A szlovák szerzők, például Timon Samuel és Krman Daniel elmélkedéseiben a szlovákok nem leigázott nemzetként szerepelnek, hanem közös nevezőjük a magyar hazafiság volt, amely egyébiránt kiemelte a szlovák nemesség érdemeit a magyar állam építésében, és hangsúlyozta a régi és autochtón szlovák nemzetnek a natio hungarica-hoz való odatartozását. A magyar állam megalapítását úgy értelmezték, mint a magyaroknak a szlovákok általi barátságos fogadtatásának és kölcsönös szerződésüknek eredményét.[6]

---

[3] M. CSÁKY, *Gedächtnis*, p. 20–32., M CSÁKY, *Was man Nation*; M. CSÁKY, *Kriterien*.
[4] M. CSÁKY, *Gedächtnis*, p. 22.
[5] KÄFER I., *A miénk és az övék*, p. 33.
[6] A. FINDOR, *Tisícročná poroba*, p. 73. Samuel Timon szerint Mojmír és Rastislav, mint morva uralkodók elnyomták a szomszéd szlovákokat, a magyarok pedig a szlovákok meghívására

Az értelmezés második része azután jött létre, hogy az 1715-i 49 tc. Rákóczit és emigrációban élő társait hazaárulóknak és a szabadság ellenségének nevezte. A fejedelem neve és felkelése „tabu" lett. E pillanattól kezdve indul meg legendákkal tűzdelt kultuszának a kialakítása, mivel a hivatalos politika nem engedte meg, hogy megemlítsék.[7] A Habsburgok a Rákóczi-féle szabadságharcból megtanulták, hogy hatalmuk megerősítése érdekének nem felel meg, ha a magyar királyság nemzetei, etnikumai ellenük szövetségre lépnek. Politikájuk ezért a divida et impera jelszó alapján működött. A szlovákoknál az eltávolodó álláspont az úgynevezett ezeréves elnyomás mítoszának kialakulásával, a 18–19. század fordulóján jelenik meg. A magyarok is fokozatosan eltávolodtak a magyar állam szentistváni felfogásától, helyette náluk az uralkodó magyar nemzet elképzelése lépett előtérbe, amely szerint a magyar nemzet felsőbbrendűsége az állam irányítására és vezetésére hívatja őket, ebbe beleértve a még nem elismert és még „ébredező nemzetek" vezetését is. Ez a hozzáállás azonban még nem volt állami ideológia, az ébredező magyar nacionalizmust a kisnemesség és a kialakulófélben lévő polgárság hordozta.

Az 1867-es kiegyezéskor a Habsburg birodalomban II. Rákóczi Ferenc a persona non gratak közé tartozott. Nevének és felkelésének emlékezetét a magyar szerzők az irodalmi műveikben „a száműzött", „maradványok", „az emigránsok sírja", „néma sír", „életút", „árvák", „könnyek", „temetés", „a hazatérésre vágyó" fogalmakkal szimbolizálták.[8] Az erdélyi fejedelem és társai sírjának keresése egyenesen kultikus ügy lett. A Rákóczi időkre való emlékezés Štúr generációjának prózájában is megjelent, csakhogy egészen más összefüggésben. Ján Kalinčiak a felkelést a szlovák nemzet ügyének tekintette és a „natio hungarica"-nak a magyarokra, szlovákokra satöbbire való szétesését tragédiának tartotta. Samuel Tomašik „Kuruci" (Kurucok) című elbeszélésében a majtényi fegyverletételből levont következtetést így foglalta össze: Magyarország csak akkor tud szembeszállni a külső veszéllyel, ha nemzetei egységet alkotnak. Ellenkező esetben minden igyekezet hiábavaló, és jaj nekünk, de főleg annak a nemzetnek, amely kisajátítja a jogot önmagának, és a szabadság zászlaja alatt elnyomni igyekszik a többieket.[9] Amikor Thaly Kálmán II. Rákóczi Ferenc című cikkében az erdélyi fejedelmet a „18. század legnagyobb magyarjaként„ mutatja be, a szlovák értelmiség még mindig a közös szlovák-magyar múlthoz tartotta magát, amelynek

jöttek a Kárpát-medencébe, hogy segítsenek nekik. A morváknak a fehér lovat ugyancsak a szlovákok tanácsára küldték, mint a honfoglalás szimbólumát. Szerinte a szlovákok és a magyarok kezdettől fogva szövetségesek voltak, és sok szlovák jutott a legfelsőbb nemesi rétegekbe, és nem bizonyítható, hogy a magyarok a lengyelek, az oroszok és a bolgárok ellen harcoltak volna. Azonban a csehek és az ő morva szövetségeseik ellen harcoltak, akik megvetették a szomszédos szlovákokat, akiktől nyelvben és hagyományban is különböztek. KÄFER I., *A miénk és az övék*, p. 28-29.

[7] R. VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1215.

[8] Uo, 1215.

[9] KÄFER I., *Pater Patriae*, p. 333.

Rákóczi is része volt.[10] A Rákóczi kultusz kialakulása mellett fokozatosan folyt „kisajátítása" is, őt „magyar" hősnek aposztrofálták, a Rákóczi-felkelés pedig „tiszta magyar üggyé" vált. Ezen körülmények mellett már csak idő kérdése volt, mikor kezdik elveszteni a többiek az „ő" Rákóczijukat, aki egy több nemzetiségű sereg élén állt, és olyan ügyért harcolt, amely a magyar királyság minden nemzetét érintette, nemzetiségre való tekintet nélkül.

Amikor 1867-ben a magyar nemzetnek a magyar királyság többi nemzetisége feletti dominánsá tenni kívánt helye a hivatalos állami politikává vált, az előző idők Rákóczi-kultusza teljesen új méretekben bontakozott ki. Hamvainak hazahozatala az egész ország ügye lett, és az erdélyi fejedelem a három legnagyobb magyar panteonjában Kossuth Lajos és Széchenyi István mellé került. 1873 és 1903 között a magyar országgyűlést elárasztották a megyék és a magánszemélyek kérelmei. Azok közül sokan, akik megtehették elutaztak Rodostóba (ma Tekirdağ), hogy hódolatukat fejezzék ki Rákóczi sírjánál. Rákóczi és társai hamvainak hazahozatala körül egy bonyolult politikai játék folyt, amelyben a résztvevőknek a magyarországi összetett politikai helyzetet is figyelembe kellett venniük, ebbe beleértve a bécsi udvar elutasító hozzáállását is az „áruló" rehabilitációjának gondolatához. Azt, hogy mennyire volt a Rákóczi újratemetése körül kialakult helyzet egy mesterséges színi előadás, bizonyítják a korabeli dokumentumok. Érdekes beleolvasni a többségében szlovákok lakta vármegyék szépírással írott leveleibe, amelyek megköszönték a császárnak és a magyar királynak, hogy végül is megengedte Rákóczi és társai hamvainak a hazájába történő visszahozatalát. „Árva megye közönsége" kiemelte, hogy a „hős fejedelem… elszántan harcolt az elnyomás ellen". Turóc megye háláját fejezte ki, hogy „Őfelsége nagyvonalúsága és apai szeretete oly fenséges alakban jelent meg, amely lehetővé teszi a trón és a nemzet, a király és alattvalóinak egyesítését egy érzésben". Trencsén megye elöljárósága hangsúlyozta, hogy „Őfelsége legfelsőbb elhatározása országunk történelmébe íródik bele", míg Liptó megye az uralkodó tettét „a magyar nemzet iránti szeretete megnyilvánulásának" tartotta.[11] Ezek a hivatalos megnyilvánulások természetesen nem fejezték ki a szlovákok igazi véleményét a Rákóczi kultuszról. A magyarosítás körülményei közt a szlovák értelmiség felhagyott a szlovákoknak a magyar történelemben való pozitív szerepének hangsúlyozásával. Megértették, hogy az államhatalom a szlovák nemzetiség eliminációjára törekszik, ezért ők a túlélésre rendelkeztek be. Jozef Škultéty 1904-ben arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország és Ausztria közt tulajdonképpen nem is voltak nézeteltérések, kettejük célja csak a szlovákok elleni közös harc volt. A Magyarország függetlenségéért foly-

[10] R. VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1216.

[11] Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Korrespondenzakten 331/1904. Árva megye: 2564, Turóc megye: 2299, Trencsén megye: 90/8668 és Liptó megye: 3035. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Dr. Fazekas Istvánnak, a Magyar Országos Levéltár bécsi kiküldöttjének e forrás átadásáért.

tatott harc tulajdonképpen csak a szlovákok ügye volt, hiszen a magyarok inkább a törökökkel való szövetséget szorgalmazták. Škultéty szerint a Rákóczi-mozgalom inkább a magyar és osztrák testvérek közötti ellentét volt, és megegyezésük után közös erővel fordultak a szlávok ellen.[12] Ez az értékelés, nézetünk szerint, kitűnő példa arra a kétségbeesésre, amely nemcsak a Lajtán inneni szláv nemzeteket, de a Lajtán túliakat is eluralta, ahol a változatosság kedvéért az erős germanizáció ellen kellett védekezniük.

Az első világháború után Szlovákia az „emlékművek lerombolásának" időszakát érte meg, és amely arra a mintegy harmincéves időszakra vonatkozott, amikor a magyar nemzeti öntudat megerősödvén, az egész magyar királyság területén emlékműveket emelt.[13] A cseh csapatok a harcai során főleg az 1848/49-es emlékműveket, Kossuth szobrait és a millenáris emlékműveket bontották le. A cseh katonák, akiknek fogalmuk sem volt Magyarország történelméről, lebontották II. Rákóczi Ferenc szobrát Breznóbányán és Zólyomban,[14] valamint Corvin Mátyás gömöri szobrát is. A trianoni békeszerződés aláírása után és Habsburg Károly visszatérési kísérleteinek hírét követően kitört spontán pusztításokat az állam ugyan hivatalosan nem támogatta, azonban csöndben tolerálta nem csak a „magyar" történelmi személyiségek emlékműveinek eltávolítását, hanem azokét is akik egyébiránt csak kulturális tevékenységükkel váltak közismertté. (Ebben az időben távolították el megmagyarázhatatlan okból Mária Terézia pozsonyi szobrát is). A magyar kulturális és történelmi személyiségeket az ellenséges erőkkel azonosították, és fokozatosan kicserélték a még nagyon fiatal szlovák nemzet történelmi alakjaival, mivel az emlékművek által ők is saját identitásukat és öntudatuk érvényesítését keresték. Eleinte az említett nyilvános tereknek az emlékezés aktusára szolgáló lefoglalása 1918 után Szlovákiában saját szereplőket kapott. Ugyanúgy, ahogy a szlovákok nem voltak képesek Árpád harcosait Dévényben, a pozsonyi magyar és német lakosok számára is elfogadhatatlan volt Hviezdoslav szobra Petőfi szobra helyett, hiszen Hviezdoslavtól semmit sem olvastak.[15] A történelem antagonisztikus felfogása

[12] KÄFER I., *A miénk és az övék.*

[13] Ľ. LIPTÁK, *Politische Veränderungen*, p. 152.

[14] II. Rákóczi Ferenc szobra Zólyomban a magyar mozdonyvezetők kezdeményezésére készült és Mayer Ede műve volt. Ünnepélyes leleplezése 1907. június 1-én történt. Eltávolítására 1918–1919-ben került sor, helyére az úgynevezett Masaryk-fát ültették. 1943-ban Balassa Géza tanár egész véletlenül találta meg az elfelejtett szobrot egy zólyomi udvarban. Szénába csomagolva rejtette el a zólyomi vár kápolnájába attól tartva, hogy a bronzszobrot katonai célokra használják fel. 1967-ben a szobrot Fülekre szállították, ahol az ottani vár udvarán tervezték felállítani, amire azonban nem került sor az 1968-as események miatt. Amikor tudomására jutott, hogy Borsiban Rákóczi emlékünnepet szerveznek, és szükségük lenne szoborra, felajánlotta nekik azt, ami valamikor Zólyomban állt. Mayer Ede művét ismételten, 1969. május 31-én leplezték le, Tolvaj Ferenc a Szlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségi kérdéseiben illetékes államtitkára jelenlétében.

[15] Ľ. LIPTÁK, *Politische Veränderungen*, p. 157.

a mai napig jellemző Szlovákiában, bár mint már hangsúlyoztuk, kezdeteit a 18. század fejlődésében kell keresni.

A magyarizációt felváltotta a cseh-szlovák közösségről szóló állami ideológia, amely a történetírásban is visszhangra talált. A szlovák–magyar közös múlt fejezete háttérbe szorult, elnyomták vagy negatív megvilágításba helyezték, míg a cseh–szlovák együttélést ott is keresték, ahol az sohasem létezett. Ez az álláspont mindinkább elmélyítette a szlovákok és a magyarok között a közös múlt értelmezésében kialakult szakadékot. A Trianon utáni Magyarország nem volt megfelelő partnere Csehszlovákiának a nézetek közti különbségek áthidalására. „A Trianon feletti sírás", a revíziós politika az északi szomszéd állam démonizálásának alapját teremtette meg, amely szerint a csehek és a szlovákok jogtalanul szállták meg a Felső-Magyarországot.

Az 1938–1945 közötti időszak és a második világháború utáni évek, valamint az ún. Benes-dekrétumok erőszakos végrehajtása további sebeket ejtettek a szlovák–magyar kapcsolatokon. Az az ellentét, amely addig leginkább „közvetett" síkon folyt, a háború utáni években valódi „kézzel fogható" alakot öltött. A kommunista rendszer 40 éve, amikor is a szlovákok és magyarok is a szovjet állam csatlósai között találták magukat, nem adott teret az ellentétek megvitatására. Közeledésre se volt alkalom – Moszkva a hivatalosan hirdetett proletár internacionalizmussal a „divide et impera" szigorú politikáját követte. A szocialista országok közti horizontális együttműködés semmilyen formában sem volt kívánatos, mivel félő volt, hogy az véletlenül szovjetellenes felkeléshez vezet.

Az emlékezet és a megemlékezés, az emlékezés és az visszaemlékezés a jelenlegi politikai közbeszéd domináns fogalmai. Az 1989/90-es fordulat után a múltra való emlékezés különleges jelentőséget kapott. A releváns történelmi események és a nemzeti mítoszok újrafelfedezése gyakran kitalált hagyományokra támaszkodik. A volt szocialista blokkban ismét tematizálódott a nemzeti identitás kérdése, amelyről 40 évig nem lehetett nyíltan beszélni, „a történelem visszatéréseként" említhető. 1989 után Szlovákia lakossága és elitje a „szlovák mitológia" kikristályosodásának bonyolult folyamata közepén áll, amely azonban különbözik a 19. század nacionalizmusától. Részben a „közös szlovák államérdek" alkotásának közepén vagyunk, másrészt pedig a történelem „mítoszoktól való megtisztítása" folyik. Tanúi vagyunk a történelmi események és személyiségek „új megközelítésére és értelmezésére" irányuló harcnak.[16] A szlovák identitás etnológiai, politikai- és kulturális antropológiai kutatásai mutatják meg, hogy a szlovákok más európai nemzetekhez képest gyengébb nemzeti, „szlovák" öntudattal bírnak, amely a történelmi emlékezet manipulációjára adhat lehetőséget. Ez akkor veszélyes, ha populista és szélsőségesen nemzeti irányú politikusok kezdenek zsonglőrködni az „ellenség képével". Például: „az elnyomó magyar" törté-

[16] E. KREKOVIČOVÁ, *Identitäten und Mythen*, p. 380.

nelmi sztereotípiájával, vagy a „kulturális prioritás" vagy a „kulturális felsőbbrendűség" mítoszával.[17]

A múltra való emlékezés problematikája a mai Magyarországon is különböző síkokon jelenik meg. A kommunizmus időszakával való leszámolás mellett szintén megnyilvánul a „nemzeti egységnek" és Magyarország egykori nagyságának, vagyis a Trianon előtti időszaknak emlegetése. A magyarok „arany idők"-nek emlegetik az osztrák–magyar kiegyezést követő évtizedeket.[18] Azok az állami ünnepek, amelyek valamilyen történelmi eseményhez kapcsolódnak - 1848. március 15-i forradalom, az 1956. október 23-i kommunista terror elleni forradalom - erős érzelmeket és ellentéteket váltanak ki a társadalomból, amelyek gyakran az aktuális politikai helyzetben gyökereznek. Hogy hogyan is néz ki jelenleg a közös múltra való emlékezés, azt II. Rákóczi Ferenc példája is mutatja. Tudatosan nem a történészek nézeteit elemezzük, hogy rámutathassunk, milyen széles rétegekben jelenik meg a Rákóczira való emlékezés. Az erdélyi fejedelemre vonatkozó nézetek közül a fizikus Edita Tarabčáková három részben közölt cikkével foglalkozunk röviden, amely a Kultúra nevű kéthetente megjelenő folyóiratban látott napvilágot. Tarabčáková Rákóczit mint „lázadót" jellemzi és felkelése szerinte lázadás volt. Mindamellett hogy helyesen szögezi le, hogy a hazaárulóból mitikus személy lett, a legendák legendája és nemes mintakép. Mindemellett megjegyzi, hogy Rákóczi történelmi küldetésének misztifikációja a mai napig folytatódik Budapesten és a határon túli magyaroknál is.[19] Cikkei telítve vannak anakronizmusokkal, a történelemtudomány által alá nem támasztott állításokkal, mint pl. azzal a nézettel, hogy Rákóczi „Magyarországon államellenes felkelést robbantott ki",[20] avagy „Rákóczinak és a többi hadvezérnek nem volt céljaikról egyöntetű politikai elképzelésük. A Magyarország önállóságáról és szabadságáról szóló kijelentéseik homályosak és elvontak voltak"[21] Tarabčáková Rákóczit szintén nagyon „eredetien" jellemzi: Rákóczinak szerinte „diktátori hajlamai voltak, amelyek nála gyakran a saját tévedhetetlensége képzetében csúcsosodtak ki. Ezt mutat-ja a turóci követek példája, ami lincselés volt magyar módra olyan, amelyet a 18. századi Európa még nem élt meg".[22] Az az állítás, hogy a két várme-gyei küldött „mentelmi joggal" rendelkezett, csak mosolyt válthat ki - a küldöttek immunitása ugyanis a modern idők vívmánya. Bár Tarabčáková pszeudotörténelmi analízisében „józan és elismert magyar történészek"[23] műveire hivatkozik, elemzését semmiképpen sem tarthatjuk II. Rákóczi Ferenc történelmi kutatásához kap-

[17] Uo. p. 393.
[18] CH. REINPRECHT, *Nostalgie und Amnesie*, p. 171–172.
[19] E. TARABČÁKOVÁ, *Kto bol*.
[20] Uo.
[21] Uo.
[22] Uo.
[23] Uo. A felhasznált irodalom szerint az „érdemes" jelzővel a következő magyar történészeket illették: Szegfű Gyula, Köpeczi Béla, Kontler László és Romsics Ignác.

csolódó munkának. Cikkei valóságábrázolást nyernek a közös szlovák–magyar történelem magyarázásában felgyü-lemlett minden negatív előítélettel és megnemértéssel, mítosszal és legen-dával. Ez a válasz arra a tényre, hogy a Szlovákiában élő magyar kisebbség visszakéri a szobrokkal megtestesített múltját, amelyeket 1918 után eltávo-lítottak. Eltekintve azoktól, amelyek valójában a magyarizáció kifejezői voltak, azokat az emlékműveket és szobrokat is lerombolták és eltávolították, amelyeknek semmi közük nem volt ehhez az irányzathoz. Bizalmatlanságot, ellentétet és negatív reakciót váltanak ki Magyarország azon igyekezetei, amelyek Szlovákiát, mint olyan területet értelmezik, amelyhez a magyarok gazdag kultúrája és történelmi hagyománya kapcsolódik. Gyakran ezeket az igyekezeteket jogtalanul „a Trianon-szindróma", „nagymagyar törekvések" avagy „revizionizmusként" értelmezik. Végül is ezt az álláspontot illusztrálja az az idézet is, amelyet ezen tanulmányom elején említettem. „Mi nem gondoljuk, hogy Rákóczi Ferenc olyan személyiség, akit 300 év után is cso-dálni, ünnepelni kell, és akinek emlékművet kell emelni, és erkölcsi és jellembeli tulajdonságaiból példát kéne venni, és akit mintaképként kéne bemutatni. Gondoljuk, hogy ezt főképpen és általánosan is Szlovákiában kell érvényre juttatni" - szögezi le Tarabčáková eszmefuttatásának végén.[24] Az ilyen típusú kijelentések nem nyújtanak alternatívát a magyar–szlovák kapcsolatok megoldásában, amikben a feszültség a múlt értelmezésében (is) gyökerezik.

Konstruktívabb kiutat ajánl a volt magyarországi szlovák nagykövet, Štefan Markuš.[25] A II. Rákóczi Ferencről általa alkotott kép, egy olyan embert nézetét fejezi ki, aki Szlovákia és Magyarország jövőjét az európai integrációban képzeli el. Milyen jövője van a szlovák–magyar történelmi múltnak, közös történelmi eseményeknek és személyiségeknek, amelyek még most is inkább elválasztanak, mint összekötnek bennünket az Európai Unió keretében? A kuruc felkelés időtálló küldetését Markuš alapvetően abban látja, hogy II. Rákóczi Ferenc Magyarország függetlenségéért harcolt. Ez az üzenet a harmadik évezred elején is időtálló, mivel polgárokként a függetlenségnek, mint értéknek hívei vagyunk.[26] Milyen jelentősége volt a felkelésnek Közép-Európa országainak számára? E kérdés megválaszolásában a következő kérdés segít. „Hogy volt lehetséges azoknak a nagy vereségeknek ellenére, amelyeket Rákóczi a harcokban elszenvedett, nyolc évig az akkori Magyarország nagy része felett megőriznie az ellenőrzést?"[27] A feleletet megtaláljuk, ha tudatosítjuk, hogy zászlaja alatt a magyarokkal együtt élő nemzetek, tehát elődeink, a szlovákok is harcoltak. „Rákóczi veresége a több nemzetiségű felkelők veresége is volt".[28] 2004. május 1-től Szlovákia és

[24] Uo.
[25] Magyarországi szlovák nagykövet 1999–2002 közt.
[26] Š. MARKUŠ, *Maďari*, p. 160.
[27] Uo. p. 161.
[28] Uo. p. 162.

Magyarország is az Európai Únió tagja, és így kontinensünk történelmében egyedülálló projekt része lett. Az európai integráció kezdetének hátterében Németország és Franciaország nagy történelmi megbékélése állt. Az, hogy úgy érezték, hogy kölcsönös ellentéteiket csak fegyverrel oldhatják meg, az emberiség történelmének két legnagyobb háborújához vezettek. Az Európai Unió magában hordja a tagállamok közti történelmi megbékélés szükségességét, és ha megnézzük az öreg kontinens térképét, sok ilyet láthatunk. Az integráció eszközöket kínál fel a konfliktusok kivédésére és békés úton való megoldására. Egyik ezek közül a határok „relativizációjának gondolata", az eurórégió keretében, vagyis egy határon átnyúló együttműködésnek az elképzelése, amely egy olyan fiatal állam számára, mint Szlovákia, az államiság megszűnésének veszélyét és saját területi integritásának elvesztése miatti félelmét jelentheti. Az Európai Unióba történt belépés hiába növelte meg a kisebbek és az egyediség számára a túlélés biztonságát, a magyar társadalom sem adta fel a megszűnéstől való félelmét. A jövő veszedelmétől való félelem nem hagyta el őket, állandóan jelen van.[29]

A félelmet és a kétségeket csak az idő gyógyíthatja meg. Valamint: a régi, öreg tagállamok pozitív példájának megkeresése. Európa már mintegy húsz éve éli a „sajátosság", a saját hagyományokhoz való visszatérés korszakát. Ezt az tendenciát még jobban erősíti a globalizáció növekedése, és a nem európai kultúrát hordozó lakosság növekvő aránya kontinensünkön. Később, avagy hamarább, nem csak a szlovákok és a magyarok, de Közép-Európa más nemzetei is eljutnak arra a megállapításra, hogy e régió történelme „ellopott" avagy más nemzetek és nagyhatalmak által „erőszakosan rányomott" identitásának történelme is volt. Ideje a megkeresni a sajátunkat. A szlovákul megírt korabeli történelmi források, irodalmi emlékek bizonyítják, hogy II. Rákóczi Ferenc miénk is volt. Szlovákoké, magyaroké és a volt Monarchia más örököseié egyaránt. Hagyjuk, hogy ezt még egyszer elvegyék?

Irodalomjegyzék:

MORITZ CSÁKY, *„Was man Nation und Rasse heißt, sind Ergebnisse und keine Ursachen". Zur Konstruktion kollektiver Identitäten in Zentraleuropa*, in: MORITZ CSÁKY – MONIKA SOMMER-SIEGHART (Hrsg.), Kulturerbe als soziokulturelle Praxis, Wien 2005, p. 33–49.

MORITZ CSÁKY, *Gedächtnis – Errinerung – Identität*, in: Vision Europa. Vom Nationalstaat zum Europäischen Gemeinwesen, (Hrsg.) DANIELA GRAF – KARL KASER, Wien 2004.

MORITZ CSÁKY, *Kriterien mitteleuropäischen Identität. Ungarn und Europa*, Vortrag vom 14. Jänner 1992.

[29] Uo. p. 14.

ANDREJ FINDOR, *Tisícročná poroba*, in: Mýty naše slovenské, Eduard Krekovič – ELENA MANNOVÁ – EVA KREKOVIČOVÁ, Bratislava 2005, p. 71–76.

HORŇÁČEK, VILIAM: *Čas zmeny, čas skutkov!*, Kultúra, 2006, 10, 2006.5.24., p. 2.

KÄFER ISTVÁN, *A miénk és az övék. Írások a magyar-szlovák szellemi kölcsönösségről*, Budapest 1991.

KÄFER ISTVÁN: Pater Patriae. Rákóczi a szlovákoknál az egykorúságtól napjainkig. In: KÓNYA, Peter (szerk.): Povstanie Františka II. Rákociho. Prešov 2005, p. 331–335.

EVA KREKOVIČOVÁ, Identitäten und Mythen einer neuen Staatlichkeit nach 1993. Eine Skizze der „slowakischen Mythologie" an der Jahrtausendwende. In: STEKL, Hannes – MANNOVÁ, Elena: Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich. Wien 2003, p. 375–414.

ĽUBOMÍR LIPTÁK: Politische Veränderungen der Denkmäler der politischen Veränderungen in der Slowakei. In: BERTHOLD UNFRIED, Spuren des „Realsozialismus" in Böhmen un der Slowakei. Monumente – Museen – Gedenktage. Wien 1996, p. 151–187.

ŠTEFAN MARKUŠ, Maďari pod lupou. Bratislava 2003.

EDITA TARABČÁKOVÁ, Kto bol František II. Rákoci. In: Kultúra 12/2006, 12.

CHRISTOPH REINPRECHT, *Nostalgie und Amnesie. Bewertung von Vergangenheit in der tschechischen Republik und Ungarn*, Wien 1996.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről*, Magyar tudomány, 167, 2006, p. 1211–1221.

II. Rákóczi Ferenc a szlovák történetírásban 1900 és 1945 között

Tajták Ladislav

Käfer István több tanulmányában és munkájában foglalkozott a szlovákoknak a Rákóczi-, illetve a kuruc felkelésekben való részvételével, a szlovák irodalmi művek alapján. Szerinte a kuruc világ teljes mértékben abba az időszakba tartozik, amely nyelvenként tükrözi a Kárpát-medence közös történelmi és társadalmi viszonyait. Beszámolónkban szeretnénk rövid áttekintést nyújtani a Rákóczi témakörben született munkákról, a szlovák tudományos irodalom kezdetétől elindulva, amelyeket M. Potemra összegzett bibliográfiai tanulmányaiban. Szerinte a téma tudományos és publicisztikai vizsgálatában történt fordulat Rákóczi hamvainak Törökországból való hazahozatalával, és a felkelések kétszázadik évfordulójának megünneplésekor ment végbe.

Ez alkalomból Július Botto „Rákoci Ďuro" című munkájában arról írt, hogy az országban mindenütt ünnepelnek, és lélegzetelállítónak tartotta, hogy mindez Bécs-ellenes demonstrációhoz és magyarosításhoz vezet. Ezzel ellentétben Rákóczi harcát úgy jellemezte, hogy az nem egy nemzet érdekeit kereste a többiek kárára és 1703-at csak magyar szellemben ünnepelni a történelem megfordítása. Az ünnepségek a szlovák sajtó figyelmét is felkeltették, és Jozef Škultéty „Rákoci" című cikkében kifejezte azt a nézetet, hogy a Habsburg-ellenes felkelés, II. Rákóczi Ferenccel az élén jogosan tört ki, de hozzáfűzte azt a gondolatot is, hogy akkor még az a régi Magyarország létezett, ahol nem voltak nemzetiségi ellentétek, miközben manapság az események emlékét a magyar nemzet céljaira, annak felébresztésére és nemzeti intoleranciához használják fel. A földi maradványok Kassára, valamint Thökölynek Késmárkra történő hazahozatalainak alkalmával újabb cikkben szögezte le, hogy a magyar politika nem nemzeti volt, hanem hierarchikus, és Rákóczi és Thököly is a nemesi alkotmányért harcolt. Különösen kritikusan értékelte a nemesi felkelések visszhangját a szlovák irodalomban. A Rákóczi ünnepségek alkalmával néhány cikkben Hodža is kifejezésre jutatta nézeteit, azt mutatva ki, hogy a nemesség saját osztályérdekeinek érvényesítésére használta ki a felkelést, pedig a felkelés eredetileg jobbágyi indítású volt. Hivatkozik mindamellett Andrási kijelentésére, amely a felkelés jelentőségét a régi alkotmány megmentésében látta. A kor munkásújságjai azt emelték ki, hogy a nép magához a fejedelemhez csatlakozott, mivel a szabadságért jelszó valójában az urak jogainak védelmét jelentette. A szlovák nemzeti újságok kritikus hangjával ellentétben a Vlasť a svet, a Krajan és a Slovenské noviny kormányújságok a kor hivatalos kormánypolitikájának hangnemében írtak.

A Rákóczi-szabadságharcról alaposabb tanulmányt a magyar történészek munkái alapján Július Botto adott közre. *„Leopold I. a František Rákóci II."* (I. Lipót és II. Rákóczi Ferenc) című tanulmányában a magyar történetírást bírálta, amely Rákóczit mint Magyarország önállóságáért harcoló nagy sze-

mélyiséget ünnepelte. Szerinte a felkelésnek nemesi jellege volt, igaz kezdetben szociális jelleggel is bírt. A jobbágyok első mozgolódását Károlyi Sándor szétverte, és a nemesség csak azután állt Rákóczihoz, ahogy biztosította, hogy a nemesi jogokért és kiváltságokért küzd. Július Botto foglalkozott a szlovák kisnemesek, valamint az evangélikus értelmiség, főleg a lelkészek szerepével is. Kritizálta Bél Mátyást és Krman Dánielt amiatt, hogy nem használták fel képességeiket saját nemzetük ébresztésére. Kiemelte I. Lipót uralkodását, aki kiűzte a törököt Magyarországról és Erdélyt Magyarországhoz kapcsolta, és reformjaival a nemesség kiváltságait is kor-látozta, amely a felkeléshez vezetett. Más összefüggésben Botto Rákóczit forradalmárnak nevezte, aki Erdélyt és Magyarországot önállósítani akarta. Foglakozott Rákóczi politikai és diplomáciai törekvéseivel, amelyekkel szerinte támogatást és segítséget akart nyerni. A turóci küldöttek ónodi fellépéséről leírta, hogy mivel a kisnemesek és a nép is szenvedett a háborútól, ők uralkodóval való tárgyalásra tettek javaslatot, amelyek Turóc vármegye elképzelése szerint voltak összeállítva. A turóci küldöttek, a Rakovszky és Okolicsányi családfők lemészárlását bűntettnek minősíti, amelyet Rákóczi megakadályozhatott volna, azonban nem tette meg. Botto szerint Rákóczi mögött sok szlovák kisnemes állt, akik az adóterhek és egyéb kötelezettségek ellen harcoltak. J. Škultéty „Magyarok és Ausztria" című eszmefuttatása szerint a felkelés nem jöhetett volna létre a törökök segítsége nélkül, másrészről a török uralmat sem lehetett volna megtörni az osztrák katonai erő nélkül. További cikkeiben arra is rámutatott, hogy Thököly és Rákóczi a nemesi alkotmányért harcolt, amely jogokat csak a kiváltságos osztályoknak biztosított. Rávilágított Tisza István azon politikai számítására is, amellyel az uralkodónál elérte Rákóczi felségárulásáról és hűtlenségéről szóló régi törvény eltörlését, és ezt követően hamvainak hazaszállítását hazájába. A „Naučenie" (Tanulságok) című cikkében leírta, hogy ez kevésbé érintette a szlovákokat és a ruténeket, annak ellenére, hogy a harcokban szlovák és rutén vér is folyt. Kifejezte azon meggyőződését, hogy míg a nemzet nem érez együtt egy nemzetiséggel, annak nyelvével, személyiségeivel, semmit sem tud elérni. Az ünnepély jellegéről a Pesti Hírlapból idézve leszögezte, hogy a sovinizmus és az egyeduralmi vágy a nemesség és a hivatalos egyház részévé vált. Ebből azt a tanulságot vonja le, hogy amíg a nép nem ébred nemzeti öntudatra, nem lesz jobb a szlovákok sorsa, még ha vér fog folyni, akkor sem.

A Rákóczi emlékünnepségek személyi kultuszának kialakulásához vezettek. Rákóczi a Habsburgok elleni, a Magyarország önállóságáért folytatott harc szimbóluma lett. A történelmi munkák és a hazafias sajtó ehhez egyoldalú bizonyítékokkal szolgáltak. E koncepcióban fordulatra csak 1913-ban került sor, amikor Szekfű Gyula, az ifjú generáció történésze kiadta „Száműzött Rákóczi" c. monográfiáját, amelyben kimutatta hibát, tévedéseit, amelyeket politikusként, diplomataként és emberként elkövetett. Az erdélyi fejedelmekről elismerte, hogy török védnökség alatt harcoltak a magyar

alkotmányért és a vallásért, azonban az Erdélyi Fejedelemség elvesztette egyedi helyzetét a szatmári békekötés után, és így Rákóczi fejedelemsége is feledésbe merült. Óhaját száműzöttként a múlt törölte el, és Rodostó nem lett számára a remény forrása. Erdély jogállása a múlté lett, és ami új lökést adott a nemzeti élethez, már nélküle zajlott. A 18. század új eszméje és a nemzetiségek reneszánszának törekvései anélkül valósultak meg, hogy a vezérek vagy a tömegek Rákóczira hivatkoztak volna. Szekfű a forráskritika alapján álló tudományos munkája kritikát váltott ki, azzal vádolták, hogy Rákóczi kultuszának megsemmisítésére törekszik. Erre a vádra a „Mit vétettem én" c. munkájában válaszolt. Hangsúlyozta, hogy Rákóczi érdekében volt szükség arra a bírálatra, amelyet addig el akartak hallgatni. Szekfű bírálatára Hodža reagált, amikor rámutatott, hogy a magyar úri rétegekben Rákóczi úgy élt mint hős, mint valami bálvány, ember feletti lény vagy félisten.

A szlovák történetírás a Rákóczi témával tudományos alapon csak a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után kezdett foglalkozni. A. Gašparíková szentelt jelentős figyelmet Rákóczinak, és első tanulmányában a Rákóczi felkelés szláv vonatkozásaival foglalkozott. A bevezetőben a szerző kinyilvánította, hogy munkájának célja felvázolni a Rákóczi-felkelés bonyolult problematikáját, és megpróbálni feleletet adni a főleg diplomáciai tevékenységével felmerült kérdésekre, tekintettel arra, hogy Nagy Péter cárral és a lengyel nemességgel folytatott tárgyalások szláv nyelven folytak. Munkájában a magyar történészek műveire támaszkodott, és leszögezte, hogy 1867 után a felkelés új értelmezése kezdődött, amely egyoldalúsággal, szubjektivizmussal, a politikától függő tudományos munkával jellemezhető, és amelynek képviselője Thaly Kálmán volt. Ennek az iránynak a megtörése Szekfű Gyula művével történt meg, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy a Rákóczi-felkelés reménytelen harcokba torkollott, mivel a beígért francia, svéd és orosz segítség csak illúzió volt. Szekfű nézeteivel szemben Ballagi professzor lépett fel, azt vetve a szemére, hogy meggyalázta Rákóczit, mint a függetlenségért harcoló hőst. Szerinte ezzel a mai magyar nemzetet is meggyalázta. Gašpariková a felkelés politikai és gazdasági viszonyaival is foglalkozott, valamint I. Lipót reformtörekvéseinek összefüggésben a nép helyzetével. Az uralkodó a nemesi szabadságok korlátozásával a magyar nemesség fegyveres ellenállását váltotta ki. A. Gašparíková rámutatott, hogy mindkét tábor vezérei ellenségekként viselkedtek az akkori Szlovákia területén, raboltak, falvakat égettek fel, amit a korabeli dokumentumok bizonyítanak. XIV. Lajosról szólva leírta, hogy célja csak a felkelés kihasználása volt, valamint az, hogy minél kisebb mértékben kötődjön hozzá. Gašparíková nagyobb figyelmet szentelt az 1707-es ónodi országgyűlésnek, ahol a turóci képviselők fellépésére került sor, akik figyelmeztettek a nemesség és a jobbágyság egyre rosszabbodó gazdasági és szociális viszonyaira. Ebből a kiút a kiváltságosok megadóztatása lett volna, amely Rákóczi és közvetlen környezetének ellenállásába ütközött. Okolicsányival és Rakovszkyval az élen az elégedet-

lenek a 13 szlovák vármegye javaslatával léptek elő, aminek következtében éles nézeteltérésekre került sor. Rákóczi a bírálókat árulóknak nevez-te, ami ténylegesen ellenük irányuló támadást jelentett, és ennek következtében a két ellenállót lekaszabolták. Ezzel összefüggésben Gašparíková azt a nézetet fejtette ki, hogy ez jogi bűntény volt. Katona történész ehhez hozzátette, hogy „ez az a szabadság, amelyben nem szabad megtűrni a szabad szót". Gašparíková szerint Ónod volt a csúcspont, a határkő, a visszaesés mérföldköve, amely lerombolta a felkelés morális támaszát itthon és külföldön is. Rákóczi sikertelen diplomáciai törekvéseit úgy jellemezte, hogy mint politikai hajótörött tragikus helyzetbe került. A zárszóban leszögezte, hogy munkájában a szlovákoknak a felkelésbe való bekapcsolódását igyekezett megvilágítani, amely állítólag nehéz volt a nemesi világban, ahol a nemesi tudat erős volt.

A tanulmány figyelmet keltett a szakmai körökben, és J. Ormis vázolta fel tartalmát a róla írt ismertetőben és kiemelte a szerző azon igyekezetét, hogy objektív képet akart adni a kutatott témában. Rámutatott, hogy a hivatalos magyar történetírás a közelmúltig Rákóczit és működését úgy mutatta be, mint nagy hazafit. Kifejezte azonban azt a nézetet, mely szerint az ő fő célja az volt, hogy erdélyi fejedelem legyen, és e célnak rendelt alá mindent. Végül a szerzőnek felrótta, hogy a témát szlovák szemszögből kellett volna feldolgoznia. Gašparíková munkájához Daniel Rapant is hozzászólt egy ismertetésében, azzal hogy a tanulmány tartalmában a felkelés diplomáciáját rajzolja meg. Szerinte a szerző támasza Szekfű iránya volt, aki bírálta azt a hazafias nimbuszt, amellyel a magyar történetírás a kiegyezés után Rákóczit körülvette. Rapant hangsúlyozta, hogy Gašparíková adós maradt a szlovákoknak a felkeléshez való viszonyának bemutatásával. Tanulmánya ez irányban nem nyújt többet, mint a szakirodalom, és új dokumentumok is csak kis mértékben vannak jelen munkájában. Ezért kijelentette, hogy a témában még szükséges a megyei, városi és családi levéltárak aprólékos kutatása. Gašparíková munkájának értékét Rapant abban látta, hogy a szlovák nyilvánosságnak megmutatta a magyar nacionalista történetírás által kirajzolt képet, amely a fiatal generáció számára kihívás lehet e téma kutatásában.

Gašparíková újabb tanulmányát a „Tvůrcové dejin" című tanulmánykötetben jelentette meg, amelyben a Rákóczi családdal foglakozik, és amelyet a magyar irodalom alapján cseh származásúnak nyilvánít. A felkelés problémáját két állampolitikai elképzelés összeütközésében látja: a Habsburgokéban, amely a török elleni megszállás ellen harcol, és az Erdélyi Fejedelemségében, amely a török oltalom alatt saját hatalmáért küzd. Gašparíková szerint a magyar felső arisztokrácia ellenállása a bécsi udvarral szemben jogi és politikai jellegű volt. A magyar alkotmány a nemesi hatalom olyan magas szintű önállóságát törvényesítette, amelyet az állam már nem tudott fenntartani, és amely már középkori anakronizmusnak számított. Ónod kapcsán leszögezte, hogy az ellenzéket a turóci nemesség alkotta, és hogy a szlovák kisnemesek körében a protestánsok voltak túlsúlyban, akik a vallási és az

alkotmányos szabadságért harcoltak. Kiemeli szerepüket Rákóczi diplomáciájában, valamint azt, hogy a szatmári béke megtartotta a középkori feudális rendszert és a nemesség kiváltságait, és az első világháború előtti utolsó fél évszázadban a magyar közvélemény nem objektív történetírással volt befolyásolva.

A felkelés tárgyilagosabb és mélyebb értékelésének igénye vezette abban, hogy a „Maďarská historická literatúra o povstaní Rákociho" (Magyar történetírás Rákóczi felkeléséről) című tanulmányát közzétegye. Bevezetőjében leszögezte, hogy a Rákóczival foglalkozó történelmi irodalom nagy terjedelmű, de első ízben jelent meg róla kritika. Szerinte a történész feladata az igazság kiderítése, és nem pedig a vélt magasabb érdekek kiszolgálása. Ezen értelemben emelte ki Szekfű munkáit, amelyek különböztek a hazafias történetírás liberalizmusától. Szekfű nézeteit azzal magyarázta, hogy szélesebb összefüggésekben mutatott rá a törökök betörése idején az európai államhatalmak megerősödésének bekövetkeztére, míg Magyarországon az államhatalom hanyatlott, és ezért Magyarország a feudális nemesség országa lett. Rákóczi érdemének tartja, hogy a felsőbb nemesség képviselője első ízben fordult a néphez, akivel jó viszony fűzte össze, azonban nem változtatta meg Werbőczy Hármaskönyvének jogi normáit. A szatmári békét tévedésnek tartja, és szerinte helytelen volna a magyar nemességet a nyugateurópai alkotmányossági tényező részének tekinteni, mivel az csak a középkori rendiség folytatása volt, és hiányoztak belőle azok a irányzatok, amelyek a nyugat-európait a további fejlődés hordozójává tették. A továbbiakban Gašparíková további történészek eredményeit és álláspontjait sorolja fel: Erdélyi Lászlóét, Lukinich Imréét, Mályusz Elemérét és másokkét, akik a Rákóczi Emlékkönyv kiadásában vettek részt. Idézi Lukinich nézetét, amely szerint Pálffy és Károlyi érdeme, hogy a szatmári béke meghosszabbította a középkori viszonyokat és a feudális rendet. Pozitívnak értékeli, hogy Markó Árpád megemlíti tanulmányában a szlovákok részvételét Rákóczi hadseregében, és azt, hogy Rákóczi, valamint Bercsényi elismerték Felső-Magyarország szlovákságát, azzal hogy azt Tótországnak és tót impériumnak nevezték, és hogy Révai G.?? kisnemes a „tót impérium" gyalogságának alkapitánya volt. Végezetül Gašparíková összefoglalja, hogy Rákócziról sok forráskiadvány van, azonban szintetikus tanulmányok, amelyek a teljes objektivitásra irányulnának, nincsenek. Kritikusan szól a magyar történelmi tankönyvek tartalmáról is.

Ez időben jelentette meg Branislav Varsík rövidebb tanulmányát, amelyben a szlovák történetírás szellemében emelte ki Palárik István és Krman Dániel ismert személyiségek szerepét. Rákóczi témájával foglalkoztak az újságírók is, mintegy reakcióként a halála évfordulójának kassai megünneplése átpolitizálására és hősiesítésére. Ezzel összefüggésben Jozef Škultéty cikket közölt „Rákóczi és Kassa" címen, amelyben megjegyezte, hogy a magyar pártok Szlovákiában ünnepélyt rendeznek ez alkalomból, amelyre tünte-

tőleg jönnek a résztvevők, látszatra nemzeti búcsújárásként. Szerinte ennek semmi értelme, mivel már nincsenek Habsburgok és nincs Ausztria sem. Rákóczi kudarcait felidézve nem látta a magyarországi „nemzeti búcsú" időszerűségét. Még nyíltabban írt erről Palkovič „Hej Rákóczi" című cikkében, amelynek alcíme a „Hogyan tekintsenek a szlovákok Rákóczi Ferencre" volt. Megemlíti, hogy a búcsú ötlete Magyarországról jött, ahol Horthy parancsára a következő évben Rákóczinak szobrot lepleznek le. Palkovič a magyarországi Rákóczi Szövetséget vádolta, amelynek élén a szlovákiai árulók álltak, és amelynek neve alatt Trianon ellen lépnek fel, ezért a szlovákoknak nincs okuk ünnepelni, mi több, tudni kell, hogy a felkelés nyolc éve alatt Szlovákia és Magyarország is lepusztult.

Kassa megszállása és a revizionista politika a közhangulatban a nacionalizmust és a nemzeti összeférhetetlenséget szította. Ez jó talaj volt a kassai Rákóczi kultusz aktivizálásához, aki így a Szent István-i Magyarországért küzdő nemzeti harc szimbóluma lett. E szellemben terjesztettek elő a helyi képviselők megkérdőjelezhetetlen bizonyítékokat a nyilvánosságnak. Erre példa Fejes cikke, mely szerint a magyar nemzetnek nagy közép-európai küldetése van és Rákóczi olyan, mint ami Orleans a franciák számára, és aki mögött a Magyarok Istene áll. Az országgyűlés kassai képviselője, Toszt L. előadásában a magyar faj szerepét emelte ki és Rákóczit a nép szabadságáért, és nem a nemesség kiváltságáért küzdő harcosnak nevezte. A kormánykörök és a sajtó különös figyelmet fordítottak azon legenda terjesz-tésének, hogy Kassa Rákóczi városa. Szabó E.?? e témára nem meggyőző bizonyítékként felhozta, hogy a város nemzetiségi és nyelvi szempontból magyar volt, és hogy itt voltak a földi maradványai elhelyezve. Mindez ahhoz vezetett, hogy Kassa a Rákóczi kultusz központja lett. Ezt a nézetet hirdette néhány cikkében Grusetzky F.?? is. A kormánykörök akkoriban Rákóczi kassai lovas szobrának felállításával foglalkoztak, amire azonban nem került sor, de felépítették törökországi házának mását, az ún. rodostói házat.

A szlovák történettudomány a Rákóczi kérdéssel kapcsolatos 1945 utáni álláspontját Michal Suchý történész fejtette ki „František Rákoci II. – vodca stavovského povstania" (II. Rákóczi Ferenc – a rendi felkelés vezére) című tanulmányában, amelynek zárszavában leszögezte, hogy Rákóczi felkelése nem a magyar nemzet szabadságaiért folyó harc volt, hanem a magyar politikai nemzet szabadságáért folyt, mely utóbbit pedig a feudális osztály tagjai alkották.

A szlovák történettudomány előtt álló feladat, hogy a Rákóczi felkelésről szlovák szemszögből adjon képet, és valósan ábrázolja történelmi küldetését Szlovákia és Magyarország történelmében.

Irodalomjegyzék:

JULIUS BOTTO, *Ďuro Rákoczy*, Slovenské pohľady, Martin 1903.

JULIUS BOTTO, *Leopold I. a Fraňo Rákóczi II.*, Slovenské pohľady, 1904.

FEJES A., *Az élő Rákóczi*, Felvidéki Újság, 1941. október 29.

ANNA GAŠPARÍKOVÁ, *Povstanie Rákocziho a Slovania*, (Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 7.) Bratislava, 1930.

ANNA GAŠPARÍKOVÁ, *Maďarská historická literatúra o povstaní Rákocziho*, Bratislava 1935.

ANNA GAŠPARÍKOVÁ, *Juraj I. a František II. Rákoczi*, Tvůrcové dejin, 3, 1935, p. ???

J. GRUSETZKY, *Kassát a Rákóczi kultúrközpontjává fejlesztik*, Pesti Hírlap, 1940. november 24.

J. GRUSETZKY, *Adatok Kassa Rákóczi kultuszához*, Felvidéki Újság, 1944. május 11–12.

MILAN HODŽA, *Rákoci a jeho sedliaci*, Slovenský týždenník, 1911. február 16.

KÄFER ISTVÁN, *Obraz kuruckej doby v slovenskej literatúre*, Praha, 1956, p. 71–81.

KÖPECZI BÉLA – HOPP LAJOS – R. VÁRKONYI ÁGNES, *Rákóczi tanulmányok*, Budapest 1980.

IVAN MRVA, *Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v rokoch 1704–1711.,* Historický časopis, 44, 1996, p. 583–610.

J. PALKOVIČ, *Hej, Rákoczi. Ako majú Slováci hľadieť na Františka Rákocziho*, Slovenská politika, 1935. március 31.

MICHAL POTEMRA, *Slovenská historiografia v rokoch 1901–1918.,* Košice 1980.

DANIEL RAPANT – ANNA GAŠPARÍKOVÁ, *Povstanie Rákocziho a Slovania*, Český časopis historický, 37, 1931, p. ???

MICHAL SUCHÝ, *František Rákoczi II. – vodca stavovského povstana*, Nové slovo, 1976. április 1.

J. ŠKULTÉTY, RákocIi, Národné noviny, 1903. június 6.

J. ŠKULTÉTY, *Tököli – Rákoci*, Národné noviny, 1906. október 26.

J. ŠKULTÉTY, *O kurucoch. Ako nás to učili?*, Národné noviny, 1907. december 31.

J. ŠKULTÉTY, *Maďari a Austria*, Slovenské pohľady, Martin 1904.

J. ŠKULTÉTY, NaučeniIe, Národné noviny, 1930. november 1.

J. ŠKULTÉTY, *Rákoci a Košice*, Národné noviny, 1930. november 20.

TOSZT L., *Emlékezés Rákócziról és koráról*, Felvidéki Újság, 1943. október 31.

BRANISLAV VARSIK, *Slovensko v dobe povstania Františka Rákocziho II.*, Slovenská politika, 1935. p. ???

Ferenc József útja a Rákóczi-újratemetésig

ifj. Bertényi Iván

Ferenc József trónra lépésekor a birodalmi egység jegyében választotta meg jelszavát. A *„Viribus unitis”* 1849 után hosszú és kemény éveken át a magyarok számára semmi jót nem jelentett. A hivatalos kurzus tagadta Magyarország különállását, szinte semmilyen politikai önállóságot nem adott – vagy ha igen, azt is csak kényszerből. A centralizációs ideológia jegyében a Magyarország függetlenségéért akár a távoli, akár a közeli múltban küzdők, a Habsburg-ellenes szabadságharcok vezérei csak lázadók lehettek, akiknek emlékét felidézni sem volt nagyon szabad. Nem csak Kossuth Lajos, de II. Rákóczi Ferenc is a dicsőséges dinasztia ellen fellázadt alattvalónak számított. A fiatal császár számára érthetően nem ők, hanem a dinasztia védelmezői voltak a példaképek, a hősök. A centralizált Habsburg-birodalom nem véletlenül emelt éppen a császárért életét áldozó Hentzinek emlékművet Budán, kiváltva a magyarok heves ellenérzését. Az ifjú császár tökéletesen helyesnek és igazságosnak érezhette a „lázadó tisztek” példás megbüntetését, és az aradi tizenhárom csak a magyar szabadság ügyének szempontjából volt vértanú. Amennyiben a meglehetősen rideg és érzelemszegény császár esetében ez egyáltalán hasznos megközelítés, Ferenc József egész életében a szabadságharcban a császári oldalon harcolókat érezte szívéhez igazán közel, így pl. Hentzit és a Lánchidat felrobbantani kívánó Alnoch ezredest, akiknek arcképét hálószobájának falára is kitetette.[1]

Ugyanakkor Hentziék kiválasztása nem volt különösebben szerencsés. Bennük olyan alakokat tisztelt a császár, akik nem csupán a császárhoz hűséges katonák voltak. Nem csupán nemes ellenfelek voltak ők - mint a múltat megszépíteni kívánó Jókai regényében szereplő Palvicz Ottó -, hanem olyanok, akik a magyar nemzeti ébredés, a reformkor alkotásait barbár módon kívánták elpusztítani. A fővárosukra olyan büszke magyarok számára gyalázatos tett volt mind a pesti Duna-sor palotáinak lövetése, mind a nemzeti összefogást és az ennek nyomán valóra váló haladást megtestesítő Lánchíd elleni félresikerült merénylet. Ez a barbárság azután a magyarok szemében felülírta a császárhűséget a másik oldalon, és mintegy ezáltal is erkölcsi igazolást adott arra, hogy a magyarok ügye volt a tiszta: a magyar nemzeti eszmények és a magyar szabadság ellen piszkos eszközökkel küzdőknek egyszerűen nem lehetett igaza. Bár Ferenc József számára ezek mellékes körülmények voltak, a magyarok szemében éppen ez táplálta a Hentziékkel szembeni engesztelhetetlen gyűlöletet.

A merev abszolutizmus és centralizáció azonban az európai nagyhatalmi politikát folytató császár számára nem volt elég stabil háttér, amit az 1859-es

[1] GERŐ A., Ferenc József, p. 163. Alnoch egyébként a Kerepesi temetőben nyugszik, 48-as honvédek sírja mellett.

vereség csak felnagyított. Változtatni kellett, és bár csak több kísérlet után, hosszú folyamat eredményeként, de 1867-re megérett Ferenc Józsefben a készség arra, hogy komoly engedményeket tegyen Magyarországnak. Elsősorban politikai engedményekről volt szó, de a koronázás jelképes elemekben bővelkedő ceremóniáját követően egy igen fontos érzelmi, történelmi gesztusra is sor került: a királyi pár a nemzet által koronázási ajándék gyanánt felajánlott 50–50 ezer aranyat *„a volt honvédek árvái, özvegyei, munka- és keresetképtelenné vált rokkantjainak felse-gélésére”* ajánlotta föl, hogy *„a múlt szomorú eseményeinek nemcsak következményei megszüntessenek, de szenvedései is, amennyire tőlünk függ, enyhíttessenek”*.[2] Kevesebb volt ez, mint bocsánatkérés, hiszen Ferenc József erre soha nem lett volna hajlandó. Az adomány a szabadságharcban a császár ellen harcolók igazának elismerését sem jelentette, legfeljebb főhajtás volt, kegyeletes, jótékony és keresztényi gesztus az elesettek, gyámolításra szorulók javára. De a Magyarországnak igen széles önkormányzatot adó dualista politikai berendezkedés mellett ez a gesztus is jelezte: ha a császár nem is azonosul vele, de nem is tiltja, hogy a hagyományos magyar történelemkép ismét előtérbe kerüljön. Ahogy a magyarokkal kötött kiegyezés politikai ténye, úgy ez az érzelmi-ideológiai lépés is racionális engedmény volt, hiszen ezáltal a magyar függetlenségi történelem-értelmezés veszített élesen Habsburg-ellenes jellegéből, és ezáltal elveszítette politikai ve-szélyességét is.

A függetlenségi hagyomány ezzel a „tiltott” kategóriából „tűrtté” vált, mindazonáltal a politikai alku részeként a kiegyezők számára jobb volt a múltat nem bolygatni. A kuruc hagyományok ápolása ezért elsősorban a függetlenségi ellenzék számára lett fontos, akik a történelmi küzdelmek emlékét egyre hatékonyabban voltak képesek politikai jelszóként is alkalmazni. A 48-as ellenzék mind jobban ki tudta sajátítani ezeket az emlékeket és gondolatokat, és ezzel sikerült a kormánypártot „megalkuvó”, Bécset „kiszolgáló”, „labanc” színben láttatni. Valóban nehéz helyzetben volt a 67-es oldal, hiszen tekintettel kellett lenniük az uralkodó érzékenységére is. Lehet, hogy nagy részük (bár nem mindenki!) szíve mélyén egyetértett és érzelmileg azonosult a függetlenségi hazafiság mind népszerűbb jelszavaival, de kezdeményezniük a politikai és érzelmi konstelláció miatt nem lehetett, sőt, az ellenzék felvetéseire sem tudtak nyílt és egyenes választ adni. A semmitmondó és halogató magatartás azonban csak erősítette az ellenzéket, hiszen egyrészt monopolizálhatta ezt a nemzeti szempontból igen fontos témát, másrészt láthatta, hogy ennek politikai fegyverként való használata mennyire kellemetlenül érinti ellenfelét. Így a múlt függetlenségi értelmezése sosem került le a napirendről, sőt, mindinkább elterjedt. Ebben az itáliai emigrációban élő, de hazájával kapcsolatot tartó idős Kossuth Lajosnak is nagy szerepe volt.

[2] SOMOGYI É., Ferenc József, p. 155.

Ferenc József mindezt passzívan szemlélte, mert nem is nagyon tehetett mást. A kuruc hagyomány számára tökéletesen idegen volt, érzelmileg sosem volt képes elfogadni. De nem léphetett fel nyíltan a függetlenségi eszmék terjedése ellen, mert az politikai szempontból lett volna igen hátrányos. Ezért ezt a nehéz munkát ráhagyta a 67-es oldal egyre gyakrabban változó kormányaira,[3] míg ő maga előkelő távolságtartással hallgatott.

A magyar függetlenségi hagyomány és a defenzívába húzódó, a budapesti kormány által is elítélt, s a dualista rendszerrel sem összeférő centralista birodalmi ideológia összecsapásaira az 1880-as években szimbolikus téren leginkább a budai Hentzi-emlék körüli tüntetések révén került sor.[4] Az ellenzék joggal támadta a pesti Duna-part szép házait katonai szempontból nehezen indokolható módon ágyúztató császári főtiszt emlékére emelt, amúgy igen míves neogótikus szoborművet. A kormány nehéz helyzetben volt, hiszen Hentzi emlékével maga sem azonosult, így nem nagyon tudott mit kezdeni a problémával.

Hasonló volt a helyzet az agg Kossuth állampolgárságának kérdésében. Az 1879. évi L. tc. 31. § értelmében ugyanis *„Azon magyar állampolgár, ki a magyar kormány vagy az osztr.-magy. közös ministerek megbízása nélkül 10 évig megszakítás nélkül a magyar korona területének határain kívül tartózkodik, elveszti magyar állampolgárságát."* A magyar állampolgárság visszanyeréséhez szükséges visszahonosítás része volt a 14. §-ban rögzített szövegű eskü is: *„Én N. N. esküszöm az élő Istenre (fogadom) hogy Ő császári és királyi Felségéhez Magyarország Apostoli királyához és a magyar korona országai alkotmányához hű leszek s ígérem, hogy magyar állam-polgári kötelességeimet híven teljesíteni fogom."*[5] Mivel Kossuth ezt az esküt nem volt hajlandó letenni, így a törvény értelmében elvesztette magyar állampolgárságát, ami a század legnépszerűbb és talán legnagyobb hatású magyar politikusa esetében valóban kínos volt. Tisza Kálmán miniszterelnök, megszegve az uralkodóval szemben az ilyen érzelmi-ideológiai ügyekben különösen fontos lojalitást, szembefordult saját kormánypártjával és javasolta, hogy Kossuth Lajos, mint több magyar város díszpolgára ennek alapján mentesüljön a törvény hatálya alól. Ezt azonban saját miniszterei szavazták le, a 67-es logika alapján teljesen érthetően. (Persze Tisza is tudatosan, saját népszerűségét megmentendő cselekedett így, hiszen az 1889 elején lejátszódott ún. „nagy véderővita" alkalmával már elveszítette a királyi bizalmat, mivel nem volt képes a hadsereg megerősítését keresztülvinnie az obstrukcióba kezdő magyar-parlamentben.)[6] A szimbolikus politizálás szempontjából Tisza Kálmán

[3] A Kossuth-kultuszt ki kell irtani – írta Ferenc József a Bánffy-kormány számára összeállított irányelvekben 1895. január 10-én. Idézi: HANÁK P., Iratok, p. 347–348.
[4] Vö.: GYÁNI G., Fővárosi zavargások, p. 345–354.
[5] Az 1879. évi L. törvényczikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. Magyar törvénytár, 1879, p. 221–227.
[6] Vö.: LAKOS J., A „generális" bukása, p. 147–158.

tette - mely leszavaztatása miatt lemondásához vezetett – forduló-pontot is jelentett: első ízben fordult elő, hogy a 67-es oldalról komoly po-litikus nyíltan azonosult a 48-as oldal történelem-szemléletével és értékítéletével. Jellemző, hogy Tisza utóda, Szapáry Gyula gróf is kénytelen volt ezen a téren lépni: 1892-ben Ivánka Imre ötletét elfogadva azt javasolta, hogy a budavári honvédemléket és a Hentzi-szobrot közösen, egymást követően koszorúzzák meg a hadsereg és a honvédveteránok képviseletében, mintegy a történelmi megbékélés jegyében. A miniszterelnök ettől azt remélte, hogy sikerül megszüntetni a Hentzi-emlékkel szembeni heves támadásokat,[7] és a szimbolikus politizálásban békét teremt.

Látható, hogy sem Ivánka, sem Szapáry nem értette, hogy éppen a szabadságharcban a magyarok ellen harcoló Hentzi a legkevésbé alkalmas a megbékítésre, és nehezen fog olyan, befolyásos 48-ast találni, aki hajlandó lesz koszorút helyezni a pesti Duna-sort szétlövető „schwarzgelb" főtiszt emlékére. A birodalmi centralista és a magyar függetlenségi múlt-koncepció eleve nem volt összeegyeztethető, de Hentzi révén biztosan nem. Szapáry a kipattanó botrány - és az előző évek során elszenvedett politikai kudarcok - hatására be is nyújtotta lemondását.[8]

Bár sem az 1890-es, sem az 1892-es megbékélési kísérlet nem járt eredménnyel, mégis jól látszott, hogy a 48-asok e téren nagy fölényben vannak. Igaz, Ferenc Józsefnek nem kellett személyesen állást foglalnia, de az álláspontját eddig minden tekintetben védelmező kormánypárt megingott és kész volt engedményekre. Ráadásul a függetlenségi hagyomány és Ferenc József nyílt összeütközésére is hamarosan sor került, Kossuth Lajos 1894-es halálakor. Az uralkodó nem volt hajlandó megbocsátani agg ellenfelének (*nota bene*, Kossuth sem neki!), és egyenesen megtiltotta, hogy a hazaszállított holttestet állami pompával temessék el. Részletes szabályozást bocsátottak ki, amelyben az összes állami hivatalnoknak a miniszterelnöktől a portásig pontosan előírták, mit szabad, és mit nem szabad tennie a gyászünnepségek idején.[9]

---

[7] Vö.: HEISZLER V., A Jansky-ügy.

[8] EÖTVÖS K., Károlyi Gábor, p. 148–170.

[9] Ferenc József ekkor éppen egy dél-franciaországi üdülőhelyen tartózkodott, és onnan táviratozta meg kívánságait Wekerlének. Ezek szerint „nincs észrevétel az ellen, hogy a ház részvétét nyilatkoztassa és koszorut helyezzen a ravatalra, valamint az sem kifogásoltatik, hogy Deák szavainak megfelelőleg a kormány nevében nyilatkozzam. Ellenben az kívántatik, hogy a gyászszertartásokon, mint magánemberek se vegyünk részt és csak végszükség esetében adakozzunk. Az is határozottan kifogásoltatik, hogy a ház ajánlja meg a temetési költségeket." Wekerle Sándor levele Szilágyi Dezső igazságügyi miniszternek, Budapest, 1894. március 15. MNL OL P 634 1. tétel. [Levelezés] U–W-dosszié. f540-541. A kiadandó körrendelet megállapítása végett 1894. március 25-én délután fél 4-re miniszteri értekezletet hívtak össze. (A tanácskozás jegyzőkönyve nem maradt fenn a minisztertanácsi jegyzőkönyvek között.) A megtárgyalandó előterjesztés szerint a gyászszertartásokon „a kir. hatóságok, hivatalok és intézetek alkalmazottjai sem hivatalosan egyenkint, sem testületileg egyáltalában meg nem jelenhetnek, a mennyiben egyesek minden hivatalos jelleg gondos elkerülésével mint magán

Jóllehet a magyar történelmi hagyományban a temetés Ferenc József merevsége miatt úgy maradt meg, hogy az uralkodó még holtában sem volt képes megbocsátani ellenfelének, azt is érdemes megjegyeznünk, hogy a császár és király egyáltalán hozzájárult ahhoz, hogy a holttestet Torinóból Budapestre hazaszállítsák, nem tiltotta meg, hogy a magyarok ünnepélyesen eltemessék azt a politikust, akinek 45 éven keresztül legfőbb politikai credója Ferenc József legitimitásának tagadása volt. Persze, politikai szempontból igen hátrányos lett volna egy uralkodói tilalom, talán kivitelezhetetlen is lett volna, mindenesetre Ferenc József számára az a tény, hogy Kossuthot saját országának fővárosában saját alattvalói ünnepélyesen és dicsőítő beszédeket tartva eltemethetik, már önmagában nagy engedmény volt. Bár a magyar közvélemény ennél többet, jóval többet akart volna, pl. hogy a király maga is koszorút küld és beáll a gyászolók sorába, ez azonban teljesen irreális vágy volt: Ferenc József egész uralkodói programját, politikai hitvallását tagadta volna meg ezzel.[10]

A Kossuth-temetés, a hamarosan országszerte lázasan felállított Kossuth-szobrok egész sora[11] a magyar közvélemény számára azt jelenthette, hogy a kossuthi program és általában a függetlenségi ideológia a legteljesebb mértékben képviselhető és nyíltan hirdethető. Tekintettel arra, hogy 1848/49 óta bőven volt idő arra, hogy ezt a programot mind érzelmileg, mind tartalmilag összecsiszolják a magyar függetlenségi hagyomány korábbi rétegeivel, a „kurucos", függetlenségi eszme minden korábbinál népszerűbbé vált, a magyar lakosság körében mind jobban elterjedt. Ebben nagy szerepe volt Thaly Kálmánnak, a kuruc kor történetírójának, aki egész életét arra tette föl, hogy a Rákóczi-kort megismerteti és megszeretteti olvasóival.[12]

A 67-es kormányzat számára a függetlenségi kultusz már politikai szempontból is káros mértékűvé vált, de nem igazán tudtak versenyképes alternatív történelem-értelmezést szembeállítani vele. A birodalmi centralista gondolat Magyarországon vállalhatatlan volt, és az uralkodót övező hagyományos tisztelet és alattvalói lojalitás is veszélybe került volna, ha Ferenc József ezt nyíltan képviseli. Igaz, ezt nem is tette, ugyanakkor érthetően a magyar nemzeti függetlenségi hagyományokkal sem barátkozhatott meg könnyen. Ugyanakkor a Ferenc József és a 48-asok közötti középút, a kiegyezés és maga Deák alakja sem volt igazán alkalmas egy népszerű kultusz számára, hiszen „a haza bölcse" inkább a bölcsesség, az értelmes és megfontolt döntések, a józan kompromisszumok jelképe lett, ám ez legfeljebb az észre

egyének megjelenni óhajtanak, ez szabadságukra hagyandó." Tarkovich József levele Szilágyi Dezsőnek, Budapest, 1894. március 24. Uo., T-dosszié, f508-509.

[10] Ferenc Józsefnek az 1894. tavaszi hetekben feleségéhez írt leveleiből jól kiolvasható, mennyire idegenkedve szemlélte a Kossuth-temetéssel együtt járó budapesti „őrültek házát". Briefe Kaiser Franz Josephs, Band I. p. 379–395.

[11] ÁDÁMFY J., A világ Kossuth-szobrai.

[12] Vö. R. VÁRKONYI Á., Thaly Kálmán.

hathatott, ám a szívekre aligha. Tiszteletet lehetett Deák emléke iránt gerjeszteni, de lelkesedést nem.

A honfoglalás 1896-ban ünnepelt ezredik évfordulója kapcsán ezek a kérdések nem kerültek az előtérbe, és az egész ünnepség-sorozat alkalmas volt arra, hogy megtalálják a magyar múltnak azokat a vonásait, melyek a király és a nemzet aktuális politikai érdekei közötti összhangot szolgálhatták. Ferenc József maga nyitotta meg az ezredéves kiállítást, és az év nagyobb részét Magyarországon töltötte. Minden eddiginél látványosabban bebizonyosodott, hogy a Habsburg-uralkodó és a magyar történelem között nem antagonisztikus az ellentét, és Ferenc József hajlandó a nemzeti múlt nem függetlenségi hagyományait tiszteletben tartani, sőt, azok emlékét maga is kész aktívan ápolni.[13]

A millenniumi ünnepségek sikere is hozzájárult ahhoz, hogy gyökeret verjen egy 67-es múlt-szemlélet és aktuálpolitikai áthallásokat tartalmazó történelem-interpretáció. Bár természetesen ez is elutasította a birodalmi egység gondolatát, és hangsúlyozta a magyar államiság önállóságát és történelmi különállását a Habsburg-birodalmon belül, ám mindezt nem dinasztiaellenes hangsúlyokkal tette. A 48-as függetlenségi „kuruc" ideológiával ellentétben a közös évszázadok küzdelmeire nem mint az idegen dinasztia magyarellenes támadásaiból következő nemzeti önvédelmi harcra és abszolút pozitívumra, hanem inkább mint „sajnálatos eseményekre" tekintett, melyekre a kiegyezés, azaz a király és a nemzet megbékélése óta nem került, és nem is kerülhet már sor. A Habsburgok és a magyar nemzet közötti jogi és politikai megbékélést érzelmi összeforrás követi vagy fogja követni, vélelmezték és remélték ennek a koncepciónak a hívei és ideológusai. Ennek értelmében, a Habsburgok „magyarosításának" érdekében a magyar múltból nem azt kell hangsúlyozni, ami elválaszt, hanem azokat a momentumokat, amelyek alkalmasak arra, hogy belássák Bécsben is: Magyarország mindig is lojális volt királyához, és csak időleges, rossz emlékű félreértések okozhatták a politikai szembenállást és küzdelmeket.

A függetlenségi hagyományhoz képest sokkal később kiformálódó koncepció persze ugyanúgy „rész szerint való" volt, mint a függetlenségi, és érzelmileg kevésbé volt megragadható és átélhető. Ugyanakkor volt egy nagy előnye: az aktuális politikai erőviszonyoknak sokkal jobban megfelelt. Abban kár volt reménykedni, hogy Ferenc József valaha is koszorút küldet Kossuth sírjára, de hogy a király egyre több időt tölt Magyarországon, és az Osztrák-Magyar Monarchia súlypontja lassacskán Magyarországra kerül a német-szláv viszálykodásba süllyedt Ausztriából, annak volt valamelyes valószínűsége. Persze ennek érdekében a magyarok unos-untalan hangoztatták az uralkodóval szemben amúgy is kötelező lojalitásukat, és rámutattak arra, hogy

[13] Persze a magyar kormány is igyekezett a történelemből a Habsburgok számára elfogadható emlékeket előtérbe helyezni, amire a városligeti Ezredévi emlékmű szobrainak programja is sok helyen utal. Vö.: GERŐ A., Az Ezredévi Emlékmű, különösen p. 352–358.

valójában a magyarok mindig is hűségesek voltak a Habsburgokhoz. Cserébe azt szerették volna, ha Ferenc József előbb-utóbb Budára teszi át székhelyét (ennek érdekében is történt a királyi vár kibővítése!), ha a Habsburg-főhercegek alaposabban megismerkednek a magyar nyelvvel és kultúrával, és általában, ha a dinasztiába magyar nemzeti szellem költözik.

Ha a függetlenségi tradíció hangoztatásától politikai előnyöket remélni irreális volt, úgy persze a nemzetek feletti Habsburgok magyar nacionalistává válása sem volt túlzottan valószínű, de nem is látványos és azonnal sikereket reméltek. Egyrészt a Habsburg-magyar ideológiától kisebb-nagyobb politikai előnyöket vártak Magyarország számára, másrészt a 67-es koncepció hívei - a magyarbarátként és legalkotmányosabb uralkodóként ünnepelt Ferenc József-fel megtámogatva - a függetlenségi érzelmek visszaszorításában reményked-tek, azaz saját pártpolitikai szempontjukból is hasznosíthatónak vélték ezt az ideológiai konstrukciót. Ha „a legelső magyar ember a király", akkor az állan-dóan a Habsburgok ellen áskálódó, a múlt viszályait örökké felhánytorgató „kuruc" ellenzék csak kárt okoz, és „ősz királyunkat" mél-tatlanul és igaz-talanul szomorítja el. Ferenc Józsefnek ebben a koncepcióban kulcsszerepe volt. Ahhoz azonban, hogy valóban meg is tudjon felelni ennek a képnek, olyan komoly gesztusokat is tennie kellett, amelyek tényekkel bizonyítják őszinte magyarbarátságát, és alkalmasak arra is, hogy a függet-lenségi támadások méregfogát kihúzzák.

Bánffy Dezső báró miniszterelnöksége idején több olyan eseményre is sor került, melyek beilleszthetők a fent vázolt (talán nem ennyire végiggondolt) koncepcióba. 1897-ben Ferenc József a magyarok régi óhajtásának megfelelve Budapesten látta vendégül II. Vilmos német császárt, és ezzel alkalmat adott arra, hogy Magyarország az európai nagypolitika térképére felkerüljön.[14] Vilmos a budai várban a magyar nemzetre elmondott pohárköszöntőjében[15] a pillanatnyi hév hatására azonban kicsit túlment a célon, és olyan lelkesedést váltott ki a magyarokban, hogy Ferenc Józsefnek mindezt azonnal ellensú-lyoznia kellett.[16] (Az egész 67-es Habsburg–magyar koncepció csődjét jelentette volna, ha egy idegen uralkodó hazafiasabban érző beszédet mond, mint maga a magyar király!) A miniszterelnökség „agytrösztje" azt találta ki, hogy a király ajándékozzon tíz emlékszobrot a fővárosnak, melyek a magyar történelem nagy alakjait ábrázolják. Az 1897. szeptember 25-i legfelső

[14] Ahogy a 48-as függetlenségi lap, a Magyarország vezércikke fogalmazott: „Demonstrálása ez annak, hogy a Habsburg-monarkhiában az erőviszonyok ujabb alakulása Magyarországnak juttatta a döntő szerepet s ma már semmiféle mesterkedéssel nem lehet fenntartani annak az igazságnak az érvényesülését, hogy a Habsburgok hatalmának sulypontját nem Bécsben, hanem Budapesten kell keresni." II. Vilmos. Magyarország. 1897. szeptember 21., 1.

[15] A nagy lelkesedést kiváltó pohárköszöntőt a lapok általában szó szerint közölték. Pl.: A pohárköszöntők. Alkotmány, 1897. szeptember 22., 2-3. Itt a német eredetit is közölték.

[16] A német császárt elkísérő német külügyminiszter visszaemlékezéseiben beszámolt arról, hogy Vilmos szavai mennyire kellemetlenül érintették Ferenc Józsefet. B. BÜLOW, Denkwürdigkeiten, Bd. I. p. 164–166.

kéziratban Ferenc József „a nemzeti élet különböző területein" kitűnt tíz alak között Hunyadi Jánoson, Szent Gellérten, Anonymuson, Tinódi Lantos Sebestyénen és Werbőczy Istvánon kívül a kifejezetten a Habsburgok oldalán küzdő szigetvári hős, Zrínyi Miklós és Pálffy János gróf, vagy Pázmány Péter mellett két erdélyi fejedelem: Bocskai István és Bethlen Gábor alakját is említette.[17]

Bocskai és Bethlen eddig a függetlenségi ideológia korai hőseinek számítottak, hiszen leginkább Habsburg-ellenes szabadságharcok vezetőiként őrizte meg alakjukat az emlékezet. Az a tény, hogy maga a Habsburg-uralkodó emeltet tiszteletükre emlékművet, ráadásul saját házi pénztárából finanszírozza ezek felállítását, hatalmas eredmény volt. Azt jelentette, hogy a király „megbocsátott", sőt, ennél többet is, hiszen példaképül állította a kor járókelői elé az egykori szabadságharcosokat, azaz utólagosan elismerte igazukat. Szó sem volt már tehát lázadókról, hanem ezzel szemben - a magyar történelmi hagyományoknak megfelelően - a nemzet jogait és szabadságát méltán védelmező hősöknek kellett őket tekintetni. Ez volt az az érzelmi-ideológiai áttörés, mely megnyitotta az utat Rákóczi hamvainak hazahozatala előtt is.

Persze Ferenc József számára a közel három évszázada élt erdélyi fejedelmeknek jóval könnyebb volt megbocsátani, mint mondjuk Kossuth Lajosnak. Ugyanakkor a 67-es koncepció jegyében egyfajta szembenézésre, kompromisszumos elismerésre az 1848-as forradalommal kapcsolatban is sor került. 1898-ban volt az 50. évfordulója mindennek, és a függetlenségi ellenzék a március 15-i vér nélküli forradalom 1860 óta vérrel szentelt[18] emléknapját kívánta törvénybe iktatni. A Habsburg-ellenes színezetű javaslatot a kormánypárt persze nem fogadta el, de nem a Tisza Kálmán korára jellemző kitérő és halogató válasz született, hanem egy ellenkoncepció, mely – a 48-as átalakulásban a március 15-i pesti tüntetésnél minden bizonnyal fontosabb szerepet játszó – április 11-i dátumot kívánta kanonizálni. Ezen a napon került sor ugyanis a törvények uralkodói szentesítésére, azaz a forradalmi jelentőségű átalakulás teljesen törvényes győzelmére. A királyi beleegyezés és a nemzet akaratának 50 évvel ezelőtti találkozása ismét arra utalt, hogy a nemzet és a király (csak) közös erővel képes nagy dolgokat véghez vinni.[19]

Hamarosan sor került a birodalmi centralista ideológia leggyűlöltebb magyarországi jelképének, a budavári Hentzi-szobornak az eltávolítására is. 1898 őszén Ferenc József úgy rendelkezett, hogy *„Erzsébet királyné emléke Budavárában, a királyi vár közvetlen szomszédságában, a Szent György téren állíttassék fel, amely esetben Ő Felsége a Hentzi szobrot, mely tulajdonát*

[17] BERTÉNYI I., Zehn Denkmäler.

[18] 1860. március 15-én nagy tüntetés volt Pesten a Habsburg-elnyomás ellen, melyet a karhatalom erőszakkal oszlatott fel, s a fegyverhasználatnak halálos áldozata is lett, Forinyák Géza egyetemi hallgató személyében.

[19] HANÁK P., 1898, és GERŐ A., Március 15, különösen p. 399–404.

képezi, onnét eltávolíttatná s valamely katonai intézet területén állíttatná fel”.[20] A kompromisszum ebben az esetben azonban nem érte el a várt sikert. Ferenc József ugyanis nem volt hajlandó „szemétdombra hajítani” az érte hősi halált halt katona emlékművét, ezért azt a Szent György térről a hűvösvölgyi hadapródiskola kertjébe szállították. Ez azonban a függetlenségi ellenzék számára újabb felháborodást okozott: tehát a magyar katonákat Hentzi szellemében kívánják nevelni? – kérdezték.[21]

Ha nem is mindig és minden esetben sikerrel, de a 67-es kormányok igyekeztek a király és a nemzet közötti érzelmi távolságot csökkenteni. A nagyságos fejedelem és társai hazahozatala is egyértelműen a király és a nemzet közötti megbékélés dokumentálásának igényével történt, mint arról maga az 1904. április 18-i királyi kézirat is nyíltan beszélt: *„Hála legyen érte az isteni gondviselésnek: azok az ellentétek és félreértések, a melyek sulyosan nehezedtek elődeinkre hosszu századokon át, ma már egy végkép letűnt korszak történelmi emlékeit képezik. Király és nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és a nemzet között a sikeres egyesült munkásság alapföltételét képező összhangot. Keserűség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindannyian a mögöttünk álló borus korszakra s király és nemzet egyesült kegyelete keresheti föl mindazok emlékezetét, kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekre.”*[22]

Elsősorban Bánffy Dezső kormánya alatt történt meg a 67-es Habsburg-magyar történelmi ideológia alapjainak a lefektetése, és ezek az események szellemi és politikai előkészítésül szolgáltak Rákóczi és bujdosótársai rehabilitációjához is.[23] Maga az 1906. őszi gyászünnepély[24] a korabeli Magyarország kiemelkedően fontos eseménye volt, egyfajta történeti igazságtétel, sőt, talán nem túlzás azt állítani, hogy a korabeli magyar önazonosság számára igen fontos történelmi szemlélet győzelmeként is értették, azaz az újratemetés a hagyományos magyar múltértelmezés diadala volt. A „kuruc” ezúttal „legyőzhette” a „labancot”. Rákóczi már nem csak a szívekben, titokban és csendben győzhetett, hanem nyíltan, ünnepélyesen és hangosan, sőt, talán kissé zajosan is. Rákóczi nem volt többé felségáruló lázadó, hanem dicsőséges fejedelem, nemzeti hős, hivatalosan is elismert, „kanonizált” példakép. Igen jellemző a 67-es kiegyezést elfogadó, de inkább ellenzéki színezetű Budapesti Hírlap vezércikke, mellyel a kézirat után

[20] Bánffy Dezső miniszterelnök bejelentése a magyar minisztertanács 1898. november 2-i ülésén. MNL OL K 27 1898. november 2.

[21] Vö.: Pester Lloyd, 1898. november 18., 2.

[22] A király Rákóczi emlékének. Budapesti Hírlap, 1904. április 20., 1.

[23] Ez utóbbit a II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozataláról szóló 1906. évi XX. törvénycikk tette meg, eltörölve a Rákóczit hazaárulónak bélyegző 1715. évi XLIX. tc. 2. és 3. §-át. Magyar törvénytár, 1906, p. 172–173.

[24] A hamvak hazahozatalával kapcsolatos újabb irodalomból különösen informatív, bár kisebb tévedésektől sem mentes: KINCSES K. M., „Minden különös ceremónia nélkül”, és Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc, Vö. SZABÓ D., Minden különös ceremónia.

először Budapestre érkező királyt fogadták: *„A felség rendelete ... a leggyöngédebb húrokat rezegtette meg minden magyar ember szívében. Ez a rendelkezés véget vet sok keserűségnek s nagyszerű perspektívát nyit a mi nemzeti vágyódásunknak, a mi nemzeti ábrándjainknak."* Van remény, hogy *„a magyar nemzet eszme király és nemzet teljes összeforrásában üli diadalát, ... hogy a magyar nemzetnek magyar lesz a dinasztiája is: együtt fogunk ünnepelni és vállvetett erővel fogjuk megvívni nemzeti harcainkat. A budai királyi vár nem lesz üres hajlék, hanem megtelik magyar fejedelmi pompával, mint hajdanán. A dinasztia beszélni fogja gyönyörű nyelvünket, ismerni fogja irodalmunkat, köztünk lesz és velünk lesz bajban és örömben. S a dinasztikus érdek és a nemzeti érdek nem fog különbözni egymástól..." „Hatvanhétben kimondották a jelszót, hogy fátyolt kell borítani a multra."* De ez csodás fátyol, mert elfedi a vért és szenvedést, de a dicsőt és halhatatlant új életre kelti. *„Megnyitja a király számára a magyar nemzeti hősök pantheonját s megnyitja számára a magyar nemzet szívét. Ugy fogadjuk holnap királyunkat, mint egy diadalmas vezért, a ki valóvá teszi nemzeti álmunkat."*[25]

Ezek az álmok a hagyományos magyar királyhűség és a magyar nemzeti önállóság minél tökéletesebb, érzelmileg is átélhető összeegyeztetőségéről szóltak. Arról, hogy a Habsburg-birodalom uralkodója igazi *magyar* király legyen, ne csak király, de magyar is. De vajon volt-e erre esély? Lehetséges lett volna, hogy egy Habsburg igazán magyarrá válik?

Régi vágya volt ez a magyaroknak, és módfelett örültek minden apró jelnek, mely – legalábbis vágyaik és reményeik szerint – ebbe az irányba mutatott. Amikor V. Ferdinánd az utolsónak bizonyuló rendi országgyűlést Pozsonyban magyar nyelven nyitotta meg, a Pest megyét képviselő Kossuth követjelentésében nagy jelentőséget tulajdonított ennek: *„ez volt azon alkalom, melyben három századok elmúlta után a magyar nemzet koronás királyától édes anyai nyelvének hangjait először hallani szerencsés volt".*[26] Láthatjuk, hogy a későbbi függetlenségi vezér ekkor még (a magyar politikai hagyományoknak megfelelően) a hazafiság és királyhűség összeegyeztetésén munkálkodott, módfelett eltúlozva a Ferdinánd által elmondott három rövid mondat[27] jelentőségét. Noha Ferdinánd - egyéni szellemi képességei folytán - nem lehetett persze alkalmas a magyar Habsburg szerepének betöltésére, a lelkes magyarok találtak más jelölteket is. Egyfelől a Pest és Buda szépítéséért sokat tett József nádor[28] fiát, a valóban magyarként (is) érző István főherceget,[29] másrészt - a fiatal Ferenc Józsefet! 1847. október 16-án ugyanis

[25] A király. Budapesti Hírlap, 1904. május 2., 1.
[26] Szentkirályi Mór és Kossuth Lajos első követjelentése Pest megye rendeihez, 1847. november 14. Idézi: Kossuth Lajos 1848/49-ben, p. 300.
[27] „Magyarország rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatják. Fogadják bizalommal." ibidem, 14. ljzt.
[28] GERŐ A., A „legmagyarabb Habsburg", p. 79–83.
[29] GERGELY A., Áruló vagy áldozat, különösen: 34–38.

az ifjú Habsburg iktatta be a király nevében tisztségébe Pest megye főispánját, István főherceget, és mindezt magyar nyelven elmondott, helyes hangsúlyozású beszéddel tette.[30] Ferenc József beszédére István is magyarul felelt, így a jelenlévő magyarok lelkesedése határtalan volt. Mindez persze politikai számítás és propagandafogás volt csupán, és alighanem a fejlemények fölött bosszankodó Széchenyinek volt igaza, aki (amúgy németül vezetett naplójában magyarul) feljegyezte: *„Két fiatal osztrák fő H[erce]g könyv nélkül tanul néhány magyar szót - és már már elszédül a hű magyar népe!"*[31]

A lelkesedés azonban nem csak múló jelenség volt. Ferenc Józsefről, aki apja, Ferenc Károly után a trón örökösének számított, még egy ideig tartotta magát az a vélekedés, hogy az ő hatalomra kerülésével Magyarország számára szerencsésebb korszak kezdődik majd. Az első szereplésével maga iránt bizalmat ébresztő főhercegre maga Kossuth Lajos, az ellenzék vezére is ebben az összefüggésben utalt nagy jelentőségű 1848. március 3-i beszédében: *„A mult kor emberei egy két nap után sírba szállanak, de [a] Habsburg ház nagy reményü ivadékára, Ferencz Jósef főherczegre, ki első föllépésekor e nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes tronus öröksége vár…"*[32]

A Ferenc József személye iránti várakozások azonban rövidesen szertefoszlottak, és ellentétes érzelmi töltésűvé változtak. 1849 után Ferenc József nagyon nehezen tudta elfeledtetni, hogy ő (is) felelős a szabadságharc vezetőinek kivégzéséért. 1848/49 emléke egyszerűen nem tette lehetővé, hogy Ferenc József foglalja el a magyarok által remélt szerepet. Meg lehetett vele békélni, ki lehetett akasztani arcképét a paraszti tisztaszobákban Kossuth portréja mellé, de őszintén remélni, hogy ő valóban magyarrá válik, nem lehetett. Hiába mondta ekkoriban klasszikussá vált beszédében a francia Ernest Renan, hogy a nemzetek kohéziójának egyik legfontosabb eszköze a felejtés,[33] ilyen fokú amnéziára nem volt esély.

De lett volna mód más Habsburg-uralkodó esetében a „megmagyarosodásra"? Lehetett volna Ferenc József utóda igazi *magyar* király? Az apjával több kérdésben szembekerülő Rudolf trónörököst a magyarok kifejezetten kedvelték, olykor Rezső királyfiként is emlegetették,[34] de ő sem Magyarország önállóságának bővítése, hanem a liberális reformok érdekében különbözött össze apjával.[35] Ferenc József feleségét, Sisit a magyarok nem csupán szépségéért ünnepelték, hanem azért is, mert azt hitték róla, sokban hozzájárult a kiegyezéshez. Ez azonban nem volt igaz, és különben is: Erzsébet nő

[30] ANGYAL D., Az ifjú Ferenc József, p. 26–27.; GERŐ A., Ferenc József, p. 24–30.
[31] Széchenyi István naplói, p. 656–657.
[32] Kossuth Lajos felirati javaslata. Pozsony, 1848. március 3. Idézi: Kossuth Lajos 1848/49-ben, p. 624.
[33] „A felejtés, mi több, a történeti tévedés alapvető tényező egy nemzet kialakulásában…" E. RENAN, Mi a nemzet, p. 1180.
[34] GERŐ A., Ferenc József, p. 198–200.
[35] O. MITIS, Kronprinzen Rudolf, különösen p. 117–126.; V. BIBL, Kronprinz Rudolf; B. HAMANN, Rudolf, különösen p. 275–298.

volt, így a magyar királyi trónra nem léphetett, sőt, modern és egoista jelleménél fogva nem is akarta unt közéleti kötelezettségeit növelni.[36] Ferenc Ferdinánd főhercegről mindenki tudta, hogy a dualizmus és a magyar politikai elit elszánt ellenzője, és a birodalom megreformálását a császári hatalom növelésével és centralizálással képzelte el.[37]

Rudolf és Erzsébet halálával 1906-ban a dinasztiából nem nagyon látszott senki alkalmasnak a magyar nemzeti király szerepének eljátszására, legfeljebb a nádori ág látszólag elmagyarosodott, de politikailag súlytalan képviselői. Még mindig Ferenc József számított Magyarország iránt a legméltányosabb, legjobb érzületű személynek… De a Rákóczi-temetés patetikus mámorából ocsúdva rá kellett döbbenni: *„a nemzet nagy ünnepén nincsen képviselve a legelső magyar ember”*. Ferenc József továbbra is Bécsben lakik és olyan szellemiségű politikusoknak van rá befolyása, akik ellen annak idején Rákócziék küzdöttek. A temetés után sem lehetett elfelejteni, hogy fekete-sárga jelvények alatt németül kommandírozzák katonáinkat, hogy a dinasztia nem érti nyelvünket…[38]

Az adott helyzetben nem volt semmi esélye annak, hogy a Habsburg-uralkodó azonosul a magyar nacionalista ideológiával. Nem is tehette, mert ő nem csak magyar király volt, hanem osztrák császár is. Nemcsak Magyarország sorsáért, a magyar nemzet felemelkedéséért volt felelős Isten előtt, hanem Ausztriáért is. Nem válhatott csak birodalma egyik felének uralkodójává a másik fél elvesztése nélkül. Hiába remélték a magyarok, hogy valamelyik Habsburg igazi nemzeti király lesz, ez a közép-európai erőviszonyok Magyarország számára roppant kedvező megváltozása nélkül nem volt lehetséges. Azt pedig naivitás volt feltételezni, hogy éppen a dinasztia áll az élére ennek a változásnak, és valamelyik Habsburg segítségével szerzünk nagyobb hatalmat a térségben, a birodalmon belül. Amikor pedig az I. világháborús vereség következtében Magyarországnak már nem volt szüksége a Habsburgokra, különösebb érzelmi zavar nélkül mondták ki függetlenségüket, figyelembe sem véve azt a körülményt, hogy az akkori uralkodó, IV. Károly király mennyivel alkalmasabb lett volna a nemzeti király szerepének eljátszására, mint Ferenc József. Sem múltját nem terhelték a magyar érzékenységet zavaró emlékek, sem merevsége folytán nem került olyan gyakran konfliktusba a magyar nemzeti követelésekkel. Kései híve, a legitimista mozgalom egyik legnagyobb tekintélyű alakja, Apponyi Albert gróf egyenesen úgy látta: *„ő lett volna az az uralkodó, akire vártunk, akiben megvolt az éleslátás és a lelkierő, hogy megrögzött hagyományokkal szakítva, megadja e nemzetnek a nemzeti élet teljességét és ezzel erkölcsi épségét, minden problémája egészséges megoldásának lehetőségét”*, és bátran kije-

[36] GERŐ A., A magyar asszony, p. 110–117.; B. HAMANN, Erzsébet királyné.
[37] L. CHLUMECKY, Erzherzog Franz Ferdinands; BRUCKNER GY., Ferenc Ferdinánd; EÖTTEVÉNYI O., Ferenc Ferdinánd; R. KISZLING, Erzherzog Franz Ferdinand és R. KANN, Franz Ferdinand.
[38] A nagy temetés után. Budapesti Hírlap, 1906. november 4., 1–3.

lentse: *„nemzeti király vagyok”*.[39] Hiába: már nem volt rá szükség, és az oly sokáig erre a nemzeti Habsburgra vágyó magyar politikai elit éppen Károly esetében mondta ki a trónfosztást,[40] még ha jórészt külföldi nyomásra is.

Hálátlanok lettek volna a magyarok? És ezt megérezve igaza lett volna Ferenc Józsefnek, amikor nem akart jobban azonosulni a magyar nemzeti célokkal és érzelmekkel? Úgy gondolom, nem erről van szó. A dinasztia, az uralkodó és a nemzet közötti érzelmi kapocs a hatalom stabilitásához jelentősen hozzájárulhat, így mindkét, ebben érdekelt fél mindaddig igyekezhet ennek erősítésére törekedni, amíg ez a politikai érdeke. A magukat a bécsi centralizmustól védelmezni akaró magyarok lojalitásuk hangoztatásával igyekeztek maguknak Habsburg szövetségest találni, míg a dinasztia nem léphetett túl egy bizonyos határt a magyarbarátságban anélkül, hogy többi, szintén fontos alattvalóját ne idegenítse el magától. Nem érzelmekről volt itt szó, hanem józan politikai számításról, hatalmi érdekekről, melyek megváltozása esetén, mint láttuk, a látszólagos érzelmek is hirtelen más alakot öltöttek.

Források:

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

P 634 = Személyi fondok, hagyatékok, Szilágyi Dezső (P 634)

K 27 = Polgáris-kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökség, Miniszter-tanácsi jegyzőkönyvek (K 27)

Irodalomjegyzék:

ÁDÁMFY JÓZSEF, *A világ Kossuth-szobrai*, Budapest 1980.

ANGYAL DÁVID, *Az ifjú Ferenc József*, Budapest 1942.

BERNHARD FÜRST VON BÜLOW: *Denkwürdigkeiten*, Berlin 1930.

BERTÉNYI IVÁN, IFJ., *Zehn Denkmäler, ein Herrscher und eine Nation. Ein Ausgleichsversuch zwischen der dynastischen Loyalität und den ungarischen nationalen Emotionen*, in: *Jahrtausendwende 2000. (*Hrsg.) GLATZ FERENC, Budapest 2001. ????

Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth 1859–1898, (Hrsg.) GEORG VON NOSTITZ-RIENECK,. Wien–München 1966.

BRIGITTE HAMANN, *Erzsébet királyné*, Budapest 1988.

[39] Megemlékezés IV. Károly magyar királyról, 7.

[40] Az 1921. évi XLVII. tc. IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről. Magyar Törvénytár, 1921, p. 421.

BRIGITTE HAMANN: *Rudolf. A trónörökös s a lázadó*, Budapest 1990.

BRUCKNER GYŐZŐ, *Ferenc Ferdinánd trónörökös magyarországi politikai tervei*, Miskolc 1929.

Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873-1906). (Szerk.) HALÁSZ HAJNAL – KATONA CSABA – ÓLMOSI ZOLTÁN, Budapest 2004.

EÖTTEVÉNYI OLIVÉR, *Ferenc Ferdinánd*, Budapest 1942.

EÖTVÖS KÁROLY, *Gróf Károlyi Gábor följegyzései*, Budapest 1908.

ERNEST RENAN, *Mi a nemzet?*, Holmi 6, 1995, p. 1177–1188.

GERGELY ANDRÁS, *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye*, Budapest 1989.

GERŐ ANDRÁS, *„A magyar asszony", „a legszentebb élő nőalak": Erzsébet királyné*, in: GERŐ ANDRÁS, *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*, Budapest 2004, p. ????110-117.

GERŐ ANDRÁS, *A „legmagyarabb Habsburg", a „nemzet nádora" – József főherceg*, in: GERŐ ANDRÁS, *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*, Budapest 2004, p. ????

GERŐ ANDRÁS, *Az Ezredévi Emlékmű*, in: GERŐ ANDRÁS, *Magyar polgárosodás*, Budapest 1993, p. 343-377.

GERŐ ANDRÁS, *Ferenc József, a magyarok királya*, Budapest 1988.

GERŐ ANDRÁS, *Március 15.*, in: GERŐ ANDRÁS, *Magyar polgárosodás*, Budapest 1993, p. 397–413.

Gróf Széchenyi István naplói, (Szerk.) VISZOTA GYULA, Hatodik kötet (1844–1848), Budapest 1939.

GYÁNI GÁBOR, *Fővárosi zavargások a dualizmus évtizedeiben*, in: *Társadalmi konfliktusok. A Nógrád Megyei Levéltár által rendezett konferencia előadásai. Salgótarján, 1989. június 15-18.*, (Szerk.) Á. VARGA LÁSZLÓ, Salgótarján 1991 (=Rendi társadalom – Polgári társadalom; 3.) p. 345–355.

HANÁK PÉTER, *1898 — a nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában*, in: HANÁK PÉTER, *A Kert és a Műhely*, Budapest 1988, 112–129.

HANÁK PÉTER, *Iratok az 1894-95. évi magyar kormányválság történetéhez*, Történelmi Szemle 2, 1959, p. 291–353.

HEISZLER VILMOS: *A Jansky-ügy*, in: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991*, (Szerk.) GERŐ ANDRÁS, Budapest 1993, p. 76–91.

KINCSES KATALIN MÁRIA, *„Minden különös ceremónia nélkül". A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala*, Hadtörténelmi Közlemények 116, 2003, p. 46–76.

Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. köt. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48, (Szerk.) BARTA ISTVÁN, Budapest 1951.

LAKOS JÁNOS, *A „generális" bukása. (Adalékok Tisza Kálmán lemondásának okaihoz.)*, Levéltári Közlemények 37, 1987, p. 147–158.

LEOPOLD VON CHLUMECKY, *Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*, Berlin 1929.

Magyar törvénytár, 1879. évi törvényczikkek. (Szerk.) MÁRKUS DEZSŐ, Budapest 1896.

Magyar törvénytár, 1906. évi törvényczikkek. (Szerk.) MÁRKUS DEZSŐ, Budapest 1907.

Magyar Törvénytár, 1921. évi törvénycikkek, (Szerk.) TÉRFY GYULA, Budapest 1922.

Megemlékezés IV. Károly magyar királyról, Elmondotta Gr. APPONYI ALBERT elnök. A Szent István Akadémiának IV. Károly király emlékezetére szentelt 1922. évi április hó 9-iki rendkívüli ülésén, Budapest 1922.

OSKAR FREIHERR VON MITIS, *Das Leben des Kronprinzen Rudolf. Mit Briefen und Schriften aus dessen Nachlass*, Leipzig 1928.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Thaly Kálmán és történetírása*, Budapest 1961.

ROBERT KANN, *Franz Ferdinand der Ungarnfeind?*, in: ROBERT KANN, *Erzherzog Franz Ferdinand. Studien*, Wien 1976, p. 100–126.

RUDOLF KISZLING, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalsweg der Donaumonarchie*, Graz – Köln 1953.

SOMOGYI ÉVA, *Ferenc József*, Budapest 1989.

SZABÓ DÁNIEL, Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873–1906), in: Századok 140, 2006, p. 1324–1328.

VIKTOR BIBL, *Kronprinz Rudolf. Die Tragödie eines sinkenden Reiches*, Leipzig – Budapest 1938.

Kassa város részvétele - II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak újratemetésén Kassán

Kirst Jozef

Kassa a leghűségesebb városaim közt. Így jelölte meg és sorozta be Kassa városát II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban. Azután amikor a város az utolsók közt hagyta el.

Kassa - Rákóczi városa, mivel a múltban is így szokták nevezni, a városi önkormányzat szintjén 1873-ban kezdtek el komolyan foglalkozni II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalával. Abban a helyzetben amikor Kassán az ellenzéki Jobbközép párt /Tisza Kálmán/ képviselői hatalomra kerültek a törvényhatósági bizottságban kritikusan felléptek a konzervatív Deák kormány ellen, és állandó konfliktusban voltak Kassa város főispánjával.[1] Szerényi Ede Kassa város főjegyzője a törvényhatósági bizottság ülésén benyújtotta megtárgyalás végett, az egyáltalán első ismert /dátum nélküli/ indítványt II. Rákóczi Ferenc ügyében, amit vele együtt a törvényhatósági bizottság 18 tagja is aláírt. 1873.VII.5.-én a törvényhatósági gyűlésen felolvasott indítvány a törvényhatósági bizottság rendes következő ülésén volt beterjesztve.[2] Ez 1873 július 18.-án történt. A beadványnak nem volt neve – megnevezése, de később a felterjesztésnél "Tervezet II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítására" nevet kapta.

A terjedelmes bevezető preambulum jogi jellege négy pontban van foglalva, az első pontban hivatkozik azon törvényhatóságok nevére és címére, akik kérelmezik II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítási ügyét a nemzetgyülés képviselőházában. A második pontban arról szól, hogy Kassa törvényhatósági bizottsága nem lehet csak néma szemlélője ezen hazafi igyekezetnek. A harmadik pontban, hogy II. Rákóczi Ferenc és társai városunk történetével nagy mértékben összefonódnak. A negyedik pontban megállapítja, hogy ezen általános beadvánnyal, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvainak legméltóbb elhelyezésére a kassai dóm-katedrális lenne a legalkalmasabb hely.

Maga az indítvány tartalma azt, hogy Kassa város törvényhatósági bizottságának végzése alapján az indítványt felterjesse a parlamentbe, hangsúlyozva, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvait a legjogosultabb helyen akarja elhelyezni a kassai dómban, és mindaddig még a hamvakat nem lehet hazaszállítani, addig a minisztériumok részéről olyan törvénytervezet benyújtását kérelmezi, amely kimondja-eltörli a 49. törvénycikket 1715-ből, melynek alapján II. Rákóczi Ferenc és társai a haza ellenségei, akik felségsértést kö-

[1] KIRST Jozef – POTEMRA Michal: Mestská správa v Košiciachv rokoch 1848-1945, I.diel, Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1984, s. 58-59.

[2] AMK (Archív mesta Košice), MMK (Magistrát mesta Košice) k ZMV (Zápisnice municipálneho výboru) č. 3088

vettek el. Ugyan akkor a törvényben kinyilvánítattik a köszönet a magyar alkotmányosság védelmének szolgálatában. A törvényhatósági bizottság végzése konstatálja, hogy az indítvány nagy lelkesedéssel volt elfogadva, ezért már csak a tervezetnek azon része lesz átírva az indítványba, mely a 49/1715 törvénycikket illeti.[3] Ehhez volt csatolva az indítvány a parlament képviselőházának címezve, aminek Kassa város levéltárában csak nem teljes fogalmazványa maradt fenn. Az iratnak nincs folytatása.

1894-ben, 21 év elteltével, Timko József tanácstag és más polgárok kérelmére, újra asztalra került II. Rákóczi Ferenc hamvai hazaszállításának kérdése Kassára, de akkor már a lovasszobor emlékmű felállításával kombinálva.

1894.V.29.-én ezen indítvány már mint Kassa város tanácsának beadványát tárgyalta Kassa város törvényhatósági bizottsága. Ezen három pontos rövid, tárgyilagos döntést hozott. Az elsőben döntött arról, hogy II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Bercsényi Miklós hamvainak Kassára való hazahozatala tárgyában kérelmezi a Magyar Parlament Képviselőházát. A második pontban döntött arról, hogy II. Rákóczi Ferencnek Kassán lovasszobrot állít, és ehhez országos gyüjtést szervez. Egyidejüleg /a szoborbizottság/ elnökévé Műnster Tivadart mint polgármestert, alelnökévé az indítványozót, Timko Józsefet Kassa város tanácstagját, és a város jelentős polgáraiból 50 tagból álló bizottságot választottak ki. Az indítványozók szerint a nemek egyoldalúságát kellett megoldani, melynek alapján a bizottság fel volt hatalmazva a nők és újságírók és mások kooptálására 100-as taglétszámig, valamint helyzet hírek kiadására. A harmadik pontban ezen szoborra 10 000 forintot szavazott meg a következő év városi költségvetéséből különleges kiadásként 1000 forintot évente. Ezen végzés végén még más intézkedésekről is értesítette a bizottság a polgármestert Münster Tivadart.[4] Ezt a végzést a Belügyminiszter jóváhagyta.[5] A város ezek után gyüjtést szervezett II. Rákóczi Ferenc lovasszobrára, mely 1918-ig tartott. A város írásbeli felhívást küldött állami intézményeknek, iskoláknak, vármegyéknek, városoknak és falvaknak az adományok gyüjtésére. Ehhez úgynevezett gyüjtőíveket nyomtatott ki. A városi pénztár a beérkezett adományokról a helyi sajtóban adott tudósítást a lovasszoborra adományozókról. A Magyar Parlament Képviselőháza az 1 pont szerint értesítést kapott romantikus és virágnyelvi stílusban, az akkori kor stílusának megfelelően és az ő felérendeltségében. A szöveg millénium előtti stílusa amelyből az eredeti beadvány szövege átvevődött, betöltve a város észszerűen megfogalmazott követeléseivel: II.Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala és temetési helyéül Kassát megállapítani. A megindoklásban rámutatnak arra, hogy Kassán az utolsó magyar fejedelmi temetés 1677-ben I.Rákóczi Ferenc, II. Rákóczi Ferenc apjának temetése volt, később itt temették el Báthory Zsófiát, az ő nagyanyját, mindkettőt a jezsuita most

[3] AMK, MMK, k ZMV, č. 3343
[4] AMK, MMK, k ZMV, č. 3626/92
[5] Maď. kráľ. minist. vnútra, Budapešť 17. aug. 1894 č. 68188/III.

premontrei templomban. Itt érdekesnek lehet venni, hogy a város nem emlékezik meg a templom felépítésének körülményeiről, és főleg arról, hogy ez a Rákócziak pénzén épült, és ezt családi sírhelyként is tarthatjuk. A város csak azt kéri, hogy a temetés helye közel legyen az apához, a férjhez, és a kuruc múltra hivatkozva és arra, hogy Kassa székhelye volt.[6] Ez a beadvány 1896.febr.8.-án, tehát majd 2 év elteltével volt a képviselőházban megtárgyalva.

A bujdosók hamvainak sorsa az ország legfelsőbb politikájának játékszere lett. A hamvak hazahozatala minden egyes kormány érzékeny pontja volt a bécsi udvar és I. Ferenc József császár kapcsolatával és saját érvényes 49. törvénycikkével II .Rákóczi Ferenc hazaárulásával kapcsolatosan, melyet elkellett törölni. Az évek során, az elmulasztott alkalmakkor, a milléniumi ünnepségek keretében a hamvak hazahozatalát illetően, a parlamentben, rendszeresen a városok és megyék képviselői felszólaltak, és követelték a hamvak hazahozatalát. Ez az 1903-as évben a szabadságharc kitörésének 200.-ik évfordulóján nyilvánult meg a legjobban. Megjegyezték, hogy ez a probléma már 30 éve van az asztalon, és eddig semmi sem történt, a kormányok nem teljesítették /nem tettek ez ügyben semmit/.

Kassa városa a képviselőház által /nem megkérdőjelezett/ megkérdőjelezhetetlen jelölt a hamvak elhelyezésére, 1903-ban megszervezi II. Rákóczi Ferenc ereklyéinek kiállítását. Ez a kiállítás a városi iskola helységeiben volt elhelyezve, ez ma a Bocatius János könyvtár a Keletszlovákiai Múzeum épülete mögött, és 1903.július 23.-szeptember 20.-ig tartott. Kassa város 26 ereklyével képviseltette magát, többnyire a város levéltári irataival.[7] Ezen jelentős országos kiállításon, amelyen az egész Magyarország részt vett a látogatókat egy diadalkapu várta, amelyet mint ajándékot, kassai kézművesek készítettek.Azután, hogy 1903.július 26.-án a kiállítás ünnepélyes megnyitó szertartásán részt vett a parlament küldöttsége a parlament elnökének a vezetésével, ezután három napra a parlamentben újra megnyitották ezt a kérdést, megállapítva, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvainak elhelyezése és temetésének biztonságos helye már megállapitották.

I. Ferenc József császár leirata 1904.ápr.18.-ról, gróf Tisza István miniszterelnöknek, szükséges foglalkozni II.Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala kérdésével, és ez ügyben javaslatokat vár el, végre reális lehetőség nyílt arra, hogy ezzel Bécsben konfliktus mentesen lehessen foglalkozni. A miniszterelnök 1904.július 1.-i javaslatában a császárhoz határozottan említettik a kassai dóm, mint hely ahol a hamvakat bizonyos ünnepségek keretében kell elhelyezni. II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala a további bujdosók hamvaival kibővítettik: édesanyja Zrínyi Ilona, fia József, gróf Bercsényi Miklós, gróf Esterházy Antal, Sibrik Miklós és Thököly Imre

[6] AMK, MMK, in T.13/894
[7] MIHALIK Józef: Rákóczi ereklye – kiálitás lajstroma, Kassa, 1903, s. 122-125

hamvaival kibővítették. Thököly kivételével a többiek mind a kassai dómba lesznek elhelyezve. Thököly mint evangélikus, feltehetően Késmárkon, gróf Bercsényi Miklós nejénél szükséges a család beleegyezése. A jelenlegi miniszterelnök kérelmezi egy meghatalmazás kiadását, ami szükséges a diplomáciai tárgyalásoknál Magyarország hercegprímásával az egyházi szertartások ügyében, a hamvaknak a dómban való elhelyezése iránt, a kassai püspökkel, valamint Kassa városával, mint tulajdonossal, és a Szent Erzsébet dóm patrónusával-kegyurával. A császár 1904.július 11.-én a kért meghatalmazást, jóváhagyólag tudomásul vette, és a kért meghatalmazást kiadta /megadta/. A Műemlékvédelmi Hivatal Országos Tanácsa nem tartotta a legmegfelelőbbnek a hamvak Szent István kápolna alatti kriptába való elhelyezését. Nem kérdőjelezte meg a Kassán való eltemetést, de inkább hajlott a hamvak a premontreiek templomába való elhelyezése iránt, és ez főleg a stílus indokoltságából. II.Rákóczi Ferenc emlékművének barokkori alkotása, a kassai dóm gótikus belterében a bizottság problémájaként jelenik meg. Lényegében megengedték /hozzájárultak/, de a megbízott művésztől kérték az érzékeny megoldást a dóm belterében a gótikus építészet harmonikus összhangjával.

Tekintettel arra, hogy majdnem minden végzés a központi helyeken dőlt el, a város részvétele nélkül, a város erről csak a sajtóból értesült. Feltételezték, hogy a hamvak hazahozatala az 1905-ös évben lesz, abban az időben amikor a városban a csatornázási vízvezeték munkálatai fognak lezajlani. Érdeklődtek a miniszterelnöknél az ünnepségek terjedelmét illetően, melyek ezen alkalomból lesznek elhelyezve. A válasz, hogy augusztusig nem lesz, úgymint az ünnepségek időpontja és módja később lesz kijelölve, ami a várost nem nyugtatta meg. Ebben az időben a történéseken kívül volt. Eltekintve a kormány és a vármegyék közti viszonyokra Dr. Wekerle Sándor miniszterelnök jellegzetes értesítésében, Pongrác Ferenc Kassa város főispánjának a város megtekintése után úgy látom, hogy a vendégek részére a városkép nem fog jó benyomást kelteni, a mellékutcában közlekedési problémák lehetnek, de a Fő utcán tartó munkálatokat október közepéig be lehet fejezni. Az országos ünnepségeket nem lehet elhalasztani Kassa utcáinak régi kövezését /burkolását/ illetően. A főispán tudomására hozzák az utasítást, aki a polgármestert értesíti, hogy a hamvak hazahozatala és az ezzel kapcsolatos országos ünnepségek október hó második felében lesznek. A kassai ünnepségek napja később lesz meghatározva, mivel a helyi ünnepségeket illetően a főispán javaslataira várnak ebben az ügyben. Így hát még 1906.szept.5.-én senki sem tudja a pontos időpontot.

Egy hónap múlva, október 5.-én, amikor Dr. Ágoston Fischer-Colbrie kassai segédpüspököt felkérik a halotti szertartás "Rekviem" celebrálására, végre írásban is véglegesítve lett, hogy az ünnepélyes újratemetés okt. 29.-én fog megtörténni, és a hamvak reggel 5 óra 15 perckor érkeznek meg. A kormány megbízottja, Kassán az ünnepségek szervezését az országos ünnep-

ségekkel koordinálja /irányítja/ Dr. Semsey László képviselő, császári és királyi kamarás, aki szorosan együttműködik Dr.Körmendy-Ékes Lajos városi tanácsossal ebben a mozgalmas októberi hónapban, együtt irányították az ünnepségekkel kapcsolatos összes tevékenységeket is.

A város az ünnepségek igazgatását egy központi helyről intézte, részt vett minden alább megnevezett tevékenységben. Valóságban más mennyiségben is, amelyről Kassa város levéltárában megmaradt anyag tanúskodik.[8] Az első intézkedés az időpont meghatározása után a sajtóiroda főnökének értesítése volt, a fővárosi sajtó képviselői számának korlátozásáról, a belső kordon két, a dómban egy /hely/ azon hírlapok /újságok/ részére, ahogy azt az irodafőnöke elrendeli. Csak azok kapnak engedélyt. Három vasúti szerelvény összeállítása is problémát jelentett. Nem tartották alkalmasnak, hogy a hamvak elsőként érkezve a vasútállomáson várjanak a küldöttség megérkezésére.[9] Eldöntötték, hogy a hamvak a vasútállomás előtti gyászsátorban lesznek elhelyezve.[10] Végtére Kassára nem három, hanem négy vasúti szerelvény érkezett.[11] Bevezetés képen vita volt a város színes feldíszítését illetően is. A zászlók sokasága, amelyeket fel kellett használni, Dr. Thaly Kálmán a vörös-kék /szín/ mellett tartott ki. Ehhez kötötte mindvégig jelenlétét is.[12]A kereskedők is látva a lehetőségeket elkezdtek cselekedni. Szabályszerű volt a városnak tett ajánlatoknál, hogy a vállalkozók a vastag bevételből, bizonyos százalékot ajánlottak fel a rendezőbizottságnak, vagy egyenesen a lovaszoborra, esetleg 15 százalékot a tiszta bejövetelből /az 5 tribün esetében/, vagy egyenesen befizetés a szoborra.[13] Végtére a város is kihasználta a színház épületét a nézőhelyek eladására, a színház homlokzati és nyugati oldalán.[14]A másik oldalon a színháznak betiltotta a délutáni előadást. A színházigazgatónak az államtitkár közbenjárása sem segített. Ez a hamvak elhelyezésének az ideje volt.[15] A Szent Erzsébet dómban, a katafalkot illetően is voltak félreértések.[16] A város 5 koporsó részére biztosította a helyet.[17] A város nem értette a 7 koporsóról szólo értesítést.[18] A félreértések idegeskedést hoztak létre.[19] A nagymennyiségű kezdeményezések, többnyire vállalkozási javaslatok elvoltak

[8] Všetky nižšie uvedené údaje sú zo zberného spisu AMK, MMK, RMK, č. 8286 [1-500] a 8287 [501/956] r. 1906 uloženého v krabiciach RMK č. 2194 a 2195. V ďalšom číslo odkazového aparátu označuje poradové číslo 1-956, v tomto zbernom spise vytvorenom pre oslavy.
[9] 46
[10] 47
[11] 856
[12] 65
[13] 15, 677, 768
[14] 290
[15] 788
[16] 33
[17] 434
[18] 744
[19] 793

utasítva. Például - 4 piramis torony, mely látogatókat fogadott volna be,[20] zenészek töröksíppal /tárogatóval/.[21] Engedélyezték emlékérmek[22] és emléktárgyak[23] eladását. Kiválasztott /kassai/ fényképészeknek engedélyezték a fényképezést kordonon belül is.[24] Ugyanúgy engedélyezték az élelmiszerek és italok[25] a tribünön a vendéglátást.[26] Sőt amikor a város megtudta, hogy nem képes bebiztosítani a városba érkező látogatók étkeztetését, felkért más városokat, oly személyek közvetítésére, akik képesek a vásárokon a gyors étkeztetést-frissítőkkel biztosítani. Olyan feltételeket biztosítottak számukra, amilyen otthon volt nekik.[27] A látogatók részére a város nagy mennyiségű tájékoztatókat nyomatott ki. Tájékoztatókat az étkeztetések lehetőségeiről.[28] Különösen és nehezen megoldható probléma volt a látogatók elszállásolása, és a lovak elhelyezése és takarmányozása, végső következményként a város összes épületeiben, elszállásoló helyek lettek, ahova az embereket elhelyezték.[29] Az elhelyezettek nagy mennyiségéről szól az is, hogy csak a Császári és Királyi Hadtestparancsnokság 1500 ágyat biztosított a megállapított illetékért /díjért/.[30] A város egyenesen szállást biztosított, illetve közvetített csak a kiválasztott és jelentős vendégeknek.[31] Tekintettel a koszorúk nagy számára, amelyeket úgysem lehetett volna elhelyezni, koszorú megváltás címén, illetéket fizettek be a város pénztárába. Ezek a pénzek a szobor-alapra mentek. A sajtóban ezen befizetés és szándék nyilvánosságra hozatott.[32] Az ezüst koszorúk / 5 darab / sem voltak ritkák.[33] Többen akik a menetbe jelentkeztek, egyenesen bejelentették, hogy a szoborra adakoztak. A város bebiztosította az úgynevezett "Rákóczi-harangok" átszállítását, amelyek az akkor ideiglenesen felállított haranglábra voltak elhelyezve. A harangok Zboró,Borsi és Regécről voltak.[34] A város összes templomának harangjai a meghatározott napon és időben megkondultak. A temetési szertartás ideje alatt az összes katolikus harangok megkondúltak /zúgtak/.[35]

[20] 51
[21] 77
[22] 677
[23] 462
[24] 114
[25] 82, 360, 578
[26] 90
[27] 422
[28] 863
[29] 34,38
[30] 217
[31] 162, 309
[32] 168, 271, 359, 526
[33] 139, 645, 706, 821
[34] 222, 266
[35] 576

A szervező bizottság már az elején meghatározta, hogy a társulatok /egyletek/ 10 taggal képviseltethetik magukat a menetben,[36] később okt.12.-én már csak 6 személlyel a menetben engedélyeztetnek, a többieket a kordonba utalja.[37] A nők esetében, akikből kevés mutatkozott, 20 tagú képviselet is megengedtetik.[38] A nyilvánosság részére október 11. én utasítás adatik ki, amelyben meghatároztatik, hogy a menet összes tagjainak, bal vállán a gyász szalag fekete flórból, és a kard hüvelyen és markolaton fekete flórral betakarva /legyen/. A gyászsátorban korlátozzák a belépést, a Szent Erzsébet dómba a belépőjegyek kizárólag névre szólók. Az egyesség kedvéért rendezik a törvényhatóságok zászlóinak aprólékos leírását 200x90 cm méretben, fecskefarokkal, a törvényhatóság megnevezése körben a címer körül a zászló közepén, saját színeiben, 3 méteres rúdon, bronzozott hegyvéggel, ajánlott a rudat a törvényhatóság színeivel bemázolni.[39] A város elvből nem engedélyezi a menetbe a községek és városok küldöttségét, ha azok nem törvényhatóságok. Őket a törvényhatóságokhoz utasítja besorozni.[40] A bejelentkezett vármegyék nagy mennyisége a menetbe lovasokat is küld[41] lobogókkal,[42] Rákóczi-zászlókkal,[43] gyalog hajdúkat és huszárokat, és megjelölik azokat is, akik dísz magyar ünnepi öltözetben lesznek.[44] Tipikus a felosztása magának az egyes úri lovas bandériumoknak, és úri gyalog képviseleteknek, a népi gyalog képviseleteknek,[45] emberek népviseletekben.[46] A városba jelentkeztek 100 tagon felüli iskolák[47] és egyletek /társulatok/ képviselői[48] a kordonba. Legmagasabb létszámúak voltak / például a kassai iskolák esetében 396,[49] a kassai premontreiek 591.[50] Magas számok voltak főleg a legközelebbi vármegyék képviseletében. Úgymint például - Bereg vármegye 121, Borsod vármegye és Miskolc városából a képviseletbe együttesen 375 taggal jelentkeztek. A távolabbi törvényhatóságok rendszerint 3 tagú küldöttséggel képviseltették magukat.[51] A menet előre ismert, többször publikált, 35 pontos sorrend szerint volt összeállítva,[52] 8 század gyalogkatonaság és fél század

[36] 42
[37] 78, 366
[38] 410
[39] 80
[40] 318, 388,644, 714, 722
[41] 386, 405
[42] 99
[43] 98, 405
[44] 99, 208
[45] 139
[46] 101, 137, 139, 215
[47] 130, 646
[48] 415
[49] 525
[50] 541
[51] 172, 173, 174, 175, 211, 212, 213, 274
[52] 875

lovas felügyelte a rendet a városban és magában a menetben is. Pontos időbeosztás a feladatok szétírása szerint. Így rendelkezésre állt 56 lovas 2 parancsnokkal, 1464 katona 41 tiszttel.[53] Rendfenntartási szolgálatra 280 ember jelentkezett.[54] Az egészségügyi mentőszolgálat 24 orvossal és más önkéntes mentőkkel volt bebiztosítva.[55] Ritkán előfordultak esetek, amikor a menetben való - nem részvételt is bejelentették. A Kassai Női Jótékony Egylet is ezt tette azon indoklással, hogy az idősebb hölgyek egészségét veszélyeztetné a többórás fáradságos menet. Azonban 50 koronát fizettek be a lovas szoborra.[56]

A nemesség jelenléte az ünnepségeken, és vélekedése gróf Csáky Albín levelével bemutatható, aki azelőtt mint utód, szükséges beleegyezését adta Csáky Krisztína hamvainak hazahozatalához. Levélben testi megtöréséért, ebben a késő őszi időben részvételét lemondta, de azért, hogy a nemzedéke megfelelően képviselve legyen, felkérte, hogy őt gróf Csáky Vidor testvérének fia /unokaöccse/ képviselje, aki ezt készséggel megteszi.[57]

A nemesség mint egy egység, nem megkülönböztetve tagjainak múltbeli magatartását, ezen temetésen olyan látszólagosan és reprezentatíven képviseltette magát, mintha ők lettek volna a Rákóczi tradiciók és eszmék fő hordozói, és örökösei ebben a harcban. Jó képet ad ebben a megyék képviselőinek összetétele, és az összkép, mely a városon átvonuló menet alkotott. Különleges figyelmet szenteltek a nemességnek, nagyuraknak. Nem lehet azért érthetetlennek venni a 1906.okt.22.-iki egyedül álló álláspontját, az össz kassai szakszervezeti mozgalmak taggyűlésének, melyet az ünnepségek szervező bizottságának küldtek meg. Tíz aláírt szakszervezeti társulat értesíti - "a szociál-demokraták a szabadságért harcolók felé tisztelettel viseltetnek-", de tovább " nem ünnepelünk Önökkel urak, mivel Önök 10 000 hold birtokosai, és nekik aportáló szolgáik. Fekete-sárgára vedlő hősök komédiát csinálnak. És az urak ne beszéljenek a hazafiasságról, mert a koncért, mindenre kaphatók. Az Urak ünnepélyes megjelenése Rákóczi igyekezeteinek megszégyenítését jelenti. S azért Önökkel urak mi nem ünnepelünk".[58]

Annak ellenére, hogy a város időszűkében volt, a tájékoztatásokat későn kapta, és száz problémát kellett megoldaniuk, azt elkel mondani, hogy az ünnepségek a hamvak hazahozatalára és újratemetésére Kassán a Szent Erzsébet dómba impozáns formában zajlottak le, a város és az egész ország megelégedésére. A szervezőknek a határidő bejelentésétől még egy hónap idejük sem volt arra, hogy erre felkészüljenek. A legnagyobb problémát a nagy mennyiségű feladatok és nézetek koordinálása volt, melyek a többi szervezőtől

[53] 866
[54] 419
[55] 701
[56] 279
[57] 302
[58] 679

eredtek, és a sok változások az időkényszerben. Úgy mint úgy a városon feküdt a felelőség terhe az összes ünnepségek sikeres folyamatának a megbirkózásával. A látogatók száma a lakosság számának arányában, a történelemben ezek voltak az egyik kétségtelenül legsikeresebb és legnagyobb ünnepségek, amelyek itt megtörténtek.

33 évig tartott a város első szándékától, II. Rákóczi Ferenc hamvait eltemetni, míg ez így megtörtént.

Források:

AMK = Archív mesta Košice

MMK = Magistrát mesta Košice

Irodalomjegyzék:

KIRST Jozef – POTEMRA Michal: Mestská správa v Košiciachv rokoch 1848-1945, I.diel, Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1984, 414 s.

MIHALIK József: A Kassai Rákóczi ereklye – kiálitás lajstroma, Kassa, 1903, 229 s.

„Hej Rákóczi, Bercsényi…" - Miskolc és Borsod vármegyék részvétele Rákóczi és bujdosó társai újratemetésén

Gyulai Éva

Miskolc és Borsod vármegye 1906-ban Rákóczi és bujdosó társai kassai temetési ceremóniájának egyik főszereplőjévé lépett elő, pedig nem sokkal korábban még szó sem volt róla, hogy a város, amely egyébként rég áhított törvényhatósági joga elnyerésének küszöbén állt, illetve a vármegye is az első sorokban kísérje a hazatérő fejedelmet „második utolsó" útjára. Történt ez annak ellenére, hogy a város és a megye valamint a Rákócziak kapcsolata évszázadokra nyúlik vissza. Rákóczi Zsigmond a Borsod megyei Szendrő végvárának főkapitányaként lépett a politika porondjára a 16. század végén. I. Rákóczi György korábban borsodi főispán volt, és II. Rákóczi Ferenc pedig kétszer is (1704-ben és 1706-ban) Miskolcot tette meg, igaz, csak néhány hétre a kuruc államvezetés székhelyévé. Ennek ellenére a Rákóczi-kultusz nem gyökerezett mélyebben Borsodban és Miskolcon. Mint a Monarchia Magyarországának legtöbb helyén, Miskolcra és a megyére is sokkal jellemzőbb volt a Kossuth iránti lelkesedés, így történhetett, hogy nem sokkal Kossuth halála után egészalakos szobrot emeltek a „turini remetének" Miskolc legszebb terén.

Rákóczi „újrafelfedezése" Borsodban is kultusz országos élénkülésének volt köszönhető, jóllehet a Szendrei János által szerkesztett Miskolc-monográfia[1] munkálatai és megjelent kötetei a város „kuruc" múltjára is felhívták a közvélemény figyelmét. Rákóczi hazatérésének fontos előkészítője volt az 1903-ban Kassán rendezett „Rákóczi ereklye-kiállítás" (1–3. kép). A kiállítás egyik szervezője Miskolc (illetve a városhoz tartozó Mindszent község) szülötte és monográfusa, Szendrei János hadtörténész volt, és az országos hírű eseményen az 1899-ben alapított Borsod-Miskolczi Múzeum és Borsod Vármegye Levéltára levéltári dokumentumokkal és militaria-anyaggal vett részt. A kassai ún. ereklyekiállításról megjelent műtárgylista[2] szerint az 1. teremben a Borsod-Miskolczi Múzeum egy csengőt állított ki,[3] a 2-ikban pedig Borsod vármegye nemesi felkelésének zászlaját.[4] Az utóbbi értékes műtárgy ma is megvan a miskolci Herman Ottó Múzeum történeti gyűjteményében (HOM TGY 53.1539.). A zászló szerepeltetése is igazolja, hogy a korabeli kiállítók mennyire tágan értelmezték a Rákóczi-kort mind kronológiai, mind politikai értelemben, hiszen Borsod vármegye 1790-ben készült

[1] SZENDREI J., Miskolcz város.

[2] A kassai Rákóczi ereklye-kiállítás.

[3] 1-ső számú terem. 201. Csengetyű, sárgarézből, öntött, gazdag domborművű ornamentumokkal ékesítve, a 17. századból.

[4] 2-ik számú terem. 78. Lovassági banderiális zászló, kék selyem, aranyfonalú himzéssel. Lapján Borsod vármegye czímere, Szt-István és a Patrona-Hungariae. A 18. század végéről.

bandériumi zászlaját a pozsonyi királykoronázás alkalmából készítették és használták, amikor a Szent Korona, visszatérvén Bécsből Magyarországra, a soros Habsburg-uralkodó, II. Lipót fejére került. Ugyancsak a „Fegyverek, csataképek, arcképek és zászlók a 17–18. századból" című 2. teremben szerepelt négy múzeumi tárgy a miskolci múzeumból.[5] A 3. teremben szintén fegyvereket állították ki, köztük több miskolcit is.[6] A kiállítás 4. termében az írott emlékek közé a Borsod-Miskolczi Múzeum céhes gyűjteményéből egy kassai vonatkozású oklevelet választottak ki, amelyet a kassai gombkötők anyacéhe 1702-ben állított ki a miskolci gömbkötőknek, és amelyet ma a jogutód, a Herman Ottó Múzeum Történeti Dokumentációja őriz (HOM HTD I. 76. 34. 1.). A 4. teremben tekinthette meg a kiállítás közönsége azt a különleges hangszert is, amely szintén a miskolci múzeumból érkezett.[7] Az 1903. július 23-án megnyitott és szeptember 20-ig álló kiállítást megelőzően a Rákóczi-szabadságharc 200. évfordulójáról Miskolcon is megemlékeztek, s június 15-én a Korona Szállóban tartott ünnepélyen a frissen alakult Borsod-Miskolczi Közművelődési Egyesület irodalmi szakosztályának elnöke, Porcs János és Miskolc polgármestere, Szentpáli István tartott beszédet.[8]

Rákóczi és a kuruc bujdosók maradványainak felkutatása 1904-től indult meg, miután az uralkodó és a politikai elit a kormányválság közepette megegyezett hazakerülésük és újratemetésük lehetőségéről. A sírokat azonban előbb fel kellett kutatni és szükség volt kétség kívüli azonosításukra, amelyet regényes körülmények között végeztek el a kor kutatói Thaly Kálmán történész irányításával. A kutatás nem mindig járt sikerrel, az 1730-ban elhunyt Forgách Simon tábornagy esetében Török Aurél orvos-antropológus és Mihalik József régész, a kassai Felsőmagyarországi Múzeum miniszteri biztosi státusban álló igazgatója nem voltak képesek hitelt érdemlően bizonyítani, hogy a volhíniai Visnyovecben talált síremlék valóban Rákóczi parancsnokáé volt-e.[9] Forgách Simon egyébként, akit Rákóczi 1705-ben börtönbe záratott, Borsod vármegyének a vezérlő fejedelem által kinevezett főispánja volt, igaz, főispáni tisztét nemigen gyakorolta.[10]

Bár Miskolc és a megye közvéleménye 1904-től természetesen nyomon követte Rákóczi és bujdosó társai sírjának kalandregénybe illő izgalmakkal és

[5] 100. Sisak, rákfarkas nyakszirtvédővel. A 17. századból… 110. Puska, hátracsapó keréklakatos kovás szerkezettel. A 17. századból. 111. Puska, előrecsapó kovás szerkezettel. A 17. századból… 123. Lovassági kard, egyenes, kétélű pengével, áttört kosárral. A 18. századból.

[6] 3-ik számú terem. 31. Alabárd, I. József koronás névbetűjével, maratott lombornamentumokkal, feliratokkal és 1694 évszámmal… 55. Szablya, fekete bőrhüvelyben, a 17-ik századból… 70. Nyílpuska, vasból, a 17. századból… 87. Karabély, előrecsapó, kovás-szerkezettel, tölcsérszerűen szélesedő csővel. A 18-ik századból.

[7] 4-ik számú terem. 162. A miskolczi gombkötőczéh articulusai, a kassai gombkötőczéh által kiállítva. 1702. deczember 23… 164. Klarinét, 2 drb. cseresznyefából. Bécsi találmány a 18. századból.

[8] GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak, p. 385.

[9] KINCSES K., Minden különös ceremonia nélkül, p. 54–55.

[10] GYULAI É., Borsod vármegye a Rákóczi-szabadságharcban, p. 264.

fordulatokkal teli törökországi felkutatását, majd hazatérésük szervezését, ennek ellenére úgy tűnik, hogy a városi és megyei elit csak akkor „kapcsolt" saját jelentőségét és lehetőségeit illetően, amikor rájött, hogy a hamvakat szállító vonatnak 1906. október 28-án „muszáj" áthaladnia Miskolcon, hiszen 1860 óta Miskolcot és Kassát vasútvonal kötötte össze. Mindkét törvényhatóság ugyanis fontos helyi ügyekkel volt elfoglalva, a megye az október 15-én kinevezett új főispán, Kubik Béla beiktatási ünnepségeire készült, a város pedig többször módosítván az időpontot, végül október 28-ra tűzte ki nagy fia, Szemere Bertalan egészalakos szobrának felállítását. Mindkét eseményt a temetés utánra kellett halasztani.[11] Az 1906. év egyéb-ként mind Borsod vármegye, mind Miskolc város politikai életében súlyos válságot hozott. Rögtön az év elején a vármegye közgyűlése határozatban utasította el a király által újonnan kinevezett főispánt, Brezovay András császári és királyi őrnagyot, a magyar királyi testőrség tagját, mivel ő is része-se volt a hadsereg magyar vezényleti nyelve, és így a magyar alkotmány elleni támadásnak.[12] A vármegyének végül sikerült a törvénytelennek ítélt főispántól megszabadulnia, és Kubik Béla személyében éppen a Rákóczi-ünnepségek idején kívánták új vezetőjüket felesketni és beiktatni. Miskolcon is politikai válság fenyegetett az év első felében, mivel 1906 márciusában a szabók (a szabómunkások), majd az építőmunkások béremelésért és a munkaidő csökkentéséért indított sztrájkja 1906. március 26–27-én általános sztrájkká fejlődött, melyet csak részleges megegyezés, illetve karhatalmi fellépés segítségével sikerült megoldani. A város és a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének történetében ez volt a leghosszabb és legkiterjedtebb miskolci megmozdulás.[13]

1906 őszére azonban normalizálódott a helyzet, az új főispánra váró megye és a nagy fiának szobrot állító város képes volt a Rákóczi újratemetését célzó mozgalomba és eseményekbe aktívan bekapcsolódni. A megyei és városi uraknak alig egy hónapjuk maradt, hogy elismertessék Borsodot ún. „Rákóczi-vármegye" minőségben, ugyanis az országos szervezők terve szerint csak ezek a megyék vehettek részt lovas bandériummal a kassai temetésen. Miután az alispán felterjesztésére az országos rendezőbizottság elismerte Borsod jogait, a megye közgyűlése vállalta a költségeket, és a kijelölt dátum, 1906. október 29. előtt három héttel megalakították az emlékbizottságot közel 150 (!) taggal, egyúttal elhatározták díszbandérium felállítását 35 lovassal. A korabeli borsodi politikai elit érdekérvényesítő képességét jelzi, hogy ennél több taggal, 46 fővel, csak Zemplén, az ősi Rákóczi-vármegye kapott nagyobb „kontingenst" a bandériumot illetően. (Gondoljunk csak arra, hogy névadó falu, Rákóc is Zemplénben fekszik!). A hivatalos küldöttségbe pedig beválasztották az éppen leköszönt és a kinevezett főispánokat: Vay Elemér bárót,

[11] GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak, p. 386.
[12] HOM HTD 53.4300—4301., 53.3004.1.
[13] LEHOCZKY A., Az 1906. évi miskolci.

illetve az említett Kubik Bélát, valamint Szentpáli István miskolci polgármestert és Ragályi Béla volt országgyűlési képviselőt.[14]

1906. szeptember 29-én a Miskolczi Napló „Rákóczi hamvainak fogadtatása" c. vezércikkében tudósít arról, hogy „megmozdult a vármegye, megmozdult a város". A helyi lap Miskolc és fejedelem kapcsolatára is emlékezteti olvasóit: „II. Rákóczi Ferenc abszolút nagy ember volt. Mint magyar ember pedig, mint hazáját szerető, önfeláldozó férfi, egyedül áll a magyar történelemben… Nekünk miskolcziaknak azonban kettőzött okunk van a Rákóczi-kultusz ápolására. A nagyfejedelemnek itt állandó lakása volt és itt huzamosabb ideig tartózkodott. Innen küldötte rendeleteit, parancsait a vezérekhez. Innen intézett leveleket az ország városaihoz. Ide hívta tanácskozásra a nemzet bölcseit és vezéreit." A Rákóczi-vonat fogadása és a kassai ünnepség a miskolciak figyelmét a Rákóczi-kor felé irányította. Simon János levéltáros a Miskolczi Naplóban eredeti Rákóczi-dokumentumot is közölt, a fejedelem Lónyai Ferenc ruházati hadbiztoshoz írt levelét, amely a város egyik legtekintélyesebb polgára, Lichtenstein József tulajdonában volt.[15] Simon János, Borsod vármegye allevéltárnoka önálló füzetben is megjelentette kutatásait az újratemetés tiszteletére, alig egy héttel az ünnepség előtt, 1906. október 20-án.[16] A szerző által „történelmi vázlatnak" nevezett helytörténeti munka utal arra, hogy Rákóczi dédapja, I. Rákóczi György 1616-tól kezdve több évig Borsod vármegye főispánja volt, majd Miskolc város 1704-től II. Rákóczi Ferenc fejedelemtől bérelt bizonyos, az ónodi uradalomhoz tartozott birtokrészeket. A dolgozat kitér Rákóczi és kormányzata miskolci tartózkodásaira is, a miskolci gyűlés és a fejedelem szállása helyszínét illetően azonban nincs biztos adata.[17] Simon János Miskolcot egyenesen a „legkurucabb"

[14] GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak, p. 386–388.

[15] Rákóczi Ferenc levele. (Eredetije Lichtenstein József tulajdonában). Generose Fidelis nobis Dilecte! (Nemes és kedvelt hívünk!) Salutem et gratiae nostrae propensionem! (Üdvözlet és kegyelmünk nyilvánítása.) Minthogy hadaink számára szükséges bizonyos számú fegyverek és köntösök el készítését és Táborunkban való küldésöket biztuk és concedaltuk N. Vitézlő Lónyai Ferencz fő Comissarius hivünkre. K'lmednek azért serio parancsollyuk, hogy a végre kivántató valamelly assistentia végett requiraltatik kld. (= kegyelmed) megnevezett Comissarius hivünktül keze alatt lévő jószágokból assistalni és succuralni igyekezzen. Ex Castris ad Dömsöd positis die 26. Aprilis Ao. 1704. F. Rákóczi Szathmári János Urnak, Joannes Pápai m. p. - Generoso Joanni Szatthmári ursorum (= universorum) bonorum fiscalium in Inclytis Gömörien. Hevessien. Et Exter. Szolnok Cottibus (= Comitatibus) existen. (= existenti). - Anno 1704. Die 27. Aprilis presantosse(!) in castris ad Dömsöd positis in quibus… (P.H.) Miskolczi Napló 1906. okt. 28.

[16] SIMON J., II. Rákóczi Ferenc. A füzet Szendrei Jánosnak ajánlott példánya (Dr. Szendrei János úrnak mély tisztelettel - a szerző. Miskolcz, 1906. okt. 26.): HOM HTD 53.3009.1.

[17] „Hogy e nagyjelentőségű országgyűlés hol folyt le városunkban, erre nézve nem maradtak fel pozitív adataink. Valószínűleg az Avasi templomban, de az sem hihetetlen, hogy a már akkor is fennállott református líceumban… A korunkig felmaradt szájhagyomány több, jelenleg is meglevő házat tulajdonít a Rákócziénak. Ezek egyik a Sötétkapunál levő görögház. Ennek kapuja felett ma is meglevő kő-címerfaragvány azonban - melyet sokan tévesen a Rákócziénak tulajdonítanak - egy később ott lakott osztrák főtisztnek a címere. A Rákóczi-házakként

városnak nevezi, mivel a város nagyszámú katonát adott a kuruc seregnek, 1704-ben 567 miskolci szolgált Rákóczi hadában. A kiadványban több borsodi katonanévsort is közöl a szerző, aki utal arra is, hogy kutatásai szerint Rákóczi 1705 januárjában több hétig betegen feküdt Miskolcon. A füzetben feltűnik az a legenda is, hogy az ónodi országgyűlésen legyilkolt Turóc vármegyei követeket a miskolci Avasi temetőben hantolták el, természetesen titokban.[18]

Amikor Konstantinápolyból elindult a „Kelet" nevű gőzös, egész Magyarország követte az eseményeket. Borsod vármegye már Orsován is képviseltette magát, amikor a koporsókat a gőzösről „tengelyre" tették (4. kép), majd Budapesten 100 tagú küldöttség vett részt a menetben és a ravatalozáson. A fő attrakció azonban október 28-án estére volt kitűzve, akkor volt megállandó ugyanis egy időre a díszvonat Miskolc Tiszai nevű főpályaudvarán (5. kép). A megelőző napok lázas sietséggel teltek. A szervezők úgy határoztak, hogy a bandériumot a Bercsényi-huszárok mundérjába öltöztetik. Az uniformisok mintáját egy miskolci nyomdatulajdonos, Szelényi Béla szolgáltatta, aki az Abaúj vármegyei Mecenzéfről, ottani rokonaitól kapott kölcsön Rákóczi-korabeli viseleteket. Ezeket mintául véve készíttették el a borsodi díszbandérium viseletét, amely az alábbi darabokból állt: „sárga csizma, király-vörös nadrág, sárga salavári, zöld dolmány sárga zsinórzattal, farkasbőr kacagány, farkasbőr kalpag, a vármegye címerével és szárnnyal, kuruc fringia, vörös–kék (a Rákóczi-színek) zászlós kopja, zöld zsabrák vagyis lótakaró, csótáros kantár és magyar nyeregszerszám."[19] A visszahajló csúcsos zöld süveget és a lótakarót Borsod vármegye oroszlános címere díszítette, apró rézlemezre nyomva. A díszviselet egy példánya később Borsod-Miskolci Múzeumba került, jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumának állandó kiállításán szerepel.

Borsod vármegye és Miskolc méltón várta és fogadta a Rákóczi-vonatot, amely 1906. október 28-án éjjel 11 óra 21 perckor érkezett meg a Tiszai pályaudvarra. Miskolcon már két héttel korábban, 1906. október 15-én felállították a fából ácsolt ún. Rákóczi-tornyot a város messziről látható magaslatán, az Avas-tetőn (5–6. kép). A 15 m magas bástya alakú torony megvilágítását is körültekintően megtervezték a helyi sajtó tanúsága szerint: a torony „világító testekkel van feldíszítve, s a szélei a Rákóczi kék–vörös színeiben fog ragyogni. A torony tetején a négy sarkon bengáli fáklyák és nagy kandelá-

emlegetik még a Sötétkapuval szemben levő Lengyel-házat, a Hunyadi-utcán a Székely-féle bútorgyár épületét, hol az állítólagos pénzverő intézet is lett volna; tovább az Urak-utcáján az Imre-féle házat és az ennek közelében levő árvaház-épületet."

[18] „Az ez időben (1707.) lefolyt ónodi gyűlésnek két szomorú emlékű szereplője: Rakovszky Menyhért és Okolicsányi Kristóf állítólag Miskolcon van eltemetve - az avasi temető régi őrházának oldalánál. Az itteni hagyomány szerint őket kivégeztetésük után egy miskolczi úriasszony - kit az egyikhez gyöngéd érzelmek vagy rokoni kötelékek fűztek - éjnek idején szolgájával elhozatta s az Avason titokban eltemettette."

[19] Gyulai 1988. 392–398.; 6–11. kép

berekben színes tüzek fognak égni".[20] A tűzijátékot a vonat érkezésére időzítették. Nemcsak a Rákóczi-torony és a pincék, hanem a város egyik legmagasabb pontja, a színház tűzoltó-tornya is díszkivilágítást kapott, 500 mécsessel világították meg. A Miskolczi Napló a vonat érkezése előtt egy nappal ismételten felhívja a miskolciak figyelmét a világítás fontosságára: „Az Avas kivilágítása. A Rákóczi-ünnepélyt rendező bizottság ismételten fölkéri az avasi pincék tulajdonosait, hogy borházaik elejét bármilyen egyszerű módon, de okvetlenül kivilágítani szíveskedjenek… Ha egy pincénél csupán 2–3 láng lesz is, a magasan fekvő Avas hegy mindenünnen gyönyörű, tündéries látványt fog nyújtani, s a Rákóczi hamvait hozó vonatot már Nyéktől kezdve fogadja, s csaknem Szerencsig kíséri csillogásával."[21] Este 15 ezres menet vonult ki a pályaudvarra, ahol a nyitott vasúti kocsik és a megvilágított 7 koporsó előtt zajlott le az ünnepség, melynek csúcspontja Tarnay alispán nyomtatásban is megjelent díszbeszéde volt.[22] A hamvakat a miskolci Mindszenti templom és plébánia apátplébánosa szentelte be, majd az ózdi evangélikus lelkész imája következett, illetve a 200 fős helyi kórus énekszámai.

A helyi sajtó, nem minden malícia nélkül, így értékelte az ünnepséget: „Volt-e rend? Volt is meg nem is. A miskolci Rákóczi-ünnep tulajdonképpen két részből állt. Az egyikben szemléltetőleg bemutatták, hogyan kell ünnepélyt rendezni (ez volt a gyülekezés, kivonulás, megérkezés az állomáshoz.) A második részben viszont megmutatták, hogyan nem kell ünnepélyt rendezni (ez volt a peronon megtartott ünnep a fejedelmi vonat előtt.) Az egész egyébként olyan volt, mint egy jól megszerkesztett színdarab: Expozíció: gyülekezés a városháza és vármegyeház udvarán. Bonyodalom: A küldöttségek összekeveredése, kavarodása, a lovasrendőrök sétalovaglása, a «taszigálás», szóval a «nagy menet». A bonyodalom egyes érdekesebb momentuma: a papság beékelése a tömegbe, úgy, hogy szinte attakokkal kellett őket «kivágni» és a peronra hozni, a dalárda kívül rekedése (a legjobb hangú dalárda is ki van téve ilyen «rekedéseknek»). A derék Lányi Ernő úgy harcolt a dalárdáért, mint egy vitéz kurucgenerális, s mikor már a legnagyobb tetőpontra hágott a veszély, harsányan vezényelt: Dalárda előre, a kordonon át. Így fejlődött a bonyodalom félelmetes arányokban, s már-már katasztrófától lehetett tartani, amidőn lassan, méltóságosan begördült a nagyságos fejedelem vonata, és egyszerre elsimította a magasan járó hullámokat."[23] Miután a Miskolczi Napló újságírója túljutott a fejedelem vonatával elsimított hullámok verte képzavaron, a fejedelem tiszteletére rendezett színházi előadásokat idézte fel. Miskolc ugyanis, akárcsak másnap Kassa, színházi produkcióval

[20] Miskolczi Napló 1906. okt. 28.
[21] Miskolczi Napló 1906. okt. 27.
[22] Ünnepi beszéd melyet II. Rákóczi Ferenc hamvainak átszállítása alkalmával Miskolcon a vasúti állomáson 1906. év október hó 28-án dr. Tarnay Gyula alispán tartott. Miskolcz, Klein és Ludvig könyvnyomdája, 1906. vö.: GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak, 2. kép.
[23] Miskolczi Napló, 1906. okt. 30.

tisztelgett a fejedelem emléke előtt, egyenesen két előadással: „A színházban is volt Rákóczi-ünnep, a délutáni előadást megelőzőleg előadták Zivuska Andor egyfelvonásos ünnepi játékát a »Rodostói nagypénteket«… este pedig a »II. Rákóczi Ferenc fogsága« c. 5 felvonásos drámát. A katonaság, nyilván felsőbb parancsra, távol maradt a színházból, még a zenekar sem jött el. Pedig nem volt mitől tartani, a II. Rákóczi Ferenc fogsága elég jámbor színdarab."[24] Október 30-án ismét előadták Zivuska Andor darabját, amelyen „szép sikere volt Csáder Irénnek, aki mint «Hungária» lelkes szavalatával viharos tapsra ragadta a közönséget. Megjelenése is festői volt."[25]

A miskolci eseményekről az Országos Távirati Iroda is tudósított, Tarnay alispán beszédét szó szerint is idézve: „Miskolcról jelentik: A fejedelem vonata 11 óra 21 perckor érkezett be a miskolci állomásra. Az egész város ki van világítva. A vonaton érkezők már messziről látták az Avas hegyen gyújtott örömtüzeket és az Avas hegyen ez alkalomra épített 15 méter magas Rákóczi tornyot, amely teljesen ki volt világítva és ahonnan tűzijátékkal üdvözölték a vonatot. A város, valamint az egész vármegye közönsége és pedig a vármegye minden községének képviselete küldöttségileg jelent meg a vasútállomáson zászlókkal és minden község címerével. A megjelentek sorban álltak fel az indóházban. Megjelent az egész katolikus és ág[ostai] ev[angélikus] papság, mintegy 60-an, valamint a nőegyletek is. Mikor a vonat berobogott az állomásra, tarackdurrogások fogadták, és földig hajtották a zászlókat. A közönség kalaplevéve mély csendben fogadta a vonatot. Mikor a dalárdák a Himnuszt kezdték énekelni a csarnokban, az egész közönség velük énekelt. Azután felnyitották a fejedelem koporsóját vivő kocsit és az elkészített emelvényen dr. Tarnay Gyula alispán ünnepi beszédet mondott, amely a következőképpen szólott: Ha van nemzet széles e világon, melynek, története tragikus fordulatokban bővelkedik, az legelső sorban a magyar nemzet. Ha van nemzet, amely vértanúk kiömlő vérével pecsételte meg sorsát, az is a magyar. Ha van nemzet, amely annyi balsors és titáni harc után megszerezte a jogcímét a szabadság, ez égi jelvény viselésére, az is csak a magyar. Szomorú végzete ez ennek a sokat szenvedett nemzetnek. De még szomorúbb az, hogy még haló poraikban sem mondhatta magáévá azokat, akiket a magyar néplélek az igaz hazafiság eszményképeiül tisztelt és szeretett. Így lett Rodostó a magyar szabadság Mekkája. Majd így folytatta beszédét: Vármegyém népe Bercsényi bús huszárainak ivadékai! Ne feledd ünnepséged közben, hogy e szent hamvak iránt való hála és kegyelet kérdése téged közelebbről érdekel, mert a te szűkebb kis hazád a nagy fejedelem és bujdosó társainak emlékével a legszorosabban összeforrt. Ne feledkezz meg arról, hogy innen az ősapáink kiömlő vérétől oly sokszor pirosra festett Sajó vizének partjáról Ónodon hangzott el a nagy fejedelem küzdelemre hívó szózata. Ne feledd el,

[24] Miskolczi Napló, 1906. okt. 30.
[25] Miskolczi Napló 1906. okt. 31.

hogy a Rákóczi név a magyarnak nem pusztán név, hanem eszme, a hazaszeretet megtestesülése. Beszédét így fejezte be: Ebben a felemelő tudatban bocsássuk tovább diadalútjukon a szent hamvakat és az éjjeli szellő halk susogásában, küldjük a nagy fejedelemnek immár örök szép városába üzenetünket: Hős kurucok hajléka, Kassa! Borsod szent ereklyét, nemzeti kincset továbbít neked. A beszédet percekig tartó éljenzés és taps követte. Ezután Blazejovszky rom[ai] kat[olikus] apátplébános beszentelte a hamvakat. Utána Thuróczy Pál ág[ostai] ev[angélikus] esperes szentelte be Thököly hamvait, majd pedig az egész közönség, mintegy 15 000 ember kalaplevéve a Himnuszt énekelte. Általában kiemelték a vonattal érkező küldöttségek tagjai, akik Orsovától kezdve kísérik a hamvakat, hogy oly példás rendet, amelyet semmi sem zavart, mint Miskolcon, nem tapasztaltak sehol. Amíg a vonat állott, az összes zászlókat meghajtva tartották és az egész közönség kalaplevéve állott a szent hamvak előtt. A vonat mentén fáklyás emberek világították be a pályatestet egész Zsolcáig. A rendre a csendőrség és a városi rendőrség ügyelt. A vonat 11 óra 51 perckor indult el a Rákóczi induló hangjai mellett."[26]

Az MTI jelentésében Miskolc jelesre vizsgázott, az alispán beszéde sem tartalmazott kevesebb szóvirágot (titáni harc, vértanúk kiömlő vére, szent hamvak, éjjeli szellő, ősapáink kiömlő vére stb.) mint az ünnepségsorozat többi számtalan szónoklata. A Rákóczit méltató irodalmi művecskék alkotói közé Miskolc és a régió koszorús költője, Lévay József is felsorakozott, a Miskolczi Napló a vonat Miskolcra érkezésének napján a címlapon hozta hatalmas betűkkel, kék–vörös keretben (a Rákóczi-színek!) alkalmi költeményét:

Lévay József: Rákóczi Fejedelem

Még reszket az örömtől a magyar föld
Örömre gyujtják a közel napok:
Kétszázados elfojtott vágya bétölt,
Dőlt keble új életforrást kapott:
Dicső fejedelmét nem hiába várta,
Szent hamvait most már keblébe zárta,
E hamvakból örök tűz ébredend,
S a múlt emléke szebb jövőt teremt.

Lévay klapanciáival, sőt képzavaraival teljes lett Miskolc és Borsod főhajtása a fejedelem és anyja, valamint a többi kuruc főember előtt.

A megyei és városi vezető elit alkotta küldöttség, illetve a 35 fős borsodi díszbandérium mellett Borsod megyéből, és főként Miskolcról sokan utaztak

[26] Országgyűlési értesítő. A Magyar Távirati Iroda és Budapesti Tudósító együttes kiadása. 1906. okt. 28. III. esti kiadás. Jelzet: MNL OL K 26 (Közp. ikt. iratok) 1906–XLI–86 (I)–5313.

egyénileg is Kassára. A MÁV több különvonatot is indított Miskolcról éjszaka, az első éjjeli 2 órakor indult és hajnali 4 óra 12 perckor ért Kassára. A vasút kedvezménnyel segítette az ünneplőket, másodosztályú jeggyel első osztályon, harmadosztályú jeggyel másodosztályon lehetett utazni, a harmadosztályra pedig félárú jegyet válthattak az utasok. Voltak, akik már korábban Kassára érkeztek, és a Felsőmagyarország cikkére hivatkozva a Miskolczi Napló „Uzsorás kurucok" címmel az alábbiakat írta az élelmes kassai polgárokról: „Mint a fogadó és elszállásolási bizottság jelenti, nagyon elharapózott a meggazdagodási vágy a kassai «kurucokon». Egy szobáért egy éjjelre nemcsak 24 koronát, hanem még többet is kérnek. Ez bizony nem ölt valami jó fényt a kassai «kurucokra»".[27] A helyi sajtó tudósított arról is, hogy Kassán a jobb helyekre szóló jegyeket már előre meg lehet venni, tribünjegyek kaphatók Quirsfeld Jánosnál a Fő utca 51., Radó Bélánénál a Deák Ferenc utca 27., Vulkán Antalnál a Kossuth Lajos utca 1. alatt, illetve az Európa és Schalkház szállodák portásainál, valamint az állomási dohánytőzsdében.

A másnapi kassai ünnepséget a korabeli sajtó, valamint a hivatásos és amatőr fényképészek hihetetlen érdeklődése kísérte, később a kassai fényképészek nagyméretű fényképeket árultak az eseményről (9. kép),[28] sőt képeslap-sorozaton is megjelenítették (10. kép). Miskolcot és Borsodot a bandériumon és a hivatalos küldöttségen kívül számosan képviselték a menetet kísérve. A kassai temetésen a miskolci bandérium az egyesített díszbandérium része lett (11. kép), és valóban emelte az ünnepség fényét. A miskolci lovasok, a zöld–vörös viseletbe öltözött Bercsényi-huszárok vonulását pár nappal később a legnépszerűbb képeslap, a Vasárnapi Ujság hasábjain az egész ország láthatta (12. kép). Úgy tűnik, jól döntött a megye vezetése, amely gyors elhatározásával az idők szavát meghallva, pár nap alatt az ország érdeklődésének homlokterébe került.

Rákóczi és a bujdosók újratemetése egy új, illetve újabb helyi Rákóczi-kultusz megszületésének kezdete volt, amelyben a kuruc múlt a dualizmus egyik legnagyobb szabású és leglátványosabb társadalmi és társasági eseményének emlékével keveredett. Aba János kassai tisztviselő, címerfestő-kalligráfus, akinek díszes és szépen kalligrafált okleveleit a kassai ünnepségeken is használták, pár nappal a kassai temetés előtt Thaly Kálmántól egy névjegyet kapott, amelyre a kuruc történész hevenyészve írta fel köszönő sorait, és ezt az etikettet a címerfestő családja egészen az 1980-as évekig őrizte. (13–14. kép).[29] A Rákóczi-ünnep jelképét, az Avas tetején ácsolt Rákóczi-tornyot 1907. július 15-én lebontották ugyan, de az ideiglenes építmény, amelyről több képeslap is készült (7–8. kép), olyan mély nyomot

[27] Miskolczi Napló, 1906. okt. 18.
[28] Rákóczi koporsóját a kassai dómba viszik. (Fénykép 24x29 cm). HOM TGY 91.78. Jelzés: Phalnik és Fia * 1906 * Kassán
[29] HOM HTD 95.38.

hagyott a város közvéleményében, olyannyira kultikus épületté avanzsált, hogy a két világháború között, 1934-ben újra felépítették, igaz, a korízlésnek megfelelő, az eredetitől kissé eltérő stílusban, de ugyancsak fából (15. kép). Ez a torony, melyet Miskolc legnagyobb szabású kereskedelmi és kulturális rendezvényének, a Miskolci Hétnek 1934. évi megnyitásakor avattak fel, a modern Miskolc jelképe és egyik legkedveltebb kirándulóhelye lett, amíg az 1956-os forradalom idején fel nem gyújtották, és porig nem égett.

Rákóczi és ünnepélyes hazatérésének kultusza Borsod vármegyében és Miskolcon is bekerült a családi emlékezetbe. Ezt igazolják, hogy az amatőr és hivatásos fényképészek által a kassai temetésen készült fotókat évtizedekig őrizték a családok. A borsodi Bercsényi-huszárok egyénenként is lefényképeztették magukat, amint zöld mundérban, farkasbőrös kacagányban, karddal az oldalukon, kezükben zászlós kopjával ülnek lovukon. A Herman Ottó Múzeum gyűjteményébe két olyan keretezett fénykép is bekerült, melyeken a családok, ha nem is a kuruc ősöket, de legalább a Rákóczit utolsó útjára kísérő, a vármegyei elithez tartozó elődöket idézték fel és tisztelték. Az egyik fotót a Dunky Fivérek neves miskolci fotóműterme készítette a borsodi díszbandérium egyik (ismeretlen) tagjáról földszintes háza udvarán,[30] a másik az előzőhöz igen hasonló fénykép talán amatőr felvétel (16. kép).[31] Hogy a fényképek valóban a családi hagyomány által megőrzött és a családi Rákóczi-kultuszt közvetítő emlékek voltak, igazolja az utóbbi fénykép hátlapjára írt ajánlás (17. kép), amelyben egy apa fia emlékezetére bízza a családi ereklyét és az abban megtestesült erkölcsi imperativust: „Samu fiamnak emlékül az 1906 október egész vármegye részéről a Rákóczi kassai temetésére küldött lovasbandériumból mint Bercsényi huszár. Tartsd meg szeretettel, s ha az életbe bárki is eltántorítani igyekezne hazádnak szeretetétől, jusson eszedbe, hogy hazádért koldulni avagy meghalni is dicsőbb, mint fényben s pompában úszni csak a látszatával is a haza s annak szabadsága iránti hűtlenségben, s előbbemért [= az előbbiért] az utókor még századok múltán is dicsőíteni fogja emlékedet, míg az utóbbi esetben nemzeted átka kísérendi családod minden tagjait. - Igaz szeretettel, Apukád.”

Források:

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

HTD = Történeti Dokumentáció

TGY = Történeti Gyűjtemény

MNL OL K 26 (Közp. ikt. iratok) = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökségi levéltár, Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok

[30] GYULAI É., Borsod vármegye Rákóczi hamvainak. (HOM TGY 85.2.1.)
[31] Fénykép keretben. (28x20 cm) HOM HTD 60.39.1.

Irodalom:

A kassai Rákóczi ereklye-kiállítás lajstroma. (Szerk.) MIHALIK JÓZSEF, Kassa 1903.

GYULAI ÉVA, Borsod vármegye Rákóczi hamvainak hazahozatalánál. Adalékok az ünnepek viselettörténetéhez, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV–XXVI, 1988, p. 385–401.

GYULAI ÉVA, Borsod vármegye a Rákóczi-szabadságharcban, in: Évfordulós tanácskozások 2002–2004. Az élő Rákóczi. IX. Történelmi tanácskozás és megemlékezés II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választásának 300-ik évfordulója alkalmából, Nagyenyed, 2005. április 29–május 1., (Szerk.) MUZSNAY ÁRPÁD – VITÉZ ENIKŐ, Szatmárnémeti 2005, p. 260–278.

KINCSES KATALIN MÁRIA, „Minden különös ceremonia nélkül". A Rákóczi-kultusz és a fejdelem hamvainak hazahozatala, Hadtörténelmi Közlemények, 116, 2003, p. p. 46–73.

LEHOCZKY ALFRÉD, Az 1906. Évi miskolci általános sztrájk, Kézirat. HOM HTD 77. 272.198.

SIMON JÁNOS, II. Rákóczi Ferenc és Borsodvármegye. Történelmi vázlat, Miskolcz 1906.

SZENDREI JÁNOS, Miskolcz város története és egyetemes helyirata, I–V. köt., Miskolc 1886–1911.

II. Rákóczi Ferenc rodostói száműzetési házának mása Kassán

Duchoň Jozef

Ha ma elindulnánk a történelmi Isztanbul európai részéből a Héttorony alatt a Márvány tenger partján vezető úton át az egykori bizánci Silivri felé, mintegy 120 km után elérkeznénk egy Tekirdağ nevű kikötővárosba. Ezt a várost hívták egykor Rodostónak. Itt, Európa délkeleti csücskében élték le 1720 és1735 között a magyar száműzöttek II. Rákóczi Ferenc és egy maréknyi társa életüket. Itt, az akkor mintegy 20 ezer lakosú Rodostóban, amelynek fele népességét az ortodox hitű görög lakosság alkotta, és amelyet Bercsényi a szóban található betűk felcserélésével „Ostorodnak" szokott nevezni, telepedett le Rákóczi fejedelem a száműzöttek egy csapatával azután, hogy Isztanbul szomszédságából a Habsburg Birodalom diplomáciájának közbenjárására kiűzték őket.

Amikor a 20. század elején fellelték a testi maradványokat, a fennmaradt tárgyakról és a kuruc száműzöttek addig ismeretlen törökországi tartózkodási helyeiről részletes dokumentációt készítettek. Edvi Illés Aladár akvarellista egy egész sor képet készített arról a környezetről, amelyben egykor a magyar száműzöttek éltek, kezdve a tájak ábrázolásával egészen a Rodostói házak berendezéseinek aprólékos bemutatásáig. Ezekből a képekből tudjuk ma, hogy az a ház, amelyben Rákóczi fejedelem egykor lakott, 1905-ben még jó állapotban volt. A dokumentáció színvonala arra utal, hogy már akkor számítottak a ház magyarországi bemutatásával, valószínűleg a másának Kassán történő felépítésével.

Még mielőtt II. Rákóczi Ferenc és társai testi maradványait elszállították volna Törökországból, 1905-ben szétszerelték az ottani ház több elemét, főleg annak legnagyobb helységét, az éttermét, és erről pontos felmérést is készítettek. A kiválasztott részeket, valamint magát a dokumentációt 29 ládába csomagolták, majd Magyarországra, Kassára szállították, ahol a Felsőmagyarországi Múzeumnak adták át. A fejedelem földi maradványainak újratemetése 1906. október végén viszonylag egyszerűen végbement, azonban az egykori rodostói ház részeinek sorsa már sokkal bonyolultabbá vált. Nyilvánvalóvá vált, hogy a ház másának felépítése helyes ötlet, de az illetékes urak sok apró részletet nem gondoltak át eléggé. A Felsőmagyarországi, a mai Kelet-Szlovákiai Múzeum ugyan akkor költözött frissen az új épületébe, amely ma is áll, és ahol a rodostói ház másának is állnia kellett volna, de mint kiderült, komoly anyagi problémákkal küzdött. Ennek javulása csak 1909 őszén következett be, amikor a múzeum fenntartásának terhét a várostól az állam, a Magyar Királyság vette át, és ezzel a múzeum neve is megváltozott, Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeumra. A város, mintegy búcsúajándékként, neki ajándékozta a Miklós-börtönt és a Hóhér-bástyát a hozzá tartozó területtel. Ide tervezték egy további múzeumi épület elhelyezését, mivel az akkori, annak ellenére, hogy új volt, már szűkösnek bizonyult. Erre az új Fazekas

utcai múzeumi területre gondolták felépíteni a rodostói Rákóczi ház mását. 1913-ban az első ilyen irányú tanulmány elkészítésére Kassa jelentős tervezője, Lechner Ödön vállalkozott. Csakhogy jött az 1914-es év, és vele a nagy háború, amely később az első világháború elnevezést kapta. A háború az építkezést hosszabb időre elodázta.

A következő négy háborús év Magyarország vereségét és az addigi formájában való megszűnését, valamint egy új, más, sokak számára sokkoló világ létrejöttét hozta. Kassa 1918 végétől egy új állam, a Csehszlovák Köztársaság része lett. Akkor csaknem senki sem hitte el, hogy ez az állam hosszabb ideig fennmarad, és sokan eszerint is viselkedtek. Ki láthatta akkor előre, hogy e városban a 20. században több államalakulat és politikai formáció váltakozik majd. A Rodostóból áthozott Rákóczi ház részeit, a kassai magyarok az úgynevezett „cseh megszállók" elől a Fő utca 47. szám alatt található Bródi-ház pincéjében rejtették el. Ma visszatekintve, ez értelmetlennek tűnik, hiszen a rodostói ház részei így is előkerültek (igaz, véletlenül), de emellett főleg azért, mert a csehszlovák hivatalok egyáltalán nem igyekeztek Rákóczi emlékét Kassa történelméből eltávolítani, és így a ládákat senki sem veszélyeztette. Éppen ellenkezőleg, az a paradox helyzet állt elő, hogy az eredeti rodostói ház az Európa e peremén lejátszódott számos háború következtében komolyan megsérült. Az új politikai realitás következtében azonban az is világossá vált, hogy a múzeum, amely ekkor új nevet kapott - Kelet-Szlovákiai Múzeumnak nevezték - már más prioritásokat kapott. A csehszlovák állam nem tartotta időszerűnek Rákóczi rodostói házának felépítését, és ez így bizonytalan időre el is lett halasztva. A rodostói ládákról csaknem elfeledkeztek, csak akkor leltek rájuk, amikor 1936-ban új birtokos költözött be ebbe a házba, aki felújítási munkákba kezdett. A Rákóczi ház részeit tartalmazó ládák elhagyták pincei búvóhelyüket, és a múzeum tulajdonában lévő Hóhér-bástya kazamatáiba vitték át őket.

1938 novemberében az első bécsi döntés következtében Szlovákia egy részét elfoglalták és Magyarországhoz csatolták. A változás Kassát is érintette, és az új politikai helyzethez szükséges alkalmazkodási idő után, az új kormány nagy kedvvel fogott a történelmi műemlékek felújításába és több kulturális rendezvény szervezésébe. Végre felépítették II. Rákóczi Ferenc rodostói házának mását. Ez a Hóhér-bástya környékének tervezett felújítása során valósult meg. Luxa Kálmán fennmaradt rajzai, valamint a kiállított makett, amely sokban különbözik a mai valóságtól, bizonyítják, hogy a létrehozandó építményről több elképzelés is volt. A múzeumi terület felújítása során a Miklós-börtön is sorra került, ásatások a Hóhér-bástya északi oldalán, és ezek II. Rákóczi Ferenc rodostói házát is érintették.

Először néhány szót szólunk az építkezés helyéről. A kiválasztott helyen, vagyis a Hóhér-bástya északi részén, akkor egy földszintes ház állt. Ezt az építkezés során nem távolították el, hanem az új épület földszintjéül használták, tetőzetét lebontották, helyére pedig az első és a második emeletet

építették. Ezeket jellegzetes dél- balkáni stílusban készítették el. A hely története azonban sokkal gazdagabb, és mivel Kassa számára építészeti szempontból nagy jelentősége van, így azt legalább körvonalakban ismertetjük. Eredetileg 1441 körül ezen a részen a kassai festett kapu őrzőbástyája állt (amelyet még 1400 körül építettek), és ez még Jan Jiskra cseh zsoldosainak ideérkezése után készült. Ott, ahol ma a rodostói ház áll, abban az időben az őrzőbástya külső kapuja volt, és innen kőhíd vezetett a ma már betemetett védőárkon át. Korvin Mátyás uralkodása idején, 1470 körül, a barbakánt modernizálták (minden bizonnyal Aristotele Fioravante olasz építész), és később, 1484–1490 között a külső védőfalba építették be. A városi kapu azonban itt ezután is megmaradt. Az 1556-os nagy tűzvész után ezt a kaput befalazták és tovább már nem használták. Az egykori barbakán megmaradt része a városi erődítmény része lett, és valamikor 1671–1685 között végül földsánccal látták el és klasszikus védőbástyává alakították. A 18. században Hencker- avagy Hóhér-bástyának nevezték el. E formájában maradt fenn a 18. század végéig, míg 1783–1792 között fokozatosan kezdték eltávolítani az agyagból készült töltést. A Hóhér-bástya falazott maradványa, miután védelmi funkcióját elveszítette, egy kalapok gyártására szakosodott manufaktúra műhelyként szolgált, amely Gebrecht-manufaktúra néven volt közismert.

A középkori kapu megmaradt részeit a 19. század elején beépítették az 1786-1807 között felépített földszintes épületbe. Az épület abban az időben a premontrei rendé volt, amelyről nem tudni, hogy milyen célra használták. Kassa 1832-ből származó vázlatos tervén az épület egy bizonyos Vass nevű gróf lakóhelyeként van jelölve. Később a városi szegények laktak benne. Az az épület, amelyből a rodostói ház mása épült, szomszédos volt egy falazott kocsiszínnel. 1909-ben a Miklós-börtönt és a Hóhér-bástyát Kassa város ajándékaként a Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum kapta meg, és itt ők egy újabb múzeumi terület kialakítását tervezték. Ebben az időben már tervbe vették a rodostói ház másának itteni felépítését is, azonban ezeket az elgondolásokat félbeszakította az első világháború.

A háborút követően a Csehszlovák Köztársaságban már más idők jártak, amelyek nem kedveztek ennek az építkezésnek. A terület építészeti átalakítása azonban folytatódott. A húszas években a Hóhér-bástya közvetlen környékén nagy bérházakat építettek, és egy időben az itt található történelmi épületeket, beleértve a Hóhér-bástyát, és a református templomot is, le akarták bontani. Azt a helyet, ahová a rodostói ház mását szánták, csak az akkori múzeum igazgatójának, Dr. Polák Józsefnek és a Pozsonyi Műemlékvédelmi Hivatal közbenjárásának köszönhetően mentették meg. Az addig nem túlzottan kihasznált Hóhér-bástya emeleti szintjét a harmincas évek második felében galériai célokra alakították át. Ebben az időben azonban már Közép-Európa politikai helyzete jelentős mértékben megváltozott, és 1938 novemberében Kassa az akkori Magyar Királyság részévé vált. Más egyebek mellett 1940–

1943 között a második világháború ellenére végre a rodostói ház felépítése is megvalósult.

Az építkezéssel egy kis építési vállalatot, a Kládek céget bízták meg. Maga az építkezés 1940-ben, a Hóhér-bástya északi részének régészeti feltárása után indult meg. A régészeti kutatás azonban nem volt megfelelően kiértékelve, ugyanis ma szakmai szempontból ezen a helyen egy ilyen épület felépítését nem lehetne engedélyezni, de számunkra már nincs más lehetőség, mint hogy tudomásul vegyük az akkori kor körülményeit, és főleg a kultúrpolitika beavatkozását. Érdekes az a tény is, hogy annak ellenére, hogy ez egy meglehetősen apró, olcsó és egyszerű másolat, építése váratlanul hosszú ideig tartott. A terveket az állami műemlékvédelmi bizottság megbízásából a már ismert Lux Kálmán készítette, és a hosszú éveken át helytelenül tárolt és meglehetősen sérült eredeti fa elemeket Szentiványi Gyula, valamint segítői, Farkas Tibor és Szentiványi András restaurálták. A restaurálás 18 hónapon át tartott. Az épületet 1943-ra fejezték be, azonban berendezve nem lett, és ez évtizedekig így maradt.

Kassán már az 1943-as év végén komolyan kezdtek azzal a lehetőséggel számolni, hogy a várost a háború közvetlenül is érinteni fogja. Több óvintézkedést is tettek a lakosság érdekében (főleg az esetleges bombatámadások ellen), ami miatt a rodostói ház berendezésére és látogathatóvá tétele háttérbe szorult. A háború végéig a témával már senki sem foglalkozott komolyan. A felújított csehszlovák köztársaságban egy, a háború utáni érthető hisztéria uralkodott az előző rendszerrel szemben, és amelynek sajnos Rákóczi is áldozatául esett. A személyéhez fűződő emléktáblákat leszerelték, többet megsemmisítettek és a rodostói ház egyszeriben kihasználatlan maradt. Legszebb része, a második emeleten található ebédlő évtizedeken át ált használaton kívül, szó szerint porral fedetten. A Rákóczi fejedelemhez fűződő műtárgyak egy részét a Magyarországon található szlovák műtárgyakra cserélték ki. Egy idő után, a 70-es évek elején, az épület földszintjén és az első emeletén a múzeum természettudományi része kapott helyet. Ez Dr. Aristid Mošanký gondozásában maradt egészen 1992-ig.

Ugyanakkor ezekben az időkben, kissé titokban, a kassai másolat fontos szerepet játszott, mivel a magyar restaurátorok számára több eleme mintául szolgált az eredeti II. Rákóczi Ferenc száműzetési házának a magyar kormány által támogatott eredeti házának felújításánál és látogathatóvá tételénél a messzi török Rodostóban. Valójában paradox helyzet volt ez, amikor a kassai rodostói ház másolatában eredeti elemek voltak, ugyanakkor az eredeti Rodostóban levő házba másolatok kerültek. Erről azonban, feltételezem, hogy a török kollégám fog beszámolni.

1989 végén a bársonyos forradalom elsöpörte Csehszlovákiában a szocialista rendszert, és vele együtt azokat a történelmi averziókat is, amelyek a múzeumok életébe is beleszóltak. A posztszocialista korban a Kelet-Szlovákiai Múzeum által tett első lépések között az ideológiai kiállítások felszámolása is

benne volt, és ezzel együtt szintén a rodostói Rákóczi ház befejezése is. Az épület Rákóczinak, mint történelmi személyiségnek szánt kiállítás helye lett, hiszen egyébként Rákóczit a szocializmus utolsó időszakában egyre inkább a szlovák történelem részeként kezdték értelmezni. E gondolat attya a múzeum akkori igazgatója, doktor Olexa László volt, aki 1990-ben doktor Pollák Róbertet, a történelmi osztály munkatársát (a múzeum mai igazgatóját) bízta meg a kiállítás forgatókönyvének megírásával. Az ő gondolata volt, hogy a kiállítás a fejedelem földi maradványainak 1906. október 29-i újratemetésének emlékeit tartalmazza. Felhasználta a temetéssel kapcsolatos, a Kelet-Szlovákiai Múzeum raktáraiban elhelyezett és mindmáig megmaradtak emléktárgyakat. Ezeket fényképekkel és gyűjteményes anyaggal egészítette ki. A kiállításon így helyet kapott Thaly Kálmán is, és az ő által felfedezett törökországi, rodostói és isztanbuli Rákóczira vonatkozó műtárgyak, valamint helyet kaptak a száműzetésben élő fejedelem és társai tárgyai is, valamint a kassai rodostói házmásolat építését dokumentáló anyagok, és mindezek mellett Rákóczi személyének bemutatása és az általa vezetett felkelés rövid leírása is (amit Olexa igazgató tartott helyesnek megjeleníteni). Ebben az esetben sajátságos kiállítási tárggyá vált maga a száműzetési ház mása is.

Az emlékház és a kiállítási tér felújítását 1991 első félévében Igor Jasaň és az általa vezetett munkacsoport végezte, a végső munkálatokba azonban a történelmi részleg minden dolgozója bekapcsolódott. A belső tér képzőművészeti megoldása Ján Prexta műve. A kiállítás néhány eleméhez a Miskolci Múzeum munkatársai is segítséget nyújtottak. A kiállítás utolsó munkálatainak hírei gyorsan elterjedtek Kassán, és váratlanul kellemes meglepetést okoztak. 1938-ban a kassai dóm számára készült Rákóczi mellszobor alkotójának mára már elhunyt felesége, Löffler Klára felajánlotta, hogy saját költségére elhelyezi az épületben a mellszobor ólom makettjét, amely addig a mester, Löffler „Bélabácsi" műhelyében volt. Végül is minden időben elkészült.

A kiállítás 1991. június 24-én nyílt meg, egy csendes nyári eső közepette, Rákóczi földi maradványainak az itteni kriptában történt elhelyezését követő 85. évben, 48 évvel a rodostói ház befejezése után. A nem éppen kedvező időjárás ellenére a nagyszámú szlovák és magyar közönség jelenlétében, Dr. Olexa, valamint Kassa óváros polgármestere, Süli úr tartott beszédet. A kiállítási terület állandóan zsúfolt volt látogatókkal. Természetesen a múzeum emlékkönyvébe az első nacionalista beírások is megjelentek, hiszen a szabadság és a demokrácia meghozta terméseit. A nap felemelő hangulatát azonban ezek sem rontották el.

A kiállítás megnyitását követően a rodostói ház mása a Kelet-Szlovákiai Múzeum leglátogatottabb kiállítása lett, főleg turista- és iskolai csoportok látogatták. A következő, 1992 évben a kiállítási tér utolsó két helyiségét is befejezték az első emeleten, ahol Dr. Mošansky szó szerint a látogatók között dolgozott. Kisebb változtatások 2001-ben történtek a kiállításon, amikor

többek között felkerültek a négynyelvű, szlovák–magyar–német és angol feliratok is. Az emlékház utolsó műtárgya Rákóczi életnagyságú szobra lett, amelyet a magyar állam ez év elején ajándékozott a múzeumnak.

Beszámolóm végén még egy eseményt kell megemlítenem, amelyet az itteni Rákóczi ház átélt, szerencsére komolyabb bántódás nélkül, bár az ügy kellemetlen volt. Azt, amit a múltban a történelem terén az ideológia okozott, a jelenben a nacionalista politika teszi. A ’90-es évek második felében Szlovákiának olyan kormánya volt, amelynek szemében Rákóczi szálka volt, és tagjai többször hallattak magukról, hogy úgymond Rákóczit adjuk vissza a magyaroknak. Az ilyen hozzáállás az itteni helyzetre is hatással volt. A Kassai kerület urai a Rákóczi emlékházat meg akarták szüntetni, és helyébe új kiállítást akartak állítani. Szerencsére kifutottak az időből. Legyünk azonban éberek - a politikai butaság állandóan virágzik, és nem hiányzik a demokratikus rendszerekből sem.

Rákóczi Ferenc és Jindřichův Hradec

Nováková Stanislava

Amikor Hradeci II. Ádám és felesége, Montforti Katalin 1594-ben jezsuita gimnáziumot hozott létre, bizonyára nem gondoltak arra, hogy itt egy évszázaddal később egy magyar nemzeti hős, felkelő vezér és későbbi erdélyi fejedelem, Rákóczi Ferenc fog tanulni. Milyen sors vezérelte a fiatal Ferencet a jezsuita kollégiumba, Jindřichův Hradec (akkoriban: Neuhaus) városába?

Mielőtt erre a kérdésre felelnénk, fontos felelevéníteni néhány közismert történelmi tényt. Magyarország területe a 17. század nyolcvanas éveinek közepén nagyjából három hatalmi csoport küzdelmének színtere volt. Nagy katonai veszélyt évszázadokon át a törökök jelentettek, akik ellen azonban egyre hatékonyabban léptek fel a Magyar Királyság másik ellenfelei, a Habsburgok. A két fél között, valamint bonyolult politikai és katonai viszonyok között tevékenykedtek a Thököly Imre által vezetett magyar kuruc seregek, akik a Habsburg uralmat igyekeztek lerázni, és meg akarták szabadítani az országot a török elnyomástól. Thököly Imre hatalmának megtörése nyitotta meg az utat I. Lipót császárnak. 1685 végén a kuruc erősségek többsége a Habsburgok kezére került, Munkácsot kivéve, amelyet hősiesen védett Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferenc özvegye, akinek második férje Thököly Imre volt Az erődítményt csak 1688 elején foglalták el, és a Zrínyi grófok családjából származó bátor nőt gyermekeivel együtt Bécsbe vitték, és onnan csak három év elmúltával engedték el. A gyerekek azonban nem tértek vissza. A leányt az orsolyiták egyik kolostorába helyezték el, míg a félelmet keltő név fiúörökösét, aki a Habsburgoknak az utolsó ötven évben annyi kellemetlenséget okozott Magyarországon, Jindřichův Hradec városába küldték, a jezsuitákhoz.

Rákóczi Ferencet Bécsbe érkezése után anyjától és leánytestvérétől rögtön elválasztották. A kis lázadó felügyeletével Kollonich Lipótot bízták meg, aki a következő napon, figyelmen kívül hagyva a kisfiú könnyeit és bánatát, Baldini nevű nevelőjével együtt elküldte őt, valamint saját unokaöccsét, Kollonich Zsigmondot a jezsuitákhoz Jindřichův Hradec városába.[1] Miért éppen Jindřichův Hradecet választották? Feltételezhetjük, hogy ennek több oka volt. Egyrészt a helység nagyon távol helyezkedett el Rákóczi szülőföldjétől, másrészt a Bécsből Prágába vezető főútvonalon feküdt, és nem utolsó sorban a Slavata család birtoka volt, akik a császárhűek táborába tartoztak. Röviddel az út előtt, 1688. április elsején, Kollonich bíboros levelet küldött a jindřichův hradeci uradalom földesurának, Jan Jáchym Slavatanak. Gratulált neki, hogy elnyerte a Landhofmeister címet és értesítette őt, hogy a császár parancsára Jindřichův Hradecbe, az ottani jezsuitákhoz küldi az ifjú Rákóczit és saját unokaöccsét. Kérte, vegye őket oltalmába, annak ellenére, hogy a je-

[1] Rákóczinak a jindřichův hradeci jezsuitáknál történt tartózkodásához a mai napig a legalapvetőbb munkák: J. Muk, František Rákóczi; J. Muk, Koloničove a Fr. Rákóczy.

zsuita kollégiumban fognak lakni. Slavata 1688. április 7-én írt levelében válaszolt. Megköszönte a gratulációt, és ami a két fiút illette, számukra szálláshelyet ajánlott fel saját kastélyában, ahol jobb ellátást tudna biztosítani nekik. Azt is megírta, hogy ez irányban már tett is lépéseket. A nagyságos ifjakat azonban a kollégiumban helyezték el, hogy a jezsuiták felügyelete minél hatékonyabb legyen. Csak 1688. május 30-án jelentkezett Zrínyi grófnő aláírású, Slavatának szóló levéllel Ferenc anyja, Ilona, és megköszönte, hogy a jindřichův hradeci földesúr gondjába vette fiát. További Csehországba írt levél nem maradt ránk. Kérdéses, vajon állhatott-e egyáltalán Zrínyi Ilona kapcsolatban valakivel abból a környezetből, ahol fia nevel-kedett.[2]

Rákóczi Ferenc 1688. április 3-án érkezett meg Jindřichův Hradecbe, ahogy ezt a gimnázium írnoka a tanulók katalógusába bejegyezte: „His accesit 3.[a] Aprilis Franciscus Leopoldus Georgius Ragoczy, Comes ungarus, Nepos Georgii Ragoczy, Principis Transylvaniae."[3] Hasonló bejegyzés ismétlődik a katalógusban az 1688. év végén, és ennek az eseménynek a jezsuita krónikában is kiemeltebb figyelmet szenteltek (lásd 4. melléklet).[4] Ez azt mutatja, milyen fontosnak tartották a jezsuiták azt a tényt, hogy kollégiumukat választották ki egy ilyen jelentős diák számára. A diákok katalógusában az évi jelentések között olvashatjuk: „Mense Aprili presentatus est Magistro syntaxorum Franciscus Leopoldus Ragoczy, principis Francisci Ragoczy filius, et Georgii Ragocii olim Principis Transylvaniae, Nepos. Augustissimi Imperatoris Leopoldi voluntate collocatus in Seminarium huius, post quam Mungatzium ubi hactenus detinebatur Rebellibus excutis, fuit receptum."[5] Ahogy a bejegyzésből kitűnik, a syntaxis (mondattan) osztályába vették fel, vagyis az idősebb ifjak közé. Osztályfőnöke František Boryně volt. Ebben az évben 32 diák tanult ebben az osztályban, és az osztálytársak többsége Jindřichův Hradecből, illetve környékéről származott, de érkeztek diákok Morvaországból és Ausztriából is. Társa, a már fentebb említett bíboros unokaöccse, Kollonich Zsigmond, nálánál felsőbb osztályban tanult. Abban az osztályban tanult továbbá egy Otto Ferdinand Volkra nevű, az ausztriai Heidenreichsteinből származó gróf, akit Rákóczi visszaemlékezéseiben is megemlít, ugyanis hármójuk közös szobában laktak. A retorika (szónoklattan) osztályban további két olyan diák volt, aki Magyarországról származott, Veczer Márton Komáromból és a poetica (verstan) osztályban Veczer Mátyás (lehetséges, hogy Márton testvére?). Ennek ellenére Rákóczi Ferenc, akit családjától és hazájától elszakítottak, sokat szomorkodott. Még évek múltán is búsan emlékezett vissza az eseményekre. „Most is, amikor ezen sorokat írom

[2] Az említett három levél a Státní okresní archiv Třeboň pobočka Jindřichův Hradec található. Slavata család levéltára, 39. doboz.
[3] SOAT–JH, Jindřichův Hradeci uradalom, jezsuita kollégium katalógusa, leltári szám 85, 85 sz. könyv, f. 293 B.
[4] UOtt. leltári szám 84, 84. sz könyv, f. 175 A
[5] Uott. f. 295 B

elszomorodom, ha arra gondolok, Te látod Uram, hogy mi keservesebb történhetett volna velem, fejedelmi ifjúval, mint száműzöttnek lenni hazámból, kiszakítva szüleim köréből ismeretlen országba vivén, nemesi létemet megsértve, tűrni a velem szembeni illetlen viselkedést és egymagamra hagyva a nyelv és az emberek ismerete, valamint a szokások és erkölcsök ismerete nélkül. Tanulni ott, ahol csak latin nyelven tudtam beszélni... Ott az ételre való gondolat is fájdalmat okozott, hiszen otthon a kenyér búzából volt, itt a bor is kesernyés, és az otthoni módon elkészített ételre való gondolat belső szomorúságot váltott ki belőlem, és ettől lett az itteni étel ízetlen".[6] Annak ellenére, hogy az itteni jezsuita atyák üdvözlésére színdarabot és gazdag (böjti) lakomát szerveztek, a honvágya megmaradt, sőt növekedett, főleg akkor, amikor közölték vele, hogy a hónap végén nevelőjének el kell utaznia.

1688 végére Rákóczi Ferenc mégis megszokta az új környezetet, és bár panaszkodott a „nemesi rendje szembeni illetlen viselkedésre", mégis úgy tűnik, hogy kiváltságos helyzetben volt. Megszerette őt a szeminárium igazgatója P. Zimmermann is, aki gyakran vitte őt magával Slavata grófhoz, ahol a kastélybeli hivatalnokok tisztelettudóak és figyelmesek voltak vele szemben. 1688-ban a jezsuiták több színjátékot adtak elő. Így pl. a rétorika professzora József főherceg ünnepélyes beiktatását mutatta be. Rákóczi tanára a diákokkal mutatta be azt a színjátékot is, amelyben a császári hadsereg Magyarországot szabadította fel (Rediviva Ungaria). Sajnos a források nem említik milyen szerepet kapott az ifjú Rákóczi. Azonban lényegtelen, milyen szerepet játszott (ha részt vett) a jezsuita színjátékban, hiszen nemsokára az élet fontos szerepet osztott számára.

1689-ben a diákok kimutatásaiban mint Franciscus Leopoldus Georgius Ragoczky, Comes de Wadaster Ungarn szerepel.[7] Előrelépett a poetica osztályba, amelyet Boryně professzor vezetett. Ebben az évben a grammatica (nyelvtan) osztályt két Kollonich nevű diák látogatta: Siegfried és Zsigmond. A legfontosabb események közé tartozott az a két hír, hogy a kollégium Bartolomeus Surrytól, egy tüzér parancsnoktól egy értékes Szűz Mária képet kapott, amelyet 1688-ban Belgrád elfoglalásakor szerzett meg hadi zsákmányként. Ezt a Mária Magdolna templomban lévő Szent Hypolit oltárára helyezték el.[8] A másik, még ennél is jelentősebb hír volt, hogy ugyanezen év júliusában elhunyt Jan Slavata, a slavatai uradalom birtokosa, a család utolsó férfi leszármazottjainak egyike. Minden bizonnyal Rákóczi Ferenc is részt vett a Szűz Mária templomban történt temetésen és szentmisén, amelyet a hradeci prépost Hieronymus Altan de Pozzi szolgáltatott.

Az 1690-es év Rákóczi Ferenc jindřichův hradeci tartózkodásának utolsó éve volt. A retorika osztály diákjai között mint Franciscus Leopoldus

[6] J. Muk, František Rákóczi, p. 35.
[7] SOAT–JH, jezsuita kollégium katalógusa, 85 sz. könyv, f. 97 A
[8] Uott. 84 sz. könyv, f. 176 A. Még aprólékosabb bejegyzés a 85 sz. könyv f. 301 B. Lásd: J. Novák, Soupis památek, p. 208.

Georgius Ragoczy, ex principibus Ragoczy, comes de [f…o] tartották nyilván.[9] Zsigmond és Siegfried a syntaxis osztályt látogatták. Április másodikától a kollégiumnak új rektora volt, Jan Siminský (az előző rektor Karol Příchovský volt).[10] Ebben az évben vette át a családi birtokok irányítását a Slavata család utolsó tagja, František Leopold. Eredetileg passaui kanonok volt, aki a testvére, Jan Joachym halála után otthagyta az egyházi pályát. A pápai feloldozás elnyerése után Klára De Lanoyt vette feleségül. E tette és egyházi pályafutásának a Slavata család megmentése érdekében való feladása azonban eredménytelennek bizonyult, ugyanis már a következő évben, örökös nélkül elhunyt. A nagy slavatai birtokot több részre osztották fel, amelyeket a Slavata család rokonai örököltek meg. De abban az időben Rákoczi Ferenc már nem tartózkodott Jindřichův Hradecben. Muk szerint Prágába ment filozófiát tanulni. Valószínűleg egy gimnáziumban folytatta tanulmányait, valamelyik bölcselettani osztályban, mivel a Károly Egyetem bölcsészeti karának anyakönyvébe nem szerepel.[11]

A Rákóczi család jindřichův hradeci említése Rákóczi Ferencnek a jezsuita gimnáziumban töltött életepizódjával nem fejeződik be, ugyanis a Třeboni Állami Területi Levéltár jindřichův hradeci fióklevéltárának Černín családi levéltárában található egy köteg irat, amelyek egykor az ottani legfelsőbb várgróf (csehül: purkrabí, németül: Burggraf) Černín Jakub Heřman iratai közé tartoztak.[12] Ezek az iratok Rákóczi Ferenc feleségének, Sarolta Amália hesseni hercegnőnek Karlsbadban (Karlovy Vary) történt tartózkodásáról szólnak, aki 1706. szeptember 4-én érkezett oda gyógykezelésre. Mint a lázadó Rákóczinak a felesége, persona non grata volt a fürdővárosban. Már 1706. szeptember 22-én Václav Norbert Kinský, legfelsőbb kancellár levelet intézett Jan Bedřich Perglernek, a loketi kerület hejtmanjához, amelyben tudatta vele, hogy a császár több okból is megtiltotta a fejedelemasszony csehországi tartózkodását, és azt hogy, az ott tartózkodásából semmi jót nem lehet várni. Mihelyst minden kész lesz az útra, vissza kell őt szállítani Magyarországra. Addig 20–30 ember őrizze, nehogy megszökhessen. Egyidejűleg kémek sokaságával volt körülvéve, akik minden mozdulatáról jelentést tettek. Közéjük tartozott orvosa, Lang is, aki a kerületi hejtmannak adta át a levelezésén fellelhető címeket.

Rákócziné kérésére a császár megengedte, hogy ne Morvaországon keresztül, hanem Pilsenből Jindřichův Hradecbe, onnan pedig Vratěnínen át menjen Ausztriába. Az utazás előkészületeinél az a kérdés merült fel, hogy ki fogja fizetni az utazást, a császár vagy a fejedelemasszony. Az egész ügy pikantériája még az, hogy egy legenda szerint útközben a fejedelemasszony kislányt szült. 1706. október 21-én Pergler hejtman jelentette, hogy a Toužim-

[9] SOAT–JH, 85 sz. könyv, f. 302 A
[10] Az életrajzi adatok mindkét rektorról: A, Fechtnerová,: Rectores Collegiorum, p, 121.
[11] J. Muk, František Rákóczi, p. 36–37.
[12] SOAT–JH, Černín család levéltára 308. és 310. doboz.

ba vezető utazást megszervezték. Ugyanarról a napról származik a toužimi uradalom tisztviselőinek a levele, amely arról szól, hogy egy toužimi családhoz úri gyereket hoztak, aki tiszta vánkosban, tiszta ingecskében volt, és feje fehér karton kendőcskébe volt burkolva, a vánkosán pedig a W és az F betűk voltak kivarrva. Semmilyen papír vagy pénz nem volt mellé téve. Az ottani pap a gyermeket megkeresztelte, és az Orsolya nevet adta neki. Nevelését a gabona számtartó feleségére bízták. Hasonlóan vallott Marta Knörlová bábaasszony is, aki elmondta, hogy jelen volt, amikor a fejedelemasszony kislányt szült. Az elbeszélés igazságmagját nem lehet kideríteni, Jakub Černín hejtman jelentéséből sem, amelyet ugyancsak 1706. október 21-én írt. Pergler ebben elmondja, hogy a fejedelemasszony már Toužim felé vezető úton nem érezte jól magát, meg akart állni az ottani kastélyban, azonban ezt nem engedték meg neki. Az ottani vendéglőben egy kerek asztalt hozatott, ebből eredt az a pletyka, hogy ott szült. Ezt a hírt kapta meg az uradalom hejtmanja, és annak felettese, akik azután kihallgatták a bábasszonyt, aki állítólag Rákóczinénál volt, és hosszabb faggatás után megerősítette a kislány megszületését és megkeresztelését. A toužimi plébánia anyakönyvei nem bizonyították ezt a vallomást, semmilyen Orsolya nevű gyermeket nem jegyeztek be ide, ráadásul akiről az akkori előírások szerint fel kellett volna jegyezni, hogy házasságon kívüli gyermek.[13] Az egész történet nagyon különleges, és valószínűleg a II. Rákóczi Ferenc körüli politikai intrikákkal függ össze. Ebből a szemszögből érdekesek Pergler kerületi hejtman jelentései (ő biztosított egyfajta rendőri felügyeletet), amelyek arra utalnak, hogy Rákócziné kapcsolatban állt a svéd király ügynökeivel. Hasonlóan különleges az állandó betegeskedése, amivel a magyarországi utat igyekezett elhalasztani, és azon feltételek szabása, amelyeket utazásához kívánt (a „Hungarn" kifejezés nélküli császári útlevél, igazolás megfelelő magaviseletéről, biztosíték arra nézve, hogy Morvaországban és Magyarországon biztonságban marad stb.), azonban úgy látszik, hogy ezek inkább csak kifogások voltak, mivel 1707. január 24-én a teplei kolostor látogatásának ürügyén legszűkebb kíséretével Szászországba szökött. További sorsáról az iratok hallgatnak.

A Rákóczi családra vonatkozó és a jindřichův hradeci levéltárban található további dokumentumok, inkább szórakoztató jellegűek. 1895-ben az itteni levéltárosnak, František Tischernek néhány levelet címzett egy Jozef Rokoský nevű veselí nad lužicei mozdonyvezető. Nevének a magyar nemzeti hőssel való hasonlósága ugyanis arra a gondolatra vezette, hogy ő annak rokona. Állítólag családjában fennmaradt egy elbeszélés, hogy I. Rákóczi Ferenc Zsigmond nevű fia, a feleségével Zsuzsannával együtt Csehországba ment, ahol mint királyi katona telepedett le Záluží Soběslavi nevű faluban. Neki volt egy György nevű fia, aki 1698-ban eladta a Záluží nevű birtokát és Jiřic u

[13] A plébánia anyakönyvében való keresésért a Pilseni Műemlékvédelmi Hivatal munkatársának, Dr. Vratislav Rišavý-nek mondok ezúton köszönetet.

Humpolcera költözött. Mint további bizonyítékot hozta fel, hogy II. Rákóczi Ferenc nevét Rokoszként írta alá, és a magyarok a nevét Rákóczival cserélték fel.[14]

Ez az eset ugyan inkább humoros, de bizonyítja, hogy Rákóczi neve a cseh nemzet tudatából nem tűnt el, és nem csak Jan Amos Komenskýnek Rákóczi Györgynél történt sárospataki tartózkodása kapcsán maradt fenn, de általános szimbóluma lett a Habsburg monarchia elleni felszabadító mozgalmaknak. A szocializmus alatt az akkori politikai irányzatnak megfelelően „a forradalmi hagyományokhoz" és a „jobbágy-felszabadítási mozgalmakhoz" kötődött a neve. A kommunisták a „forradalom" szó alatt a szocialista tábor egybekapcsolását értették, amelyhez Csehszlovákia és Magyarország is tartozott. Ez az eszme elősegítette egy jó gondolat megvalósítását, és 1966. szeptember 23-án a jindřichův hradeci honismereti múzeumban ünnepélyes keretek között Rákóczi Ferenc szobát nyitottak. Az ünnepély természetesen politikai esemény volt, a város, a járás és a kerület képviselői mellett jelen volt a Magyar Népköztársaság prágai nagykövete, Czeby Lajos is, valamint a csehszlovák felet a kulturális miniszter államtitkára Karel Janů professzor képviselte.[15] Az ötlet értelmi szerzője, és a szükséges források kikutatója a PhDr. Jan Muk múzeumigazgató volt, aki egyben jelentős helytörténeti kutatóként is tevékenykedett. Budapestről és Kassáról megszerezte a kortársak képmásainak sorát, a legfontosabb levéltári dokumentumok másolatait, és azon városok ábrázolásait, amelyekhez Rákóczi sorsa kötődött. A tárlat a borsi kastély fényképével indult, majd I. Rákóczi György színes portréjával folytatódott. Ezt követték Thököly, Zrínyi Ilona, az osztrák császárok, Sarolta Amália és Rákóczi Ferenc képei. Az egész kiállítást az az arckép egészítette ki, amelyet a múzeum 1962-ben kapott a prágai Magyar Nagykövetség munkatársaitól.[16] Az ünnepi megemlékezés Rákóczi Ferenc 1688–1690 Jindřichův Hradecben töltött tanulmányainak emlékére, a múzeum épületére helyezett emléktábla leleplezésével teljesedett be. Az emlékszoba és a Rákóczi emléktábla leleplezése akkor történt, amikor Dél-Csehországban a Varsói Szerződés tagállamainak Vltava nevű katonai gyakorlata zajlott, és ez paradox módon épp ellenkező célokat szolgált, mint Rákóczi Ferenc. A történelem süllyesztőjében tűnt el minden, a katonai gyakorlaton résztvevő generális neve, de Rákóczi neve, aki végigjárta Európát, hogy földjét felszabadítsa, és aki magánéletét és birtokait is feláldozta, és török száműzetésben halt meg, fennmarad.

[14] SOAT–JH, idegen családok, Rákóczi jelszó

[15] Jihočeská Pravda, 1966. szeptember 23., 229 sz., Rozvoj 1966. szeptember 30., 39 sz.. A megnyitást megelőzően ezt a „Rákóczi Ferenc a magyar nemzeti hős Jindřichův Hradecen" című cikk előzte meg. Jihočeská Pravda, 1966. szeptember 18.)

[16] A kép ma a Jindřichův Hradec-i Járási Múzeum gyűjteményében található, leltári sz. 3086. Hasonlóan itt található a Kollonich Zsigmond kardinális életnagyságú képe is (243 x 163 cm), amelyet önmaga, a kardinális adományozott az itteni jezsuita gimnáziumnak. Leltári sz. 722 – 0. Vö.: J. Muk, Koloničove, p. 8.

Az ismert orientalista, Josef von Hammer-Burgstall 1818-ban Pesten kiadott egy kis útikönyvet, amelynek címe „Umblick auf einer Reise von Konstantinopel nach Brussa und dem Olympos und von da zurück über Nicäa, und Nicomedien", amelyben Rákóczinak a rodostói (törökül Tekirdag) katolikus templomban levő sírját írja le: „Itt nyugszik II. Rákóczi Ferenc, Isten kegyelméből Erdély választott fejedelme, Magyarország kapcsolt részeinek ura és a székelyek grófja, ki életének 12. évében anyjától elhagyatván, de csodálatos Isteni gondviselés rendelése folytán börtönön, számkivetésen és az élet különböző válságain átvezéreltetvén, a halál által itt nyugvó anyjának visszaadatott: a nyugalmat, melyet míg élt, nélkülözött, megtalálta az Úrban az üdv.." [17] 1906-ban mindkettejük földi maradványait a kassai dómba szállították. Lehet vajon jobb példája annak, hogy a nemzet nem felejtette el őket?

Melléklet:

A Třeboni Állami Területi Levéltár Jindřichův Hradce-i Fióklevéltárában található és a Rákóczi családhoz kötődő levéltári dokumentumok összeállítása

1. sz.

Bécs, 1688. április 1.

Kollonich Lipót, győri püspök, jó kívánságait fejezi ki Jan Jáchym Slavata-nak, azon alkalomból, hogy a Landhofmeister címet megszerezte, és tudatja vele, hogy a császár parancsára a jezsuitákhoz Jindřichov Hradec-be küldi tanulás végett az ifjú Rákóczit, valamint saját unokatestvérét és kéri, vegye pártfogása alá őket. A jezsuitáknál lesznek elszállásolva.
(SOAT-JH, Slavat család levéltára, sign. III J 2b, 39. doboz)

Ihro Exel.
Hoch und Wohlgebohrner Herr Graf etc.
Hochgeehrter Herr Obrister Landhofmeister etc. Ich thue mich neben auch dienern höchst erfreuen, und viel glük winsche zu dem neu antrettenden ambt, wie dan jedermanniglich solche Ihro Mtt [Majestät] gethanne wohl nicht alein approbiert, sonst mehrers sich mit dem ambt erfreuet, das es Euer Excel. anvertrauet worden, der allmächt[ige] Gott wolle Sie lassen, viel Jahr zu der göttliche Ehre und Ihro Mtt [Majestät] dienst genüssen.

Weilen auch Ihro Exel. allerorthen ihre gnaden und höfflichkeit spieren lassen, also werden sie auch in dero schutz nehmben zwei kleine diener so ich nacher Neuhaus geschikth, alda zu studieren aus befelch Ihro Kays. Mtt [Majestät], als den kleinen Ragozy, wie auch meinen kleinen Vetter ein so

[17] Az adatok a Wiener Abendpost című újság cikk-kivágatából származnak, valószínűleg 1906 májusából. A Černinsky könyvelési iratai közt található meg.

beyde bey den P. Jesuitern studieren, und alda versorgt werden, ich auch alle notwendigkeit darzu verschaffe, und nichts als E.Exel.G[ene]ralprotection ohne dero ungelengenheit und uncosten bitte wie ohne das sich jederzeit gnädig erzeigen allerweissen, und verlassen mir hergeg[en] wid[er] befehlen, wo sie mich werden tauglich finden, wie ich dan bin und verbliebe, sowohl Euer Exel. als dero frau gemahlin

Euer Exc.
Schuldigster diener
Und Stiefvatter

Leopold Card[inal] v. Collonicz
Bischopf zu Rab

2. sz.

Prága, 1688. április 7.

Jan Jáchym Slavata köszöni a jó kívánságokat és kifejezi meggyőződését, hogy a két ifjút minden bizonnyal Kollonich ajánlására küldte a császár és már utasította a fő hejtmant, hogy mindkettőnek adassék meg minden, amire szükségük van. Felajánlja, hogy a két ifjú a kastélyban lakhat, ahol mindenük megvolna. (SOAT-JH, Slavata család levéltára, sign. III J 2b, 39. doboz). (A levél másolatban maradt fenn)

Hochwürdigst Hochgebohhrner Fürst
Gnädiger Herr.

Euer *Eminenz* erstatte gehorsamben dank vor dero gnädig undt wohlmeinende glükwunsch zu der verlängst erlangten Kays[erlichen].Gnadt des mir allergnädig ist anvertrauten Obrist Landhoffmeistersambt, hoffe dasselbe mit dem gnad des Allerhöchsten dergestalt zu versehen, das Ihr Maytt [Majestät] unser allergnädister Herr ein gnädigstes wohlgefallen darob haben werden, auch dadurch mich mittler zeit tauglicher zu machen, Euer *Eminenz* gnädige Befehl in allen Begebenheiten gehorsambist zu erfüllen.

Wie dann mir es vor eine absonderliche gnad schüze, das Ihro Maytt [Majestät] zweifls ohne aus hoch vernünftiger einrathung Euer *Eminenz* sich gnädigst beliebet habe, den jungen Gr[af] Ragozi zu mir auf Newhaus zuschiken, damit er aldort von denen P:Jesuitern in denen *Studien* geübt, und unterwiesen werde, sambt dero herrn vettern, welchen beede nach möglichkeit zu dienen mich befliessen werde, undt habe heunt meinen oberhaubtmann anbefohlen, das er beede alle mögliche dienstfertigkeiten bezeugen solle, und wann Euer *Eminenz* es vor besser erkennen, so werde beede gergen in meinen Schlos die Wohnung geben, und sie schuldmöglichist bedienen lassen, zu dero beharrlicher huld und gnad meine frau sambt meiner gehorsambist emfehlend, verharre zu diensten;

Euer *Eminenz*

Schuldgehorsambster knecht.
H. J. Gr: Slawata

3. sz.

Bécs, 1688. május 30.

Franciska Ilona, született Zrínyi grófnő, megköszöni Jan Jáchym Slavatanak, hogy Ferenc fia megérkezése után Jindřichov Hradec-en fogadta őt, és kéri, hogy továbbra is őrizze meg az iránta való kegyét.
(SOAT-JH, Slavata családi levéltára, sign. III J 2b, 39. doboz)

Hoch undt wohlgeborner Herr Graf etc.

Hochgeehrtigster Herr und Patron.etc. In vernehmung, was für villfältige hoche gnaden, Euer *Excellenz*, meinen sohn Franz *Rakoczy* erweisen, hette meine schuldigkheit lengst erfordert, gegen deroselben, mich hierumben gebührent zubedankhen: allein hat solches meine bishero gehabte unpässligkeit, zu thun nit zuegellassen; kombe derohalben anietzo mit gegendertigen, gegen Euer *Excellenz*, mich der, obbemelten meinem sohn, bishero erzeugten hochen gnaden in gebühr schudigist zubedanckhen, mit bitt, Euer *Excellenz* geruhen ihnen, in ansehung Ihrer hochfürst[lichen] *Eminenz,* herrn herrn *Cardinal v[on] Colonitsch*, mehrerwenthen meinen sohn, noch ferner anbefohlen sein zulassen, welche hoche gnaden umb Euer *Excellenz* sowohl ofternenter mein sohn mitler zeit, als ich jederzeit zuverschulden: und abzudienen lebens lang beflissen sein werde verbliebend

Euer Excellenz

Ehrnwilligste dienerin

Helena Franzisca
Grafin von Serin

4. sz.

1688.

A jezsuita kollégium krónikájának bejegyzése Rákóczi Ferenc tanulás okán történt fogadásáról, Munkács elfoglalásáról, anyja és testvére sorsáról és a császár azon elhatározásáról, hogy Ferencből engedelmes alattvalót nevel.
(SOAT-JH, jindřichův hradeci uradalom, 84. sz. könyv 347–348, ere-deti számozás)

„Gymnasium Nostrum, ingeniis, modestiam, nobitate praestantibus, floruit discipulis, quos inter eminuit comes Franciscus Ragozi, Georgii Ragozi, nuper

Transsylvaniae principis, ex filio Francisco Ragozi nepos. Redacto enim post longam obsidionem castro fortissimo Munkatsch (in quo cum matre, sorore longam toleravit obsidionem, cum spe solvenda per vitricum famosum illum Emmericum Tökelium obsidionis in potestatem caesaris; cum matre et sorore Viennam deductus est. Matre et sorore, ad Collegium Do. Sacratarum Virginum, Societatis S[a] Ursulae, ipso comite Francisco, tutelae cardinalis Leopoldi Kollonicz commiso, dum circumspiceretur, pro studiorum causa mittendus esset, ut Novam Domum mitteretur condensum est. Ut vero plenius curae Societatis nostrae subesset, ex voluntate augustissimi imperatoris Leopoldi, in seminario ad victum positus est, remotis ab ipsius famulatu, omnibus patriis hominibus, ut tanto solidus inter fideles caesaris vasallos, divinam, humanamque (verba sunt Caesaris) revereri condisceret maiestatem. Alias hoc gymnasium exoreabant si unquam alias iussum perillustriam familiarum adolescentes. Duo comites Collonitz, Sigismundus et Sigefridus fratres...

(ezt a többi nemes ifjú nevének felsorolása követi).

5. sz.

Rövid kivonat azon levéltári dokumentumokból, amelyek Jindřichův Hradec-en a Kéziratok és Rézmetszetek gyűjteményében találhatók, és amelyek szerzői a Rákóczi család tagjai. (Elhelyezés és jelzet szerint.)
(SOAT-JH, Jindřichův Hradec-re vonatkozó kéziratok és rézmetszetek gyűjteménye, 11. doboz*)*

Sign. VI. Nro. 68
1630. október 29.
I. Rákóczi György magyar nyelvű levelet ír Alaghy Melchiornak.
1630. október 29.
I. Rákóczi György magyar nyelvű levelet ír Eszterházy grófnak.
(a levél hibásan, II. György alá van besorolva)

Sign. VI. Nro. 69
1651. január 3.
Lórántffy Zsuzsanna, I. Rákóczi György felesége, kéri III. Ferdinánd császárt, hogy engedje meg fiának Zsigmondnak házasságkötését Henriettával, rajnai palatinus lányával (előneve nincs feltüntetve).

Sign. VI. Nro. 70
1591. február 9.
I. Rákóczi Zsigmond Arnost fejedelemnek ír katonai ügyben.

Sign. VI. Nro. 71
1648. október 13.
II. Rákóczi Zsigmond magyar nyelvű levelet ír Teörös Jánosnak.

Sign. VI. Nro. 72
1654. június 19.
II. Rákóczi György gratulál a császárnak a békekötéshez.
1657. január 15.
II. György magyar nyelvű levelet ír Forgách Ádámnak.

Sign. VI. Nro. 73
1670. március 20.
Báthory Zsófia, II. György felesége kéri a császárt, hogy erdélyi birtokainak ügyeihez szükséges katonai célú pénzkiadásokban intézkedhessen.

Sign. VI. Nro. 74
1707. május16,
Rákóczi Ferenc Lipót magyar nyelvű levele, amely Magyarország rendjeihez szól.
1713. június 16.
Rákóczi Ferenc Lipót magyar nyelvű levele Eszterházy grófhoz (a levél cseh nyelvre is le van fordítva, és Rákóczi politikai álláspontját fejezi ki benne, mondván „bizony időre volt szükségem ahhoz, hogy megtaláljam azt az utat, amelyre most lépek“)

Források:

SOAT–JH = Státní okresní archiv Třeboň pobočka Jindřichův Hradec

Irodalomjegyzék:

FECHTNEROVÁ, ANNA, *Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentum*m *tom. I–II*, (Bibliothecae Nationalis Pragensis Miscellaneorum monographicorum volumen IV–V.), Praha 1993.

MUK, JAN, *František Rákóczi a Jindřichův Hradec*, Zprávy muzeí Jihočeského kraje, 1966, p. 33–37.

MUK, JAN, *Koloničove a Fr. Rákóczy v Jindr. Hradci*, Jihočeský sborník historický, 6, 1933, p. 144–152.

NOVÁK, JAN, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu jindřichohradeckém*, Praha 1901.

Rákóczi-iratok Hollandiából, 1956–2006
Egy irategyüttes fél évszázados története

Csaba Katona

A tavalyi, 2006. évben Magyarország három igen jelentős történelmi eseményről emlékezett meg azok kerek évfordulója alkalmából. Időrendben haladva: a Bocskai István vezette és végül jószerivel polgárháborúba torkolló 1604-ben kitört felkelést lezáró bécsi béke aláírása négyszáz, II. Rákóczi Ferenc fejedelem kassai újratemetése száz, míg az 1956. évi forradalom ötven évvel ezelőtt volt. A történelmi Magyarország és a Magyar Köztársaság legfontosabb történeti és jogbiztosító iratainak központi őrzőhelye, a budapesti Magyar Országos Levéltár mint állami fenntartású intézmény a 2006. év során maga is törekedett arra, hogy méltóképpen vegye ki részét az országszerte megrendezett jubileumi ünnepségekből. E szándék jegyében került sor 2006. október 5-én egy igen jelentős, háromoldalú nemzetközi együttműködés keretében lezajló eseményre a levéltár budai várban található főépületének Lovagtermében.[1] Több mint fél évszázad után olyan, több száz éves iratok kerültek vissza Magyarországra, amelyeket 1956-ban menekített el Hollandiába egy, a forradalmat követően nyugatra emigráló magyar férfi, a két háború között magas rangú állami tisztviselőként dolgozó Rákóczy Imre. Az esemény jelentőségét tovább növelte, hogy ezek a dokumentumok - egyebek mellett - a fejedelmi Rákóczi család iratai voltak. Az alábbiakban ezekről szeretnék szólni, részben bemutatva magukat a hazaérkezett iratokat, részben pedig feltárva azok hányatott sorsát, egészen a tavaly sorra kerülő ünnepélyes átadás–átvételig, amikor is visszatértek Magyarországra, hiszen ez az esemény példaként szolgálhat a különféle országok levéltárainak széleskörű együttműködéséhez.

Az iratok visszaadásának kezdeményezése

2006 nyarán a Hágában működő Holland Nemzeti Levéltár (Nationaal Archief) igazgatója, Maarten W. van Boven angol nyelvű levélben fordult Gecsényi Lajoshoz, a Magyar Országos Levéltár főigazgatójához.[2] Ebben egyebek mellett arról tájékoztatta magyar kollégáját, hogy a legutóbb, bécsi találkozásuk alkalmával szóban már említett Rákóczi-iratokat, amelyeket Hágában őriz az általa vezetett intézmény,[3] szeretné átadni az arra illetékes

[1] Levéltári Szemle, 2006. 3. sz. 53, illetve a Magyar Országos Levéltár honlapján: www.mol.gov.hu /index.php?akt_menu=280&hir_reszlet=235

[2] Maarten W. van Boven levele Gecsényi Lajoshoz. Hága, dátum nélkül.

[3] Az iratokról a Nemzeti Levéltár kiadványa, a National Archief Magazine adott hírt, a cikket Marácz László, az amszterdami egyetem docense jegyezte: MARÁCZ L., Archief in ballingschap. A hollandiai levéltárosok nagyrabecsülésének jele, hogy lapjuk címoldalán is erre az írásra hívták fel a figyelmet. Marácz László számos színes illusztrációval - az átadott források egy része, II. Rákóczi Ferenc Mányoki Ádám által festett közismert portréja stb. - kiegészített

magyar levéltárnak. Ezért arról érdeklődött, hogy vannak-e a Rákóczi családnak olyan leszármazottjai, akik jogot formálhatnak az iratokra, illetve, hogy melyik magyarországi levéltár lenne az, amelyik átvenné azokat? Egyúttal azt is kifejtette, hogy tekintettel az 1956. évi forradalom 2006-ban esedékes fél évszázados kerek fordulójára, szeretné, ha az átadás–átvételre még ebben az évben sor kerülhetne. Leveléhez tájékoztatásul csatolta a Hágában lévő Rákóczi-iratok jegyzékét[4] is. E jegyzék segítségével - amelynek tartalmáról az alábbiakban még részletesen szó lesz - a Magyar Országos Levéltár munkatársai megállapították, hogy az iratok két, nevében azonos, ám mégis különböző, de egyaránt történelmi gyökerekkel rendelkező családtól származnak. Részben az Erdélynek több fejedelmet adó főnemesi Rákóczi családtól, részben pedig egy másik, köznemesi Rákóczi családtól, pontosabban: Rákóczy családtól. A Magyar Országos Levéltár főigazgatója ennek tudatában ugyancsak angol nyelvű válaszlevelében[5] örömmel üdvözölte a holland fél nagyvonalú kezdeményezését. A levélben tájékoztatta a holland kollégákat a fent említett tényekről, továbbá azt is jelezte benne, hogy az általa vezetett intézmény - mivel mindkét családnak vannak vagy voltak már iratai ott - kész örömmel veszi át a Hágában őrzött értékes történeti dokumentumokat. E levélváltást követően az események rövidesen felgyorsultak, és intenzív szervezőmunka után így kerülhetett sor 2006 októberének legelején az iratok hazatérésére. Mielőtt azonban ennek részleteit megismernénk, magukról a dokumentumokról kell többet tudni az eddigieknél.

Az 1956-ban Hollandiába került Rákóczi-iratok

A múlt év októberének elején Magyarországnak visszaadott Rákóczi-iratok évköre a 14.-től a 20. századig, egészen pontosan 1322-től 1974-ig terjed. A dokumentumok holland nyelvű, Hágában készített jegyzéke összesen 15 tételt tartalmaz az egyébiránt meglehetősen vegyes összetételű dokumentumokra vonatkozóan. A 15 tétel közül az 1–10. tartozik a 18. században férfiágon kihalt fejedelmi Rákóczi család iratai közé,[6] a további öt tétel (11–15.) a másik, a köznemesi Rákóczy család iratairól készült. E tételek közül talán a legértékesebb az iratanyag egyetlen eredeti középkori darabja (igaz, több ugyancsak középkori oklevélről a 9. tételben fotómásolat található). Ez egy 1322-ben datált királyi oklevél, ami természetesen latin nyelven íródott. Ezt I. Károly Róbert magyar király adta ki bizonyos György (Georgius) fia Mykch számára, neki adományozva a Zemla (azaz Zemplén) földjén található Bors (Borsi) helységet. Ez az adat már önmagában rendkívül érdekes adalék, hiszen az 1703–1711 között lefolyt Rákóczi-szabadságharc vezetője, II. Rá-

rövid tanulmánya részletesen beszámol az iratanyagról, azok Hollandiába kerüléséről, illetve a Rákócziak fejedelmi családjáról.

[4] Inventaris van het familiearchief Rákóczy, 1322–1974. 2. 21. 205. 50.

[5] Gecsényi Lajos levele Marteen W. van Bovenhez. Budapest, 2006. június 9.

[6] A Hágában őrzött Rákóczi-iratok jegyéke.

kóczi Ferenc fejedelem épp itt, Borsi (Ma: Borša, Szlovákia) faluban látta meg a napvilágot 1676. március 27-én.[7] A 2–5. tételek az 1-höz hasonlóan szintén egy-egy dokumentumot foglalnak magukba, de immár olyanokat, amelyek a kora újkor éveiben keletkeztek. A 2. tétel II. Rákóczi György erdélyi fejedelem oklevele 1644-ből Szászvárosi Péterhez, a 3. III. Ferdinánd király Rákóczy Lászlónak szóló adománya, a 4. egy 1762-ben kelt szerződés Johann von Aspremont (ez a család a Rákóczi-rokonsághoz tartozott[8]) és Maria Anna von Wolkenstein között, míg az 5. II. József király Joannes von Aspremont-nak szóló adománya 1787-ből Nagysárosra vonatkozóan. A 6–8. tétel különböző vegyes iratokat tartalmaz, amelyek 1604 és 1821 között keletkeztek, így pl. - a teljesség igénye nélkül - Báthory Zsófia (1629–1680), I. Rákóczi Ferenc (1645–1676), II. Rákóczi György (1621–1661) stb. iratait, a 9–10. tétel pedig fotómásolatokat: a már említett 9. többek között középkori oklevelekről (keletkezési évük: 1402, 1405, 1409), a 10. pedig egy 1703-ban datált iratét. A 11–15. tételek 19–20. századi vegyes iratokat és másolatokat foglalnak magukba a másik, köznemesi Rákóczy család iratanyagából. Összességében tehát kétségkívül elmondható, hogy az 1322-ben kelt középkori oklevél már önmagában rendkívül értékessé teszi ezt a sajátos összetételű irategyüttest. Joggal merül azonban fel a kérdés, hogy pontosan hogyan és mikor kerültek ezek az iratok Hollandiába, azon belül pedig éppen a hágai levéltárba?

Az iratok Hágába kerülése

Habent sua fata libelli - azaz: a könyveknek is megvan a maguk sorsa, tartja a latin mondás. A Hollandiába került Rákóczi-iratok sorsa egyértelműen azt bizonyítja, hogy az iratok esetében is helytálló ez a latin bölcsesség. Annyi egészen bizonyos, hogy ezek a fontos dokumentumok 1974-ben kerültek a Hágában működő Nemzeti Levéltár birtokába.[9] Az iratokat egy Hollandiába szakadt magyar hölgy, bizonyos özvegy Rákóczy Imréné, született Marton Sára adta át a levéltárnak megőrzésre, ám azzal a kéréssel megtoldva, hogy Hollandia azokat egészen addig őrizze gondosan, amíg Magyarországon az egypártrendszer fennáll, ennek valamikor bekövetkező bukása után azonban az átadott iratoknak vissza kell térniük hazájukba.[10] A hágai levéltár hozzáértő munkatársai megállapították, hogy a Rákóczy Imréné által bemutatott iratok kivétel nélkül igen jelentős történeti értéket képviselnek, így az intézmény

[7] A falu és a Rákócziak kapcsolatáról röviden: Po stopách Rákócziho kurckých vojsk, p. 17–18.

[8] II. Rákóczi Ferenc testvére, Rákóczi Julianna (1673–1717) férje volt Ferdinand Gobert Aspremont-Reckheim gróf. A kastély, ahol II. Rákóczi Ferenc született, ma is áll, jelenleg múzeumként működik.

[9] A 0,2 iratfolyómétert kitevő dokumentumok átadásáról a levelet egészen pontosan 1974. szeptember 2-án írta alá Rákóczy Imréné Marton Sára. Deed of conveyance and receipt. Budapest, 2006. október 5.

[10] SZABÓ G., Rákócziék hazatérnek.

eleget tett a kérésnek és vállalkozott az irategyüttes megőrzésére, amely feladatának aztán egészen 2006 őszéig dicséretesen eleget is tett.

E ponton viszont újabb kérdéseket kell feltenni? Először is azt, hogy ki volt Marton Sára? Majd pedig azt is, ami ennél is fontosabbnak tűnik: ki volt a férje, Rákóczy Imre? Legfőbbképpen pedig azt, hogy miképp kerültek birtokukba a hágai levéltárnak átadott iratok, amelyek között, mint már többször esett róla szó, nem csupán a saját családi irataik, de a fejedelmi Rákóczi család dokumentumai is fellelhetőek, sőt ezekből van több?

Az 1896-ban született Marton Sára férje, a feleségénél három évvel idősebb, 1893-as születésű Rákóczy Imre meglehetősen magasra ívelő karriert tudhatott magáénak a 20. század első felének Magyarországán.[11] A férfi egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte, előbb a bölcsészeti, később az állam- és jogtudományi karra járt, bölcsészdoktori címet is szerzett.[12] 1914-ben bevonult és az első világháborúban harcolt, elsősorban a török csapatok oldalán harcolva tűnt ki.[13] Ennek során tüzérfőhadnagyi rangig jutott előre a katonai ranglétrán.[14] A világháborút követően, azaz a történelmi Magyarország szétszakadása után Budapesten talált állást, konkrétan 1922-től a magyar miniszterelnökség sajtóosztályán (III. osztály) kezdett dolgozni, ahol 1927-től előadóként alkalmazták,[15] úgy, hogy belépését követően alig fél évtized múltán a sajtóosztály vezetőjének helyettesévé lépett elő és ezt a posztot majd tíz évig töltötte be közmegelégedésre, miközben miniszteri tanácsosi rangot kapott.[16] Feladatát a mindenkori vezetőség utasításaihoz hűen látta el, a politikai palettán magát a keresztény „úri" jobbközép képviselőjeként határozva meg, ódzkodva minden baloldali nézettől, ugyanakkor azonban a szélsőjobb szellemiségétől is. Hogy szorgos hivatalnoki munkáját milyen nagyra értékelték, azt jelzi, hogy amikor 1937-ben közvetlen főnökét, Mikecz Ödön államtitkárt Darányi Kálmán akkori magyar miniszterelnök felmentettre a sajtóosztály vezetése alól, ő lépett a helyébe,[17] de ezt az igen komoly felelősséggel járó vezetői posztot azonban nem sokáig, mindössze 1938-ig tölthette be.[18] Ebben az évben megkapta a Magyar Érdemrend középkeresztjét,[19] majd 1940 és 1943 között a Legfelső Honvédelmi tanács vezértitkárának állandó helyettesévé, egyúttal osztályfőnökké lépett elő.[20] Tagja volt a keresztény értelmiség tömörítésére létrejött Pátria Klubnak.[21] A második világháború vi-

[11] Részletes életrajza: MARÁCZ, L., Archief in ballingschap, p. 8.
[12] Uo. p. 8.
[13] 6161/2006. MOL. sz. ügyirat.
[14] MARÁCZ, L., Archief in ballingschap, p. 8.
[15] 6161/2006. MOL. sz. ügyirat. Budapest, 2006. április 19.
[16] 6161/2006. MOL.
[17] MARÁCZ, L., Archief in ballingschap, p. 8.
[18] Uo.
[19] 6161/2006. MOL.
[20] Uo.
[21] Uo.

harai azonban őt is elsodorták. 1945-ben, a háború utolsó évében Moszkvába került,[22] szovjet hadifogságba, ahonnan azonban szerencsésen hazatérhetett. Rákóczy Imre 1956-ban, az október 23-án kitört forradalom leverését követően hagyta el Magyarországot feleségével együtt,[23] a család így került Hollandiába. Nyitott azonban a kérdés, hogy miként kerültek hozzá a fejedelmi Rákóczi család iratai?

Miután 1956. november 4-én a szovjet Vörös Hadsereg csapatai bevonultak az országba, a Budapest utcáin folyó harcok során komoly sérülés érte a Magyar Országos Levéltár épületét is. 1956. november 6-án egy, a Margitszigeten állomásozó szovjet üteg pontos lövése éppen telibe találta a levéltárat. Az okot a tüzelésre az szolgáltatta, hogy - legalábbis egyes források szerint - torkolattüzek voltak láthatóak a levéltár épületében [24] A jól célzott belövés nyomán gyorsan sokáig megfékezhetetlennek bizonyuló tűzvész alakult ki, amely több napon át, egész pontosan 1956. november 12-éig pusztította a Magyar Országos Levéltárat.[25] E sajnálatos események következtében 1956-ban több mint 9000 iratfolyóméternyi pótolhatatlan jelentőségű történeti iratanyag vált a felcsapó lángok martalékává és semmisült meg.[26] E tűzvész során érte végzetes sérülés a Rákóczy családnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött levéltárát is.[27] Ennek a több napon át lángoló tűznek az oltásában eleinte, rögtön a tűzvész kitörését követően, olyan emberek is részt vettek, akik nem tartoztak a levéltár dolgozóinak kötelékébe. Ők, látva a belövést, önként siettek az értékes iratok mentésére: „a tűz megfékezését és a levéltári anyag mentését először az épületbe bejutó „idegenek", azaz várbeli lakosok és egyetemisták kísérelték meg."[28] Igen valószínű tehát, hogy az égő levéltár oltására indulók között volt Rákóczy Imre is, aki vélhetően ekkor vette magához azokat a Rákóczi-iratokat - megmentendő őket a teljes pusztulástól -, amelyeket özvegye 1974-ben átadott a Nemzeti Levéltárnak Hágában. Egyébiránt ide kívánkozik még annak az érdekességnek az említésre, hogy a 2006 októberében átadott iratok legrégebbi darabjáról, az 1322-ben keltezett I. Károly Róbert-féle oklevélről pl. biztosan tudható, hogy az úgynevezett Ernst-gyűjtemény része volt, amelyet 1939-ben árverésen értékesítettek.[29] A gyűjteménybe tartozó oklevelek egy részét a Magyar Országos Levéltár vásárolta meg, ám nem mindegyiket, így ezek az árverezés során másokhoz kerültek, ezek közé tartozott ez az oklevél is. Az árverést

[22] MARÁCZ, L. , Archief in ballingschap, p. 8.
[23] Uo. p. 5.
[24] LAKOS J., A Magyar Országos Levéltár, p. 347.
[25] Uo. p. 348.
[26] Uo. p. 348.
[27] „A Rákóczi, másként Rákázy (lánczi) család levéltára a MOL-ban 1945-ben elpusztult." 6161/2006. MOL. A család iratanyagából csupán az onnan kiemelt középkori oklevelek maradtak meg (8 darab).
[28] LAKOS J., A Magyar Országos Levéltár, p. 347.
[29] 408/1959. MOL sz. ügyirat.

megelőzően azonban a Magyar Országos Levéltár fotót készíttetett a meg nem vásárolt iratokról (így erről is) és a Diplomatikai Fényképtárban (DF) helyezte el azokat a DF 105 220–105 257 számok alatt.[30] Az 1322-be kiadott oklevél fényképe a DF 105 232 számot kapta.[31] Ha azonban ez az oklevél akkor az árverésre került és nem a Magyar Országos Levéltárba, akkor ezt Rákóczy Imre bizonyosan nem az 1956. évi tűz oltása során vette magához a levéltár gyűjteményéből. Nyitott kérdések tehát továbbra is maradtak az iratanyaggal összefüggésben.

Az ünnepélyes átadás-átvétel 2006-ban

Mint már esett róla szó, Rákóczy Imre özvegye, Marton Sára 1974-ben azzal a határozott kívánsággal adta át a néhai férje által 1956-ban megmenekített iratokat a hágai Nemzeti Levéltárnak, hogy azok az egypárt-rendszer bukása után kerüljenek vissza Magyarországra. A holland levéltár vezetői úgy ítélték meg, hogy az 1956. évi forradalom félévszázados évfordulója kínálja a legmegfelelőbb alkalmat arra, hogy Marton Sára akaratának eleget tegyenek. Így történt, hogy Maarten W. van Boven igazgató a Magyar Országos Levéltárhoz fordult azzal a levelével, amelynek tartalmát ezen írás elején idéztem. A szándékot aztán rövidesen tett követte, és bár több kérdés is felmerült - pl. az, hogy Budapest vagy Hága legyen-e az ünnepélyes aktus helyszíne -, a két érintett fél gyorsan megállapodott minden részletről. Többféle szempontot is figyelembe véve, arra a döntésre jutottak, hogy 2006. október 5-én, Budapesten, a Magyar Országos Levéltárban főépületének Lovagtermében kerül sor az átadás–átvételre, ahol a két állami levéltár mellett a két ország, azaz a Holland Királyság és a Magyar Köztársaság is magas szinten kívánja képviseltetni magát, ezzel is jelezve az esemény kiemelkedő fontosságát. Az évfordulók szerencsés egybeesése folytán ugyanezen év októberének végén került sor Kassán II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1906. évi ottani újratemetésének megünneplésére is. Az ebből az alkalomból megrendezett ünnepségsorozatnak része volt Kassán egy olyan történészkonferencia is, amelynek Kassa Város Levéltára (Archiv Mesta Košice) mellett a Magyar Országos Levéltár is társrendezője volt. A két intézmény között egy nyári, a Rákóczi-újratemetéshez ugyancsak kötődő kiállítás[32] révén frissen kialakult, majd rövidesen megszilárdult jó kapcsolat okán a házigazda magyar levéltár meghívta Kassa város és Kassa Város Levéltára képviselőit is a tervezett átadás-átvételre. A kassai meghívottak készséggel jelezték, hogy a budapesti

[30] Uo.

[31] Uo.

[32] A kassai Henszlmann Imre Történelmi Társaság (Historická Spoločnost' Imricha Henszlmanna) a Magyar Országos Levéltár segítségével rendezett kiállítást Kassán 2006. június 2-án, aminek megnyitó beszédét Katona Csaba levéltáros tartotta. Levéltári Szemle, 2006. 2. sz. 57. A kiállításról megjelent kiadvány: 100. výročie prevezenia a uloženia pozostatkov Františka II. Rákócziho.

meghívást örömmel elfogadják, és feltétlenül szeretnének részt venni azon. Az 1956. október 5-ei - igen élénk holland és magyar sajtóérdeklődés által kísért - jelentős esemény rangját jelzi, hogy azon részt vett holland részről Ronald Alexander Mollinger, a Holland Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott budapesti nagykövete, Jan Kennis, a holland követség kulturális attaséja, illetve a hollandiai levéltáros szakemberek közül Hágából Maarten W. van Boven igazgató, Elwin J. Hendrikse vezetőségi igazgató és Frans van Dijk, a hágai levéltár nemzetközi ügyeinek koordinátora. Magyar részről a házigazda intézményt Gecsényi Lajos főigazgató és a Magyar Országos Levéltár számos levéltárosa, valamint más munkatársa, míg a magyar államot Vígh Annamária, az Oktatási és Kulturális Minisztérium Közgyűjteményi főosztályának vezetője képviselte. Kassa városának nevében Eugen Cuno főpolgármester-helyettes, Kassa Város Levéltárát képvi-selve pedig Jozef Kirst igazgató és Hajdú Mária levéltáros voltak jelen Budapesten. Az ünnepélyességen túl pedig azt is fontos hangsúlyozni, hogy a két nemzeti levéltár vezetője írásban rögzítette az átadás–átvétel tényét.[33] A résztvevőkön kívül jelzi továbbá az egyedülálló fontosságú esemény rangját, hogy arról a magyarországi sajtótermékek és több televíziós, rádiós tudósítás mellett hírt adott - többek között - a legolvasottabb magyar napilap, a Népszabadság,[34] továbbá a Múltkor c., interneten olvasható, történet-tudománnyal foglalkozó népszerű hírportál,[35] ezen kívül pedig a Magyar Távirati Iroda[36] is tudósított róla. Az átadás–átvételen jelen volt a holland állami televízió forgatócsoportja is, illetve még azon a napon élő adásban nyilatkozott az eseményről a Magyar ATV-ben Maarten W. van Boven igaz-gató és Gecsényi Lajos főigazgató, a Magyar Rádió Mindennapi tudomány c. műsorában pedig Katona Csaba, a Magyar Országos Levéltár sajtóreferense beszélt a hallgatóságnak a Hollandiából visszakapott irategyüttesről.[37]

Összefoglalás

Rákóczy Imre és Marton Sára gondosságának, illetve a holland Nemzeti Levéltár nagyvonalú gesztusának köszönhetően igen komoly történeti értékkel bíró iratanyag tért haza Magyarországra. Az eseményről tudósító Népszabadság-cikkben a Gecsényi Lajos főigazgatóval beszélgetést folytató riporter nem véletlenül mutatott rá az alábbiakra: „A főigazgató emlékeztet, hogy két hasonló levéltári anyaguk is volt már. Az egyik Rákóczi-gyűjtemény 1956-ban, amikor a levéltár épületében nagy tűz tombolt, szinte teljes egészében

[33] Deed of conveyance and receipt. Budapest, 2006. október 5.
[34] SZABÓ G., Rákócziék hazatérnek, p. 19.
[35] Rákóczi-iratok érkeznek az Országos Levéltáraba. Múlt-kor. www.mult-kor.hu/cikk.php?article=14956.
[36] Rákóczi-iratokat kapott a Magyar Országos Levéltár. MTI. www.1956.mti.hu/Pages/ News .aspx?ID=136307.
[37] Rákóczi-iratok a Holland Nemzeti Levéltárból. www.radio.hu/read/199185

elpusztult. A hazakerülő iratanyag tehát nem kiegészít, hanem pótol."[38] Így a Magyar Országos Levéltár a nemzetközi összefogásnak köszönhetően olyan iratokkal gyarapodott, amelyek segítségével még értékesebbé vált egyébként is egyedülálló gazdagságú gyűjteménye. A holland kollégák gesztusa kétségkívül példaértékű volt, európai szellemiségű cselekedetük világos és egyértelmű bizonyítéka annak, hogy mennyire fontos az együttműködés a különféle országos intézményei között. S hogy mindez szerencsére nem egyedülálló esemény, azt jelzi az a tény, amit ugyancsak a Magyar Országos Levéltár főigazgatója említett meg a Népszabadságnak, amikor a lap hozzá fordult a hollandiai Rákóczi-iratok kapcsán: a prágai Cseh Nemzeti Levéltár (Národní Archiv) is úgy határozott, hogy egy 1945-ben hozzájuk került magyar családi levéltárat átad Magyarországnak.[39]

Irodalomjegyzék:

100. výročie prevezenia a uloženia pozostatkov Františka II. Rákócziho a jeho druhov v Košiciach/II. Rákóczi Ferenc és társai hamvai hazahozatalának és kassai újratemetésének 100. évfordulója, Košice/Kassa, 2006.

LAKOS JÁNOS: *A Magyar Országos Levéltár története*, Budapest 2006.

MARÁCZ, LÁSZLÓ: *Archief in ballingschap*, Nationaal Archief Magazine, 2006. 2. sz. p. 4–9.

Po stopách Rákócziho kurckých vojsk/Rákóczi és a kurucok nyomában/In the Footsteps of Rákóczi and the Kuruc Army, (Red./Szerk.) CSALA KORNÉLIA, Košice/Kassa 2006.

SZABÓ GÉZA, *Rákócziék hazatérnek*, Népszabadság, 2006. szeptember 28. 19.

[38] SZABÓ G., Rákócziék hazatérnek, p. 19.
[39] Uo.

A kuruc felkelés és a kassai pénzverde

Balázs Peter

A II. Rákóczi Ferenc vezette felkelősereg már 1703 novemberében elfoglalta a bányavárosokat, valamint a körmöcbányai pénzverdét. A régiónkban fekvő szabad királyi városokat, Kassát és Eperjest a kurucok körülzárták. A hadmozdulatok így tehát nagy hatással voltak az ország pénzverésére is. 1693 és 1699 között Kassán pénzverde működött, amelyben I. Lipót uralma alatt vörösréz pénzeket (ú. n. 1698 évszám), és apró ezüst pénzérmeket vertek: garast, krajcárt (3 krajcáros, 15 krajcáros) "C-M" (Cassovia Monetarium) verdejeggyel.[1] A pénzverde számára a szükséges eszközöket és szerszámokat Selmecbányáról, az erdélyi Nagybányáról, valamint Szomolnokról biztosították. A pénzverde személyzetéről a fennmaradt elszámolások tájékoztatnak. A verde élén Carove Antal felügyelő állt, aki a 1697. szeptember 20-án kiadott királyi rendelet alapján évente 500 arany fizetést kapott. Putz János Mihály próbamester, azaz pénzvizsgáló évente 100 arany fizetést kapott szolgálataiért. A kassai pénzverde termelésére vonatkozik a Szepesi Kamara levéltárában az 1695. augusztus 1. – 1696. április 1. közötti időszakból fennmaradt számvevői kivonat.[2] A pénzverdének így saját pénztárral kellett rendelkeznie, amelyet pénztáros (Cassier) vezetett. Az elszámolások mellett fennmaradt a kassai pénzverde 1699. február 17-i német nyelvű leltára. Ebből is tudjuk, hogy a pénzérmék veréséhez szükséges vésőmintákat a vésnök (Eisen-Schneider) és a segédje készítette. A kovácsmunkákat kovácsmester végezte. Rajtuk kívül a pénzverdében ezüstöntő, pénzverők, lakatosok és más, a kassai céhekhez tartozó kézművesek dolgoztak.[3]

Az a tény, hogy 1699 után nem maradtak fent írásbeli emlékek a kassai pénzverde működéséről, nem jelenti a pénzverde megszűnését. I. Lipót uralma alatt, 1690-től néhány ezer arany értékben, egy apró, rossz minőségű pénzt adtak ki. A vörösrézből készített értéktelen pénzérmek verését a kényszerhelyzet, az állam kiadásainak finanszírozása szülte. A termelés igen jelentős volt, mivel pl. 1702-ben már 116318 forint értékben vertek itt rézpénzeket. Az 1703 tavaszán kitört felkelés előtt az ún. vörös poltura már a válságot okozott, mivel ezzel nem lehetett megfizetni az adót, és a pénzcserével megbízott bányakamarák túl messzire voltak a jobbágyok számára.[4]

Eperjes körülzárása idején, 1704-ben Sáros vármegye Eperjes városától kölcsönzött 4000 forintot a császári hadsereg kifizetésére. Ezen összeg kölcsönzése után az eperjesi városi pénztár kiürült, ezért Vilson császári parancsnok utasítására vörösrézből vertek pénzérmeket "EPER BLOC" felirattal,

[1] E. PETÁCH, *Dejiny mincovania*, p. 123., HUSZÁR, L., *Münzkatalog Ungarn*.
[2] E. PETÁCH, *Košická mincovňa*, MNL OL E 249 (Ben. man.) ???
[3] MNL OL E 210 (Misc.), Montanistica et monetaria, 39. tétel Kassa pag. 453–464.
[4] E. PETÁCH, *Košická mincovňa*, p. 117.

8282 forint értékben. Eperjes megadása után (1704. augusztus 22-én) ezeket a kényszer-fizetőeszközöket a kapitulációs szerződés értelmében ezüstpénzre kellett volna beváltani.[5] Ezek az eperjesi kényszerpénzek összegszerűen 13000 arany értéket képviseltek, és a kassai, ugyancsak kényszerfizetőeszközök 10793 arany értéket jelentettek, és mind a kettő a kassai pénzverde olvasztókemencéjébe került.[6] A kényszer-fizetőeszközök verőtűit valószínűleg kassai aranyművesek készítették, akik I. Lipót idején a kassai pénzverdének dolgoztak. II. Rákóczi Ferenc fejedelem a megyékhez és a szabad királyi városokhoz intézett 1704. április 22-i rendeletében közölte, hogy az ország bevételei (pl. az arany- és ezüstbányák bevételei) alacsonyak, és hogy ne legyen hiány a kisebb fizetőeszközökből, egy millió arany értékű vörösrézből készült pénz (poltura) kiadását határozta el, amelyet rövid időn belül (miután az ország gazdasági helyzete stabilizálódik) apró ezüst pénzre cserélnek ki Selmecbányán. 1704 elején a rézpénzeket valójában be is cserélték ezüst pénzre.[7] Az országra már korábban is jellemző váltópénz hiánya miatt a felkelők által ellenőrzött területen, Nagybányán (NB) és Körmöcbányán (KB) ez időben nem győztek ezüstpénzt verni. Ezért Kassa 1704. szeptember 22-i kapitulációja után a fejedelem elhatározta, hogy itt is pénzverdét létesít. Erre vonatkozik a fejedelem 1704. november 31-i parancsa Keczer Sándorhoz a pénzverde létrehozására, egy másik paranccsal pedig 1704. december 17-én Keczer Sándort bízta meg a megalapítás végrehaj-tásával.[8]

A pénzverde első feladataként az szerepelt, hogy 5000–5000 forint értékben verjenek 1 poltúrásokat, illetve X polturásokat. A kassai pénzverde termeléséből finanszírozták a kassai helyőrség, valamint két további, a lengyel határ őrizetére kirendelt egység fizetését. A pénzügyi válságot bizonyítja az a tény is, hogy a fejedelem utalványokat adott ki azokra a pénzekre, amelyeket még csak verni készültek. Johann Gottfried Hellenbach báró, körmöci kamaragróf gépeket készítetett, amelyeket Selmecbányáról Kassára szállítottak. Gondoskodott megfelelő mesterekről is, és így körülbelül hat hónap elteltével a pénzverde megkezdhette működését.[9]

A fejedelem az eperjesi Keczer Sándort nevezte ki a kassai pénzverde gondnokává. Ő felügyelte a pénzverdét a szabadságharc egész ideje alatt.[10] A pénzverde felügyelőjévé 1705. március 13-án Pruckner Vilmos Jánost nevezték ki (a Szepesi Kamara volt hivatalnokát), aki egyben a numerátor feladatát is ellátta (ugyanis a pénzérméket háromszor számolták meg a kiadás

[5] LASZTÓKAI L., *Adatok Eperjes*

[6] E. PETÁCH, *Dejiny mincovania*, p. 129. AMK H I. 1704. január 1. (Rau Jakab: Császári pénz megjelölése és elfogadása), H II. 1705/1 (10 793 Fl. 81 d.); OSzKK Fol. Hung. 1389. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyûjteménye. XVII. köt. pag. 248.

[7] ESZE T., *A kassai pénzverőház*.

[8] OSZKK Fol. Hung. 1389. XVII. köt. pag. 248., OSZKK Fol. Hung. 978. pag. 195, E. PETÁCH, *Dejiny mincovania*, p. 125.

[9] ESZE T., *A kassai pénzverőház*, p. 56.

[10] E. PETÁCH, *Dejiny mincovania*, p. 126.; MNL OL E 204 (Missiles) 1705. március 10.???

előtt). A felügyelő kezdetben heti 10 forint fizetést kapott, de később a fejedelem 800 rajnai forintban határozta meg az évi fizetését. 1705 júniusában, annak érdekében, hogy Erdély számára is verhessenek rézpénzt, 200000 forint értékben, éjszakai munkát és műszakokat vezettek be. Az éjszakai műszak felügyelője Benő István lett.

A pénzverde működéséhez szükséges nyers rézanyag előkészítését Kassán biztosították. Bácsmegyei Ádám a tüzérség alezredese 1705 júniusában hozta létre a réz csíkok (cán) készítésére szolgáló műhelyt, amely vízi meghajtású volt. Ácsmestereket Hellenbach báró biztosított.[11] Pruckner János felügyelő több önállóságot kért az ügyek intézéséhez (pl. kérte, hogy ne legyen alárendelve a kassai katonai parancsnok felügyeletének). A fejedelem az ügyet úgy oldotta meg, hogy a pénzverdét néhány kérdésben a gazdasági tanácsnak (Consilium Oeconomicum) rendelte alá. Ezzel a megoldással Pruckner nem volt elégedett és 1706 februárjában lemondott hivataláról. A fejedelem 1706. március 3-án parancsot adott neki, hogy számadását terjessze a gazdasági tanács elé.[12] A fejedelem Keczer Sándor főfelügyelőnek megengedte, hogy Rácz Mártont vegye fel pénztárosnak. 1706 márciusában a pénzverde felügyelője Jászai György lett.[13]

1706 márciusában egy rézkohó fölállítását fontolgatták, hogy a kassai pénzverdének a félkész termékek (réz csíkok, cánok) helyben készítették volna, mivel Besztercebányáról és Szomolnokról nem győzték a szükséges mennyiség szállítását. Felállítását Barbaník[14] bérlő saját költségére kellett volna, hogy elvégezze. A kohók felügyelője Jászay János lett.[15] A kassai pénzverde ekkor már három műszakban dolgozott, hogy el tudja látni azokat a szükségleteket, amelyekre a fejedelem már utalványokat adott ki a katonáknak. Az egyes műszakok vezetői Benő István, Madar István és Baron István voltak. A felügyelői tisztséget Rácz Márton látta el.[16] A hirtelen felállított pénzverde gondokkal küszködött és bizonyos nézeteltérések is kialakultak. A fejedelem rendeletileg nevezett ki 1706. szeptember 16-án egy bizottságot (elnöke Berthóty Ferenc, tagjai Kálmánczai István szenátor és Keczer Sándor főfelügyelő, valamint Ajtai Mihály nagyabányai pénzverde felügyelő) a helyzet kivizsgálására.[17] A fejedelem parancsát azonban nem lehetett végrehajtani, mivel Kassát Bussy-Rabutin Lajos János gróf császári generális fenyegette 12–14 ezer fős császári alakulatokból, szerb zsoldosokból, gyalogosokból és lovasokból álló kilenc ágyúval rendelkező seregével. A város kiürítésével báró Károlyi Sándor generális volt megbízva, aki 1706. szeptember 22-én

[11] ESZE T., *A kassai pénzverőház*, p. 57., 63.
[12] Uo. 57., OSZKK Fol. Hung. 978. pag. 478 (1706. március 3.)
[13] ESZE T., *A kassai pénzverőház*, p. 58.
[14] AMK H III/2. pur. 34. 1706. február 8., 1706. március 1.
[15] Uo. 1706. március 17.
[16] MNL OL Károlyi család nemzetségi levéltára, P 396 (Acta publica) Mustrakönyv 1706, pag. 721–723.
[17] ESZE T., *A kassai pénzverőház*, p. 58.; E. PETÁCH, Dejiny mincovania v Košiciach, p. 126.

érkezett Kassára, hogy Bercsényi Miklós főgenerális parancsát teljesítse.[18] A kassai pénzverde berendezését és tartalékait katonai kísérettel ellátott (Őllyves János gyalogezrede) negyven kocsival 1706. szeptember 24-én szállították a Szepesvárba, ahol 1706 októberében és novemberében tovább verték a rézpénzeket (1 poltúrát, X poltúrát, a kisebb és vékonyabb úgynevezett libertásokat).[19]

Miután 1706. szeptember 26 és 27-én Kassa város polgárai hűségesküt tettek Rákóczinak német, magyar és szlovák nyelven,[20] Rabutin császári generális sikertelenül ostromolta Kassát 1706. szeptember 29. és október 11. között. Az ostrom alatt a városban maradt a pénzverde felügyelője, Jászai György, aki 1706. október 18-án arra kérte a város hivatalnokait, hogy az ő házában elszállásoltakat helyezzék máshová.[21] A város katonai parancsnoka (Radics András) 1706. október 18-án a városi tanácstól 20 szekeret kért a katonaság számára, de az egész városban nem találtak ennyi szekeret. Ez azt jelenti, hogy az a 40 szekér, amelyen a kassai pénzverde felszerelését és tartalékait szállították, még nem tért vissza.[22] A pénzverde főfelügyelője, Keczer Sándor 1706. október 20-án érkezett meg Kassára.[23] A császári hadsereg a becslések szerint 300 000 arany értékű kárt okozott a városnak.[24] A kassai pénzverde berendezését és tartalékait, valamint a szepesi várban készített pénzt vissza kellett szállítani Kassára. A szállítás művelete hosszúra nyúlt, mivel a pénzt az átszámlálás után még magára a szállításra is elő kellett készíteni. A fejedelem azt is fontolóra vette, hogy a pénzérméket Szomolnokon is verhetnék. Ettől a tervétől csak 1706. december 20-án állt el.[25]

Ezek után Keczer Sándor főfelügyelő 1706. december 17-én már azért érkezett Kassára, hogy a verdét ismét üzembe állítsa, és ezért elrendelte, hogy a városi tanács írassa össze a szükséges készműveseket (kovácsok, lakatosok, bádogosok).[26] Debreczeni Ötvös András véső talán ekkor érkezhetett a városba, mivel 1706. december 23-án mutatta be a városi tanácsnak nemesi oklevelét, és nyert polgárjogot, miután megfizette az 54 forintot a polgártaksa fejében és egyben letette a szükséges esküt. Azt, hogy ő is a kassai pénzverdében dolgozott, és itt vésőtűket készített, Rácz Márton pénztáros 1708. július 5-i leveléből tudjuk. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a próbaverő réztűjét

[18] SZABÓ ADORJÁN, *Kuruc Kassa ostroma*.
[19] MNL OL P 396 (Acta publica) Extractus 1703–1710 Keczer Sándor levele, Eperjes 1706. szeptember 23., fol. 255v., Mustrakönyv 1706, pag. 517., 523–537., ESZE T., *A kassai pénzverőház*, p. 61., E. PETÁCH, *Dejiny mincovania*, p. 127.
[20] AMK H III/2. pur. 34. fol. 70.
[21] Uo. fol. 72v.
[22] Uo. fol. 72v.
[23] Uo. fol. 74r.
[24] J. DUCHOŇ, *Rákóczi Kassája*, p. 30.
[25] ESZE T., *A kassai pénzverőház*, p. 60.
[26] AMK H III/2. pur. 34. fol. 85r.

(IV poltúra 1706 C) ő készíthette.[27] A kassai pénzverde visszaköltöztetése a szepesi várból valószínűleg december elejére már megtörtént. A kassai pénzverdében a következő rézpénzeket verték:

- dénár (próba verés) 1705 CM, 1707 CM
- poltúra 1705 CM, 1706 CM, 1707 CM, 1707 MC a leértékelés után az 1707-es CM évfolyam kisebb méretű és súlyú lett
- IV poltúra (próba verés) 1706 C
- X poltúra 1705 CM, 1706 CM (Szepesváron kisebb méretű és súlyú) Ezek az évfolyamok a leértékelés után egy és két ellenjeggyel.
- X poltúra jelzés nélküli, úgynevezett kassai típus, 1705–1706 évfolyam, a leértékelés után egy és két ellenjeggyel.
- XX poltúra 1705 CM a verést 1705 második félévében kezdték, létezik vastagabb és vékonyabb verés, a leértékelés után egy és két ellenjeggyel

A szenátus rozsnyói ülésén (1706. december 18–23., 1707. január 15.–február eleje) terjesztették elő Rákóczinak azt a javaslatot, hogy 60%-os leértékelést hajtsanak végre, az X poltúrát IV poltúrára, az XX poltúrát VIII poltúrára, valamint ugyanekkor mutatták be a IV poltúra 1706 C és a dénár 1707 CM próba verését, mint a kassai pénzverde termékeit. Az ónodi országgyűlésnek kellett határoznia a rézpénz leértékeléséről és az 1 poltúra verésének leállításáról (1707. június 18-i VII. artikulust). 1707-ben is vertek 1 CM poltúrát, kisebbet és vékonyabbat, mint azelőtt. A leértékelés módjáról a X és XX poltúrára az úgynevezett ellenjegy (Mária a kis Jézussal) elhelyezésével döntöttek. A fejedelem Hellenbach bárónak elrendelte azt is, hogy ügyeljen a ellenjegyek egységes vésőtűinek kialakítására. Egy példányt a gazdasági tanács elnökének, báró Klobusiczkynek kellett elküldeni, és biztosítani kellett a kassai pénzverdében a pénzérmék egységes jelölését is. Hellenbach Klobusiczkynek csak 1707. július 20-a körül küldte el a vésőtűket. Időközben Keczer Sándor a kassai pénzverdében saját ellenjeggyel jelölte meg a 30 000 forint értékben vert X és XX poltúrákat, és ezeket az ellenjegy eredeti vésőtűjének kézhez vétele után még egyszer megjelölték az érmék másik oldalán. Így jöttek létre a két ellenjeggyel jelölt pénzérmék.[28]

A bányászatban jártas Hrabovszky János (decretalis montanista) leltár alapján vette bérbe Rákóczi megbízottjaitól a kassai pénzverde berendezését és szerszámait 1708. december 30-ától 1709. március 24-ig. Számvevőnek (contrascriba) Sindentaler (Singentahler) Mihály ezüstolvasztót és próbamestert vette fel. A bérlő a szerződés szerint máriásokat, 15 krajcárosokat, poltúrát és más apró pénzérméket vert. Egyedül szerezte be az ezüst nyersanyagot és ő fizette az alkalmazottakat is. Minden vert pénzért az állami pénztárnak egy rajnai forintot fizetett. A munkáról minden hónapban pontos elszámolást

[27] ORGONA A., *Pecsételés*, p. 125.
[28] ESZE T., *A kassai pénzverőház*, p. 61.

adott le a főfelügyelőnek. Hrabovszky azonban nem fizetett bért és rendetlenül vezette a könyvelést is. Két hónap tevékenység után Kálmánczai István tanácsos már úgy írta le tevékenységét 1709. május 24-én kelt jelentésében, hogy Hrabovszky nem alkalmas a pénzverde vezetésére.[29]

A kassai pénzverdéről az utolsó adat 1710. november 17-én kelt, ebben Rákóczi megparancsolta Eszterházy Dánielnek, Kassa katonai vezetőjének, hogy a kassai pénzverde némely eszközét, valamint magát a pénzverőt, amennyiben még él, küldje Munkácsra.[30]

Források:

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

E 249 (Ben. man.) = Szepesi Kamara Levéltára, Benigna mandata (E 249)

E 210 (Misc.) = Magyar Kamara Archivuma, Miscellanea (E 210)

AMK = Archív mesta Košice

H I. = Supplementum H. Listiny, listy a spisy

H II. = Supplementum H. Listiny, listy a spisy

H III/2. pur. = Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior)

OSzKK = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

Fol. Hung. 1389/XVII. 248. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyûjteménye.

Irodalomjegyzék:

JOZEF DUCHOŇ, *Rákóczi Kassája*, Kassa 2004.

ESZE TAMÁS, *A kassai pénzverőház 1705–1710*, Numizmatikai Közlemények, 40, 1941, p. 55–69.

LASZTÓKAI LÁSZLÓ, *Adatok Eperje s szabad királyi város haditörténetébő l a legrégibb időktül az 1711-ik év végéig*, in: Az Eperjesi kir. kath. főgymnasium 1878/79-ik tanévi értesítője, Eperjes 1879. ???

T. ORGONA ANGELIKA, *Pecsételés, pecsétkészítés a Rákóczi-szabadságharcban*, Turul, 77, 2004, 116–134.

EMIL PETÁCH, *Dejiny mincovania v Košiciach*, Košice 1986

EMIL PETÁCH, *Košická mincovňa v 16.-18. storočí*, Nové obzory, 17, 1975, p. 103–124.

SZABÓ ADORJÁN, *Kuruc Kassa ostroma 1706-ban*, Felvidéki Újság, 1944. április 22. p.

[29] E. PETÁCH, *Dejiny mincovania*, p. 130., ESZE T., *A kassai pénzverőház*, p. 67–68.
[30] Uo. p. 69.

II. Rákóczi Ferenc törökországi emlékezete

Bódi Zsuzsanna

A török–magyar kapcsolatok az elmúlt évszázadok során - különösen a 15. századtól - sokrétűvé és mindennapossá váltak, ám fontos hangsúlyozni, hogy nem csupán a háborús viszonyok határozták meg a két nép érintkezését. Különösen a 18. század első felétől mondható el az, hogy mind kevésbé volt jellemző az ellentét (igaz, e század végén, II. József király uralkodása idején még sor került egy török háborúra 1788 és 1790 között). Meghatározó eleme azonban mind a 18. századi, mind pedig a 19. századi török–magyar kapcsolatoknak az, hogy a hanyatlófélben lévő egykori világbirodalom, az Oszmán Birodalom, menedéket nyújtott a hazájukból távozni kényszerű magyar emigránsoknak (katonáknak és politikusoknak). Ennek két döntő és meghatározó eleme van. Az egyik a Rákóczi-emigráció, amiről alább részletesen szólunk. A másik az 1848–1849. évi forradalmat és szabadságharcot követő emigrációs hullám,[1] aminek során olyan kiválóságok kerestek és találtak menedéket török földön, mint pl. a katonák közül Guyon Richárd,[2] Bem József[3] és Kmety György.[4] (De e század folyamán később is olyan egyéniségek találtak otthonra török földön, mint a „legnagyobb magyar", gróf Széchenyi István fia, Széchenyi Ödön,[5] akinek személyében a mai napig a modern török tűzoltóság megteremtőjét tisztelik.)[6]

E tanulmány a továbbiakban döntően a Rákóczi-emigráció törökországi emlékeinek ápolásával kíván foglalkozni egészen napjainkig tekintve át ezt a témát a friss szakirodalom alapján, természetesen csupán vázlatosan, hiszen

[1] Ennek állít emléket egyebek mellett Kossuth Lajos kütahyai emlékmúzeuma: kevésbé ismert, hogy az 1848–1849 után ugyancsak emigrációba kényszerülő kormányzó száműzetése első éveit nem Torinóban, hanem Törökországban, a kisázsiai Kütahyában töltötte 1851-ig, angliai útjáig.

[2] Az angol származású Guyon Richárd (1812–1856) Világos után Törökországba emigrálva felvette a mohamedán hitet és Kursid pasa néven a török hadseregben szolgált. KLAPKA GY., *Emlékeimből*, p. 601. Itt kell megjegyezni, hogy Klapka György 1848–1849 után maga is élt Konstantinápolyban, amiről fent említett emlékirataiban részletesen beszámol.

[3] A lengyel Bem József (1794–1850) hasonló pályát járt be, mint Guyon: ugyancsak felvette a mohamedán hitet és Murád pasa néven török tábornokként halt meg. KLAPKA GY., *Emlékeimből*, p. 593.

[4] Kmety György honvédtábornok Iszmail pasa néven harcolt a török hadseregben. KLAPKA GY., *Emlékeimből*, p. 607. Kmety és Guyon egyaránt harcolt az 1854-ben kitört krími háborúban a török hadseregben. Érdekesség, hogy az ugyancsak muzulmán hitre térő Kmety ragaszkodott ahhoz, hogy keresztény szertartás szerint temessék el. Kmety szobrát egyébiránt 2000 tavaszán avatták fel Isztambulban, amikor Orbán Viktor miniszterelnökkel az élen magas kormányküldöttség látogatott el Törökországba. *Török Füzetek*, p. 21.

[5] Széchenyi Ödön gróf (1839–1871) 1874-től a katonai tűzoltódandár élén álló altábornagyként szolgált Törökországban. SZÉCHENYI I., *Napló*, p. 1515.

[6] Az Isztambulhoz tartozó Feriköy protestáns temetőjében nyugszik az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc több emigránsa mellett pl. Jacob Ambrosius Lang von Langenthal, II. Rákóczi Ferenc nürnbergi származású orvosa. *Török Füzetek*, p. 21.

a részletes elemzés szétfeszítené a rendelkezésre álló kereteket. Mindenekelőtt röviden érinteni kell II. Rákóczi Ferenc és az őt száműzetésébe követő hívei Oszmán Birodsalomba érkezését, illetve a törökországi Rákóczi-emlékeket, nem feledkezve el a fejedelem mostohaapjáról, Thököly Imréről és édesanyjáról, Zrínyi Ilonáról sem, akik szintén török földön fejezték be életüket.

A törökországi Rákóczi-emigráció létrejötte

A törökországi kuruc emigráció története voltaképpen az 1699. évi karlócai békével vette kezdetét. A törökök magyarországi kiűzését lezáró békekötés[7] döntött Thököly Imre, Felső-Magyarország fejedelme sorsáról is, akit feleségével, Zrínyi Ilonával együtt száműztek a kisázsiai Izmitbe, Bithünia tartomány székhelyére, az akkori Nikomédiába. Míg az 1705-ben elhunyt Thököly Imrét itt is temették el, addig feleségét a galatai[8] jezsuita, később lazarénus rendi Saint Benoît (Szent Benedek) templomban helyezték végső(nek szánt) nyugalomra 1703-ban.

Édesanyjáéhoz, Zrínyi Ilonához hasonló sors jutott II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek is. Az általa vezetett, 1703–1711 között zajló szabadságharcot lezáró szatmári béke amnesztiát biztosított neki és híveinek, amit döntő többségük el is fogadott. A fejedelem és legszűkebb köre nem élt a lehetőséggel, ezért 1715-ben a magyar országgyűlés számkivetettnek nyilvánította őket a XLIX. törvénycikk értelmében. Rákóczi az emigráció első éveit Franciaországban töltötte, Grosbois-ban, a kamalduli szerzetesek kolostorában, majd híveivel török földre érkezett egy újabb Habsburg-ellenes oszmán–magyar összefogás reményében. Temesvár, és így a Temesköz visszavétele után a pozsoreváci béke 1718-ban a történeti Magyarország területi egységének visszaállítását eredményezte, ezzel az oszmánok végleg kiszorultak az ország területéről. Bár az isztambuli Porta nem adta ki a politikai ütőkártyaként immár „használhatatlan" kurucokat a bécsi udvarnak (noha Bécs kezdeményezte ezt), de az emigránsok számára kényszerlakhelyet jelölt ki Rodostóban (a mai Tekirdağban), a Márvány-tenger partján. A fejedelem itt élt 1735. április 8-án bekövetkezett haláláig, ami után hamvait édesanyja földi maradványai mellé helyezték el Isztambulban. Rodostóban, a helyi görög templomban temették el Bercsényi Miklóst, Esterházy Antalt és Sibrik Miklós udvarmestert, valamint a helyi örmény és görög temetőkben számos magyart rajtuk kívül.[9]

[7] Magyarország a Szerémség keleti fele és a Maros-Tisza köze kivételével, valamint Erdély felszabadult a török uralom alól.

[8] Konstantinápoly, ma Isztambul városnegyede.

[9] Így pl. Mikes Kelement is, aki számot társával egyetemben jeltelen sírban nyugszik. SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 34.

A hamvak hazahozatalának előzményei

A magyar közvéleményt a 18. század végén kezdte foglalkoztatni az Oszmán Birodalomba menekült kurucok története, amikor 1786 körül hazakerültek Mikes Kelemen levelei.[10] Rákóczi és társai hamvai hazahozatalának gondolata már a reformkorban felvetődött, de az 1848. évi forradalom és szabadságharc után a kérdés lekerült a napirendről. A kiegyezés ebben is fordulatot hozott. A történet főszereplője Thaly Kálmán[11] történetíró - nem mellesleg pedig képviselő - volt, aki napirenden tartotta az emigránsok újratemetésének kérdését. A megyei közgyűlések - elsőként Zemplén vármegye 1873-ban - feliratot intéztek a Képviselőházhoz a fejedelem maradványainak hazahozatala érdekében, de a király, I. Ferenc József elutasította a „rebellis" Rákóczi újratemetését, amely sok aktuálpolitikai kérdést is érzékenyen érintett volna.[12]

A Rákóczi-kultusz 1848–1849. utáni fontosságát kiválóan példázza, hogy számosan keresték fel hazafias áhítattal a törökországi Rákóczi-emlékeket. A jeles utazó, Orbán Balázs pl. 1851-ben kereste fel a Saint Benoît templomot, hogy fejet hajthasson II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona emléke előtt.[13] 1853-ban Klapka György kereste fel a sírokat. Ő egy „osztrák hercegnőről" kapott hírt, akinek koporsóját „vagy tizenöt évvel ezelőtt" kiásták a Saint Benoît templomban.[14] Klapka - főleg mivel az osztrák követség élénken érdeklődött a maradványok iránt - gyanítani kezdte, hogy Zrínyi Ilona holttestéről lehetett szó. Felkereste a templomot, ahol a lemeszelt sírkövet tisztára mosatta, és ezzel egyértelművé vált számára, hogy tényleg Zrínyi Ilona, illetve II. Rákóczi Ferenc sírkövét lelte fel.[15] Ezzel kapcsolatosan több mint érdekes Klapka alábbi felvetése: *„Hogyan maradhatott e tévedés oly soká életben,* [tudniillik az, hogy Rákóczi a feriköyi temetőben nyugszik, ahol Klapka „csupán" orvosa, a már említett Langenthal sírját találta meg] *majdnem megfoghatatlan, ha tekintetbe vesszük, hogy Mikes Kelemennek, Rákóczi hűséges emberének leveleiben egész világosan olvasható, hogy a fejedelem a Saint Benoît templomban nyugszik."*[16]

1862-ben az első tudósokból álló csoport is kiutazott az Oszmán Birodalomba.[17] A MTA három tagjának - idősebb Kubinyi Ferenc országgyűlési

[10] Érdekesség, hogy a levelek hazajuttatója, Horvát István 1799-ben 120 éves korában hunyt el. A levelek először 1794-ben jelentek meg nyomtatásban Szombathelyen, Kultsár István gondozásában. Uo.

[11] Thaly részletesen beszámolt a hamvak feltárásáról: THALY K., *Rákóczi-emlékek*. Thalyra nézve: VÁRKONYI Á., *Thaly Kálmán*.

[12] *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc*, p. 5.

[13] VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1215.

[14] Ez a feltárás 1839-ben volt, lásd alább.

[15] Klapka erről részletesen ír: KLAPKA GY., *Emlékeimből*, P. 392–394.

[16] Uo. p. 394.

[17] Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc hamvainak feltárásáról legújabban: KÖPECZI B., *A Thököly- és Rákóczi-hamvak*.

képviselőnek, Henszlmann Imre régész-műépítésznek és Ipolyi Arnold[18] történésznek, váradi püspöknek - elsődleges célja a Corvinák felkutatása volt, de titokban a Thököly- és Rákóczi-emlékeket is fel akarták tárni. Ehhez segítséget kaptak Anton Prokesch von Osten bárótól, az osztrák nagykövettől. Rodostóban sikerült meglátogatniuk az ott eltemetett kurucok, Bercsényi Miklós, Eszterházy Antal és Sibrik Miklós síremlékeit őrző görög templomot, valamint Rákóczi csorgókútját,[19] majd Isztambulban felkeresték a fejedelem és édesanyja síremlékét.[20]

A következő nagyobb jelentőséggel bíró kutatóút Thaly Kálmán nevéhez fűződött 1888-ban. Először Izmit városát látogatta meg, azonosította Thököly síremlékét, majd maradványait. Majd Rodostóba utazott, ahol megtekintette a bujdosók egykori lakóházait, Rákóczi kápolnáját, és azt a görög templomot, ahol Bercsényit, Eszterházyt és Sibriket temették el. Thaly társaival kijegyzetelte a halotti, születési és házassági anyakönyveket is a parókián. Ezután felkereste a Saint Benoît templomot Isztambulban. Majdnem pontosan egy évvel később, 1889. október 7-én ismét felkereste a templomot, ahol Fraknói Vilmos történetíró és püspök társaságában felnyittatta Rákóczi és Zrínyi Ilona sírját, amit 1839. június 23-án azonosítottak a templom renoválása alkalmából.[21]

1894-ben Thaly ismertette kutatásainak eredményeit a Képviselőházban. Ugyanebben az évben Kassa városa kérte Rákóczi, Zrínyi és Bercsényi hamvainak hazahozatalát Kassára. A kérdés folyamatosan napirenden volt a parlamentben, a megoldás azonban tovább húzódott. A Rákóczi-szabadságharc kitörésének 200. évfordulója gyorsította fel az eseményeket. 1902-ben számos törvényhatóság[22] nyújtott be kérelmet a hamvak hazahozatalára és az 1715. évi 49. tc. eltörlésére. Közben folyt Szádeczky-Kardoss Lajos történész kutatása a maradványok és az emigráció tárgyi emlékeinek feltárására. 1903-ban megtett útjai során látogatást tett Rodostóban és Izmitben, valamint felkereste az Izmit melletti Karatepe falut és az ott található Thököly majorházat.

A hamvak hazahozatala 1906-ban[23]

[18] Ipolyi misét is mondott a sírok előtti oltárnál. VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1216.

[19] Ezt a kutat Bercsényi Miklós egykori udvaroncának, Kőszeghy Jánosnak a leszármazottja, Kőszeghy Gergely állíttatta helyre. Az utolsó magyar nevű rodostói lakos is e család leszármazottja volt, az 1888-ban 94 évesen elhunyt Kőszeghy Cecília. SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 34.

[20] SERES I., *A törökországi bujdosók*, p. 1464.

[21] VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1215.

[22] Heves és további tizenkilenc vármegye, míg Thaly felszólalása szerint 52.

[23] A hamvak hazahozatalának dokumentumait adta közzé: *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc*. A hazahozatalról legújabban: KINCSES K., *Minden különös ceremónia nélkül*, illetve VÁRKONYI Á., *Visszatérés Európába*, p. 1211–1221. Thaly említett munkája (Thaly K., *Rákóczi-emlékek*) mellett részletesen beszámolt még a hamvak feltárásáról és hazahozataláról a Saint Benoît templom rendfőnöke, François Lobry atya is: SAINT BENOÎT, *Les cendres du prince Rákóczi*. Lobry naplókivonatai alapján – Nagy Gyuláné (Solothurn, Svájc) magyar fordításban – 1974-ben jelent meg egy munka *II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak hazaszállítása* címmel. Az

Miután 1904-ben a magyar belpolitikai helyzet stabilizálódott, I. Ferenc József 1904. április 18-án utasította Tisza István miniszterelnököt, hogy foglalkozzon Rákóczi hamvainak hazaszállításával.[24] 1904. június 22-én megszületett a döntés, miszerint újratemetik Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc, Rákóczi József, Bercsényi Miklós, Eszterházy Antal, Sibrik Miklós valamint Thököly Imre maradványait. Azt is eldöntötték, hogy a hamvakat a kassai dómban helyezik el, kivéve Thökölyét, akit akarata szerint valamely volt szabad királyi város evangélikus templomában temetnek el. Az előkészítéssel a miniszterelnök Thaly Kálmánt és Thallóczy Lajos történészt, közös pénzügyminisztériumi osztályvezetőt akarta megbízni, de a kormány Thalyt mellőzve Thallóczy mellett döntött.

Thallóczy Forster Jenő titkár kíséretében 1904. december 4-én az Oszmán Birodalomba utazott, ahol Konstantinápolyban előkészítette a maradványokat a hazaszállításhoz.[25] December 21-én került sor Thököly sírjának feltárására Izmitben. Ez bonyolultabbnak bizonyult az előzőeknél, mert maradványai nem voltak a síremléke alatt, azt ugyanis 1871-ben egy platánfa tövéhez temették el. A gyökerek áthatották a sírt, amelyet három méter mélyen találták meg. A csontvázat sikerült azonosítani a sírban talált arannyal és ezüsttel kivarrt szövetekről, a süveget díszítő gyöngyökről, valamint egy sebesülést mutató térdcsontról. A maradványokat a sírkővel együtt Isztambulba szállították.[26] Közben Thököly végső nyughelyének kijelöléséről éles vita folyt Késmárk és Eperjes között, végül a szülőváros, Késmárk mellett döntött Wekerle Sándor miniszterelnök.

Az újabb belpolitikai válság kellős közepén,[27] 1906. június 24-én jelölte ki a miniszterelnök azt az ötfős delegációt - Thaly Kálmánt, Thallóczy Lajost, Török Aurél orvos–antropológust, Fraknói Vilmost és báró Forster Gyulát -, amely októberben Törökországba utazott a maradványok hazaszállítására.[28] A hamvakat a Kelet nevű hajóra tették, majd Constanţaban áthelyezték a Magyar Államvasutak díszkocsijába. A vonatot Orsován fogadta egy országos küldöttség a miniszterelnökkel az élen. Másnap Budapestre érkezett a vonat, ahonnan Rákóczi és társai maradványait a Bazilikába, Thökölyét pedig a Deák téri evangélikus templomba vitték. Még az esti órákban ismét vonatra helyezték a koporsókat, amelyek október 29-én reggel érkeztek Kassára. Itt

---

írás Lobry 1886–1906 közötti naplóinak 1906-ban készült kivonata, amelyet a szerző készített. F. LOBRY, *II. Rákóczi Ferenc*.

[24] *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc*, p. 11.

[25] SERES I., *A törökországi bujdosók*, p. 1469.

[26] Uo. p. 1471.

[27] 1905 januárjában a kormányzó Szabadelvű Párt elvesztette a választásokat az ellenzékkel szemben, ennek ellenére az uralkodó a vesztes felet bízta meg kormányalakítással. Fejérváry Géza kormánya azonban gyorsan megbukott, és az ellenzéki Függetlenségi Párt került hatalomra élén Wekerle Sándorral, akinek kormányában helyet kapott Kossuth Lajos fia, Ferenc is.

[28] SERES I., *A törökországi bujdosók*, p. 1473.

gyászsátrat állítottak fel, ahol egyházi szertartást tartottak és Thaly Kálmán tartott beszédet. Ezután a maradványokat a székesegyházba vitték, ahol Fischer-Colbrie Ágoston kassai segédpüspök celebrált gyászistentiszteletet, majd a rézkoporsókat kőszarkofágokban helyezték el a Dóm kriptájában.[29] Thököly maradványai 30-án érkeztek Késmárkra, az evangélikus templomba, ahol gyászistentiszteletet tartottak, majd a templom szentélye alatti helyiségben helyezték el 1909-ig, mikor elkészült az újonnan épített sírkápolna.

A törökországi Rákóczi-emlékek sorsának rendezése

Húsz évvel később, 1926-ban ismét a figyelem középpontjába került a fejedelem és kora, ekkor emlékeztek meg ugyanis II. Rákóczi Ferenc születésének 250. évfordulójáról. Bár a hamvak hazahozatalakor a Saint Benoît templomban emléktáblát helyezett el a magyar küldöttség és Thököly Imre egykori izmiti sírhelyénél emlékművet állítottak fel, Rodostóban, a görög templomban pedig a falba illesztettek egy kettős emléktáblát, a rodostói Rákóczi-ház sorsa nem rendeződött.

A történelmi Magyarország szétesése után az immár független, önálló magyar Külügyminisztérium és a török fél között 1923-ban kezdődtek meg azok a tárgyalások, amelyek eredményeként december 18-án aláírták a magyar–török barátsági szerződést. A következő év májusában magyar diplomáciai képviselet nyílt Isztambulban, amelynek vezetője a tapasztalt diplomata, Tahy László lett. Ő 1926-ban kapta meg a Külügyminisztérium utasítását, hogy tájékozódjon Rodostóban. Ott találkozott Aslan Arthur[30] tiszteletbeli magyar konzullal, aki már 1905-ben is részt vett a hamvak hazaszállításának lebonyolításában. Mint kiderült, a görög templomból időközben juhistálló lett, mivel a görög lakosok időközben elmenekültek Rodostóból. Az emléktáblákat, mögöttük kincset sejtve, fosztogatók lefeszegették helyükről. A görög temetőből romhalmaz lett, de a katolikus temető sem volt sokkal jobb állapotban.

1927-ben Aslan beszámolt Tahynak Rákóczi volt rodostói házáról is. A korábban török tulajdonban lévő ház ekkor egy thrákiai menekült töröké volt, akitől, mivel jó fekvésű, saroktelekről volt szó, meg akarták venni és lebontani. Tahy engedélyt kért a ház és a telek megvásárlására, valamint arra, hogy felvegye a kapcsolatot a török kormánnyal. Miután az engedélyt megkapta, Rodostóba utazott a helyszín szemrevételezésére. Beszámolójában leírta, hogy emlékházat, múzeumot kellene létesíteni a Rákóczi-házból egy-két vendégszobával. Novemberben már a török külügyminiszterrel tárgyalt a ház megvételéről, aki nem vette fel a török műemlékek jegyzékébe a házat, attól tartva, hogy az így a török államra ró majd pénzügyi terhet, nem is beszélve arról, hogy más nemzet is előállhat hasonló, őt érintő emlékhely létesítésével. Viszont hozzájárult ahhoz, hogy a házat a magyar állam vásárolja

[29] *Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc*, p. 27.

[30] Az Aslan család részben a már említett Kőszeghyek leszármazottja volt, tehát magyar eredetű. SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 35.

meg. Az adásvétel meg is történt, az összeomlás szélén lévő házat mintegy 500 török fontért - 1500 pengőért - a török állam átengedte Magyarországnak. A helyreállításra azonban még éveket kellett várni.

A minisztertanács 1931. március 13-án 50 000 pengőt szavazott meg a ház helyreállításának költségeire, ami nem csekély összeg volt a gazdasági válság kellős közepén. 1931. augusztus 18-án Isztambulban építési szerződést kötött a magyar állam Gridi-Papp Imre okleveles építésszel és az Ali Nuri és Társa isztambuli céggel, mint társvállalkozóval. A társvállalkozók elvállalták a Rákóczi-ház lebontását, az újonnan építendő ház teljes elkészítését, figyelembe véve annak történelmi és műemléki jellegét. A terveket Möller István műegyetemi tanár, a Műemlékek Országos Bizottságának megbízottja készítette el a helyszín tanulmányozása után.

Az újjáépített Rákóczi ház 1932 augusztusában készült el, novemberre pedig befejezték a kisebb belső munkálatokat is, de az ünnepélyes avatásra várni kellett. Végül 1933 októberében a miniszterelnök, Gömbös Gyula, a külügyminiszter és 150 magyar látogató jelenlétében került sor a ház átadására.[31] Itt kell megemlíteni, hogy a helyi katolikus templom olasz plébánosai milyen jelentős szerepet játszottak a Rákóczi-emlékek megmentésében: a századelőn Francesco Randozzo atya még a hamvak hazahozatalánál és a rodostói magyar házak feltérképezésnél segédkezett buzgón, míg ekkor, 1933-ban Giuseppe Berni atya olasz beszéddel köszöntötte az 1933. október 24-én Rodostóba érkező magyar kormányküldöttséget.[32]

A világháború után napjainkig

A visszavásárolt és felújított Rákóczi-házban később, már a második világháborút követően múzeum létesült, amely a mai napig is zarándokhelye a Törökországba látogató magyaroknak. Az állandó kiállítást 1968. július 27-én nyitották meg. Az esemény rangját jelzi, hogy a magyar külügy a legmagasabb szinten képviseltette magát, hiszen Péter János külügyminiszter avatta fel a kiállítást Kutas Imre ankarai magyar nagykövet társaságában, amelynek kivitelezésében részt vettek a Magyar Nemzeti Múzeum dolgozói is.[33] Ezt követően rendszeresek voltak a magyar vonatkozású kulturális rendezvények Rodostóban, ami különösen igaz a rendszerváltás utáni évekre.[34] Az alábbiakban az utóbbi bő fél évtized jelentős eseményei közül villantunk fel néhányat.

2000. május 24–27. között ismét magas rangú magyar kormányküldöttség kereste fel Rodostót. A Törökországba látogató Orbán Viktor miniszterelnök[35]

[31] NAGY F., *Egy sajátos kultúrdiplomácia*.
[32] SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 35.
[33] M. SEREZ, *Tarihte Türk–Macar Ilişkileri*, p. 95.
[34] Ezekről részletesen szól: M. SEREZ, p. 95–104.
[35] Itt kell megjegyezni, hogy a Magyar Országos Levéltár főigazgatója, Gecsényi Lajos Orbán Viktor miniszterelnök vendégeként szintén részt vett a magyarországi kormányküldöttség tö-

és kísérete a török főváros, Ankara, valamint Isztambul[36] mellett ugyanis Rákóczi egykori lakóhelyét is felkereste. Itt május 27-én fogadta őket többek között Cemalettin Sevim kormányzó, Osman Tabak polgármester és Erdoğan Erken, Magyarország tiszteltbeli rodostói konzulja, majd a miniszterelnök ellátogatott a Rákóczi Múzeumba is.[37] Végül Cemalettin Sevim kormányzó és a magyar miniszterelnök is egy-egy emlékfát ültetett el a Török–Magyar Barátság parkjában a látogatás emlékére.[38]

Természetesnek nevezhető, hogy a Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulója 2003-ban ismét a figyelem középpontjába állította a törökországi Rákóczi-emlékeket is. Ennek jegyében 2003. május 7.–16. között látogatott el egy harmincfős küldöttség Törökországba a Rodostó Alapítvány és a Rákóczi Szövetség szervezésében a Magyar–Török Baráti Társaság és Rodostó városa meghívására. A küldöttséget egyebek között fogadta Kadir Cebi polgármester, Erdoğan Erken, a rodostói tiszteletbeli magyar konzul és a magyarul kiválóan beszélő Ali Kabul, a Rákóczi egykori házában működő emlékmúzeum igazgatója is, majd másnap 11-én, a Márvány-tenger partján lévő Hősök parkjában a küldöttség - akikhez csatlakozott többek között Zimborás Gabriella isztambuli magyar főkonzul is - tisztelgett a rodostói magyarok emlékét őrző műalkotások előtt.[39] Ezekről feltétlen említést kell tenni, hiszen a múzeum és a már említett csorgókút mellett megtekinthető itt Mehmet Özel török szobrászművész Rákóczit ábrázoló ülőalakos szobra, amelyet 1996-ban adtak át, illetve Mónus Béla háromalakos faszobra, amely 2000 óta[40] Mikes Kelemen emlékét őrzi.[41] Ez a látogatás egy tudományos konferenciával zárult.[42] A fenti eseménysor szép példáját adja a nem-zetközi

rökországi útján. A főigazgató ennek során - egyebek mellett - látogatást tett Isa Özkulnál, a Török Állami Levéltárak főigazgatójánál, valamint részt vett a Filiz Cegmen asszonnyal a Topkapi Szeráj Múzeum igazgatójával folytatott megbeszélésen. Ezek során ismételten megerősítette a Múzeumban őrzött értékes levéltári anyag jobb kutathatóságára irányuló korábbi magyar kérést. Mindezt azért szükséges hangsúlyozni, hogy rámutassunk: a törökországi magyar emlékeket megemlítve nem feledkezhetünk el az ott őrzött, magyar vonatkozású levéltári iratanyagról sem. A török–magyar levéltári kapcsolatokra nézve összefoglalóan: *Macar Millî Arşivi*, p. 10–14.

[36] A miniszterelnök nem csupán a rodostói Rákóczi-emlékek előtt tisztelgett, hanem ellátogatott a feriköyi temetőbe is, illetve Isztambulban felkereste a Saint Benoît templomot, ahol 1906-ig II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona nyugodtak. *Török Füzetek*, p. 21.

[37] Uo. p. 22.

[38] Uo. p. 24.

[39] MARTÉNYI Á., *Beszámoló*.

[40] Az együttműködés szép példája egyébiránt, hogy 1994-ben a szigetvári Magyar–Török Barátság Parkban felállították a vár 1566. évi ostroma során ott elhunyt Szulejmán szultán (Nagy Szulejmán) szobrát, mire a magyar gesztus viszonzásaként a török fél a vár védelme során hősi halált halt Zrínyi Miklós emlékművét hozta létre. www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalu_kapcsolatok/Europa/torokorszag/kulturalis.htm

[41] E szobor avatásáról, magáról a szoborról részletesen szól maga a művész: SYLVESTER L., *Törökországi portyán*.

[42] MARTÉNYI Á., *Beszámoló*.

együttműködésnek, jelzi, hogy a török fél számára mennyire fontos a magyar kapcsolat, ugyanakkor arról is említést kell tenni, hogy a Magyar utcában található úgynevezett „magyar házak" Rodostóban - a múzeumként szolgáló Rákóczi-ház kivételével - tragikus állapotban vannak, megmentésük sürgető feladat.[43] A jövőre nézve biztató, hogy az erdélyi Zágon[44] - Mikes Kelemen szülőhelye - szeretné felújíttatni Mikes egykori házát.[45]

2005 újabb kerek évfordulót hozott, Thököly Imre halálának 300. évfordulóját. Ennek jegyében tett hivatalos látogatást Isztambulban, Izmitben és Tekirdağban az Isztambuli Magyar Főkonzulátus, a Magyar–Török Baráti Társaság és a Rodostói Magyar Baráti Társaság szervezésében Törökországba utazó magyar küldöttség. A delegációt F. Tóth Tibor, a Magyar Tudományos Akadémia Titkárságának akadémiai szakmai tanácsadója, a Magyar–Török Baráti Társaság alelnöke vezette. A küldöttség az eredeti tervek szerint emléktáblát helyezett volna el Izmitben ott, ahol 1907-ben a magyar kormány által elhelyezett, a Thököly család címerével díszített obeliszk egy darabja megmaradt az azt elpusztító földrengés után. Ám Thököly egykori sírjának helyén a török házigazdák jóvoltából fekete gránitból készült hatalmas emlékmű lepte meg az érkezőket. A gránittalapzaton helyezték el az említett obeliszkdarabot, az ott újonnan létesített utcát pedig Thököly Imréről nevezték el, továbbá az emlékmű közelében egy kétnyelvű emléktáblát helyeztek el. Az emlékmű avatásán Tasnádi Edit műfordító–türkológus mondott beszédet, majd Zimborás Károlyné isztambuli magyar főkonzul méltatta a két nép barátságát Erdal Ata, Kocaeli tartomány kormányzója és Izmit város polgármestere, Ibrahim Karaosmanoğlu, valamint számos más tisztviselő jelenlétében. A török fél bejelentette, hogy a város tengerparti részén fekvő ősparkban egy épületet szándékoznak felajánlani emlékmúzeum céljára, továbbá, hogy vállalják az épület helyreállítását, a magyar féltől pedig állandó kiállítás létesítését kérik, hogy Thököly Imre és Zrínyi Ilona emléke megőrződjön. Emellett segítséget kértek a Thököly-síremlék reprodukciójához és kétnyelvű kötet megjelentetéséhez Thököly életéről, valamint törökországi emlékiratainak kiadásához. A küldöttség ezután Tekirdağban utazott, ahol Ahmet Aygün, a város főpolgármestere, valamint a tartomány kormányzója, Ahmet Özyurt fogadta őket. A delegáció először tiszteletét tette a Rákóczi-szobornál és a Rákóczi-kútnál, majd a Rákóczi Múzeum előtti kis téren sor került a *II. Rákóczi Ferenc élete és törökországi emigrációja* c. könyv bemutatójára, amely a budapesti Magyar–Török Baráti Társaság és a Rodostói Magyar Baráti Társaság közös gondozásában jelent meg. A könyvet Dr. F. Tóth Tibor

[43] www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalu_kapcsolatok/Europa/torokorszag/kulturalis.htm

[44] A rodostói múzeum előtt ma egy székelykapu áll, amelyet a zágoniak készítettek el adományoztak Rodostónak.

[45] MARTÉNY Á., *Beszámoló*.

mutatta be, majd átadta Ali Kabul igazgatójának *Benczúr Gyula II. Rákóczi Ferenc elfogatása 1701-ben* c. festményének nyomdai másolatát.[46]

Végezetül említést érdemel, hogy fontos és nem elhanyagolható adalék az sem, hogy Rodostóban és környékén máig őrzi a hagyomány a magyarok emlékét: a rodostói Magyar utca mellett pl. Hayrabolu városnál van egy Magyarok tanyája nevű határrész, illetve a város környékén az átlagostól eltérő színű teheneket magyar teheneknek, a nagytestű lovakat magyar katonáknak hívják.[47]

Összegzés

Végigtanulmányozva a törökországi kuruc emigráció történetét, az újratemetéseket, a törökországi magyar emlékek ápolását, jól látható, hogy a mindenkori napi politika erősen befolyásolta az eseményeket és a kulturális törekvések nem mindig voltak függetleníthetőek az aktuálpolitikai felhangoktól. Ugyanakkor tény, hogy erős állami/kormányzati támogatás nélkül nyilvánvalóban lehetetlen egy komoly kulturális értékkel bíró emlékegyüttes megmentése, illetve fenntartása, aminthogy nem kerülhetett volna sor II. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazahozatalára sem állami beavatkozás híján.

Rákóczi és társai, valamint Thököly Imre és Zrínyi Ilona magyarországi újratemetésének története a Monarchia keretei között zajlott. Mikor ebbe az uralkodó a hosszú évtizedek óta folyó kutatások és feliratok után az adott politikai helyzetben, mintegy kegyet gyakorolva és gesztust téve beleegyezett, akkor a magyar miniszterelnök igyekezett az ország válságos politikai–gazdasági helyzetében felhasználni az újratemetést a nemzet egységének demonstrálására. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy az emberek jelentős része őszinte áhítattal élte meg az eseményeket. A rodostói Rákóczi-ház megmentése is beleilleszkedett az aktuálpolitikai helyzetbe: az önálló magyar Külügyminisztérium létrejöttével új kapcsolatokat, saját kapcsolatrendszert kellett kiépíteni, a revíziós politikába pedig szintén jól illett a magyar emlékek feltárása, ápolása. Az 1945 utáni eseményeket azonban talán kevésbé színezte politikai felhang. Örvendetes tény, hogy a török állam, illetve ezen túl pl. Rodostó vagy Izmit önkormányzata mennyire fontosnak tartja az ottani magyar emlékek ápolását: ilyennek tekinthetjük - a teljesség igénye nélkül - mindenekelőtt a rodostói Magyar utcát, azon belül is főleg a múzeumot, de a Rákóczi-kutat is, Izmitben Thököly Imre egykori sírhelyét, illetve Isztambulban a Saint Benoît templomot és a feriköyi temető is. Az ezeket övező tisztelet és gondoskodás példás nemzetközi együttműködés eredménye, olyan figyelemé, ami alighanem rácáfol Klapka György nem éppen optimista gondolataira: *„De alig hiszem, hogy a Konstantinápolyban járt és időről időre*

[46] TÓTH T. – KATONA CS., *Magyar delegáció*. Részletes beszámolót közöl továbbá: SERES I., *Thököly Imre*.
[47] SERES I., *Rákóczi Rodostója*, p. 35.

oda ellátogató magyarok érdemesnek találták vagy találnák e két nagy halott [Klapka II. Rákóczi Ferencre és Zrínyi Ilonára utal] *sírjánál* [Akkor még a Saint Benoît templomban nyugodtak mindketten.] *csendes imájukkal vagy legalább egy kegyeletesen megemlékező pillantással adózni halhatatlan emléküknek."*[48]

Irodalomjegyzék:

Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873-1906). (Szerk.) HALÁSZ HAJNAL – KATONA CSABA – ÓLMOSI ZOLTÁN, Budapest 2004.

F. TÓTH TIBOR – KATONA CSABA, *Magyar delegáció látogatása Törökországban Thököly Imre halálának 300. évfordulóján*, Levéltári Szemle, 55/4, 2005, p. 84–86.

KINCSES KATALIN MÁRIA, *„Minden különös ceremónia nélkül". A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala*, Hadtörténelmi Közlemények 116, 2003, p. 46-76.

KLAPKA GYÖRGY, *Emlékeimből*, (Szerk.) KATONA TAMÁS, Budapest 1986.

KÖPECZI BÉLA, *A Thököly- és Rákóczi-hamvak felkutatása Törökországban*, Magyar Tudomány, ???/10, 2006, p. 1205–1210.

FRANÇOIS LOBRY, *II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak hazaszállítása*, (Ford.) Nagy Gyuláné, [Brüsszel] 1974.

Macar Millî Arşivi Türk–Macar ilişkilerinin geliştirilmesinden yana — A Magyar Országos Levéltár a török–magyar kapcsolatok bővítéséért, Török Füzetek, 2001/3, p. 10–14.

MARTÉNYI ÁRPÁD, *Beszámoló a Rodostó Alapítvány és a Rákóczi Szövetség közös szervezésében megvalósuló rodostói megemlékezésről, 2003. 05. 07.–05. 16.* www.rakocziszovetseg.hu/programok/2003_full/programok_rodosto.htm

NAGY FERENC, *Egy sajátos kultúrdiplomácia: A rodostói Rákóczi-ház megmentése*, Levéltári Szemle, 54, 2004, p. 58–63.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Thaly Kálmán és történetírása*, Budapest 1961.

R. Várkonyi Ágnes, *Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről*, Magyar Tudomány, ???/10, 2006, p. 1215.

SAINT BENOÎT, *Les cendres du prince Rákóczi dans l'Église des Lazarites á Constantinaple*, Constantinaple 1906.

SERES ISTVÁN, *A törökországi bujdosók sírhelyei és a magyar tudóstársadalom*, Magyar tudomány, ???/ 12, 2006, p. 1464.

SERES ISTVÁN, *Rákóczi Rodostója*, História, 26/1, 2004, p. 34–35.

SERES ISTVÁN, *Thököly Imre és Törökország*/ISTVÁN SERES, *İmre Thököly ve Türkiye*, Budapest, 2006, p. 252–257.

[48] KLAPKA GY., *Emlékeimből*, p. 394.

MEHMET SEREZ, *Tarihte Türk–Macar Ilişkileri. II. Rakoczi Ferenc ve Mikes Kelemen'in Türkiye mektuplari*, Tekirdağ 2001.

SYLVESTER LAJOS, *Törökországi portyán*, Honismeret, 29/7, 2001, p. 105–108.

SZÉCHENYI ISTVÁN, *Napló,* (Szerk.) OLTVÁNYI AMBRUS, Budapest 1982.

THALY KÁLMÁN, *Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc hamvainak föltalálása*, Budapest, 1893.

Török Füzetek, 2000. Különszám. Rendkívüli kiadás Orbán Viktor, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke és felesége, Lévai Anikó törökországi hivatalos látogatása alkalmából (Ankara, Isztambul, Tekirdağ (Rodostó) 2000. május 24–27.)

A polturától a libertasig

Buza János

II. Rákóczi Ferenc váltópénzeinek ismeretében *„A közönséges polturáktól a kuruc polturákig”* címen ugyancsak lehetne vázolni azt az utat, amelyik a szabadságharc rézpénzeinek tömeges kibocsátásáig vezetett. Bármennyire meglepőnek tűnik, *„poltura”* névvel illetett gyenge minőségű, inkább rézből, mint ezüstből készült pénzeket a Rákóczi-szabadságharcot megelőző távoli múltban is vertek. „*Polturák”* másfél lengyel garasban számított pénzek forogtak már lengyel honban a kuruc szabadságküzdelem kitörésénél jó évszázaddal korábban, de az inflációt hordozó ún. *„polturás”* pénzek azonosítása nem történt meg sem a magyar, sem a szlovák nyelvű pénztörténeti irodalomban.

A numizmatikus és a gazdaságtörténész elődök e sorok írójával együtt elmarasztalhatóak azért, mert nem vették – nem vettük – kellően figyelembe a nagy hagyományokkal rendelkező lengyel pénztörténeti kutatások eredményeit. Éppen ezért a polturák lengyelországi kibocsátásának esztendejével, 1614-gyel egyidősnek véltük a *„poltura”* szót, holott e pénznév a 16. század utolsó évtizedeiben igencsak ismert lehetett, 1598-ban pedig már bizonyíthatóan ismert volt a lengyel nyelvben. A szejm ugyanis 1598-ban számos poltura kiltiltásáról hozott döntést, és az elmarasztalt pénzek elő- és hátlapjának metszeteit 1600-ban kinyomtatták Krakkóban. A „POŁTORAKI” címszó alatti metszetek egyértelműen bizonyítják, hogy a 16. század végén *„półtoraki”*-nak nevezett pénzek nem lengyel veretek voltak, hanem zömmel a Német-római Birodalomból származó *3 krajcárosok*, illetve a velük azonos értékben elfogadott garasok. Az északnémet garasokból, ha megütötték a törvényes mértéket, akkor a 3 krajcárosokhoz hasonlóan 24 garas ért egy tallért, pontosabban egy olyan birodalmi tallért, amelyen látható volt a 72 krajcáros névérték. A három krajcárosok névértékét jelző „3”-as számot ritkábban a körirat betűi között, többnyire azonban a birodalmi almában tüntették fel, miként az 1/24 tallérra utaló 24-es szám szintén a birodalmi almában kapott helyet.

Az 1600. évi krakkói nyomtatványon „*półtoraki”* gyűjtőnéven említett váltópénzek szembeszökően magas minőségi különbségeket mutattak, értékük szerint öt csoportba sorolták őket. Azokat a „*birodalmi polturákat*,” amelyeken a 24-es értékjelezés állt, *másfél lengyel garassal* egyező értékűeknek nyilvánították, és forgalmuk ellen nem emeltek kifogást. A többieket viszont elkobzás terhe mellett igyekeztek kitiltani a pénzforgalomból, egyidejűleg felhívták a figyelmet arra, hogy elfogadóik veszteséget szenvedhetnek. A veszteség mértéke 5,5%-tól 21%-ig terjedt, tehát aki nem tudott kellő időben túladni a leggyengébb 3 krajcárosokon, az a királyi verdékben a névérték egyötödének elvesztésével válthatta be gyenge minőségű külföldi vereteit törvényes finomságú lengyel fizetési eszközökre. Ismeretes viszont az is, hogy

a Német-római Birodalomban számos olyan rendelet jelent meg a korábbiakban, amelyek a lengyel pénzeket minősítették gyengéknek, éppen ezért tilalmazták behozatalukat, illetve a közforgalminál alacsonyabban - nem a névértékük, hanem tényleges ezüsttartalmuknak megfelelően - állapították meg értéküket.

E ponton felmerülhet az a kétely, hogy a szejm 1598-ban elfogadott végzése olyan ellenlépés lehetett, amelyik nem bírt kellő alappal, s indokolatlanul marasztalta el a birodalmi váltópénzeket, első helyen a 3 krajcárosokat. Az esetleges gyanú eloszlatásához elegendő *J. Ch. Hirsch* monumentális forráskiadványának bőséges anyaga, amelyből kitűnik, hogy az 1570-es évektől az 1610-es évekig gyakorta fogalmaztak meg olyan rendeleteket, illetve vetettek papírra aggódó helyzetelemezéseket és javaslatokat, amelyek a különböző gyenge minőségű váltópénzek - közöttük igen előkelő helyen - a 3 krajcárosok kibocsátása ellen szóltak. A számos helyi rendeletet követően Rudolf császár 1596-ban kiadott mandátuma tilalmazta a rossz pénzek - a fél batzenek, a 3 és a közönséges krajcárok, illetve a pfennigek - forgalmazását. A Prágában kelt császári utasítás két évvel megelőzte a lengyel végzést, és a szejmhez hasonlóan elmarasztalta a 3 krajcárosokat is. A csaknem azonos keltű két jogforrás, idővel egyaránt hatástalannak bizonyult.

A Német-római Birodalom decentralizált pénzverése tág teret nyújtott a világi és az egyházi hatalmasságoknak, a természetes és a jogi személyeknek ahhoz, hogy - a birodalmi normák kereteit áthágva - egyre silányabb váltópénzeket bocsássanak ki a bérleti rendszerben működtetett verdéikből. Bármennyire sokszor emelték fel szavukat a pénzek minőségét ellenőrző szakemberek és aggódtak a távolsági kereskedelem tisztességes művelői, folytatódott a jó pénzek - főként az igen értékes, mintegy 2,5 dekagrammnyi tallérok - felvásárlása, beolvasztása, majd rézzel történt elegyítése. A silány ötvözetekből pedig új és egyre értéktelenebb váltópénzeket állítottak elő. A pénzrontás következtében emelkedett az aranyak - a különböző dukátok és az aranyforintok - valamint a tallérok árfolyama, a piacon pedig óhatatlanul feljebb kúsztak az árak. Nem volt véletlen, hogy mind több kortársi panasz hangzott el a drágaság miatt.

A Német-római Birodalom pénzgazdálkodását összeomlással fenyegető hullámok átcsaptak a birodalmi határokon, s a rossz pénzek áradata ellen egyre nehezebbé vált a védekezés. Másfél évtizeddel a rossz minőségű 3 krajcárosok forgalmát tiltó országgyűlési végzést követően, 1614-ben kezdetét vette a *már valóban lengyel polturák* kibocsátása. A birodalmi eredetű 3 krajcárosok lengyel utánzatai a későbbi kor szaktudományos értékelése szerint nem illettek bele a lengyel pénzrendszerbe. Eredetileg kereskedelmi pénzeknek szánták őket azzal a céllal, hogy enyhítsék a sziléziai áruforgalom fizetési gondjait. Bydgoszczban 1614-től nagy mennyiségben verték a *póltorak* nevű új pénzt, miként azt az első esztendő 33 változata is bizonyítja. Az emisszió valószínűleg 1623-ban jutott el a csúcspontra, amikor csak a bydgoszczi

verdét - elképesztően sok! - több mint 300 millió példány hagyta el. Az 1623–1627 közötti hipotetikus összmennyiség meghaladta a 760 milliót, és ehhez még hozzá kell számítani azt, hogy az immár lengyel pénzzé vált *póltorak* kibocsátása nem szűkíthető le csupán a lengyel korona királyi verdéire, rövidebb ideig Vilniuszban, a svéd megszállás alá került Rigában szintén készültek polturák, a későbbiekben pedig porosz, svéd, sziléziai, stb. utánvereteik ugyancsak voltak.

A kibocsátást követően 1619-ben és 1623-ban a lengyel polturák ezüsttartalmát is csökkentették, minőségük romlása azonban nem volt annyira drámai, hogy a tényleges lengyel vereteket kellene kárhoztatni az 1620-as évek kifejezetten súlyos monetáris zavarai miatt.

A rendelet éve	**krakkói márka/db.**	**finomsága ‰**	**teljes tömege gramm**	**tiszta tömege gramm**	**a tiszta tömeg %-os változása (100%=1614)**
1614	128	469	1,576	0,739	100,00
1619	164	406	1,230	0,500	67,66
1623	168	375	1,201	0,450	60,89
1652 *(litván!)*	200	375	1,009	0,378	51,15
1658	185,7	281	1,087	0,306	41,41

A lengyel poltura (póltorak) tömege és finomsága 1614–1664 között

Az 1620-as évek magyar nyelvű forrásaiban különösen gyakran említették a *poltura* nevű pénzeket, jelzős változataik ugyancsak szép számmal fordultak elő. Részben a gyakoriság nyomán lépett tévútra a hazai szakirodalom akkor, amikor a lengyel polturákat tette meg bűnbakká, bennük látta az 1620-as évek magyarországi pénzrontásának közvetlen előidézőit. A *poltura* szó lengyel eredetéhez nem férhet kétség, de oly sokféle polturát, mint amennyit az 1620-as évek elejének magyar nyelvű forrásaiból meríthetünk, nem vertek lengyel földön. (E ponton illik megemlíteni azt, hogy Kassa város levéltári forrásai a polturák névváltozatainak igen nagy számát őrzik.)

A korábbi kutatási eredményekre építve a jelzőkkel illetett polturák csoportosíthatóak ***koruk***, azaz *ó* és *új*; ***színük***, azaz *fehér* és *barna*; ***méretük***, azaz *apró* és *nagy* (értelemszerűen ide kívánkozik az *„öreg”* jelző is!); ***minőségük***, azaz *jó* és *rossz*; valamint ***eredetük*** szerint, azaz *hazai*, *erdélyi*, illetve *lengyel*. Továbbá ide sorolható még - az újabb közlések eredményeként - a *bitkóczi*, a *brigai*, a *keresztes* és az *oli* poltura. Nos az utóbbiak közül csupán a *bitkóczi* poltura volt - *Bydgoszcz* város neve nyomán - kétségtelenül lengyel veret. A tömegesen forgó „oli poltura” *oli* előtagja (Ohlau, Oława), a ritkább *brigai* (Brieg, Brżeg) és az elvétve előforduló *keresztes* (Kreuzburg, Kluczbork) jelző sziléziai eredetre vall. Liegnitz és Brieg hercegeit már 1606-ban és 1607-ben is elmarasztalták a gyenge minőségű 3 krajcárosok tömeges kibo-

csátása miatt. Az 1620-as évek elején azután Sziléziában fékevesztetté vált a silány 3 krajcárosok előállítása, és mivel Sziléziától nyugatra már a pénzrontás megfékezésén fáradoztak, a rossz pénzek, *a tévesen polturáknak nevezett 3 krajcárosok* tömegei keleti irányban találtak utat maguknak.

A Német-római Birodalom pénzügyeinek kiváló ismerője, Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester - szempontokban kivételesen gazdag emlékiratában - már 1607-ben rámutatott arra, hogy a Magyar Királyságban nem ismerik a birodalomban forgó pénzek nagyobbik hányadát, többek között a *3 krajcárosokat* sem. Más összefüggésben pedig úgy vélekedett, hogy egy 3 krajcárost 3 magyar dénárban kellene számítani. Ezzel szemben 1617–1620 között a Magyar Királyságban négy és fél dénárban határozták meg az általában vett - azaz eredet-megjelölés nélküli - poltura kurzusát. Mivel - mint láttuk - a *poltura* név mögött nemcsak a lengyel veretek, hanem különböző 3 krajcárosok húzódtak meg, a 30 éves háború kezdetén legkevesebb 50%-kal értékelték felül az inflációs váltópénzeket a Magyar Királyságban, és ezzel csábítóvá tették behozatalukat. A polturáknak nevezett inflációs 3 krajcárosok bősége és árfelhajtó szerepe 1623 tavaszáig tartott, ekkor négy és félről, illetve 4 dénárról *egy dénárra* csökkentették az árfolyamukat. A drasztikus, de jogos devalváció néhány évre a lengyel polturákba vetett bizalmat is megrendítette.

Évek múltán, amikor a rossz pénzek eltűntek a forgalomból, és 1625/1626 fordulójától ismét értékálló magyar dénárokat vertek, fokozatosan alakult ki a valóban lengyel polturák iránti bizalom. Hozzájárult ehhez az is, hogy 1627 és 1650 között lengyel földön szüneteltették a polturák kibocsátását, mennyiségük nem növekedett, és nem okozhattak forgalmi zavarokat. Árfolyamuk ugyan eltérő volt az országban, Alsó-Magyarországon 2½, Felső-Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben 3 dénáros kurzusuk vált jellemzővé, és ezek az árfolyamok évtizedekig állandónak bizonyultak. A másfél lengyel garas értékű polturákat és többszöröseiket, a III-as és a VI-os lengyel garasokat a török uralom alatti országrészen ugyancsak elfogadták; sőt, amikor az 1640-es években váltópénzhiány lépett fel az Oszmán Biro-dalomban, a polturák keresett pénzekké váltak a hódoltságban. A polturák *kettő és fél*, illetve *három dénáros árfolyama* azonban az adók lerovásakor visszaélésekre adott alkalmat; 1659-ben részben ezért kérték a rendek[1] az uralkodót, hasson oda, hogy „*a poltura pénzt pedig az ország részeiben bevett értékben fogadják el a nyomorult adózó néptől az azon részekkel szomszédos törökök."* A rendek igénye annál is inkább indokolt volt, mert a csökkentett ezüsttartalmú polturákat 1658-tól ismét rendkívül nagy mennyiségben verték.

Az 1660-as években a gyengébb minőségű polturák ellen Alsó-Ausztriában és Csehországban devalvációkkal próbáltak védekezni. S mivel az ún. „*jó pénzeknek"*, az aranyforintoknak és a talléroknak Közép-Európában

[1] Az 1659. évi 13. tc. teljes szövegére l. Corpus Iuris Hungarici, p. 144–145.

is egyre nagyobb lett a hiánya, a csökkentett értékű váltópénzekből (krajcárokból, dénárokból és polturákból) egyre többet számítottak az adók követelésekor. Több megye (Pest és Gömör példája jól ismert a szakirodalomban) rendelt el tanúvallatásokat, amelyekben többek között azt tudakolták, hogy a törökök elfogadják-e a polturákat adóban, és ha igen, akkor hány dénárban számítják a poltura árfolyamát, illetve egy-egy aranyforint, illetve egy-egy tallér helyett hány polturát követelnek.

A polturák és többszöröseik széles körű elterjedését igazolják az északkeleti országrész árszabásai, pl. Sáros megye 1666 tavaszán a poltura árfolyamát 3 dénárban határozta meg, illetve rögzítette a tíz, a négypolturás veretek és a dutka értékét. A 4 polturás a lengyel VI-os garas (szóstak), a dutka pedig a lengyel III-as garas (trojak) volt. Tíz polturás lengyel pénzt azonban nem vertek, a magyarországi köznyelv az 1659-től vert osztrák, illetve 1661-től Körmöcbányán is nagy tömegben előállított XV krajcárosokat nevezte tíz polturásoknak, mert az adózás során a XV krajcárost 10 polturában számították. Minden bizonnyal lengyel pénz volt viszont a *tizenkét polturás garas*, lengyelül *złotówka (tymf),* amit XXX lengyel garas névértéken bocsátottak ki, valójában azonban csak 18 lengyel garasnyi ezüstöt tartalmazott, és így a tizenkét polturás garasban történt számítása – 18 : 1,5 = 12 – teljesen indokolt volt. Igen valószínű, hogy a XXX lengyel garas névértékű *złotówka* küllemének figyelembevételével mintázták meg a kuruc kor X és XX polturás vereteit. Terjedelmi okokból el kell tekinteni azoknak a rész és egész talléroknak, tallérszerű vereteknek az említésétől, amelyeknek folyó értékét polturában számították a 17. század utolsó harmadában, illetve a 18. század elején, és a népnyelvben is sokszoros polturás tallérokként emlegették őket.

Ha a források közelebbi részletezés nélkül viszonylag nagy összegű *„polturapénzt”* adtak meg *„magyar forintban,”* - azaz a 100 dénáros kamarai, vagy számítási forintban - akkor a poltura-pénz gyűjtőfogalom volt, más szóval nemcsak polturák, hanem a poltura többszörösei és egyéb - polturára átszámított - váltópénz is helyet kaphatott az összegben. A polturák széleskörű elterjedését bizonyítják a polturában megadott napszám- és szekérbérek, illetve a termékek árai, amelyek a bányavárosoktól Hegyaljáig ismertek. Mezővárosi statutumok (Szombathelytől Miskolcig terjedően) tanúsítják azt, hogy időnként polturában állapították meg a fizetési kötelezettségeket.

A magyarországi dénárverés csaknem teljes elsorvasztása, a krajcárértékű pénzek azt követő térnyerése egyfelől, másfelől a lengyel pénzek - igen nagy mértékben a polturák immár csaknem évszázados felső-magyarországi és erdélyi - forgalma nyomán kezdett hozzá I. Lipót 1695-ben az ezüst polturák kibocsátásához. II. Rákóczi Ferenc kezdetben ugyancsak ezüst polturákat veretett, nem a fejedelmi szándékon múlott az, hogy a nagy mennyiségben kibocsátott polturái rézből vert váltópénzek lettek. A fejedelem kellő mértékben tisztában volt a nemesfém-bányászat szerény jövedelmezőségével, a rézpénz kényszerű kibocsátásának és forgalmának várható gazdasági, illetve technikai

nehézségeivel: *„Az arany- és ezüstbányák, melyeket abban a reményben műveltek, hogy majd gazdag erekre találnak bennük, alig hozták be a rájuk fordított költséget. Csak a rézbányáktól lehetett nagyobb ered-ményt várni. De ha a rézpénzt belső értéke szerint verettem volna, nem lett volna elegendő a forgalom számára, és rendkívüli súlya miatt nem is lett volna használható.*"[2]

A Consilium Oeconomicum tanácsosainak egyike szemléletes példával élt akkor, amikor a rézpénz forgalmának élénkítésére, a kibocsátását követően kétirányú - a piac mellett az adózásban szintén szükséges - elfogadásának kívánatos voltára hívta fel a figyelmet. „*Bölcsen gondolkodik Nagyságod, elsőben is, amely rézpénz verettetik e mostani hadakozásnak szükségére, az ne csak kimenjen s distraháltassék; hanem az ország cassájába vissza is térjen, és bizonyos circulátió formájában az országbéliek között forogjon."*[3] Az éles szemű köznemes szavaihoz kitekintésül tegyünk hozzá annyit, hogy a rézpénz okozta zavarok természetesen sem térben, sem időben nem szűkíthetők le a kuruc állam területére és fennállásának idejére; a 16–17. századból Spanyolországtól a Német-római Birodalom fentebb érintett inflációján át a moszkvai rézlázadásig lehet példákat hozni rájuk. Az utókor pénztörténeti kutatásai nyomán hozzá tehetjük, hogy a pénzhiány, *pontosabban a jó pénzek hiánya* a szabadságharcot megelőző csaknem fél évszázad folyamán fokozatosan alakult ki, és nem korlátozódott csupán az ország egyes részeire. Ez idő alatt a gazdaság azon fejlettségi különbsége, amelyik elemeiben Nyugat- és Közép-Európa között évszázadok óta létezett, nem csökkent, hanem növekedett. A birodalmak egymás elleni háborúi súlyosbították a nehézségeket, és azt sem téveszthetjük szem elől, hogy a szűkebb térség - Magyar- és Lengyelország - számára a vesztfáliai békével véget ért a több évtizedes hadi konjunktúra. Lényegesen kevesebb vert pénz, nagy értékű tallér áramlott ki Nyugatról keleti irányba.

A század végén az Oszmán Birodalom igája alóli felszabadító háború terhei meggyengült gazdaságú országra nehezedtek, és a kortársak tekintélyes hányada a bajokért főként a bécsi udvart tette felelőssé. Rákóczitól sem állt távol e vélekedés, de a városi és a polgári fejlődésünkről, pontosabban fejletlenségünkről írott emelkedett stílusú sorai a történelmi örökség ismeretét ugyancsak bizonyítják*: „Az ország negyedik rendje, azaz a királyi városok is hasonló tanúbizonyságai voltak az osztrák uralomnak. Szegénységük, a polgárok kis száma, az iparban való járatlanság és a kézművesség hiánya megmutatta, hogy az ország árvaságra jutott, és hogy az árvák javait mostoha szülők élik fel. A polgárok hűsége és szeretete elégséges volt, de szegénységük csak szerény segítséget jelentett nekem. Minthogy ők maguk is csak a bo-*

[2] RÁKÓCZI F., *Emlékiratok,* p. 113.

[3] *„Másképpen megyen ad infinitum, vilecálni fog, jün bé néminemő lehetetlenség, hogy valaha in valore currenti visszaváltassék, és ha azidő alatt az fejér pénz talál elrejtődni, félő, a haza végtére úgy ne maradjon, mint ama vér nélkül való test."* Platthy Sándor sorait idézi: BÁNKÚTI I.*, A kuruc függetlenségi háború*, p. 76.

roszlói és danckai kereskedők ügynökei voltak, csak szolgálattal tud-ták magukat fenntartani."[4]

Irodalomjegyzék:

ACSÁDY IGNÁC, *Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században*, Budapest 1889.

BÁNKÚTI IMRE, *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái. (1703–1711)*, Budapest 1991.

SIEGFRIED BECHER, *Das österreichische Münzwesen vom Jahre 1524 bis 1838*, Wien 1838. Bd. I.–II.

Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről, (Szerk.) MAKKAI LÁSZLÓ, Budapest 1980.

BLASKOVICS JÓZSEF, *Gömör az oszmán-török uralom idején*, Új Mindenes Gyűjtemény 2, 1983, s. 8–33.

BLASKOVICS JÓZSEF, *Rimaszombat és vidéke a török hódoltság korában*, Bratislava 1995.

JOZEF BLAŠKOVIČ, *Türkische historische Urkunden aus Gemer*, Asian and African Studies 8, 1972, s. 74–83.

BUZA JÁNOS, *A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században*, Történelmi Szemle 20, 1977, s. 73–108.

BUZA JÁNOS, *A török kori Magyarország gazdaságtörténete*, in: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*, (Szerk.) HONVÁRI JÁNOS, Budapest 2000$^{(4)}$ s. 81–159.

BUZA JÁNOS, *Geldwertverhältnisse bei der monetären Integration und Desintegration im Geldverkehr Ungarns während der Türkenzeit*, in: *Bayern – Ungarn 1000 Jahre. Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Vorträge der Tagung „Bayern und Ungarn im Mittelalter und in der frühen Neuzeit" in Passau 15. bis 18. Oktober 2000.* (Hrsg.) HERBERT W. WURSTER – MANFRED TREML – RICHARD LOIBL, Passau–Regensburg 2001, s. 137–153.

BUZA JÁNOS, *Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza*, Századok 134, 2000, s. 881–912.

BUZA JÁNOS, *Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztiában (A „polturás garasok" ma- gyarországi forgalmához a XVII. század második felében.)*, Numizmatikai Közlemények, 90–91, 1991–1992, s. 133–146.

BUZA JÁNOS, *Még egyszer a polturákról. Pénztörténeti tévutunkról helyes irányba*, Századok, 142, 2008, s. 967–998.

[4] RÁKÓCZI F., *Emlékiratok,* p. 112.

BUZA JÁNOS, *Török kori pénzértékviszonyok egy Gömör megyei ta-nuvallatás tükrében,* Numizmatikai Közlemények, 85–86, 1985–1986, s. 61–68.

BUZA JÁNOS, *A török kori Magyarország gazdaságtörténete*, in: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*, (Szerk.) HONVÁRI JÁNOS, Budapest 2000, s. 81–159.

Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1657–1740. évi törvénycikkek, (Szerk.) MÁRKUS DEZSŐ, Budapest 1900.

FODOR PÁL, *Az oszmán pénzrendszer 16. századi válságáról: Megjegyzések az 1585/89. évi leértékelésről*, Aetas, 14, 1999, s. 27–40.

GEBEI SÁNDOR, *A Romanov-uralom konszolidációjának néhány problémája (Az első Romanovok gazdasági, pénzügyi intézkedései)*, Századok, 114, 1980, s. 52–70.

GECSÉNYI LAJOS, *Handelsbeziehungen zwischen Ungarn und den süddeutschen Städten am Anfang der Frühen Neuzeit*, in: *Bayern – Ungarn 1000 Jahre. Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Vorträge der Tagung „Bayern und Un-garn im Mittelalter und in der frühen Neuzeit" in Passau 15. bis 18. Oktober 2000*, (Hrsg.) HERBERT W. WURSTER – MANFRED TREML – RICHARD LOIBL, Passau–Regensburg 2001, s. 121–136.

GEDAI ISTVÁN, *Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században*, in: A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 22–23. Miskolc 1985, s. 37–50.

RUDOLF GEYER, *Münz- und Geldgeschichte seit der Mitte des 14. Jahrhunderts*, in: *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich*, (Hrsg.) Pribram, Alfred Francis (= Veröffentlichungen des Internationalen wissenschaftlichen Komitees für die Geschichte der Preise und Löhne. Österreich 1), Wien 1938, s. 1–84.

GYÖNGYÖSSY MÁRTON, *Altin, akcse, mangir … oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon*, Budapest 2004.

GYÖNGYÖSSY MÁRTON, *Nyugat-Magyarország kora újkori pénzforgalma*, Soproni Szemle, 58, 2004, 329–362.

HAIN GASPAR, *Die Leutschauer Kronik des Gaspar Hain. Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeitbeschreibung,* (Hrsg.) BAL JEROMOS – FÖRSTER JENŐ – KAUFFMANN AURÉL, Lőcse 1910.

HEGYI KLÁRA, *A török hódoltság és pénzforgalma*, Numizmatikai Közlemények, 87–88, 1987–1988, s. 77–84.

WOLFGANG HESS – DIETRICH KLOSE, *Vom Taler zum Dollar 1486–1986*, München 1986.

JOHANN CHTISTOPH HIRSCH, *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv*, Nürnberg 1756.

LEONHARD WILLIBALD HOFFMANN, *Alter und neuer Münz-Schlüssel, oder Beantwort- und Eröffnung CCXXII. Curioser Fragen das Münzwesen betreffend*, Nürnberg 1683.

EDUARD HOLZMAIR, *Geld und Münze unter Kaiser Leopold I.*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 60, 1952, s. 238–250.

HORVÁTH TIBOR ANTAL, *A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között,* Numizmatikai Közlemények, 58–59, 1959–1960, s. 33–50.

HORVÁTH TIBOR ANTAL, *A tallér értékváltozásai 1542–1700 között*. Numizmatikai Közlemények, 62–63, 1963–1964, s. 25–50.

HUSZÁR LAJOS, *A bitkowsky poltura*, Numizmatikai Közlemények, 84–85, 1983–1984, s. 69–71.

HUSZÁR LAJOS, *Bethlen Gábor pénzei*, Kolozsvár 1945.

HUSZÁR LAJOS, *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657*, Budapest 1975.

HUSZÁR LAJOS, *A kuruckor érmészete*, in: *Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára*, (Szerk.) LUKINICH IMRE, Budapest 1934, I. köt. s. 391–412.

HUSZÁR LAJOS, *A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században,* Numizmatikai Közlemények, 69–70, 1969–1970, s. 57–62.

HUSZÁR LAJOS, *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute*, Budapest–München 1979.

HUSZÁR LAJOS, *Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban*, in: DÁNYI DEZSŐ – ZIMÁNYI VERA, *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*, Budapest 1989. s. 23–63.

HUSZÁR LAJOS – PAPP FERENC – WINKLER JUDIT, *Erdélyi éremművesség a 16–18. században*, Bucureşti 1996.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR, *Pénzforgalom és pénzértékek Kecskeméten 1662–1711*., in: IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR, *Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások*, Bács-Kiskun megye múltjából VII. Kecskemét, 1985., s. 9–146.

HELMUT JUNGWIRTH, *Corpus Nummorum Austriacorum (CNA), Bd. V. Leopold I.–Karl VI. (1657–1740)*, Wien 1975.

KAHLER FRIGYES, *Tizenkét 16–18. századi pénzlelet numizmatikai értékelése*, Numizmatikai Közlöny, 91–92, 1991–1992, s. 147–158.

ŠTEFAN KAZIMÍR, *Menový vývin na Slovensku v rokoch 1630–1703*, Slovenská Numismatika, 6, 1980, s. 145–176.

ŠTEFAN KAZIMÍR, *Mincovanie v Bratislave v 17. a 18. storoči*, Numismatické Listy, 35, 1980, s. 100–108.

ŠTEFAN KAZIMÍR, *Polish coins in east Slovakia in the 16th and 17th centuries*, Studia Historica Slovaca, 3, 1965, s. 112–134.

ŠTEFAN KAZIMÍR, *Vývoj reálnej hodnoty drobných strieborných mincí na Slovensku v rokoch 1526–1711.,* Numismatický sborník 8, 1964, s. 171–216.

ŠTEFAN KAZIMÍR – JOZEF HLINKA, *Kremnická mincovňa 1328–1978*, Kremnica 1978.

HERMANN KELLENBENZ – ROLF WALTER, *Das Deutsche Reich 1350–1650,* in: *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, *Bd. 2. Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ausgehenden Mittelalter bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, (Hrsg.) HERMANN KELLENBENZ, Stuttgart 1986, s. 822–893.

KEMÉNY LAJOS, *A magyar valuta történetéből*, Századok, 44, 1910, s. 231-234.

KEREKES GYÖRGY, *Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619–1629*, Kassa 1943.

KEREKES GYÖRGY, *Kassa város jegyzőkönyveiből*, Történelmi Tár 9, 1908, s. 85–118.

KEREKES GYÖRGY, *Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró üzleti-, köz- és családi élete 1573–1635.,* Budapest 1902.

KASPER RYTKIER – RYSZARD KIERSNOWSKI, *Wizerunek y szacunek mynic wszelakich cudzoziemskich jáko które w Koronie Polskiéy bráné y wydawáné bydz máią*, Warszawa 1965.

CHARLES P. KINDLEBERGER, *The Economic Crisis of 1619 to 1623*, The Journal of Economic History, 51, 1991, s. 149–175.

MAX KIRMIS, *Handbuch der polnischen Münzkunde*, Posen 1892.

NIKLOT KLÜßENDORF, *Der Münzschatz von Herborn zur Kipperzeit in der Grafschaft Nassau-Dillenburg*, Marburg 1989.

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN, *Corpus statutorum Hungariae municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*, Budapest 1897.

PÉCH ANTAL, *Alsó-Magyarország bányamívelésének története, III. 1650–1750,* Budapest 1967.

MARTIN KÖRNER, *Gold- und Silbermünzen in der schweizerischen Geldzirkulation des 16. und 17. Jahrhunderts*, Numizmatikai Közlemények, 83–84, 1983–1984, s. 43–52.

ANDRZEJ MIKOŁAJCZYK, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*, Łódź 1988.

ANDRZEJ MIKOŁAJCZYK, *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII.*, Łódź 1980.

NÉMETH ISTVÁN, H., *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség) 1-2.,* Budapest 2004.

JOHANN NEWALD, *Die lange Münze in Österreich. Ein Beitrag zur österreichischen Finanz- und Münzgeschichte*, Numismatische Zeitschrift, 13, 1881, s. 88–132.

GEOFFREY PARKER, *Die Entstehung des modernen Geld- und Finanzwesens in Europa 1500–1730.*, in: *Europäische Wirtschaftsgeschichte*, *Bd. 2. Sechzenhtes und siebzehntes Jahrhundert,* (Hrsg.) CARLO M. CIPOLLA – KNUT BORCHARDT, Stuttgart–New York 1979. s. 335–379.

PAULINYI OSZKÁR, *The Crown Monopoly of the Refining Metallurgy of Pecious Metals and the Technology of the Cameral Refineries in Hungary and Transilvanian in the Period of Advanced and Late Feudalism (1325–1700) with Data and Out-put*, In: *Precious Metals in the Age of Expansion*, (Hrsg.) HERMANN KELLENBENZ, (= Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte 2.) Stuttgart 1981, s. 27–39.

GÜNTHER PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918*, Wien–Köln–Graz 1983.

BERNHARD PROKISCH, *Der Münzfund von Aigen (Niederösterreich)*, Vindobona docet. 40 Jahre Institut für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien, Numismatische Zeitschrift, 113–114, 2005, s. 415–436.

PURJESZ ISTVÁN, *A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében*, Levéltári Közlemények, 1958. 173-199.

RÁKÓCZI FERENC, *Emlékiratok*, [Hn.] 1985.

FRITZ REDLICH, *Die deutsche Inflation des frühen 17. Jahrhunderts in der zeitgenössischen Literatur. Die Kipper und Wipper*, (= Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 6.) Köln–Wien 1972.

KONRAD SCHNEIDER, *Bahrgeld im hamburgischen Nachlass- und Güterinventaren des 16. und 18. Jahrhunderts*, Hamburger Beiträge zur Numismatik, 30–32, 1976–1978, s. 99–147.

Schrötter, Friedrich Freiherr von: Wörterbuch der Münzkunde. Berlin, 1970.(2)

FRANK C. SPOONER, *L'Économie Mondiale et les Frappes Monétaires en France 1493–1680. Monnaie – Prix – Conjoncture IV.*, Paris 1956.

TÓTH PÉTER, *Miskolci statutumok 1573–1758,* (= Borsod-Abauj-Zemplén megyei levéltári füzetek 13.) Miskolc 1981.

TÓTH PÉTER – BORSI JÁNOS, *Borsod vármegye statutumai (1578–1785)*, Miskolc 1989.

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA: *Polgár vagy nemes? A kassai patricius–polgárok házassági–társadalmi kapcsolatai a XVII. században*, in: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*, (Szerk.) J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA, Piliscsaba 2001, s. 395–426.

Magyarország története 1526–1686. (Főszerk.) PACH ZSIGMOND PÁL, (Szerk.) R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1985.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *A török kiűzése. A Rákóczi-szabadságharc*, in: *Magyarország története 1686–1790*, (Főszerk.) EMBER GYŐZŐ – HECKENAST GUSZTÁV, Budapest 1989. s. 83–98., 125–252.

ZIMÁNYI VERA, *Bethlen Gábor gazdaságpolitikája*, Századok, 115, 1981, s. 703–713.

ZIMÁNYI VERA, *Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650,* Budapest 1976.

Mesto Košice, Archív mesta Košice – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

František II. Rákoci v Košiciach

1906 – 2006

II. Rákóczi Ferenc Kassán

Martin Bartoš – István H. Németh (eds.)

Vydavateľ: Mesto Košice, Archív mesta Košice
Rok vydania: 2019
Počet strán: 502
Vydanie: 1.
Tlač: Typopress-tlačiareň, s.r.o.

ISBN 978-80-570-1026-5
EAN 9788057010265

Fotografie z medzinárodnej vedeckej konferencie:

Otvorenie konferencie

Pohľad do sály Historickej radnice